

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

24.
ARAŞTIRMA SONUÇLARI
TOPLANTISI
2. CİLT

29 MAYIS – 2 HAZİRAN 2006
ÇANAKKALE

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No : 3080-2
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 120-2

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Dr. Fahriye BAYRAM

Birnur KORAL

Kapak ve Uygulama

Suna HKENEK

ISBN: 978-975-17-3247-7 (2. CLT)

978-975-17-3245-3 (TAKIM)

ISSN: 1017-7663

Kapak Fotoğrafı: *Michael HOFF*

(Rough Cilicia Archaeological Project: 2005 Season)

Not : Bildiriler, sahiplerinden geldiği şekliyle ve geliş sırasına göre yayımlanmıştır.
Kitapta yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIğI
DÖSİMM BASİMEVİ
ANKARA-2007

İÇİNDEKİLER

Maria ANDALORO Küçük Tavşan Adası: Final Report 1996–2005	1
Karl STROBEL, Cristoph GERBER Das Internationale Tavium–Project Bericht Über Die Kampagne Des Jahres 2005	15
Thomas ZIMMERMANN Hatti'den Yeni Haberler: Kalınkaya'nın Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı Mezar Buluntuları Hakkında İlk Gözlemler	35
Ergün LAFLI A Roman Rock–Cut Cult Niche At Paphlagonian Hadrianoupolis	43
Charles Brian ROSE, Reyhan KÖRPE The Granicus River Valley Survey Project, 2005	67
Levent Egemen VARDAR Galatia Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüzey Araştırması: Ankara İli, 2005	79
B. Yelda OLCAY UÇKAN Frigya (Phrygia) Bölgesindeki Kaya Kiliseleri	101
Nurettin ÖZTÜRK, Birol CAN Erzurum Müzesi Cam Eserleri	113
B. Yelda OLCAY UÇKAN, Elif UĞURLU, Zeliha Demirel GÖKALP, Muradiye BURSALI 2005 Yılı Olympos Yüzey Araştırması	123
Chrisopher H. ROOSEVELT Central Lydia Archaeological Survey: 2005 Results	135
D. Burcu ERCİYAS Komana Antik Kenti Yüzey Araştırması 2005	155
Giovanni SALMERI, Anna Lucia D'AGATA Cilicia Survey 2005	167
K. Serdar GİRGİNER 2005 Yılı Adana (Ceyhan) ve Kayseri (Develi) Yüzey Araştırmaları	173

Mustafa H. SAYAR Doğu Trakya Yüzey Araştırmaları 2005	197
Mustafa H. SAYAR Kilikya Yüzey Araştırmaları 2005.....	201
Hüseyin AKILLI Vaftiz Odası Restorasyonu	213
Ertuğrul DANIK Yukarı Fırat Bölgesi 2005 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması	225
Marc WAELKENS Report On The 2005 Survey Season At Sagalassos.....	249
Candan ÜLKÜ Mersin Müzesi'nde Bulunan Bir Sütun Başlığı.....	267
Candan ÜLKÜ Silifke Müzesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Saat, Para ve Tütün Keseleri.....	275
Aynur CİVELEK Muğla Müzesi'nde Bulunan Pişmiş Toprak ve Cam Unguentariumlar	283
Asnu-BİLBAN YALÇIN Boğaziçi Topografyası 2005 Yılı Araştırmaları	297
Alessandra GUIGLIA GUIDOBALDI, Claudia BARSANTI, Andrea PARIBENI, Asnu-BİLBAN YALÇIN Aya Sofya Müzesi Projesi, 2005: Beyazıt Bölgesi Mermer Buluntuları.....	311
Fikri KULAKOĞLU Gaziantep ve Adıyaman İlleri Kültür Envanteri Projesi 2005 Yılı Çalışmaları Sonuç Raporu.....	325
Tayfun YILDIRIM, Tunç SİPAHİ 2005 Yılı Çorum, Çankırı İlleri Yüzey Araştırması	335
Elif Tül TULUNAY Nif (Olympos) Dağı Araştırma Projesi: 2005 Yılı Yüzey Araştırması	351

Osman AYTEKİN	
Artvin ve Erzurum İlleri Çoruh Vadisi'ndeki Tarihî Yollar ve	
Kültür Varlıkları Yüzey Araştırması, 2005	363
Bilal SÖĞÜT	
Denizli-Hisarköy Müze Deposundaki Mimari Bloklar	383
Hatice PAMİR, Gunnar BRANDS	
Asi Deltası ve Asi Vadisi Arkeolojisi Projesi Antakya ve Samandağ	
Yüzey Araştırmaları 2005.....	397
Abuzer KIZIL	
Milas Müzesi'ndeki, 2004-2005 Yıllarında Yapılan Hayıtlı Mahallesi	
Kurtarma Kazısı Buluntuları.....	419
Harun ÖZDAŞ	
Ege ve Akdeniz Bölgeleri Sualtı Araştırması 2005 Yılı Çalışmaları	433
Mehmet ÖZSAİT	
2005 Yılı Tokat İli, Zile ve Turhal İlçeleri Yüzey Araştırması	451
Mehmet ÖZSAİT	
2005 Yılı Burdur İli Yüzey Araştırmaları.....	463
Adnan DİLER	
Bodrum Yarımadası, Leleg Yerleşimleri Pedasa, Mylasa,	
Damlıboğaz (Hydai), Kereai (Sedir Adası) Kissebükü (Anastasioupolis) ve	
Mobolla Kalesi Yüzey Araştırmaları 2004-2005.....	479
Nilay KARAKAYA	
2005 Yılı, Kayseri'nin Yeşilhisar İlçesi, Erdemli Vadisi'ndeki	
Kaya Yerleşimi Yüzey Araştırması.....	501
Nurettin YARDIMCI	
2005 Yılı Şanlıurfa-Suruç Ovası Yüzey Araştırması	511
Ferudun ÖZGÜMÜŞ	
2005 Yılı İstanbul Çalışmaları Bilimsel Raporu	525

KÜÇÜK TAVŞAN ADASI: FINAL REPORT 1996-2005

Maria ANDALORO*

August and September 2005 marked the tenth study mission to Küçük Tavşan Adası, concluding the first, extensive phase of the project *Towards a databank of mural paintings and mosaics in Asia Minor (4th-15th centuries): images, materials, techniques (1996-2010)*. Starting from this year, the project will continue with the study of groups of pictorial decoration in the regions of Göreme and Ürgüp in Cappadocia.

The general objective of the project is the setting up of a data base which brings together the results from an integrated scheme of analyses and documentation with the aim of improving our knowledge of the extraordinary cultural and historical heritage of byzantine pictorial art in Asia Minor, while at the same time establishing a basis which will enable us to handle better the problems linked to its conservation.

The project, in the period 1996-2005, involved the study of the pictorial and mosaic decoration in Christian monuments in south-west Turkey¹. A

- Dr. Maria ANDALORO, Dipartimento "studi per la conoscenza e la valorizzazione dei beni storici e artistici" Largo dell'Università 01100 Viterbo/ITALYA
- 1 See M. Andaloro, Küçük Tavşan Adası 1996 the Wall-Paintings: Chronological Sequence, Technique and Materials in *The XV International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry*, (Ankara, 26-30 May 1997) Ankara 1998, pp. 183-200; Eadem, Küçük Tavşan Adası: 1997 Report in *The XVI International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Tarsus, 25-29 May 1998) Ankara 1999, pp.183-201; Eadem, Küçük Tavşan Adası: 1998 Report in *The XVII International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry*, (Ankara, 24-28 May 1999), Ankara, 2000, pp.109-122; Eadem, Küçük Tavşan Adası: 1999 Report in *The XVIII International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry*, (Ankara, 22-26 May 2000), Ankara, 2001, pp.87-102; Eadem, Küçük Tavşan Adası Fifth Campaign Balance and Perspectives in *The XIX International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry*, (Ankara, 8 May- 1 June 2001), Ankara 2002, pp. 125-136; Eadem, Küçük Tavşan Adası: 2001 Report in *The XX International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry*, (Ankara, 27-31 May 2002), Ankara, 2003, pp. 153-168; Eadem, Küçük Tavşan Adası: 2002 Report in *The XXI International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry*, (Ankara, 26-31 May 2003), Ankara, 2004, pp.211-224; Eadem, Le pitture della chiesa di Küçük Tavşan Adası in Asia minore, in *Le vie del Medioevo a cura di A. Quintavalle (Atti del Convegno Internazionale di Studi*, Parma, 28 maggio- 1°ottobre 1998), Milano 2000, pp. 73-87; Eadem, Küçük Tavşan Adası: 2003 Report in *The XXIII International Symposium of, Survey and Archaeometry*, Ankara, 2006, pp. 41-44; Eadem, Küçük Tavşan Adası: 2004 Report in *The XXIII International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry*, (Antalya, 30 May-3 June 2005), Ankara, 2006, pp. 44-56.

particularly detailed study was carried out on the 6th century church (Fig. 1) on the summit of the Island of Küçük Tavşan, a few miles from the peninsula of Bodrum, the ancient Halicarnassus. Field studies to improve our understanding of the original materials (pigments, mortars, marbles, etc.) and techniques used in the mural paintings and mosaics were also applied in parallel to other groups of pictorial decoration in Asia Minor (Fig. 2): the fourth century mural paintings in the Christian underground site at Iznik (the ancient Nicea)², the twelve grottoes painted between the sixth and the eighth centuries in the territory of Latmos³ and the paintings from late antiquity to the middle ages from Aphrodisias, Iasos, Gölköy, Monastır Dağ, Kara Ada⁴ and Kisebükü⁵.

The success of the previous ten research missions on the pictorial decoration of the above sites was only possible due to the helpfulness of the General Direction of Monuments and Museums of the Turkish Republic, the keen interest of the commissioners with whom we were lucky enough to work and especially the hospitality of the archaeological missions active in Iznik, Latmos, Aphrodisias and Iasos and of their directors⁶.

2 It has been possible to perform some analysis on the Christian ipogeu of Iznik wall-painting restored by M. ne A. Barbet (C.N.R.F.) on 1998. M. Andaloro et Alix Barbet, Le tombeau paléochrétien d'Iznik. Recherches sur les techniques de mise en oeuvre in *"Mélanges de l'Ecole Française de Rome"*, 114, 2002, 1, pp.171-186 ; M. Andaloro et C. Pelosi, *Analisi microscopiche e chimico-fisiche di campioni di pigmento provenienti dai dipinti murali*, ivi, pp.186-195.

3 The recognition of medieval painting on the Latmos mountain ,guest of the German mission in Herakleia started in the 2000 (Andaloro. Küçük Tavşan Adası Fifth Campaign Balance and Perspectives cit., p.127,129; Eadem, Küçük Tavşan Adası 2002 Report, pp. 214-215; Eadem, Küçük Tavşan Adası 2003 Report, pp. 44-45; Eadem, Küçük Tavşan Adası 2004 Report, p. 47). See U. Peschlow, Die Latmos Region in Byzantinischer Zeit in A. Pechlow-Bindokat, *Der Latmos*, Berlin 1996, pp. 58-86; M. Restle, Byzantinische Wandmalerei in Kleinasien Region in *Byzantinischer Zeit*, Recklinghausen 1967, pp.81-84.

4 See Andaloro, Küçük Tavşan Adası: 1999 Report cit., pp.91-92; Eadem, Küçük Tavşan Adası Fifth Campaign Balance and Perspectives cit., p.127, 129; Eadem, Küçük Tavşan Adası:2002 Report cit., pp. 214-216.

5 Eadem, Küçük Tavşan Adası 2002 Report cit, p. 215-216; Eadem, Küçük Tavşan Adası 2003 Report cit, p. 44; Ruggeri, *Il golfo di Keramos dal tardo-antico al medioevo bizantino*, Catanzaro 2003, pp. 168-174; pp. 181-184.

6 In Iznik the French survey directed by M .me Alix Barbet (C.N.R.F.); in Latmos mountain the German mission directed by Dr. Annelise Peschlow-Bindokat of the German Archaeological Institute of Berlin; in Aphrodisias the British mission directed by Prof. Roland Smith (University of London); in Iasos the Italian mission directed by Fede Berti (Sovrintendenza di Ferrara).

For the 2005 mission, in particular, we are greatly indebted to the deputy of the Cultural Ministry Melih Arslan of the Anadolu Medeniyetleri Müzesi of Ankara, who always showed deep interest in our research.

FIRST PATH: KÜÇÜK TAVŞAN ADASI

Research and work during the 2005 mission involved the completion of the project for the analysis and documentation of the church of Küçük Tavşan Adası.

In particular, the following phases were concluded: - the 3-D model of the church and related structures (Fig. 3), initiated during the survey mission carried out in 2003⁷;

- the graphic documentation of the 6th century floor mosaic and of the wall paintings of the nave and south aisle, which were executed in four different phases of decoration of the church from the 6th to the 13th centuries (Fig. 4). The information collected on the condition of the mosaics and the various painting layers was entirely computerised and integrated with the architectural survey⁸.

- the measurement of the surface area of the fragments of paintings found on the flooring of the church during the earlier study missions. The shape of the fragments in layer I meant that no reliable estimate could be made of their surface area. However, it was estimated that there were approximately 2 m² of fragments from layer II, 3.5 m² from layer III and 0.5 m² from layer IV⁹ (Fig. 5)

- the cataloguing of sample areas of the walling of the church, the narthex, the cistern and the structure known as the Baptistry. The record forms employed were based on a model developed by the ICCD¹⁰, which was

7 Eadem, Küçük Tavşan Adası 2003 Report, p.45. The 3-D model was performed by the University of Chieti, Department of Sciences, History of Architecture, Restoration and Representation.

8 The mapping of the mural painting started in the 1996. See M. Andaloro, Küçük Tavşan Adası 1996 the Wall-Paintings: Chronological Sequence, Technique and Materials cit., pp. 183-200.

9 M. Andaloro, Küçük Tavşan Adası:2004 Report cit., p. 48.

10 Central Institute for Catalogue and Documentation (Istituto Centrale per il Catalogo e la Documentazione).

simplified and adapted to the particular nature of the structures on site. Each form contains an image showing the walling technique used in each area examined (Fig. 6).

The conservation treatments carried out inside the church principally involved the floor mosaics of the two aisles. All of the mosaic uncovered during the removal of debris from 2000 to 2002¹¹ was stabilised, and then protected with a permanent covering to ensure the best conservation possible. The technique employed was developed during the treatment carried out in 2003 and had previously been used on the covering of the nave¹².

Treatment of the exterior of the church involved consolidating the structural plaster on the southern side of the nave and the adjacent vault so as to protect the paintings inside the northern nave from infiltrating rain water¹³ (Fig. 7).

At the end of the mission in Tavşan, the sculptural material and the excavation finds (ceramics, metal and glass) were deposited in accordance with appropriate conservation criteria in the store room specially constructed in 2002 near the church¹⁴ (Fig. 8). The sculptural work with inscriptions and the more valuable finds were deposited in an area set aside in the “Italian tower” in the Museum of Underwater Archaeology in Bodrum. A complete inventory, including photographs of the more important finds and the more interesting sculptural fragments, was handed over to representatives of the Bodrum Museum, which is responsible for the conservation and upkeep of the site.

Finally, two illustrated panels were compiled to provide information on the monument. The first is located at the end of the path which leads to the church and provides a detailed description of the building and its paintings and sculpture (Fig. 9). The second has been placed next to the store room and provides information about the material held in Tavşan and the Bodrum

11 M. Andaloro, Küçük Tavşan Adası: 2001 Report cit., pp. 155-156; Eadem, Küçük Tavşan Adası: 2002 Report cit. p. 214.

12 Eadem, Küçük Tavşan Adası: 2003 Report cit. p. 42; Küçük Tavşan Adası: 2004 Report cit. p. 46.

13 Eadem, Küçük Tavşan Adası: 2003 Report cit. p. 43-44; Küçük Tavşan Adası: 2004 Report cit. p. 47.

14 Eadem, Küçük Tavşan Adası: 2002 Report cit. p. 56.

Museum, illustrating the research methods employed in the mission. Both the panels are written in three languages (Italian, Turkish and English) and are fixed in the ground using specially designed supports.

SECOND PATH: THE OTHER SITES

Within the framework of the study project mentioned above, we continued research at the sites of Iasos and Kisebükü in order to conclude the programme of analyses of the pigments used in the paintings, tested the forms used to record conservation information developed in 2000¹⁵ and complete the photographic survey.

In particular, at Iasos a photographic survey of the marble quarries was carried out using medium format film and digital images, while at Kisebükü the documentation of the paintings in the baptistery using medium format and 35mm film was completed. The latter survey was intended to bring out the architectural characteristics of the pieces of structure projecting above ground as well as the layout of the terrain.

In the final phase of the mission at Tavşan a study was implemented on the geomorphologic aspects of the island (Fig. 10) and the Gulf of Mandalya¹⁶.

The study, which was carried out on land and sea, showed that the coast of the gulf which appears to be limestone is in fact composed of a number of coarse grained igneous formations. On the other hand, on the island of Küçük Tavşan there are only limestone formations which are significantly eroded in the parts closest to the sea.

THIRD PATH: CONCLUSIONS

For ten years an interdisciplinary “laboratory” has been active on Küçük Tavşan Adası, with art historians, chemists, architects, archaeologists, geologists, photographers and conservators working side by side and blending art-historical investigative methods with technical-scientific ones.

15 Eadem, Küçük Tavşan Adası Fifth Campaign Balance and Perspectives, cit., pp.129-130.

16 The research was carried out by Giuliano Bellezza (geographer), University of Viterbo.

A work that will shortly be published will illustrate the research which has been carried out and the results which have been obtained. These can be summarised as follows:

- the development of a global integrated system of graphic, photographic and computerised documentation for all the aspects of the monuments,

- the development of a plan for analytical-scientific studies aimed at identifying original materials and investigating the artistic techniques employed in the mural paintings, the mosaics and the sculpture. Various classes of works (mural paintings, mosaics, sculptures and ceramics) were analysed employing prevalently non-destructive methods, and samples were taken from the sites involved in the missions¹⁷,

- setting down a protocol to establish the condition of various classes of objects,

- emergency treatment of mural paintings, mosaics and sculptures,

- planning and setting up the data base “Egeria”, created to handle—via an image and a specially designed query form—all the information gathered on documentation (graphic and photographic), original materials, artistic techniques, physical and chemical analyses and condition (Fig. 11).

At the conclusion of these ten years of rigorously gathered material concerning the analysis, the understanding of and the conservation of an unknown 6th century church on the uninhabited island of Küçük Tavşan Adası, we have recreated an “image” of the monument in all its phases, separating out the layers of its extraordinary pictorial palimpsest, reconstructing in our minds’ eye its liturgical furnishings and the architectural sculptures and bringing to light the floor mosaic.

In collaboration with the University of Chieti¹⁸, a 3-D model of the church and its surrounding structures has been created (Fig. 12). The model includes

17 The samples have been analyzed in the Laboratory of Diagnostic for Conservation and Restoration of the University of Viterbo “Michele Cordaro” and in the Laboratory Raman Spectroscopy, University of Viterbo.

18 Prof. Pasquale Tunzi (architect), Dr. Pierpaolo Palka (architect, senior lecturer), Dr. Roberto Potenza (architect).

all the internal structures of the building (iconostasis, tombs, synthronon) and forms an accurate basis on which can be mounted the photoplans of the paintings and mosaics as well as the wall decorations¹⁹.

Through the repositioning of the photoplans of the walls and floors on the 3-D model we can show the present appearance of the church²⁰ and provide access to various types of data, concerning, for example, iconography, condition or original materials, through links with the computerised graphic documentation carried out in previous missions, and the databank set up in these years (Egeria and DB analyses).

The model should be understood as an interactive multi-media archive which will allow us to associate various levels of documentation to the object under study and as an instrument capable of suggesting further areas of study on the building.

Finally, the 3-D model was inserted into its geographical context employing georeference and positioning on a satellite photograph of the island (Fig. 13). Inserting the model within the international UTM grid system means it will be possible to monitor the environmental conditions of the island (climate, rainfall, vegetation, the nature of the subsoil) and to take advantage of information fundamental to the conservation of the structure.

ACKNOWLEDGEMENT

The members of the research team of the 2005 campaign were: Prof. Dr. Maria Andaloro (Director of the survey), Prof. Giuliano Bellezza (geographer, University of Viterbo), Dr. Claudia Pelosi (chemist of the Tuscia University of Viterbo); Marina Marchese (information technologist, Central Institut for

19 M. Andaloro, Küçük Tavşan Adası: 2003 Report cit, p.45.

20 The work carried out in Tavşan on the relation between wall paintings, mosaics and monument is also the model for the project in progress (University of Viterbo-University of Lausanne-Suisse) on the Roman painting in the Middle-Ages, funded by Regione Lazio. *La pittura medievale a Roma (312-1431). Corpus and Atlas*. The work foresees the publication of nine books—six of *Corpus*, three of *Atlas*. The first three books (vol. I M. Andaloro, *L'orizzonte tardoantico e le nuove immagini* 312-468; vol. IV S. Romano, *Riforma e tradizione* 1050-1198; M. Andaloro, *Atlante*, vol. I Vaticano, Suburbio, Rione Monti) will be printed in the 2006 (Jaca Book, Milano 2006).

Restoration, Rome); Francesca Consoli, Flaminia Pizzino (archeologists); Benedetto Di Fazio, Manuela Mencherini, Francesca Moretti, Dr. Simone Piazza, Paola Pogliani, Maria Donatella Raneri, Daniela Sgherri, Domenico Ventura and Dr. Manuela Viscontini (graduates of the Tuscia University of Viterbo); Chiara Bordino, Stefania Mezzabarba, Giuliana Solimine (students of the Tuscia University of Viterbo).

The architectural survey was carried out by architects of the University of Chieti: Prof. Pasquale Tunzi (architect), Dr. Pierpaolo Palka (architect, senior lecturer), Roberto Potenza (architect), Alberto Viskovic (engineer, senior lecturer).

The conservative plan for the floor mosaic consolidation and for the preservative operations in the south vault was carried out by the restorers: Silvia Borghini (Sovrintendenza dei Beni Archeologici delle Marche), Cristina Caldi, Sara Scioscia; Dr. Bekir Eskici, Dr. Selçuk Şener (Ankara University).

Photos, image analysis acquisitions and graphs were made by the graduates of the Tuscia University of Viterbo and by the photographer Rodolfo Fiorenza.

Dr. Ulderico Santamaria (chemist, University of Viterbo) coordinated the scientific operations; the microscopical and microchemical analysis were performed by the Laboratory of Diagnostics for Conservation and Restoration "Michele Cordaro" of the Tuscia University of Viterbo by Dr. Claudia Pelosi. The Raman microscopy analysis were carried out by Prof. Alberto De Santis, Director of the Laboratory Raman Spectroscopy, University of Tuscia-Viterbo with the collaboration of Elisabetta Mattei.

Fig. 1: Küçük Tavşan Adası, the church exterior

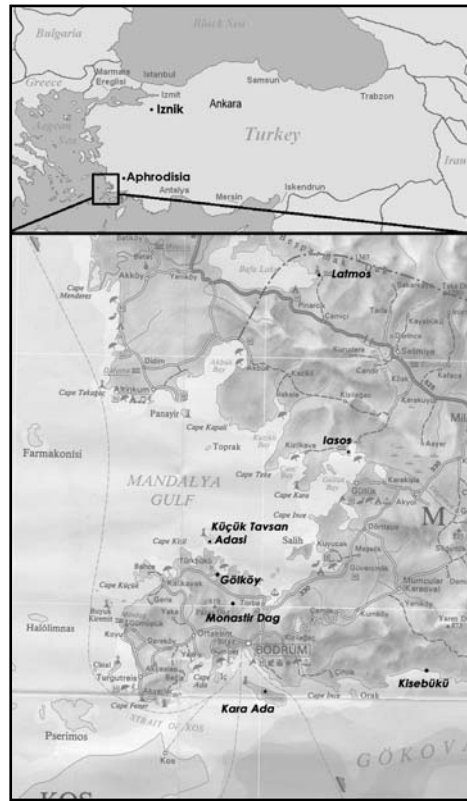

Fig. 2: The sites of the survey in Asia Minor

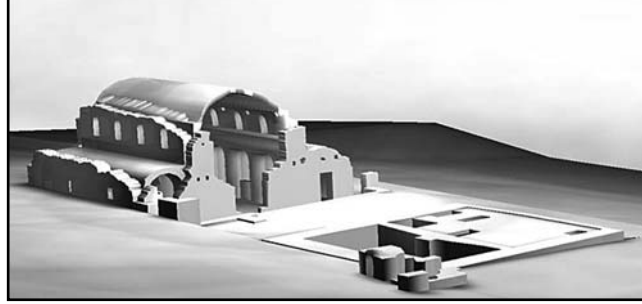

Fig. 3: Küçük Tavşan Adası, relief of the church, and the related structures

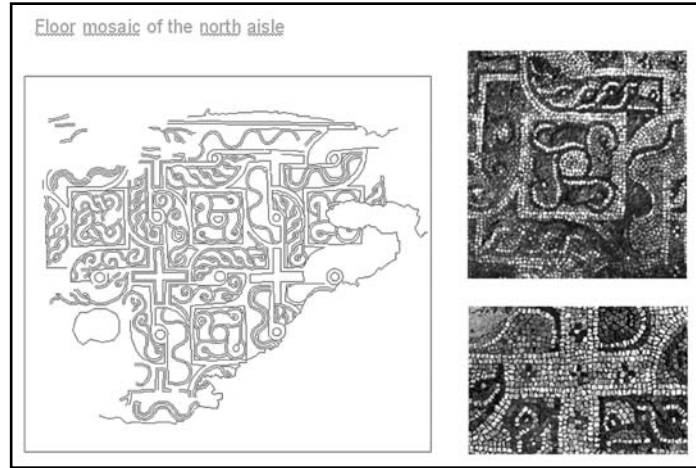

Fig. 4: Küçük Tavşan Adası, documentation of floor mosaic

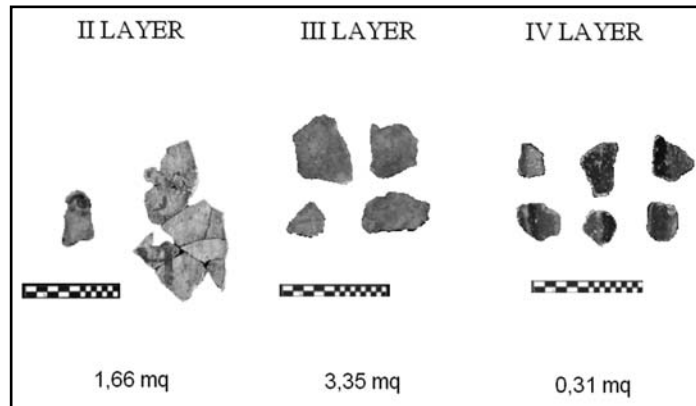
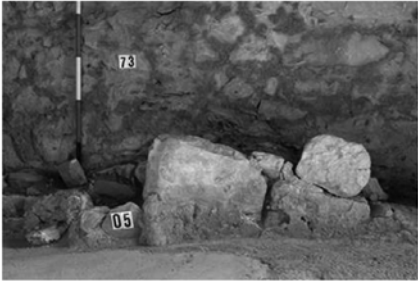
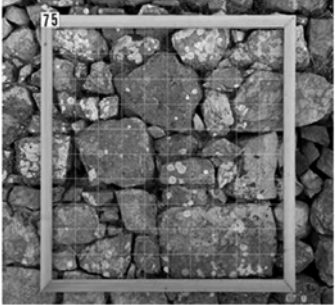

Fig. 5: Measurement of the surface area of the fragments of paintings

the cataloguing of sample areas of the walling of the church

USMUNITA' STRATIGRAFICA MURARIA UNIVERSITA' DELLA TUSCIA
il.s.cova@pe.unipi.it

LOCALITA'	ANNO	AREA	SETTORE	SAGGIO	QUOTE
KUCUK TAVSAN ADASI (BODRUM)	2005			chiesa	navata centrale
m	03.158				s.l.m.

PIANTE n° SEZIONE FOTO n° 2003.28-39

DEFINIZIONE struttura muraria

ORIENTAMENTO	TECNICA
nord-sud	cementizia

PARAMENTO blocchi di pietra MODULO no

NUCLEO cementizio LEGANTE malta grigia a prevalente matrice calcarea

MISURE	STATO DI CONSERVAZIONE
m	discreto

DESCRIZIONE
Struttura muraria localizzata nell'abside, ne occupa tutto l'emidisco. E' costituita da una serie di 5 gradoni, i primi quattro dei quali, a partire dal livello del mosaico, hanno un'altezza variabile tra i 20 e i 25 cm e una larghezza massima di 30, l'ultimo livello è il più alto, h. 40 cm, e doveva in origine avere una finitura del piano orizzontale in quota con l'inizio del rivestimento ad intonaco dipinto conservato nella metà nord dell'abside.
Il muro è costruito con conci di pietra di varie dimensioni, messi in opera su letti di malta di altezza variabile (5-10 cm), regolizzati per ottenere piani orizzontali con fiammanti laterali e scaglie di pietra. Nella metà nord si conservano alcuni bracci di intonaco della finitura superficiale, che in origine doveva rivestire completamente la struttura, USR 165.
Nella metà sud, tra i gradini superiori e il muro absidale, è visibile lo strato di crollo, US 166.
Coperto da 166 e USR 165. Gli si appoggia il mosaico, USR 101, si appoggia all'abside, USM 74, copre la roccia, US 148.

OSSERVAZIONI

UGUALE A GLI SI APPOGGIA USR 101 COPERTO DA 01.100, 04.166, 04.165 TAGLIATO DA RIEMPITO DA	SI LEGA A SI APPOGGIA A USM 74 148 TAGLIA RIEMPIE
--	--

Fig. 6: Cataloguing of sample areas of the walling

Fig. 7: Küçük Tavşan Adası, southern side, consolidating the structural plaster

.....

11

Fig. 8: Küçük Tavşan Adası,
store room

Fig. 9: Küçük Tavşan Adası,
illustrated panel

Fig. 10: Küçük Tavşan Adası,
limestone formation

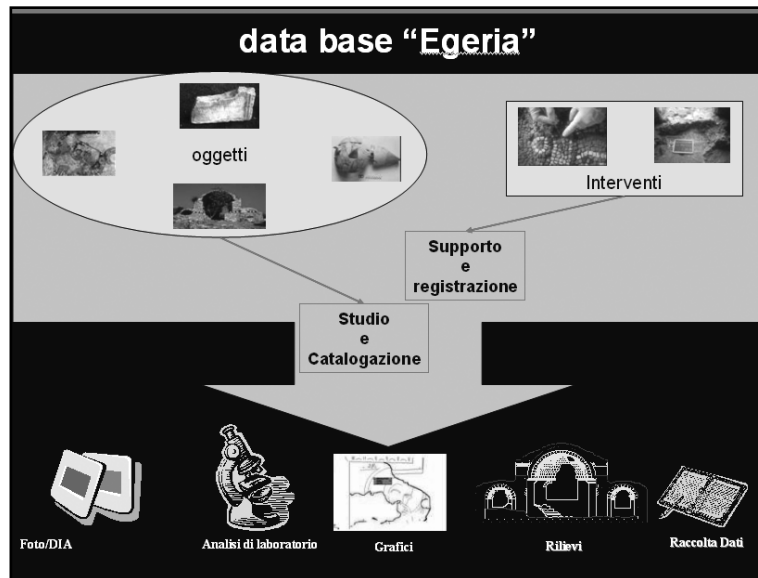

Fig. 11: The data-base "Egeria"

Fig. 12: Küçük Tavşan Adası, church, 3D model

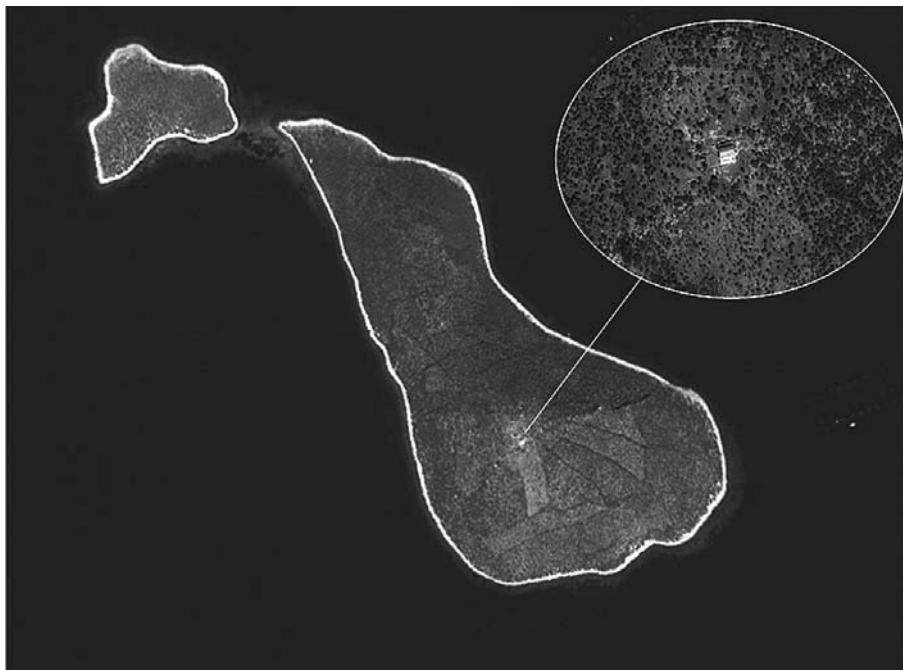

Fig. 13: Geographical context

Fig. 14: Members of the research team

DAS INTERNATIONALE TAVIUM-PROJECT BERICHT ÜBER DIE KAMPAGNE DES JAHRES 2005

Karl STROBEL *
Christoph GERBER

Die neunte Kampagne der Feldforschungen im Rahmen des Internationalen Tavium-Projektes wurde vom 4. August bis zum 30. September 2005 durchgeführt. Wir danken der Generaldirektion für Kulturschätze und Museen des Ministeriums für Kultur und Tourismus in Ankara für die Erteilung der Genehmigung für unsere Arbeiten. Unser herzlicher Dank gilt Ferhat Inci vom Museum Isparta, der als Vertreter des Ministeriums für Kultur und Tourismus an der Kampagne teilnahm und deren Durchführung durch seinen Einsatz besonders förderte.

Die verschiedenen Teilbereiche, die in der Kampagne 2005 innerhalb des Gesamtprojektes bearbeitet wurden, standen wiederum unter der Gesamtleitung von o.Univ.-Prof. Mag. Dr. Karl Strobel (Universität Klagenfurt, Abteilung für Alte Geschichte, Altertumskunde und Archäologie, Österreich) und unter der örtlichen Leitung von Dr. Christoph Gerber (Universität Heidelberg, Deutschland) als Field-Director. Neben der geophysikalischen Testprospektion im Stadtgebiet von Tavium wurden in der Kampagne 2005 die archäologische Erkundung der Region (Chr. Gerber) sowie der epigraphische Survey (K. Strobel) fortgeführt. Das Team der italienischen Projektpartne¹, das im Rahmen eines internationalen Kooperationsabkommens an dem Projekt teilnimmt, stand unter der Leitung von Prof. Dr. Mario Fales sowie unter der örtlichen Leitung von Dr. Marta Luciani (Udine, jetzt Wien); Das italienische Partnerteam begann 2005 mit dem systematischen Survey der 2001 vom Projektleiter auf Grund von gelegentlichen Eintragungen im Inventarbuch

* Univ.-Prof. Mag. Dr. Karl STROBEL, Universität Klagenfurt, Abteilung für Alte Geschichte, Altertumskunde und Archäologie, ÖSTERREICH

Dr. Christoph GERBER, Universität Heidelberg, DEUTSCHLAND

1 Prof. Dr. Mario Fales, Università degli studi di Udine; Prof. Dr. Stefano De Martino, Università degli studi di Trieste; Prof. Dr. Simonetta Ponchia, Università degli studi di Verona.

des Museums Yozgat entdeckten prähistorischen Stadt auf dem Yassıhöyük, wo 2005 auch eine erste geophysikalische Prospektion durchgeführt wurde (Christian Hübner (GGH Freiburg).

Bericht über den Inschriften- und Spoliensurvey

Karl STROBEL

In der Kampagne 2005 wurde die Aufnahme von Inschriften, Mühl- und Keltersteinen sowie Architekturspolien im Survey-Gebiet erfolgreich fortgesetzt. Insgesamt wurden in dieser Kampagne 62 Plätze besucht, von denen 29 archäologische Fundplätze darstellten, weitere 12 Plätze waren Dörfer bzw. Friedhöfe, in denen Spolien oder Inschriften angetroffen wurden. Durch die Zusammenarbeit mit den Bürgermeistern der Orte konnten auch nicht öffentlich zugängliche Inschriften erfasst werden. Die Fundzusammenhänge der Inschriften wurden, soweit möglich ermittelt und alle archäologischen Befunde erfasst, die über den historischen, siedlungsmäßigen und wirtschaftlichen Kontext Aufschlüsse erlauben. Für die wirtschaftlichen Strukturen des Raumes konnten weitere wichtige Erkenntnisse gewonnen werden. Ferner wurde der Verlauf der Verkehrswege und Straßen weiter präzisiert bzw. erstmalig erfasst. In mehreren Orten und im Museum in Yozgat wurden zur Kontrolle Besuche durchgeführt, um zwischenzeitliche Neufunde oder neu bekannt gewordene Funde aufzunehmen.

Wichtige Ergebnisse der Aufnahme und Analyse der Bau- und Architekturspolien wurden von E. Christof und G. Erath-Koiner vorgelegt². Weitere Ergebnisse werden in dem Bericht über die Forschungen der Jahre 2003-2005 vorgelegt, der in *IstMitt* 56, 2006 erscheinen wird. Ein Nachtrag zu den Meilensteinen wird in ZPE erscheinen; die Grabinschriften galatischer Adelsfamilien werden in *Epigraphica Anatolica* vorgestellt. Eine neue Darstellung des Straßennetzes Galatiens wird in der Festschrift für E. Olshausen erscheinen. Die Arbeit an dem ersten Band des Corpus der Inschriften von Tavium und aus seinem Stadtgebiet ist weit fortgeschritten. Der Band wird in der Reihe „Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien (IK)“ erscheinen.

² E. Christof-G. Erath-Koiner, Antike Architekturfragmente aus Tavium. Erste Ergebnisse, *Istanbuler Mitteilungen* 55, 2005, 271-288.

Aus Tavium selbst stammt der wichtigste Fund der Kampagne; es ist das offensichtlich für eine sekundäre Verwendung rautenförmig zurechtgeschlagene Bruchstück eines reich ornamentierten Marmorarchitravs, der auf der Frontseite den Rest einer Bauinschrift trägt (Abb. TI 1). Der Stein kam im Südteil der Oberstadt zum Vorschein, und zwar in dem Lesesteinwall, der das Feld 404 nach Westen begrenzt. Von dem Text der griechischen Monumentalinschrift sind nur wenige Buchstaben erhalten: ---]Σ'EBOY[---. Dies kann zu dem Kaiserepitheton *Eusebēs*, lat. *Pius*, ergänzt werden, das hier im Genetiv erscheint. Wir haben den Rest einer Kaisertitulatur vor uns, in der die genealogische Herkunft des namentlich nicht erhaltenen römischen Imperators angeführt war, und zwar die Abstammung von einem Kaiser mit dem regulär gebrauchten Epitheton *Pius*. Die Ergänzung kann nur lauten (in lateinischer Version) ... *Divi Antonini Pii ... filius/nepos* oder *Divi Septimi Severi Pii ... filius/nepos*. Damit können wir den in der Inschrift genannten Kaiser mit Septimius Severus oder Caracalla bzw. mit Elagabal oder auch Severus Alexander identifizieren, wobei auf Grund der Bauornamentik eine Datierung in die Zeit des Septimius Severus und Caracallas wahrscheinlicher sein dürfte. Die Zeit der Severischen Kaiser war, wie sich aus der Analyse der Spolien ergibt, eine Phase repräsentativer und monumentaler Bautätigkeit in Tavium.

Bei dem Neubau der Straße von Büyüknefes nach Dambasan wurde der aufgelassene ältere Teil des Friedhofes von Gündoğdu teilweise zerstört und zahlreiche Spolien bei den Planierarbeiten freigelegt, leider aber auch schwer beschädigt. Unter den Objekten ist der untere Teil des von J. R. J. Sterret 1888 publizierten Meilensteins der Kaisers Nerva (CIL III 6899), der bisher als verschollen galt, hervorzuheben.

In Hacıuşağı selbst sowie in seinem alten und in seinem neuen Friedhof wurden neben Architekturteilen, Säulenbruchstücken, Mühl- und Keltersteinen der Oberteil einer funerären Marmorstele mit Darstellung eines Gorgonenhauptes im Giebelfeld (Abb. TI 2) sowie zwei fragmentarische byzantinische Grabsteine aufgefunden. In Yakuplu wurde auf dem alten Friedhof ein in der Form eines Daches ausgearbeiteter Sarkophagdeckel aufgefunden. In Hacıçesmesi wurde die aus Marmor oben abgebrochene Grabstele einer Frau mit der Darstellung von Wollkorb, Kamm und Spiegel aufgenommen (Abb. TI 3).

Bericht über die Arbeiten im Stadtgebiet von Tavium 2005

Chr. GERBER

Im Stadtgebiet von Tavium wurden vom 15-18 August weitere Tests zu geophysikalischen Prospektionen durch Christian Hübner (GGH Freiburg) durchgeführt (Abb. T1). Ziel der Untersuchung war die Eignung der 200 MHz-Antenne des Bodenradars zu prüfen sowie die im Jahr 2004 begonnene magnetische Prospektion fortzusetzen. Auf dem Feld nördlich der Büyükkale (Feld 181) wurde eine geomagnetische Kartierung, auf der Büyükkale und im Bereich der Kirche in der Oststadt (Feld 207), in dem bereits 1997 durch den damaligen Direktor des Museums Yozgat eine Rettungsgrabung erfolgte (*IstMitt* 50, 2000, 246f.), Bodenradarmessungen durchgeführt. Die Geomagnetik brachte nur mäßige Ergebnisse. Die als Bewuchsmerkmal auffällige Stadtmauer zeichnet sich ebenso wie weitere Gebäudereste ab (Abb. T2). Mit dem verwendeten Bodenradar sind auf der Büyükkale -im Gegensatz zu den ersten Messungen im vorausgegangenen Jahr am Nordende des Hügelplateaus- nur eingeschränkt Mauerfundamente nachzuweisen (Abb. T3). Im Bereich der Kirche konnten dagegen Mauerfundamente und weitere Gebäudereste sichtbar gemacht werden (Abb. T4), jedoch bedarf es zur Überprüfung des Befundes einer Kontrollgrabung.

Bericht über die regionale archäologische Geländebegehungen des Jahres 2005

Chr. GERBER

Bei der regionalen Erkundung wurden in dieser Kampagne insgesamt 62 Plätze besucht. Von diesen erwiesen sich 29 (23+6 bereits vom Vorjahr bekannte) als archäologische Fundplätze, weitere 12 Plätze sind Dörfer bzw. Friedhöfe, in denen Spolien, Inschriften, u.s.w. angetroffen wurden. An den restlichen Plätzen konnten keine archäologischen Funde nachgewiesen werden.

Der Schwerpunkt dieser Kampagne lag im S und SO des Untersuchungsgebietes. Ergänzungen zum Vorjahr erfolgten im W und

NW. Dabei wurden zunächst einige Fundplätze, die bereits bekannt waren, nochmals besucht bzw. begangen: Bahçecik Örenler, Dambasan *Giaur Ören*, Tayıp *Beşiktepe*, Evci *Yılanlıtepe*; ferner wurden die Täler von Çadırardıç und Sarıfatma erkundet. Der *Bügenek Tepe* nördlich von Yakuplu wurde bereits 2004 als Fundplatz entdeckt, konnte jedoch erst dieses Jahr systematisch begangen werden. Die kleine Siedlung auf einem exponiertem natürlichen Hügel ist einphasig und aufgrund der rotpolierten Keramik in die Alişar I-Periode (FBZ II) zu datieren. Er ist der einzige Fundort dieser Kampagne, der eine eindeutige frühbronzezeitliche Besiedlung erbrachte. Bei *Küçüknefes* konnten eine weitere (kleine) Tonsarkophag-Nekropole sowie der Rest einer gemauerten römischen Druckwasserleitung festgestellt werden.

Der bergige Bereich zwischen Hacıuşağı und der Fernstraße Yozgat-Ankara im Süden des Untersuchungsgebietes wurde intensiv begangen. Bei *Hacıçeşmesi* konnten eine Siedlung (chalkolithisch, FBZ, SBZ, EZ, hellenistisch-galatisch) und zwei weitere Plätze mit undeutbaren Architektur(?)resten, aber ohne Keramik, festgestellt werden. Der grüne Hang südlich von Kumluca wird künstlich bewässert und lieferte neben einer kleinen Wüstung keine Hinweise auf eine ältere Besiedlung bzw. Nutzung. Im Dorf *Çakırlar* weisen kleine Kistengräber auf eine (vorislamische) Nekropole hin. In Yakuplu (Inandık) wurden nur Architekturblöcke festgestellt und dokumentiert.

Im Südosten des Untersuchungsgebietes konnten mehrphasige Fundplätze festgestellt werden, die jeweils im Spätkalkolithikum, in der Eisenzeit und in römisch-byzantinischer Zeit besiedelt waren. *Çatma Pınarı* bei Pembecik ist eine ausgedehntere Siedlung bei einer perennierenden Quelle. Eisenzeitliche und hellenistisch-römisch-byzantinische Besiedlung ist durch Keramik nachgewiesen; einige prähistorische Scherben sind nicht näher datierbar. Diese Siedlung liegt in einer Senke und damit in geschützter Lage auf dem Basaltplateau westlich von Yozgat. Diese Siedlung dürfte einen weiteren Anhaltspunkt für den Verlauf der römischen Straße liefern, die 2003 südlich von Topaç (*Mahmatlı Deresi*) festgestellt werden konnte. Weiter östlich bei Kuyumcu befindet sich auf der *Kuşkalesi* eine eisenzeitliche Siedlung mit einer byzantinischen Nachnutzung (Abb. R2), an der Kupfer gewonnen werden konnte; Mineralien mit hohem Kupfergehalt wurden hier bis in rezente Zeit hinein

gesammelt. Auf dem Sattel südlich des Fundplatzes befindet sich eine kleine spätchalkolithische Siedlung (Alişar-Spätchalkolithikum, vgl. Karacaağaç/*Seki Yurt Mevkii*, *IstMitt* 53, 2003, 150-153). Neben der charakteristischen dunklen geglätteten Keramik (mit den Fruchtständern) ist auch eine Gruppe mit besenstrichartiger Oberflächenbehandlung vertreten. Nördlich des Dorfes konnten römische und osmanische Scherben geborgen werden. Südlich von *Dayılı* befindet sich bei *Arap Çiftliği* ein weiterer osmanischer Fundplatz, vermutlich ein kleines Gehöft. Südlich von *İğdecik* liegt am Rand eines kleinen Stausees am Hang eines natürlichen Hügels eine Siedlung, die offenbar durchgehend von der Eisenzeit bis in byzantinische Zeit besiedelt war. Südöstlich von *Beyvelioğlu* findet sich auf der Gemarkung *Ören Şehri* eine ausgedehnte Siedlungsfläche, in der auch einige prähistorische Scherben, aber vor allem Scherben eisenzeitlicher und römischer bis byzantinischer Zeitstellung in großen Mengen anzutreffen sind. Quer durch das Gelände des Fundplatzes führt die Trasse der neuen Erdgasleitung. Im Aushub war viel Scherbenmaterial enthalten, darunter die wenigen prähistorischen Fragmente, so dass von einer Überlagerung älterer Schichten auszugehen ist.

Mehrere Fels- und Felswohnanlagen wurden im Südosten festgestellt: *İn Mevkii* bei *Saray* besteht die Anlage besteht aus dem Rest einer größeren -ursprünglich offensichtlich dreischiffigen- Kirche, von der Teile des Hauptschiffs und des nördlichen Seitenschiffes erhalten sind (Abb. R3), und aus mehreren weiteren Raumresten, von denen der am besten erhaltene vermutlich eine Kreuzform hatte und in der Mitte der Decke mit einer Kuppel überwölbt war. Südlich von *Köşeyusuflu* im *İn Özü* befinden sich zwei weitere Felswohnanlagen. In der nördlichen (*İn Özü II*) sind mehrere Räume fragmentarisch erhalten, die sich über 3-4 Etagen verteilen. In den Fels hineinführende Gänge sind verschüttet und damit nicht begehbar, deuten aber Verbindungen zu anderen Stockwerken und damit auf eine weitläufige Anlage hin. Ein vollständig erhaltener Raum kann aufgrund eines apsidenförmigen Endes mit Nische als Kapelle angesprochen werden. Die südliche Anlage (*İn Özü I*) weist Spuren einer jüngeren Nutzungsphase auf, die aufgrund der angetroffenen Keramik als osmanisch datiert werden kann. Von der ursprünglichen Anlage sind Raumreste erhalten. Bemerkenswert ist hier eine Kirchenanlage, von der das Hauptschiff gerade noch in Resten

erhalten ist, und die zwei (!) nördliche Seitenschiffe aufweist (Abb. R4). Beide Seitenschiffe sind zudem über einen L-förmigen Gang zugänglich; nördlich desselben befindet sich eine Halle, von der ein Gang nach außen führt. Auch in dieser Anlage sind mehrere Etagen festzustellen. Auf dem Felsen oberhalb der Felswohnanlage von *İn Özü II* liegt eine Siedlung, die von der späten Eisenzeit über die hellenistische Periode bis zur frühen Kaiserzeit belegt gewesen ist.

Obwohl einige der so erfassten Siedlungsplätze eine intensive eisenzeitliche Nutzung erlebten, sind ältere prähistorische Funde nur selten im Survey anzutreffen. Vereinzelte Scherben können aufgrund ihres Erhaltungszustandes nicht immer eindeutig dem Chalkolithikum oder der FBZ zugewiesen werden. Nur zwei einphasige frühe Siedlungen sind in dieser Kampagne hinzugekommen: die späthalkolithische (Alişar-CH) auf der *Kuşkalesi* und die FB II-zeitliche (Alişar I) von *Çatma Pınarı*.

Bei den länger besiedelten Orten ist mehrfach eine vollständige Abfolge von der mittleren Eisenzeit bis in byzantinische Zeit festzustellen. Insbesondere Funde der sog. "Galatischen Ware" geben Hinweis auf eine hellenistische Nutzungsphase. Hier ist von besonderem Interesse die Siedlung auf dem Felsen, in dem die nördliche Felswohnanlage von *İn Özü II* angelegt worden ist; sie scheint auf die Zeitspanne von der späten Eisenzeit über die hellenistische Periode bis zur frühen Kaiserzeit beschränkt zu sein.

Die Konzentration der Fundplätze mit längerer Besiedlung (eisenzeitlich bis byzantinisch) in diesem Teil des Untersuchungsgebietes überrascht nicht. Hier ist die Fernverbindung von Tavium bzw. von der über Yerköy führenden Tavium-Südstraße nach Osten anzunehmen. Dabei verlief die Route offenbar nicht über Saray, sondern nördlich dieses Ortes über Iğdecik/Sivritepe und Ören Şehri, um dann bei Kuyumcu das Tal von Saray zu queren und südlich des Bergstockes von Yozgat nach Osten weiterzulaufen. Die Tavium-Oststraße, die südlich von Topaç erfaßt ist und über Çatma Pınarı die Hochfläche querte, führte offenbar in einem Bogen nach Kuyumcu.

Bei den im Südosten des Untersuchungsgebietes erfaßten Felswohnanlagen fallen die beiden größeren mehrschiffigen Kirchen (*İn Mevkii* und *İn Özü I*) ins Auge. Sonderbarerweise ist im Zusammenhang mit diesen Felswohnanlagen selbst keine Keramik anzutreffen, die Hinweise auf

die Datierung geben würden. Die Anlage von *İn Özü II* könnte u. U. sogar in vorbyzantinische Zeit zurückgehen.

Schließlich konnten mehrere osmanische Siedlungsplätze festgestellt werden. Sie sind allesamt recht klein und zeigen vermutlich nur Gehöfte an.

Korrigenda: Im Vorjahresbericht (AraST 23/2, 376, Abb.15) ist die Bildunterschrift falsch. Abgebildet ist der Höyük von Baltasarılar mit dem auf den Hang abgeschobenen Kulturschutt.

Bericht über die Arbeiten der italienischen Projektpartner 2005

M. FALES

M. LUCIANI

K. STROBEL

Die Arbeiten in der Zeitspanne 19.8.-1.9.2005 konzentrierten sich auf die erste Phase des systematischen Surveys des Siedlungshügels von Yassihüyük. Die Bearbeitung der Funde geschah im Büyüknefes, wo diese auch im Depot verwahrt werden.

Der Siedlungshügel bei Yassihüyük–die Örtlichkeit wird Kulpeşe genannt –ist leicht eiförmig und in der Hauptachse NW–SO ausgerichtet. Seine Maße betragen 217x1443 m, die Höhe der steilen Böschung 8-10 m. Die Oberfläche ist flach und weist keine großen Höhendifferenzen auf. Die Oberfläche wird wie die Umgebung des Siedlungshügels landwirtschaftlich genutzt. Der in der steilen Böschung bereits nach der Entdeckung und dem ersten Survey durch Prof. Dr. K. Strobel und Dr. Chr. Gerber (2002) vermutete Stadtwall konnte durch die archäomagnetische Prospektion, die von Christian Hübner (GGH Freiburg) auf einer Teilfläche durchgeführt wurde, erfasst werden. Zugleich zeigte sich eine Struktur, die zu Recht als Stadttor der hethitischen Stadtbefestigung interpretiert werden kann. Ebenso erscheint im geomagnetischen Bild ein Teil eines großen Gebäudekomplexes, der wahrscheinlich als Tempel angesprochen werden kann.

Bei dem ersten Survey im Jahre 2002 durch Prof. Dr. K. Strobel und Dr. Chr. Gerber wurde umfangreiche Lesekeramik in den verschiedenen Feld- und Hangbereichen gesammelt. Zusammen mit einer ersten Auswertung des 2005 geborgenen Materials kann die Zeitstellung wie folgt präzisiert werden:

Chalkolithikum, spätes 3. Jt. v. Chr., 2. Jt. v. Chr. (Althethitische Periode, Großreichszeit, Eisenzeit (in Teilflächen des Tells).

Eine spätere Besiedlung ist nicht vorhanden. Eine größere Siedlung römischer Zeit wurde in einem nördlich gelegenen, parallel zum Becken des Alaca Çayı führenden Talgrund festgestellt. Der Siedlungshügel gehört zur Kategorie der mittelgroßen Stadtruinen. Er liegt an der Verkehrsverbindung von Alişar nach Alaca Hüyük und war zweifellos auch mit Tavium und Hattusa wegemäßig verbunden. Der Siedlungshügel liegt in einem von mehreren Wasserläufen gut bewässerten, flachen Becken am Rand der hügeligen Hochfläche, die zum Becken des Alaca Çayı relativ steil abfällt. Auch unterhalb des Siedlungshügels tritt eine reichlich Wasser spendende Quelle an die Oberfläche. Reste der ursprünglich offensichtlich dichten Bewaldung der Höhen sind noch vorhanden.

Die Oberfläche des Tells ist in fünf unterschiedlich große Felder aufgeteilt (Abb. Y 1, Nr. 29-33). Geomagnetisch untersucht wurden die Felder 32 und 33. Feld 33 konnte erst ganz am Schluß der Untersuchung begangen werden, da nun erst die Kichererbenernte entfernt worden war. Die hohe Dichte des Oberflächenmaterials weist darauf hin, dass durch das Pflügen die archäologischen Befunde und Deposite bereits gestört worden sind und bei Fortsetzung der Pflugtätigkeit schwerwiegende Zerstörungen eintreten werden, soweit dies nicht bereits geschehen ist.

In Feld 32 wurden insgesamt 9 auffällige Cluster von archäologischem Material festgestellt, die aus Keramikscherben wie auch mittelgroßen Steinen bestehen, die auf angerissene Baustrukturen hinweisen. In Feld 31 (8000 m²) wurden 4 Cluster sowie einige topographische Besonderheiten festgestellt; untersucht wurde eine Teilfläche von 130x10 m. Am letzten Tag der Kampagne wurde das Feld 33 begangen, wo das Fragment einer hethitischen Tontafel gefunden wurde. Eine Begehung von Feld 29 brachte keine oberflächlich signifikanten Ergebnisse; die Dichte des Fundmaterials war geringer als in den anderen Flächen.

Die Auswertung des Fundmaterials, zu dem neben Keramik auch 56 Kleinfunde gehören, konnte 2005 erst zum Teil durchgeführt werden. Die ersten Ergebnisse zeigen, dass sich das Material des frühen 1. Jt. v. Chr., darunter ein bedeutender Anteil bemalter Ware, hauptsächlich im nördlichen

Teil des untersuchten Gebietes gefunden hat. Die flächig auftretende Masse des Materials datiert in das 2. Jt. v. Chr. Keramik des 3. Jt. ist ebenfalls weit verbreitet, ältere Keramik dagegen nur in einem geringen Prozentsatz. Das ältere Material kann durchaus bereits antik sekundär verlagert sein. Die Cluster und Oberflächenbeobachtungen ergeben zusammen mit dem Ergebnis der geomagnetischen Prospektion ein stimmiges Gesamtbild der bisherigen Befunde (Abb. Y 2).

Der Fund des Tontafelfragmentes und die teilweise deutlichen Fundcluster zeigen an, dass die wichtigen archäologischen Fundschichten dieses zweifellos äußerst wichtigen Platzes bereits durch die Pflugtätigkeit zerstört und an die Oberfläche gebracht worden sind. Ein Schutz dieses wichtigen kulturellen Erbes und seine wissenschaftliche Untersuchung sind ein dringendes Anliegen.

*YASSIHÖYÜK'TE BULUNAN YAZI LEVHASI FRAGMANI YH 2005/1
ÜZERINE RAPOR*

S. de MARTINO

Bu küçük Hittit levhası fragmanı (YH05 F33 SF 38=Yozgat Müzesi mevcut numarası: YH 2005/1) yeni yazı stilinde bir takım kült-festivallerinin listesini vermektedir³.

YH 2005/1

Obv.

1' [EZE]N₄ (?) D_x[

2' 1¹NU-TI-I[

3' 1EZEN₄© GAL MUNUSŠU.G[

4' LÚUMMEDA [

3 EZEN₄ (=festival) işareti metin boyunca iyi okunaklı değil, levhanın yüzeyi bir çok yerde hasar görmüş; ilk bakışta sadece EZEN diye yazılmış gibi görünüyor, ama çakılmış ŠE işaretin izleri aynı zamanda satır 3' ve 5'te geçiyor.

5' |EZEN₄© GİŞSAG.KUL 1 UDU [
6' []x-na-an-x[]x EN.S[ISKUR

7' [EZE]N₄ D÷u-wa-ar-pa-zi-pa[(-)
8' (vacat)

9' [EZEN₄] D/12-Š/ TÚL-Ta-ta |-ri-©n[a
10' (vacat)

Burada adı geçen festivaller:

- 1) “Yaşlı Kadınların Başı Festivali” (GAL MUNUSŠU.GI), I. 3'⁴;
- 2) Kilitin Festivali, I. 5';
- 3) ÷uwarpaşa Tanrısının Festivali, I. 7';
- 4) İlkbahar Festivali, I. 9'.

“Yaşlı kadınların başı” Hittit metinlerinde nadir geçen bir isimdir; bazı durumlarda daha çok Hattit tradisyonuna ait festivallere katılıyor⁵. Diğer Hittit levhalarında “Yaşlı Kadınların Başı Festivali” diye bir festival adı geçmiyor. Aynı paragrafta surogam LÚUMMEDA⁶ 'yı buluyoruz “tutan”, “saklayan”⁷ ; KUB X 78 + KUB XX 25 II 6'⁸ metninde de şahit olduğumuz gibi, bu kült yaver bazı ritüellere katılıyor.

“Kilit” (hitt. *øattalu-*)⁹ kutsal bir yer ve ritüel esnasında yapılan fedakâr hediyeleri kabul eden kişi¹⁰, ama “Kilit Festivali'nin” geçtiği başka bir belge bilmiyorum.

4 “yaşlı kadının büyük festivali” diye okumak mantıklı gelmiyor.

5 Cf.: F. Pecchioli Daddi, *Mestieri professionali e dignità nell'Anatolia ittita*, Roma 1984, p. 556.

6 Cf.: F. Pecchioli Daddi, op. cit., p. 469.

7 Cf.: J. Puhvel, *Hittite Etymological Dictionary*, vol. 3, Berlin-New York 1991, pp. 204-205 s.v. *øarwant-*.

8 Cf.: M. Popko, *Zippalanda*, Heidelberg 1994, pp. 306-307.

9 Cf.: J. Puhvel, *Hittite Etymological Dictionary*, vol. 3, Berlin-New York 1991, pp. 257-260.

10 Cf.: M. Popko, *Kultobjekte in der hethitischen Religion*, Warsazawa, 1976, pp. 42-44.

Aynı zamanda l. 7 'de bahsedilen tanrının adı *hapax*¹¹, her ne kadar pek çok kutsal ismi kurmakta kullanılan ve gayet iyi bilinen -z/ši/epa elementlerinden oluşturulmuş bir isim olsa da¹².

"İlkbahar Festivali" EZEN₄ DI₁₂-ŠI diğer Hittit metinlerinde dokümente edildi¹³. Bizim levhamızdaki "ilkbahar" jeografik bir isim, yani *Tatarina*¹⁴ adındaki bir "su birikintisi".

Bu İlkbahar Festivali *øišuwa*¹⁵ bazı metinlerde karşımıza çıkıyor; festivallerin altıncı ve onuncu levhalarında, hediyeler yapılan bazı nehirlerin ve kaynakların adı geçiyor¹⁶. *Tatarina* kaynağı KUB XLII 86, 9'¹⁷ da geçiyor, yine hediyeleri kabul eden bir kişi olarak karşımıza çıkıyor, ama bu sefer bir "sonbahar festivali" (l. 10': EZEN₄ *zenandaš*) çerçevesinde.

Özet olarak şu sonuca varıyoruz, bu yazıt bir çok kült festivallerini tanıtıyor. Yaşlı Kadının Festivali ("yaşlı kadınların başı"nın ve LÜUMMEDA'nın geçmesiyle) daha çok Hatti ve Kuzey Anadolu tradisyonuna ait; diğer taraftan aynı paragrafta bahsi geçen *Tatarina* kaynağı EZEN₄ DI₁₂-ŠI, Hurro-Kizzuwatnan tradisyonuna ait gibi görünüyor.

11 B. H. L. van Gessel'in son kitabında görülmüyor, *Onomasticon of the Hittite Pantheon*, Leiden 1998.

12 Cf.: V. Haas, *Geschichte der hethitischen Religion*, Leiden 1994, p. 299 (söylenen önceki literatürle birlikte).

13 Cf.: J. Tischler, *Hethitisches Etymologisches Glossar*, vol. III/10, Innsbruck 1994, p. 341.

14 Cf.: G. del Monte - J. Tischler, *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte* (RGTC 6), Wiesbaden 1978, p. 553; G. del Monte, *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte. Supplement* (RGTC 6/2), Wiesbaden 1992, p. 211.

15 KUB XXVII 47 l. 6'; KUB XXVII 48 + V 23'; KBo XXXIII 196 + KBo XV 68 II 9', see M.C. Trémouille, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, 40 (1998), pp. 263-270.

16 S. V. Haas, *Geschichte der hethitischen Religion* cit., p. 867.

17 S. M. Popko, *Zippalanda* cit., p. 318-321: burada URUTatarina hatalı, doğrusu TUL-Tatarina.

Abb: TI1

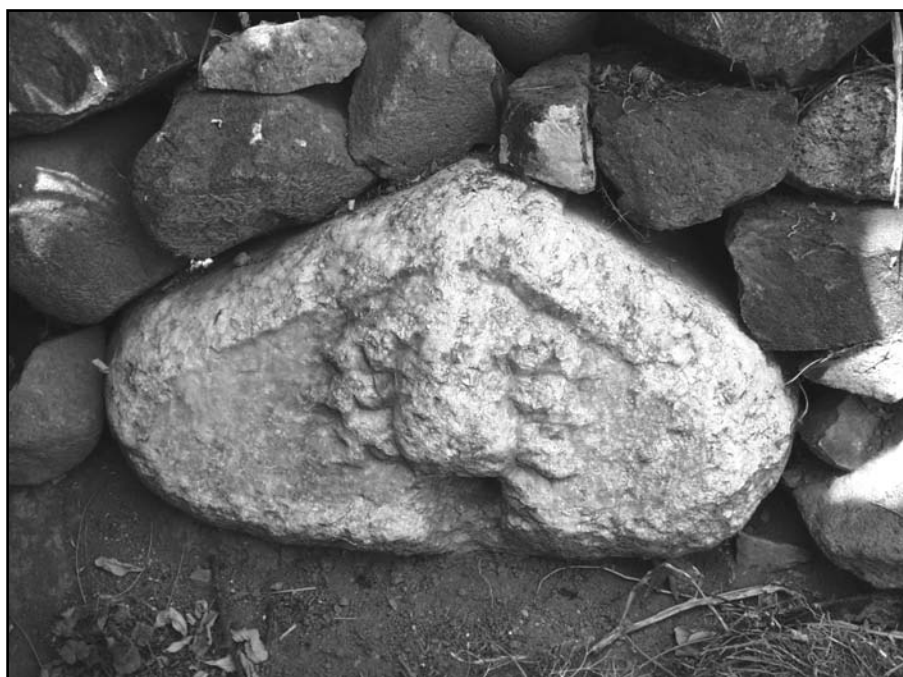

Abb: TI2

Abb: TI3

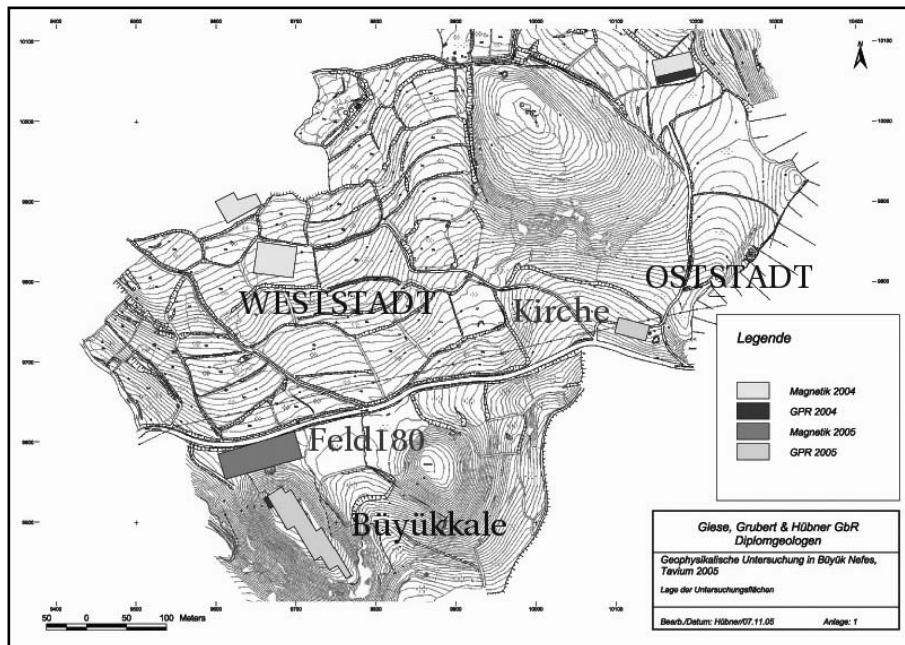

Abb: T1

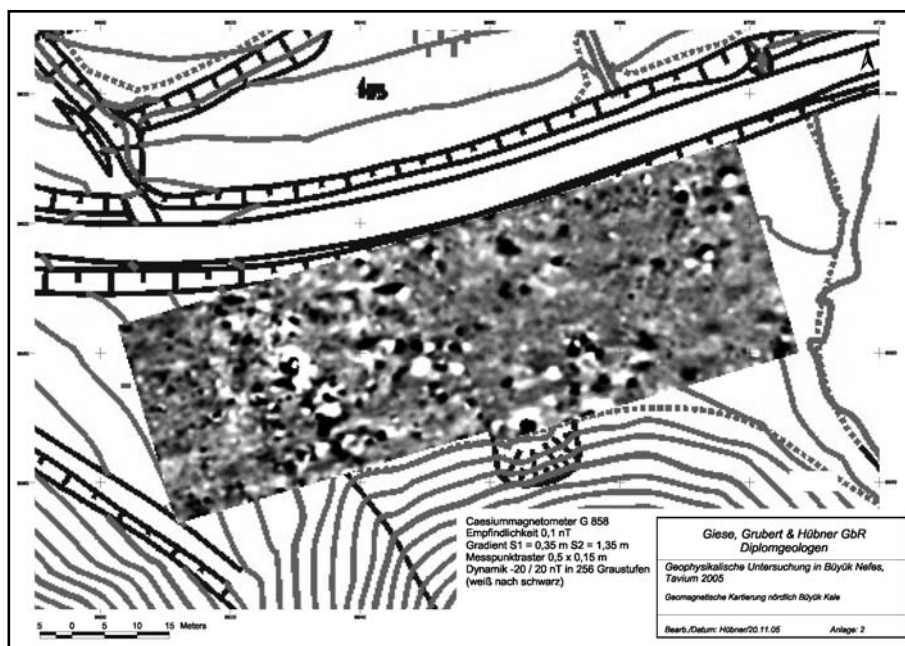

Abb: T2

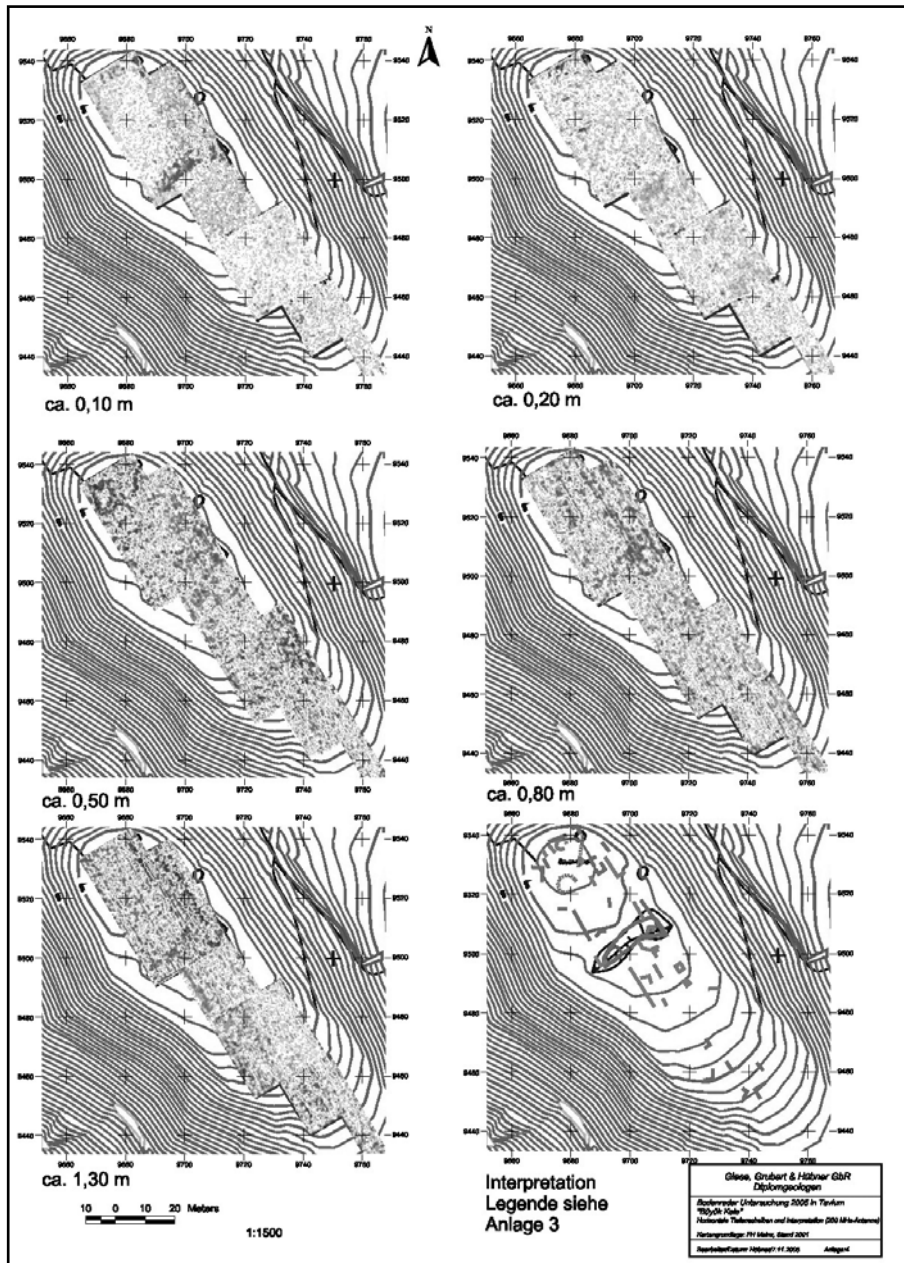

Abb: T3

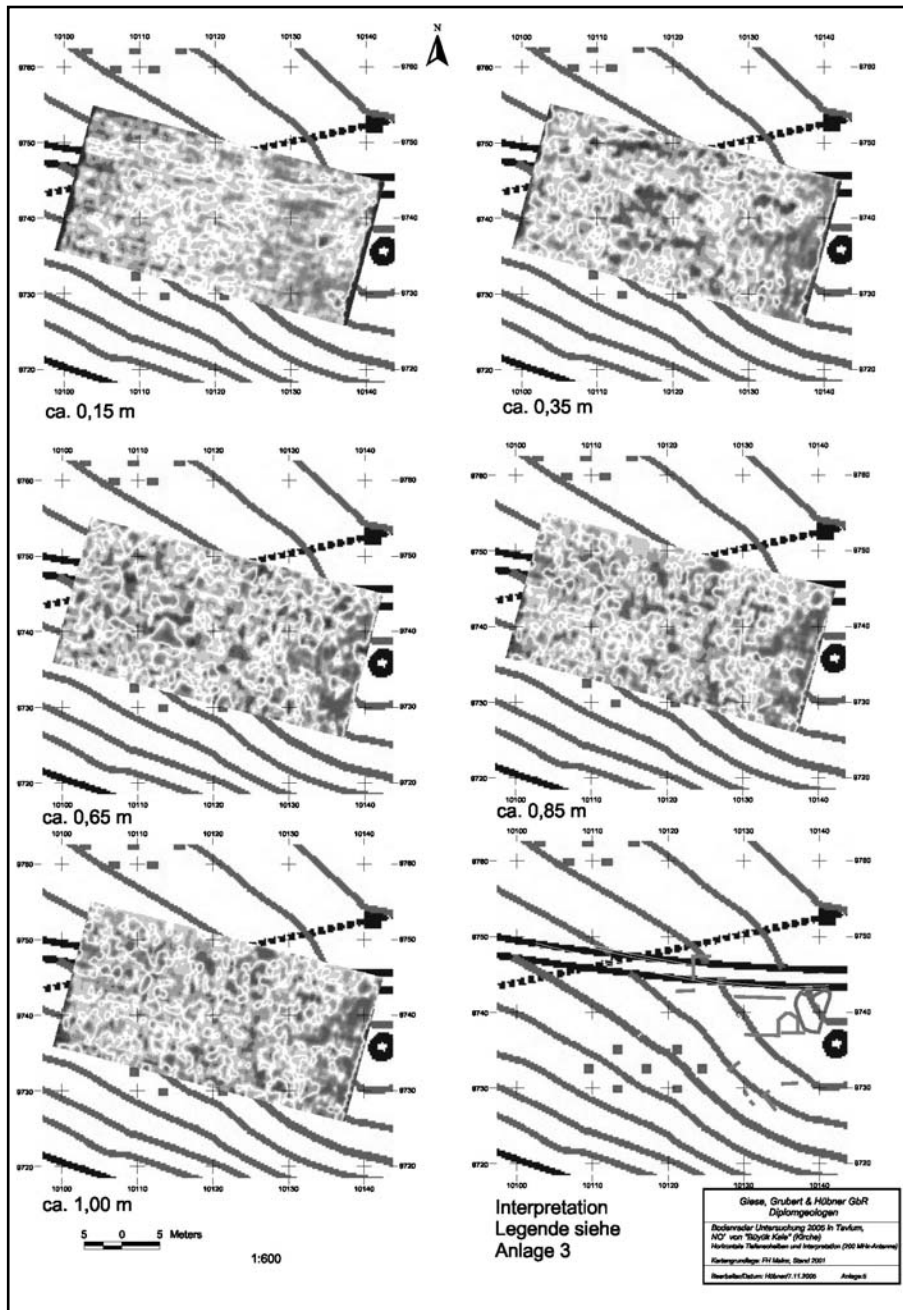

Abb: T4

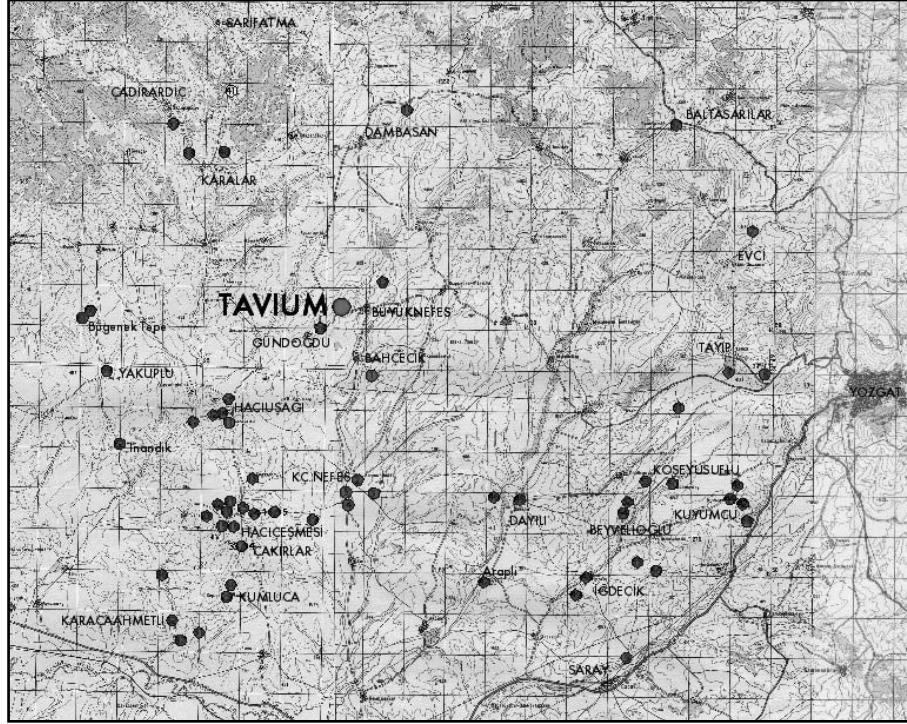

Abb: R1

Abb: R2

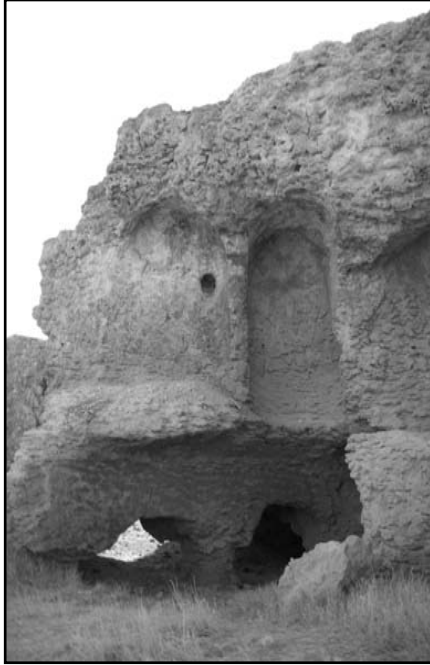

Abb: R3

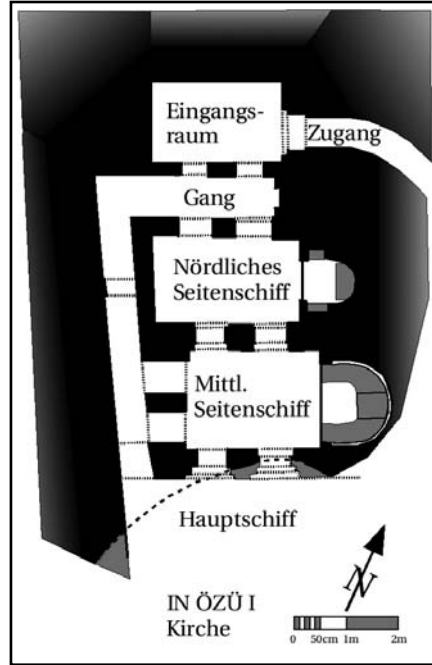

Abb: R4

Abb: R5

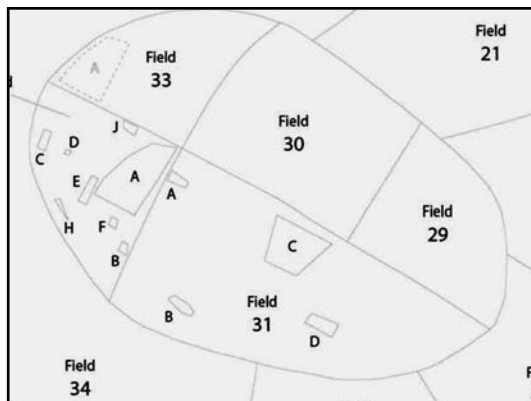

Abb: Y1

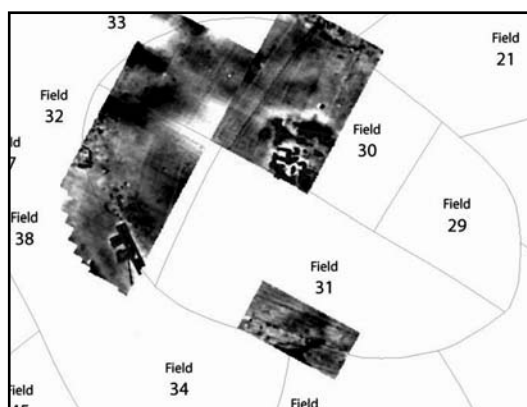

Abb: Y2

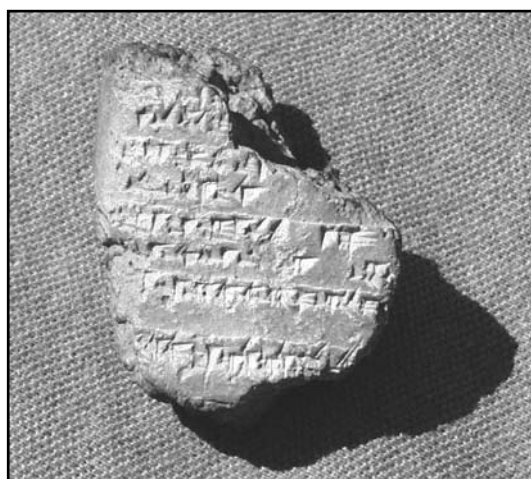

Abb: Y3

HATTİ'DEN YENİ HABERLER: KALINKAYA'NIN KALKOLİTİK VE ERKEN TUNÇ ÇAĞI MEZAR BULUNTULARI HAKKINDA İLK GÖZLEMLER

Thomas ZIMMERMANN*

Alaca bölgesinde, Çorum civarında bulunan Kalinkaya, Alaca Höyük'ün kuşuğunu yaklaşık 3 km. kuzeydoğusunda yer alır. Coğrafik olarak Orta Anadolu platosunun kuzey sınırında, deniz seviyesinin yaklaşık 1,300 m. üzerindedir. İlk olarak 1947'de Türk Tarih Kurumu aracılığıyla Raci Temizer tarafından köyün çevresindeki iyi korunmuş dört tümülüstən biri olan Dedenin Sivrisi'nin kazılmasıyla arkeolojik önem kazanmıştır ve bu tümülüse ait buluntular Roma/Helenistik Döneme tarihlendirilmiştir. Kaçak kazıların ardından 1971 yılı haziran ve temmuz aylarında birer kurtarma kazısı yapılmıştır; bu kurtarma kazısı Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi yönetiminde iki yıl sonra 10-25 Temmuz'da gerçekleştirilen ikinci bir kısa kazı sezonu ile son bulmuştur (Resim: 1).

Ünlü Arkeolog-Mimar Mahmut Akok, o zamanın arkeoloji öğrencileri Aliye Öztan, Ahmet Tırpan, Levent Zoroğlu ve Michigan Üniversitesi'nden misafir öğrenci Kathy Ataman ile birlikte yerleşim bölgesinde çalışmış, böylece mezarlığa ait kalıntılar tahribatlardan korunmuş ve bilim dünyasına kazandırılmıştır¹. Birkaç kısa not dışında buluntular ve mimarlık hakkında hiç bir yayın çıkartılmamıştır².

1971 ve 1973'teki kısa kazı sezonlarında, Kalkolitik'ten Erken Tunç Çağı-Orta Tunç Çağı'na geçiş dönemine (yani M.Ö. 4. binyıldan en erken 2. binyıla kadar) ait kalıntılar açığa çıkartılmıştır. Toptaştepe'nin yerleşim bölgesi kabaca 4 ayrı döneme ayrılabilir; en alttaki (a) Kalkolitik, daha sonraki (b) Erken Tunç Çağı (2 alt safhaya ayrılabilir), diğeri (c) muhtemelen "geçiş"

* Univ.-Prof. Mag. Dr. Karl STROBEL, Universität Klagenfurt, Abteilung für Alte Geschichte, Altertumskunde und Archäologie, ÖSTERREICH

Dr. Christoph GERBER, Universität Heidelberg, DEUTSCHLAND

1 Prof. Dr. Mario Fales, Università degli studi di Udine; Prof. Dr. Stefano De Martino, Università degli studi di Trieste; Prof. Dr. Simonetta Ponchia, Università degli studi di Verona.

tabakası olarak Erken Tunç Çağı'ndan Orta Tunç Çağı kültürel özelliklerine köprü oluşturmuştur. En üstteki yerleşim bölgesi kalıntıları M.Ö. 17. yüzyıla, Eski Hitit Dönemine tarihlenir³.

Buradaki üç farklı mezar mimarisi görülür: Basit toprak mezarlar, sandık mezarlar ve pithos mezarlar. Bunların hepsi aynı yerde bulunmuştur ve geleneksel olarak gömme için ayrılmış belirli yerlere ait izlere rastlanmamıştır. Bunların aynı stratigrafik çizgideki düz yatay pozisyonları, (geç) Erken Tunç Çağı'ndaki sınırlı bir kronolojik alanı gösterir.

Toprak Mezarlar

Toprağın içine kazılmış basit çukurlardan oluşan 7 mezar açığa çıkartılmıştır. Mezar buluntuları yalnızca bu mezarlardan üçüne aittir. Yalnızca bir iskelet (genç bir kadına ait olan) *in situ* zengin mezar buluntularına sahiptir (M-20-73) (Resim: 2). Diğer iki toprak mezar ve buluntuları kaçak kazılarla tahrip edilmiştir. Buna rağmen mezara yakın bir bölgede tunçtan bir balta ve bir boğa heykeli bulunmuştur.

Sandık Mezarlar

Raporlara göre üstü açık bırakılmış bir şekilde, düzensiz taşlarla yapılmış iki kaba sandık mezar ele geçirilmiştir. Bunların yerlerine ait herhangi bir bilgi yoktur. Bununla birlikte her iki mezar da kötü bir şekilde korunmuş ve iskeletler bozulmuştur.

Pithos Mezarlar

İki kazı sezonu kayıtlarına göre pithoslara yerleştirilmiş 42 gömü açığa çıkartılmıştır ve bunların büyük bir kısmı kötü bir şekilde tahrip edilmiştir. Geniş mezar çömleri çoğunlukla grimsi kilden yapılmıştır, bazılarının da üzerlerini kalın gri bir tabaka sürülmüştür. Bunların üst kısımları genellikle küçük kireçtaşı plakalarla kapatılmıştır, fakat bazılarında pithosların üst kısmı ve çevresine büyük parçalar hâlinde bileği taşları ya da küçük kaya parçaları yerleştirilmiştir. Mezar çömlerinin bazıları boyun çevresinde yumru şeklinde ya da parmak izli çıkıntılarla ya da oyuklarla bezenmiştir. En önemlisi çömleğin altına açılmış küçük merkezî bir deliğin varlığıdır. Pithosların daha iyi korunmuş

olanları cenin pozisyonundaki iskeletleri içerir, buna rağmen yine belirli bir yön tespit edilememiştir.

Mezar buluntuları arasında oluklu motifli seramik (Resim: 3), taş süs eşyaları, kemik aletler, madenî aletler ve silahlar (Resim: 4) vardır.

Çeşitli Madenî Buluntular

Mezar buluntuları arasından 50'den fazla metal obje çalışılmıştır; bunlardan beşi şu anda Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Ne yazık ki, 1970'lerde büyük miktarda buluntu asitle temizlenmiş, patinaları tamamen yok olmuş ve orijinal yüzeyleri tamamen tahrip olmuştur. Bu nedenle patina üzerinde kalan kumaşın sebep olduğu izler ya da değerli metallerin ince tabakalarıyla oluşan ince dekoratif detayların görülmesi imkansız hâle gelmiştir.

Boğa Heykelleri

Stilleri ve teknik özellikleri tamamen farklı iki boğa heykeli mezarlıkta bulunmuştur. Bunlardan biri (Resim: 5) kaçak kazılarda kısmen tahrip olmuş bir sanduka mezara ait olabilir, diğeri (Resim: 6b) bir köylü tarafından getirilmiştir. Resim 5'teki boğa heykelinin en ilginç özelliği çok kaba ve iyi tamamlanmamış görüntüsüdür. Az yetenekli bir maden işçisinin Alaca Höyük gibi merkezî yerlerden sembolik standartların kopyasını yapmaya çalışmış olması gibi bir izlenim verir. İleride yapılacak analizler bize bu buluntunun teknolojik detayları hakkında bilgi verecektir. Diğer heykel tamamen farklı yapım tekniği gösterir: Proporsiyonları düzgün, yapım aşamasında iyi tamamlanmış ve düzeltilmiştir⁴. Büyük bir ihtimalle bu buluntuda, maden işçiliğinde bazı ileri örneklerde görülen boğanın gözlerine gümüş ya da arsenik kaplama konulması gibi bir teknik uygulanmış olabilir.

Törensel Standart (Resim: 6a)

Bu soyut törensel standart, kaçak kazılmış bir gömüden ele geçirilmiştir ve kaçak olarak satılmasına engel olunarak zamanında el konulmuştur. Oldukça kaba bir görünümü olmasına rağmen bazı ilginç detaylara sahiptir. İlk bakışta standartın motifleri, Alaca mezarları "B" ve "T"deki basit örneklerle benzer⁵; her ikisi de kaba düz çizgili kafes motifleriyle bezenmiştir. Bununla birlikte, büyük

bir ihtimalle Oymaağaç/Göller Bölgesi`ndeki kaçak kazılardan ele geçirilen bir standartın dışında⁶ Kalinkaya standartı için en iyi paralel örnek Alaca`daki “C” mezarından gelir; basit kaba motifli ve çerçeveye yapıştırılmış üç yumru şeklinde çıkıntıya sahiptir⁷. Fakat hepsi yuvarlak ya da dikdörtgen biçimli iki paralel tutamağa sahip olan Alaca kral mezarlarından ya da bir tanesi Horoztepe`nin tek iyi kaydedilmiş mezarından ele geçirilen soyut törensel standartlardan farklı olarak Kalinkaya örneği, bir yumru ya da ayakkabı şeklinde çıkıntıyla biten “Y” şeklinde tutamağa sahiptir. Hayvan şeklindeki Alaca heykellerinden bilindiği gibi, bu detay Horoztepe`den geldiği iddia edilen (daha çok Nallıhan?) “sistrumları” hatırlatır⁸ ; bunların her ikisinin de yarı-küresel çıkıntıyla biten kulpları vardır, bu kulplar bir elle taşınıldığı izlenimi verir. Bu yüzden bizim sembolik Kalinkaya örneğimizin, törensel buluntular için Alaca ve “Horoztepe/Nallıhan”da açığa çıkarılan standartların yansıttığı iki farklı teknik özelliği birleştirdiği görülür.

Hem mezar hem de yerleşime ait kalıntıların analizleri devam ettiği için, Kalinkaya toplumu hakkında bir tablo çizmek henüz mümkün değildir. Bununla birlikte ilk sonuçlar, arkeolojik haritada bir boşluk olarak kalmış (Kuzey) Orta Anadolu`daki Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı gömü gelenekleri hakkında ilk ipucunu verir.

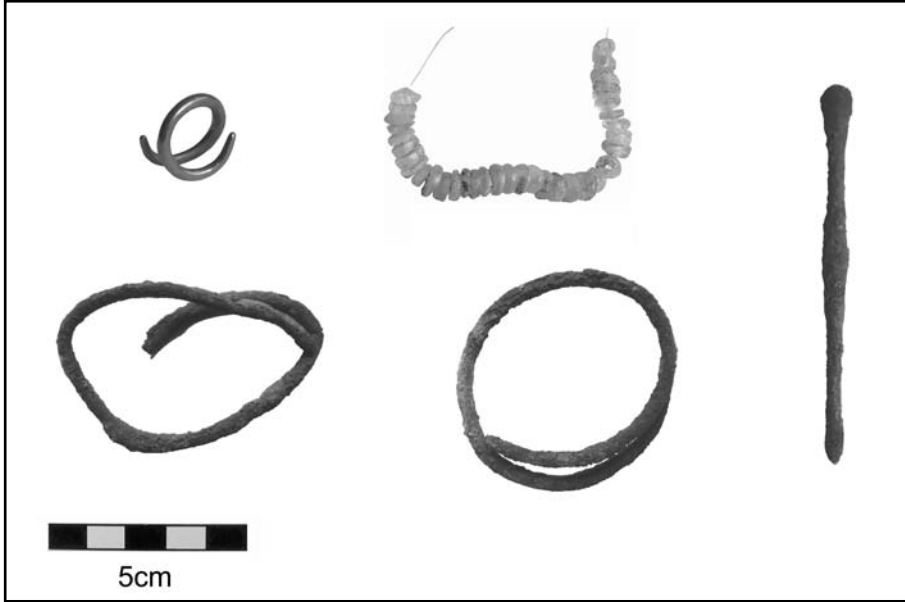
KAYNAKÇA

- Alkım 1973-76, Alkım, H. “Explorations and Excavations in Turkey, 1970, 1971 and 1972” *Anatolica* 5, 7-140.
- Angel/Bisel 1986, Angel, J. L., Bisel, S. C. “Health and Stress in an Early Bronze Age Population.” in Canby, J. V., Porada, E., Ridgeway, B. S., Stech, T. (eds.), *Ancient Anatolia. Aspects of Change and Cultural Development. Essays in Honor of Machteld M. Mellink*, Wisconsin, 12-30.
- Arık 1937 Arık, R. O., *Alaca Höyük Hafriyatı. 1935’teki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, Ankara.
- Koşay 1938, Koşay, H. Z., *Alaca Höyük Hafriyatı. 1936’daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, Ankara.
- Mellink 1972, Mellink, M. J. “Archaeology in Asia Minor” *AJA* 76, 165-188.

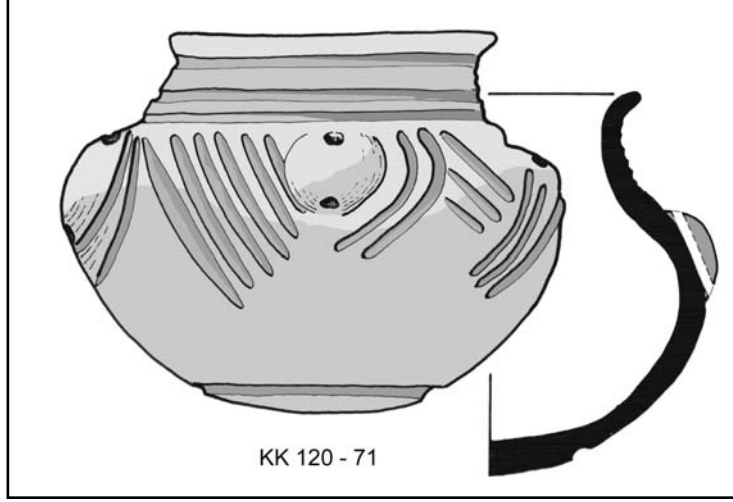
- Mellink 1973, Mellink, M. J. "Archaeology in Asia Minor" *AJA* 77, 169-193.
- Mellink 1974, Mellink, M. J. "Archaeology in Asia Minor" *AJA* 78, 105-130.
- Özgüç 1978, Özgüç, T., *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmaları. Excavations at Maşat Höyük and Investigations in its Vicinity*, Ankara.
- Özgüç 1980, Özgüç, T., "Çorum Çevresinden Bulunan Eski Tunç Çağı Eserleri. Some Early Bronze Age Objects from the District of Çorum" *Belleten* 44, 459-466; 467-474.
- Yakar 1985, Yakar, Y., *Regional and Local Schools of Metalwork in Early Bronze Age Anatolia*. Part II. III. The Period of Emerging Dynasties EB III: 2450/2400-2100/2000 B.C" *AS* 35, 25-38.
- Zimmermann 2005, Zimmermann, T., "Anatolische „Isisklappen“. Eine Randnotiz zu einigen bronzzeitlichen Sistren aus Alaca Höyük und „Horoztepe“, Türkei" *Archäologisches Korrespondenzblatt* 35, 467-472.
- Zimmermann 2006, Zimmermann, T., "Kalınkaya—A Chalcolithic-Early Bronze Age Settlement and Cemetery in Northern Central Anatolia. First Preliminary Report: The Burial Evidence" *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı*, 271-311.

Resim 1: Kalinkaya-Toptaştepe'ye genel bakış

Resim 2: M-20-73'No.lu mezar buluntuları

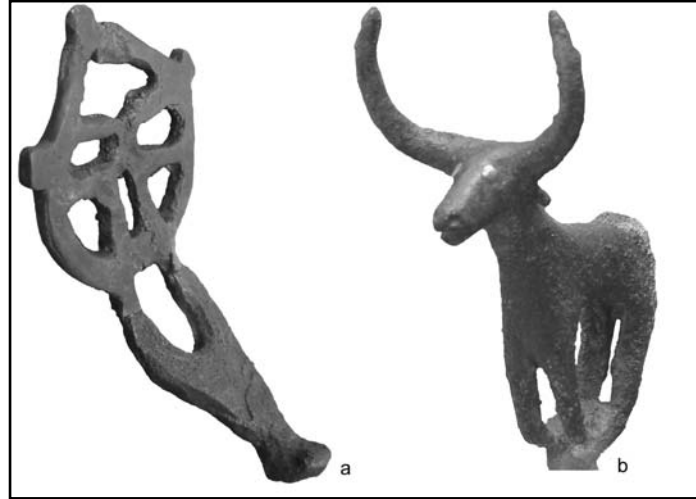
Resim 3: M-01-71'No.lu mezardan oluklu motifli seramik

Resim 4: K p mezarlardan hançerler

Resim 5: Boğa heykeli

Resim 6: Soyut standart (a) ve boğa heykeli (b)

A ROMAN ROCK-CUT CULT NICHE AT PAPHLAGONIAN HADRIANOUPOLIS¹

Ergün LAFLI*

ÖZET

Karadeniz'in Anadolu kıyıları, Karadeniz'e kıyısı olan Bulgaristan, Romanya, Moldova, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan cumhuriyetleri ile karşılaştırıldığında Hellenistik ve Roma dönemleri arkeolojisi en az tanınandır. Cumhuriyet Döneminin başlangıcından sonra yapılan çok az sayıdaki araştırma Türkiye'nin Karadeniz kıyısı arkeolojisini bir türlü canlandırmaya yetmemiş ve bu bölge diğer Anadolu yöreleri ile karşılaştırıldığında hep daha cılız bir araştırma bölgesi izlenimi vermiştir.

Özellikle orman alanları ve tatlı su kaynakları yönünden zengin olan Batı Karadeniz yöresi, bunlara paralel olarak arkeolojik açıdan da çok zengindir. Antik dönemde "Paphlagonia" olarak adlandırılan ve arkeolojisinden ziyade daha çok epigrafisi ile tanınan bu bölgede 2004 yılından itibaren sürdürdüğümüz "Paphlagonia Bölgesi Arkeolojik Araştırmalar Projesi" 2004 yılında Karabük İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün Dokuz Eylül Üniversitesi'ne yaptığı resmî başvuruya olumlu yanıtımız neticesinde doğmuştur. Projemizin ilk arazi çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün tarafımıza verdiği yüzey araştırma izni sayesinde Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü'nden başkanlığımızdaki bir ekip ile 17 Temmuz 2005 tarihinde Karabük İli, Eskipazar İlçesi'ndeki Hadrianoupolis antik yerleşiminde ve bu yerleşimin *khora*'sında olduğu düşünülen Kimistene antik yerleşiminde arkeolojik yüzey araştırmaları ile başlamıştır. "Paphlagonia Bölgesi Arkeolojik Araştırmalar Projesi"nin kısa vadedeki genel amaçları şöyle özetlenebilir:

* Yard. Doç. Dr. Ergün LAFLI, M. A., Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Oda No: A 461/1, Tınaztepe/Kaynaklar Yerleşkesi, Buca, TR-35160, İzmir/TURKEY; e-mail: <elafl@yaho.ca>; web site: <www.paphlagonia.com>.

1 In this paper the *Harvard Reference System* has been used and for abbreviations the *AJA* chart has been followed.

1. Paphlagonia bölgesi ile Anadolu Karadeniz'i arkeolojisi ve eskiçağ tarihini daha derinlemesine incelemek;
2. Bölgenin eskiçağdaki yerleşim düzenini anlamaya çalışmak;
3. Bölgenin Hellen-Roma dünyası ile olan bağlantısını ve antikçağ dünyasındaki yerini kavramak.

2005 yılı yüzey araştırmalarımız 1 Eylül 2005 tarihine kadar başlıca dört alanda sürdürülmüştür:

1. Eskipazar İlçesi, ilçe merkezindeki Hadrianoupolis antik yerleşimi ve çevresinde;
2. Eskipazar İlçesi, Deresemail Köyü, Değirmenbaşı Mahallesi'nin doğusunda yer alan Asar Tepe üzerinde yer alan yerleşimde (Kimistene antik yerleşimi ve çevresinde);
3. Eskipazar İlçesi, Yazıkavak Köyü'nün 1 km. kuzeydoğusunda, Deresemail vadisi içinde bulunan bir alanda;
4. Eskipazar İlçesi, Asar Tepe çevresindeki köy ve mahallelerde.

Hadrianoupolis ören yerindeki çalışmanın amaçları “kentin” yerinin ve sınırlarının tespiti, kente ait olan yapıların irdelenmesi ve belgelenmesi ve yazıtlar ile devşirme öğelerin belgelenmesi idi. “Hadrianoupolis” olarak irdelenen ören alanı Karabük İli, Eskipazar İlçesi'nin 3 km. batısında bulunan Budaklar Köyü'nün Hacı Ahmetler Mahallesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Kentin bulunduğu vadi halk arasında “Viranşehir” diye anılır; bu vadiyi Göksu Çayı ikiye ayırmaktadır. Kentin nekropol alanı ise “Deliklikaya” ismiyle anılır. Bu ören yeri özellikle 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın hemen başında yörede gezen araştırmacılar tarafından “Hadrianoupolis” olarak adlandırılmış ve kenti ayrıntılı bir biçimde inceleyen C. Marek tarafından tüm bu önceki çalışmalar birarada sentezlenmiştir. Kentle ilgili bilgiler son derece kısıtlıdır. Bir kere kentle ilgili olarak antik çağ yazarları bilgi vermemektedir. Kent ile ilgili yazılı kaynaklar ilk olarak Erken Bizans Dönemi ile başlar. Kentin yerinin tespitinde Roma Dönemi yazıtları önemli rol oynamıştır; fakat sikke ve arkeolojik diğer buluntularla bu tespit henüz doğrulanamamıştır. Kentteki ilk kazı 2003 yılında Ereğli Müzesi Müdürlüğü tarafından yapılan kurtarma kazısıdır. Bu kazıda,

kent merkezinde bulunan ve bizler tarafından “Erken Bizans B Kilisesi” olarak adlandırılan yapı açığa çıkarılmıştır. Bu kilise İ.S. 6. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş olup oldukça iyi korunmuş taban mozaiklerine sahiptir. Bu mozaiklerde farklı konulara bir arada yer verilmiş olsa da, ana konu geç antik dünyada az rastlanan İncil’de geçen dört ırmağın personifikasyonudur (Resim: 1-4). Ayrıca mozaik üzerinde bir de mozaik yazıtı bulunmaktadır (Resim: 5). Yazıt, içeriği açısından bir hayli önem taşımaktadır. Hadrianoupolis 2005 yılı yüzey araştırmalarında tespit edilen yapılar kent surları dışındaki bir Erken Bizans kilisesi (“A” Kilisesi), ayrıca yine Erken Bizans Dönemine ait iki hamam, tam olarak işlevi bilinmeyen biri mozaikli dört yapı, Erken ya da Orta Bizans Dönemi sur duvarı ve savunma yapısı, Roma ve Bizans devirlerine ait geniş bir kaya mezarlığı bölgesi, Roma Dönemine ait anıtsal bir kaya mezarı ve Roma Dönemine ait kültik bir niştir. Bu yapılar dışında ayrıca bir çok yazıt ve devşirme yapı elemanı belgelenmiştir.

Bu makalede konu edilen anıtsal kültik niş (Resim: 10, 11) kentin nekropol alanında, Çay Mahallesi’nin yaklaşık 2 km. doğusunda ve Göksu’nun kuzeyinde, bir kaya üzerine oyulmuştur. Bu kaya nişi 238 cm. yükseklikte, 142 cm. genişlikte ve 28 cm. genişlikteki iki adet sütunun üzerine yerleştirilmiş yarım daire şeklindeki alınlıktan oluşur. Nişin her iki yanı da düzeltilmiş ve niş tam ortaya çekilmiştir. Nişin hem üstünde, hem de altında ikişer, üçer basamak mevcuttur. Bu basamaklar nişin kaya yüzeyine oyulması ve nişin içine bir röliği yerleştirmek içindir. Nişte iki adet Korinth düzeninde başlık ve üç adet *akroter* şematize olarak verilmiştir. Yüzey toprağından yaklaşık 1 m. yükseklikte bulunan bu nişin bir mezar anıtı ya da ostothek koyma anıtı olmadığını, Phrygia, Galatia örneklerinde olduğu gibi bir kutsal açık hava tapınım yeri olduğunu ve bu niş içine bazı dinsel törenler için bir rölik konduğunu düşünüyoruz. Bu şekli ile Paphlagonia bölgesinde başka örneklerine rastlanan bu niş (Resim: 12, 13) Phrygia bölgesinde çok yaygın olan dinsel bir açık hava tapınma ögesinin Güney Paphlagonia bölgesinde de varolduğunun göstergesidir. Bu nişi tarihlemek elimizdeki verilerle çok zorsa da, bölgedeki birkaç örnek ile yapılan tipolojik analoji ile nişin İ.S. 2.-3. yüzyıla tarihlenmesi yanlış olmayacaktır kanaatindeyiz. Bu niş ile ilgili olarak bir başka ilginç durum da nişin nekropol alanında mezarlarla aynı bölgede varolmasıdır. Ayrıca çoktan unutulmuş bir Phryg dinsel geleneğinin güney Paphlagonia bölgesinde İ.S. 2.-3. yüzyılda hâlâ varolması da ilginç bir durumdur.

Projemizin ikinci ayağını oluşturan Kimistene yerleşimi Karabük İli, Eskipazar İlçesi, Deresemail Köyü, Değirmenbaşı Mahallesi'nin doğusunda yer alan "Asar Tepe" isimli dağ silsilesinin üzerinde yer alan dört yükselti üzerindeki antik bir örendir. Bu yükseltilerden ortadakine 'Akropolis', diğerlerine de "Birinci Nekropolis Tepeliği", "İkinci Nekropolis Tepeliği" ve "Sarnıç" isimleri verilmiştir. Kimistene yerleşimi konusunda İ. Kaygusuz'un İstanbul Üniversitesi'nde 1980'de hazırladığı doktora çalışması kapsamında Kimistene'ye özel önem vermiş olup buradan ve çevresinden 16 adet yazıt toplamış ve bunları daha sonra yayınlamıştır. Buna göre bu yerleşimde birçok kültler varolmakta, fakat bu yerleşimin "polis" mi yoksa "kome" mi olduğu konusu aydınlatılamamaktadır.

Akropolis zirvesinin kuzeyindeki suni bir düzlüğe Roma Döneminde bir tapınak inşa edilmiştir (Resim: 7). Bu tapınak şu anda sadece temel seviyesinde korunmuş olup bulunduğu platform dikdörtgene yakın bir formda düzeltilmiş ve bu düzlüğün kenarları büyük boyutlu taşlarla setlenmiştir. Tapınak bu düzlüğün tam ortasına yerleştirilmiş olup bir kutsal bir yol ile tapınak platformunun (temenos) doğu yamacında bulunan anıtsal bir giriş (propylon) ve merdivene bağlanmaktadır. Bu seneki yüzey çalışmalarında bu devasa merdivenin (krepidoma) sadece üç basamağı belgelendirilmiştir. Tapınağın tabanı çok düzgün örgülü taşlarla çevrili olup kült heykelinin bulunduğu altar kısmı, düz bloklarla belirlenmiştir. Tapınağın altar kısmı volkanik kayalardan inşa edilmiştir, geri kalan kısmı ise yerli beyaz mermer ya da kireçtaşındandır. Tapınağa ait mimari bloklar Asar Tepe'nin özellikle *Akropolis* alanında ve yakın çevre köylerde yayılmıştır. 2005 senesinde tapınağa ait olabilecek 60'dan fazla profilli blok saptanmıştır. Bu bloklar sayesinde tapınağın planı ve dış görünüşü hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Elimize geçen çok parçalı başlık parçalarına göre tapınak Korinth ya da kompozit başlık düzenine sahip olmalıdır. Tapınağın taban seviyesindeki ölçüleri yaklaşık 29.2x20.0 m. olup tapınağın planı, orta boylu bir tapınak olmasından dolayı *templum-in-antis* olmalıdır. Tapınağa ait çok sayıda arşitrav bloku tapınağın arşitrav formu açısından zenginliğini ya da tapınağın uzun süreler içinde birkaç kez yenilendiğini gösterir. Tapınak genel anlamda Batı Anadolu örnekleri ile karşılaştırıldığında çok süslü olmayan ve mütevazî görünümlü bir yapı olmalıdır. Tapınağın bulunduğu platformda yer alan ve kaçak kazılar sonucu çok tahrip edilen bir başka öge de çok büyük

boyutlu iki adet taş altardır. Bu altarlardan birincisinin üzerinde *boukranion* betimlemesi, diğesinde ise *Tabula ansatae* içerisinde bir yazıt ve köşelerinde *akroter* bulunmaktadır. Bu altarlardan hemen karşısında, tapınak avlu tabanının hemen altında kaçakçıların açtıkları 3 m.den derin kazı çukurunda kaçakçılar tarafından üç stratigrafik tabaka açığa çıkarılmıştır. Bu tabakalardan toplanan pişmiş toprak buluntulara göre buradaki tabakalaşmadaki devirlerden en alttakinin Demir Çağı'na ait olması gerekmektedir. Buna göre tapınağın bulunduğu platform tapınağın inşa edildiği devirlerden daha önceleri de yerleşilen bir yerd. Yalnız bu yerleşimin karakteristiğini anlamak şu an için mümkün olmamıştır. Seramik parçaları üzerinde yapılan incelemede bu seramiklerin genelde törensel kaplar olduğunu görülmüştür. Bu kaplar genelde gri renkli ve açık formdaki kaplardır ve bu özellikleri ile Phryg seramik formlarına çok benzemektedir.

Küçük buluntular içinde tapınak alanında hiçbir adak eserinin ele geçirilememesi ilginçtir. Bu durum tapınağın o zamanın halkı tarafından çok fazla ziyaret edilmediğini düşündürür. Zaten tapınak ulaşılması oldukça güç bir yere inşa edilmiştir.

Tapınağın tarihlendirilmesi ve hangi tanrıya atfedilmiş olduğunun tespiti daha da zordur. Tapınakla ilgili olarak 1963 yılında F. K. Dörner tarafından bulunan bir kaya yazıtı bu tapınağa ilintilenmiş olup buna göre tapınak İ.S. 195/196 ya da 196/197 tarihlendirilmiş ve kült olarak da Demeter ve Kore'ye atfedilmiştir. Yalnız bizim 2005 yılında yaptığımız çalışmalarda tapınak alanında İ.S. 1. yüzyıla ait olması gereken bazı öğeler bulunmuş ve tapınak kültü olarak da daha çok Zeus (Kimistenos)'u düşündüren bazı buluntulara tesadüf edilmiştir. Bulgularımıza göre tapınağın en az İ.S. 4. yüzyıla kadar kullanıldığı ve bu yüzyılda bir deprem ile yıkılmış olabileceği düşünülmektedir.

Tapınak üzerine Bizans Devrinde herhangi birşey inşa edilmemiştir. Az tanınan Paphlagonia bölgesinin az sayıda korunagelmiş bir arkeolojik dinî mimari kalıntılarından birisi olması nedeniyle bu tapınak önemli bir yapıdır. Ayrıca bölgesel niteliği olan ve tapınım alanı geniş olabilecek bu tapınağın inşasında bol miktarda ahşap kullanıldığını da düşünmekteyiz.

Asar Tepe *Akropolis*'inin dışında "İkinci Nekropolis Tepeliği" bölgesinde yaptığımız çalışmalar sırasında bu bölgede kayaya oyulmuş niş ya da mezar alınlığı şeklindeki mezarlar ve çok başka farklı formlarda mezarlar ile mezar

taşları belgelendirilmiştir. Tüm bunların yanında bu bölgede bir kaya yüzünde muhtemelen bir Hermes Kerykeios betimlemesi ve bu betimlemenin önünde de ilginç bir kutsal alan keşfedilmiştir (Resim: 8). Bu alan farklı kültürel öğeleri bir arada barındırması sebebiyle Paphlagonia bölgesi kültürlerini ve antik dinlerini anlamak için çok önemli bir fırsattır.

Kimistene yerleşimi kutsal nitelikli bir yerleşim olup dağlık bir alanda kurulmuş olması bir tesadüf değildir. Bu tür dağlık mahallî kutsal alanlara bu bölgede başka yerlerde de rastlanmıştır.

Projemizin 2005 yılı genel sonuçları aşağıdaki gibidir:

1. Paphlagonia Bölgesi Batı ve Güney Anadolu'dan farklı olarak daha dağınık bir yerleşim düzeni göstermektedir. Bu yüzden bölgedeki antik çağ "polis" kavramını anlamak adına bu bölgedeki yerleşimler ve *khora*'ları tek tek mercek altına alınmalıdır;

2. Hellenistik, Roma ve Erken Bizans Döneminde bölgenin hinterlandındaki Hadrianoupolis gibi yerleşimler, kıyıdaki Sinope, Herakleia Pontika ve Amastris gibi şarap ve amphora üreticisi ve pazarlayıcısı kentlere bağıcılık yaparak bu kentlerin şarap üretimi ihtiyacını karşılamakta idiler. Bazı bulgularımız bu bağıcılık ve şarap üretim faaliyetlerinin pagan devirlerde "tapınak" ya da Hristiyanlık devrinde de "kilise"nin tekeli altında olan bir faaliyet olarak karşımıza çıkabileceğini düşündürmektedir;

3. Bölgede Erken Bizans Dönemi ile beraber bir kiliseleşme hareketi başlamıştır. Bu hareketin sebepleri ve etkileri daha derinlemesine araştırılmalıdır;

4. Paphlagonia bölgesi "Phryg" adı verilen Demir Çağı kültürel akımının etki altında kalmış bir bölgedir ya da Galatia bölgesine sınır komşusu olması yoğun Phryg-Paphlagonia münasebetine sebebiyet vermiştir. Phryg-Paphlagonia bağlantısının daha yakından irdelenmesi gerekmektedir.

Bölgedeki çalışmalarımız sırasında daha birçok sonuçlara ulaşılmış olup bu sonuçlar tarafımızdan bir ayrıntılı rapor ile ayrıca monografide toplanıp toplu olarak yayınlanacaktır. Ayrıca 2006 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile aldığımız kazı izni ile kazılara başlanmış olup yukarıdaki bu bulgular daha sağlam bazı verilere oturtulmaya çalışılmaktadır.

*INTRODUCTION: 2005 FIELD SURVEYS AT PAPHLAGONIAN
HADRIANOUPOLIS AND ITS CHORA*

In 2005 an archaeological team from the Dokuz Eylül University in Izmir conducted an archaeological field survey in southern Paphlagonia². In this first field campaign the Archaeological Research Project of Paphlagonia focused on Hadrianoupolis in Hacı Ahmetler (Hacamatlar), Eleler and Çaylı districts of Budaklar village, in the plain of Viranşehir, 3 km west of the town Eskipazar near Karabük in northwestern Turkey. The location of Hadrianoupolis on the Paphlagonian-Bithynian (and Galatian) border provides one of the principal routes from the Central Anatolian Plain through the western Black Sea mountain chains through Bartın to the Black Sea, a small but important site controlling this major route and dominating a rich agricultural enclave.

Previous knowledge of Hadrianoupolis and its environs is based on epigraphical, topographical and historical-geographical research by H. Kiepert, G. Perrot and E. Guillaume, J. H. Mordtmann, M. Douplet, E. Legrand and M. Chamonard, R. Foerster, G. Mendel³, R. Leonhard⁴, A. Gökoğlu, D. R. Wilson, İ. Kaygusuz⁵, K. Belke and finally C. Marek⁶. Although R. Matthews and his team from the BIAA completed an extensive field survey in Paphlagonia in 2001 our archaeological knowledge about Paphlagonian Hadrianoupolis is still sparse.

The earliest evidence for Hadrianoupolis is from the year 5 B.C. when the city was incorporated into the province Galatia under the name “Kaisareis Proseilemmeneitai”. Later the inhabitants of the city called themselves

2 On July 24, 2006 the archaeological excavations at Paphlagonian Hadrianoupolis has begun under my direction. In a future paper the entire range of evidence from Hadrianoupolis discovered during our first survey as well as the first excavation campaigns will be presented in detail. In this brief paper it is not possible to refer to all the previous work on Hadrianoupolis.

3 Mendel 1901: 5-23.

4 Leonhard 1915: 344-348.

5 Cf. note 13.

6 For a list of researches in Hadrianoupolis: Marek 1993: 114-116. Fortunately C. Marek has given a special attention to Hadrianoupolis as well as its *chora*, their description and extention. One of his great contributions to the history of Hadrianoupolis was his collection of all formerly published inscriptions from Hadrianoupolis and its chora (94 in all) at: *ibid.*: 187-210. Some of the inscriptions will be published by myself with Th. Drew-Bear soon.

“(Kaisareis) Hadrianopol(e)itai”. Until the end of 4th century A.D. Hadrianoupolis was a Paphlagonian city; after 4th century, however, it became a part of Honorias⁷. Hadrianoupolis was never referred to by any classical author; only some Byzantine sources mention its name⁸. According to the careful analysis of C. Marek, however, it is certain that Hadrianoupolis was in Paphlagonian territory⁹.

In the course of the Hellenistic and Roman periods, Paphlagonia and the major coastline Paphlagonian cities, like Sinope, Heracleia Pontica and Amastris, were well-known centres of wine production and trade as well as of manufacture of trade *amphorae*¹⁰. In the first field campaign of 2005, much evidence for wine production at Hadrianoupolis from the Roman to the Early Byzantine period was found. Paphlagonian Hadrianoupolis and its environs served therefore as hinterland viticultural areas in Classical Antiquity and the Early Byzantine period, sending their products to these coastal cities, whence they were traded abroad.

Most of the preserved ruins at Hadrianoupolis are from the Early Byzantine period and consist of ecclesiastical buildings. At this site it was difficult to characterize a classical settlement pattern of a typical Greco-Roman “polis”, since settlement units and archaeological surface evidence are widely distributed in the area and Roman buildings are lacking, although numerous Roman graves and inscriptions are preserved. Thus it was not possible to identify the exact location of the site nor its extensions even though archaeological and epigraphical evidence of Hadrianoupolis’ *chora* is very rich¹¹.

The Early Byzantine period at Hadrianoupolis is the best represented: In 2005 fourteen Late Roman-Early Byzantine buildings in Hadrianoupolis were

7 Belke 1996: 155-156 (also further references on Hadrianoupolis); Magie 1950: 433-4 and 614; as well as Robert 1961: 361, n. 6.

8 Marek 1993: 116 and note 837.

9 Ibid.: 118.

10 For the Hellenistic and Roman ceramic archaeology on the southern Black Sea coast through an overview of the Turkish archaeological literature related to ceramic archaeology of Paphlagonia and Pontus: Lafli 2006.

11 For an attempt: Marek 1993: 122-125 (with a detailed description of the historical topography of the region).

documented. The first is a church that is known as “Early Byzantine Church B”. In 2003 the local Archaeological Museum of Ereğli began a small-scale salvage excavation of this church, situated at the core of the ancient city¹². This newly discovered church preserves its floor and foundation levels only. It was erected probably at the first half of the 6th century A.D. and may have still been in use as late as the 7th century. One of the most significant discoveries at Church B is undoubtedly the floor mosaics where personifications of four Biblical rivers, Euphrates (Fig. 1), Tigris (Fig. 2), Phison (Fig. 3) and Geon (Fig. 4), animals, floral and geometric designs as well as a long inscription (Fig. 5) are represented¹³.

In the mosteastern extension of the site the foundations and architectural elements of a further Early Byzantine building was encountered. This is also a church, and identified by us as church “A”. In “Church A” an illegally excavated trench revealed another mosaic floor with simple geometric designs. These churches show that Paphlagonian Hadrianoupolis was an important Early Byzantine city, and the unusual and significant mosaics found there provide evidence that during the Early Byzantine period major building activity had started in southern Paphlagonia.

In a second survey area at Kimistene, a hilltop site called “Asar Tepe”, ca. 4 km northeast of Hadrianoupolis, four settlement units have been identified:

12 This rescue excavation is so far unpublished and its results will be published by us soon. This church was already observed by D.R. Wilson: Wilson 1966: 157. Other identified buildings are two baths and two fortification buildings.

13 Until now there are only a few known examples of Early Byzantine floor mosaics with river personifications, and none of these is from Asia Minor. H. Maguire refers in his book (Maguire 1987) on the terrestrial world in Early Byzantine art to personifications of rivers in the 5th century. For example, the Jordan River is personified as an old man with a white beard in all depictions of the baptism in Byzantine art. The four rivers of paradise are described by Kosmas Indikopleustes in the 6th century as rivers which have their source from a spring or a fountain. In a future paper the meaning and significance of this highly unusual mosaic depiction will be discussed in detail. On the mosaic inscription that can be translated as “votive of Himerios, the devoted palace guardian, as well as very proud and precious Valentina”, two personal names, Himerios and Valentina, were mentioned. Prosographically “Himerios” is a well-attested name of the 6th century A.D. and it is probable that Himerios and Valentina were a married pair. For a further “Himerios” on a transport *amphora* fragment from Pompeiopolis with a “substandard” spelling of “Hmerivou”: Lafli 2006: 187, fig. 3.

acropolis, cistern, and two cemeteries¹⁴. The character of these remains on top of this ca. 250 m high hill as a “polis” or as a “kome” is unknown, and the relations of the ruins to ancient Kimistene have been investigated on the basis of 16 inscriptions and some archaeological evidence published by İ. Kaygusuz¹⁵. On the northern edge of the *acropolis* that was probably cut-off from a *höyük* (for a prehistoric find cf. Fig. 6), a Roman temple (Fig. 7) has been documented. This temple that has been mentioned by F. K. Dörner¹⁶ and mapped by İ. Kaygusuz¹⁷, is located on the northern artificially straightened edge (ca. 102.80x71.65 m) of the *acropolis* where the bedrock slopes away to the north and west. Although most of the foundation was built with local limestone, some not visible parts were built entirely of brownish andesite without use of mortar or clamps. Immediately below the surface at the centre of this slope were the substantial foundations of a Roman temple, measuring ca. 29.2x20.0 m, which is thus the most significant and best preserved sacred structure in southern Paphlagonia. This small-sized temple, rising above a small podium, should be of the Corinthian order since we found little fragments

14 Kimistene was first discovered by G. Mendel in 1901. Later it was visited by A. Gökoğlu, F. K. Dörner, İ. Kaygusuz and R. Matthews. Kaygusuz devoted much attention to this site in his Ph.D. thesis: Kaygusuz 1980: 67-116, nos. 10-23 and 151-161 (=“Kimistene and the Inscriptions found in Dereemail Köyü”). Also cf. id. 1983: 111-112.

15 Id. 1984. The role of Kimistene and its relations with nearby ancient locations have been discussed by İ. Kaygusuz: extensively: Id. 1983: 127-129 and 130-131. After our careful analysis in Kimistene in 2005 we would like to identify Kimistene as a common rural hilltop sanctuary of Hadrianoupolis and/or its *chora*. Also the place name of “Kimistene” remains still questionable as indicated at the *Barrington Atlas of the Greek and Roman World* as “Kimista”. Epigraphical and archaeological evidence for the existence of cults like Demeter and Kore, Zeus Kimistenos, Hermes Kerykaos as well as Artemis Kratiene supports our idea. The Hermes Kerykaos relief that was first discovered by İ. Kaygusuz (cf. fig. 8; ibid.: 130 and 146, fig. 28-2) rides on an animal, contrary to the assumption of Kaygusuz.

16 Dörner 1963, 138-139 (later id. 1983: 114, no. 4; and id. 1984: 70, no. 4). Following an inscription at Asar Tepe Dörner dated the temple mentioned in this inscription into 195/196 or 196/197 A.D. and assigned it to Demeter and Kore even though our first analysis shows us that the temple could have been dedicated to Zeus (Kimistenos). Although two votive altars, one for Zeus Kimistenos (Mendel 1901: 24, no. 161; Kaygusuz 1983, 113, no. 3; and id. 1984: 70, no. 3) and one for Artemis Kratiene (id. 1983, 115, no. 5; and id. 1984, 70, no. 5) were found in Kimistene, the status of the temple has not been explained yet. See most recently: Marek 2003: 106. So-called “ländliche Bergheiligtümer” similar to Kimistene are not rare in southern Paphlagonia and northern Galatia; a further example is Olgassys: Ibid.: 107.

17 Kaygusuz 1983: 144, figs. 23-25.

belonging to Corinthian-Composite capitals. As is shown by illegal trenches opened at the *Temenos*, the foundations lay in an Iron Age/Hellenistic fill that corresponded to the temple's construction where numerous sherds of Phrygian gray ware, especially open forms were found but no Hellenistic or Roman pottery or Phrygian painted ware. This is an indication of the existence of the rest of Phrygian heritage at the *Temenos*. In the meantime more than 60 architectural blocks, carved in the local marble-like limestone, on the site itself or nearby have been identified, among them fragments of pediments, architraves and friezes. The sizes and proportions of these blocks permit accurate reconstruction of much of the temple's superstructure. Two huge altars one with a *boukranion* and other with a *Tabula ansatae* have been found at the eastern part of the *Temenos*, probably dedicated for Demeter and Kore. Furthermore some painted Phrygian pottery was collected on the lower part of the *acropolis*. Archaeologically the Phrygian heritage in this area is very substantial and it is likely that Phrygian settlements in southern Paphlagonia were concentrated on mountainous rough hillsides for security purposes. Except pottery and some *tumuli* no Phrygian architecture, or any other archaeological evidence for the existence of Phrygians was, however, documented in Kimistene.

After surveying at Kimistene extensively we enlarged our survey to other neighbouring areas near Hadrianoupolis in order to understand the settlement patterns on a larger scale. In a hilltop area, called "Sandikkayası", ca. 5 km south-east of Kimistene we discovered a second Roman temple-like building, again with foundation levels that had already been brought to light by illegal looters in 1999¹⁸. An ornamental architectural element (Fig. 9) that was recovered in an illegal trench points to relations of the site with the cult of Zeus.

In the area surrounding Hadrianoupolis and Kimistene we discovered several unknown funerary, domestic, industrial, commercial and ecclesiastical sites which clearly show that during Classical Antiquity and the Early Byzantine period Hadrianoupolis and its *chora* were densely populated. These finds will be published soon in detail.

¹⁸ The site "Sandikkayası" was wrongly defined by İ. Kaygusuz as a part of Asar Tepe (ibid.: 114).

*ROMAN ROCK-CUT CULT NICHE AT PAPHLAGONIAN
HADRIANOUPOLIS (Figs. 10, 11)*

The major goal of this brief note is to introduce our extensive analysis of the material in southern Paphlagonia, beginning from the funerary monuments. For this purpose a rock-cut niche from Hadrianoupolis has been chosen. Numerous examples of rock-cut niches are known from Paphlagonia, especially Phrygia¹⁹, Cilicia²⁰, Bithynia, Caria, Ionia and elsewhere in Asia Minor as well as the rest of the Near East; but most of them have yet to be examined in detail; therefore, their characteristics, function and chronology remain unexplored.

Location

The rock-cut cult niche at Hadrianoupolis, locally called as “Ambar Kaya” is located in the *necropolis* area that is the most visible and extensive settlement unit of Roman and Early Byzantine Hadrianoupolis. The exact location of these mostly undated graves is in the northeastern part of Çaylı village, in the valley of Göksu²¹. The funerary archaeology in Paphlagonia, especially in the southern part of the region is not well-known²². The cemetery of Hadrianoupolis, locally called as “Deliklikaya”, has been described by former authors in detail²³. Both Hadrianoupolis and Kimistene²⁴ offer an excellent opportunity to comprehend the typology and characteristics of graves, and structures of the cemetery, especially during Roman times. The *necropolis* of

19 Cf. Sivas Tüfekçi 1999.

20 Rock-cut tomb niches in Cilicia were studied by B. Söğüt (Söğüt 2003); an analogy to Paphlagonian niches cannot be made, because most of these are tomb niches and they differ in form and function. Söğüt's third group “yakınında mezar olmayan ölü kültü ile ilgili nişler” (cf. 249-250) is similar to our example in Hadrianoupolis, but it is difficult to judge without any illustration.

21 Two pictures of the necropolis at Hadrianoupolis have already been published by Belke 1996: figs. 3-4.

22 Marek 2003: 132-137.

23 Mendel 1901: 7-8; and Leonhard 1915: 345-346.

24 Although Kimistene offers us numerous types of graves, the number of rock-cut graves is very low; but Kepez, a further unpublished burial site 5 km southeast of Kimistene, offers three rock-cut graves of an unknown date, not later than the Roman period.

Hadrianoupolis consists of rock-cut graves²⁵, *sarcophagii*²⁶, rock-cut niches and *columellas*. Most of the graves are unspectacular, without any inscription or ornaments. The typologies and other features of grave stones have briefly been discussed by C. Marek²⁷, even so there is still much to do in terms of their structure, topography, chronology etc. as there are still unknown grave types, such as “pediment-like” tomb stones.

The niche is located approximately in the middle part of the cemetery, ca. 2 km east of Hacı Ahmetler village, on a rock surface, facing exactly to the south. Göksu passes on the southern part of the niche and there is an uninhabited space in front of the niche where we have no trace of any visible archaeological features. An oak tree standing in front of the monument was not there when Leonhard visited the site²⁸.

The exact location of our niche according to GPS device is x: 4530.579 N; y: 3645.6945 E; z: 837 m.

Description (Figs. 10, 11)

This niche was first seen and described by G. Mendel in detail²⁹. Later R. Leonhard described and mapped it once again³⁰.

25 Belke 1996: 156.

26 An Eros *sarcophagus* from Çavuşlar Marek 2003: 132, fig. 191; a girl and *sarcophagus* from Tasma: *ibid.*: 132, figs. 192a-b.

27 *Ibid.*: 136-137.

28 Cf. Leonhard 1915: 345, fig. 109.

29 Mendel 1901: 8: “Je signalerai encore, dans la même région, un petit monument d'un caractère plutôt votif que funéraire. C'est une niche rectangulaire (1m60x0m.95x0m.68), pratiquée dans le rocher. Elle est encadrée par un listel large de 0m.28 en saillie sur la surface du rocher, qui est soigneusement polie (rather flattened). Elle est surmontée d'un fronton demi-circulaire, flanqué de deux acrotères massifs. Le champ du fronton a été creusé et forme une cavité en quart de sphère. L'archivolte qui le couronne a peut-être porté une inscription (no inscription!), mais il n'en subsiste rien, de sorte que la destination du monument reste douteuse. Deux marches ont été ménagées dans le roc à droite et à hauteur de la niche quadrangulaire.”

30 Leonhard 1915: 345-346 (fig. 109): “Möglicherweise diente dem Kulte eine Nische an der Ostseite des erwähnten kleinen Platzes. Der Felsen, aus dem dieselbe ausgehauen ist, ist an dieser Seite geglättet, aber auch seine Oberseite ist ziemlich eben gemacht. Zu der Nische führen steile, schmale Stufen hinauf. Sie hat die Form eines unterbrochenen Bogenfensters und ahmt in ihrer Umrahmung architektonische Formen nach. Ganz ähnliche Nische sind in Petra vorhanden.”

The measurements of the monument are as follows: 238 cm high; 142 cm wide; each pillar is 28 cm wide; depth of pediment is 21 cm. Between the rock surface and the earth is 94 cm. The depth of the niche is not uniform; it ranges between 63 and 85 cm. Inside of the niche recent looters have caused some destructions.

The rocky surface has been flattened on its southern face; also its top has been abraded and consists of three stairs³¹. The monument consists of a rectangular niche in the middle and two flattened sides to the west and east. The eastern side is almost intact whereas the upper part of the western side was destroyed. Both sides next to the niche are almost equally wide and high; thus the niche attempted to be in the center of the levelled rock. Inside of the niche on both sides a centered area has been left for an unknown purpose.

Leonhard notes that a further cultic element was carved on the same rock. These features should be cultic functional stairs on the western side that were destroyed today. The niche itself has a form of an arched window and consists of two pillars on both sides of the same size, two schematic *acroteria* on each corner, two very schematic (Corinthian) capitals, only in contour lines, both 32 cm high, an uninscribed architrave³² (30 cm thick), a semi-circular pediment (9 cm thick) as well as an *acroterion* (18 cm high) in the form of a palmette in contour lines. Thus it resembles a Greco-Roman temple façade, as most of the rock-cut cult niches³³.

Two narrow steps on the lower part of the niche at Hadrianoupolis are preserved function of which will be discussed below.

Function

To find out the exact function of this monument one can only use the method of analogy with other rock-cut features since no precise evidence is present. A very similar niche to ours has been found on an 8 m high rock surface at the village of Benle in the southern territory of Amastris with an

31 This pattern has also been observed on so-called "pediment-like" tomb stones which are very common in southern Paphlagonia, especially in Kimistene.

32 Contradictorily Mendel thought to have seen an inscription on the architrave: cf. note 27.

33 For a very significant example from Şırşır Kale in Cilicia cf.: Söğüt 2003, pl. 49, fig. 17.

inscription in a *Tabula ansatae*³⁴. Marek interpreted this monument as a “Grabnische”, probably based on its higher location or typology. Our example at Hadrianoupolis, however, differs from the one at Benle because of its lower position and the smoothed extensive surface on its sides.

A further niche (Fig. 12) has been documented at the town center of Kastamonu, similar in form with the one at Hadrianoupolis but more elaborate. This example has not been studied in detail yet and should be earlier as our example at Hadrianoupolis. Perhaps a rock-cut grave is located below of the niche at Kastamonu.

Another niche, of a different form and design though, is documented at Hacılarobası south of Safranbolu, i.e. in the northern part of the *chora* of Hadrianoupolis (Fig. 13). This monument should have had the same function as the niche at Hadrianoupolis.

A last typological-functional analogy can be made with other rock-cut monuments in Paphlagonia, especially with rock-cut graves. Most of the monumental rock-cut graves in Paphlagonia have already been studied by H. von Gall in his monograph in 1966. Also A. Gökoğlu presents numerous examples and most recently E. Dökü examines some of rock-cut graves in Paphlagonia in his Ph.D. thesis at *Akdeniz Üniversitesi*. Typologically, functionally and chronologically none of these monumental rock-cut graves, however, are similar to the niche in Hadrianoupolis, especially because of their wider interior space. Thus they cannot really serve as a comparison to the niche of Hadrianoupolis. Although this arched niche is similar to an *arcosolium*, an arched recess used as a burial place in a catacomb, in typology one cannot say whether it was designed to hold an ostothek inside. *Arcosolia* were cut into the stone wall of a cave, with the ledge below and an arch above, but they are normally bigger in size and they mostly consist of interior spaces. Our niche is only 142 cm wide and this space is barely sufficient to put an ostothek or an urn inside, but not a whole *sarcophagus*. Because our niche is only 1 m higher than the earth it would, however, not be an appropriate position to put an urn in such a public place. It should be rather a space to put a votive object, as in Phrygia or at Petra (Fig. 14), where there is a representation of a divinity.

34 Marek 2003: 141: fig. 215.

Thus it could be assumed that this niche should be a minor open-air sanctuary of some sort and therefore it was in use to dispose a votive object inside.

Two narrow steps on the lower part of the niche at Hadrianoupolis are too narrow to be real steps. These stairs should rather have the function to hold the display offerings to the cultic relic in the niche that will be helpful in identification of the function of this monument. Most interesting is the fact that many Phrygian as well as Petra niches show two or three steps under the niche or beside of it just as the niche at Hadrianoupolis and Kuşkayası monument near Amastris. The niches at Kastamonu and Benle, however, have no steps for display of offerings.

The production cost of a rock-cut feature is 1/3 of the cost of the same feature if it was built. Most of the rock-cut features were derived from stone or wooden constructions, only because of the fact that they were cheaper in construction. Therefore it would be reasonable to look for built parallels as far as rock-cut features are concerned. The problem is that, so far, we cannot find any built parallels to the niche at Hadrianoupolis in Paphlagonia or around, or perhaps they were not identified yet.

Minor open air sanctuaries in Paphlagonia, especially in its southern part, are numerous, but most of them have not been studied in detail yet and their characteristics are almost completely unknown. The rock-relief of Hermes Kerykaïos at Kimistene (Fig. 8), for instance, should also be a part of a minor open-air sanctuary. Although our research on this place is not yet finished, it is clear that in front of this relief there was a certain type of structure which was designed as a minor open air sanctuary. The characteristics of these unknown types of open air sanctuaries in southern Paphlagonia will be clarified through future excavations in the region.

Chronology

Most of the rock-cut monuments in Paphlagonia cannot be dated if they have no inscriptions, ornaments or any other elements. There are so far very few rock-cut graves in Paphlagonia with an inscription that is helpful for identification and precise dating of these graves. One of them is in Hacılarobası near Safranbolu, on the northern edge of the *chora* of Hadrianoupolis (cf. Fig.

13)³⁵. But its dating is not precise either and typological analogy of this rock-cut grave with the cult niche in Hadrianoupolis would be of no avail because of the difference in function and characteristics.

Some methodologies, however, can be created for the chronology of the niche at Hadrianoupolis: analogy with other niches, dating through its typology, its ornamentation, i.e. outlined capitals as well as *acroteria*.

Typologically the closest parallel to the niche at Hadrianoupolis seems to be the monument of Caius Iulius Aquila, so-called Kuşkayaşı in Amastris³⁶. This monument is known to be a work of the Claudian period. Other niches, like the one at Benle or at Hacilarobası, are unfortunately undated and have very few features that will be valuable for a typological dating. In such a case the sole analogical example for our niche at Hadrianoupolis is the one at Amastris. Typological similarities of our niche with the one at Amastris are the form of the niche, an arched window (but at Amastris without an architrave), consisting of two pillars on the sides and an arch (at Amastris with *fascias*). The monument of Caius Iulius Aquila at Amastris, however, has simple pillar capitals and a base whereas the niche at Hadrianoupolis has two plainly outlined Corinthian capitals. Both of these monuments differ also in function: the monument of Caius Iulius Aquila should not be an open-air sanctuary as we have assumed for the niche at Hadrianoupolis. The relief of Caius Iulius Aquila is in the middle of the monument whereas the niche at Hadrianoupolis holds no relief, probably because the dedicated object at Hadrianoupolis should be portable.

Nevertheless compared with the monument of Caius Iulius Aquila at Amastris it seems likely that the niche at Hadrianoupolis is less carefully designed and is a work of "rural style" whereas one cannot exclude the possibility that the monument of Caius Iulius Aquila at Amastris had an impact to the niche at Hadrianoupolis in design and rest of the features. In this case a date later than the monument of Caius Iulius Aquila at Amastris will be appropriate for our niche at Hadrianoupolis, i.e. the 2nd or 3rd century A.D.

35 According to Marek 1993, on his "map Zonguldak", Hacilarobası was in the *chora* of Hadrianoupolis. This site with extensive ruins remains so far almost entirely undiscovered. The rock-cut grave has a 6-lined inscription in a *Tabula ansatae*. In the first line a *αΣαρδον* was mentioned. According to the form of the lettres it should be dated to the first half of the 3rd cent. A.D. This grave and its inscription will be published by us soon.

36 Ibid.: pls. 24-25. According to my knowledge this monument has not been studied in detail yet, except for its epigraphical aspect: cf. Marek 1993: 157-158 (with previous literature).

CONCLUSIONS

The rock-cut niche at Hadrianoupolis is furnishing evidence for the diversity of rural rock-cut cult monuments in southern Paphlagonia. It should have been in use during the 2nd and 3rd centuries A.D. as a relic holder in the form of a minor open-air sanctuary related to the cemetery of Hadrianoupolis. In front of this minor sanctuary or shrine an open air pagan ceremony must have been carried out with a cultic relic. Since there is no evidence whether there was a cultic statue standing in this niche, one cannot judge at present to which divinity this monument has been dedicated.

Frequent existence of these niches in Phrygia and Paphlagonia makes us think that these rock-cut features were common in both of the regions and niches at Kastamonu are the most north-eastern examples of the distribution of these niches in Asia Minor. Phrygian niches are, however, much earlier in date than the niche at Hadrianoupolis. In this case the monument at Hadrianoupolis can be interpreted as a reappearing of an older type of "Phrygian" votive feature, i.e. rock-cut niches used for holding the cultic relic, in southern Paphlagonia, after a gap of more than five centuries. Thus this niche is a noteworthy example of appreciation of the local "Phrygian" tradition at Paphlagonian rural religions during the Roman period. Therefore it urges us to reconsider all "Phrygian" evidence in Hadrianoupolis once again to comprehend the origins of the local culture at southern Paphlagonia.

Roman *necropoleis* at Hadrianoupolis and Kimistene differ from each other in various aspects, such as grave typology, chronology etc., reason for this pattern, however, is unknown. The fact that this niche has been found in relation to the necropolis at Hadrianoupolis is an interesting observation that needs to be explained in our future excavation campaigns at the site.

ABBREVIATIONS AND REFERENCES

- Belke 1996, K. Belke, *Paphlagonien und Honōrias*. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 249. *Tabula Imperii Byzantini* 9, Vienna.
- Dörner 1963, F. K. Dörner, Vorbericht über eine Reise nach Bithynien und im bithynisch-paphlagonischen Grenzgebiet 1962, *Anzeiger der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse* 100 (1963) 20, 132-139.

- Gall 1966, H. von Gall, *Die paphlagonischen Felsgräber*, Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Istanbul, Istanbul Mitteilungen, Beiheft 1, Tübingen.
- Kaygusuz 1980, İ. Kaygusuz, *Gangra (Çankırı) Çevresinde Yeni Bulunmuş Grekçe Yazıtların Filolojik Değerlendirilmesi ve Bölgenin Eskiçağ Tarih ve Kültürüne Katkıları Yönünden İncelenmesi* (unpub. Diss.) Istanbul.
- Kaygusuz 1983, İ. Kaygusuz, Kimistene'den Yazıtlar, *TAD XXVI* (1983) 2, 111-146.
- Kaygusuz 1984, İ. Kaygusuz, Inscriptions of Kimistene (Paphlagonia), *EA* 4 (1984), 69-72.
- Laflı 2006, E. Laflı, Hellenistic and Roman Ceramic Archaeology on the Southern Black Sea Coast: An Overview of the Turkish Archaeological Literature related to Ceramic Archaeology of Paphlagonia and Pontus. In: B.D. Erciyas/E. Koprman (eds.), *Studies in the Black Sea Region Symposium*, Istanbul, 189-202.
- Leonhard 1915, R. Leonhard, *Paphlagonia. Reisen und Forschungen im nördlichen Kleinasien*. Berlin.
- Magie 1950, D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor I*, Princeton, NJ.
- Maguire 1987, H. Maguire, *Earth and Ocean: The Terrestrial World in Early Byzantine Art*, University Park.
- Marek 1993, C. Marek, *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia*, Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Istanbul, Istanbul Forschungen 39, Tübingen.
- Marek 2003, C. Marek, *Pontus et Bithynia. Die römischen Provinzen im Norden Kleinasien*. Zaberns Bildbände zur Archäologie. Orbis Provinciarum. Sonderbände der Antiken Welt. Mainz.
- Mendel 1901, G. Mendel, Inscriptions de Bithynie, *BCH* 25 (1901), 5-52.
- Robert 1961, L. Robert, *Villes d'Asie mineure* (2nd edition), Paris.
- Sivas Tüfekçi 1999, T. Sivas Tüfekçi, *Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İl Sınırları İçindeki Phrygia Kaya Anıtları*. Anadolu Üniversitesi Yayınları 1156, Eskişehir.
- Söğüt 2003, B. Söğüt, Dağlık Kilikia Bölgesi Mezar Nişleri, *Olba* 7 (2003), 239-260 (pls. 41-49).
- Wilson 1966, D.R. Wilson, *The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia and Pontus in Greek and Roman Periods: A New Survey with Particular Reference to Surface Remains Still Visible* (unpubl. Diss.) Oxford 1966.

Fig. 1: Floor mosaic with the personification of the Biblical river Euphrates at the Early Byzantine "B" church at Paphlagonian Hadrianoupolis; first half of the 6th cent. A.D. (E. Lafli, 2003)

Fig. 2: Floor mosaic with the personification of the Biblical river Tigris at the Early Byzantine "B" church at Paphlagonian Hadrianoupolis; first half of the 6th cent. A.D. (E. Lafli, 2003)

Fig. 3: Floor mosaic with the personification of the Biblical river Phison at the Early Byzantine "B" church at Paphlagonian Hadrianoupolis; first half of the 6th cent. A.D. (E. Lafli, 2003)

Fig. 4: Floor mosaic with the personification of the Biblical river Geon at the Early Byzantine "B" church at Paphlagonian Hadrianoupolis; first half of the 6th cent. A.D. (E. Lafli, 2003).

Fig. 5: Floor mosaic inscription at the Early Byzantine "B" church at Paphlagonian Hadrianoupolis; first half of the 6th cent. A.D. (E. Lafli, 2003)

Fig. 6: A prehistoric serpentine axe from the Acropolis of Kimistene (E. Lafli, 2005)

Fig. 7: Foundations of the Roman temple (Demeter-Kore?) at the Acropolis of Kimistene; view from southwest (E. Lafli, 2005)

Fig. 8: Relief of Hermes Kerykaios at Kimistene (E. Lafli, 2005)

Fig. 9: An architectural block with a male representation (Zeus?) from the Temple (?) at Sandikkayası near Kimistene (E. Lafli, 2005)

Fig. 10: Rock-cut cult niche at Paphlagonian Hadrianoupolis; view from the south (A. Kazım Öz, 2006)

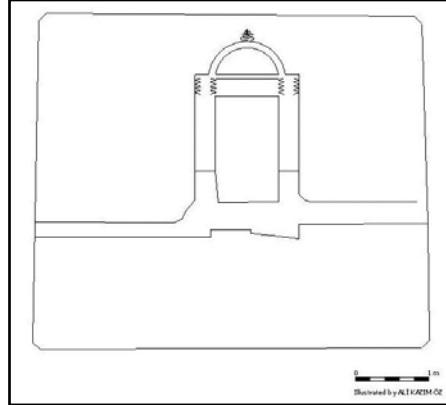

Fig. 11: Rock-cut cult niche at Paphlagonian Hadrianoupolis; detail (E. Lafli, 2005)

Fig. 12: Rock-cut cult niche (?) at Kastamonu; detail (E. Lafli, 2005)

Fig. 13: A rock-cut niche at Hacilarobasi near Safranbolu (E. Laflı, 2005)

Fig. 14: A rock-cut cult niche at Petra, Jordan (E. Laflı, 2005)

THE GRANICUS RIVER VALLEY SURVEY PROJECT, 2005

Charles Brian ROSE*
Reyhan KÖRPE

Summary/Özet

Bu makalede Granikos (Kocabaş) ve Aesopos (Gönen) çayları arasındaki bölgede bulunan yerleşim yerleri ve tümülüslerin tespiti ve harita üzerine yerleştirilmesini amaçlayan "Granikos Çayı Vadisi Arkeolojik Araştırması"nın ikinci yılının sonuçları sunulmaktadır (Resim: 1, 2). Sekiz ayrı yerde her iki uzaktan algılama yöntemi, magnometre ve radar kullanılmış ve erken Hellenistik Dönemde çayın yatağını tespit ederek Büyük İskender'in burada Persler'le yaptığı ilk büyük savaş alanını tespit etmek amacıyla Granikos Çayı boyunca karbon örneklerinin toplanmasına başlanmıştır. Yüzey araştırması yaptığımız başlıca antik kalıntılar tümülüsler olmasına karşın, yüzey buluntularının verdiği bilgiler ışığında on sekiz yerleşim yeri tespit ettik. Bunlar içinde en önemlileri: Dedetepe yakınındaki Rüzgârlıtepe (Tepeağıl Tepe); Karabiga yakınında Priapos ve Gönen yakınında Zeleia'dır.

Yüzey araştırmasında toplanan seramik parçalarının % 1'den daha azı Bronz Çağı (ikinci binyılın tamamı); % 41'i Arkaik ve Klasik Dönem (tüm seramikler içinde en kalabalık grup olup geç altıncı yüzyıldan erken dördüncü yüzyıllar arasına tarihlenir); % 5'i Hellenistik Dönem (çoğunlukla Erken Hellenistik Dönem); % 1'den biraz fazla erken ve orta Roma Dönemi (özellikle M.S. üçüncü yüzyıl); yaklaşık % 29 Geç Roma Dönemi; % 14 Bizans Dönemi

* Prof. Dr. Charles Brian ROSE, Room 351, Mediterranean Section, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia, PA 19104, USA

Reyhan KÖRPE, Tarih Bölümü, Onsekiz Mart University, TR-17100, Çanakkale/TÜRKİYE

The 2005 staff included Doç. Dr. Billur Tekkök (ceramics), Prof. Dr. William Aylward (surveying/photography), Jamon van den Hoek (surveying), Dr. Stefan Giese (remote sensing), Dr. Christian Häubner (remote sensing), Dr. Compton James Tucker (remote sensing), Dr. Sassan Saatchi (remote sensing), Prof. Dr. İlhan Kayan (Geomorphology), Doğukan Yavaşlı (Geomorphology), Mehmet Doğan (Geomorphology), Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih Yavuz (site survey), Gökür Bektaş (ceramics), Murat Dinç (ceramics), Donna Strahan (conservation), Shannan Stewart (illustration), Reyhan Körpe (assistant director), and Brian Rose (director).

(çoğunlukla geç 12. ve 13. yüzyıllara ait) ve yaklaşık % 10 Osmanlı Dönemine (büyük bir kısmı on dokuzuncu yüzyıla tarihleniyor), başka bir deyişle, yerleşim yerlerinin büyük bölümü Pers hâkimiyeti zamanı ile geç Roma Dönemine tarihlenmektedir.

This was the second year of the Granicus River Valley Archaeological Project, the goal of which is to survey and map all of the settlements and tumuli that lie on or between the Granicus (Kocabaş) and Aesopos (Gönen) rivers (Figs. 1, 2)¹. The Sea of Marmara constitutes our border to the north, and the cities of Biga and Gönen at the south. This area encompasses a significant portion of the satrapy of Hellespontine Phrygia, and although the most dominant feature of the landscape are tumuli dating to the period of Persian control, there is an abundance of evidence for habitation from the Bronze Age through the Ottoman period. Our work during the 2005 season was conducted during the first three months of August, and was made easier due to the energetic support of our temsilci, Ms. Sevgi Soyaker of the Manisa Archaeological Museum.

Surface survey focused specifically on the area adjacent to the Granicus and Aisepos rivers and their tributaries. Remote sensing, both magnetometry and radar, was also conducted at eight sites, and we inaugurated a program of core sampling along the Granicus River with the goal of determining its course in the early Hellenistic period, and thus, the location of Alexander's first major battle with the Persians.

The majority of the sites that we identified were tumuli rather than settlements, nearly all of which had been the victim of attempted robbery, with some cuts as deep as 20 meters. Others, such as Hüyüktepe, have been damaged by the construction of water towers on their summits. Many of the tumuli are located on farms still in operation, and tractors have steadily eroded the tumuli so that a few of them are now only a few meters high.

¹ For the first year's report, see C. Brian Rose-Reyhan Körpe, The Granicus River Valley Survey Project, 2004, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 23 (2005) 323-332. Some sites in the western section of this region are briefly described in John Cook *The Troad: An Archaeological Study* (Oxford, 1973), and some in the eastern section in F. W. Hasluck, *Cyzicus* (Cambridge 1910).

What is most striking about the Granicus tombs is the extensive use of Proconnesian marble in the burials. This applies to the two sarcophagi in the Kızöldün tumulus (ca. 500 and 450 B.C.) as well as the Dedetepe klinai and tomb chamber (480-460 B.C.), the wall blocks of which have a thickness ranging from .40 to .55 m. The marble of the Çan sarcophagus (400-375 B.C.) was also Proconnesian, although the chamber was constructed of sandstone and andesite. The use of Proconnesian marble at all of these sites is not surprising since the stone was of the highest possible quality and also relatively easy to import due to the close geographic proximity of the quarries².

Proconnesian marble was also used consistently in building the new satrapal center at Daskyleion, as attested by the excavation results, and it is tempting to link the first exploitation of the quarries to the tyrant Metrodorus, who ruled the island during the reign of Darius³. In other words, it seems likely that the advent of Persian domination in western Asia Minor stimulated large-scale quarrying of Proconnesian marble, which quickly became the favored building material for tombs, at least in the Granicus valley, as aristocratic competition among the landowners increased.

We identified sixteen sites where the evidence seemed to indicate the existence of settlements, with the most important being Rüzgârlitepe, or Tepeağıltepe, near Dedetepe; Priapos, near Karabiga; and Zeleia, near Gönen. At a few of the sites there may have been settlements and tumuli in relatively close proximity, but in general, the settlements were separated from the tumuli by one or more kilometers.

Billur Tekkök, who oversees the ceramics processing and analysis, has noted that the ceramic record points to an unusual sequence of habitation

2 Nurten Sevinç, A New Sarcophagus of Polyxena from the Salvage Excavations at Gümüşçay, *Studia Troica* 6 (1996) 251-264; Nurten Sevinç Ch. Brian Rose–Billur Tekkök–Donna Strahan, The Dedetepe Tumulus, *Studia Troica* 8 (1998) 315, 316, 323; Nurten Sevinç–Ch. Brian Rose, A Child's Sarcophagus from the Salvage Excavations at Gümüşçay, *Studia Troica* 9 (1999) 489-509; Nurten Sevinç–Reyhan Körpe–Musa Tombul–Ch. Brian Rose–Donna Strahan–Henrike Kiesewetter–John Wallrodt, A New Painted Graeco-Persian Sarcophagus from Çan, *Studia Troica* 11 (2001) 402.

3 Herodotus 4.137; Suat Ateşlier, Observations on an Early Classical Building of the Satrapal Period at Daskyleion, in: Tomris Bakir,–H. Sancisi-Weerdenburg–G. Gürtekin–P. Briant–W. Henkelman (Eds.), *Achaemenid Anatolia. Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period*. (Leiden, 2001) 147-168.

in the area between the Granicus and Aisepos rivers. Only one site, a few kilometers to the east of Biga, yielded sherds of Bronze Age date, and these were contemporary with Troy VI and VII. The greatest quantity of sherds dated to the period of Persian occupation- late sixth, fifth, and early fourth century B.C. At this time the region benefited from the close proximity of the satrapal capital at Daskyleion, and judging by the range of pottery we discovered, it seems certain that they had access to the same trading networks as Daskyleion.

Based on the pottery we recovered, all of the tumuli can be dated to the period of Persian occupation. Whether this prosperity extended continuously throughout the fifth century is harder to judge. Excavations at Parion last summer have revealed evidence for an enormous earthquake that struck the settlement sometime between 460 and 425 B.C., judging by the pottery found in the destruction level. The Granicus River Valley must also have been affected.

The most significant change in the region's prosperity occurred in the wake of the battle of Granicus in 334. After Alexander's victory, the old Persian-affiliated estates broke up, and there was no longer money to build the tumuli that formed part of those estates. Several inscriptions indicate that the estates quickly disintegrated as residents flocked to the newly founded cities on the coasts, and this is supported by our finds during the last two seasons⁴. Very little Hellenistic pottery was uncovered during the field walking, and it was restricted to three sites: Priapos, Zeleia, and Tavuktepe, east of Biga. The citadel of Priapos was clearly in use during this period as an acropolis, and the acropolis of Zeleia remained active as well; but based on our survey, it seems clear that the estates were no longer in use, and population decreased significantly.

Most of the tumulus robberies probably began to occur at this time. During the Persian period, these tumuli had actually formed part of the estates and served as visual markers of their territory. They would have been much easier to guard and much harder to rob. Later, however, there were few if any settlements in the vicinity that could guarantee the security of the area. A

⁴ C. Bradford Welles, *Royal Correspondance in the Hellenistic Period* (New Haven, 1934) 89-104, nos. 18-20.

similar gap in habitation is in evidence during the Roman period, although our quantities of Roman pottery were even smaller than those of Hellenistic date. For the early and mid Roman periods, only a few sites produced only one or two sherds.

A change in habitation cannot be discerned until the late Roman period, when earthquakes occurring throughout the Troad began to push the city dwellers back to the agricultural areas that had remained largely uncultivated since the end of Persian control⁵. This shift in population spurred the construction of churches throughout the Granicus region. The only church per se that we discovered (Çakırlıkilise) was a small rectangular, apsed building that measured roughly 6.65x4.20 m. (Fig. 3). The cloisonné tilework on the walls recalls the construction of Priapos, less than 15 km. away, and we should probably date the building to the early 13th century. We also discovered a large quantity of architectural elements of Byzantine date, especially window mullions from churches and several early Christian inscriptions⁶.

Another significant change occurred in the middle Byzantine period, when the citadel walls of Priapos, near Karabiga, were built. The adjacent port gradually became a frequent berth for commercial vessels from Genoa, Venice, and Constantinople, and subsequently a landing place for the Crusaders. Based on our analysis of the walls of Priapos, it seems that the first set of fortifications was in place by the 12th century, with pentagonal towers and an outer wall added during the early 13th century (Fig. 4)⁷.

The economy increased further after 1235 A.D., when regional control shifted from the Latin emperors of Constantinople to the empire of Nikaia, thereby lifting the region to a new level of prosperity. Judging by the pottery,

5 W. Bowden–L. Lavan–C. Machado, *Recent research on the late antique countryside* (Leiden, 2004).

6 The first two seasons of work in the Granicus River Valley will be published as “The Granicus River Valley Archaeological Project, 2004-2005,” in *Studia Troica* 17. It will include a catalogue of inscriptions, pottery and small finds, including architecture, as well as a longer analysis of settlement patterns in the area.

7 Wolfgang Müller-Wiener. Pegai-Karabiga: Eine Mittelalterliche Stadt, in: *Festschrift für Jale Inan*, edited by Nezih Basgelen and Mihin Lugal. 169-174. (Istanbul, 1989). Our most recent work at Priapos is present in: William Aylward, The Byzantine Fortifications at Pegae (Priapos) on the Sea of Marmara, *Studia Troica* 16 (forthcoming).

this rise in activity appears to end once the Byzantine emperors regained the throne in Constantinople in the later 13th century, and it looks as if agricultural production in the region did not become widespread again until the nineteenth century.

In conclusion, if we examine the ceramics quantitatively by period, less than 1% is Bronze Age (and all second millennium); 41% is Archaic or Classical (with the vast majority dating from the late sixth through the early fourth century); 5% Hellenistic (primarily early Hellenistic); just over 1% is early to mid Roman (and especially third century A.D.); nearly 29% is late Roman; 14% Byzantine (with the majority being late 12th/early 13th century), and nearly 10% Ottoman (with the majority dating to the nineteenth century). In other words, the primary settlements date to the period of Persian occupation, and to the late Roman period.

Much of our activity during the 2005 season focused on remote sensing, which was carried out at eight different sites (Fig. 5). One of the most rewarding areas was Rüzgârlıtepe, near Çeşmealtı, where there were large quantities of sherds on the surface, primarily Classical in date. The magnetic results indicate the existence of a number of structures in the same areas where the pottery had been found (Fig. 6). What those structures are is still difficult to say. The fact that the walls do not show up as stronger signals may mean that they were constructed primarily of mudbrick; but it seems clear that occupation began here in the later sixth century, and probably increased in the fifth, when the nearby tumulus at Dedetepe was constructed. The site appears to have been abandoned by the early fourth century B.C.

Magnetometry at Priapos concentrated on the eastern side of the citadel, where field walkers found a large quantity of pottery as well as six coins: two Hellenistic, and four of late Byzantine date. We discovered evidence for three substantial terrace walls in this area, some of which would have extended for a length of approximately 200 m. (Fig. 7). Judging by the size of the foundations in the magnetogram, it seems likely that these walls would have risen to the same height as the fortification walls of the citadel. In other words, we should envision a residential area with a series of adjacent fortified districts.

Clarifying the position of the opposing armies at the Granicus battle is one of the goals of our project. To do so, we need to determine to what extent the

topography, and the Granicus river in particular, have changed during the last two millennia. We learned from the villagers that the course of the Granicus north of Çınarköprü was changed in 1895 so that a larger quantity of water would be available to the residents of Karabiga. The course that one sees today was therefore very different from what existed prior to the late nineteenth century. We therefore asked Prof. Dr. İlhan Kayan of Ege University in İzmir to inaugurate a program of core sampling in the plain between Çınarköprü and Çeşmealtı, which is the area usually identified as the battlefield. This year the deepest sondage reached 16 m., and further samples should enable us to reconstruct the position of the river, and the battle by extension, at the beginning of the Hellenistic period (Fig. 8).

Plundering throughout the Troad unfortunately continues, and the kind of survey outlined here is essential to safeguarding the contents of the tombs and the settlements that flank the Granicus and Aesepos rivers. The new maps that we produce should make it possible for local authorities to monitor the tombs more effectively, and will, ideally, hinder further looting and destruction.

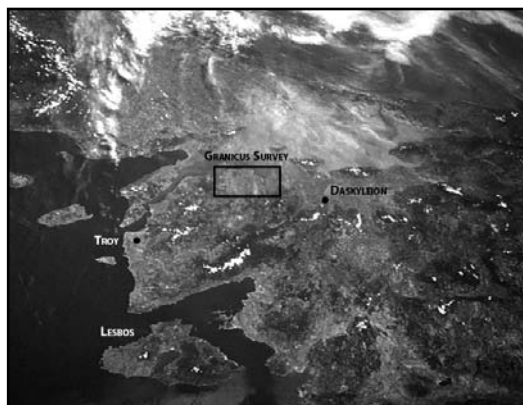

Fig. 1: Satellite photo of the survey area, courtesy of NASA

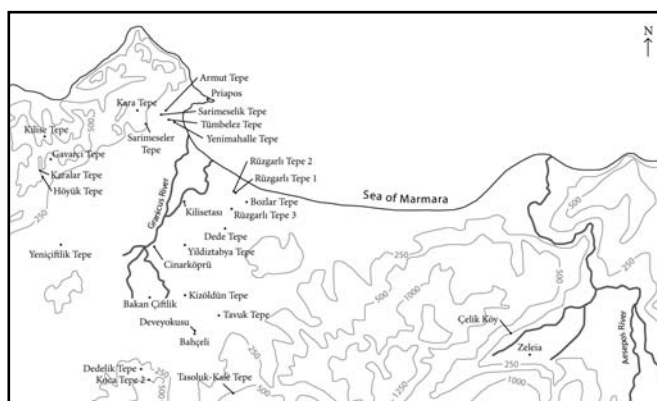

Fig. 2: Plan of surveyed sites on and between the Granicus and Aesepos rivers

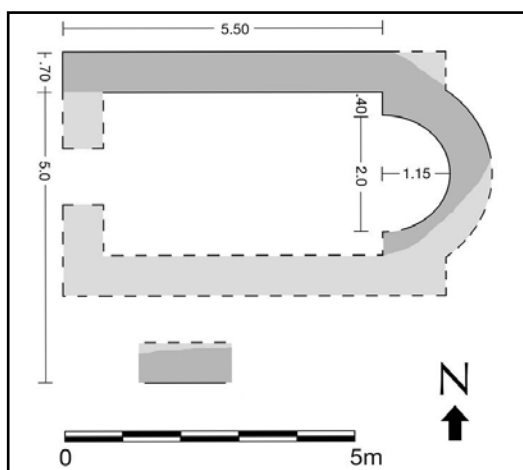

Fig. 3: Plan of the late Byzantine church at Çakırlıkilise

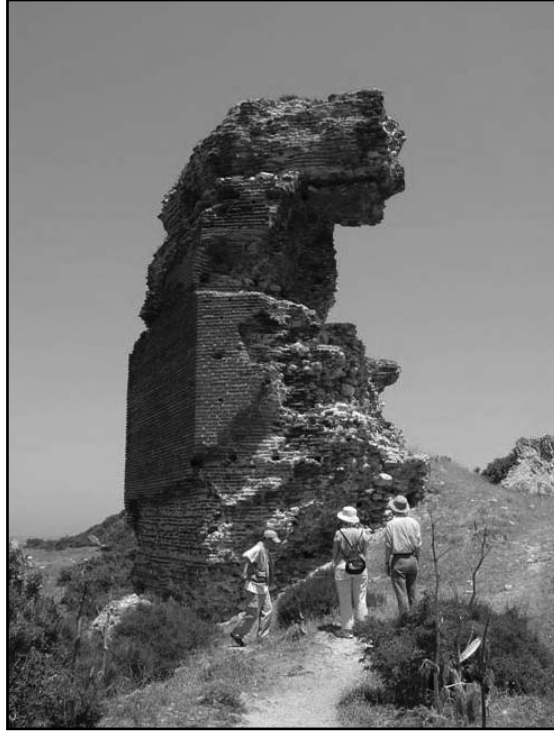

Fig. 4: One of the pentagonal towers at Priapos (Pegae)

Fig. 5: Dr. Christian Huebner engaged in magnetometry at Rüzgârlıtepe

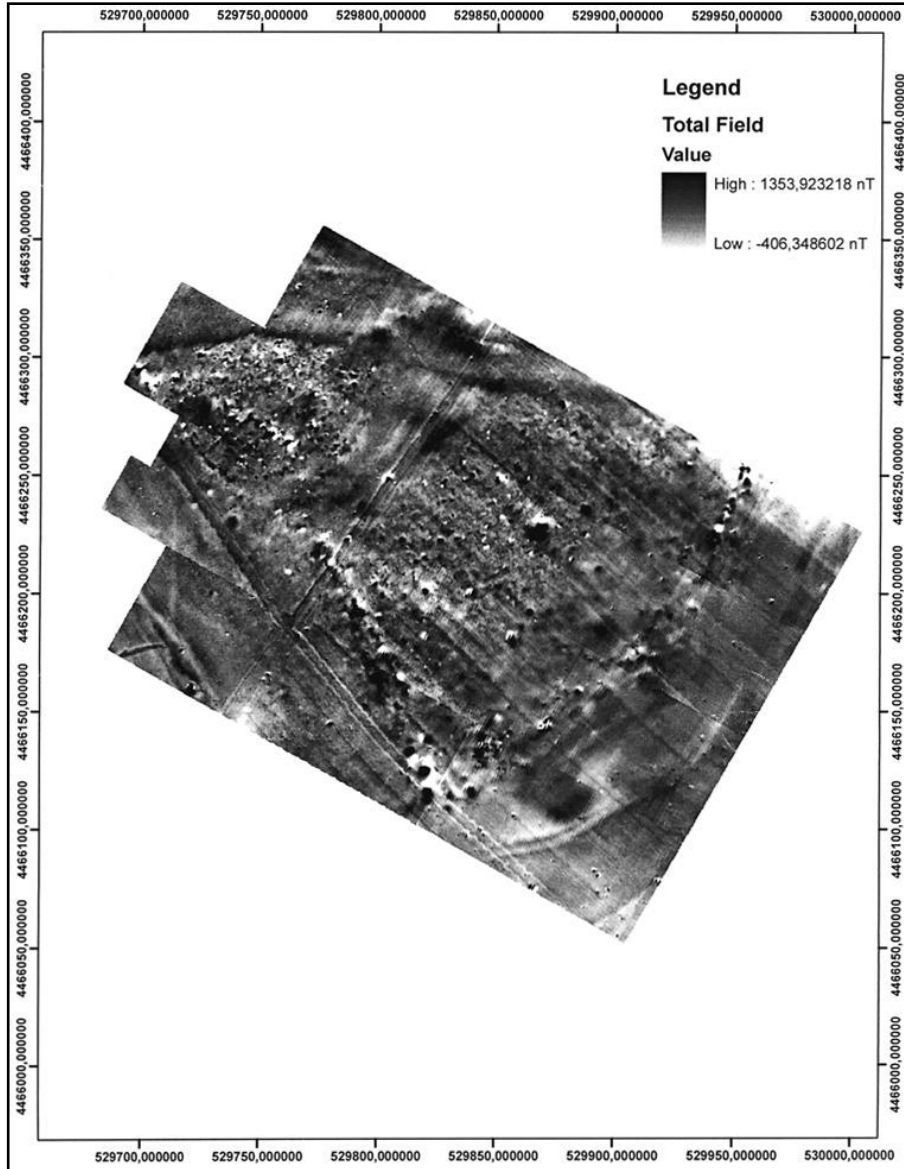

Fig. 6: Magnetogram of the mound of Rüzgârlıtepe

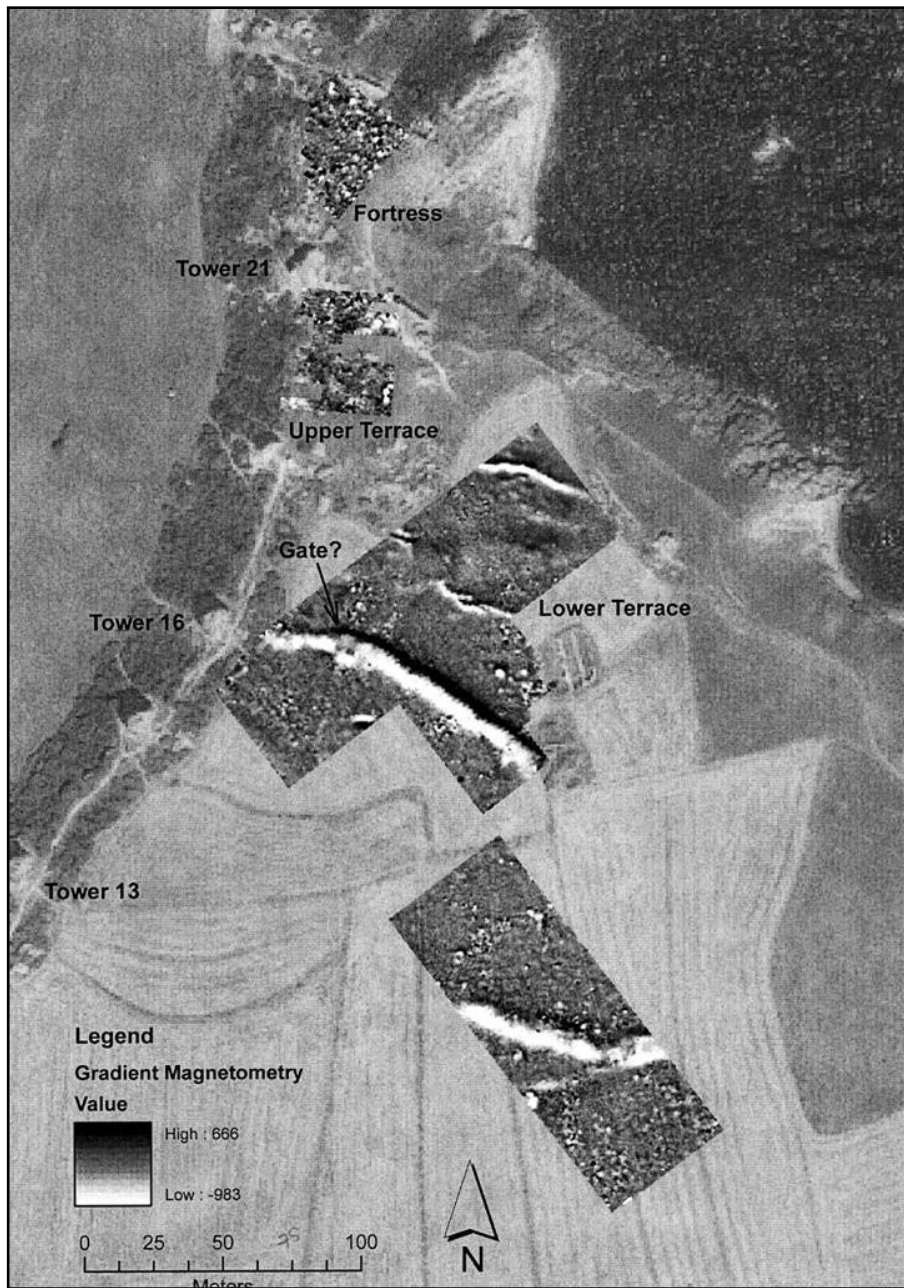

Fig. 7: Magnetogram of the Lower City terraces at Priapos

Fig. 8: Core sampling by Prof. Dr. İlhan Kayan and his team in the vicinity of the battlefield of Granicus

GALATIA BÖLGESİ KALELERİ/YERLEŞMELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI: ANKARA İLİ, 2005

Levent Egemen VARDAR*

Ankara çevresindeki, bilgileri çoğunlukla tarihsel verilere bağlı kalan antik çağ kale ve yerleşmelerinin arkeolojik değerlendirmesine yönelik 1996 yılında başladığımız yüzey araştırmasına 2005 yılında da devam edilmiş ve 10 gün arazide çalışılmıştır.

Araştırmalarımız, “yeni belirlenen alanlar” ve “gözlemlenen alanlar”da gerçekleştirdiğimiz çalışmalar olmak üzere iki başlıkta değerlendirilebilir. Arazi çalışmalarının ağırlıklı bölümünü, Ankara’nın kuzeyindeki Kirmir Çay (Çamlıdere ve Kızılcahamam İlçeleri) ile batıdaki Sakarya Irmağı (Beypazarı İlçesi) çevresindeki alanların incelenmesi oluşturmuştur. Bir diğer çalışma alanı ise Ankara’nın güneyinde Gölbaşı, Haymana ve Bala ilçeleri arasında kalmaktadır. Çalışmalarda Ankara’nın 9 ilçesinde, 10 antik alan incelenmiştir (Harita: 1). Gerek çalışmalarımızın gelecek sezonlardaki önceliklerini belirlemek, olanaklarımız oranında en kapsamlı belgeleme ve envanter çalışmasını gerçekleştirmek, gerekse bilinen ya da ekibimizce saptanmış alanların bugünkü durumlarını gözlemek, karşılaşılan ve risk yaratan sorunları tespit etmek üzere, bu alanlar incelenmiş ve gözlemler yapılmıştır.

09/07/2005 tarihinde Kızılcahamam’da, 11/07/2005 tarihinde Akyurt’ta yaptığımız araştırma ve incelemelere ilgi gösteren ve sağladıkları araçla maddî katkıda bulunan Kızılcahamam Belediye Başkanı Sayın Adem Özbekler’e, çalışmamızın bir bölümüne bizzat katılan Akyurt Belediye Başkanı Sayın Gültekin Ayantaş’a çok teşekkür ederiz. 16/06/2006 tarihinde Çalış/Haymana’daki çalışmalarımıza katkı sağlayan Çalış Belediye Başkanı Sayın İsmail Gözübüyük’e ayrıca teşekkür etmek isteriz¹.

* Arkeolog Levent Egemen VARDAR, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kazılar Şubesi, 06100 Ulus-Ankara/TÜRKİYE e.posta: levent.vardar@kultur.gov.tr

1 Çalışmalarımıza, ilgili yerel yöneticilerimizin yanı sıra vatandaşlarımız da çeşitli vesilelerle katkı sağlamıştır. Aynı zamanda Genel Müdürlüğümüz personeli Cengiz Çağlayan/Kırbaşı ve Abbas Yazar’a/Çeltikli özellikle teşekkürlerimiz bir borçtur. Adlarını sayamadıklarımızın yanında, Kırşeyhler’den Cafer Güler’e, Çalış Belediyesi İtfaiye Eri Yakup Bahçeci’ye, Çamköy Bekçisi Mamur Bey’e ve Emirler’den Hatip Gökkoyun’a özellikle teşekkür etmek isteriz.

2005 yılında Ankara'nın 25 köyünde tespit edilen ve belgelenen "taş eser" sayısı 206'dır (Harita: 2). Mahkemeağcın Köyü/Kızılcahamam'da, köy camisinde bulunan 2 satırlık, Ortiagonos'a ait yazıtta "Tolistobogii Galatlar'ın Tetrarkhi" ibaresi yer almaktadır. Yazıt, Geç Helenistik/Erken Roma Döneminde Galatia'da bilinen birkaç epigrafik buluntu arasında yerini alacak önemli bir buluntudur. Bu yıl tespit edilen 12 yazıtla birlikte, belirlenen ve araştırılan "antik yazıtların" sayısı 40'a ulaşmıştır. Yüzey araştırması, fiilen Levent Egemen Vardar (arkeolog), Ali Vardar (şehir plancısı), Doç. Dr. Sema Doğan (sanat tarihçisi) tarafından gerçekleştirilmiştir.

YENİ TESPİT EDİLEN ALANLARDA SÜRDÜRÜLEN ÇALIŞMALAR BELÇARSAK

Bala İlçesi, Belçarsak Köyü'nün 2.5 km. kuzey-kuzeydoğusundaki Kale Tepe (Çizim: 1), 1093 m. rakımdadır. 1 km. kadar kuzeyinden, batı-doğu doğrultusunda akan Çiftliközü Deresi'nden 160 m. yüksektedir. Üzerinde kale bulunan tepenin çevresindeki yamaçlar yumuşak bir eğimdedir. Kalenin görüşü, güneyindeki aynı yükseklikteki tepeler dahil, tüm yönlerde geniş ve derindir.

Genel olarak armudî biçimli sayılabilecek kalenin doğu-batı doğrultusunda uzunluğu 110 m. kadarken, kuzey-güney doğrultusunda genişliği 60 m. kadardır (Çizim: 1). Böylece surla çevrili yaklaşık 3.5 dönümlük bir alan ortaya çıkmaktadır. Belirtilen alanın merkezinde, 5-6 metrelik yükselti de, yaklaşık boyutları 20x20 m. olmak üzere ikinci bir "iç" duvar/surla (?) çevrilidir. Merkezdeki tepeyle "dış" sur arasında kalan kesim, özellikle güney ve doğu yönlerde düz bir teras hâlinindedir. Dış sur yumuşak bir eğimin üzerinde yer almaktadır, ancak eğim kuzeyde sarplaşır ve olasılıkla bu nedenle erozyon etkisi artar. Yer yer görülen kayalık oluşumlar, herhangi bir imâr faaliyetinde dikkate alınmamış gibidir, zira kayalık önemli bir savunma avantajı yaratmamaktadır. Sur duvarları tüm yönlerde yüzeyde izlenememektedir, ancak güneyden doğuya doğru belirgindir. Bu kesimde uzunluğu yaklaşık 80 m. kadardır. Duvar yüksekliğinden söz etmek pek olası değildir, zira yüzeyde ancak görülebilir ya da "yerle bir" durumdadır. Diğer yönlerde duvar hattı, yer yer görülebilen taş yığınlarından izlenmelidir. Yüzeydeki incelemelerde sur üzerinde kule belirlenememiştir, yapının elde edilen krokisinde de kule varlığına

uygun bir değerlendirmeye olanak bulunmaz. Dış duvarın ölçülebilen genişliği 0.60 m. kadardır. Duvar yapımında, orta ve çoğunlukla küçük boy, çokgen ya da biçimsiz taşların birbirine uydurulduğu, yüzeyde yığın ya da dağınık hâlde görülebilen taşlardan anlaşılmaktadır. İnşasında ise harç kullanılmış olmalıdır. Sur üzerinde bir kapı varlığı ve olasılığı belirlenememiştir ancak tepeye en uygun yaklaşım güneybatı yöndedir.

Seramik buluntular Geç Hellenistik, Geç Antik Çağ ve Bizans dönemlerine ait olmakla birlikte, mimari özellikler, kalenin daha ziyade Geç Antik Çağ-Bizans Dönemini yansıtmaktadır.

YAYLALIÖZÜ

Bala İlçesi, Yaylalıözü Köyü'nün 2.5 km. doğu-güneydoğusundaki 930 m. rakımlı tepe, "Köseahmetkale" adıyla bilinmektedir. Tepe, 250 m. kadar kuzeyinden akan Kızılöz Deresi'nin yatağından 50 m. kadar yüksektir ve çevresindeki engebeli arazi içinde yer alır. Tüm çevresi açık olmakla birlikte, geniş ve derin görüş alanı kuzeye yöneliktir. Yukarıda anlatılan Belçarsak Kalesi, 5.5 km. batıda ve görüş alanı içinde yer almaktadır. Çevrede ağaç görülmemektedir ve arazide günümüzde tarım yapılmaktadır.

Tepe üzerinde, yanları yaklaşık 30-35 m. uzunluğunda ve kare biçimli bir hendek dikkat çekicidir (Çizim: 2). Yaklaşık 2.00 m. genişliğinde ve 0.50 m. derinliğindeki hendek, son birkaç yıl içinde kazılmış olmalıdır. Arazide böyle bir kazı ancak boru döşemek amacıyla yapılabilir, fakat tepe üzerinde böyle bir gereksinim ve işlev bulunmamaktadır. Hendek, tepe üzerindeki düzlüğü çevrelemekte ve aşağıya eğimin başladığı sınırı oluşturmaktadır. Tepe üzerine bir "kale" inşa edilecek olsa, mevcut hendek uygun bir temel kazısı sayılabilir. Karşılıklı paralel, dört yandaki doğrusal hatlar, köşelerde dik açılarla birleşmektedir ve tüm yönlerde kesintisiz izlenebilir. Kuzeydoğu ve kuzeybatı yanlar 29 m., güneydoğu yan 34 m. ve en uzun olan güneybatı yan 37.10 m. olarak ölçülmüştür. Kuzey-güney doğrultusunda boyu 35 m., doğu-batı doğrultusundaki eni, 34 m.dir. Böylece, yaklaşık 1200 m²lik bir alan çevrelenmiştir. Kazı çukurlarının yanında yapı inşasında kullanılabilecek, biçimlendirilmiş birkaç dörtgen iri blok da dikkat çekmektedir. Tepe üzerindeki düzlükte ve hendeğin çevrelediği alanın içinde az sayıda Hellenistik-Roma Dönemine ait olabilecek seramik örnekler gözlemlenmiştir. Anlaşılan, tepe

üzerinde surla çevrilmiş bir kale yer almaktaydı ve surun taşları, yeni bir yapıda kullanılmak ve/veya alanı tarımsal faaliyetlere uygun hâle getirmek üzere sökülüştür.

Köy içinde ve merkezdeki eski mezarlıkta gözlemlenen miltaş, mezar steli ve arşitrav, sütun ve kaide gibi andezit ve mermerden mimari yapı öğeleri, olasılıkla Roma ve Geç Antik Çağa ait yerleşimin kalıntıları olarak değerlendirilmelidir.

BAĞIÇI

Bala İlçesi, Bağıcı Köyü'nün 1.5 km. batısındaki Gavurkale Tepe, 1118 m. rakımdadır. Çevresindeki engebeli araziden ayrı, 40-50 m. yüksekliğindeki konik bir tepe üzerinde kale kalıntıları bulunmaktadır (Çizim: 3). Tepenin yamaçları dik bir eğimdedir. Kalenin görüşü, kuzeyindeki 1250 m., güneyindeki 1200 m. yükseklikteki tepelerden dolayı, daha ziyade doğu-batı yönlerde geniş ve derindir. Günümüzdeki mevcut yol da yine bu doğrultudadır. Yakınlarında önemli bir akarsu ve dere bulunmamakla beraber, günümüzde Ankara'nın içme suyu kaynaklarından biri olan "İnci Memba Suyu", kalenin 1 km. batısında yer almaktadır. Ayrıca çevrede çok sayıda su kaynağı ve çeşme bulunmaktadır. Arazinin düz kesimleri tarım amacıyla değerlendirilmektedir. Su kaynakları çevresi hariç, çevrede ağaç görülmemektedir.

Genel olarak oval biçimli kalenin doğu-batı doğrultusunda uzunluğu 70 m. kadarken, kuzey-güney doğrultusunda genişliği 35 m. kadardır. Böylece tepe üzerinde yaklaşık 2 dönümlük bir düz alan ortaya çıkmaktadır. Düz ve eğimli kesimin birleştiği sınır, biçimsiz, küçük yapı taşlarının belirgin olarak yoğunlaşmasıyla kolaylıkla fark edilir (Çizim: 3). Bu hatta bir surun varlığı normal olarak beklenebilir, ancak görünürdeki taş yığınlarının arasında belirgin bir duvar ya da ona ait bir temel kalıntısı tespit edilememiştir. Çoğunlukla küçük boy, çokgen ya da biçimsiz taşlar, sur ve yapı inşasına harç kullanmak suretiyle, uygundur. Tepe düzlüğünün tüm çevresi, eğimin başladığı üst kesimde görece irileri, küçükleri daha aşağılarda olmak üzere, yamacın ortalama 10 m.lik kesimi bu durumdadır. Tepe üzerindeki birkaç kaya bloku savunma avantajı sağlamamaktadır. Bu bakımdan yerleşimin askerî amaçlardan ziyade, sivil ihtiyaçlarla iskân edildiği düşünülebilir. Olası varlığından söz edebildiğimiz surun kayalarla ilişkisi, bu kapsamda kulelerin varlığı da gözlemlenmiş

değildir. En büyüğünün çapı 2 m.yi geçmeyen 4-5 kaçak kazı çukuru, tepe düzlüğünün bitip eğimin ya da taş yığınlarının başladığı hat üzerinde veya yakınında görülmektedir.

Seramik buluntular Helenistik/Roma ve Geç Antik Çağ'a aittir.

Gavurkale Tepe'nin 500 m. doğusundaki ve aynı yükseklikteki, ancak daha kayalık tepeler de araştırılmıştır. Bu kesim, topografyanın sağladığı savunma avantajları bakımından, gerek duyulması hâlinde tercih edilebilir özelliklerdedir. Ayrıca görüş alanı da geniştir. Tepe üzerinde, Gavurkale Tepe'ye benzer olarak, biçimsiz ve küçük, yapı inşasında kullanılabilecek taşların yoğunlaştığı bir alan dikkat çekmektedir. Ancak gözlemler, mimari bir özellikten söz etmeye yetmemekle beraber, yerleşim olasılığını da dışarıda tutmaz.

Bu kesimde saptanan seramik buluntular Orta Tunç Çağı, Helenistik ve Roma dönemlerine aittir.

Gavurkale Tepe ile doğusundaki kayalık tepenin kuzeyinde, her ikisinden de 600-700 m. kadar bir mesafedeki Karapınar Çeşmesi ve çevresindeki tarım arazisinde Geç Antik Çağ'a ait seramik örnekler belirlenmiştir. Böylece, yerleşim ve iskâna uygun geniş bir alanın kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bağıcı ve doğusundaki Yörelî köylerinde varlığı bilinen miltaşları², bölgenin ulaşım özelliğini yansıtmaktadır.

ÇALIŞ

1998 yılında incelediğimiz ve Ankara'ya yaklaşık 85 km. uzaklıktaki, Haymana İlçesi'ne bağlı Çalış Köyü'nün çevresi, 2005 yılında tekrar araştırılmıştır. Bu yılki incelemelerimizde, 1998 yılında incelenen alanların tekrar ziyaretinin yanı sıra köyün 3 km. güneyindeki Yılanlıın Tepe'de ve Köyiçi mevkiinde araştırma yapılmıştır. Yılanlıın Tepe'de "kale" ile bir kaya yerleşim alanı belirlenmiştir (Harita: 3).

Yılanlıın Kale

1358 m. rakımlı, doğu, kuzey ve batıdan sarp bir kayalık tepenin en üst kesiminde bir kale yer almaktadır. Tepe, bu yönlerdeki düzlükten, en az 100

2 D. H. French, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor*, Fasc. 2: The Pilgrim's Road. *BAR International Series* 392(i). Oxford 1988. s. 44, 69.

m. yüksektir. Kuzeyinde, yine bu yönde akmakta olan Yılanlı Dere yer alır. Güneyi dışında tüm yönlerde geniş bir görüş bulunmaktadır. Bu bakımdan stratejik bir konumda inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Kale, mimari özellikleri hakkında yeterli bilgi edinmemizi sağlayacak oranda sağlam kalmıştır. Kale, ince uzun bir biçimdedir ve dikdörtgen bir form gösterir (Çizim: 4). Kale, kayalık morfolojiye uyumlu inşa edilmiştir. Kuzeybatıda yer alan ve en az 20 metrelik sarp bir uçurum ile dibinden başlayan 70-80 metrelik dik bir eğime yönelik kayalık üzerinde herhangi bir yapısal düzenleme belirlenememiştir. Diğer yönlerde doğrusal hatlar dik açılarla birleştirilmiştir. Kalenin boyutları yaklaşık 20x70 m. kadardır. Bu bakımdan ince uzun plan özelliği öne çıkmaktadır. Kayalığın simetriği güneybatı yönde, kalenin kesintisiz en uzun ve sağlam duvarı görülmektedir. Tepeye yaklaşımın uygun eğim bakımından avantajlı olduğu bu yönde, güvenliği arttırmak üzere ikisi köşelerde, üç yarı yuvarlak kule inşa edildiği anlaşılmaktadır. Uçuruma hemen hemen paralel inşa edilen uzun duvarın köşelerindeki iki kule, en uygun bir biçimde kayalığa birleştirilerek, çevresi güvenli bir alan yaratılmıştır. Kalenin kuzeybatı yanında, kayalıkla ona paralel ana duvar arasına, bu yöndeki kısa kenara dik olmak üzere, uzunlukları 20 m.ye yaklaşan iki duvar, kale iç alanının en önemli mimari özelliğini yansıtmaktadır. Böylelikle, kayalık dışındaki alan, magazin biçiminde ikiye bölünmüştür. Buradaki mekânları korurcasına, güneybatıya yönelik uzun duvar üzerindeki 3. yarı yuvarlak kulenin de köşelere eşit uzaklıkta, yani ortada olmayıp, bu yana doğru çekilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu kesim aynı zamanda yerleşimin en üst düzeyinde yer almaktadır ve eğim güney doğuya doğru alçalmaktadır. İç alandaki en düşük kesim, kuzeydoğuya yönelik ve araları 2.80 m. olan iki kayanın arasına gelmektedir. Buradan alt kademeye inmek mümkündür ve bu bakımdan olası bir kapı varlığından söz etmek yanıltıcı olmaz, zira sur üzerinde bir başka kesiminde, kapı olabilecek bir düzenleme belirlenememiştir. Kale iç alanında iri kaya blokları görülmektedir. Bu bakımdan iskâna uygun değildir. Öte yandan yapının boyutları da yapılaşmaya olanak bulunmadığını göstermektedir. Sur duvarları, çoğunlukla çokgen ve yamuk, orta büyüklükte blokların arasında, daha küçük moloz taşların dolgu malzemesi olarak kullanılmasıyla inşa edilmiştir. Bu özellikteki taşların inşasında harç kullanılmış olmalıdır. Sur duvarının genişliği, en geniş kesimde 1.60 m.dir. İzlenebilen

duvar kalıntıları temel seviyesinde ve taş yığını arasındadır, ancak en üst kesimde sur yüksekliği, üst üste üç taş sırasından ibaret olmak üzere, 0.70 m. ölçülmüştür. Kuzeybatıdaki kulenin iç alan genişliği 2.20 m., kapı genişliği ise 0.90 m. olarak ölçüldüğünden kule, yarı yuvarlağın da ötesinde, dairevi bir biçim almaktadır. Orta kulede dıştan alınan ölçümler sur üzerinde 5.30 m. olmak üzere sur dışına 4.80 m.dir. Güneydoğudaki kulede ise bu boyut 4.60 m.dir. Aradaki kule, yakınındakine 16.60 m. ve uzaktakine 40 m. mesafede olduğundan ortada yer almamaktadır.

Kalenin, köy bitişiğindeki Çalışkalesi ile görsel ilişkisi vardır. Aralarındaki mesafe kuş uçuşu 2 km. kadar olduğundan, yerleşim süreci içinde birlikte değerlendirilmesi yararlı olacaktır.

Çok az sayıda gözlemlenen seramik örnekler Geç Antik Çağ'a ait olmalıdır.

Yılanlıin Kaya Yerleşimi

Kalenin üzerinde yer aldığı tepenin kuzey yanı yaklaşık 20 m. yüksekliğinde sarp kayalıktır. Kayalığın önünde görülen dar bir teras ve ötesindeki yaklaşık 75 m.lik dik bir eğim, alanın belirgin topografik özelliği olarak öne çıkar. Kayalığın alt kesimi oyularak yaşam mekânlarına dönüştürülmüştür.

Tam “kale” alanının altına denk gelen kaya yerleşiminde incelenen mekânlar tek kat hâlinde, ancak, girişin üzerinde ulaşamadığımız pencere, en azından dışa cepheli bir ikinci katın varlığı sayılabilir. İki kat arasındaki kayalık yüzeyde, biri üstte basitçe biçimlendirilmiş, diğeri altta, çevresi oyularak vurgulanmış ve girişin üzerinde yer alan iki dikdörtgen niş, göze çarpan ilk mimari özelliklerdir. Yerleşime bir mekândan girilmektedir ve yerleşimin içeriye doğru iç içe mekânlarla biçimlendiği görülür. (Çizim: 5). Girişe göre yanlarda ve kayalığın iç bölümlerinde, birbirine eklenmiş ve geçişli çok sayıda mekânı üç bölüme ayırmak olasıdır. Tümü 200 m² olarak hesaplanan kaya yerleşiminde belirlenebilen mimari özellikler, günlük yaşam işlevlerini yansıtmaktadır. Hatta yerleşimin, önceki yıllarda yörede incelenen diğer örnekler göz önüne alınırsa, “kırsal” niteliklerinin daha öne çıktığı söylenebilir. Kayalık terasın batı yanında belirlenen ancak incelenemeyen bir diğer giriş, çevrede başka kayaya oyma mekânların da varlığını göstermektedir. Kaya yerleşimi, kayalık üzerindeki kaleyle birlikte değerlendirilmiş ve kullanılmış olmalıdır.

Kaya yerleşimi içinde bulunan 2 seramik örneğin tarihlendirilmesi güçtür ve Geç Antik Çağ'dan Ortaçağ'a kadar geniş bir sürece ait olabilir. Çalış Yılanlıın kaya yerleşimi, 3.5 km. güneyinde yer alan ve önceki yıllarda incelediğimiz, Erken Bizans Dönemine ait Güzelcekale Beşinler kaya yerleşimiyle³ çağdaş olmalıdır.

Çalış Kalesi⁴

Çalış Köyü'nün 1 km. güneybatısında yer alan ve çevresindeki araziden 30-50 m. yükseklikte üç kayalık tepe üzerindeki yerleşim, 1260 metre rakımdadır. Dalgalı bir arazi üzerindeki kayalık tepenin 1 km. kadar doğusundan Yılanlı Dere, 750 m. kadar batısından da Anaçay Deresi, paralel olarak kuzeye akmaktadır. Tüm yönlerde görüş bulunmakla beraber, güneyde görüş mesafesi 5 km. kadardır.

Kayalık tepe üzerinde belirlenen mimari kalıntılar, büyük oranda kayalık yüzeyin biçimlendirilmesiyle oluşturulmuştur. Doğudaki tepe üzerinde belirgin bir mimari izlenemezken, yerleşimin orta ve batı kayalıklar ile bunların güney yamaçlarında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Görülebilen kalıntılar arasında yer alan havuz, sarnıçlar, basamaklar, nişler ve kaya mezarları, kayanın biçimlendirilmesiyle yapılmıştır. Tepenin güney ve batı yanlarında yoğunlaşan kalıntılar, yamaçtan tepe üzerine kadar izlenebilir. Kayalık tepenin güney yanında, Kaya Arkası mevkii olarak adlandırılan ("Mezarlık" da denen), yaklaşık 500 metrelik tarlalarda da yoğun seramik, yapı taşları, künkler ve steller bulunduğu yerlilerce ifade edilmektedir. Haziran ayı ortasında gerçekleştirdiğimiz araştırmamızda arazinin, boyları 1.5 m.yi aşan ekinlerle kaplı olması nedeniyle, söz edilen alanların incelenmesi, uygun mevsimlere bırakılmıştır.

"Kale" olarak adlandırılan kayalığın güney yanında, yamacın en alt kotunda, çevresinden bağımsız bir kaya blokunun üzerine oyulmuş, 1.80x3.00

3 S. Alpaslan-L. E. Vardar, "Galatıa'da Bizans Dönemi Kayaya Oyma Örnekler" VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (08-10 Nisan 2002), Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2002, s. 28-30.

4 L. E. Vardar-N. Akyürek Vardar, "Galatıa Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüzey Araştırması: Ankara İli 1998" 17. Araştırma Sonuçları Toplantısı, I. Cilt, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000, s. 164.

m. boyutlarındaki “havuz” oldukça dikkat çekicidir ve hemen Çanakçı’daki⁵ kaya çanağını akla getirir. Derinliği, yanlarda eşit olmamakla beraber 0.25 m. kadardır. Biçimin ortaya çıkarttığı “havuz” tanımını, doğu yandaki bir akıtma deliği, işlevsel olarak da doğrular niteliktedir. Hacminin küçüklüğü göz önüne alınırsa, üretim sürecinin bir aşamasını yansıtmaktadır.

Havuzun batısına ilerlendiğinde, iki kademe halinde, kayaya oyulmuş 10 basamağın, kuzeye, tepeye doğru yöneldiği görülür (Çizim: 6). 0.30 m. genişliğinde ve 1.85 m. uzunluğundaki alt basamaklar, 2. kademedede yukarıya çıktıkça daralır, uzunluğu 0.80 m. kadar düşer. Basamakların oluşturduğu merdiven, çevresindeki değişik seviyelerdeki kayaya oyma mekânların arasından ilerler ve bu hâliyle bir sokağın parçasını meydana getirir. 6 ve 4 basamaktan oluşan her iki kademeden de doğu yanında, kayaya oyma dikdörtgen, üstü açık mekânlar bulunmaktadır. Mekânların kuzey yanları kayaya oyulmuşken, güney yanları açıktır ve birbirinin üzerine, hizasına inşa edilmiştir. 4.80x2.00 m. boyutlarındaki alttaki mekânın kuzey duvarı üzerine, 0.30 m. genişliğinde ve yüksekliğinde, 0.43 m. derinliğinde bir niş yerleştirilmiştir. Her iki mekânın üst kesiminde ağız çapı 1.70x1.90 m, derinliği 2.30 m. olan kayaya oyma bir sarnıç bulunmaktadır. Bitişğinde ise, nereye vardığı anlaşılamayan iki basamak izlenir.

Kayalığın en üst kesiminde “üst teras” olarak adlandırabileceğimiz seviyede de kayanın işlenmesi sonucunda biçimlendirilmiş çeşitli kalıntılar izlenmektedir. En üstteki kayalık üzerinde, diğer kalıntılar arasında, kayaya oyma mezar dikkat çekmektedir (Çizim: 7). Yaklaşık 5 m. genişliğindeki yüksekçe ve manzaralı bir kayanın zemini, kuzeybatı-güneydoğu yönünde, 0.95x1.75 m. boyutlarında ve 0.50 m. derinliğinde, dikdörtgen bir mezar teknesi şeklinde oyularak biçimlendirilmiştir. Mezar kapağının oturmasını teminen, 0.10 m. derinliğinde ve eninde bir yatak da kayalık zeminde hazırlanmıştır. Mezarın kuzey uzun yanı bitişğinde ve ona paralel olarak 1.40 m. uzunluğunda ve üstteki 0.40 m, alttaki 0.70 m. olmak üzere iki basamak yer almaktadır. Kayalığın morfolojisi de, mezara bu yönden yaklaşımı olası kılmaktadır. Diğer tarafta, mezarın

5 L. E. Vardar-N. Akyürek Vardar, “Galatia Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüzey Araştırması: Ankara İli 1996” *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, I. Cilt, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1998, s. 249.

güney köşesinin 0.65 m. yakınında ise 0.33 m. çapında, kayaya oyulmuş bir sunağın yer aldığı görülmektedir. Mezarın bu yanında, kayalık zemin üzerinde daha geniş ve rahat bir hareket olanağı bulunmaktadır. Mezarın üzerinde yer aldığı kayalığın kuzey köşesinde, ancak alttaki teras zemininde, 1.30x1.55 m. boyutlarında ağız genişliği belirlenen ikinci bir kayaya oyma sarnıç yer almaktadır.

Tepedeki kayalığın üzerindeki arkeolojik kalıntılar kaya mezarından ibaret değildir. Kayalık yüzey birçok yerde işlenmiştir. Belirgin bir imâr ve iskân özelliği belirlenemeyen yüzeyde, saptanabilen kalıntılar arasında basamaklar ve nişler dikkat çekmektedir. Tüm dokusu hakkında henüz fikrimiz olmamakla beraber, sekiler/basamaklar ve altarlar, benzer düzenlemeleri Midas Şehri'nden⁶ ve Dümrek'ten⁷ bildiğimiz Frig örneklerdir. Böylelikle tepedeki kayalığın kutsal bir alan olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu özelliğiyle Çalış yerleşimi, Frig dinsel mimarisini yansıtan, bölgenin sayılı merkezleri arasında yerini almaktadır.

Kayalığın batı yamacında ve eğimin alt tarafında, kayaya oyma bir oda mezar bulunmaktadır (Çizim: 8). 0.85 m. genişliğindeki kapısı, batıya yöneliktir ve içeri giriş mümkündür. Kapıyı biçimlendiren kayanın, mezar odasının semerdam tavanına benzer ve ona paralel bir etki yaratmak üzere, bir tür alınlık hâlinde, üçgen olarak düzenlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Mezar odası 2.60x2.50 m. boyutlarında, yaklaşık kare planlıdır. Kapı ve karşısındaki duvar, yanlardan kısadır. Mezarın yüksekliği 1.82 m.dir. Midas Şehri'ndeki ana kayaya yekpare oyulmuş 2.40x3.90 m. boyutlarında ve 2.10 m. yüksekliğindeki mezar hatırlanırsa⁸, onun biraz küçültülmüş bir örneği olduğu ortaya çıkar. Girişin karşısına gelen doğu ve solundaki kuzey duvarları boyunca, kayanın oyulmasıyla yekpare biçimlendirilmiş, birbirine dik "kline"ler yer almaktadır. Zemindeki mevcut toprak dolgu üzerinde, 0.10 m. yüksekliğinde ve kapı karşısındaki kline önünde 0.20 m, kapı yanındaki kline önünde ise 0.10 m.

6 D. Berndt, *Midasstadt in Phrygien. Eine sagenumwobene Stätte im anatolischen Hochland*, Mainz am Rhein 2002, s. 34.

7 L. E. Vardar, "Galatia Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüzey Araştırması: Ankara ve Eskişehir İlleri, 2002" 21. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2004, s. 119.

8 M. Fuat Özçatal, "Yazılıkaya, Uluçayır ve Karasakalteke Kazı, Onarım ve Çevre Düzenleme Çalışmaları" 2. *Kurtarma Kazıları Semineri*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, s. 210.

genişliğinde bir basamak bulunmaktadır. Bu basamak üzerindeki her iki kline gövdesi ise 0.45 m. yüksekliğindedir. Kapının karşısına denk gelen ölü yatağının genişliği 0.82 m. iken, kuzey yandaki kline genişliği 0.70 m. dir. Kapının karşısındaki duvar boyunca yerleştirilmiş kline'nin güney kısa yanı üzerinde, basık ve yayvan bir yastık etkisi yaratabilecek bir yükseklik bırakıldığı, oldukça belirsiz bir biçimde izlenebilir. Ancak yine de kaçakçıların ilgisini çekmeyi başarmış olmalıdır ki kırılarak tahrip edilmiştir. Kayanın oyulmasında görülen işçiliğin özenli olduğu söylenemez. Kayanın morfolojisindeki çeşitliliğin ve yapısal farklılığın yarattığı güçlükler, murç izlerinden belirlenebilmektedir. Bu kapsamda, incelenen örnek, yerel bir mimari yorum ve uygulamayı yansıtmaktadır.

Genel bir değerlendirme olarak, kayalık üzerindeki kalıntıların işlevlerinin daha çok dinsel olduğu anlaşılmaktadır. Tepe ya da tepelerin, askerî bir niteliği belirlenememiştir. Kayalık bölge bir surla çevrili değildir ve bu özelliğiyle benzer örnekleri, başta Kazan/Karalar'ı aklı getirir. Seramik buluntular, Demir Çağı, yoğunlukla Hellenistik, Roma ve Geç Antik Çağ'a aittir.

Çalış Beldesi'nin eski mezarlığında, artık etnografik değer kazanmış birçok mezar görülmektedir. Bu mezarların bazılarında antik dönem mimare blokları da kullanılmıştır. Andezit sütun, eşik taşı ve olası arşitrav bunlar arasındadır. Kapı betimli ve kabartmalı bir mezar steli de yarısı gömülü olmak üzere görülebilir. Mezarlıkta, yosun tutmuş ve toprağa gömülmüş durumdaki taşların daha ayrıntılı incelenmesi hâlinde, antik özellik taşıyanların sayısının artabileceği tahmin edilmektedir. Mezarlığın, 3 iri bloktan oluşan musalla taşında da, yine Frig geleneğindeki kapı betimli ve kabartmalı iki stel, ayak olarak ve çerçeve oyuğu alta gelmek üzere yatay yerleştirilmiş antik blok yer almaktadır. Bu türdeki 3. stel, mezarlar arasındadır. Benzer ama daha küçük bir stel⁹ ise "Muhtar Mehmet" in bahçesinde bulunmaktadır. Kırıksız stelde yanlar, yukarıya doğru birbirine yaklaşıp üstte bir kavisle birleşmektedir. Dört eşit parçaya bölünmüş ön yüzde üstte üçgen alınlık ve ortasında yuvarlak kabartma yer almaktadır. Ön yüzde belirgin bir başka bezeme görülmez. Yakındaki Ali Karahöyük evinde ikisi büyük, biri küçük üç parça hâlinde mermerden, Yunanca yazıtlı ve figürlü bir mezar taşı incelenmiştir. Kucağındaki bebeği ve

9 Yükseklik: 0.78 m, genişlik: 0.47 m, kalınlık: 0.37 m.

iki yanındaki çocuklarının ortasında duran anne, bir niş içinde betimlenmiştir. Tek satırlık yazıt altta yer almaktadır. Mezar taşının plastik özelliği yüksektir, kabartmadan ziyade heykel etkisi yaratır. Annenin kulaklarını açıkta bırakan baş örtüsü, saçının özenle hazırlanmış örgüsünü görmemizi engellemez.

Çevrede antik buluntulara rastlanan yerler arasında, güneybatıda kalan ve 1993'te Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne giden mermer ve künklerin çıktığı "Geyik Pınarı", "Hacı Adem Çeşmesi" çevresi ve yine aynı yönde, küplerin çıktığı "Küllük" mevkileri sayılmaktadır. Söz konusu alanlar ekibimizce incelenmemiştir. Ancak araştırma ve incelemelerimizle birlikte yerel sözlü bilgiler, Çalış'taki antik yerleşimin geniş bir alana yayıldığını göstermektedir.

ÇELTİKLİ

Haymana İlçesi, Çeltikli Köyü'nde 2003 yılında ekibimizce belirlenen antik çağ yapısı ve Bizans taş eserleri neticesinde, köyün yakın çevresi araştırılmıştır. Bu yılki incelemelerimizde, köyün 750 m. güneydoğusunda bir kale kalıntısı belirlenmiştir (Harita: 5). 1300 m. rakımdaki kale, 250 m. uzaklıkta, doğu ve güneyini çevreleyen Karanlık Dere'den 50 m. kadar yüksektir. Üzerinde kale bulunan tepenin çevresindeki yamaçların uygun eğimi, kuzeydoğu yönde azalır. Kalenin görüşü, kuzeyindeki ve kısmen doğusundaki aynı yükseklikteki tepeler dahil, tüm yönlerde geniş ve derindir. Kale, kayalık yapıdan büyük oranda yararlanılarak inşa edilmiştir. Doğu yandaki kayalık bu yönde sur inşasına gerek bırakmamıştır. Genel olarak oval planlı kalenin doğu-batı doğrultusunda uzunluğu 40 m.ye yaklaşırken, kuzey-güney doğrultusunda genişliği 25 m. kadardır (Çizim: 9). Böylece surla çevrili yaklaşık 700 m²lik bir alan ortaya çıkmaktadır. Kale iç alanı, doğudaki yüksek kayalığın batısında düz bir teras hâlinindedir. Sur duvarları doğudaki kayalık dışında tüm yönlerde belirgin olarak izlenmektedir. Güney yanda duvar yüksekliği 0.50 m. kadardır. Diğer yönlerde duvar hattı, taş yığınlarından izlenmektedir. Sur üzerinde kuzeybatı köşede bir ve güney yanda birbirine yakın iki olmak üzere üç yarı yuvarlak kule belirlenmiştir. Güneydeki kulelerin batısında 2.30 m. genişliğinde olası bir kapı yer almaktadır. Tepenin bu yöndeki eğimi de yumuşaktır. Kuzey suruna dik bir duvar, kale iç alanını doğu ve batı yarı olmak üzere ikiye bölercesine merkeze ilerlemektedir. İç alandaki kayalıklar, kalede bir imâr faaliyetinin olmadığını yansıtmaktadır. Duvarın ölçülebilen genişliği kuzeyde 2.00 m., batıda 2.40 m. ve güneyde 2.60 m. kadardır. Sur yapımında, irice boyutluların dış yüzlerde, orta ve çoğunlukla küçük boy, çokgen ya da biçimsiz taşların içte olmak üzere

birbirine uydurulduğu, yüzeyde yığın ya da dağınık hâlde görülebilen taşlardan anlaşılmaktadır. İnşasında ise harç kullanılmış olmalıdır. Kale dışında doğu ve belki kısmen güney yamaçlar, yerleşim için uygun olabilir.

Seramik buluntular Geç Antik Çağ'a ait olmalıdır.

AVŞARLAR

Çamlıdere İlçesi, Avşarlar (Konaklı) Köyü'nde çok sayıda geç antik çağ mimari buluntusu özel ve kamu alanlarında yoğun olarak görülebilmektedir. Andezitten yapılmış bloklar, çoğu geleneksel konutlarda ve onların bahçelerinde, işlevsel olarak ve bezeme amacıyla kullanılmıştır. Eski Mezarlık mevkiinde incelediğimiz alanda, temel seviyesinden izlenebilen belli belirsiz duvarlardan, birkaç yapının inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Merkezinde bu yapılar olmak üzere birkaç yüz metre çapında bir alanda da seyrek, tarihlendirilmesi güç seramik örnekler gözlemlenmiştir.

Köyün kuşuçu mu 750 m. kadar doğusunda, Çamköy yolunun da doğusunda, ikisi ekibimizce görülen ama daha fazla sayıda olabilecek, büyük oranda kayaya oyulmuş mezarlar yer almaktadır. Görülen ilk mezarın eski dönemlerde açılmış olduğu anlaşılmaktadır. Basit bir düzenleme ile tasarlanmıştır. Ancak bir cenazenin yatırılabilceği bir mekân, yassı taşlardan örülmüş bir duvarla çevrilidir. Görünebildiği kadarıyla derinliği, yaklaşık 0.50 m.yi aşmamak üzere 3 sıra taştan ibarettir. Üzeri ise ikisi görülebilen 3-4 iri, yassı blokla örtülmüştür. Diğerinde ise mimari özellikler belirgindir ve ilgi çekmektedir (Çizim: 10). Mezarın tekne kısmı, kaya yüzeyine oyulmuştur. Kaya mezarının 0.90x1.88 m. boyutlarında teknesi, 0.30 m. aşağıya kadar düzgünce, dik açılı oluşturacak biçimde kesilmiştir ancak bu derinlikten itibaren, iç hacmi genişletmek üzere yanlar dışarıya doğru oyulmuş ve bir kavisle biçimlendirilmiştir. Yüzeyde teknenin (ağız) genişliği 0.90 m. iken, içinde (en geniş kesimde) genişlik 1.11 m. olarak ölçüldüğünden, yanlarda içerde 0.10 m. kavisle genişletildiği anlaşılmaktadır. Teknenin içinde su bulunmaktadır. Kaya yüzeyinden mevcut suya kadar 0.52 m., suyun da derinliği 0.45 m. olarak ölçülmüştür. Kaya mezarının dikkat çeken yanı, özellikle güney ve doğu yönlerde ve bu köşede görülen basamaklardır. Basamak izleri kuzeybatı köşede de izlenebildiğinden, mezarı çevrelediği düşünülebilir. En düşük boyutları, 0.17 m. genişlik ve 0.08 m. yükseklik olmak üzere, güneydoğu köşede 5, kuzeybatı köşede ise 2 basamak görülebilmektedir. Kaya yüzeyinin morfolojisine uygun biçimlendirildiği anlaşılan basamaklar, bir podyum etkisi

yaratarak mezarı yükseltmektedir. Mezarın doğu yanında görülen en az iki büyük dörtgen blok ise mezarın kırılmış kapağına ait olmalıdır. Parçalardan birinde, biçimlendirilmiş bir yan belirgindir. Hellenistik-Roma dönemlerinin kaya mezarları ile benzerlikler bulunmakla beraber, tarihlendirme konusunun, mezar özelliklerinin daha ayrıntılı araştırılarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

ADAÖREN

1996 yılında incelediğimiz Tabanlıoğlu Kalesi'nin¹⁰ Kirmir (Siberis) Çayı üzerinde karşı kıyısında yer alan ve Beypazarı İlçesi, Adaören Köyü'nün 2 km. kadar güneybatısında yer alan Gezyolu Sırtları incelenmiştir (Harita: 4). Araştırmanın amacı, Tabanlıoğlu Kalesi'nden geçemediğimiz Kirmir Çayı'nın karşı kıyılarındaki kalıntı ve buluntuları belirleyebilmektir. Yüzey araştırmasında, üzerinde Tabanlıoğlu Kalesi'nin yer aldığı ve kuzeybatı yönde Kirmir Çayı'na doğru bir yarımada biçiminde uzanan tepelerin tam tersi olarak, batı kıyından meander benzeri bir biçimde güneydoğuya uzanan, üç yanı Kirmir Çayı'yla çevrili tepeler araştırılmıştır. Bu bölge, Tabanlıoğlu Kalesi'nin güneybatısında ve ona 400-500 m. mesafede olmakla birlikte, iki kıyı arasında bir köprü olmaksızın, kale ile irtibatı olanaksızdır. İncelenen tepeler Tabanlıoğlu Kalesi ile aynı yükseklikte olmak üzere 650-700 m. rakımlıdır ve Kirmir Çayı'ndan 50-100 m. yüksektir. Bu yükseklik sarp kayalık biçimindedir ve ancak sınırlı bir iskân alanına sahiptir. Kayalık morfoloji savunma bakımından avantaj sağlarken, yerleşim bakımından bir kısıtlılık getirmektedir. İncelenen alanlarda belirgin bir mimari özellik saptanamamakla birlikte yer yer yapı inşasında kullanılabilecek biçimsiz taş kümelerinin varlığı izlenmiştir. Öte yandan üç alanda ise seramik buluntular belirlenmiştir. Ekim yapılan arazinin bitiminde ve kayalık uçurumun üzerine denk gelen tarıma uygun olmayan ilk iki kesimde Hellenistik, Roma ve Geç Antik Çağ'a ait seramikler gözlemlenmiştir. Kirmir Çayı'na doğru uzanan tepenin alt kesimindeki sınırlı bir alçak teras üzerindeki yoğun seramikler ise gerek dönemleri gerekse yapısal özellikleriyle daha dikkat çekicidir. Burada Orta Tunç Çağı'na ait örneklerin yanı sıra yoğun olarak Geç Demir Çağı boyalıları, Helenistik Dönem ve kısmen Geç Antik Çağ örnekleri yer almaktadır.

10 L. E. Vardar-N. Akyürek Vardar, "Galatia Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüzey Araştırması: Ankara İli 1996" XV. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, I. Cilt, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1998, s. 254.

KIRBAŞI/KARANLIKBAĞ

Beypazarı İlçesi, Kırbaşı Beldesi çevresinde 2004 yılı çalışmalarımızın devamı niteliğinde araştırmalar sürdürülmüştür. Beldenin 2 km. kadar güneyinde ve Karanlıkbağ mevkiinde yolun batısında kalan tarlalarda Geç Antik Çağ'a ait yoğun seramik buluntular belirlenmiştir. Hâlen ekim yapılan arazi olasılıkla bir yerleşim alanıdır.

BEYPAZARI, YALNIZÇAM

Beypazarı İlçesi, Yalnızçam Köyü'nün 1.5 km. kuzeydoğusundaki Yaylaçeşme mevkiindeki bahçe incelenmiştir. Biri dışında görülen seramik Geç Antik Çağ'a aittir. Bir örnek ise Frig Dönemine ait olabilir.

AKKAYA YAYLASI

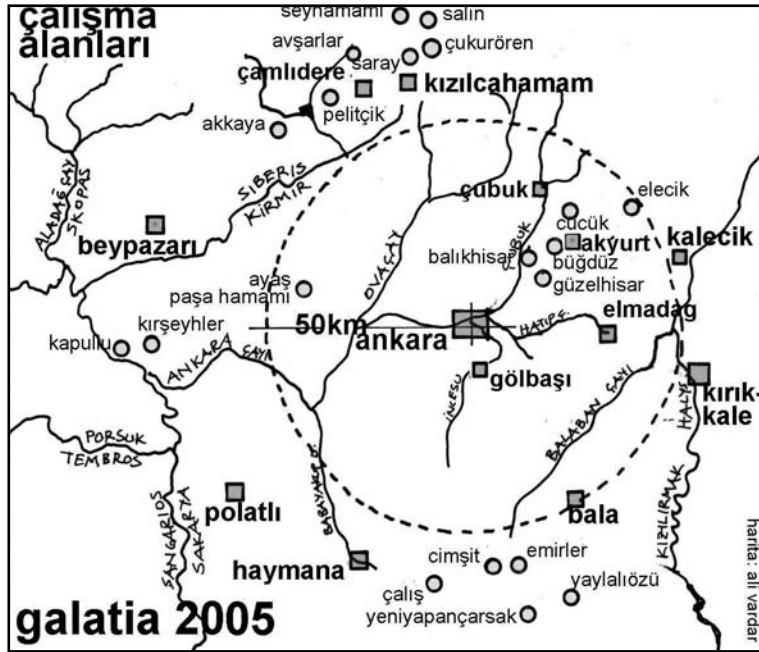
Ekibimizce 2000 yılında incelenen Akkaya Kalesi'nin 750 m. kadar güneybatısında, Akkaya Köyü'nün ise 2 km. kuzeybatısında yer alan ve 1050-1100 m. rakımdaki yayla evlerinin bulunduğu "Yayla mevki", 2006 yılında araştırılmıştır. Geleneksel sivil mimarinin son örneklerinden oluşan yayla evleri, kuzeyden güneye alçalan eğimde birkaç yüz metre çapında bir alana yayılmış durumdadır. Yumuşak eğimin üst kısmında kabaca işlenmiş iri bloklardan¹¹ harç kullanılmadan inşa edilmiş duvar temelleri ve bu duvara ait taş yığınları izlenebilmektedir. Bir kesimde ölçülebilen uzunluğu 9.70 m.dir. Çift sıra örgülü duvarın görünebilen yüksekliği 0.85 m. ve genişliği 1.30 m.dir. Kalın ve sağlam yapısı bakımından bir sura ait olabileceği etkisi yaratmaktadır. Henüz modern yapılaşmanın olumsuz etkilerinin görülmediği evlerin inşasında, antik yapı malzemesinin yoğun olarak kullanılmış olması dikkat çekmektedir. Örenlerinde gözlemlenen az sayıdaki seramik buluntular ise Geç Antik Çağ'dan Ortaçağ'a kadar tarihlendirilebilir.

Yukarıda aktarılan ayrıntılı çalışmaların ötesinde, önümüzdeki yıllarda gerçekleştirilecek çalışmalara yardımcı olmak ve genel değerlendirmelerde göz önünde bulundurmak üzere, Kirmir Vadisi/Kızılcahamam'ın kuzey yamacındaki "Mahkemeağcın Bizans kaya yerleşimi" ile Kızılcahamam/Kalemler Köyü yakınındaki Alicin Deresi'nin kuzey yanındaki tepelerde yer alan ve aynı adla bilinen mağaralar incelenmiştir.

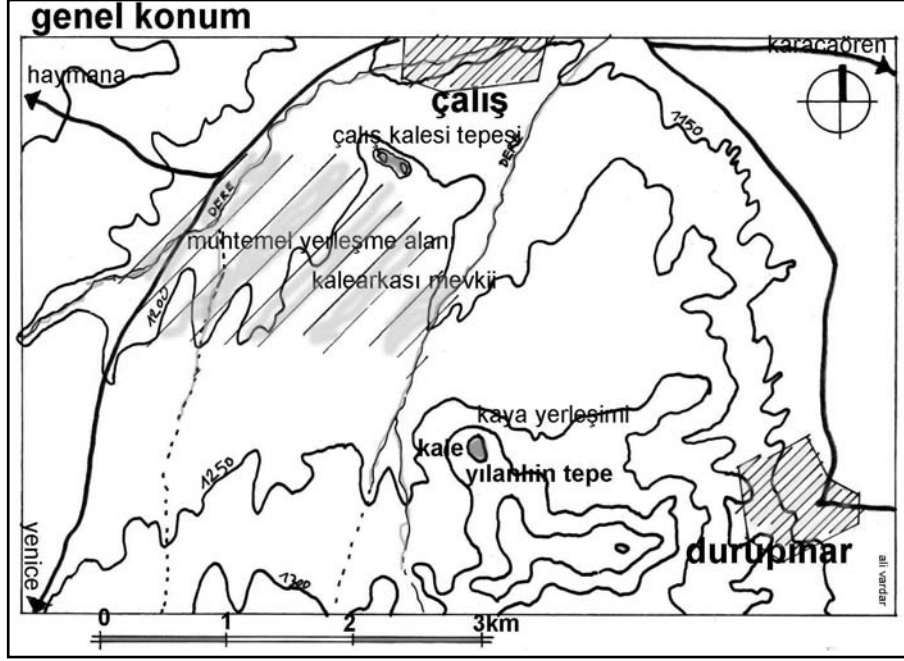
¹¹ 1.30x0.80 m. boyutlarındadır.

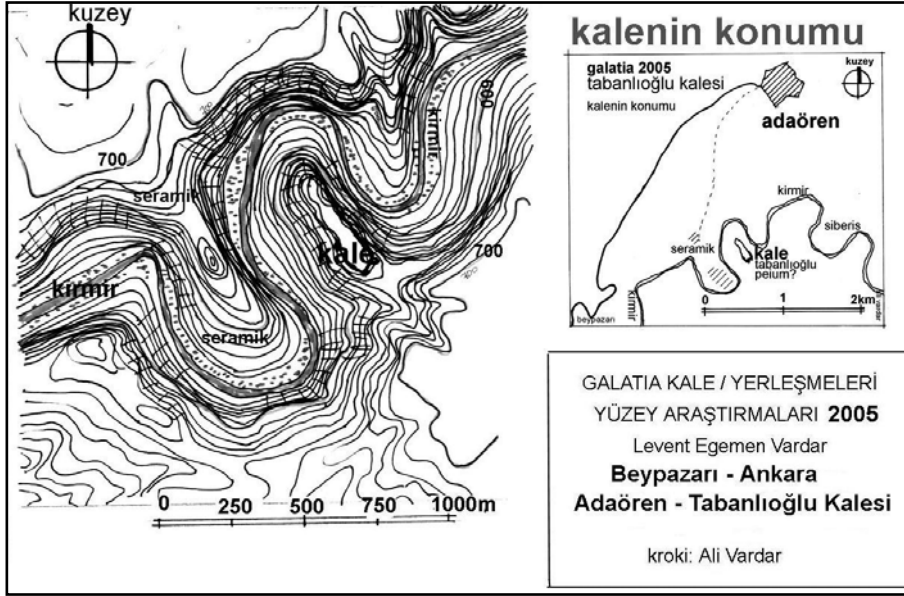
Harita 1: 2005 yılı çalışma alanları

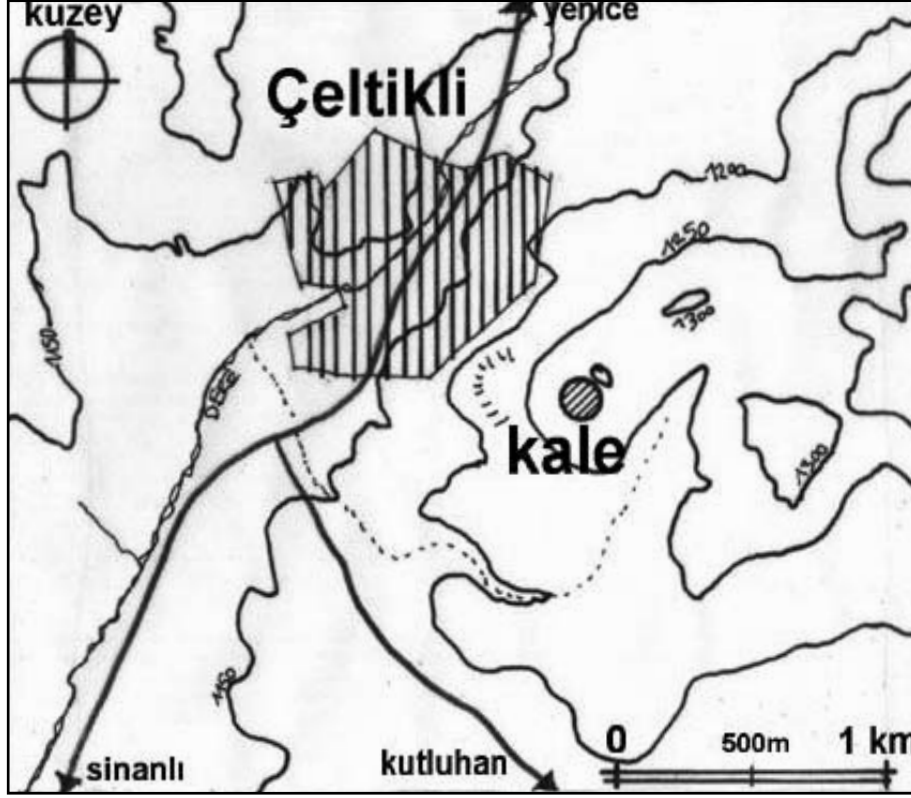
Harita 2: 2005 yılı taş eser buluntu alanları

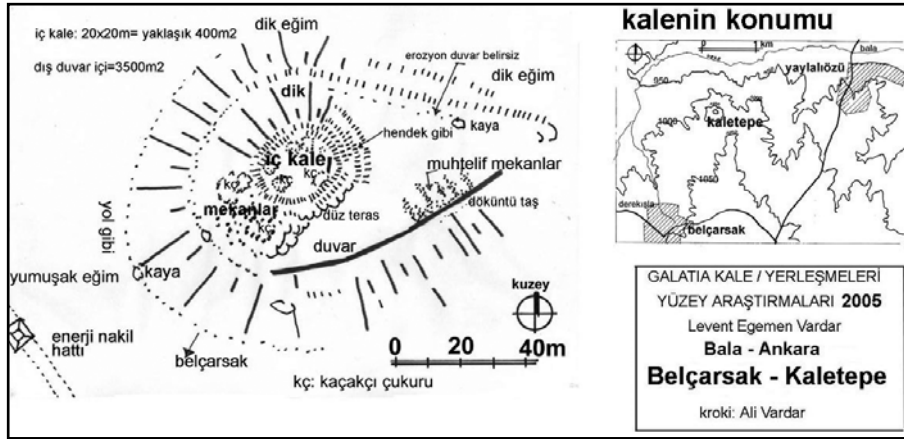
Harita 3: Çaliş

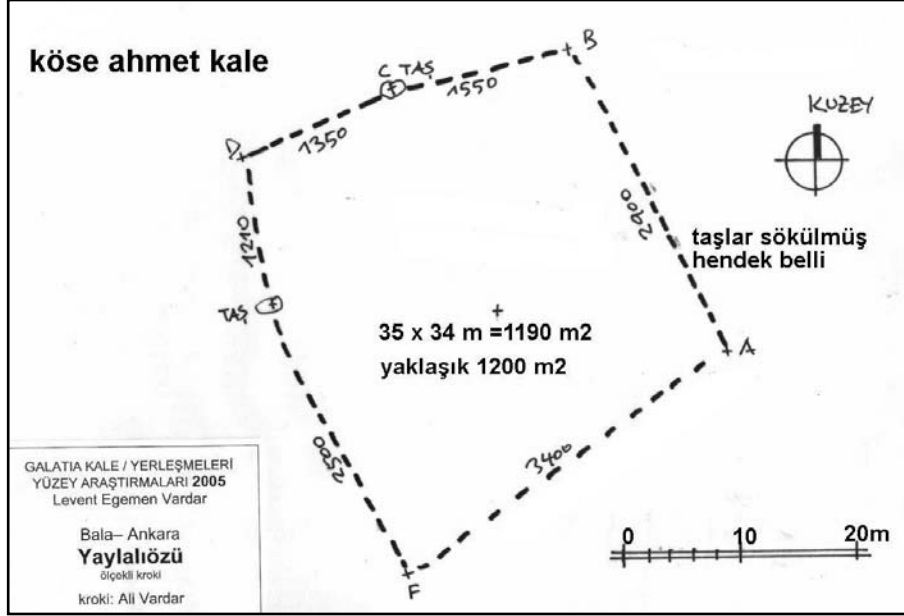
Harita 4: Adaören-Tabanlıoğlu, konum

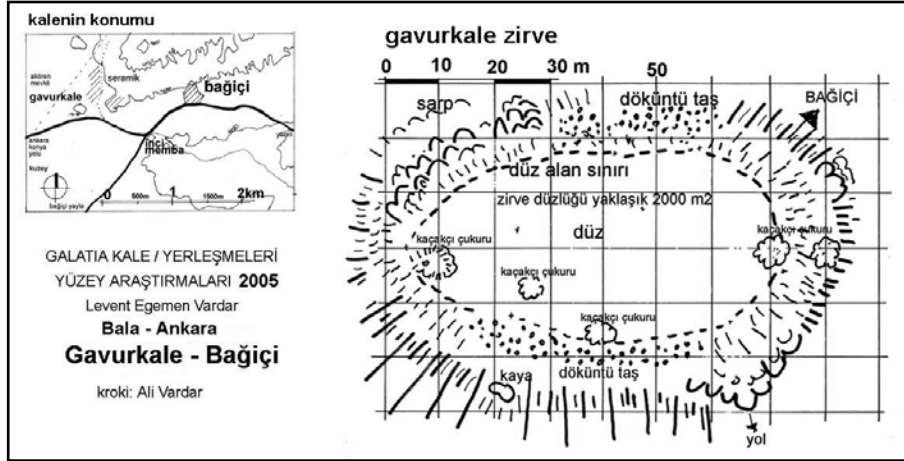
Harita 5: Çeltikli, konum

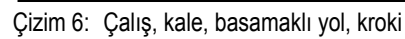
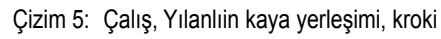
Çizim 1: Belçarsak, konum ve kroki

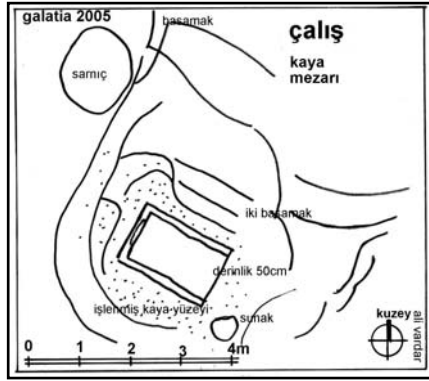

Çizim 2: Yaylalıözü

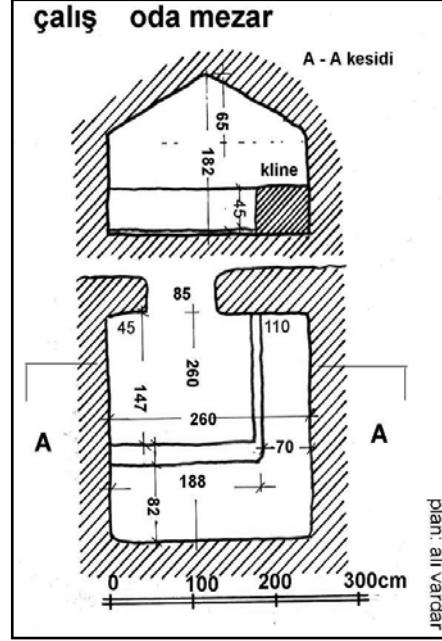

Çizim 3: Gavurkale/Bağici, konum ve kroki

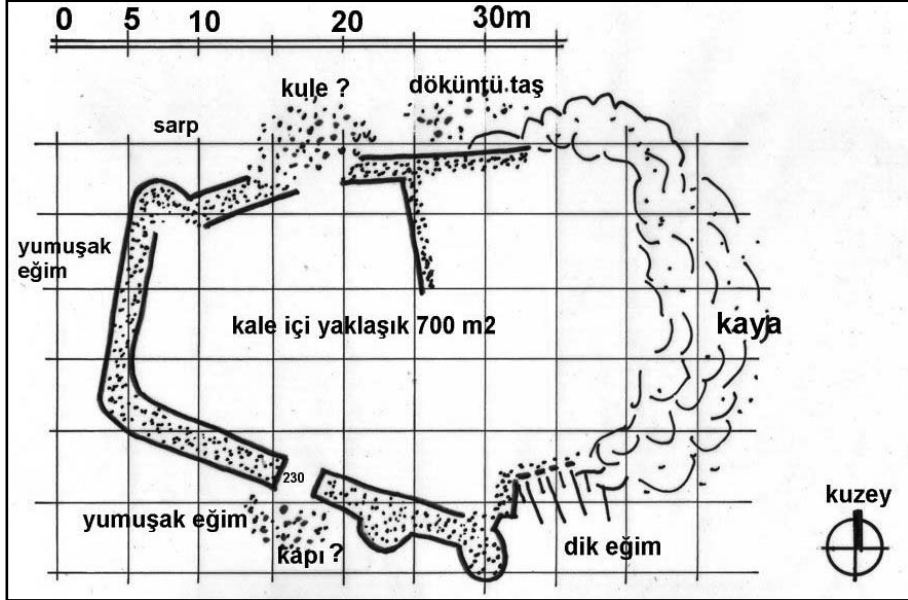

Çizim 7: Çalış, kale, kaya mezarı, kroki

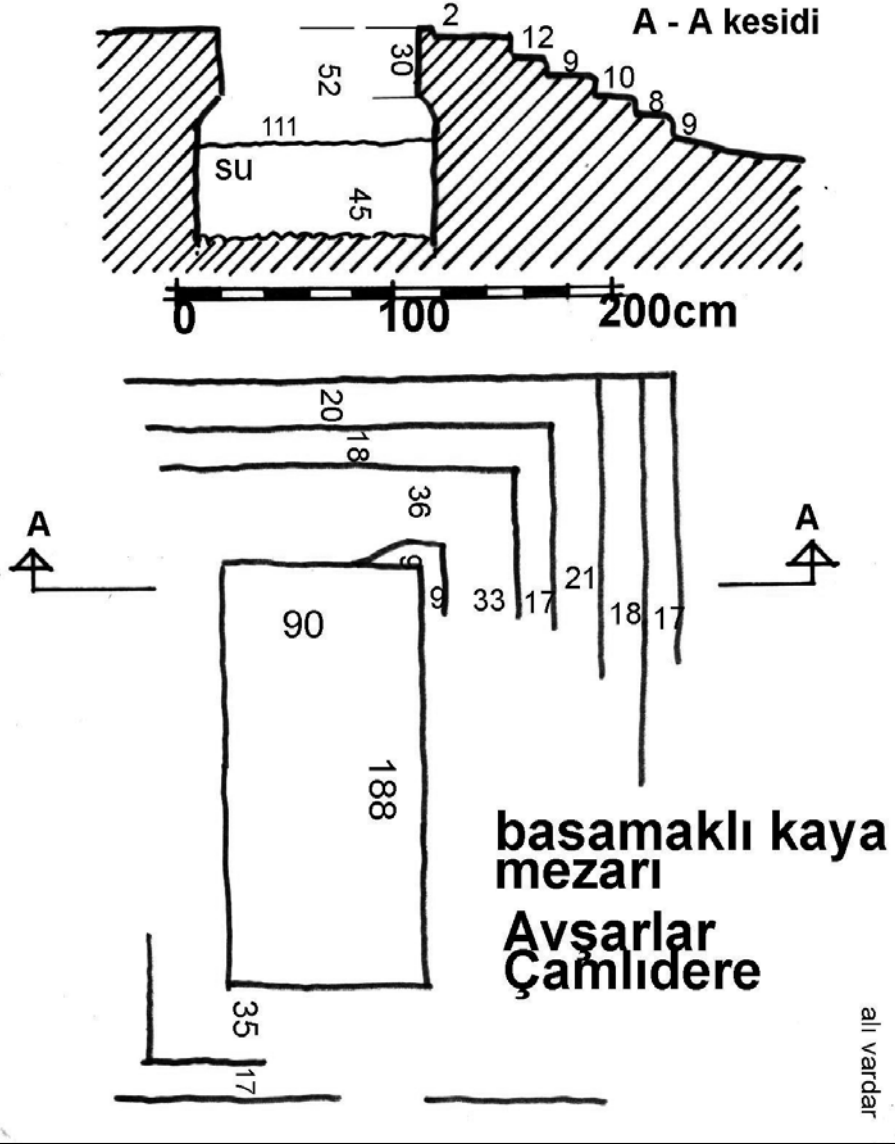

Çizim 8: Çalış, kale, oda mezar, kroki

Çizim 9: Çeltikli, kroki

galatia 2005

Çizim 10: Avşarlar, kaya mezarı krokisi

FRİGYA (PHRYGIA) BÖLGESİNDEKİ KAYA KİLİSELERİ

B. Yelda OLCAY UÇKAN*

Eskişehir, Afyon ve Kütahya illerinde yürütülen “Frigya Bölgesi Kaya Kiliseleri” konulu yüzey araştırması 2005 yılı çalışmaları, Dokuz Eylül Üniversitesi’nden Öğr. Gör. Yalçın Mergen, Anadolu Üniversitesi’nden Arş. Gör. Muradiye Bursalı, yüksek lisans öğrencileri Seçkin Evcim ve Gökçen Öztaşkın ile Bakanlık Temsilcisi Doğan Demirci’nin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma iznini veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne, maddî destek sağlayan Anadolu Üniversitesi Araştırma Fonu ile Eskişehir ve Afyon valiliklerine teşekkür ederim. 2005 yılı çalışmalarıyla önceki yıllarda hedeflendiği şekilde Eskişehir il sınırı içinde kalan yerleşimler tamamlanmış, Kütahya ve Afyon İli yerleşimleri ile devam edilmiştir.

Eskişehir’de, merkeze bağlı Kızılınler, Gökçekısık, Yenisoğça, Kilise mevki, Hasırca Köyü, ile Seyitgazi İlçesi’ne bağlı Kümbet, Delikli Kaya, Yapıldak, Akhisar’da yapılan incelemelerde Bizans Döneminde de kullanıldığı anlaşılan kaya yerleşimleri, mezar mekânları tespit edilmiş; kilise mimarisine ilişkin verilere ulaşılamamıştır. Kilise işlevi taşıdığı saptanan örnekler arasında, Bizans Dönemi kilise tipolojisine uygun plan tipine sahip olanların yanı sıra farklı mekânsal çözümler içeren örnekler saptanması ilgi çekicidir. Ortodoksluğun katı inanç sistemi içinde, Ortodoks mezhebine karşı duran fikirleriyle dikkati çeken ve rahip Montanus’un kurduğu Montanizm’in Frigya’da uzun süre hayat bulması, bölgenin paganizmden, özellikle Ana Tanrıça Kybele kültüründen gelen kalıcı ve köklü inanç kültürüne dayalıdır. Montanizm’in kilisenin pagan inaçlara uyguladığı baskılara karşı gelişi, Priskilla ve Maksimilla adlı iki kadın peygambere olan inancı, evliliğe karşı oluşları, bu birikimin bir yansımasıdır¹. Bu nedenle söz konusu inanç yapısının, yaşamsal ve dinî mekânlarda farklı alternatifler ortaya koyması olasıdır. Montanizm’in Ortaçağ’ın Ortodoks

* Doç. Dr. B. Yelda OLCAY UÇKAN, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 26470 Eskişehir/TÜRKİYE.

1 E. Parman, *Ortaçağ’da Phrygia*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002, 37-43.

düşüncesiyle ters düşmesi, Ortodoks inancın geliştirdiği kilise mimarisi dışında oluşturdıkları mekânlarda ibadet ihtiyacının karşılanmış olabileceğini akla getirir.

Eskişehir, Merkez, Eymir (Emir) Çiftlik

Eskişehir'in güneybatısında, Kızılınler'e 2 km. uzaklıktaki kaya yerleşimi, günümüzde kullanılmayan bir çiftliğin içinde yer almaktadır. Kilise, define arama amacıyla tahrib edilmiştir. Naosun zemininde yapılan kaçak kazı nedeniyle yapının plan tipini, örtü kısmından izlemek mümkündür. Birbirine bağlı iki mekândan biri haçvari ana kilise, diğeri ana kiliseye bağlanan paraklession mekânıdır (Çizim: 1). Günümüzdeki hâliyle mezar nişleri tam olarak görülemez de kemer izlerinden arkosolium tipinde oldukları söylenebilir. Yapıda tahrip olmayan kemerlerin içlerinde ve merkez mekâna bakan yüzlerinde doğrudan kaya yüzeyine kırmızı, koyu yeşil ve siyah renkler kullanılarak yapılmış geometrik motifli süslemeler yer alır.

Eskişehir, Seyitgazi, Kümbet, Berberini

Eskişehir'in güneyindeki Seyitgazi İlçesi'nin güneybatısında yer alan Kırka Beldesi'nden Afyon yönüne doğru 9 km. gidildikten sonra gelen yol ayrımından doğuya dönülüp yaklaşık 2 km. ilerlendiğinde ulaşılan Kümbet Köyü'nün kuzeyinde yer alır.

Kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Çizim: 2). Batısındaki narteksten girilen naosun doğusunda yarım yuvarlak biçimli apsis yer alır. Naosun kuzey ve güney duvarı boyunca yerden yaklaşık 35-40 cm. yükseklikte yer yer kırılmış oturma sekisi vardır. Tek nefli kilisenin örtüsü beşik tonoz biçiminde yapılmıştır. Doğu ve batı duvarların tonoz başlangıcında trapez kesitli silme yer alır. Kuzey duvar, dikeyde silmelerle üçe ayrılmıştır. Batıdaki bölüm, kuzeybatı mekâna giriş kapısı, eksende yer alan ikinci bölüm, kabartma olarak yapılmış eşit kollu haç tasviri, doğudaki üçüncü bölüm ise yan mekânlara geçilen kapıyı içerir. Mekânın güney duvarı da kuzey duvar gibi paye ile ikiye ayrılmış, doğudaki batıya oranla dar tutulmuştur. Tümü günümüze gelememekle birlikte mevcut izlerden apsis önünde kemerli bir templon olduğu söylenebilir. Yuvarlak silmelerle kademeli biçimlendirilen apsisin, tonozla birleşen silmesi,

yan yana sıralanmış içbükey yarım küreler şeklinde oyularak biçimlendirilmiş ve içleri boyanmıştır. Apsis nişinde oldukça tahrip olmuş katedra yer alır. Batı duvarda narteksten basamakla çıkılan giriş kapısı yer alır. Batıdaki narteks, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Kuzey ve güney duvarlarında asimetrik nişler yer alır. Naosa giriş kapısı iki kademelidir. Kapı üstü alınlığı haç biçiminde oyularak biçimlendirilmiştir (Resim: 1). Narteksin duvarlarında belirli bir program içermeyen, dağınık olarak, kırmızı boya ile kaya yüzeyine yapılmış haç tasvirleri yer alır.

Eskişehir, Seyitgazi, Yazılıkaya

Eskişehir'in Seyitgazi İlçesi'nin güneyindeki Yazılıkaya Köyü'nde yer alan Midas antik kentinin kuzeyindeki kilise düzensiz kare planlı, tek mekânlıdır. Mekâna giriş, batıdaki düzensiz dikdörtgen biçimli kapıyla sağlanır. Doğudaki yarım yuvarlak apsis nişinin yaklaşık üçte biri yıkılmıştır. Apsis nişinin ekseninde altar yer alır. Kuzey ve güney duvarları karşılıklı yuvarlak kemerli dikdörtgen biçiminde nişlerle hareketlendirilmiştir. Mekânın tavanı düzgün olmayan beşik tonoz biçimindedir.

Eskişehir, Seyitgazi, Yapıldak, Ayterek (Eterek)

Eskişehir, Seyitgazi İlçesi'nin güneyindeki Yazılıkaya Köyü'nün 7 km. güneybatısındaki Yapıldak Köyü'nün güneydoğusunda yer alan yerleşime patikayla ulaşılır. Kilise tek nefli, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Çizim: 3). Kuzeydoğudaki apsis yarım daire biçimlidir. Apsis yarım yuvarlağında mevcut zeminden 40 cm. yükseklikte syntonon, ekseninde ise mevcut izlere dayanarak bir katedra yer alır. Naos ve bema arasındaki templon olasılıkla kemerli bir düzenlemeye sahiptir. Templon levhası olarak düzenleniş bölümler ise büyük ölçüde sağlamdır ve silmeli biçimlendirilmiştir. Kuzey ve güney duvarlarda karşılıklı, zeminden 30-40 cm. yüksek yuvarlak kemerli dikdörtgen ikişer niş yer alır. Niş araları duvar payesi taklidiyle biçimlendirilmiş, kemerler kademeli yapılmıştır. Bu nişlerle eş boyutta iki niş de batı duvarda giriş kapısının iki yanında yer alır. Mekânın üstü beşik tonoz biçiminde şekillendirilmiştir. Kilisenin batısında giriş mekânı niteliğindeki mekânlar yıkıldığı için tam olarak planı algılanamamaktadır.

Kütahya, Ovacık, İnli (İnlice)

Eskişehir'in 70 km. güneybatısında yer alan Kırka Beldesi'nin güneybatısındaki Ovacık'a giden yolun 10. km.sindeki İnli Köyü sapağından kuzeydoğuya doğru 4 km. ilerlendiğinde İnli (İnlice) Köyü'ne ulaşılır.

İnli Köyü'nün kuzeyinde yer alan kaya yerleşimi topografik yapıya uygun olarak iki ya da üç katlı bir kompleks olarak düzenlenmiştir. Günümüzdeki izlerden yerleşimin Bizans Dönemi öncesinde kullanımının olduğunu söylenebilir. Bu komplekste birbiriyle bağlantılı mezar mekânları, kiliseler ve günlük kullanıma yönelik mekânlar yer almaktadır. Bazı mekânların İnli halkı tarafından depo ve ağıl işleviyle kullanımı sürmektedir. Yerleşimde saptanan iki kilise, daha önce E. Haspels tarafından adlandırıldığı şekilde *Çifte Kilise* ve *Aşağı Kilise* olarak tanımlanmıştır².

Aşağı Kilise, doğu-batı doğrultusunda tek mekânlıdır. Mekânın batı bölümü kaya blokundaki kopma nedeniyle yıkılmıştır. Doğudaki apsis yarım daire biçimlidir. Apsis ile naos arasında templon ayrımı mevcut izlerden saptanabilir. Bemada karşılıklı iki niş yer alır. Naos kısmında kuzey ve güney duvarda karşılıklı yuvarlak kemerli, dikdörtgen nişler izlenebilir. Mekânın içinde kırmızı renkte aşı boya süsleme izleri; yanı sıra aynı boya ile yazılmış bir de kitabe yer alır .

Çifte Kilise, özellikle süsleme programı ile dikkati çeker. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı mekânın doğusundaki yarım daire biçimli apsis, sytronon içerir (Çizim: 4). Apsis ile naos arasında kemerli templon, mevcut izlerden saptanabilir. Güney duvarda yuvarlak kemerli iki niş yer alır. Nişlerin kemerleri arasındaki melek tasviri tanımlanabilir niteliktedir (Resim: 2). Mekânın içindeki freskolar resim programını saptayacak ölçüde olmamakla birlikte figürlü örnekler kısmen izlenebilir

Mekânın kuzey duvarından, kuzeydeki diğer kiliseye geçilir. Doğubatı doğrultusundaki dikdörtgen planlı, başlangıcı kuzey, güney ve doğu duvarlarında silmelerle vurgulanan basık tonoz örtülü kilisenin batısı kısmen yıkılmıştır. Doğudaki apsis yarım daire biçimlidir.

2 C. H. E. Haspels, *The Highlands of Phrygia, Sites and Monuments. I-II*, Princeton: N. Jersey University 1971, Çifte Kilise: Fig. 589: 1-2; 590, 450-51, Aşağı Kilise: Fig. 447, 595: 1-2, 4, 448.

3 Haspels, a.g.e., App. III, 89.

İnli'de kaya blokunun köye cephe veren kısmındaki mezar odaları, arkosolium tipinde mezar nişleri ile zeminlerinde mezar oyukları içerir. Olasılıkla Roma Dönemine ait bu mekânların bazılarında görülen haç motifleri, Bizans Döneminde de kullanıldıklarını belgeler.

Kütahya, Ovacık, İnli, Deliktaş

İnli (İnlice) Köyü'nün kuzeyindeki orman içinden yürünerek ulaşılan Deliktaş'taki kiliseye batısındaki narteksten girilir (Çizim: 5). Narteks kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı, beşik tonozludur. Kuzey duvarında bir seki, onun hemen önünde iki mezar yeri vardır. Doğu duvarında, naosa giriş kapısı kademeli silmelerle biçimlendirilmiştir. Batıdan girilen naos, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, beşik tonozludur. Yarım daire biçimli apsisin kemer başlangıcında kayaya oyularak yapılmış duvar payeleri yer alır. Apsis içinde definecilerin açtığı çukur ve apsisteki tahribat bu kısmı tanımlamayı güçleştirir. Bununla birlikte templona ait izler kısmen saptanabilir. Naosun kuzey ve güney duvarlarında simetrik, eş boyut ve yükseklikte yuvarlak kemerli dikdörtgen biçimli nişler yer alır.

Kütahya, Sabuncupınar, Sökmen Vadisi

Kütahya'nın Sabuncupınar İlçesi'nin güneyindeki Doğuluşah Köyü'nü geçtikten sonra batı yönünde 2 km. ilerleyerek Sökmen Köyü'ne ulaşılır. Köyün girişinde yer alan kaya yerleşimi içinde tespit edilen küçük şapel, doğu-batı doğrultusunda haçvari planlıdır (Çizim: 6). Batı ve kuzeyde haç kolları biri birine eşit, güney haç kolu ise daha derin açılmıştır. Doğu haç kolu, yarım daire biçimli apsisle birleşir. Apsis nişinin içinde altar yer alır. Merkez mekânın üzeri çapraz tonoz benzeri oyulmuştur. Mekânın içinde yer yer kırmızı boya izlerini görmek mümkündür.

Kütahya, Sabuncupınar, İnli (Armutlu)

Sabuncupınar'a bağlı Doğuluşah Köyü'nün 5 km. güneyindedir. E. Haspels'in Aşağı Kilise olarak adlandırdığı mekân kaya kütesinin kuzeydoğusunda, Hamam olarak adlandırdığı kilise ise güneyinde yer alır⁴. Mekânın içindeki izlerden yakın geçmişte hamam olarak kullanıldığı ve bu ismi aldığı muhtemeldir.

4 Haspels, a.g.e., Hamam: Fig. 467, 596; Aşağı Kilise: Fig. 595: 3 ve 5, 467-9.

Aşağı Kilise haç planlıdır. Naosa giriş kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen biçimli narteksten sağlanır. Nartekse günümüzde giriş sağlanan kuzey açıklık sonradan yapılmıştır. Orijinal girişi batı duvardadır ve üzerinde mazgal pencere yer alır. Narteksin doğu duvarından naosa dikdörtgen biçimli kapıyla girilir. Haç planlı naosun merkez mekânı kubbelidir. Haç kollarının kemer başlangıcı hizasında profilli silmeler yer alır. Doğudaki apsis yıkılmış, yarım daire biçimi zemindeki izlerden takip edilebilir.

Hamam olarak adlandırılan diğer kiliseye batısındaki narteksten girilir (Çizim: 7). Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı, beşik tonozlu narteksin kuzeyinde yerden 1.00 m. yükseklikte arkosolium biçiminde bir mezar nişi yer alır. Doğu duvarında naosa giriş kapısı kademeli yuvarlak kemerlerle biçimlendirilmiştir. Haç planlı naosta haç kolları eş derinlikte, beşik tonozlu, kemer başlangıçları kademeli silmeli düzenlenmiştir. Doğudaki apsis yarım daire biçimlidir ve içinde katedra yer alır. Merkez mekânın üzeri yüksek kasnaklı bir kubbe şeklinde oyulmuş; kasnak kısmında kör nişlerle dekoratif bir düzenleme yapılmıştır (Resim: 3).

Afyon, İscehisar, Seydiler, Kırkinler

Afyon'un İscehisar İlçesi'ne bağlı Seydiler Beldesi'nin 1 km. kuzeyinde, Afyon-Ankara karayolu üzerinde yer alır. Büyük bir kaya yerleşimi içeren Kırkinler'in Frig, Roma ve Bizans Döneminde kullanılan bir merkez olduğu anlaşılmaktadır. Kaya blokunda doğa koşullarıyla oluşan kopmalar, kompleksin bütününe algılamamızı zorlaştırsa da en az dört katlı bir kuruluş olduğu saptanabilir. Günümüz zemininden girilen, Afyon-Ankara asfaltına cepheli kısımda bir kilise ve sonraki bir dönemde kiliseyle bağlantılı düzensiz planlı mekânlar yer alır. Bu kilise çalışmamızda *Alt Kilise* olarak tanımlanmıştır. Bunun üstünde yer alan ikinci kattaki mekânların, kopmalar sonucu plan özellikleri tam olarak algılanamamaktadır. Ancak bir üst kattaki dinî işlevli mekânları barındıran bölüme (üçüncü kat) çıkışın sağlandığı koridorun bu kısımda yer aldığı ve komplekse orijinalde buradan giriş sağlandığı tespit edilebilir. Üçüncü kata giriş, günümüzde güneybatıdaki, sonradan oluşan bir açıklıkla sağlanır. Bu kat, birbiriyle bağlantılı, dinî işlev taşıyan mekânlardan oluşan bir kompleks içerir. Kaya blokunun günümüzdeki en üst katı ise erken dönemde yapıldığı ve sonrasında Bizans Döneminde de kullanıldığı anlaşılan sarnıç,

su kanalları, mezar odaları ve sivil amaçlı kullanıma ait bölümlerden oluşur. Mevcut verilerle Kırkinler'in, Bizans Döneminde yaşamın da sürdürüldüğü dinî bir merkez olduğu öngörülebilir.

Dinî mekânları içeren bölüm, birbiriyle mekânsal bağlantısı olan, karmaşık bir yapı sergiler (Çizim: 8). Kompleksin içerdiği mekânların özellikle kilise ve şapel işlevi taşıyanların iç mekân düzenlemelerinde kabartma tekniği ile yapılmış, zengin çeşitlendirmeleriyle haç motiflerinin kullanıldığı bir dekorasyon yer alır (Resim: 4). Frigya bölgesinde görmeye çok alışık olmadığımız zenginlikteki bu dekorasyon Kırkinler'i özel bir konuma getirmektedir.

Afyon, İscehisar, Seydiler, Leylek Kayalığı

Afyon'un İscehisar İlçesi'ne bağlı Seydiler Beldesi'nin güneybatısında, yerleşimin içinde yer alır. Küçük bir kaya kompleksi olan Leylek Kayalığı'nın ilk iki katında birer şapel, üçüncü katta ise olasılıkla keşiş odası yer alır (Çizim: 9). Kompleksin birinci katında yer alan şapel "1 No.lu Şapel", orta katında yer alan şapel ise "2 No.lu Şapel" olarak adlandırılmıştır.

1 No.lu Şapel: Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, beşik tonozlu mekânın doğusunda yarım daire biçimli apsis yer alır. Apsis ile naos arasındaki temponun varlığı mevcut izlerden anlaşılabılır. Naosun kuzey ve güney duvarında yan yana simetrik, eş boyutta ikişer niş yerleştirilmiştir. Kademeli yuvarlak kemerli nişlerin içine yerden 60-65 cm. yükseklikte sekiler yapılmıştır. Mekânın içinde kırmızı, siyah ve beyaz rengin kullanımıyla yapılan dekorasyonda haç motiflerinin yanı sıra basit dairelerden oluşan geometrik motifler ve kıvrık dallı bitkisel bezeme de yer alır.

2 No.lu Şapel: Naosa dikdörtgen biçimli kapıyla girilir. Kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, beşik tonozludur. Doğusunda yarım daire biçimli, ortasında altarı olan ana apsis yer alır. Apsis ile naos arasındaki kemerli temponun güneyi sağlam; kuzeyi yarıya kadar yıkılmıştır (Resim: 5). Güney ve kuzey duvarlarda kademeli yuvarlak kemerli, dikdörtgen, oturma sekili nişler yer alır. Nişlerden kuzeybatıdaki sonraki bir dönemde kırılarak yanda düzensiz planlı bir mekân açılmıştır. Şapelin duvarlarında kırmızı aşı boya ile yapılmış süsleme izleri saptanabilir. En belirgin olanı güney duvarın doğusundaki niş kemeri içinde yer alan çerçeveli kıvrık dallı bitkisel kompozisyonudur.

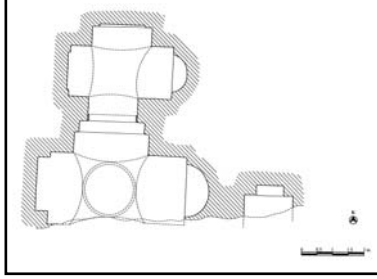
Afyon, İhsaniye, Ayazini

Afyon-İhsaniye karayolunun otuzuncu kilometresinden doğuya sapan Ayazın yol ayrımından 4 km. içeride yer alır. Ayazın, bölgede en çok bilinen merkezlerdendir. Buradaki kilise ve çok sayıdaki şapelden bazıları E. Haspels tarafından yayınlanmıştır⁵. Ayazın'de yapılan araştırma sonucunda yayınlanmış kiliselerin yanı sıra altı yeni şapel daha tespit edilmiştir. Bu şapellerin resim programı içermesi özellikle dikkat çekicidir. Şapellerden üçü Ayazın'ın günümüzde de kullanılan mezarlığında yer alır. Diğer üçü ise Tuzambarı kayalığı olarak bilinen mevkide tespit edilmiştir.

Ayazın Köyü girişinde yer alan kaya kütlesi içindeki A Kilisesi dört serbest destekli kapalı Yunan haçı planıyla Bizans Dönemi duvar mimarisi örneklerine en yakın tipte yapılmış, bölgenin en anıtsal kaya kilisesi olarak saptanabilir. Doğudaki üçlü apsis düzenlemesi ve merkez mekânın üzerinde yer alan kademeli silmeli kasnak ve kubbenin dışardan da algılanacak şekilde yapılmış olması bölge için üniktir (Resim: 6).

Gerek doğal gerekse jeolojik oluşum bakımından Anadolu'da özgün yeri olan Frigya bölgesinde giderek artan define kazıları bölgenin özgünlüğünün kaybedilmesi açısından büyük tehdit oluşturmaktadır. Özellikle kaya oluşumları ve barındırdıkları kültürel değerler, bilinçsiz bir yaklaşımla tahrip edilmektedir. Çalışmalarımız sırasında kaya yüzeyine kazınmış motiflerin defineciler tarafından değişik yorumlanması sonucu kırıldığı ve kazıldığı tespit edilebilir. Alanın fiziksel ve sosyal açıdan korunmasına yönelik önlemlerin alınması bölge için önceliklidir. Kültürel birikimlerimizin korunmasındaki en önemli unsur olan yerel birlikteliği gözetecek modellerle Frigya bölgesini ele almak, Türkiye'nin kültür turizmine önemli bir katkı koyacaktır.

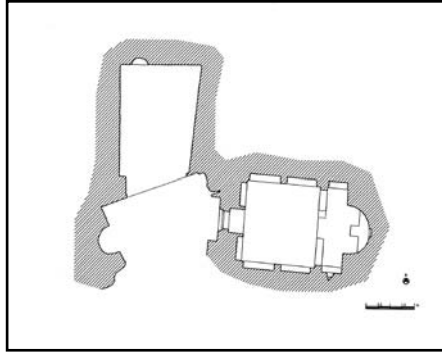
5 Haspels, a.g.e., Ayazın A: Fig. 554/2; 425-31; 577-79; Ayazın B: Fig. 554 2/3; 582 1/2, 434; Ayazın C: Fig. 554 2/5, 580 1/2, 432; Ayazın D: Fig. 554: 2/6; 580 3/5, 433; Ayazın E: Fig. 554: 2, II, Fig. 294 ve 296; Ayazın F: Fig. 554: 2; 14, 581: 4-5.

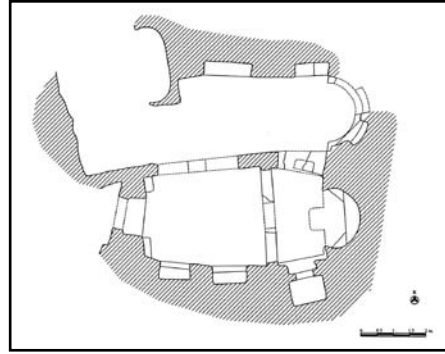
Çizim 1: Eymir Çiftlik, kilise, plan

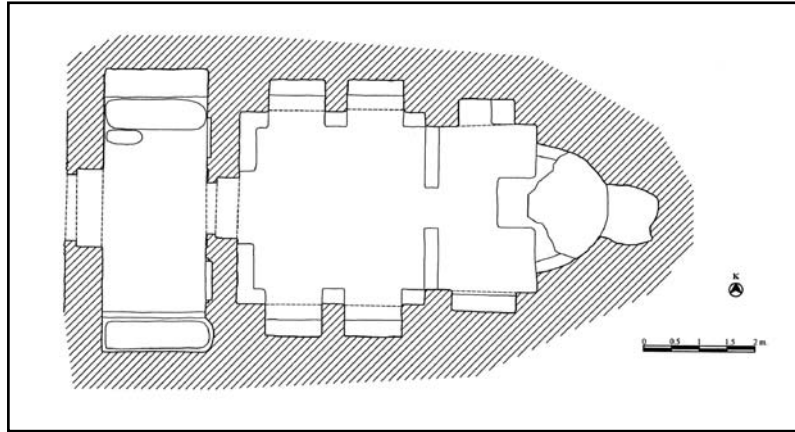
Çizim 2: Berberini, kilise, plan

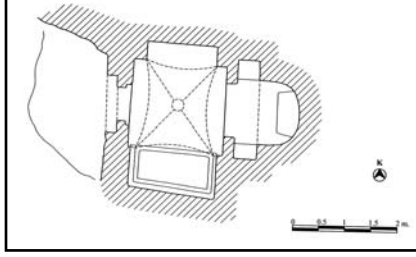
Çizim 3: Ayterek, kilise, plan

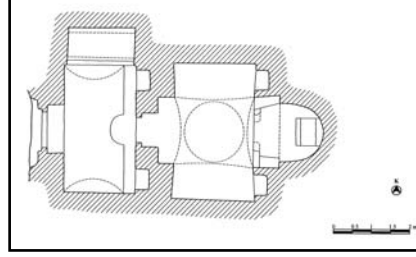
Çizim 4: İnli (Ovacık), Çifte Kilise, plan

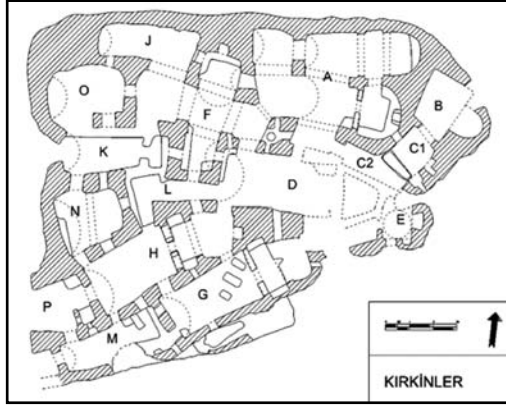
Çizim 5: Deliktaş, kilise, plan

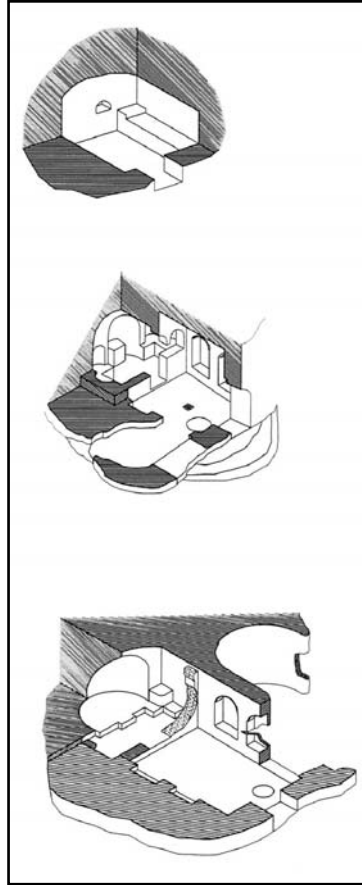
Çizim 6: Sökmen Vadisi, kilise, plan

Çizim 7: İnli (Armutlu), kilise (hamam), plan

Çizim 8: Kırkinler, plan

Çizim 9: Leylek Kayası, kat kesitleri

Resim 1: Berberini, naosa giriş kapısı alınlığı

Resim 2: İnli (Ovacık), Çifte Kilise,
güney duvar, fresko,
melek tasviri

Resim 3: İnli (Armutlu),
kilise (hamam),
örtü sistemi

Resim 4: Kırkinler, C mekânı,
genel

Resim 5: Leylek Kayalığı, 2 No.lu Kilise, templon

Resim 6: Ayazini, A Kilisesi, genel görünüm

ERZURUM MÜZESİ CAM ESERLERİ

Nurettin ÖZTÜRK*

Biol CAN

Erzurum Müzesi cam eserlerinin kataloglanmasına yönelik olan çalışmalara, 2005 yılında Atatürk Üniversitesi'ne sunulan araştırma projesi kapsamında başlanmıştır. Başlangıçta sadece unguentariumların çalışılması planlanmış, ancak depoda ve teşhirde bulunan çok sayıda cam bilezik ve boncuğun da bu kapsamda değerlendirilmesine karar verilmiştir. Böylece, müzedeki tüm cam eserlerin yayınlanması gerçekleştirilmiş olacaktır. Çalışmaya izin veren T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Erzurum Müze Müdürü Mustafa Erkmen'e, Arkeolog Güler Barın'a, envanter çalışması ve fotoğraf çekimi sırasında gösterdikleri yakın ilgiden dolayı müze çalışanlarına ve eserlerin baskı öncesi AutoCAD çizimlerini ve fotoğraf düzenlemelerini yapan Arkeolog Asena Kızıarslanoglu'na teşekkürü bir borç biliriz.

Erzurum Müzesi'ndeki cam eserlerin büyük çoğunluğu kazı buluntusu olmamakla birlikte, hemen hepsi müzeye satın alma ya da müsadere yolu ile kazandırılmıştır. Burada, proje kapsamındaki eserlerin bazılarının kısaca tanıtımına ve genel özellikleriyle stilistik değerlendirilmesine yer verilecek; geniş kapsamlı yayın ise projenin tamamlanmasından sonra oluşturulacaktır. Dolayısıyla, unguentariumlar, bilezikler ve boncuklardan oluşan üç gruptaki cam eserler içinden sadece özgün birkaç tipe yer verilmiştir.

ŞİŞELER

Erzurum Müzesi cam buluntuları arasında erken örneklerden biri bir

* Dr. Nurettin ÖZTÜRK, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 25240 Erzurum/TÜRKİYE

Yrd. Doç. Dr. Biol CAN, Atatürk Üniv., Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 25240 Erzurum/TÜRKİYE biolcan@atauni.edu.tr

alabastrondur (Env. No: 94-79) (Resim: 1, Çizim: 1). Eser, serbest üfleme tekniğinin¹ ilk zamanlarına ait bir form olmalıdır. Alabastron benzerliği yanında iğ, eğirmen veya kirman tipli form görünümündedir. Koyu kahverengi renkli cam alabastronun boyun ve kaide kısmında aletle şekillendirme yöntemi uygulanmıştır.

Erken Roma Dönemine ait olan ve yine serbest üfleme tekniğiyle imal edilen bir parfüm kabı (Env. No: 160-90) (Resim: 2, Çizim: 2), cam ipliği bezemeli, açık patlıcan moru rengindedir. Gövdesinde 7 tane plastik görünümlü dikey kaburga oluşturulmuştur. Küresel gövdeli, konkav dipli ve kaburga bezeli oluşu ile bu biçim², plastik yapısıyla M.S. geç 3. yüzyıl-erken 4. yüzyılda karşılaşılan kaburga bezelilerden farklıdır. Erzurum Müzesi'nin teşhirinde yer alan bu cam, Aydıntepe Arpalı'da yapılan ruhsatlı bir define kazısında ele geçirilmesi açısından ayrıca önemlidir. Çünkü, bölgede Roma Döneminin yoğun biçimde yaşandığını kanıtlayacak *in situ* buluntu ve yerleşim bazında deliller kısıtlıdır.

Kaideli kâseler grubundan diğer bir cam eser (Env. No: 15. 82) (Resim: 3, Çizim: 3), Erken Roma İmparatorluk Dönemine aittir. Yakın benzerlerine M.S. 1. yüzyıl sonları ve 2. yüzyıl başlarında doğu Akdeniz'de, özellikle Suriye ve Filistin civarında yoğun olarak rastlanan bir tipi yansıtır³. Hayes, bu tip kaideli kâseleri genelde M.S. 1. yüzyıl içinde değerlendirir⁴. Cam gelişim kronolojisi konusunda önemli çalışmalar yapan Ising, bu form tiplerini M.S. 2. yüzyıl ve 3. yüzyıl içine tarihlemektedir⁵.

Erken Roma İmparatorluk Döneminden, tüp biçimli bir unguentarium (Env. No: 80-89) (Resim: 4, Çizim: 4) uzun boylular grubu içinde değerlendirilebilir.

1 M.Ö. 1. yüzyılda Suriye ve Mısırlı ustaların Akdeniz dünyasına yayılmaları ile kalıba üfleme ve serbest üfleme tekniklerinde çeşitlilik ve artış gözlenmiştir: D. B. Harden, "Glass and Glazes" *A History of Technology*, Vol. II, (1936) 311-346.

2 Bu tipe ait olan formlar Yakın Doğuda yoğun bir şekilde görülür: B. Gürler, *Tire Müzesi Cam Eserleri*, (2000) 109, 134.

3 N. Kunina, *Ancient Glass in the Hermitage Collection*, (1997) 313, Res..286-94.

4 J. W. Hayes, *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum A Catalogue*, (1975) 21, Fig. 58.

5 C. Ising, *Roman Glass*, (1957) 89, 69a-b.

Bu tip, M.S. 1. yüzyılın en iyi bilinen parfüm şişesi tipidir. Serbest üfleme ve aletle şekillendirme tekniğiyle yapılmış, ağız kısmı kırık, açık mavi-yeşil renkli, geçirgen cam hamurlu, uzun oval gövdeli ve düz dipli oluşu ile M.S. 2. ve 3. yüzyıllarda yaygın olarak görülür⁶.

Tüp biçimli diğer bir unguentarium (Env. No: 74-88) (Resim: 5, Çizim: 5), silindir gövdeliler grubu içinde değerlendirilmiştir. Serbest üfleme ve aletle şekillendirme tekniği ile yapılmış olan bu tiplerin genelde ağız kenarı içe katlanarak düzleştirilir. Bu tip, gelişimin en erken şeklidir. Her ne kadar düzleştirilmiş kaide ve az da olsa genişlemiş gövdeye sahip olsa da, yukarıdaki örneğimizle aynı grup içerisinde değerlendirilebilir. Bu parfüm şişelerinde genellikle ince cidar görülür. Batıdaki örnekleri erken 1. yüzyılın ortalarına ve sonuna verilir. Doğuda, bu formun M.S. 2 ve 3. yüzyıllara tarihlenen örnekleri vardır⁷.

Tek renkli küçük bir parfüm/gözyaşı şişesi (Env. No: 23.3.73) (Resim: 6, Çizim: 6) kısa silindirik boyun, küresel gövde, serbest üfleme tekniği ile yapılmıştır. Bu preformlar, genellikle renkli camdan yapılır. Ağız kenarları yuvarlatılmış ya da parlatılmıştır. Çeşitli varyasyonları olan bu tipte dip genellikle düzdür. Form, farklı tiplerde de olsa tüm Roma İmparatorluğu'na yayılmıştır. M.S. 1. yüzyılın sonlarına doğru mavi camdan yapılanları yaygınlaşır⁸.

Envanter numarası 14-82 olan diğer bir unguentarium (Resim: 7, Çizim: 7) serbest üfleme tekniği ve aletle şekillendirme yöntemiyle yapılmıştır. Uçuk mavisi yeşilimsi renkte, iç içe kıvrılmış ağız kenarlı, gövdeye doğru dar ve alt kısmı aletle şekillendirilmiş kısa boyunlu, armut gövdeli, küçük konkav dipli olan eser, şamdan tipli ve ampul gövdeli unguentariumlar gurubuna dahil edilebilir. Eser, M.S. 1. yüzyıla tarihlenir⁹.

6 C. S. Lightfoot ve M. Arslan, *Anadolu Antik Camları: Yüksek Erimtan Koleksiyonu*, (1992) Fig. 25, No. 625.

7 Gürler, a.g.e., 37. Res. 28; Hayes, a.g.e., Fig. 8, No: 220.

8 Lightfoot ve Arslan, a.g.e., 40, 7.

9 A. Özet, Dipten Gelen Parıltı, Bodrum Su Altı Arkeoloji Müzesi Cam Eserleri, (1998) 82, Res. 45; C. Simonett, Tessiner Graber felder, Monographien zur ur- und Frühgeschichte der Scheweis, III (1941) Taf. 116.

Koni gövdeli, tüp biçimli bir unguentarium (Env. No: 8-79) (Resim: 8, Çizim: 8), yine serbest üfleme tekniğinde yapılmıştır. Açık mavi-yeşil renkte, ağız kenarı dışa ve içe katlandıktan sonra üst kısmı aletle şekillendirilmiştir. Genelde bu tiplerin gövde yüksekliği tüm yüksekliğin 1/3 oranında olur¹⁰.

Muş'un Sürügüden Köyü'nde ele geçirilen ve satın alma yolu ile Erzurum Müzesi'ne kazandırılan 87-85 envanter numaralı cam unguentarium, şamdan tipli ve soğan gövdeliler grubuna dahil edilebilir (Resim: 9, Çizim: 9). Açık mavi-yeşil renkte, geçirgen cam hamurlu serbest üfleme tekniği ile yapılmış, ağız kenarı dışa ve içe katlanarak üstü düzleştirilmiştir. Silindirik boyunlu bu eser erken Roma İmparatorluğu'na (M.S. 1-2.yüzyıllar) tarihlenir¹¹.

Erken İmparatorluk Dönemine ait eserler arasındaki bir aryballos (Env. No: 1-96) (Resim: 10, Çizim: 10) seramik kap imitasyonu biçimindedir. Geçirgen cam hamurlu, patlıcan moru renginde, ağız kenarı dışa ve içe katlanmış boru şeklindedir. Silindirik boyunlu basık küresel gövdeli olan formun sonradan yapılan ve omuza damlatılarak çekilen kulp kısmı çatal uçlu ve kaburgalıdır. Bu kulp dirsek yaparak boyunla birleşir¹².

Parfüm şişesi olarak kullanılan, çift yüzlü insan başı biçimli bir cam eser, kalıba üfleme tekniğinde yapılmıştır (Env. No: 539-83) (Resim: 11, 12). Patlıcan moru renkli, aynı kalıba üflenmiş iki baş, kabın gövdesini oluşturmaktadır. Başların ortak boyun kısmı kaideyi meydana getirmektedir. Başın üst kısmı şişenin boynunu oluşturur. M.S. 2. yüzyıla tarihlediğimiz bu kap formunun üretimi, Doğu Akdeniz, Suriye ve Filistin'de yoğun olarak görülür. Bu başlar genelde kral ve kraliçe yanında Medusa, Dionysos, Herakles ve Satyr portresi olarak karşımıza çıkar¹³.

10 Hayes, *a.g.e.*, Fig. 8, No. 233; Özet, *a.g.e.*, No: 42a; Gürler, *a.g.e.*, 43, Res. 40; Lightfoot-Arslan, *a.g.e.*, 173, Res. 108.

11 Lightfoot ve Arslan, *a.g.e.*, 82, Fig. 38; Özet, *a.g.e.*, 1998, 85, Res. 48.

12 Kunina, *a.g.e.*, 322, Res. 346-349.

13 Ising, *a.g.e.*, 93; Harden, *a.g.e.*, 214; E. M. Stern, *Roman Mold- Blown Glass The Toledo Museum of Art* (1995) 223, 149.

5.2002 envanter numaralı eserde izlenen form (Resim: 13, Çizim: 11) yine serbest üfleme tekniğinde yapılmıştır. Şamdan unguentarium grubunda, ampul gövdeliler içinde değerlendirilir. Açık mavi-yeşil renkli, geçirgen cam hamurlu eserde ağız kenarı dışa ve içe katlanarak düzleştirilmiştir¹⁴. Bu şişeler içlerindeki özel parfümlerle birlikte ihraç edilmekteydi¹⁵.

Kesme bezemeli, üfleme tekniği ile yapılmış, aletle şekillendirilmiş olan diğer bir unguentarium (Env. No: 182-93) (Resim: 14, Çizim: 12), açık yeşilimsi ve geçirgen cam hamurlu olup ağız dışa ve içe katlanarak düzleştirilmiştir. İnce uzun boyunlu, küçük konik gövdeli ve konkav dipli oluşu ile M.S. geç 2.-erken 3. yüzyıl geleneğini yansıtır. Bunlar, erken tarihli seramik ve metal içki kaplarının en basit formlarının cam taklitleridir¹⁶.

Serbest üfleme tekniğinde yapılmış ve aletle şekillendirilmiş bir parfüm şişesinde (Env. No: 444) (Resim: 15, Çizim: 13), düzgün olmayan dudak dışa ve içe katlanmış, üst kısmı hafifçe düzleştirilmiştir. Uzun boyunun alt kısmının aletle şekillendirilmiş olması, geniş basık çan biçimli ve konkav dipliği ile M.S. 2. yüzyıl ve 3. yüzyıl geleneğini yansıtmaktadır¹⁷.

Serbest üfleme tekniğinde aletle şekillendirilmiş bir diğer cam eser (Env. No: 5.1.75) patlıcan moru renkli, dışa dönük yuvarlak ağız kenarlı, huni biçimli boyunlu ve küresel gövdelidir. Bu tipler çoğunlukla konkav dipli olur. Çok popüler şişe tipi, şarap ya da servis yapılacak diğer sıvıları koymak içindir. Bu formun batıdaki benzerleri genellikle M.S. 4. yüzyıla tarihlenir¹⁸.

Bir serpme şişesi (Env. No: 6.2002) serbest üfleme ve aletle şekillendirme tekniği ile yapılmıştır. Yeşil renkli olup üzerinde sarı patina görülmektedir. Gövde iki kısımlı kalıba üflemeli, ağız ve boyun serbest üflemelidir. Küresel gövdesi üzerinde sık dizimli kaburga bezeme uygulanmış olan eser, M.S. 3. ve 4. yüzyıllara tarihlenir¹⁹.

14 Bu tür şişelerde ağız kenarının dışa ve içe doğru katlanarak düzleştirilmesi M.S. 2. yüzyıl geleneği olarak birçok yerde görülür.

15 Gürler, a.g.e., 34, 21.

16 Gürler, a.g.e., 62, 77; Hayes, a.g.e., Fig. 9, No. 262.

17 Hayes, a.g.e., 128, Pl. 33, 518-519.

18 Gürler, a.g.e., 95, 114; Laszlo Barkoczı, Antike Glaser (2002) 54, Res. 124.

19 Hayes, a.g.e., 81, Fig 270-323.

163.2003 envanter numaralı tek kulplu sürahi serbest üfleme tekniğinde yapılmıştır. Boncuk mavisi renkte, cam ipliği bezemeli olup kulp ve taban halkası sonradan eklenmiştir. Yuvarlak ağız kenarı iki kademeli olarak dışa ve içe katlanmıştır. Uzun ve hafif konkav boyun basık küresel gövdeden oluşmaktadır. Kulp ve boyun etrafındaki cam ipliğinde çok sayıda kabarcık meydana gelmiştir. Eser, M.S. 4. yüzyıla tarihlenir²⁰.

26.83 envanter numaralı, Patnos-Hacılar Köyü buluntusu bire cam eser kandil olarak kullanılmış olmalıdır. Üç kulplu, dışa doğru genişleyen ağız kenarlı, kısa boyunludur. Şişkin karınlı, klasik ayakla dengeli duruşu olan cam formun içinde tüp biçiminde uzantısı mevcuttur. Bu tür formlara Anadolu'da fazla rastlanmaz, ancak yaklaşık 20 cm. boyutlarındaki benzer örneklerin urne olarak kullanıldığı bilinmektedir.

BİLEZİKLER

Mücevherat bölümü içerisinde değerlendirme kapsamına aldığımız bilezikler içinde, açık mavi saydam bir eserde (Env. No: 45.9.74) cam birleşme yeri düzleştirilmiştir. Yatay kaburgalı olup tek renkli kaburgalar sığ bir yiv bandın etrafında, içten dışa diagonal olarak uzunluğuna dönmektedir. Geç Roma-Erken Bizans Dönemine tarihlendirilir.

Siyah saydam camdan yapılmış, dairesel kesitli bir diğer bilezik (Env. No: 97.80) tek renkli, birleştirmeli, birleşme yeri düzgün ve belirsizdir. M.S. 6. yüzyıla tarihlendirilir.

12.81 envanter numaralı eser, opak siyah renktedir. Dikdörtgen kesitli, birleştirmesiz, bileziğin dış kenarları cam ipliği tekniğinde ve burğu bezemeli ve gövdede dil motifi bezemelidir.

28.83 envanter numaralı, yuvarlak halka biçimindeki bileziğin bir yüzü siyah, diğer yüzü kiremit renginde boyanmıştır. Yassı bölümü, bumerang ya da kıvrık patika denen bezeme tipiyle bezenmiştir. M.S. 9.-13. yüzyıllar arasına tarihlenen bu tip bilezikler Memluk ve Geç Osmanlı Döneminde de görülür.

²⁰ Lightfoot-Arslan, a.g.e., 148, Res. 90; Ising, a.g.e., 149 vd.

Diğer bir halka bilezik (Env. No: 13.1.75) saydam opak sarı ve siyah renklerde bezenmiş ve kabartmalıdır. Bu tip, M.S. 14.-15. yüzyıllarda yaygın olarak kullanılmıştır.

SONUÇ

Erzurum Müzesi cam eserlerinin kazılar sonucu bulunmamış olmaları, kesin bir olguya ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Ancak elimizdeki mevcut örneklerle bakarak cam çalışanlar için örnek teşkil edecek bir tipolojik gelişim yapılmış, ayrıca müze deposunda kalan eserlerin yayına dönüştürülerek tanıtılması amaçlanmıştır.

Resim: 1

Çizim: 1

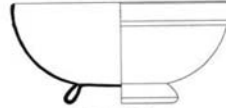
Resim: 2

Çizim: 2

Resim: 3

Çizim: 3

Resim: 4

Çizim: 4

Resim: 5

Çizim: 5

Resim: 6

Çizim: 6

Resim: 7

Çizim: 7

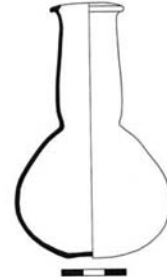
Resim: 8

Çizim: 8

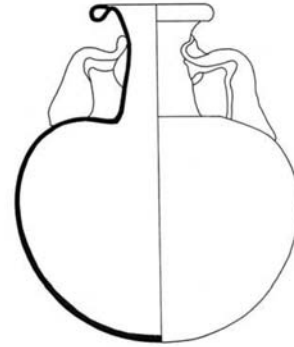
Resim: 9

Çizim: 9

Resim: 10

Çizim: 10

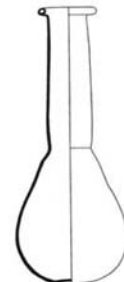
Resim: 11

Resim: 12

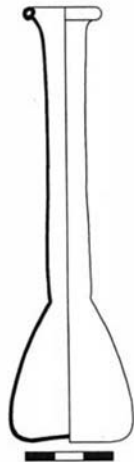
Resim: 13

Çizim: 11

Resim: 14

Çizim: 12

Resim: 15

Çizim: 13

2005 YILI OLYMPOS YÜZEY ARAŞTIRMASI

B. Yelda OLCAY UÇKAN*

Elif UĞURLU

Zeliha Demirel GÖKALP

Muradiye BURSALI

“Olympos Antik Kenti Yüzey Araştırması” kapsamında 2005 yılı yaz sezonunda arazide yürütülen çalışmalar kent içi çalışmaların yanı sıra Olympos kenti ile doğrudan bağlantılı olduğu düşünülen çevredeki yerleşimlerin incelenmesini de kapsamaktadır¹. Bu çalışmanın amacı, kentin yerleşim alanı olarak çevresi ile birlikte değerlendirilmesi gerekliliğinden kaynaklanmıştır. Bu bağlamda Musa Dağı’nın yamaçlarına yerleştirilen Olympos antik kentinin korsanlık faaliyetlerinin sürdüğü dönemde yukarı kent olarak da adlandırabileceğimiz, günümüzde de kalıntıları izlenebilen Musa Dağı’ndaki yerleşim incelenmiştir. Bunun yanı sıra savunma amacıyla yerleşim gördüğü düşünülen Göktaş Kale ve efsanesi ile kenti doğrudan ilgilendiren Yanartaş (Khimera)’da yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir.

Olympos antik kentinde geçtiğimiz yıllardan başlayarak devam eden ve 2005 yaz sezonunda da sürdürülmesi hedeflenen çalışmalardan ilki kent içinde yer alan yapıların topografik kent planı ile birlikte tanımlanması olmuştur. Bu çerçevede gerçekleştirilen çalışmalarla Olympos antik kentinin çevredeki çağdaş yerleşim alanları ile de bağlantısını sergileyecek şekilde

* Doç.Dr. B. Yelda OLCAY UÇKAN, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 26470 Eskişehir/TÜRKİYE

1 2005 yılı Olympos ören yeri çalışmaları Antalya Müzesi Müdürlüğü başkanlığında Anadolu Üniversitesi’nden Doç. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan, Dr. Erkan Uçkan, Öğr. Görev. Elif Uğurlu, Araş.Gör. Zeliha Demirel Gökarp, Araş.Gör. Muradiye Bursalı, Dokuz Eylül Üniversitesi’nden Öğr. Görev.Yalçın Mergen, Arkeolog Orhan Atvur, Harita Mühendisi Ahmet Nadir Topograf, Anadolu Üniversitesi’nden yüksek lisans öğrencileri Gökçen Öztaşkın ve Seçki Evcim, sanat tarihçileri Ali Gümüšoğlu, Zeynep Kaya, Nurullah Kart, Grafik Tasarımcı Murat Cengiz’in katılımıyla 15 Ağustos–15 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışma iznini veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne, maddi destek sağlayan Anadolu Üniversitesi Araştırma Fonuna, Suna&İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri’ni Araştırma Enstitüsü (AKMED)’e, VASCO Turizm A.Ş.’ye, VEGA Harita Mühendisliği’ne, INTA Uydu Sistemleri ve Ekol Mimarlık’a teşekkür ederiz

topografik haritası tamamlanmış ve arazi çalışmalarının dışında, elde edilen uydu fotoğrafları ile de desteklenen topografik harita üzerine kent planının da aktarılmasıyla topografik kent planı tamamlanmıştır (Harita: 1). Memleket koordinatları esas alınarak alandaki yapı stoklarının yayıldığı alanları sektörler hâlinde belirlemek ve 2006 yılından itibaren yapılacak kazı çalışmalarına sistematik zemin hazırlamak amacıyla; 200x200 ve 10x10 metrelik grid sistemi için gerekli poligon ve ağ noktalarının şebekesi oluşturulmuştur.

Bu yıl tamamlanan kent planı ile birlikte kentin dokusunu ortaya koyan verileri saptamak ve mevcut hâliyle yansıttığı Ortaçağ dokusu üzerine saptamalarda bulunmak olasıdır. Olympos'un Antik Çağ'a olduğu kadar, Geç Antik ve Ortaçağ'a ait yerleşim izlerini de barındırdığı bu çalışmalarla belgelenmiştir. Kent, yapısal olarak yerleşimi ikiye bölen Olympos Çayı (Akçay) ile kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılabilir. Mevcut hâliyle, kentin güneyi ağırlıklı olarak Roma Dönemi anıtsal yapılarını; kuzeyi ise Ortaçağ'ın dinî işlevli yapıları ile bunlara bağlı özel amaçlı konutlar ve kamu yapılarını içerir. Özellikle, Olympos Çayı'na paralel devam eden taş döşeli liman caddesi boyunca yer alan yapılaşma, caddeye kapalı yapı toplulukları ve yüksek duvarlarla çevrili kendi içinde parçalı birimler şeklindedir. Kuzey kentteki bu düzenlemenin Geç Antik Çağ'da başlayan ve güvenlik ihtiyacının belirleyici olduğu bir anlayışla yapılaştığı olasıdır.

Yüksek dağlarla çevrili bir vadi içine yayılan ve bir tarafıyla denize açılan kentin, M.S. 7. yüzyılda gerek bölgede hayatı derinden etkileyen Arap akınlarına, gerekse denizden gelen saldırılara karşı savunma sağlayacak surlardan yoksun görünümü şaşırtıcıdır. Kentin güvenliği açısından önem taşıyan surların Erken Hıristiyanlık Dönemindeki güvenli ortam nedeniyle inşa edilmediği ve bu nedenle Arap akınlarına hazırlıksız yakalandığı düşünülebilir. Ancak, daha sonrasında da yerleşim gören kentin Akdeniz'e açılan doğu yönünde sur inşasının olmaması savunma sisteminin çözümlenmesini öncelikli kılmıştır. Günümüzde kale olarak değerlendirilen ve ilk etapta savunma işleviyle yapıldıkları düşünülen akropol ve Ceneviz Kalesi'nin içerdiği yapı toplulukları savunma amacından daha çok dinsel bir işlev taşımaktadır. Benzer yaklaşım, Ortaçağ dokusu söz konusu olduğunda, kentte yer alan tüm yapı toplulukları için geçerlidir. Bu yapı toplulukları, bugüne kadar yapılan

Çalışmaların ışığında tamamiyle dinsel nitelikli olarak yorumlanabilir. Bundan dolayı, Ortaçağ'daki Olymposluları büyük ihtimalle sadece bu yapılarda yaşayan dinî görevlilerden, rahiplerden oluşmuş bir topluluk olarak düşünmek olasıdır. Bu dönemde savunmayı sağlayacak askerî gücün ise, aynı kişilerden oluşan bir birlik, buna ek olarak belki de küçük bir garnizon ve birkaç gemilik bir filo ile sağlanmış olması muhtemeldir. Kentte, büyük masraflar gerektiren sur ağını oluşturmak yerine yaşamın ve ibadetin sürdürüldüğü yapı toplulukları, savunmayı da sağlayabilecek şekilde mazgal pencerelerle donatılmış yüksek duvarlarla çevrilerek kent savunması sağlanmaya çalışılmıştır (Resim: 1).

NEKROPOL

Kentin demografisine ilişkin önemli ipuçları içeren nekropol, detaylı olarak çalışılmış ve bir doktora tezi kapsamında değerlendirilmiştir². Günümüzdeki konumuyla kentin nekropol alanları yerleşimin batı, güney, kuzey ve doğusunda yer alır. Bunlar arasında en yoğun defin batı nekropolde saptanabilir (Resim: 2). M.S. 3. yüzyılın ilk yarısından itibaren bu yoğunluğun kuzey nekropole kaydığı görülür. Kuzey nekropolde defnedilenlerin bir kısmının kentin erken Hristiyanları olması muhtemeldir.

Nekropol alanında tonoz örgülü mezarların (Resim: 3, 4) yanı sıra lahitler de yer alır. Lahit gruplarında doğu-batı yönü tercih edilmiştir. Tipolojik olarak değerlendirildiğinde, alanda saptanan 18 adet Lykia tipi, 21 adet üçgen kapaklı ve 2 adet düz kapaklı lahdin M. S. 2. yüzyılın ortaları ile M.S. 3. yüzyılın başlarında üretildiği sonucuna varılmıştır. 307 adet beşik tonozlu mezar tespit edilmiştir. Batı nekropolde 155, güney nekropolde 41, kuzey nekropolde 103 ve doğu nekropolde 8 adet tonozlu mezar bulunur. İnhumasyon ve kremasyon gömü tipi, yapılan kurtarma kazılarında tespit edilemediği için kesin konuşmak hatalı sonuçlara götürebilir ancak her ikisinin de kullanıldığı düşünülmektedir.

Duvarlarda araştırmacıların "harçlı moloz" adını tercih ettiği³, bizim ise *opus-caementicium taklidi* ya da *opus-caementicium benzeri* biçiminde

2 Elif Uğurlu, *Olympos Nekropolü*, Ankara Üniversitesi, D.T.C.F., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

3 Ward-Perkins 1994, s. 328; Yegül 1991, s. 346, 353–354, dipnot 22; Waelkens 1987, s. 95 ve dipnot 6.

adlandırdığımız harç kullanılmıştır. Mezar mimarisinde bir diğer önemli eleman nişlerdir. 97 mezarda niş tespit edilmiştir.

Para cezaları Hephaistos, Tameios, Phiskos ve Olympos polisi'ne ödenmiştir. Aurelius ön-adı taşıyan Roma vatandaşı statüsüne sahip kişiler ödeme için Hephaistos Tapınağı'ndan ziyade, Phiskos, Tameios gibi imparatorluk kasalarını daha fazla tercih etmiştir. Para cezaları genelde 500 ile 1000 denarius arasında olmakla birlikte bazılarında daha yüksek ücretlerle karşılaşılmıştır⁴. Şahıs isimleri ile onomastik ön-çalışma sonucunda, Luwi kökenli, teoforik kökenli ve kahraman isimlerinden türetilmiş şahıs isimleri tespit edilmiştir.

KÜÇÜK BULUNTULAR

2005 yılı çalışmalarında, 1991-1992 yıllarında kazısı yapılan "Mozaikli Yapı"da bulunan pişmiş toprak kandiller değerlendirilmiştir⁵. Yapıda ele geçirilen buluntular arasında, dört örneği tüme yakın olmak üzere toplam elli beş adet pişmiş toprak kandil parçası tanımlanmıştır (Çizim: 1).

Çark yapımı kandiller basık küresel gövdelidir. Doldurma deliği çevresinde uzun bir boyuna ve bu boyundan yukarı doğru çıkan dikey şerit kulplara sahiptir. Fitol deliği sonradan eklenen kandillerde iki tip hamur tespit edilebilmiştir. Bunlardan ilki temiz, gözeneksiz mikalı hamur; diğeri ise mikalı ve kireç katkı ile hazırlanmış sık dokuludur. Hamur renkleri kırmızı, pembe ve devetüyü tonlarındadır. Diğer yerleşimlerde ele geçirilen kandil buluntularının bir çoğunda olduğu gibi Olympos örneklerinde de hamur ile neredeyse aynı tonlarda ince bir astar tabakası gözlenmiştir.

4 Aur. Pappion (TAM II 1100), Marcus Aurelios Demetrios (TAM II 1031) ve Nise'nin mezarlarında (TAM II 1166) mezarlarında ve Marcus Aur. Arkhepolis'in lahinde 2000 denarius bkz: Atilla İ. A.-Çelgin A.V. (1991), s. 86.; Aur. Mucianus (TAM II 949), Iulius Solon (TAM II 987), Demetrios (TAM II 1133) ve Aur. Artemias'ın mezarında (TAM II 1164) 2500 denarius; Teodora'nın mezarında (TAM II 1165) 3500 denarius; Aur. Zosimos'un lahinde 3000 denarius bkz: Adak M.-Atvur O. (1997), s. 17 vd; Aur. Pigreus (TAM II 947), (TAM II 948), Demetris (TAM II 1037) ve Menestheus'un mezarlarında (TAM II 1145b) 5000 denarius ödeneceği bildirilmiştir.

5 Mozaikli yapı hakkında detaylı bilgi için bkz. O. Atvur, "Olympos Antik Kenti (1991-1992) Çalışmaları" *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 88 (1997), 27-28.

Anadolu'da bu tip kandillerin yayılımının özellikle Likya bölgesinde olması dikkat çekicidir. Arykanda'da M.S. 4. yüzyıla ait sikkeler ile bulunan benzer pişmiş toprak kandiller, şehrin tarihçesiyle de ilişkili olarak M.S. 4. yüzyıl ve 5. yüzyılın ilk çeyreği arasına yerleştirilmiştir⁶. Limyra'da elen geçirilen benzer kandiller ise, stratigrafiye göre M.S. 4. yüzyıla tarihlendirilir⁷. Patara'da bir seramik işliğinin içinde ve temel üstü kazılarında ele geçirilen tüme yakın benzer kandiller M.S. 5.-6. yüzyıla tarihlenir⁸. Patara'daki bu işlikten anlaşılacağı üzere, bu tip kandiller Likya'da üretilmiş ve buradan yayılmış olmalıdır. Xanthos'ta bulunan benzer örnekler M.S. 5.-6. yüzyıla tarihlenmiştir⁹. Dereağzı'nda Geç Roma-Erken Bizans kontekstinde ele geçirilen kandiller de benzer örneklerle göre M.S. 6.-7. yüzyıla tarihlenir¹⁰. Likya bölgesi dışında Anamur'da bulunan örnekler ise stratigrafiye bağlı olarak M.S. 6.-7. yüzyıla ve Calymna'daki örnekler ise 5.-6. yüzyıla tarihlenir¹¹.

Olympos'ta bulunan kandillerin, gerek Arykanda, Limyra, Patara, Xanthos, Dereağzı, Anamur ve Calymna'daki örnekler ile form-boyut, malzeme-teknik özellikleri bakımından benzerlik göstermeleri, gerekse bulundukları yapının tarihi göz önüne alındığında M.S. 5.-6. yüzyıl arasına tarihlenmeleri olasıdır.

GÖKTAŞ

İlk kez 1991 yılında O. Atvur tarafından yayınlanan¹² Göktaş Kale'si, Çıralı'ya inen yolun Ulupınar Çayı'na ulaşan küçük bir kolunun üzerinde yer alan köprüyü geçtikten sonra, doğuya doğru tırmanıldığında varılan bir

6 Ö. Vapur, *Arykanda Kandilleri* (Yayınlanmamış Lisans Tezi) Anadolu Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Eskişehir, 1997, s. 54-55.

7 M. Grünwald, *Kleinfunde Aus den Kenotaphgrabungen 1973 und 1974, Das Kenotaph für Gaius Caesar in Limyra* (Ed.J.Borchart), Tübingen, Ernst Wasmuth Verlag, 1984, s. 61.

8 B. Varkıvanç, Patara'da Bir Seramik İşliği, *Adalya*, 5 (2002-2002), s.143.

9 J. Courtills, Xanthos Report Sur La Campagne de 2000, *Anatolia Antiqua*, IX (2001), s.235.

10 J.Morganster, *The Fort at Dereağzı and Other Material Remains in Its Vicinity: From Antiquity to the Middle Ages*. Tübingen, Ernst Wasmuth Verlag, 1993, s. 137.

11 H. Williams-P. Taylor, A Byzantine Lamp Hoard From Anamur (Cilicia), *Anatolian Studies*, 25 (1975), s. 77; Calymna için bkz. D. Bailey, A Catalogue of Lamps in the British Museum, vol.II. London, British Museum Publications Ltd., 1980, s. 418.

12 O. Atvur, *a.g.e.*, s. 27-28.

tepe üzerinde bulunmaktadır. Göktaş Kalesi denizden yaklaşık 170-175 m. yükseklikteki bir kayalık üzerine yapılmıştır. Kalenin görüş alanı doğuda Çıralı'dan gelen yola ve denize, batı ve kuzey kısımda ise, Ulupınar ve Yazır Köyü'nün bulunduğu tepeye hâkimdir.

Doğu yönündeki girişe ana kayadan oyularak meydana getirilmiş 5 basamaklı merdivenle ulaşılmaktadır. Güneydoğu duvarı tamamen ana kaya kullanılarak oluşturulmuş, kayadaki boşluklar ise, moloz taş ve harçla örülerek kapatılmıştır (Resim: 5). Kalenin içinde 7 mekân ve sur duvarlarının kuzeybatısında "U" planlı bir mekân tespit edilmiştir.

Yüzeyde tespit edilen seramik buluntular, ağırlıklı olarak Roma ve Erken Osmanlı dönemlerini işaret eder. Roma Dönemine ait seramikler, kireç ve mika katkılı; devetüyü, kahverengi ve kırmızı-sarı renk hamurlu günlük kullanım kaplarıdır. Osmanlı Dönemine ait seramikler sırlı, boyama ve sıraltı tekniklerinde bezelen küçük parçalardır. Beyaz, yeşil ve şeffaf renkte sır kullanılan seramik hamurlarında kireç ve mika katkıları kullanılmıştır.

Tespit edilen bazı duvarların malzeme ve teknik özelliklerine dayanarak, kalenin Hellenistik Dönemden başlamak üzere iskân gördüğü (Resim: 6), çevreye hâkim konumu nedeniyle Ortaçağ'da da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

YANARTAŞ (KHIMERA)

Çıralı Köyü'nün kuzeyindeki Milli Park'ın içinde yer alan Yanartaş'a patika yoldan, 250-300 m. yüksekliğe tırmanılarak ulaşılır. Günümüzde yapılan yürüme yolunun yanında, yerel kalker taşlardan yapılmış olan antik yol izlenebilir. Yanartaş, mitolojide Bellerophontes ve Khimera'nın öyküsünün geçtiği yer olarak bilinmektedir. Bununla birlikte Yanartaş'ta Roma Döneminde Hephaistos'a adanmış tapınağın kalıntıları yer almaktadır. Bugün tapınağa ait bazı işlenmiş taşlar ve yazıtlar görülebilmektedir¹³.

Bizans Döneminin izleri yerleşimin en iyi korunmuş yapısı olan kilisede izlenebilir¹⁴. Üç nefli bazilikal planlı kilise, kuzeybatı-güneydoğu

13 B. Y. Olcay Uçkan (et.al), *Olympos*, Homer Kitabevi, İstanbul 2006,

14 Yanartaş'daki kilise, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalında, yüksek lisans öğrencisi Gökçen Öztaşkın tarafından yüksek lisans tezi kapsamında çalışılmaktadır.

doğrultusundadır (Resim: 7). Orta ve batı nef apsisleri içten yuvarlaktır. Yapının apsislerinde birden fazla evre olduğu anlaşılmaktadır. İlk evre inşasında batı nef apsisi içten ve dıştan yuvarlak olarak yapılmıştır. Sonraki evresinde apsisin önüne ikinci bir yarım daire apsis daha örülmüştür. Ana apsis ise yine batı nef apsisi gibi içten ve dıştan yarım yuvarlak ve iki adet mazgal pencere olarak yapılmış, daha sonraki evresinde apsisin önüne yarım daire bir apsis eklenmiş, mazgal pencereler kapatılmadan ikinci evrede de devam ettirilerek uzatılmıştır.

Yapının dikdörtgen bir nartekse sahip olduğu düşünülmektedir. Batı ve doğu neflerine açılan kemerli girişler sonradan örülerek kapatılmıştır. Yapının batı nef duvarı üzerinde iki küçük kemerli pencere yer alır. Batı nefin kısmen ayakta olan apsisi üzerinde kalan yay biçimli örgüden bu kısmın basık kemerli tonoz ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Yapının duvarlarında görülebilen izlerden; iç duvarların tamamen fresko ile bezenmiş olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 8)

Üç nefli kilisenin 35 m. kuzeyinde bir şapel vardır. kuzey-güney doğrultusundaki şapel, dikdörtgen planlı olup apsisi içten ve dıştan yuvarlaktır. Yapının batı duvarında bulunan iki açıklık sonradan örülerek kapatılmıştır. Güneydeki girişin lentosunda Grekçe bir yazıt vardır.

MUSA DAĞI

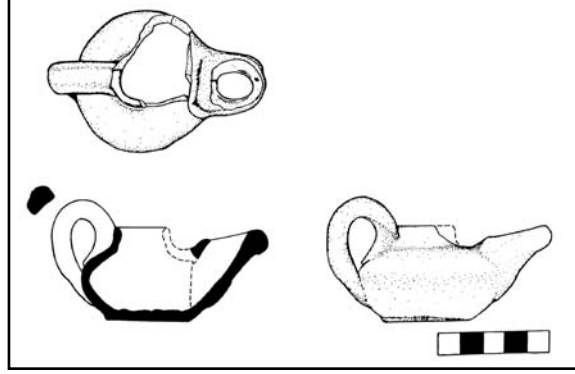
Kentin topografyası için önem taşıyan Musa Dağı, Olympos'un hemen güneyinde yer alan Sepet Dağı'nın 568 m yüksekliğe ulaşmasıyla bu ismi alır. Antik Çağ'da Olympos ile bağlantısını sağlayan antik yollar ve patikalar, batı nekropolündeki heroon'un (anıt mezar) hemen yanından başlar. Yapı kalıntıları, tepenin doğu tarafında yer almaktadır. Yerleşimin etrafı, özellikle Adrasan'a bakan kısımlarda sur duvarları ve kuleler ile çevrilmiştir. Yerleşimin aksında yer alan düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş agora, kuzeybatı ve güneydoğu yönündeki kapılarla caddelere açılır (Resim: 9). Batısında dükkânlar, doğusunda stoa vardır. Agora'da ana kayaya oyulmuş, derin konik formlu üç adet sarnıç mevcuttur. Kentin güneyinde Hellenistik ve Roma dönemlerine ait mezarlar bulunur.

Yerleşimin doğusunda tespit edilen mekân olasılıkla Bizans Dönemine ait sivil bir yapıdır (Resim: 10). Girişi batı yönündedir. Masif duvarlar batı cephede 1, doğu cephede 3, güney cephede 2 mazgala sahiptir. Kareye yakın dikdörtgen planlı yapıda duvarlar ortalama 5.30 cm. yüksekliğe kadar korunmuştur. İç mekânda batı duvardan itibaren izlenebilen bir duvar, yer yer ana kayayla birleşerek kuzeydoğu yönüne doğru uzanmaktadır. Yapının girişinde batı yönünde kalan küçük dikdörtgen bir mekânla organik bir bağlantısı vardır. Buranın girişi de güney yönündedir. Mekânın güneybatı köşesinde sokak tarafında düzenli moloz taş örgüyle yapılan yaklaşık 70-80 cm. yüksekliğinde olasılıkla sokak genişliğini daraltmak için yapılmış bir payanda vardır. Güneyinde üç adet kare ve dikdörtgen planlı yapı kompleksi bu mekâna paralel düzenlenerek sokak dokusu oluşturulmuştur. Yüzey buluntuları Geç Roma–Erken Bizans Dönemine ait seramiklerdir.

Yerleşimin güney-batı kesiminde yer alan şapel, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Resim: 11). Tek giriş açıklıklı şapelin apsisi dıştan ve içten yarım dairedir. Apsisi dıştan çevreleyen bir koridor oluşturan ikinci bir apsis bulunmaktadır. Bu apsisin yapı ile ilişkisi, duvarlarla birleşmediği için anlaşılamamaktadır. Kesme taş ve kaba yonu kesme taşla inşa edilmiş yapıda kiremit kırıkları, kireç ve taşçık katkılı pembe renkte harç kullanılmıştır. Apsis kısmının örgüsünde moloz taş, diğer cephelerde kesme taş örgü kullanılmıştır. Şapelin önünde yerden hafifçe yükseltilmiş kare bir platform içine açılmış bir kuyu bulunur. Şapelin güneybatı duvarı üzerinde daha önceki araştırmacılar tarafından toplanmış mimari plastik parçalar görülmektedir (Resim: 12). Burada bulunan üç sütun ve iki baluster parçasının yapıda tam olarak ne şekilde kullanıldığı anlaşılamamaktadır. Üslûp özellikleri, motifler ve işleniş biçimi göz önünde bulundurularak baluster parçaları Orta Bizans Dönemine tarihlendirilebilir.

1- Kuzey kale	12- Kuzeybatı yapı topluluğu
2- Doğu nekropol ve liman anıtsal mezarları	13- Kuzey nekropol
3- Ortaçağ hamamı	14- Köprü
4- Şapel	15- Güney nekropol
5- Değirmen ve su kanalı	16- Batı nekropol
6- Lykiarkh'ın mezarı	17- Tiyatro
7- Mozaikli yapı	18- Liman yapıları
8- A alanı	19- Büyük Hamam
9- A Kilisesi	20- Liman Bazilikası
10- B Kilisesi	21- Küçük Hamam
11- Tapınak	22- Güney kale (Ceneviz Tepesi)

Çizim 1: Mozaikli yapı, pişmiş toprak kandil

Resim 1: Liman caddesi üzerindeki yapılardan savunma amaçlı kapatılmış cephe düzenlemesi

Resim 2: Batı nekropol

Resim 3: Tonoğlu mezar

Resim 4: Tonozlu mezar

Resim 5: Göktaş Kalesi,
güneydoğu
cephe

Resim 6: Göktaş Kalesi, doğu
giriş, Helenistik
duvarlar

Resim 7: Yanartaş, kilise

Resim 8: Yanartaş, kilise, fresko bezeme

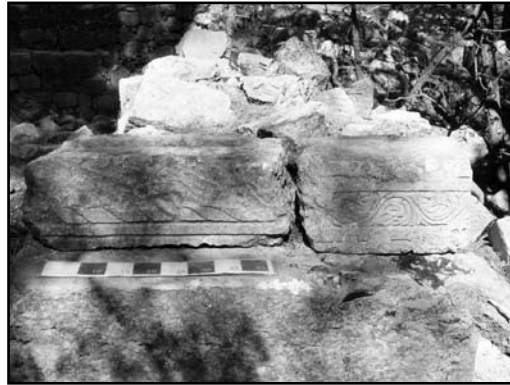
Resim 9: Musa Dağı, agora, güney giriş

Resim 10: Musa Dağı, Bizans Dönemi sivil mekân

Resim 11: Musa Dağı, şapel

Resim 12: Musa Dağı, Bizans Dönemi mimari plastikleri

CENTRAL LYDIA ARCHAEOLOGICAL SURVEY: 2005 RESULTS

Chrisopher H. ROOSEVELT*

I. INTRODUCTION

The 2005 season of the Central Lydia Archaeological Survey (CLAS) took place between 27 May and 24 June, with a total of 16 days spent surveying. The 2005 season focused on the c. 72 square kilometer region known as Bin Tepeler, or “A Thousand Mounds,” comprising parts of the districts of Ahmetli, Gölmarmara, and Salihli in the province of Manisa. Bin Tepeler is located just south of the ancient Gygaean Lake (Marmara Gölü) and is commonly thought to be the royal burial ground for the ancient Lydian capital of Sardis (Sart), located c. 10 km to the south, across the middle Hermos (Gediz) River valley (Map. 1). The ultimate goal of CLAS is to record accurately the locations of sites of cultural activity in a c. 346 square kilometer area of central Lydia surrounding the Gygaean Lake to understand better the multi-purpose use of the landscape for settlement, burial, and resource exploitation from prehistoric to modern times and shifts in such use in response to environmental, socio-political, and economic changes, such as lake formation and drought, imperial conquest, and agricultural intensification and industrialization.

II. METHODS

Bin Tepeler is an open landscape of rolling agricultural fields on top of a prominent limestone ridge; visibility is very good and many sites can be located easily by sight (Fig. 1). We recorded the locations of all surveyed features using hand-held Global Positioning System (GPS) receivers, marked their locations on 1:10,000 scale field maps, and documented their locations and conditions on standardized forms and with digital photographs. For tumuli, we recorded location, diameter, height, and condition, and noted anything of

* Chrisopher H. ROOSEVELT, Department of Archaeology Boston University 675 Commonwealth Avenue Boston, MA 02215 U. S. A.

special interest, including locations and dimensions of looters' tunnels, visibility, and accessibility and composition of chamber tomb complexes, among other details. Survey units usually comprised agricultural fields, and their modern condition and use were recorded in addition to the presence or absence of cultural materials. Along the single c. 2-m wide survey track through each survey unit, we counted all cultural materials encountered (e.g., sherds, tiles, lithics), and collected diagnostic materials for purposes of assessing the date and type of cultural activity represented. We identified each "point of interest" as a point or area in the landscape the remains at which unquestionably indicated past cultural activity; many of these are deserving of more intensive survey in future years. All finds collected from the survey were processed for purposes of establishing the date and function of particular survey units and were deposited in the Manisa Museum at the end of the season.

In addition to the general archaeological methods, we consulted local informants in the area, particularly the farmers whose fields we walked. These conversations provided contemporary information for determining landscape use, tumulus condition, looting activities, and short- and long-term shifts in landscape, including lake-level variability.

III. TUMULI

During the course of the survey, we documented the presence of a total of 116 tumuli in Bin Tepeler (Map: 2). Despite our intensive search, we failed to locate three previously explored and published tumuli: BT66.3 (Hanfmann 1965: 51-2; McLauchlin 1985: 187-9; Ratté 1989: 184-5, No. 7; Dinç 1993: 132-3, No. 8; Roosevelt 2003: A3.47), Kendirlik M2 (Bilgin, Dinç, and Önder 1996: 207-22; Roosevelt 2003: A3.43), and Canbaz Tepe (Hanfmann 1965: 47; McLauchlin 1985: 190-1; Roosevelt 2003: A3.44). The latter two were probably reburied since their discovery, but BT66.3 appears to have been destroyed completely in recent times as suggested by the destruction of other nearby tumuli. As a result of our survey, then, we now know that there were at least 119 tumuli in Bin Tepeler in ancient times.

Of these 119 tumuli, the burial complexes of 19 were known from previous explorations, excavations, and publications: the tumulus of Alyattes (Kocamutaf

Tepe); BT62.4; BT63.2; BT63.3; BT66.1; BT66.2; BT66.3; BT66.4; BT66.6; BT62.3 (BT80.1); BT80.2 (Çağlayan Tepe or Belenovası B); BT89.1; Kendirlik M1; Kendirlik M2; Delik Tepe A; Akçeşme; Canbaz Tepe; Belenovası D; and Belenovası G (1976-2; see Roosevelt 2003 for bibliography). The burials of seven other tumuli were explored and documented for the first time in 2005. These include the following tumuli:

BT05.17 (Fig. 2)

Est. D: — Est. H: —

Condition: Tomb open (ceiling pried apart at peak); mound completely flattened; chamber half-filled with earth.

Burial Type(s): Chamber with possible doorway and no other evidence.

Plan: Oblong *Orientation:* E *Placement:* —

Chamber: L 1.97 m, W 1.69 m, H walls > 0.77 m, H peak > 1.61 m. *Walls:* at least two courses of roughly finished limestone blocks. *Ceiling:* pitched and composed of two roughly finished limestone slabs; *Floor:* not accessible.

Notable features: Rough point dressing; roughly flattened joints; hammer and pick toolmarks.

Possible doorway: W 0.68 m. The top of a possible doorway was seen in the east wall. The level of fill obscured definite identification.

Period: Lydian–Late Lydian (Persian) (?).

BT05.58 (Figs. 3-5)

Est. D: 63.7 m; Est. H: 9.9 m

Condition: Tomb open; multiple pits on south slope and one on north.

Burial Type(s): Chamber with doorway, antechamber, antechamber doorway, porch, dromos, and blockage wall.

Plan: Transverse *Orientation:* S *Placement:* S/C

Chamber: L 1.865 m, W 3.6 m, H 1.925 m. *Walls:* four courses of smooth, flat-chiseled limestone blocks; block from third course of back wall was removed by looters. *Ceiling:* flat and composed of five slabs of smooth, flat-

chiseled slabs. *Floor*: built of limestone slabs, but visible only in corners. *Finds/furniture*: single kline with raised head and foot boards and hollowed depression for deceased; top and side surfaces of head board decorated with carved volute decoration; pillow-like feature carved out of head board and raised in relief on bed slab. *Notable features*: Banded joints; protective lips at wall tops and at lower edges of ceiling slabs; iron staple clamp in lead sealing (shape of clamp-cutting unclear).

Doorway: DP 0.61 m, W 1.17 m, H 1.53 m. *Jambs*: composed of the first three limestone courses of the chamber walls. *Lintel*: one block that stretches across chamber width. *Threshold*: built of a limestone slab. *Finds/furniture*: door composed of four courses of blocks in situ, except for one block in the fourth course (one block in first course, two each in courses two, three, and four). *Notable features*: Blocks of door are rusticated with chiseled borders around protruding rough central panels; protective lips were left at the outer edges of the door blocks and around the edges of the lintel and jambs giving the appearance of a door frame on interior and exterior.

Antechamber: L 2.56 m, W 1.67 m, H 1.88 m. *Walls*: four courses of flat-chiseled limestone blocks with remnant protective lips. *Ceiling*: four flat-chiseled limestone slabs. *Floor*: built of limestone slabs. *Finds/furniture*: one block extracted from chamber doorway. *Notable features*: contact bands; L-shaped blocks.

Antechamber doorway: DP 0.545 m, W 0.65 m, H 1.36 m. *Jambs*: three courses of flat-chiseled limestone blocks corresponding to antechamber courses. *Lintel*: one block that stretches across antechamber width. *Threshold*: No evidence. *Notable features*: traces of milto on exterior of doorway; doorway is off-center, 0.85 m from east wall and 0.18 m from west wall of antechamber.

Porch: L 0.82-0.93 m, W 1.46 m, H 1.59 m. *Walls*: four courses of smooth, flat-chiseled limestone blocks. *Ceiling*: flat and composed of a single large limestone slab. *Floor*: at least one slab of limestone. *Finds/furniture*: Plug-type door for antechamber doorway found in porch (plug DP 0.07 m, flange W 0.14 m).

Dromos: L > 6.48 m, W 1.46 m, H > 1.59 m. *Walls*: at least nine courses of roughly hammer-dressed and small limestone blocks. *Ceiling*: at least eight limestone slabs. *Floor*: not accessible. *Finds/furniture*: one finished block in dromos, original context unclear.

Blockage wall: L—, W—, H —. Constructed of roughly hammer-dressed limestone blocks, similar to dromos wall construction. Located at end of dromos and covered by earthen fill that obscured its full measurement.

Period: Late Lydian (Persian): probably second half of the sixth century based on finishing and clamp(s).

BT05.88 (Fig. 6)

Est. D: 21.3 m; Est. H: 2 m

Condition: Tomb open and mound almost completely flattened; chamber three-quarters filled with earth; fig tree growing out of porch.

Burial Type(s): Rock-cut chamber, doorway, porch, and dromos, carved from a sandy, iron-rich conglomerate with many nodules / concretions.

Plan: Axial *Orientation*: S *Placement*: ?

Chamber: L 2.95 m, W 1.76 m at wall top, 2.11 m at lowest accessible level, H wall > 0.23 m, H peak > 1.14 m. *Walls*: rock-cut and tapering in towards ceiling. *Ceiling*: rock-cut and pitched, asymmetrical with the west pitch slightly longer than the east. *Floor*: not accessible.

Doorway: DP 0.78 m, W 0.69 m, H > 0.76 m. *Jambs*: rock-cut, with western jamb poorly preserved. *Lintel*: rock-cut and flat. *Threshold*: not accessible.

Porch: L 1.36 m, W 1.22 m, H > 1.05 m. *Walls*: rock-cut. *Ceiling*: rock-cut and gradually changing from gabled form at exterior to rounded at interior. *Floor*: not accessible.

Dromos: >2.7 m, W 2.45 m, H >2.6 m. *Walls*: rock-cut. *Ceiling*: no evidence. *Floor*: not accessible.

Period: Lydian–Late Lydian (Persian) based on form and one Lydian–Late Lydian hydria or amphora neck fragment.

BT05.92

Est. D: 31.8 m; Est. H: 4.4 m

Condition: Tomb open, mound severely trenched and partially destroyed by bulldozer cuts.

Burial Type(s): The dromos and a doorway are the only identifiable architectural units.

Plan: ? *Orientation:* W *Placement:* ?

Dromos: L >2.8 m, W 0.80-1.0 m, H > 1.9 m. *Walls:* many courses of roughly hammer-finished limestone fieldstones set in mud mortar; walls cant in towards their top. *Ceiling:* flat and composed of two slabs, one of limestone, one of schist, both roughly hammer-finished. *Floor:* not accessible. *Notable features:* In the top course of the north wall are two re-used blocks with rounded profiles (bolsters?).

Doorway: DP 0.60 m, W 0.74 m, H >1.50 m. *Jambs:* roughly finished limestone blocks set in mud mortar, three courses in south jamb, two in north. *Lintel:* one roughly finished limestone block the soffit of which is c. 0.46 m lower than the dromos ceiling. *Threshold:* not accessible. *Notable features:* west of the doorway are two large and roughly squared limestone blocks that probably sealed it off at one point.

Period: Lydian–Late Lydian (Persian) based on diagnostic pottery collected from looter's backfill.

BT05.94 (Fig. 7)

Est. D: 45.2 m; Est. H: 9.6 m

Condition: Tomb open; large trench in top; chamber three-quarters filled with earth; space too narrow to enter.

Burial Type(s): Chamber with no other evidence.

Plan: Oblong. *Orientation:* N-S. *Placement:* C.

Chamber: L >2.55 m, W undetermined, H undetermined. *Walls:* at least three courses of chisel-finished limestone blocks. *Ceiling:* pitched and composed of two limestone slabs. *Floor:* not accessible.

Period: Lydian–Late Lydian (Persian) (?).

BT05.102 (Fig. 8)

Est. D: 25.8 m; Est. H: 4.4 m

Condition: Tomb open and trenched; northern quarter of mound bulldozed for construction of mudbrick farm house; 2 m wide trench on south slope; narrow trench on west side; tomb chamber complex not accessible due to bee and wasp infestation.

Burial Type(s): Chamber, doorway, porch, dromos.

Plan: Axial *Orientation:* S *Placement:* C/S

Chamber, doorway, and porch: (dimensions not recordable). *Walls:* coursed and smoothly finished limestone blocks. *Ceiling:* smoothly finished limestone slabs. *Floor:* not accessible.

Dromos: (dimensions not recordable). *Ceiling:* at least two large schist slabs.

Period: Lydian–Late Lydian (Persian) based on form (?).

BT05.105 (Belenovası E; Fig. 9)

Est. D: 50.9 m; Est. H: 6.6 m

Condition: Tomb open and trenched with large and small pits over surface; chamber visible through removed block in third wall course (not entered).

Burial Type(s): Chamber and no doorway.

Plan: oblong *Orientation:* N-S *Placement:* SW

Chamber: L c. 2.56 m, W c. 1.31 m at top of third course, H c. 1.30 m. *Walls:* four courses of smoothly finished limestone blocks with chiseled borders around point-stippled central panels. *Ceiling:* flat and composed of four limestone slabs. *Floor:* built of three limestone slabs. *Notable features:* banded joints.

Period: Lydian–Late Lydian (Persian) based on form (?).

With these seven newly documented burials, we now have information about the burials of 26 of the at least 119 tumuli in Bin Tepeler. Three other previously documented tumuli bore evidence of associated but non-chamber-related architecture: two had crepis walls (BT63.1–Karnıyark Tepe and

BT64.4–Kırmutaf Tepe), and one was accompanied by a monument base (BT63.5a). The 2005 survey in Bin Tepe revealed two more tumuli with associated non-chamber-related architecture:

BT05.61 (Üçtepeler A; Fig. 10)

Est. D: 58.9 m; Est. H: 6.4 m

Condition: Trenched; large pit on southern mid-slope; small trenches along lower south and east-southeast slopes.

Burial Type(s): Unknown.

Plan: ? *Orientation:* ? *Placement:* ?

Monument bases: two bases found on lower south slope (1) and lower east-southeast slope (2). Monument base (1) has been removed from its original context and is composed of a single block of limestone (L 2.4 m, W 0.92 m, H 0.55 m) the preserved right top of which is finished to a flat surface. Into the flat top has been carved at least two sockets with the right socket set behind the left by c. 0.11 m. The right socket measures L 0.68 m, W 0.32 m, DP 0.10 m; the left is preserved to a L of 1.0 m, W 0.36 m, and DP tapering from 0.10 to 0.01 m as the broken top surface tapers down to the level of its finished floor. Back and sides are roughly hammer-dressed, front has battered skirt with smooth hammer and pick finishing. Monument base (2) is in situ and less well exposed. It measures L > 2.10 m, W > 0.82 m, and H > 0.28 m. Its two preserved sockets follow a pattern the reverse of base (1): the right socket is set in front of the left by c. 0.05 m, and the left is not fully preserved. The maximum exposed depth of the sockets is 0.08 m.

Period: Lydian–Late Lydian (Persian) (?) based on contemporary parallels (Roosevelt 2006).

BT05.63

Est. D: 122.6 m; Est. H: 8.7 m

Condition: Trenched with two large pits on the southern slope and one possible worked block on the southeast slope.

Burial Type(s): Unknown.

Plan: ? *Orientation:* ? *Placement:* ?

Crepis wall: At the field border c. 20-25 m south-southwest of the tumulus are six squared limestone blocks and one rounded bolster block of a crepis wall. The best preserved of the squared blocks measures DP 0.25 m, W 0.85 m, H 0.60 m. Its bottom and back are roughly hammered, while its sides and top are flat chiseled for edged or banded joints. The front face is roughly point-dressed with chiseled borders c. 0.05 m-wide. The bolster block measures c. DP 0.41 m, W 0.55 m, H 0.30 m. Its top and back are roughly hammered. The front is rounded with c. 0.30 m-diameter curve: the lower half of the rounded element is horizontally flat-chiseled, the upper half roughly point-stippled.

Period: Lydian–Late Lydian (Persian) (?) based on parallels with BT 63.1–Karniyarık Tepe.

A final and distressful result of the 2005 survey relates to both current and past looting and destruction of tumuli in Bin Tepeler. We considered only seven of the 119 tumuli to be in “good” condition, meaning that the tumulus mound seemed relatively undisturbed. All other tumuli showed varying degrees of illicit excavation ranging from shallow 1 m-diameter pits to bulldozer trenches that have removed more than half the tumulus mound and destroyed the chamber tomb complex (Fig. 11; Roosevelt and Luke, in press). In several cases, the holes on tumuli appeared to be quite fresh, no older than a few weeks, at most. Agricultural activities have also taken a toll on the preservation of archaeological materials in Bin Tepe (Fig. 12). Although more gradual than active looting, field plowing associated with the planting, aeration, and irrigation of olive orchards, grape vineyards, and field crops is gradually erasing many monuments from the landscape of Bin Tepe. The most dramatic example of this is the complete destruction of three tumulus chamber tomb complexes excavated and published by the Archaeological Exploration of Sardis in the 1960s (BT66.3, BT66.4, and BT66.6). The remains of the latter two of these tumuli were seen in their original position, but greatly disturbed, with the blocks of their tomb complexes heaped in great piles. No trace of BT66.3 was seen in

its original position, but the blocks of its chamber were probably among others heaped in a nearby pile. Each of these three tumuli were destroyed during the course of plowing in an olive orchard.

IV. SURVEY UNITS AND POINTS OF INTEREST

During the course of the survey we surveyed 286 fields, resulting in an actual coverage along survey tracks of 137,288 m², or approximately 14 hectares (Map: 2). We concentrated on fields with good surface visibility; these included fields newly planted with tomato, eggplant, squash, and tobacco, as well as freshly tilled olive orchards and grape vineyards. We avoided fields planted in cereals (mature or harvested barley and wheat) due to their poor surface visibility, and these fields constitute the largest gaps in the coverage of the survey area. In 74 of the 286 surveyed fields we noted no material culture at all. Of the remaining 212 fields, we collected diagnostic material from 110; material seen in the remaining 102 fields was not diagnostic and thus was not collected. The date of collected material ranged from at least Early Bronze Age through Ottoman times.

As fields were surveyed, 46 points of interest were identified according to the method described above, and these included at least 14 settlements and 3 possible settlements, 14 grave/cemetery areas with rock-cut, cist, or sarcophagus graves; 1 bridge; and several other miscellaneous points of interest (Map: 2). Of particular importance for the purposes of this survey project is the discovery of numerous sites of diverse periods. The settlements appear to be somewhat evenly distributed throughout the landscape of Bin Tepeler, from the shoreline of the Gygaean Lake southwards to the Hermos River, and they range in date from at least Early Bronze Age through Ottoman times (Table: 1). To the best of our knowledge, only three of these sites have been explored and published previously: POI05.13 ("Eski Balıkhane": Hanfmann 1968: 10; Hanfmann and Waldbaum 1970: 15-6; Mitten and Yügrüm 1971); POI05.40 ("Ahlatlı Tepecik": Hanfmann 1968: 7-10; Hanfmann and Waldbaum 1970: 12-5; Mitten and Yügrüm 1968 and 1974; Ramage 1969: 73-4; Roosevelt 2003: A4.7) and POI05.41 ("Taşlıtarla": Meriç 1985: 200).

<i>Period</i>	<i>#</i>	<i>Identification</i>
Early Bronze Age	7	POI05.13, POI05.33, POI05.34, POI05.35, POI05.40, POI05.43, POI05.44
Middle–Late Bronze	2	POI05.19, POI05.30
Lydian–Late Lydian (Persian)	7	POI05.19, POI05.20, POI05.29, POI05.40; POI05.41, POI05.44, POI05.45
Hellenistic	3	POI05.9, POI05.20, POI05.30
Roman	1	POI05.20
Late Roman	3	POI05.12, POI05.43, POI05.46
Byzantine / Ottoman	6	POI05.12, POI05.14, POI05.35, POI05.41, POI05.45, POI05.46

Table 1: Chronological distribution of 2005 points of interest with settlement evidence

Aside from settlements, we located also the c. 3.9 m-wide pier of a bridge that had a preserved length of 9 m and exposed height of 2.54 m (Fig. 13; POI05.26). The pier and partially preserved vault were oriented north-south and were constructed of large cobbles and boulders, tile, and at least one re-used marble block bearing claw-chisel marks, and one re-used marble column shaft, all set in a gray mortar. The remains of this bridge are likely the same as those described first in a 1913 article as located c. 2 km west of the town of Kesterlik (sic) in Kanboğaz, and preserved c. 10 m long, 3 m high, and 2.5 m wide, built of rubble, brick, and mortar (Buckler 1913: 326; Hanfmann and Waldbaum 1975: 170, n. 9). The area intended by Buckler (1913) is probably 2 km west of Kendirlik, just where our point of interest was noted.

Among the remaining miscellaneous points of interest, the number of grave/cemetery areas is remarkable. These finds show that the area of Bin Tepeler was used not only as a cemetery of monumental and conspicuous tumulus burials, but also for less grand burials probably associated with nearby settlements in Bin Tepe.

V. CONCLUSIONS AND FUTURE RESEARCH PLANS

The immediate results of the 2005 season are a fuller understanding of the long-term and multi-period use of the central Lydian landscape in Bin Tepeler. The team collected information from a total of 286 survey units that clarify our understanding of the distribution and chronology of cultural activity in the survey area. From these survey units, we identified 46 points of interest that include previously unidentified settlements and cemeteries, a bridge, and various other sites. Aside from these gains in knowledge, the primary aim of the 2005 season was to document the locations and conditions of the tumuli that give the area its modern name and monumentally impressive appearance. These are rapidly disappearing due to illicit excavations, and our survey documented the effects of widespread looting: of the total of 116 tumuli surveyed, only seven were in “good” condition, while each of the remaining 109 tumuli showed evidence of illicit excavation and/or complete destruction: we were unable to locate three previously documented tumuli due to their complete destruction or reburial. As a result of our survey the tumuli in Bin Tepeler have finally been counted in a systematic fashion so that we can report that there were at least 119 tumuli in Bin Tepeler in antiquity. In addition, we discovered seven previously unrecorded chamber tomb complexes that had been opened in recent years by illicit diggers. Two previously unrecorded monument bases and one crepis wall complete the list of new discoveries relating to tumuli. These preliminary results from the 2005 season indicate the potential for continued survey around the Gygaean Lake in the years ahead.

The 2005 season of the CLAS was intended to be preliminary to more intensive survey of Bin Tepeler and other areas surrounding the Gygaean Lake planned for future years. As stated already, this longer-term landscape archaeology project aims to understand better the multi-purpose use of the landscape and shifts in that use in response to environmental, socio-political, and economic changes. In order to fulfill these goals, future seasons of survey will include continued extensive and intensive survey around the western, northern, and eastern shores of the Gygaean Lake; architectural recording of the tumulus chamber tomb complexes newly documented in 2005; sampling of nearby stone quarries for addressing questions of ancient resource

exploitation; and environmental archaeological work including lacustrine and terrestrial coring programs for assessing the date and process of lake formation through core sediment and palynological analyses, and bulk soil sampling for micromorphological and paleosol analyses.

Acknowledgements

The 2005 season could not have been conducted without the generous support of Boston University, the Marion and Jasper Whiting Foundation, and anonymous donors. Many thanks are made to these supporters in addition to survey participants—C. M. Luke Roosevelt, K. C. Cooney, N. P. Özgüner, N. Y. Rifkind, D. G. Sullivan, and N. P. Wolff—our Ministry of Culture Representative from the Isparta Museum—Nezahat İşçi—and to the Archaeological Exploration of Sardis and its director, C. H. Greenewalt, jr. For their permissions and general assistance, thanks are made also to the General Directorate of Cultural Resources and Museums, especially to Melik Ayaz and Aliye Usta, and to the director of the Manisa Museum, Müyesser Tosunbaş.

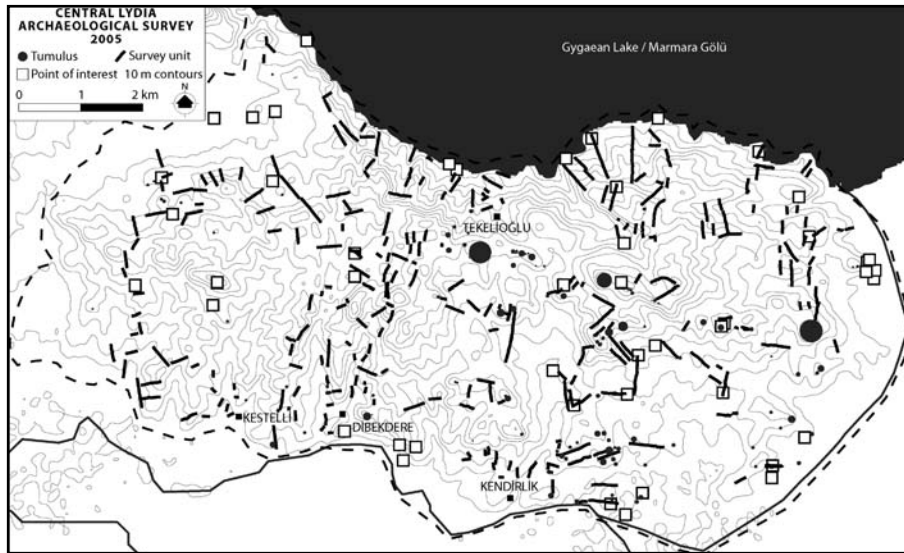
REFERENCES CITED

- Bilgin, A. I., R. Dinç, and M. Önder. 1996. Lydia'daki İki Tümüls' de Temizlik Kazısı Çalışmaları. *Arkeoloji Dergisi* 4: 207–222.
- Buckler, W. H. 1913. Monuments de Thyatire. *RevPhil* 37: 289–331.
- Dinç, R. 1993. *Lidya Tümülsleri*. Unpublished PhD Dissertation, Ege University, İzmir.
- Hanfmann, G. M. A. 1965. The Seventh Campaign at Sardis (1964). *BASOR* 177: 2–37.
- Hanfmann, G. M. A. 1968. The Tenth Campaign at Sardis (1967). *BASOR* 191: 2–41.
- Hanfmann, G. M. A., and J. C. Waldbaum. 1970. The Eleventh and Twelfth Campaigns at Sardis (1968, 1969). *BASOR* 199: 7–58.

- Hanfmann, G. M. A., and J. C. Waldbaum. 1975. *A Survey of Sardis and the Major Monuments outside the City Walls*, Archaeological Exploration of Sardis, Report 1, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- McLauchlin, B. K. 1985. *Lydian Graves and Burial Customs*. Unpublished PhD Dissertation, University of California, Berkeley, CA.
- Meriç, R. 1985. 1984 Yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 3: 199–208.
- Mitten, D. G., and G. Yüğrüm. 1968. Excavations at Ahlatlı Tepecik on the Gygean Lake, 1968. *Dergi* 17-1: 125–127.
- Mitten, D. G., and G. Yüğrüm. 1971. The Gygean Lake, 1969: Eski Balıkhane, Preliminary Report. *Harvard Studies in Classical Philology* 75: 191–195.
- Mitten, D. G., and G. Yüğrüm. 1974. Ahlatlı Tepecik beside the Gygean Lake. *Archaeology* 27: 22–29.
- Ramage, A. 1969. *Studies in Lydian Domestic and Commercial Architecture at Sardis*. Unpublished PhD Dissertation, Harvard University, Cambridge, MA.
- Ratté, C. J. 1989. *Lydian Masonry and Monumental Architecture at Sardis*. Unpublished PhD Dissertation, University of California, Berkeley, CA.
- Roosevelt, C. H. 2003. *Lydian and Persian Period Settlement in Lydia*. Unpublished PhD Dissertation, Cornell University, Ithaca, NY.
- Roosevelt, C. H. 2006. Symbolic Door Stelae and Graveside Monuments in Western Anatolia. *American Journal of Archaeology* 110.1: 65–91.
- Roosevelt, C. H., and C. Luke. In press. Mysterious Shepherds and Hidden Treasures: the Culture of Looting in Lydia. *Journal of Field Archaeology*.

Map 1: Map of the c. 350 square kilometer study area in central Lydia

Map 2: Map showing the locations of tumuli (circles), survey units (lines), and points of interest (squares) in Bin Tepe

Fig. 1: View of the Bin Tepe landscape, with tumuli in the foreground and Sardis in the left background

Fig. 2: View of the east chamber wall in BT05.17, with possible doorway at lower left

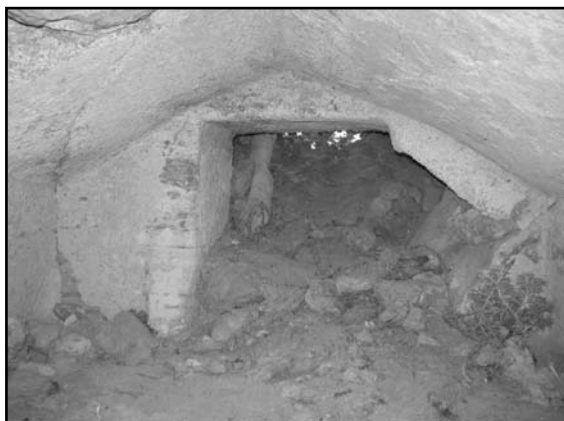
Fig. 3: View of the right kline fragment in the chamber of BT05.58

Fig. 4: View of antechamber and chamber doorway of BT05.58; note rusticated block-filling of doorway

Fig. 5: View of dromos, porch, and antechamber doorway of BT05.58; note plug-type door in porch

Fig. 6: View of south wall and doorway of the rock-cut chamber of BT05.88

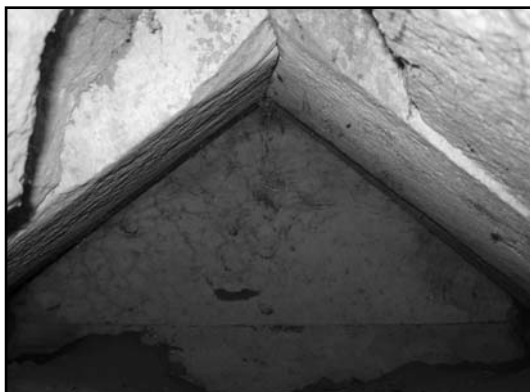

Fig. 7: View of the north wall and ceiling of the chamber of BT05.94

Fig. 8: View of the porch and chamber doorway of BT05.102

Fig. 9: View to north of the chamber of BT05.105

Fig. 10: View to southeast of monument base (1) at BT05.61 with Kevin Cooney in background

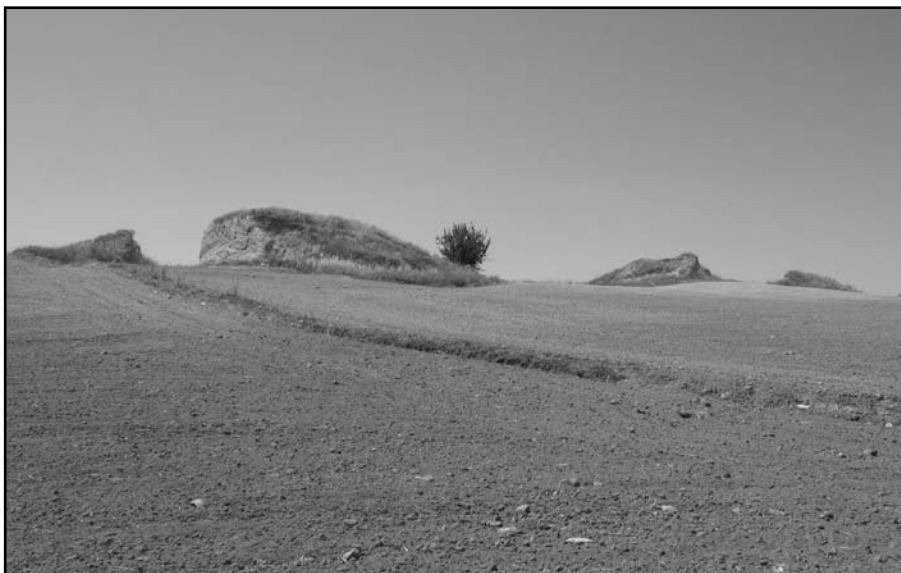

Fig. 11: View to northwest of BT05.45 (on right) and BT05.46 (on left) showing bulldozer cuts

Fig. 12: View to west of BT05.43, showing farmer sitting on the blocks of the destroyed tomb chamber and tractor plowing in background

Fig. 13: View to W of the bridge pier and partially preserved vault (POI05.26) originally noted by William Buckler (1913)

KOMANA ANTİK KENTİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2005

D. Burcu ERCİYAS*

Komana'da 2005 yılı Haziran ayında (13-27 Haziran) 2004'te elde edilen veriler ışığında belirlenen bölgelerde, geniş çaplı arkeolojik yüzey araştırması ve jeofizik araştırma yapılmıştır (Resim: 1). Araştırma ekibinde Yrd. Doç. Dr. D. Burcu Erciyas (başkan), Huriye Sakallıoğlu (Bakanlık temsilcisi), Emine Sökmen (öğrenci), Ahmet Çinici (öğrenci), Tuna Kalaycı (öğrenci), Umut Devrim Eryarar (öğrenci), Burak Belge (öğrenci), ve Nahide Aydın (jeofizik uzmanı) yer almıştır.

Çalışmalar iki etap olarak planlanmış, jeofizik uzmanı ekibe katılana kadar arkeolojik yüzey araştırması üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu seneki çalışmaların temel amacı Komana kentinin yerleşiminin çevreye yayılımını takip etmek, çevre köylerde olası yazıt ve yapı taşlarını tespit etmek ve geçen sene olası yapıların bulunduğu belirlenen 3 bölgede gradyometre ve direnç ölçme teknikleri ile jeofizik araştırma yapmak olmuştur. Bu çalışmalar sonucunda hem kentin yerleşim alanının tespiti hem de ileride yapılması tasarlanan kazı çalışması için bilgi toplanması planlanmıştır.

Bu seneki yüzey araştırmalarını, haziran ayı olması sebebiyle bitki örtüsü son derece zorlaştırmıştır. Geçen senenin aksine 2005'te çanak-çömlek çok az miktarda toplanmış (7 adet plastik poşet), araştırmalar yüzey görüşündeki sıkıntı yüzünden çevre köylerin dolaşılması, yapı taşları ve yazıtların tespiti, yerel halkla kalıntılar hakkında konuşulması üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Geniş alanlarda yürüyerek tarama yapılamamış, ancak köylülerin rehberliğinde olası kalıntılar ziyaret edilmiştir. Buziyeletlere Hamamtepe ve Yeşilirmak'ın güneyinde yer alan Ballıdere Köyü'nden başlanmıştır. Gümenek mesire yerinden yola çıkarak Honi Deresi'nin yatağı takip edilmiş ve Ballıdere Köyü'ne ulaşılmıştır. Bu köy geçen sene tespiti yapılan Karartıcıtepe (Bademlitepe) Tümülüsü'nün bulunduğu tepelerin kuzeydoğu eteklerine, Tokat-Almus karayolunun hemen

* D. Burcu ERCİYAS, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yerleşim Arkeolojisi Anabilim Dalı, İnönü Bulvarı, 06531 Ankara/TÜRKİYE.

kenarına kurulmuştur. Köy evlerinin, ahırların ve bahçelerin duvarlarında çok sayıda antik çağdan kalma yapı taşı bulunmaktadır. Sütun parçaları ve blok taşlara ek olarak üç adet yazıt tespit edilmiştir (Resim: 2). Bu yazıtlar Grekçe olup bir tanesi Bizans Dönemine ait bir mezar taşıdır (Resim: 3). Bu yazıtların fotoğrafları çekilerek stampajları alınmıştır.

Ballıdere Köyü'nün güneydeki eski yerleşim alanı ziyaret edilmiştir. Burada bir adet sütun kaidesi görülmüş ancak arkeolojik herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Ballıdere ile Ahmetalan köyleri arasındaki yolun Ballıdere'ye yakın, doğu yamaçlarında bahçelerin üzerinde 3 adet Roma mezarının kazıldığı görülmüştür. Bu mezarlar kenarları ve üzeri taşlarla kapalı basit mezarlardır. Roma Dönemine ait oldukları, bir tanesinin kenarında kırılmış hâlde bulunan iki ayrı kaba ait parçadan anlaşılmıştır. Alanda dağınık şekilde görülen kemik parçaları mezarlardan kaçak kazılar sırasında çıkarılmış olmalıdır. Geçen sene öne sürdüğümüz Yeşilirmak'ın güneyindeki bu yamaçların kentin nekropol alanı olduğu düşüncesi bu seneki bulgularla güçlenmiştir.

Ballıdere Köyü'nden daha doğuda, yine Tokat-Almus karayolu üzerinde bulunan Döllük Köyü'nde geçen sene başladığımız ancak yarım kalan araştırmaya devam edilmiştir. Köy evlerinin arasında dolaşarak yapı taşları tespitine çalışılmıştır. Köy içerisinde 150x75x60 cm. ölçülerinde bir taş lahit teknesi (Resim: 4) ile 39 cm. çapında bir sütun parçası fotoğraflanmıştır.

Geçen sene tespit ettiğimiz Nüğüçüktepe'nin kuzey yamacındaki yoğun Roma seramiği ve tonozlu yapı bulunan alan tekrar ziyaret edilmiştir. Oradan güneye, tepeye doğru tırmanılmış, Sivritepe'nin batısında, üzerinde bir zamanlar tümülüs bulunduğu belirgin olan tepelerde birçok kaçak kazı çukuru ile karşılaşmıştır. Bu kazı çukurlarından bir tanesinin oldukça yeni olduğu görülmüştür. Mezar kayaya oyulmuş olup 195x80 cm. boyutlarındadır; içerisindeki iskelet dağıtılmış durumdadır (Resim: 5). Bu alanlarda da Ballıdere'nin etrafında olduğu gibi birçok mezar olduğu tahmin edilmektedir.

Gümenek mesire yerinde de hem jeofizik çalışma için uygun saha arama amacıyla hem de ek bir kalıntı bulabilme ihtimali ile dolaşılmıştır. Burada bir kısmı toprağa gömülü şekilde duran bir sütun parçası bulunmuş, etrafı bir miktar açılarak boyutları tespit edilmiştir (143x53 cm.).

Ballıdere, Döllük ve Gümenek civarındaki çalışmalarımız tamamlandıktan sonra Kılıçlı ve Bula köylerinin bulunduğu alana geçilmiş, Kılıçlı Aşağı Mahalle’de serbest hâlde bir yazıt parçası bulunarak müzeye teslim edilmiştir (Resim: 6).

Kılıçlı’nın kuzeyindeki tepelerde köylülerin bahsettiği mağara aranmış ancak bulunamamıştır. Geçen sene bulmuş olduğumuz Bizans Dönemine ait duvarın ve Bula yakınındaki altıgen havuzun geçtiğimiz sene boyunca çok fazla zarar gördüğünü, gerek duvar gerekse havuzun çevresinde ve içinde kaçak kazıların devam ettiği görülmüştür (Resim: 7). Havuz içerisindeki taşlar ve yer kaplamaları yerlerinden kaldırılmış ve etrafındaki künkler kırılarak sökülmüştür. Havuz daha fazla zarar görmeden iç duvarların yüzeylerini belgelemek amacı ile duvarlar 1/50 ölçeğinde çizilmiştir (Resim: 8).

Bula köy yolundan havuza ayrılan patikanın köşesindeki çeşmenin arkasında (batısında) 312x580 cm. boyutlarında moloz taş örgülü bir temel duvarı bulunmuştur. Bu temelin bir havuza ait olduğu tarla sahipleri tarafından söylenmiş ve geçen sene vişne bahçesinde bulduğumuz diğer havuz ve altıgen havuzla bir zamanlar ilişkili olabileceği gözlenmiştir. Bu sene bulduğumuz temelin bir su yapısına ait olduğuna dair herhangi bir veri olmamakla birlikte, çeşmenin hemen arkasındaki pozisyonu, dolayısıyla suyun akış yönü ile ilişkisi ve altıgen havuz ve vişne bahçesindeki havuz ile aynı doğrultuda bulunması bu yapıların bir su sisteminin parçası olabileceklerini düşündürmüştür.

Bu tespitlerimizi takiben Burak Belge ve Nahide Aydın’ın ekibe katılmasından sonra jeofizik araştırması için ön çalışmalara başlanmıştır. Bunun için öncelikle nirengi noktaları tespiti gerekmektedir. Tokat Valiliği Kadastro Müdürlüğü’nün yardımları ile noktalar tespit edilip Total Station ile kareleme çalışmasına başlanmıştır. Öncelikle bir yapının parçası olabileceğini düşündüğümüz altıgen havuzun güney kısmında 12 tane 20x20 m.lik kare oluşturulmuştur. Daha sonra, Gümenek mesire yerinin eski Tokat-Niksar karayolu üzerindeki girişinin hemen yanında 2, ve yüzme havuzunun kuzeyinde de 1 tane 20x20m. lik alan belirlenmiştir.

Çalışmalara havuzun güney tarafındaki karelerden başlanarak gradyometre ile tüm alan ve elektrik direnç ölçme aleti ile 7 kare taranmıştır. Bu çalışmanın sonucunda her iki yöntemin ortaya çıkardığı görüntüde havuzun önünde

bir dizi çizgi, batı tarafında havuzu bir yapının içerisine alan duvar izleri ve güneybatıda 25 m. uzunluğunda ve 20 m.ye yakın eni olan, olası bir yapı görülmüştür (Resim: 9, 10). Havuz ile dik açı yapan bu yapı “U” planlı olup çok geniş yan duvarlara sahip görünmektedir. Havuzun ön tarafındaki çizgilerin birbirleriyle ilişkileri ve aralarındaki kısa mesafe, bunların tarla sürülme izleri olduğunu düşündürmüştür. Her ne kadar havuz batı tarafından bir yapının içerisine dahil edilmiş görünse de, güney tarafında hiçbir yapı izine rastlanmamış olması şaşırtıcı olmuştur. Bu havuzun hamam gibi kamusal bir yapıya ait olma düşüncesi, aynı zamanda bu alanın da Komana yerleşim alanının bir parçası olduğunu göstereceğinden, havuzun müstakil olma ihtimali buranın kentten bağımsız olduğunu düşündürmüştür. Havuzun yakınındaki “U” planlı olası yapının ileride incelenmesi önemli olabilir. Ayrıca jeofizik çalışma kuzeye doğru genişletilirse havuzun bir yapının güney ucunu oluşturup oluşturmadığı da öğrenilebilir. Bu sonuçlar ışığında erken olmakla birlikte bu havuzun gerçekten de anıtsal boyutta bir sulama havuzu olduğu veya en azından kırsal bir villaya ait olabileceği öne sürülebilir. Bu hipotezi kanıtlamak için elbette gelecek yıllarda jeofizik çalışmaları devam etmelidir.

Havuz çevresinde jeofizik çalışmanın önemli sonuçlarından bir tanesi de arazide bulunan yeşil ve koyu gri renkli metamorfik taşlar ile büyük olasılıkla kireçtaşının gradyometreden sağlanan görüntülerde farklılık göstermiş olmasıdır. Yüzeydeki koyu renkli taşlar siyah görünürken, daha derinlerde duvar görüntüsü veren izlerin açık gri olarak belirdiği düşünülmüştür. Bu bulgu ileride jeofizik çalışmada farklı malzeme kullanılmış farklı kültür katmanlarını tespit etmekte kullanılabilir. Farklılık taşların yüzey veya toprak altında bulunmalarından da kaynaklanabileceği için bu bulgu ileride tekrar değerlendirilmelidir.

Gümenek'te DSI'nin mesire yerinde 3 karede uyguladığımız gradyometre ve elektrik direnç ölçme yöntemlerinde herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Bu sebeple araştırma alanı genişletilmemiştir.

Havuz ve Gümenek'teki çalışmalar hızlı bir şekilde sonuçlanınca Hamamtepe üzerinde de jeofizik araştırma yapılmasına karar verilmiştir. Bu alanda 17 tane 20x20 m.lik kare oluşturularak bu karelerin tamamında gradyometre, iki tanesinde ise elektrik direnç ölçme yöntemi uygulanmıştır. Her ne kadar elektrik direnç ölçme yöntemi daha iyi sonuç verdiyse de burada

yüzeyin çok kuru ve taşlık olması sebebiyle çalışma ancak 2 kareyle sınırlı kalmıştır (Resim: 11). Gradyometre çalışmasında ise birçok farklı boyut ve yönde yapı kalıntıları görülmüştür, ancak kesin sonuçlara jeofizik uzmanının raporundan sonra ulaşılabilecektir (Resim: 12).

2005 yılı yüzey araştırması sonucunda Komana antik kentinin merkezinin, ya da en azından kutsal alan ve ilintili binaların merkezinin Hamamtepe olduğu, Yeşilirmak'ın güney tarafındaki tepelerin nekropol olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Bu durumda standart bir Hellenistik kent yerine belki de surlarla çevrili bir kutsal alan, çevresinde verimli arazi ve bu araziye işleyen kutsal çiftçilerin dağınık, ufak yerleşimlerini hayal etmek gerekir. Ancak kuzey kısımda geçen yıl rastlamış olduğumuz büyük tuğla duvarlar, 3 apsizli bazilika ve tabi ki havuz, Kılıçlı ve Bula köyleri arasında da bir takım büyükçe yapıların olduğuna, bölgenin belki daha geç, mesela Bizans Döneminde yerleşim gördüğüne işaret etmektedir. Bu sebeple, sonuçların ancak erken sonuçlar olduğu düşünülebilir.

Gelecek yıllarda Komana'da yüzey araştırmaları sürdürülerek özellikle Hamamtepe'nin daha iyi anlaşılabilmesi için topoğrafik planının çıkarılması, kalan alanlarda da gradyometre ölçümlerinin yapılması, havuzun daha iyi anlaşılabilmesi için jeofizik çalışmanın bu bölgede genişletilmesi ve Hamamtepe'de ileride yapılabilecek kazı çalışmasının ön değerlendirilmesi yapılmalıdır. Çalışmalarımıza başlamadan önce düşündüğümüz gibi, gerçekten de Komana oldukça özel bir konuma sahip olmalıdır, çünkü bir Klasik Dönem kenti görüntüsünü şu ana kadar vermemiştir. Daha önce antik kentlerle birlikte hareket eden kutsal alanlarda çalışmalar yapılmıştır (Miletus-Didyma gibi), ancak bu şekilde herhangi bir kente bağımlı olmadan işlevini sürdüren bir tapınak devleti modeli Anadolu'da tanınmamaktadır. Bu sebeple bölgede yapılacak çalışmalar Anadolu antik çağının çok fazla tanınmayan bir yönüne ışık tutacaktır.

Bu çalışmalara ek olarak, üniversitemiz Jeoloji Mühendisliği Bölümü'nden bir öğrencimiz Komana antik kenti ve çevresinin jeo-arkeolojisini yüksek lisans tezi olarak hazırlayacaktır. Böyle bir çalışma bu yapıda bir yerleşimin doğal kaynaklarını, yerleşim koşullarını, muhtemel arkeolojik verilerin elde edilme olanaklarını, su sistemlerini ortaya koyacak, hava fotoğrafları ve uydu görüntülerinin yorumlanması sonucu kentin yayılım alanı daha açık bir şekilde ortaya konulabilecektir.

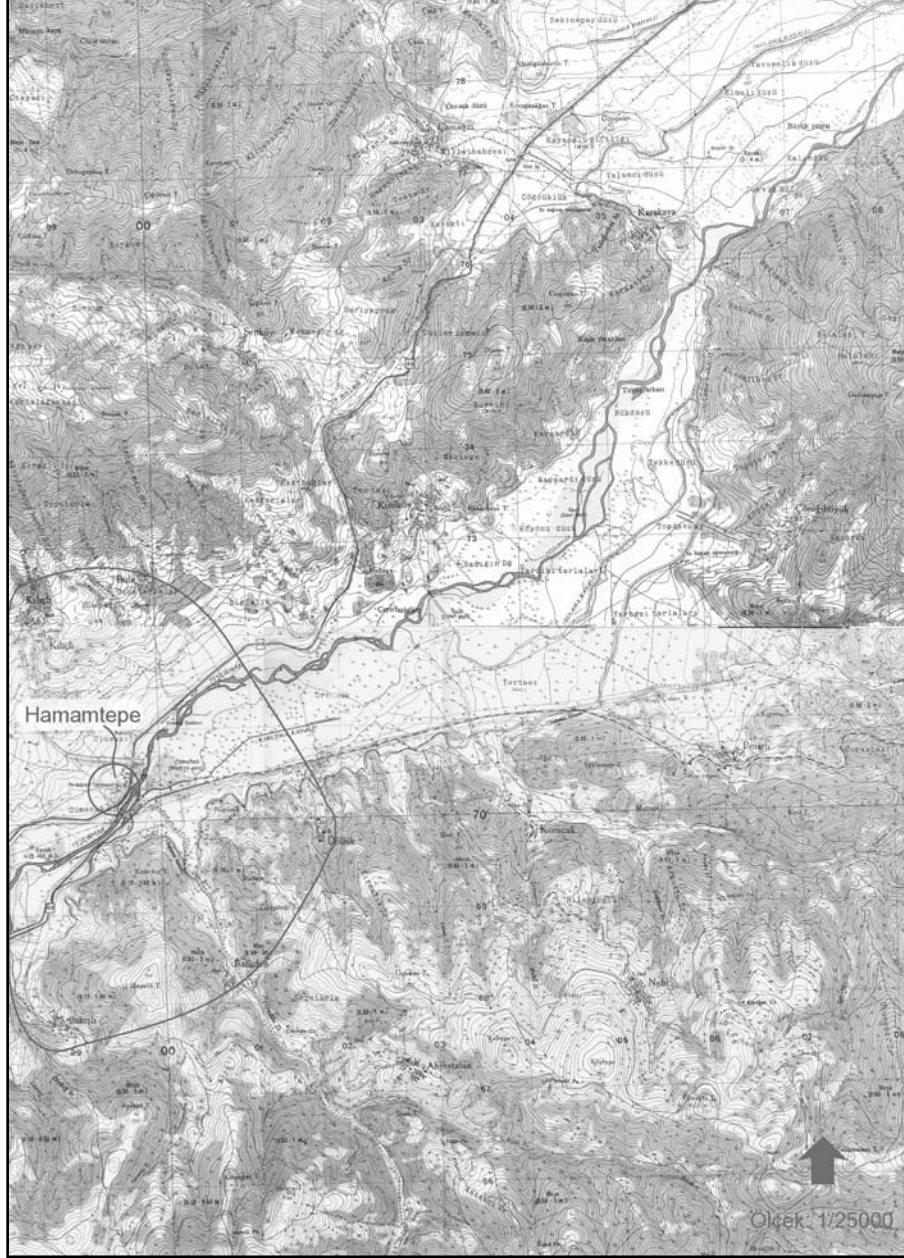

Fig. 1: Komana araştırma alanı

Fig. 2: Ballidere, yazıt

Fig. 3: Ballıdere, Bizans Dönemi mezar taşı

Fig. 4: Döllük, lahit

Fig. 5: Nüğücüktepe, kaçak kazı sonucu ortaya çıkarılmış mezar

Fig. 6: Gümenek, yazıt

Fig. 7: Bula, Havuz tahribat

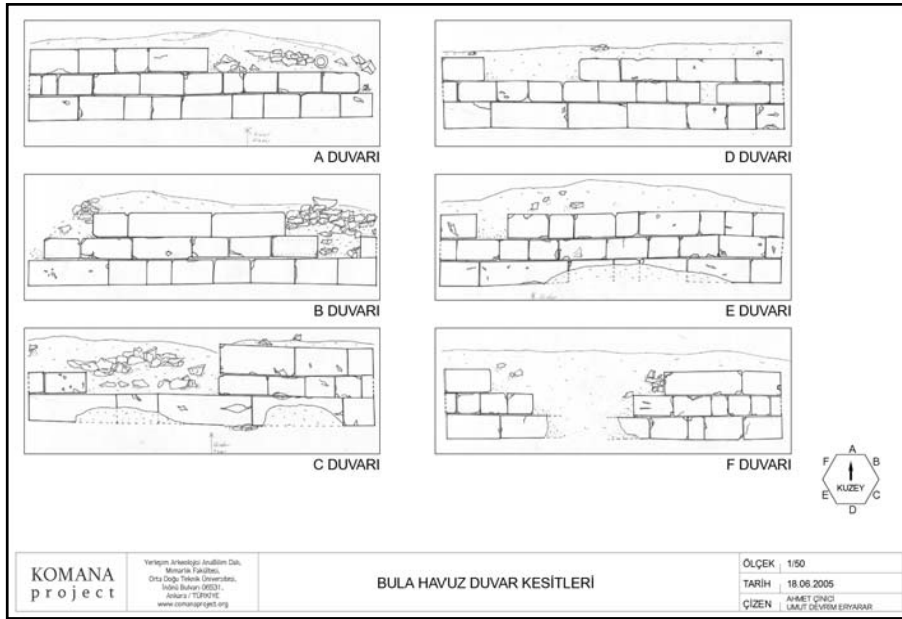

Fig. 8: Bula, havuz duvar kesitleri

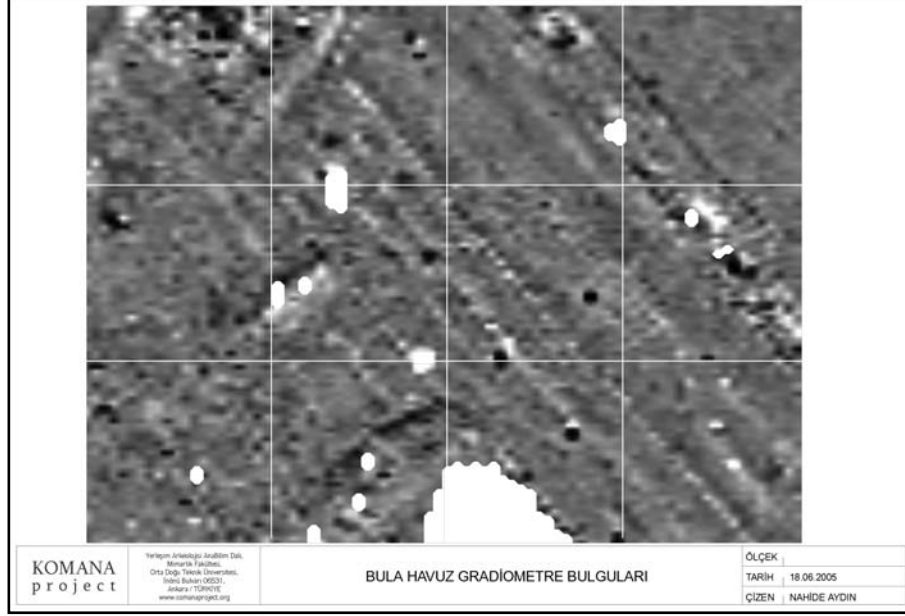

Fig. 9: Bula, havuz gradiometre bulguları

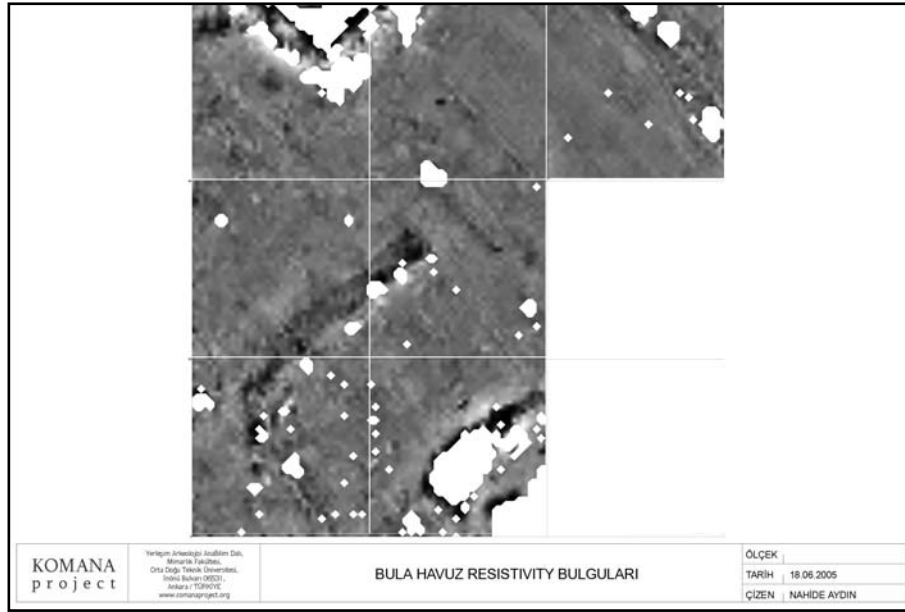

Fig.1 0: Bula, havuz resistivity bulguları

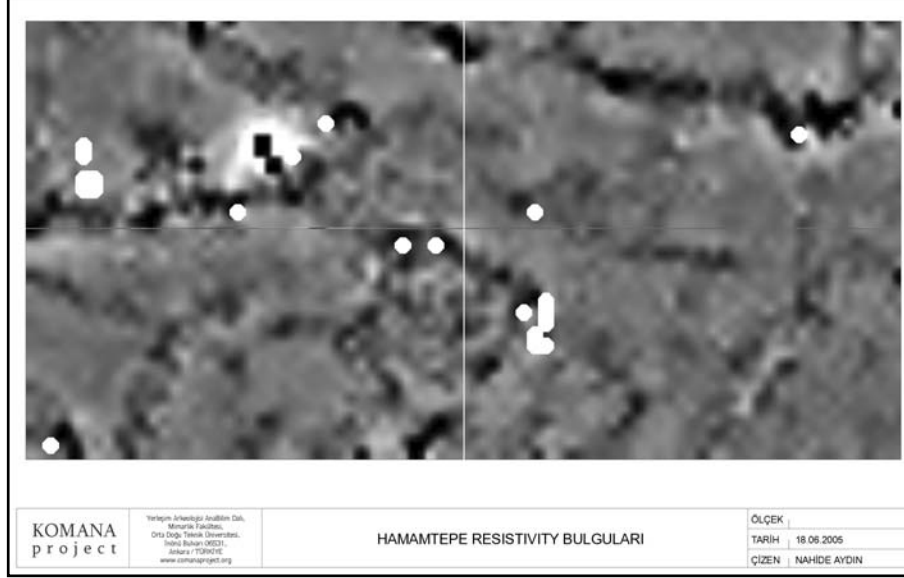

Fig. 11: Hamamtepe resistivity bulguları

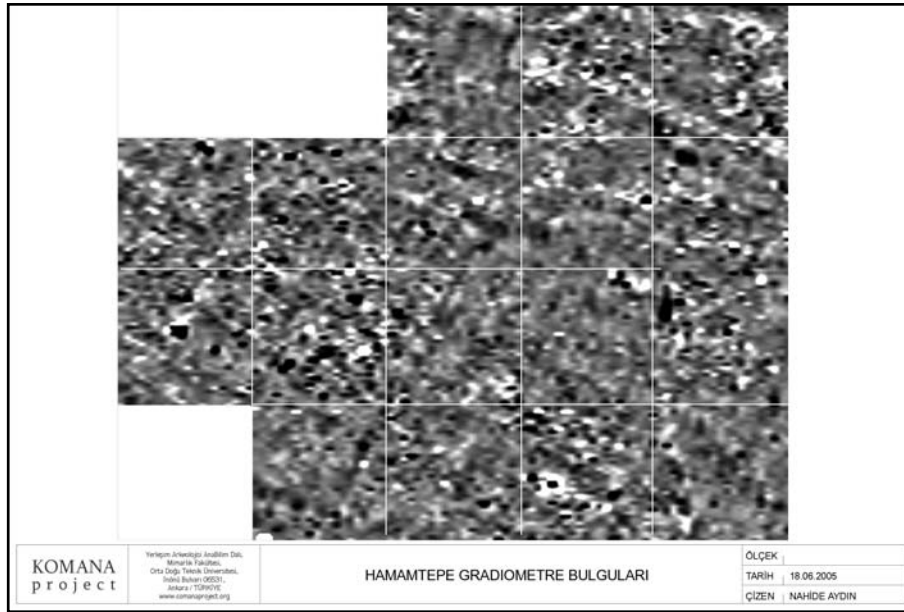

Fig. 12: Hamamtepe gradiometre bulguları

CILICIA SURVEY 2005

Giovanni SALMERI*

Anna Lucia D'AGATA

In 2005 a new campaign of the Cilicia Survey project was carried out under the auspices of the University of Pisa¹. The campaign was mainly devoted to continuing systematic survey of the centre of Misis, the ancient Mopsuestia, in the lower valley of the Ceyhan. Activity concentrated primarily on the study of ancient monuments still visible in the centre and survey in two sites taking in the area immediately north-east of the built-up centre and the höyük—the so-called acropolis—to the south-west of it.

The account of the work entered upon which we offer here starts from the evidence chronologically closest to us, and so works back to the earliest periods.

1. Let us begin with the continuation of the survey of the stretches of the city walls still visible², which was commenced in 2003 and aims at reconstructing their circuit and defining their chronology.

This is a task that now proves singularly complex. In the first place, having been in ruinous conditions for centuries—at least as from the 13th century, when in 1212 Wilbrand of Oldenburg saw them “crumbling with extreme age” (*murum...antiquitate corrosum*)—in the 1970s they were subjected to very large scale demolition which, for example, obliterated the monumental western gate which travellers were still noting at the end of the 19th century.

In the case of Misis alone, of all the centres in the region, Robert Edwards offers no plan of the walls in his volume *The Fortification of Armenian Cilicia*³,

* Prof. Giovanni SALMERI, University of Pisa, ITALY

Dr. Anna Lucia D'AGATA, CNR, Roma, ITALY

1 For assistance in all aspects of our work, our gratitude goes to staff of the Directorate-General of Monuments and Museums, and to our government representative Oya Arslan.

2 Arch. Sebastiano M. Venoso is in charge of this work.

3 Cf. R. W. Edwards, *The Fortifications of Armenian Cilicia*, Washington, D.C. 1987, 198-200.

on account, he explains, of this demolition. Consequently, if we wish to have even a rough idea of the circuit of the walls of Misis before the operations of the 1970s, we still have no choice but to fall back on the outline plan of our centre, with the north misplaced, drawn in the 19th century by the Rev. Davis for his *Life in Asiatic Turkey*⁴.

Secondly, the chronological phases of the walls of Misis can, of course, only be established through ad hoc excavations, which are in fact among our future plans.

To make the work even more complex is the extremely intricate course of history in Mopsuestia, called al-Massisa by the Arabs, and subsequently Mamistra.

In the centuries from the 6th to the 13th –a period that seems to correspond to the life span of the walls–the city fell a prey to frequent sieges and passed into different hands at various times: from the Byzantines to the Arabs and on to the Turks, then to the Crusader forces under Tancred and finally to the Rubenids. Obviously, all this hardly simplifies study of the walls, and explains why the few scholars who have taken even a passing interest in them are far from agreeing on the dating of their phases.

In 2003, then, we began survey of the stretches of walls still visible, and in the campaigns of 2003 itself and 2004 we achieved certain results. In particular, in 2004, at the site of Misis 25, corresponding to a stretch of the walls, a broad portion of polychrome mosaic, located the year before, was cleared and cleaned. As a result of this cleaning work we were able to obtain a clearer idea of the area layout. Delimited in breadth by stretches of walls, the mosaic datable not before the late 5th century AD, extends for a length of about 3 m between a stretch of the city wall running from north to south and another wall, belonging to a tower, and appears to predate them. Thus the first evidence we have established on the chronology of the walls is that they are subsequent to the 5th century AD⁵.

4 Cf. E. J. Davis, *Life in Asiatic Turkey. A Journal of Travel in Cilicia...*, London 1879, plan facing p. 66.

5 Cf. G. Salmeri, A. L. D'Agata et al., "Cilicia Survey 2003", *Studi Ellenistici* 16 (2005), 515.

In the course of the 2005 campaign the remains of seven towers with their contiguous stretches of wall were surveyed, and with this we can say that we have completed the entire circuit. The trapezoidal form we have reconstructed for it differs considerably from the quadrangular layout proposed by Davis.

We have also located the remains of a second circuit in a number of parts, above all to the east of the settlement, and we will be studying them in the course of the 2006 campaign. Also in this year's campaign we intend to begin survey of the circuit of walls on the left bank of the Ceyhan, which shows significant differences—at least in terms of construction technique—from the circuit on the right bank.

As for the towers surveyed in 2005, at the site 40 to the west of Misis, subsequent to work on a new building, it has been possible to make out some traces of the city walls. They are represented by a straight line running north-south of about 2 m in length, surmounted by a modern wall in cement bricks; by a limestone ashlar quite possibly belonging to the core where the city wall met with the south perpendicular wall of a tower; by some remains of the circular part of the tower itself.

On the east side of the centre the stretch of city wall observed at Misis 33 is in part used as the back wall of a barn, and it is also possible to see a broken off portion of perpendicular wall that belonged to a tower, and traces of the tower itself on the ground. Proceeding westwards a change in the course of the wall can be noted, probably to follow the rock banks behind, and remains of the perpendicular walls of a tower are clearly visible.

2. Again, on the east side of Misis, the last campaign saw the start of study on the stadium⁶. Situated outside the city wall, it is U-shaped and shows a northwest-southeast orientation. Today it is occupied by a grove of clementine trees. Like many other stadia, the stadium of Misis is embedded between two rocky hills, which connect on the north-western side to form the *sphendone*.

Thanks to the work so far carried out it has been possible to make out the curve of the *sphendone*, identifiable in some rock-cut traces, as well as a rock-hewn water-channel for drainage, which can be followed at the surface

6 Dr. Ina Eichner is in charge of this study.

over a distance of 1.70 m. In the area of the *sphendone* many small fragments of white marble plates of different thickness were collected: they may be the remains of floor slabs and wall panels. The pottery collected in the same area shows very few sherds from the middle and late Byzantine periods, in contrast to other sites of the city: which suggests that the stadium was not used in the middle and late Byzantine phases of the city, probably due to an earthquake whose effects can be detected in the tilted rows of opus *caementitium*.

3. Again on the east side of the city, at Misis 6, a number of column shafts in situ have been drawn, and a considerable amount of medieval pottery collected, but, more importantly, in the courtyard of a house situated just north of the site a portion of pavement in opus sectile has been discovered. This pavement finds fairly close comparison in another recently restored in the castle of Kizkalesi. On the basis of this evidence we wish to advance the hypothesis that it was in fact at Misis 6 that there rose the palace of the early centuries of the 2nd millennium AD, whose columns and stone blocks could still be seen in the mid-19th century, as recorded by Victor Langlois⁷, scattered over a hillside in the eastern area of the settlement.

4. Along the sides of the main road now crossing the village of Misis in an east-west direction lie a good number of fallen columns, observed and studied as from the first year of our survey. On the evidence of these columns, now mapped and studied in relation to a stretch of road paved with large stones which appears to have lain within the course they mark, it can be argued that, at Mopsuestia, too, as in other cities of Cilicia, and in particular at Soli-Pompeiopolis, there must have been one of those colonnaded avenues for which the region was famous throughout Asia Minor as from the early 2nd century AD. During the 2006 campaign we intend to carry out careful verification with field survey and close study of the material to arrive at precise dating within the Roman imperial age.

5. Moving on, now, to the area north of the settlement, an extensive plot of land used for a necropolis has been located, now traversed by the railway and the national Adana-Osmanyne road. We find reference to the necropolis in the accounts of travellers, but no detailed study has been made of it. On preliminary

⁷ Cf. V. Langlois, *Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus*, Paris 1861, 452.

examination it appears to contain about a hundred hypogeic chamber tombs dug into the rock, preceded by a dromos. Circular holes were found in the roofs of the tombs, possibly serving for libations. It was also recorded the presence—around the mid-19th century – of sarcophagi broken into various parts. With regard to the dating of the complex, which was probably made repeated use of at different times, there can be no way of determining it unless excavation is carried out on one of the few tombs left intact.

6. Turning, now, to the west side of the centre, the exposed section on the western slopes of the höyük, that we call acropolis, located in 2004 and denominated Misis 37⁸ has once again been cleared subsequent to the collapse of the slope in the previous winter. Measurements have been taken of the entire area, the exposed layers have been defined and measured, thorough survey has been conducted and material and fragments have been collected from the individual layers. The levels were also followed in a southerly direction for a length of about 20 m, which can give some idea of the dimensions of the site during the phases of the Neolithic and Calcolithic, roughly between 5500 and 3000 BC.

Of the levels identified, US 271 appears particularly significant in respect of the large number of ceramic classes found (coarse, burnished, or in dark on light technique), together with the presence of obsidian tools and of animal bones including, notably, the remains of wild animals (horns of a deer).

Exceptionally interesting among the sporadic material collected in the area in 2005 is a fragment of the rim of a 'burnished' bowl of the Middle Bronze Age—the first datable to this period found at Misis, although the phase is amply attested in the surroundings. Moreover, thanks to the collaboration of a local inhabitant, we were able to photograph and record the data of the handmade head, 4.3 cm high, of a male figurine with a prominent chin and a conical headdress. It should represent a horse rider or a standing warrior, and belong to well known types of Cypriote coroplastic of the earliest part of the Cypro-Achaic period, dating to the 7th century BC. Considered together with the great amount of pottery of Cypriote derivation collected at Misis, it confirms the strong ties existing between Cilicia and the great island facing it.

8 Cf. G. Salmeri, A. L. D'Agata, "Cilicia Survey 2004", AST 23.2 (2006), 335.

7. In conclusion, it is worth noting that Misis has been included in the 'Ruins and people' research programme carried out in cooperation by Universities of Pisa and Bristol. The aim of the project is to identify and study with great care—as long as the galloping process of globalisation will permit—all those sites, especially in Anatolia and the Near East, where modern villages have risen on the ruins of ancient centres. In this respect a case of exceptional interest is offered by Misis. Here the houses are scattered among the ruins of the ancient city, and here we continue to witness reuse for manifold purposes in everyday life of the sculpture fragments, gravestones, column fragments, stones and ancient floors, as has happened for centuries in so many places of the Mediterranean world. But, what is particularly interesting about Misis is the chance we have to investigate the modes of perception of the ruins still visible, and the processes through which the past is defined and periodised by the village population, consisting mostly of people who emigrated from eastern Turkey: from Urfa, Mardin, Şirnak and other cities. All this serves to remind us that if it is to retain its appeal intact, archaeology must take constant account of living realities, without any thought of destroying them or, even worse, attempting to constitute a substitute for them.

2005 YILI ADANA (CEYHAN) ve KAYSERİ (DEVELİ) YÜZEY ARAŞTIRMALARI

K. Serdar GİRGİNER*

2002 yılından itibaren doğu ile güneydoğu Kappadokia ve 2004 yılından itibaren ise, Ovalık Kilikya'da başlamış olduğumuz yüzey araştırmalarımıza 2005 yazında da devam edilmiştir¹.

Ceyhan Araştırmaları (Harita: 1)

01-08 Ekim 2005 tarihleri arasında Adana'nın 43 km. doğusundaki Ceyhan İlçesi'nin kuzeydoğu ve doğusunda çalışılmıştır. Bu alanlardaki araştırmalar

* Yrd. Doç. Dr. K. Serdar GİRGİNER, Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 01330 Balcalı Kampüsü-Adana/TÜRKİYE sergir@mail.cukurova.edu.tr

1 Tufanbeyli ve Develi için çalışma ruhsatımızı hazırlayan Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, bu çalışmalarımıza maddî kaynak sağlayan Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na, Develi'de çok rahat bir şekilde çalışmamızı sağlayan Kaymakam Şükrü Yıldırım ve başta Belediye Başkanı Recep Özkan ve Nezir Ötegen olmak üzere, çalışmalarımıza büyük ilgi gösteren İbrahim Sarıkaya, Ayhan Usta, Remzi Taşkesen, Başaran Hotel ve çalışanları, Bakırdağı'ndan (Taşçı) Mustafa Temur, Adana Valiliği'nden Müyesser Kartal, DSİ Adana Bölge Müdürlüğü'ne teşekkür ederiz. Tufanbeyli ve Develi çalışmalarımızın Bakanlık temsilciliğini genel müdürlükten Gülay Şahin yapmıştır.

Antik Çukurova'da Ceyhan Ovası'nın (Yukarı Ova) doğusundaki araştırmalarımız, bölgede çalışmakta olan Prof. Dr. Mustafa H. Sayar'ın "Kilikya Yüzey Araştırmaları" projesi dahilinde gerçekleşmiştir, kendisine bu yakın işbirliğinden dolayı teşekkür ederiz. Ceyhan'daki araştırmalarımız ilk bölümü Ceyhan Kaymakamı Salman Yurdaer'ın desteği, Yazı İşleri Müdürü C. Sezai Erallı, Ceyhan DSİ 6.Bölge Müdürlüğü ve Kardelen Restaurant'ın yardımları ile gerçekleşmiştir, kendilerine teşekkür ederim.

Develi, Tufanbeyli ve Ceyhan'daki çalışmalar esnasında heyet üyesi olarak ekipte Prof. Dr. Ahmet Ünal'ın dışında, Yrd. Doç. Dr. Ercan Nalbantoğlu, Araş. Gör. Özlem Oyman-Girginer, Araş.Gör. Faris Demir, Araş.Gör. Fatih Erhan, Arş.Gör.Fatma Şahin, Yüksek Lisansiyerler Hayriye Akıl, Zeynep Yılmaz ve Hakkı F.Özdemir yer almıştır, kendilerine özverili çalışmalarından dolayı teşekkür ediyorum.

arkeoloji edebiyatına girmiş olan yerleşmelerde² bir veri güncelleştirilmesi ve yeni yerleşme birimleri tespiti amaçlarıyla devam etmiştir³.

1. *Hacılar Höyük*: İlçenin kuş uçuşu 2,4 km. güney girişinde, Ceyhan-Yumurtalık karayolunun 200 m. doğusunda yer alır⁴. Höyük yaklaşık 10 m. yüksekliğinde, 100x150 m. ölçülerindedir. Höyüğün tepe kısmında, çok sayıda mimari yapı elemanı ve bir taş pres parçası tespit edilmiştir. Höyükten obsidien parçalar ve sileks üretim artıkları ile dilgiler bulunmuş, ayrıca bir taş mühür dışında derlenen seramikler Kalkolitik, ETÇ ve M.Ö. II. binyıl (Resim: 1) ile Roma-Bizans dönemlerine aittir.

2. *Yarımhöyük*: İlçenin yaklaşık 13 km. kuzeyindeki Adapınar (Çerkez Karamezar) Köyü'nün 1.7km. kuzeybatısında ve Ceyhan Nehri'nin hemen

2 Önceki çalışmalarla ilgili bkz: Girginer, K. S. Baskıda: "Ceyhan Ovası'ndaki Arkeolojik Araştırmalara Genel Bir Bakış", 1. *Ceyhan Sempozyumu: Ceyhan'dan Ceyhan'a*, Ceyhan 29 Mart-01 Nisan 2006, Bildiriler Kitabı.

3 Ceyhan Ovası'nda özellikle tarımsal faaliyetler, defineciler, yol yapımları, drenaj kanalları, yerleşme alanı açılması gibi nedenlerden dolayı her geçen gün yok edilen yerleşme alanlarını ve höyükleri tespit edebilmek amacıyla *ayrıntılı bir modelle* de çalışılmaya başlanmıştır. F. Demir tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde, Ceyhan Ovası'nda seçilen 3 test alanında uydu görüntülerini ve hava fotoğraflarını kullanarak, özellikle arazide çok zor görülebilen, hatta yok edilmiş arkeolojik alanların tespitinde başarı sağlanmıştır, bkz: Demir, F. 2002: *Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemlerini Kullanarak Ceyhan Ovası'nda Test Alanlarında Höyüklerin İncelenmesi*, (Dan: A. O. Dinç-K. S. Girginer), Ç.Ü. FBE'nde hazırlanmış basılmamış yüksek lisans tezi, Adana; Demir, F.-Dinç, O.-Girginer, K. S. Baskıda: "Ceyhan Ovası'nda Kartografik Yöntemle Arkeolojik Alan Tespiti", *ÇÜ FBE Dergisi Arkeoloji Özel Sayısı (Çukurova Araştırmaları I)*, (Eds: K.S. Girginer-F. Erhan), Adana. Bu çalışmayla özellikle 1954 yılında arkeoloji literatürüne kazandırılmış olan höyük ve yerleşmelerin büyük bir kısmı (bkz: Seton-Williams, M. V. 1954: "Cilician Survey", AS IV, 121-174), F. Demir'in ifadesiyle *höyük soykırımına* uğramış ve yok edilmiş/edilmektedir. Dolayısıyla 2005 Ceyhan Ovası araştırmalarında GIS'den yararlanılmış ve son durumları, yeni tespit edilenlerle birlikte kayıt altına alınmıştır.

4 Höyükten ilk kez von der Osten bahsetmiş, daha sonra Garstang, Arık, Seton-Williams, Özgen ve Gates ile Hrouda tarafından ziyaret edilmiştir. Bkz: von der Osten, H. H. 1930: *Explorations in Hittite Asia Minor* 1929, OIC: 8, Chicago; 43; Garstang, J. 1937: "The First Imperial Hittite Sculpture Found South of the Taurus", *ILN* 191/5129, 210-211; Arık, R. O. 1944: "1942'de Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Bitik Kazısı ve Hatay Tetkikleri Hakkında Kısa Rapor", *Belleken VIII/30*, 364; Seton-Williams, a.g.e., 128 vd (No.68); Özgen, İ.-Gates, M. H. 1993: "Report on the Bilkent University Archaeological Survey in Cilicia and the Northern Hatay: August 1991", X. AST, 387 vd; Steadman, S. R. 1994: "Prehistoric Sites on the Cilician Coastal Plain: Chalcolithic and Early Bronze Age Pottery from the 1991 Bilkent University Survey", AS XLIV, 85 vd ve Hrouda, B. 1998: "Survey in der Umgebung von Sirkeli Höyük 1994", *Fs.H.Çambel*, İstanbul, 427 vd.

doğu kıyısında yer almaktadır⁵. Yaklaşık 30 m. yükseklikte ve 50x100 m. boyutlarındadır. Höyüğün batı ve kuzeybatısı, hemen hemen yarısı, Ceyhan Nehri'nin aşındırması ve toprak alınmasıyla tahrip olmuştur. Höyükten toplanan seramiklere göre Kalkolitik, M.Ö. II. binyıl ve geç dönemler tespit edilmiştir.

3. *Molla Ahmet Höyüğü*: İlçenin yaklaşık 5.4 km. kuzeydoğusunda, Adana-Osmaniye karayolunun yaklaşık 200 m. kuzeyinde yer alır⁶. Yaklaşık 5 m. yüksekliğinde, 100x200 m. ölçülerindedir. Höyük üzerinde tarım yapılmaktadır ve tesviye edilmek üzeredir. Höyüğün güney eteklerinde büyük küp parçaları ve kemikler tespit edilmiştir. Bu alanlar höyüğün mezarlık alanı olmalıdır. Derlenen seramiklerin tamamı Kalkolitik Dönem'e⁷ aittir (Resim: 2) ve obsidien ile sileks alet ve üretim artıkları da ele geçirilmiştir.

4. *Topak Taş Tepe*: Hamdilli Beldesi'nin 1.8 km. kuzeybatısındaki kayalık bir alanın güney eteğinde yer almaktadır. Alanın güney yamacından derlenen seramiklerin büyük bölümü Kalkolitik Çağ'a ait krem astarlı gruplar ve pembe-kırmızı renkli süpürge izli seramiklerden oluşur (Resim: 3). Bu alanda ayrıca obsidien ve sileks dilgiler ile bir amphora kulpu ve Roma Dönemi seramikleri de ele geçirilmiştir. Kuzey yamaçta ise, yoğun geç dönem malzemesinin yanında az sayıda Kalkolitik Çağ seramiği, obsidien ile sileks üretim artıkları ve pişmiş toprak ağırlık, ele geçirilen buluntular arasındadır.

5. *Hamdilli Beldesi Mezarlığı*: Hamdilli Beldesi ile Erenler (Papak) Köyü arasında Hamdilli Beldesi'nin 1.2 km. güneyinde yer alan yerleşmenin büyük bir kısmı köyün mezarlığının içerisinde kalmıştır. 13 m. yüksekliğindedir. Mezarlığın güney ve güneybatısındaki alan, tarım ve sulama kanalları yüzünden tahrip olmuştur. Höyükten toplanan seramikler Neolitik, Kalkolitik

5 İlk kez von der Osten haritasına işaretlemiş, 1936 yılında Garstang tarafından sondaj yapılmış ve son olarak da Seton-Williams tarafından ziyaret edilmiştir: von der Osten, a.y.; Garstang, J. 1937: "Explorations in Cilicia: The Neilson Expedition, Preliminary Report", *LAAA XXIV/1-2*, 52 vd; Garstang, J. 1937: "Explorations in Cilicia: The Neilson Expedition, Fifth Interim Report", *LAAA XXVI/3-4*, 89 vd; Garstang, J. 1939: Discoveries in Cilicia, *PEQ LXXI*, 137 vd; Seton-Williams, a.y., (No. I).

6 İlk kez Seton-Williams tarafından tespit edilmiştir: Seton-Williams, a.y. (No. 28).

7 Kasada bulunan boyalı parçalar Mersin-Yümüktepe'nin XIV-XIII ve XIIB tabakalarından ele geçirilen ve Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenen Ubeyd parçalarıyla benzerlik göstermektedir, bkz: Garstang, J. 1953: *Prehistoric Mersin, Yümük Tepe in Southern Turkey*, Oxford, 164, fig.103. Ele geçirilen saman katkılı kâseler aynı zamanda Tarsus-Gözlükule'nin Ubeyd safhalarından bilinen kaplarla benzerdir, bkz: Goldman, H. 1956: *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, From the Neolithic through the Bronze Age*, Vol: II (Text-Plates), Princeton, 89, fig. 224, N. 17. Krş: *chaff-faced simple* grubu 75-76, fig. 340'taki örneklerle.

ve ETÇ'na aittir. Çok sayıda obsidien alet ve üretim artıkları, üç adet pişmiş toprak ağırlık, pişmiş toprak mühür ve minyatür bir taş balta, alandan ele geçirilen küçük buluntulardır.

6. *Ada Tepe II (Balağıl Höyüğü)*: Ceyhan'ın doğusunda Değirmendere Köyü'ne bağlı Yörükler Mahallesi'nde yer almaktadır⁸. Derlenen kasalarda obsidien aletlerin dışında, M.Ö. II. binyıl seramikleri ile birlikte yoğun grubunu Roma ve Bizans dönemlerine ait seramikler oluşturmaktadır.

7. *Boz Höyük ve Kuyluk Tepe*: Ceyhan'ın doğusundaki Kuzucak (Yassıca/ Salihiye) Köyü'nün 2 km. batısında, demiryolunun 150 m. güneyindedir⁹. Höyüğün 250 m. kuzeyinde DSI'nin genişlettiği Karaçay Deresi akmaktadır. Yaklaşık 30 m. yüksekliğindedir. 1973 tarihli hava fotoğraflarında ve güncel uydu görüntülerinde bu alanda 4 tane yerleşme görülmektedir. Boz Höyük'ün güneyindeki küçük oval yerleşme tamamen düzlenmiştir. Bozhöyük'ün hemen batısında ise Kuyluktepe yer almaktadır. Boz Höyük'ün tepesinde Kalkolitik, ETÇ, M.Ö. II. binyıl seramikleri ile yazıtlı bir mühre sahip Rodos amphorasının kulpu, eteklerde Roma ve Bizans dönemleri seramikleri ile Kuyluk Tepe'de ise Roma ve Bizans dönemleri seramikleri bulunmuştur.

8. *Tepesidelik*: Köprülü Köyü'nün 3 km. güneyinde yer alır ve 12 m. yüksekliğinde bir höyüktür¹⁰. Höyüğün kuzey yamacı dışındaki alanlarında tarım faaliyetleri höyüğü yok etmektedir. Ceyhan Nehri'nin yatak değiştirdiği alanlara yakın bir konumdadır. Obsidien ve sileks üretim artıkları ve dilgilerin yanı sıra höyükte yüzeyi saman katkılı Kalkolitik Çağ grubu, ETÇ¹¹ ve

8 İlk kez Seton-Williams tarafından tespit edilmiş, Hrouda tarafından da incelenmiştir, bkz: Seton-Williams, a.y., (No. 62); Hrouda, a.y.

9 İlk kez Seton-Williams tarafından tespit edilmiştir, bkz: Seton-Williams, a.y., (No. 25).

10 İlk kez Seton-Williams tarafından tespit edilmiştir, bkz: Seton-Williams, a.y., (No. 34).

11 ETÇ'na ait bir seramik Amuq H safhasının *Red-Black Burnished Ware* grubu içinde yer alan dikey kenarlı parçalara benzemektedir, krş: Braidwood, R. J.-Braidwood, L. S. 1960: *Excavations in the Plain of Antioch I. The Earlier Assemblages Phases A-J*, OIP LXI, Chicago-Illinois, 361-362, fig. 281, No. 9-10. Bir diğer seramik de Amuq I safhasına tarihlenen Brittle Orange Ware grubunun içinde yer alan kiremit kırmızısı renkte astarlı ve perdahlı, üzerinde çizgisel çarpı işaretlerinden oluşan bezemeli gruba benzer, krş: Braidwood-Braidwood, a.g.e., 406-407, fig. 310, No.1 8. Aynı parça Gözlükule'de ETÇ II'ye tarihlenen *Red Gritty 'Gross-Stitch' Insized Ware* grubu içinde yer alan seramiklerin kaplarıyla teknik ve bezeme açısından da benzerdir, bkz: Goldman, a.g.e., 109, 123, fig. 255, 348, No. 278. Bunların dışında Mellaart, Konya Ovası ve Kilikya'da *Metallic Ware* kaplarının dağılım haritasında Tepesideliki de işaretlemiştir: Bkz: Mellaart, J. 1963: "Early Cultures of The South Anatolian Plateau, II. The Late Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Konya Plain", AS XXIII, 212.

M.Ö. II. binyıl¹² (Resim: 4), Roma ve Bizans dönemlerine ait seramikler ele geçirilmiştir.

9. *Köseler Höyük*: Azizli Köyü'nün 1.9 km kuzeyinde yer alan höyüğün ortasından E5 karayolu geçmektedir ve yaklaşık tamamına yakını yol yapımı ve tarım yüzünden tahrip edilmiştir¹³. Mevcut en yüksek noktası yaklaşık 5 m.dir. Obsidien ve sileks üretim artıklarının dışında çok tahrip olmuş az sayıda Prehistorik parça ve geç dönem seramikleri ele geçirilmiştir.

10. *Çiftlik Höyük*: Azizli Köyü'nün 3.2 km. doğusunda, Toprakkale'nin Lalegölü Köyü sınırında yer alır. Yaklaşık 12m. yüksekliktedir. Höyüğün güney eteğinde bir çiftlik kurulmuştur ve güney yamacı doğal yükselti üzerindedir. 2 adet dilgi ile Kalkolitik Çağ¹⁴ ve ağırlıklı olarak da geç dönem seramikleri tanımlanmıştır.

11. *Tatarlı Höyük (Tazılı Tepe)*: Tatarlı Köyü içinde köyün güney-güneybatısında ortalama 37 m. yüksekliğinde 300x180 boyutlarında bir höyüktür¹⁵. Tatarlı Höyük'ün üzerine yakın zamanlarda düğün salonu yapılmıştır. Höyüğün üzeri ve çevresi ağaçlar ve çalılıklarla kaplıdır. Höyüğün kuzey eteğinde ve köy içinde kaynak sular vardır. Bu alanda Roma Dönemine ait bir havuz ve hamam kalıntısı bulunmaktadır. Höyükteki çalışmalarımız esnasında çok sayıda obsidien dilgiler ve alet parçaları ile sileks aletler, Kalkolitik, ETÇ, M.Ö. II. binyıl ve Roma-Bizans dönemlerine ait seramikler tespit edilmiştir.

12. *Bucak Tepe*: Tatarlı Höyük'ün 40 m. kuzeyinde, 11 m. yüksekliğe sahip bir tepedir. Sileks ve obsidien alet ve parçalarının dışında ağırlıklı olarak Kalkolitik Çağ seramikleri ile karşılaşılmıştır.

13. *Kuyluk Tepe*: Tatarlı Köyü'nün yaklaşık 1.6 km. batısında köy merasının içinde ortalama 12 m. yüksekliğinde bir höyüktür. Obsidien ve sileks aletlerin dışında Kalkolitik Çağ ve Roma-Bizans dönemlerine ait seramikler tanımlanmıştır.

13 İlk kez R. O. Arık tarafından sadece ismi zikredilmiştir, bkz: Arık, a.y.

14 Höyüğün kaba saman katkılı ve yüzeyleri fırçayla düzeltilmiş parçaları için krş: Amug F (*chaff-faced simple ware*): Braidwood-Braidwood, a.g.e., 236, fig. 176, No. 17-24. Gözlükule'nin Ubeyd safhasına tarihlendirilen kaba kaplar içinde yer alan coarse chaff-faced ware grubuyla krş: Goldman, a.g.e., 77-78, fig. 341 M.

15 Seton-Williams tarafından literatüre kazandırılmış, daha sonra buradaki su kaynağından ve hamamdan Sayar bahsetmiştir, bkz: Seton-Williams, a.g.e., 128-129, 170, No. 39; Sayar, M. H.-Siewert, P. et.al.1993: "Doğu Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları, 1991", X. AST, 179.

14. *Geçemey/Keçebey Höyük*: Çataklı Köyü'nün 2.3 km. güneyinde, Keçebey Çiftliği'nin doğusunda, ortalama 12 m. yüksekliğinde bir höyüktür¹⁶. Höyüğün batı etekleri Keçebey Çiftliği'ne kadar uzanmaktadır. Höyüğün tarımsal faaliyetlerden dolayı seviyesi inmiş ve kaçak kazı çukurlarından dolayı büyük bölümü tahrip olmuştur. Üç adet obsidien dilginin dışında Kalkolitik Çağ, Roma ve Bizans dönemlerine ait seramikler tanımlanmıştır.

15. *Bakırlı Çiftlik Höyük/İkizhöyük*: Çataklı Köyü'nün 5.2 km. batısında yan yana 2 yükseltiye sahip ortalama 10 m. yüksekliğinde bir höyüktür. Höyüğün yaklaşık 200 m. kuzeyinden sulama kanalı geçmektedir. Bu kanal Ceyhan Nehri'nin eski yatağı ıslah edilerek yapılmıştır. Obsidien ve sileks üretim artıkları, taş amuletin dışında Kalkolitik, ETÇ, M.Ö. II. binyıl ve Roma-Bizans dönemleri tespit edilmiştir.

16. *Akfatma Höyük/Hüruşağı/Kel Sümbül Höyük*: Birkent Beldesi'nin Yenikent Mahallesi'ne bağlı, mahallenin 2.2 km. güneybatısında, yaklaşık 6 m. yüksekliğe sahip bir höyüktür. Höyüğün batısında sulama kanalı ve stabilize yol geçmektedir. Höyüğün 2 km. kuzeyinden Ceyhan Nehri akmaktadır. Tarımsal faaliyetlerden dolayı tahrip olmuştur. Sileks parçalar dışında, Kalkolitik (Resim: 5), OTÇ, Roma ve Bizans dönemlerine ait seramikler toplanmıştır.

17. *Mercin-Boz Höyük*: İlçenin yaklaşık 3.6 km. kuzeyinde, Adana-Osmaniye karayolunun üzerinde yer alır¹⁷. 40-50 m. yükseklikte ve 200x150 m. ölçülerindedir. Höyüğün kuzey yamaç ve eteklerinde yapılaşma nedeniyle, özellikle kuzeydoğu yamaç ve etekleri de tarımsal faaliyetlerden dolayı tahrip olmaktadır. Sileks ve obsidien aletlerle birlikte bir pişmiş toprak ağırlık ele geçirilmiş, Kalkolitik, ETÇ (Resim: 6), M. Ö. II. binyıl ile geç dönemlere ait seramikler bulunmuştur.

18. *Hikmet Höyük/Ertekin Bey Höyüğü*: Mercin-İncetarla Köyü'nün yaklaşık 700 m. batısında yer alır ve ortalama 3,5 m. yükseltiye sahiptir¹⁸. Tarımsal

16 Seton-Williams tarafından ilk kez ziyaret edilmiştir, bkz: Seton-Williams, a.y., (No. 40).

17 İlk defa Garstang tarafından tespit edilmiş, daha sonra Seton-Williams tarafından ziyaret edilmiş, 1965 yılında Adana Müzesi tarafından bir sondaj kazısı yapılmıştır, bkz: Garstang, J. 1937: "Explorations in Cilicia: The Neilson Expedition, Preliminary Report", LAAA XXIV/1-2, 55; Seton-Williams, a.y., (No. 12) ve Altay, M. H. 1965: *Adım Adım Çukurova*, Adana, 7.

18 Burası belki de 1936 yılında Garstang'ın ilk kez bahsettiği ve 1951 yılında Seton-Williams'ın lokalize edemediği İlmıyır ile aynı yer olabilir, bkz: Seton-Williams, a.y., (No. 67).

faaliyetlerden dolayı gün geçtikçe yok olmaktadır. Höyüğün 200 m. doğusundan Mercin Çayı akmaktadır ve Ceyhan Nehri'nin yatak değiştirdiği alana yakındır. Kalkolitik Çağ dışında, Roma ve Bizans dönemleri seramikleriyle birlikte sileks üretim artıkları ve cam kaide parçası bulunmuştur.

19. *Yarımhöyük/Ömer Ağanın Höyüğü*: İncetarla Köyü'nün 2 km. kuzeyinde yer alır ve ortalama 7 m. yüksekliğindedir. Obsidien ve sileks üretim artıklarından hariç, Kalkolitik, ETÇ, OTÇ, Roma ve Bizans dönemlerine ait seramikler tanımlanmıştır.

20. *Cebra Höyük/Kıllı Höyük*: Karakayalı Köyü'nün 900 m. Güneyinde, ortalama 10 m. yüksekliğindedir¹⁹. Höyüğün eteklerinde tarımsal faaliyetler ve toprak alınması ile kurutma kanalı özellikle batısında ve kuzeydoğusunda tahribatı arttırmıştır. Yarıısı korunmuş pişmiş ağırşak dışında, Kalkolitik, M.Ö. II. binyıl, Demir Çağı, yoğun olarak da Roma ve Bizans dönemlerine ait seramikler bulunmuştur.

21. *Yeniköy Yerleşmesi*: Yalak Köyü'ne bağlı Yeniköy Mahallesi'nin kuzey girişinde yer alır. Yerleşme tesviye edilmiş, batısına bir ev yapılmıştır. Obsidien bir parça ve sileks iki dilgi ile birlikte Kalkolitik Çağ, yoğun olarak da Roma Dönemi seramikleri vardır.

22. *Yalaközü Höyük/Sarıhöyük*: Yalak Köyü'nde, köyün kuzeydoğusunda yer alır ve ortalama 20 m. yüksekliğindedir²⁰. Köy höyüğün güney eteklerinde kurulmuştur. Sileks bir dilginin dışında M.Ö. II. binyıl (Resim: 7) ve Roma-Bizans dönemleri tanımlanabilmiştir.

23. *Pascu Höyüğü/Pasgüden Höyüğü*: Küçük Elmagölü Köyü'nün 4.5 km. güneydoğusundadır ve ortalama 11 m. yüksekliktedir²¹. Yamaç ve etekleri tesviye edilmiştir. Obsidien ve sileks üretim artıkları ile aletler, pişmiş toprak ağırlığın haricinde Kalkolitik, ETÇ, höyüğün güneydoğusunda ise yoğun Roma ve Bizans dönemlerine ait seramikler bulunmuştur.

19 İlk kez Seton-Williams tarafından tanımlanmıştır, bkz: Seton-Williams, a.y., (No. 30).

20 İlk kez Seton-Williams tarafından tanımlanmıştır, bkz: Seton-Williams, a.y., (No. 32).

21 İlk kez Seton-Williams tarafından tanımlanmıştır, bkz: Seton-Williams, a.y., (No. 35).

Ceyhan Ovası'ndaki çalışmalarımızda ziyaret ve tespit ettiğimiz geç dönemlere ait yerleşmeler ise şu şekildedir²² : *Çatalhöyük Köyü/Çatal Höyük II*: İlçenin yaklaşık 19 km. kuzeyindedir. Antik yerleşmeler günümüz köyünün altında kalmıştır²³. Çok az ele geçirilen seramikler Roma Dönemine aittir. *Akpınar*: Hamdilli Beldesi'nin 1.8 km güneyinde yer alır. Alandan geçirilen bir sulama borusu döşenmesi esnasında çok sayıda Roma ve Bizans dönemlerine ait taban döşemesi ve çatı kiremidi parçaları açığa çıkmıştır. *Çomdan Nekropolü*: Hamdilli Beldesi'nin 2.7 km. güneydoğusundadır. Ana kayaya oyulmuş çok sayıda merdivenli, kısa dromoslu kaya mezarları vardır. Bu mezarların yakın çevrede bilinen en yakın benzerleri Kurtkulağı Kasabası Yüceören'de bulunmaktadır. *Harputlu Tepesi*: Ceyhan'ın doğusunda Erenler Köyü'nün 2.1 km. doğusunda yer alır. Seramiklerin çoğunluğu Roma Dönemine aittir. *Çatalhöyük (İkiztepe)*: Ceyhan'ın 3.3 km. doğusunda yer almaktadır. Çok az sayıda geç dönem seramiğine rastlanmıştır. *Zincirli Höyük*: Azizli Köyü'nün 3.9 km. kuzey-kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yerleşmenin tamamına yakını düzlenmiştir ve üzerinden sulama kanalı geçmektedir. Çok az sayıda geç dönem malzemesi bulunabilmiştir. *Kamışlı/Yarma Höyük*: Azizli Köyü'nün 2.5 km. kuzey-kuzeydoğusunda yer alan höyüğün ortasından tren yolu geçmektedir. Seramikler Roma ve Bizans dönemlerine aittir. *Ala Kilise*: Azizli Köyü'nün yaklaşık 1 km. güneybatısındadır. Alanda çok sayıda sarnıç, kaya mekânı ve merdivenli, kısa dromoslu mezara rastlanmıştır. *Davultepe*: Azizli Köyü'nün hemen doğusunda yer alır ve Doğu eteğinde ana kayaya oyulmuş bir sarnıç vardır. *Karahöyük*: Mustafabeyli Beldesi'nin 1.2 km. batısında, düzlenmiş bir höyüktür. Çoğunluğu Roma Dönemi, az sayıda da Bizans Döneminin sırlı seramikleri tespit edilmiştir. *Töngelen Höyük*:

22 Burada hakkında çok şey yazılan ve bizim de son durumlarını tespit etmek için ziyaret ettiğimiz Muttalıp Höyük (Catavolo/Mutlubake) ve Karanlık Kapı (Amanikai Pylai) ile ilgili ayrıntılara girmiyoruz. Bunun dışında Karanlık Kapı'nın acilen aslına uygun olarak restore edilmesi ve çevresinin çöplük olarak kullanılmasının engellenmesi gerekmektedir. Ayrıca bkz: Hild, F.-Hellenkemper, H. 1990: *Kilikien und Isaurien*, 2 Cilt, TIB 5= ÖAW, phil.-hist. Kl. Denkschr.215, Wien, 153 vdd; Sayar, M. H.-Siewert, P. et.al.1994: "Doğu Kilikya'da Epigrafi ve Tarihî-Coğrafya Araştırmaları, 1992", *XI. AST*, 144-145; Tobin, J. 1996: "The City in the Sand Dunes: A Survey of A Roman Port Facility in Cilicia", *XIII. AST* 2, 151 vd; Özgen-Gates, a.g.e., 387 vd.

23 İlk kez von der Osten haritasına işaretlemiş, daha sonra Seton-Williams'ın 1951 yılı çalışmalarında yaklaşık 7 m. yüksekliğe sahip olduğu belirtilmiştir: von der Osten, a.y.; Seton-Williams, a.y., (No. 143).

Tatarlı Köyü'nün 2,8 km. güneybatısında yer alır. Alanda çok az sayıda geç dönem malzemesine rastlanılmıştır. *Berende Tepesi*: Tatarlı Köyü'nün 2 km. güneyindedir. Bir adet sileks dilginin dışında az sayıda geç dönem seramikleri tespit edilmiştir. *Domuzdamı ve Leçe Mevkii*: Tatarlı Köyü'nün 1.8 km. güney-güneydoğusunda düzlenmiş alanda çok az seramik ele geçirilmiştir. Tatarlı Köyü'nün güney girişindeki köy mezarlığında görülebilen olasılıkla bir kiliseye ait mimari elemanların buradan taşındığı söylenebilir ve az sayıdaki seramik yine geç dönemlere aittir. *Çatalyapı*: Burhanlı Köyü'nün 2.8 km. batısındadır. Seramikleri Roma ve Bizans dönemlerine aittir. *Mağaralı*: Burhanlı Köyü'nün 2.4 km. doğusunda yer alır. Bu alanda Ortaçağ özellikleri gösteren bir takım yapılar, kaya mekânları ve mozaik taban kayıt altına alınmıştır. Alandan Roma-Bizans seramikleri izlenebilmiştir. *Kırıkyapı/Kocayapı*: Burhanlı Köyü'nün 1,9 km. güney-güneydoğusunda hamam kalıntıları tespit edilmiştir. Seramikleri Roma-Bizans dönemlerine aittir. *Yıkık Kilise*: İncetarla Köyü'nün 2.9 km. güneybatısında yer alır. Az sayıdaki seramik Roma Dönemine aittir. *Mısırlı Çiftliği*: İncetarla Köyü'nün 3.8 km. güneydoğusundadır. Yoğun Roma Dönemi seramiği tespit edilmiştir. *Kürtbekir Mevkii*: Karakayalı Köyü'nün 1.2 km. güneydoğusunda yer alır. Alanda mimari taş bloklar izlenebilmiştir. *Murtaza Damı*: Yalak Köyü'nün 2.2 km. doğusundadır ve Roma Dönemi seramikleri ele geçirilmiştir. *Kamışlı*: Yalak Köyü'nün 2.6 km. doğusundadır. Roma-Bizans Dönemi seramikleri görülmektedir. *Köprülü Köyü Merası*: Köprülü Köyü'nün 900 m. kuzeydoğusunda yer almaktadır. Roma Dönemi seramikleri tespit edilmiştir. *Kırımoğlu Çiftlik Höyük*: Köprülü Köyü ile Günyazı Köyü'ne giden yol üzerinde yer alır ve Roma Dönemi seramikleri tespit edilmiştir. *Arif Höyük*: Köşreli Beldesi'nin 2.5 km. güneyindedir. Roma Dönemi seramikleri toplanmıştır. *Ökkeş Höyük*: Altıgöz (Altıgözbekirli) Köyü'nün 990 m. kuzeybatısında bir yerleşmedir. Yarısı korunmuş bir mührün yanında cam parçaları ve Roma-Bizans dönemleri seramikleri tespit edilmiştir. *Kırteke Höyüğü*: Günyazı Köyü'nün 2.5 km. kuzeydoğusundadır²⁴ ve Roma Dönemi seramikleri ele geçirilmiştir. *Makas Yerleşmesi ve Nekropolü*: Değirmenli Köyü'nün 1.2 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır. Makas yerleşmesinin yaklaşık 150 m. doğusunda ise, nekropol yer almaktadır. Kaçak kazı çukurlarından izleyebildiğimiz kadarıyla pişmiş

24 Burası Seton-Williams'ın tespit ettiği İslamoğlu ile aynı yerleşme olabilir, bkz: Seton-Williams, a.y., (No. 55).

toprak lahit mezarlardan oluşan bir mezarlıktır. Hem yerleşmenin, hem de nekropolün seramiği Roma Dönemine aittir. Harab Mevki: Değirmenli Köyü'nün 2.3 km. doğusunda bir yerleşmedir. Seramiği geç dönemlere aittir. *Uzunoğlan Çiftliği*: Değirmenli Köyü'nün 2.8 km. kuzeyinde Uzunhaliller Çiftliği'nde yer almaktadır. Pişmiş toprak ağırşak ve Roma Dönemi seramikleri ele geçirilmiştir. *Çamurlu Höyük*: Dağıstan Köyü'nün 1 km. kuzeybatısındadır ve seramikleri Roma Dönemine aittir. *Malaz Mevkii*: Körseli Beldesi'nin yaklaşık 1.7 km. kuzeyinde yer almaktadır. Toplanan seramikler Roma Dönemine aittir. *Semerci Höyük*: Birkent Beldesi, Eskikent Mahallesi'nin 3 km. güneybatısında yer almaktadır. Roma ve Bizans dönemlerine ait seramikler tanımlanmıştır. *Ekin Höyük*: Eskikent Mahallesi'nin 2.1 km. güneybatısında yer almaktadır. Roma Dönemine ait seramikler toplanmıştır. Arlavuk/Harlavuk Höyük: Azizli Köyü'nün 2.5 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Yoğun Roma ve Bizans dönemlerine ait seramikler bulunmuştur.

Tufanbeyli Çalışmaları

1. *Elemanlı Çakırlar Köyü*²⁵ *Yerleşme 1*: İlçe merkezinin kuzeyinde, Şar Köyü'nün batısında yer alır. Köyün doğusunda, Elemanlı Çakırlar-Şar Köyü yolunun kuzeyinde doğal bir tepenin güney yamacında geç dönemlere ait bir boğa figürünün Adana Arkeoloji Müzesi'ne intikal etmesinden sonra alanda çalışma yapılmıştır. Bu tepenin kuzeyinde bir su kaynağı bulunmaktadır. Alanda geç dönemlere ait seramikler izlenmiştir.

*Develi Çalışmaları*²⁶ (Harita: 2)

13-28 Eylül 2005 tarihleri arasında Kayseri'nin 50 km. güneyindeki Develi (eski Everek²⁷) İlçesi'nde çalışılmıştır. 1903 km²lik yüzölçümüyle Develi

25 Köyle ilgili daha önceki çalışmalar için bkz: Girginer, K. S. 2004: "2002 Yılı Adana İli ve Çevresi Yüzey Araştırmaları (Tufanbeyli) ve Kizzuwatna Araştırmaları I", 21. AST 1, 313.

26 2004 yılında Kayseri-Sarız'da başladığımız Kappadokia yüzey araştırmalarına 2005 yazında da devam edilmiştir. Bu çalışmalardaki amaçlarımız, özellikle güney ve güneydoğu Kappadokia bölgesinde M.Ö. II. binyıl yerleşmelerinin tespit edilmesi, Kizzuwatna/Kilikya/Çukurova- İç Anadolu ilişkilerinin ve ulaşım yollarının tespiti, bunun dışında da diğer arkeolojik dokunun kayıt altına alınması, 2002 yılından beri çalıştığımız Tufanbeyli ve özellikle Cappadokia Comanası'nın hinterlandındaki bölgelerin araştırılmasıdır. Develi için bkz: Girginer, K. S. 2003: "Adana ve Çevresi Kizzuwatna Araştırmaları Projesi: M.Ö. 2. Binde Develi ve Tufanbeyli'nin Arkeolojik Önemi", *I. Bütün Yönleriyle Develi Bilgi Şöleni*, Develi, 231-249.

27 Bkz: Kiepert, R. 1911: *Karte von Kleinasien: C IV Kaisarije*, 1.400 000, Berlin.

sınırları içinde yer alan, Yukarı Kızılırmak bölgesinin en büyük ovası olan Develi Ovası tepelerle çevrilmiş çukur bir alandır.

1. *Şahmelik Höyük*: Köyün yaklaşık 3 km. güneydoğusunda, Develi-Saimbeyli karayolunun güneyinde yaklaşık olarak 300 m. mesafede yer alır²⁸. Höyük yaklaşık 100 m. çapında, 15 m. yüksekliğindedir. Höyüğün 500 m. doğusunda bir su kuyusu ve güney eteğinde de bir dere yatağı bulunmaktadır. Yaklaşık 400 m. batısında ise bir nekropol tespit edilmiştir. Höyükten ele geçirilen seramikler ETÇ ve M.Ö. II. binyıl (Resim: 8) ile Roma dönemlerine aittir.

2. *İkitepe*: İlçenin yaklaşık 20 km. batısında, Develi-Kayseri karayolu üzerinde yer alan Çayırözü Köyü'nün 700 m. güneydoğusunda, Develi-Kayseri karayolu'nun 500 m. doğusunda yer alır²⁹. Höyük 170 m. çapında ve 20 m. yüksekliğindedir. Tepeden ve yamaçlardan toplanan seramikler ETÇ (Resim: 9) ve Koloni Çağı (Resim: 10) seramikleri dışında M.Ö. II. binyılın diğer dönemleri ile Demir Çağı'nı yansıtmaktadır. Bunların dışında antropomorfik bir kutsal ocak ayağı, pişmiş toprak ağırşak, obsidien ve sileks alet ile parçaları, etekdeki yapı ve çevresinden de yine ATKÇ malzemesi ile az sayıda geç dönem seramiği tespit edilmiştir.

3. *Çardakbaşı/Gökdemir Tepesi*: Soysallı Köyü ilçenin yaklaşık 15 km. batısında, Develi-Kayseri karayolu'nun üzerinde yer alır. Köyün güneybatısında yer alan küçük bir tepedir ve batı eteklerinde su kaynağı bulunur. Sileks bir dilgi ile obsidien parçaların dışında bir bilezik parçası bulunmuş, ETÇ ile Bizans Dönemi seramikleri tanımlanmıştır.

4. *Sarıca/Deve Tepesi*: İlçenin yaklaşık olarak 12 km. güneybatısında, Develi-Yahyalı karayolu üzerinde yer alan Sarıca Köyü'nün güney sınırındadır³⁰. Yaklaşık olarak 50 m. çapında ve 15 m. yüksekliğindedir. Höyüğün doğu yamaç ve eteği tarla ve yol açmak için kısmen tahrip edilmiştir. Kalkolitik ve ETÇ'na

28 İlk kez von der Osten'in haritasında işaretlenmiş, daha sonra Brown ve Güneri tarafından ziyaret edilmiştir, bkz: von der Osten, a.g.e., 28, hrt. III; Brown, G. H. 1967: "Prehistoric Pottery from Antitaurus", AS XVII, 123 vd; Güneri, A. S. 2005: "Orta Anadolu Höyükleri 1998 Yılı Çalışmaları: Kayseri'de Arkeolojik Keşifler", *Arkeoloji, Anadolu & Avrasya* 1, 49.

29 İlk kez 1990 yılında Omura tarafından literatüre kazandırılmıştır, bkz: Omura, S. 1992: "1990 Yılı Orta Anadolu'da Yürütülen Yüzey Araştırmaları", IX. AST, 546 (No. 29).

30 Daha önceki yıllarda Güneri tarafından ziyaret edilmiştir, bkz: Güneri, a.g.e., 49-50.

ait çok sayıda seramiğin (Resim: 11) yanında, az sayıda M.Ö. II. binyıl parçası tanımlanmıştır. Bunların dışında dilgiler ve obsidien parçalar ele geçirilmiştir.

5. *Bileç Höyük/Bileçbağları*: Develi merkezin Güney Aşağı Mahallesi'nde, Develi-Yahyalı karayolu'nun yaklaşık 300 m. batısında yer alır. Günümüzdeki hâliyle yaklaşık olarak 150 m. çapında ve 4 m. yüksekliğindedir³¹. Yerleşmeden ETÇ'na ait (Resim: 12) seramiklerin dışında bir pişmiş toprak ocak ayağı, kesitten bir kesik gaga ağızlı testi ve minyatür bir taş balta bulunmuştur.

6. *Çöten Tepe*: İlçeye yaklaşık 15 km. mesafede, doğuda yer alan Çöten Köyü'nün merkezinde yer alır. Yaklaşık olarak 80 m. çapında ve 15 m. yüksekliğindedir. Obsidien parçaların dışında, ETÇ, M.Ö. II. binyıl ve Demir Çağı'na ait seramikler tespit edilmiştir.

7. *Toprak Tepe*: İlçenin 13 km. güneydoğundaki Gömedi Köyü'nün batısında 150 m. mesafede yer alan 3 m. yüksekliğinde bir ETÇ (Resim: 13) yerleşmesidir.

Develi'de geç dönemlere ait yerleşme ve buluntular şu şekildedir³²: *Fraktin*³³ ve *Çevresi*: Gümüşören Köyü'nde yer alır. Son yıllarda kaya anıtının bulunduğu alana inebilen bir merdiven yapılmıştır. Köyün yaklaşık 400 m.

31 Alandaki bir fabrika tarafından höyük üzerinden hafriyat toprağı alınmış ve Aygözme mevkiine taşınmıştır. Höyüğün geri kalan kısmının da tamamen düzlenmesi için çalışmalar başlatılmış, ancak bu tahribat başvurumuz üzerine Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün 06.04.2006 gün ve 500 sayılı kararıyla önlenebilmiştir.

32 Daha da geç dönemlere ilişkin Develi yapılarıyla ilgili olarak 1954 yılında T. Özgüç ve M. Akok'un Ulu Cami/Sivasi Hatun Camii, Dev Ali Türbesi, Seyyid-i Şerif Türbesi ve Hızır İlyas Türbesi ile ilgili bkz: Özgüç, T.-Akok, M. 1955, "Develi Abideleri", *Belleten* XIX/75, 377 vd. Bu yapıların bulunduğu Eski/Yukarı Develi'nin Bizans Döneminde Gabadonia olduğuna ilişkin veriler için bkz: Hild, F.-Restle, M. 1981: *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos)*, TIB 2= ÖAW,phil.-hist.Kl. Denkschr.149, Wien, 178-179. Bunun dışında Argaios Dağı eteklerinde yer alan Gereme'de Kayseri Müzesi Müdürlüğü alınan fonlar gereği kilise ağırlıklı kazı yapmaktadır. Bu yerleşmeyle ilgili bkz: Hild-Restle, a.g.e., 215 (Koruma 2); Rott, H. 1908: *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig, 165 vd; Restle, M. 1979: *Studien zur Frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens*, Verlag, 42-44.

33 1946 yılında kazısı yapılmış olan Fraktin Höyük ve 1947 yılında kazılan kaya kabartmasının yakınındaki yapı ile ilgili bkz: Bittel, K. 1939: "Untersuchungen in Fraktin", AA 54, 566 vd; Özgüç, T. 1948: "Ankara Üniversitesi Adına Yapılan Fraktin Kazısı ve Tetkik Gezileri", *Belleten* XII/45, 260 vd; Özgüç, N. 1955: "Fraktin Eserleri", *Belleten* XIX/75, 295 vd; Özgüç, T. 1956: "Fraktin Kabartması Yanındaki Prehistorik Ev", *Anadolu* I, 59 vd.

doğusunda yer alan *Çakmak Tepe Tümülüsü* yaklaşık 25 m. çapında ve 4 m. yüksekliğindedir. Köyün yaklaşık 1,5 km. kuzeyinden başlayan ve Fraktin Höyüğü'nün 200 m. güneyine kadar, doğu-batı istikametli olarak uzanan alanı *Dikilitaş Nekropolü* olarak adlandırmak gerekecektir. Alanda dromoslu, sanduka tipli mezarlar ve işlikler yer almaktadır ve seramikler Roma-Bizans dönemlerine aittir. *Ağzıgüzeller Mevkii*: Ayşepınar Köyü'nün yaklaşık olarak 500-600 m. batısında yer almaktadır. Alanda bir yapıya ait duvar, tepenin batı kısmında 10 adet, doğu kısmında ise 2 adet kayaya oyma oda mezar yer almaktadır. *Maşatlık Mevkii*: Ayşepınar Köyü'nün yaklaşık 2,5-3 km. güneydoğusunda yer alır. Bu alanda chamisorium tipi mezarlar yer almaktadır. Bu alandan yaklaşık olarak 400 m. doğuda kayalık alanın güneyinde bir *kült alanı* ve bir kaya oda mezarı bulunmaktadır. Bu alanın 20 m. kuzeydoğusunda 2. bir *kült alanı* daha yer almaktadır. Kuzey yönde iki, doğu yönde bir adet kaya oda mezarı izlenebilmiştir. Açık Hava Kült Alanı 2'nin yaklaşık olarak 300 m. kuzeydoğusunda yer alan kayalık alanın doğu kısmında bir *yer altı şehri* olması muhtemel bir giriş yer alır. Tüm bu alanlardan ele geçirilen seramikler Roma Dönemine aittir. *Kale Mevkii*: Bakırdağı Beldesi'nin yaklaşık 1 km. batısında yer alır. Alanın ağırlıklı seramiği Bizans Dönemine aittir. *Terece Mevkii/Çiftemağaralar*: Yeniköy'ün yaklaşık olarak 4-5 km. güneyindedir. Roma İmparatorluk Dönemine tarihlemek istediğimiz kaya mezarları yer alır. *Şahmelik Vadisi*: Şahmelik Köyü'nün kuzeydoğusunda, Süveğen Dağı'nın batı kısmında yer alır. *a. Asmalar Mevkii*: Şahmelik Vadisi'nin en kuzeyinde, tuf kayalıklarının yer yer 40 m.ye ulaştığı alandır. *1. Asma Odalar*: Yüksekliği yer yer 40 m.yi, uzunluğu ise 100 m.yi bulan güneydoğu yönlü, tuf kayalıklarına oyularak açılmış bir çok kaya yerleşmesi yer almaktadır. Ele geçirilen seramikler Bizans Dönemine aittir. *2. Taçlı Kaya Mezarı*: Asma Odalar 1'in yaklaşık 300-400 m. kuzeydoğusunda yer alır. *3. Asma Odalar 2-4*: Asma Odalar 1'in 200-500 m. güneybatısında ve Şahmelik Vadisi'nin batı kayalığında yer alır. *b. Kale Mevkii*: Şahmelik Vadisi'nin doğu kısmında yer alan güney cepheli bir kayalık alandır. Bu alanda en alttan yukarıya doğru, yamaç yerleşmesi, kaya mekânları/yer altı şehri ve kayalık alanın üzerinde kale yer alır. Alanın güney ve doğu yamaç seramikleri Roma ve Bizans dönemlerine aittir. Kayalığın üst kısmında bir kale yer alır ve konum olarak Şahmelik Vadisi'ne hâkim bir durumdadır. Kale mevkiinin doğusunda yer alan tepenin

kuzeybatı yamacında bir antik yol kalıntısı bulunmaktadır. *c. Güvercinlik Mevkii*: Köyün yaklaşık olarak 3 km. kuzeydoğusunda, Şahmelik Vadisi'nin doğu kısmında yer alır. Sayıları oldukça çok olan kaya mekânları, kayalığın güney ve doğu kısımlarında bulunurlar. Alandan Roma ve Bizans dönemlerine ait seramikler ele geçirilmiştir. *d. Gölceğiz Mevkii*: Köyün yaklaşık olarak 1 km. doğusunda yer alır. Bu alanda sekiz adet kaya mezarı yer almaktadır. *Yukarı Mahalle Kilise*³⁴ : Çomaklı Köyü'nün merkezinde köy camisinin 20 m. kuzeyinde yer alır. Kilisenin büyük bir kısmı tahrip olmuş, üzerine konut yapılmıştır. *Harmanlar Yamaç Mevkii*: Çomaklı Köyü'nün yaklaşık 250 m. doğusunda yer alır. Olasılıkla bir yer altı şehridir. *Horasan Mevkii*: Çomaklı Köyü'nün yaklaşık 2 km. güneydoğusunda yer alır. Alanda kayaya oyulmuş kaya oda mezarlar yer almaktadır. *Alakilise*: İncesu Köyü'nün doğusunda doğal tepe üzerinde kurulmuş bir kaledir. Seramikler Bizans Dönemine aittir. *Danalık*: Alakilise'nin yaklaşık 400 m. batısında yer alan Bizans Dönemine ait bir yerleşmedir. *Çağlayan*: Kabaklı Köyü'nün yaklaşık 500 m. batısında doğal bir tepe üzerinde mimari kalıntılar yer alır. Obsidien bir aletin dışında Roma ve Bizans dönemlerine ait seramikler tanımlanmıştır. *Körkuyu Mevkii*: Develi ilçe merkezine 35 km. mesafede, güneydoğuda yer alan Satıköy'ün yaklaşık olarak 1,5 km. kuzeybatısında yer alır³⁵. Kaba nitelikli Roma Dönemi seramikleri ele geçirilmiştir. *Höyükler Nekropolü*: Develi ilçe merkezinin 37 km. güneydoğusundaki Yaylacık Köyü'nün yaklaşık 2 km. kuzeyinde yer alır. Çeşitli çap ve yükseklikte sekiz adet yığma mezar yer almaktadır. *Kuyutepesi*: İkitepe'nin yaklaşık 1,5 km. kuzeyinde, Erciyes Dağı eteklerinde yer alır. Roma ve Bizans dönemlerine ait seramikler tanımlanmıştır. *Paklalık Tepesi*: İlçeden yaklaşık 10 km. kuzeydoğudaki Çomaklı Köyü'nün yaklaşık 1 km. kuzeyinde yer alır. Seramikleri Roma Dönemine aittir. *Ören Tepe*: İlçenin güney çıkışıındadır. Roma ve Bizans dönemlerine ait seramikler bulunmuştur. *Ilıpınar*: Zile Kasabası'nda yer alır ve Roma Dönemi yerleşmesidir. *Delikli Kaya*: Gazi Kasabası'nın doğu sınırında yer alır. Roma Dönemine ait seramikler ve obsidien parçaları ile bir adet chamisorium tipli mezar ile kaya basamakları tespit edilmiştir. *Cambaz Nekropolü*: Havadan Köyü³⁶, ilçeye yaklaşık 40 km.

34 Bkz: Hild-Restle, a.g.e., 167 ve Rott, a.g.e., 191.

35 Bu alanda bir Bizans kilisesinin varlığından bahsedilmiştir, bkz: Hild-Restle, a.g.e., 273.

36 Anadolu Selçukluları Dönemine ait Havadan Külliyesi ile ilgili bkz: Gündoğdu, H. 1991: "Develi/Havadan Köyü Külliyesi", *Belleten* LV/213, 331 vd.

mesafede, güneydoğuda yer alır. Köyün yaklaşık 6 km. güneyinde Orta Gedik Tepesi'nin batı yamacında yığma mezarlar tespit edilmiştir. *Şıhlı Kaya Mezarı*: Şıhlı Kasabası'nın güneybatı çıkışında, Karacık Dağı'nın kuzey eteklerinde yer alır. *Gala Tepe I*: Saraycık Köyü'nden yaklaşık 2 km. güneydoğuda yer alır. Roma Dönemine ait bir yerleşmedir. *Çingirdak Tepe*: Karacaviran Köyü'nün 6 km. güneyinde, Çayağzı/Dağılgan mevkiinde yer alır. Köy artık doğal sit alanından geriye hiçbir şey kalmamış olan Sultan Sazlığı'nın doğu sınırını oluşturur. Roma ve Bizans dönemlerine ait seramikler tespit edilmiştir. *Ören Tepe*: Zile Kasabası'nın 5 m. batısındadır. Obsidien parçalarla birlikte bir maden cürufu ve Roma-Bizans dönemlerine ait seramikler tespit edilmiştir. *Acısu*: Kasabanın 1 km. doğusunda yer alan yerleşmeden obsidien parçalar, bilezik parçaları ve cürufun yanı sıra geç dönemlere ve hatta İslâmî Dönem seramikleri izlenebilmiştir. *Yukarı Tombak Kale Mevkii*: Tombak Köyü'nün 1 km. doğusunda yer alır. Alanda çok sayıda kaya mekânı bulunmaktadır. Seramikleri Bizans Dönemine aittir. *Kızılkuyu*: Millidere Köyü'nün 1,5 km. kuzeyinde yer alır. Roma Dönemi yerleşmesidir. *Karakaya Nekropolü ve Çevresi*: Çöten Köyü'ne 700 m. mesafede yer alır. Alanda çeşitli tiplerde mezarlar ve kaya mekânları tespit edilmiştir. Alanın seramiği Roma ve Bizans dönemlerine aittir. *Körkuyu*: Çukuryurt Köyü'nün 2 km. güneyinde yer alır. Seramikler geç dönem özelliklidir. *İğde Burun Nekropolü*: Çataloluk Köyü'nün 50 m. kuzeyinde yer alır. Bir tepenin doğu yamacında yer alan alanda, taş sanduka mezarlar bulunmaktadır. *Galanın Taşı Mevkii*: Yukarı Künye Köyü'nde yer alır. Roma Dönemi seramikleri ele geçirilmiştir. *Çatıağıl*: Yazıbaşı Köyü'ndedir ve alanda kaya mekânı ve kayaya oyma oda mezar tespit edilmiştir. Seramikler Roma ve Bizans dönemlerine aittir. *Eski Kızık Havuzu*: Eski Kızık Köyü'ndedir ve düzgün kesme blok taşlardan yapılmış, yaklaşık kare planlıdır. Alandaki seramikler Roma Dönemine aittir. *Ayvazhacı Kaya Mezarları*: Aynı adlı köyde, klineli kaya mezarları yer almaktadır. *Çinçin Mağaraları*: Hüseyinli Köyü'nün 3 km. güneybatısında doğu-batı uzantılı güney yüzündeki kayalıklarda yeraltı şehri ve kaya mekânlar yer almaktadır. Tüm alanda Roma Dönemi ve daha sonrasına ait seramikler izlenebilmiştir. *Akmezar Mevkii*: Zamantı Tüneli'nin kuzeyinde üç sarnıç, kayalara oyularak oluşturulmuş mekânlar, kaya mezarlarına rastlanmamıştır.

Sonuç

2005 yılı Doğu Ceyhan Ovası çalışmalarımızda yeni bir Neolitik Çağ yerleşmesi tespit edilmiş, yine yeni tespit ettiklerimizle birlikte Kalkolitik Çağ³⁷ yerleşmeleri tüm alanlarda öne çıkmıştır. ETÇ seramik formları Gözlükule'den bilinenlerden pek farklı değildir. Seramik buluntulara göre, M.Ö. II. binyıl yerleşmeleri ise, OTÇ'nda yerel kültür özellikleri göstermekte, yoğun olarak Kilikya boyalıları ile temsil edilmektedir. Henüz Doğu Ceyhan Ovası'nda GTÇ'na ait "Hititli" diyebileceğimiz bir seramik formu tanımlanamamıştır. 2006 yılında yapacağımız Ceyhan Ovası'nın diğer alanlarındaki çalışmalar da aynı bulguları verirse, son zamanlarda bölgemizde yapılan bir sempozyumda da haklı olarak belirtildiği gibi, ovalık kesimde hakiki "Hitit" kentleri aramak boşuna bir uğraş gibi görünmektedir³⁸. Söz konusu olan yerli Kizzuwatna kentleridir. Ceyhan Ovası'nda, daha sonra da Yüreğir Ovası'ndaki bu çalışmalar eski Kizzuwatna kentlerinin lokalizasyonu konusunda önemli ip uçları verecektir. Bunlar arasında Tatarlı üzerinde bilhassa durmak istiyoruz. Gerek boyutları, gerek coğrafi konumu, bol su kaynaklarıyla ve en önemlisi M.Ö. II. binyıl malzemesiyle mutlaka Kizzuwatna kentlerinden birisine adaydır. İleride yapılacak kazılar burasının Lawazantiya³⁹ olup olmadığına açıklık getirecektir.

Develi Ovası'ndaki çalışmalarımızda ise, Prehistorik tüm yerleşmelerde ETÇ'nin yoğunluğu ön plana çıkmış, M.Ö. II. binyıl yerleşmelerinin ise çok yoğun olmadığı görülmüştür. Denebilir ki, bu kesim Kültepe-Kaneş'te var olan yoğun ticaret faaliyetlerine ve refaha ortak olmamıştır. Kültepe'nin güneybatısında yer alan İkitape'de OTÇ'nin başlarına ait yerleşme ise, bilinen kervan ticaret yollarının dışında kalmaktadır. Kazısı bir dönem yapılmış olan Fraktin Höyük'teki GTÇ yerleşmeleri hariç, özellikle Fraktin ve Taşçı kaya kabartmalarıyla çağdaş, bu kabartmaların yakınında yerleşmeler

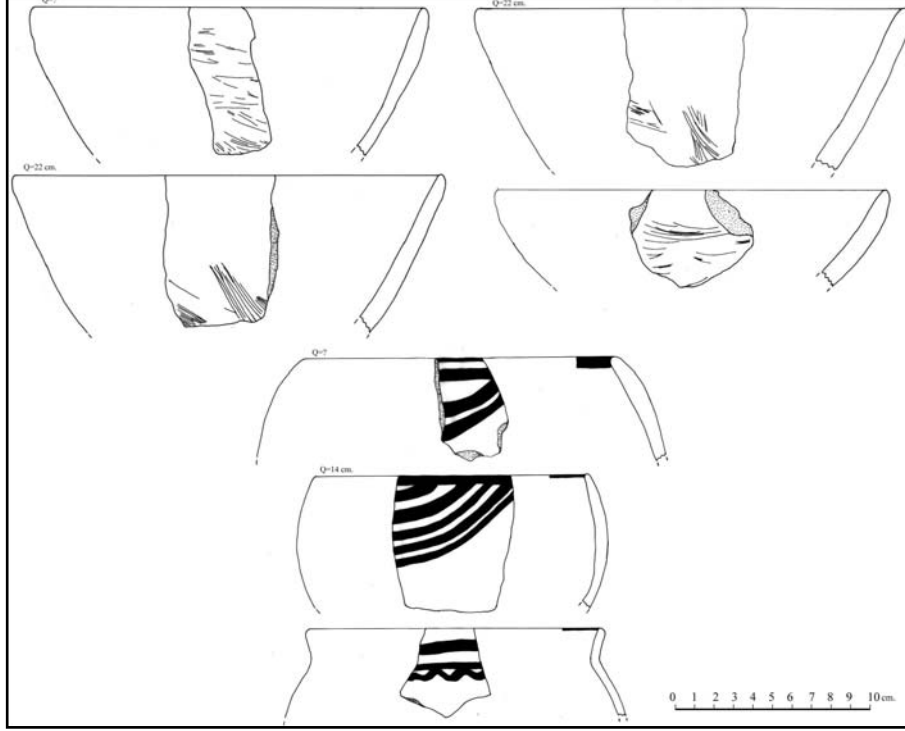
37 Ceyhan Ovası'ndaki yerleşmelerden ele geçirilen bu çağa ait seramiklerle ilgili ayrıntılı bir yayın çalışması devam etmektedir.

38 Bkz: Ünal, A. Baskıda: "Çukurova'da Hitit Varlığı: Tarihi Yanılgılar ve Gerçekler"; 1. *Ceyhan Sempozyumu: Ceyhan'dan Ceyhan'a*, Bildiriler Kitabı. Ayrıca bkz: Ünal, A.-Girginer, K. S. Baskıda: *Kilikya-Çukurova, En Eski Çağlardan Osmanlı Dönemi'ne Kadar Çukurova'nın Tarihi, Tarihi-Coğrafyası ve Arkeolojisi*. İstanbul.

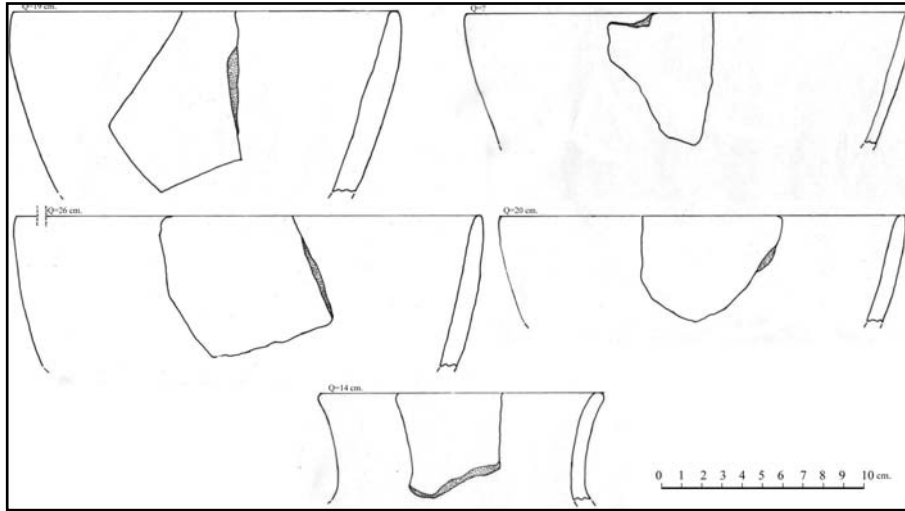
39 Tatarlı Höyüğü'nün Lawazantiya olabileceği konusunda bkz: Ünal, a.y.

tespit edilememiştir. Ancak, “Hitit Dağ Yolu”⁴⁰ olarak bilinen, Fraktin-Hanyeri güzergâhının, günümüz karayolu üzerinden değil, daha kuzeyden geçtiğini düşünmekteyiz. Bu yolun Köseler Köyü’nün 4 km. güneydoğusundaki Saypınar mevkiinin batısından ve Karanlık Dere Vadisi’nin doğu yamacından, İmamkulu Köyü’nden gelip Köroğlu Kayalığı üzerinden Toroslar’ı aşarak Tufanbeyli Hanyeri Köyü’ne veya daha güneye yönelerek Gökbel üzerinden Saraycık Köyü’ne ulaşıyor olması muhtemeldir. Bu alanda yer yer yol izleri de tespit edilmiştir. Develi’de daha geç dönemlere ait Erciyes (Argaios) Dağı’nın püskürmesi sonucunda oluşan volkanik kayalar üzerinde tespit ettiğimiz çok sayıda kaya mekânı, yer altı şehirleri, tıpkı merkez Kappadokia’dan bilinen yerleşmelere benzerdir. Bunların bir kısmı kaliteli şarap üretilmesiyle ilgili tesislerdir.

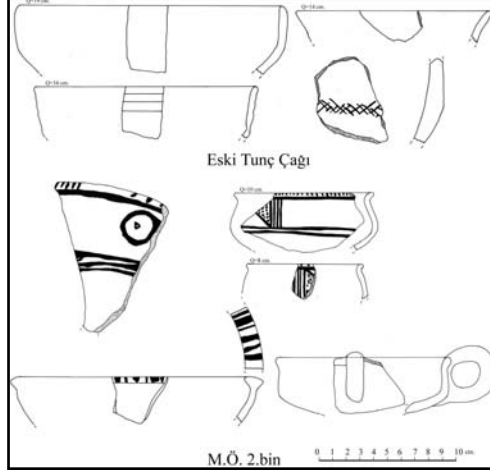
40 Ünal, A. 2002: *Hititler Devrinde Anadolu I*, İstanbul, 147.

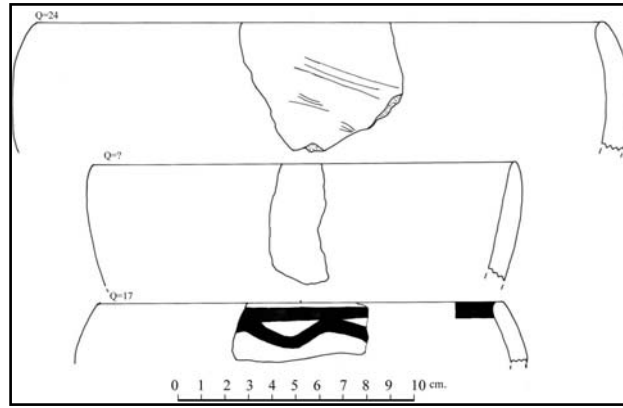
Resim 2: Ceyhan-Molla Ahmet Höyüğü Kalkolitik Dönem seramikleri

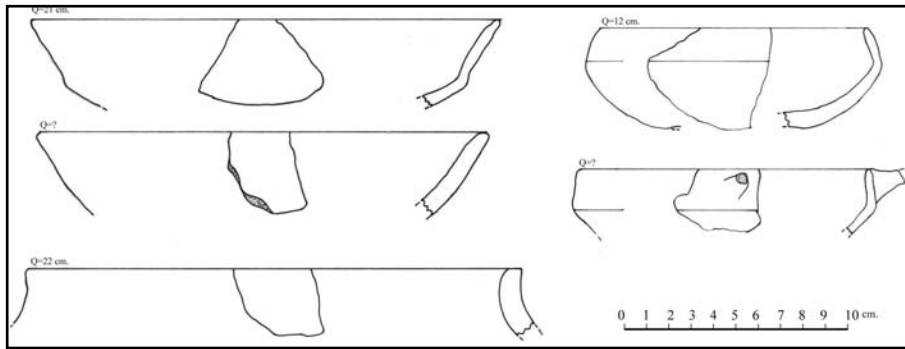
Resim 3: Ceyhan-Topak Taş Tepe Kalkolitik Dönem seramikleri

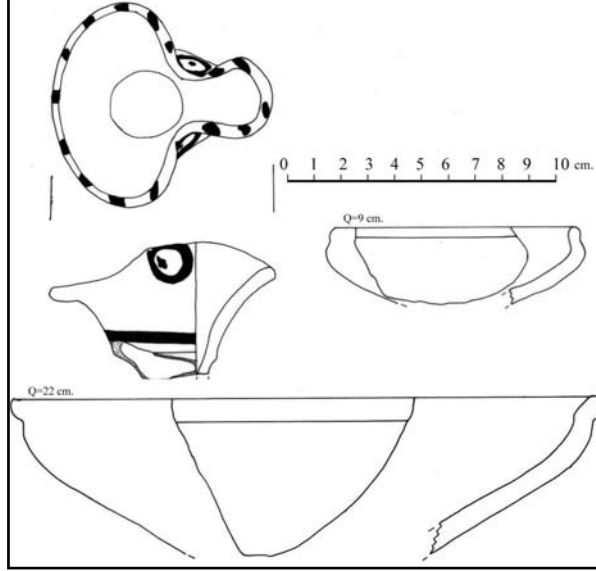
Resim 4: Ceyhan-Tepesidelik ETÇ ve M.Ö. II. binyıl seramikleri

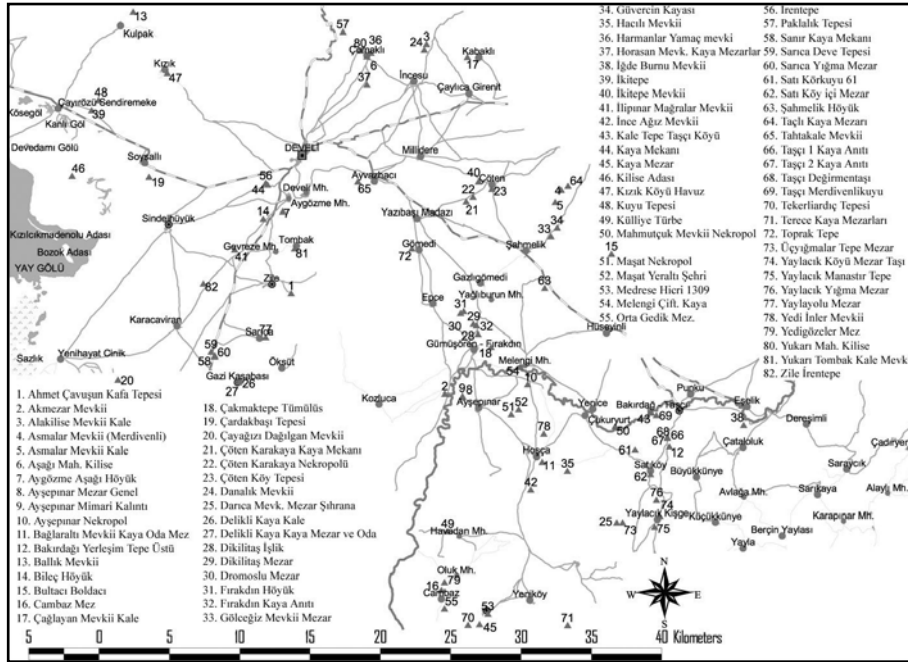
Resim 5: Ceyhan-Akfatma Kalkolitik Dönem seramikleri

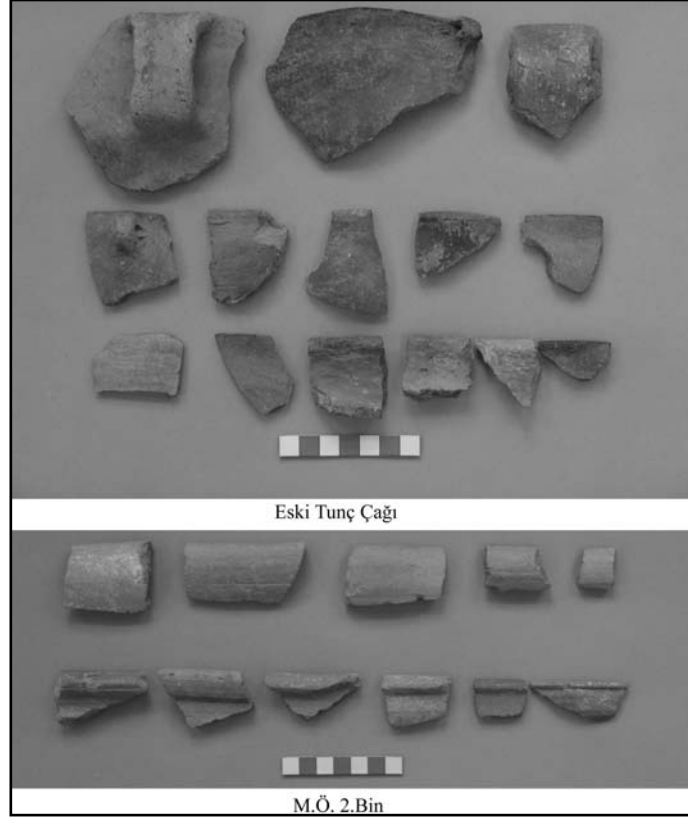
Resim 6: Ceyhan-Mercin/Bozhöyük ETÇ seramikleri

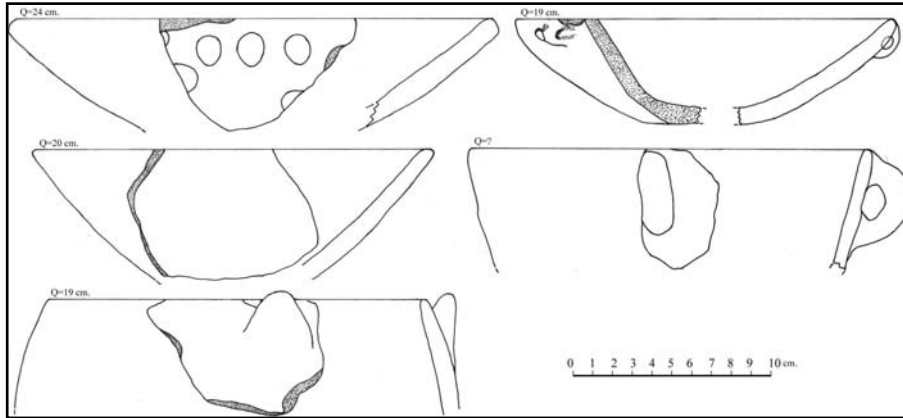
Resim 7: Ceyhan-Yalaközü/Sarıhöyük M.Ö. II. binyıl seramikleri

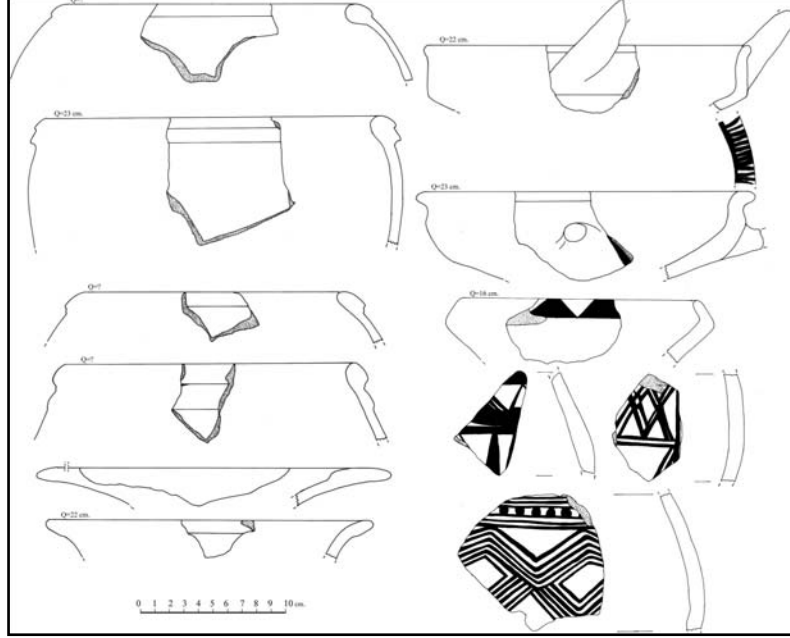
Harita 2: Kayseri-Develi İlçesi 2005 yılı çalışmaları buluntu haritası

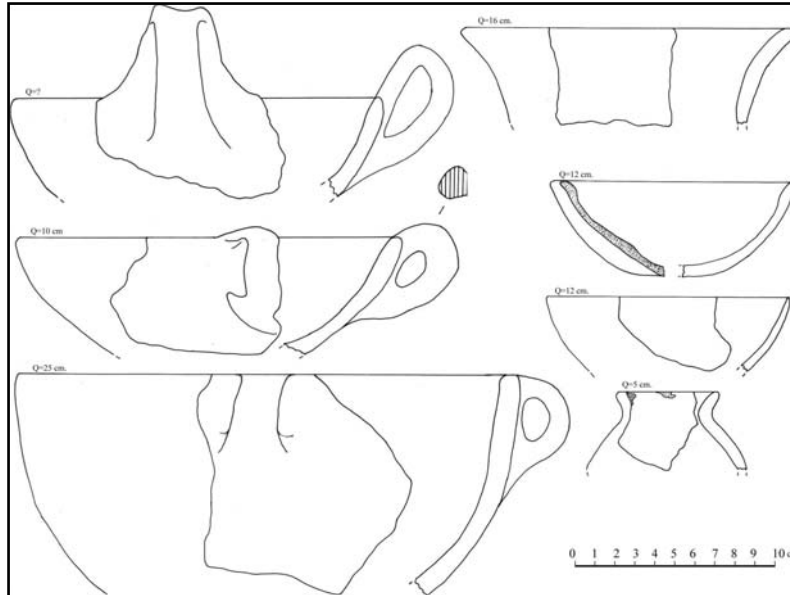
Resim 8: Develi İlçesi, Şahmelik Höyük, ETÇ ve M.Ö. II. binyıl seramikleri

Resim 9: Develi-İktepe ETÇ seramikleri

Resim 10: Develi-Ikitepe ATKÇ seramikleri

Resim 11: Develi-Sarıca/Deve Tepesi ETÇ seramikleri

Resim 12: Bileç Höyük ETÇ seramikleri

Resim 13: Develi-Toprak Tepe ETÇ seramikleri

DOĞU TRAKYA YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2005

Mustafa H. SAYAR*

2005 yılı Doğu Trakya tarihî - coğrafya ve yerleşim arkeolojisi araştırmalarının illere göre dağılımı şöyledir¹:

İstanbul İli Tarihî - Coğrafya Ve Yerleşim Arkeolojisi Çalışmaları

İstanbul İli'nde Altımermer Kilisesi duvarına inşa edilmiş olan iki adet Byzantion tipi mezar steli incelendi. Söz konusu stellerden biri üzerinde cenaze ziyafeti sahnesi, diğeri üzerinde ise ayakta bir erkek kabartması bulunmaktadır.

Ayrıca Haramidere ile Ambarlı arasında kalan bölgede bulunan bir Bizans yapısının da çevrede sürdürülen inşaat faaliyetleri nedeniyle çok ciddi tehdit altında olduğu görülerek yapının tamamen yok olmadan belgelenmesinin yerinde olacağı kanısına varılmıştır.

İstanbul Müzesi Epigrafi Çalışmaları

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne Trakya bölgesindeki çeşitli buluntu yerlerinden getirilmiş olan yazıtlı eserler üzerinde çalışılmıştır ve bu çalışmanın sonuçları müzenin Trakya kökenli eserler kataloğu şeklinde yayına hazırlanmaktadır.

Tekirdağ İli Tarihî - Coğrafya ve Yerleşim Arkeolojisi Çalışmaları

Her yıl olduğu gibi birer Samos kolonisi olarak M.Ö. 7. yüzyılda kurulmuş olan Perinthos (=Marmara Ereğlisi) ve Bisanthe (= Barbaros) antik kentlerinde tarihî-coğrafya sorunlarına yönelik gözlemler yapılmış ve yerleşim arkeolojisine ilişkin veriler toplanmıştır.

* Prof. Dr. Mustafa H. Sayar, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Vezneciler, 34459 İstanbul/TÜRKİYE

1 Çalışmalarına izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, araştırmalarıma her türlü desteği sağlayan İstanbul, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne ve Çanakkale Müze müdürlüklerine ve bu müzelerin çalışanlarına ve Bakanlık temsilcisi Kırklareli Müzesi uzmanı İrfan Candar'a teşekkür ederim.

Marmara Ereğlisi'nde bulunan Perinthos antik kenti aşağı şehirde sur içinde yer alan bir bazilika yapısının hâlen toprak altında kalan kısmının kazılması için yapılan istimlak sırasında Tekirdağ Müzesi tarafından bulunan bir yazıt parçası incelenmiştir.

Ayrıca bu kentler arasında bulunan ve imparator Claudius zamanında bir emekli askerler kolonisi olarak kurulan Apri (= Kermeyan köyü, Malkara) yerleşmesinde de incelemelerde bulunulmuştur.

Tekirdağ Müzesi Epigrafi Çalışmaları

Tekirdağ Müzesi'ne kent merkezindeki bir çöp toplama merkezinden getirilen ve Zeus Hypsistos'a adanmış olduğu üzerindeki yazıttan anlaşılan bir mermer sunak ile İstanbul İli sınırları içinde bulunan Terkos Gölü civarındaki bir ören yerinden Tekirdağ'a getirilmiş olan ve Ana Tanrıça Kybele'ye adanmış olan bir mermer stel incelenmiştir.

Çanakkale İli Tarihî - Coğrafya ve Yerleşim Arkeolojisi Çalışmaları

Bu ilde Gelibolu Yarımadası üzerindeki Eceabat ve Gelibolu ilçelerinde bulunan antik kentlerin tarihî - coğrafya sorunlarına yönelik olarak yapılan incelemeler sırasında özellikle Bolayır ve Bakla Burnu civarındaki ayrıntılı yüzey araştırmaları yapılmış ve bu bölgede hem M.Ö. 6. yüzyılda kurulmuş bir Atina kolonisi olan Kardias'ın ve hem de Büyük İskender'in haleflerinden general Lysimakhos'un M.Ö. 309 yılında kurduğu Lysimakheia şehrinin bulunduğu kesin olarak saptanmış olup ayrıntılı belgeleme çalışmalarına başlanmıştır. Bu arada bir tarladan çıkarılmış olan bir Hellenistik Devir masa altlığı incelenmiştir. Aynı tür bir masa altlığı da geçen yıl bulunmuştu. Her iki masa altlığının bulunduğu yerlerde Hellenistik Devre tarihlenen peristyl evler bulunduğu anlaşılmaktadır.

Çanakkale Müzesi Epigrafi Çalışmaları

Çanakkale Müzesi'ne önceki yıllarda Bolayır'dan getirilmiş olan yazıtlı bir stel ile bir at heykeli üzerinde incelemelerde bulunularak bunların Bolayır

evresindeki Lysimakheia ren yerinde bulunan yapılardan hangilerine ait oldukları incelenmektedir.

Edirne İli Tarihi - Coğrafya ve Yerleşim Arkeolojisi Çalışmaları

Bu ildeki çalışmalar sırasında Edirne il merkezi ile Havsa İlçesi arasındaki Söğütlüdere Köyü'nde bir mil taşı saptanmıştır. Çok aşınmış olan mil taşı üzerinde bulunan 12 satırlık eski Yunanca yazıt sayesinde bu bölgede M.S. 3. yüzyılın ilk yarısında yol yenileme çalışmaları yapıldığı anlaşılmaktadır.

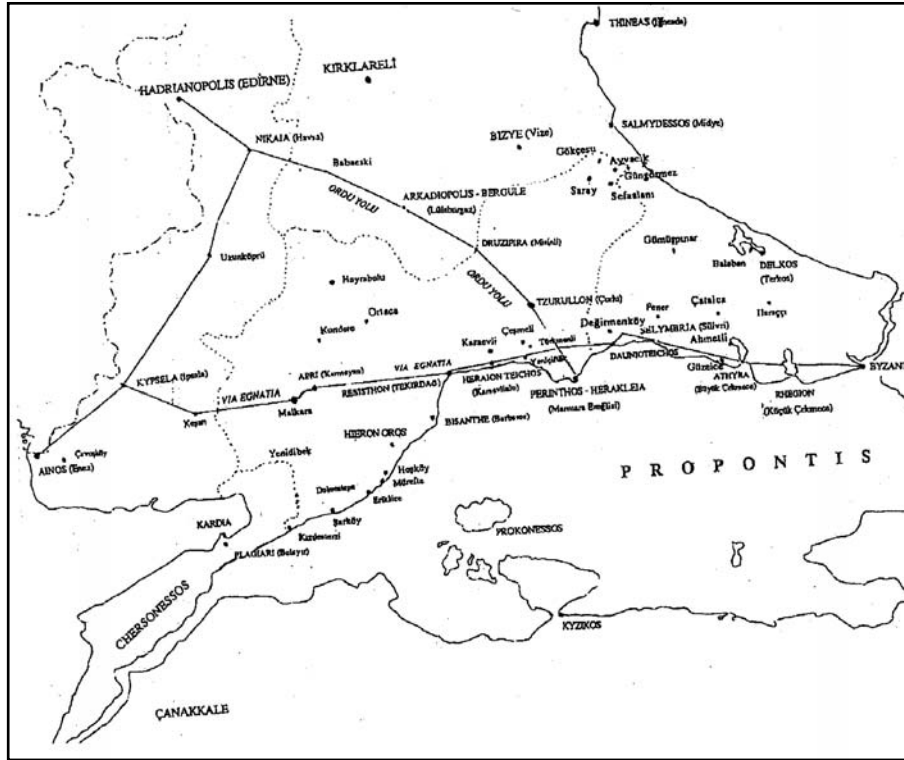
Edirne Müzesi Epigrafi Çalışmaları

Edirne Müzesi'ne civardaki ren yerlerinden getirilmiş olan yazıtlar üzerinde önceki yıllarda başlanmış olan çalışmalara devam edilmiştir. Böylece müzenin bir yazıtlar kataloğunun hazırlanması amacıyla yapılan çalışmalar yayın aşamasına gelmiştir.

Kırklareli Müzesi Epigrafi Çalışmaları

Bu müzeye getirilmiş olan antik yazıtlar ve Trak atlı tanrısı stelleri üzerinde önceki yıllarda başlanan çalışmalara devam edilmiştir.

2005 yılı Doğu Trakya alışmaları bölgenin tarihî - coğayasının incelenmesi, yerleşim arkeolojisi yönünden yeni bilgilerin elde edilmesi ve bölgedeki antik kentlerin yazıtlarının biraraya getirilerek yayına hazırlanmaları bakımından çok yararlı bir araştırma dönemi olmuştur.

Harita: Buluntu yerleri haritası

KİLİKYA YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2005

Mustafa H. SAYAR*

Ağustos ve Eylül aylarında Adana, Osmaniye, Hatay ve Mersin illeri ve müzelerinde yapılan yüzey araştırması sırasında 28 adet taşınmaz nitelikte, Hellenistik ve Roma devirlerine tarihlenen 62 adet taşınır nitelikte kültür varlığı saptanmıştır¹ (Harita).

Yapılan çalışmaların illere göre dağılımı şöyledir² :

MERSİN İLİ ÇALIŞMALARI

Bu ilde 2005 yılında yapılan çalışmalar Seleukeia, Diokaisareia-Olba, Korykos, Melai, Elaiussa-Sebaste ve Pompeiopolis antik kentlerinin arazisinde bulunan küçük yerleşme yerleri incelemeye yönelik yerleşim coğrafyası çalışmaları ile Diokaisareia-Olba'da bulunan Zeus Olbios Tapınağı'nın etki alanını belirlemek üzere kült belgelerini saptamaya yönelik tarihî-coğrafik nitelikteki yüzey araştırmalarıdır.

1) Seleukeia (=Silifke) Antik Kenti ve Çevresindeki Çalışmalar

Mersin İli'ndeki çalışmalara Silifke İlçesi kuzeyinde bulunan ve antik devirde Silifke ile özdeş olan, bölgenin antik devirdeki başkenti konumundaki Seleukeia antik kentine ait olan arazide yer alan antik köy ve çiftlik yerleşmelerinin belirlenerek bölgenin arkeolojik ören yerleri haritasının oluşturulmasına ve bu yerleşme yerlerinin Seleukeia antik kenti ile Hellenistik, Roma ve Geç Antik dönemlerde oluşan bağlantılarının incelenmesine devam edilmiştir.

Bu çalışmalar kapsamında Silifke ilçe merkezinin 20 km. kadar kuzeyinde bulunan Seyranlık adı verilen köyün antik bir Roma ve Geç Antik köy

* Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Vezneciler, 34459 İstanbul/TÜRKİYE

1 Kilikya yüzey araştırmaları projesi İstanbul Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı tarafından 327/03062005 ve 328/03062005 numaralı projeler kapsamında desteklenmektedir. Bu destek için söz konusu kuruluşun yöneticilerine ve araştırma projelerimizi değerlendiren bilir kişilere kendim ve tüm çalışma arkadaşlarım adına teşekkür ederim.

yerleşmesinin üzerine yerleştiği anlaşılmaktadır. Söz konusu yerleşmede çok sayıda yapı kalıntısı ve mezar yapısı saptanmıştır. Kayalara oyulmuş dört adet mezar yapısından biri özellikle dikkati çekmektedir. Burada niş içinde yerdeki kayadan oluşturulmuş bir lahit teknesi üzerindeki yazıttan bu yerleşme yerinin Seleukeia antik kentine bağlı bulunduğu anlaşılmaktadır.

Olba antik kenti civarındaki Tarakçı mevkiinde bir kaya üzerinde üç harflik bir yazıt görülmüştür. Olba civarındaki Yarıkkaya mevkiinde ise Athena Oreia olduğu sanılan kaya kabartması incelenmiştir. Buranın yaklaşık 500 metre kadar batısındaki kaya üzerinde 3 figürlü bir kabartma saptanmıştır.

Silifke'nin Cambazlı Köyü'nde de bir evin kapı lentosu üzerinde Herakles lobutu kabartması saptanmıştır.

Cennet-Cehennem bölgesinin birkaç km. kadar kuzeyindeki Göztepesi'nde 1996 yılında incelediğimiz tapınak ve çevresindeki yapılar yeniden incelenmiş ve burasının hazırlanmakta olan yayını için son kontroller yapılmıştır. Bu arada burada Zeus Olbios kültü ile bağlantılı olan bir adet yıldırım demeti kabartması görülmüştür.

Silifke'nin kuzeydoğusunda yaptığımız incelemeler sırasında da Karadedeli Köyü'nün 9 km. kadar kuzeybatısındaki Kümbetbeleni mevkiinde yaklaşık 250 adet ev kalıntısı ile 30 adet sarnıç ile Erken Bizans Dönemine tarihlenen bir kilise kalıntısı saptanmıştır. Buradaki kapı lentolarından biri üzerinde henüz yayınlanmamış olan bir yazıt saptanarak belgelemesi yapılmıştır.

Aynı bölgenin 300 metre kadar güneydoğusunda bulunan Arakçıkalesi'nde yerleşim coğrafyasına yönelik incelemeler yapılmıştır.

Karadedeli'nin 3 km. kadar kuzeyinde bulunan bir çiftlik evinde ise yuvarlak bir sunak fişlenmiş ve bu sunağın ölçüleri alınmıştır.

Karadedeli'nin 4 km. kadar kuzeydoğusunda bulunan Çaltılı mevkiinde ise kubbeli bir mezar yapısı ve girişin sol tarafındaki duvar kalıntısı içindeki mezar yazıtı incelenmiştir.

Aynı bölgedeki Dilektaş - Çaltılı-Karakabaklı - Işıkkale - Aşağıdünya - Sinekkal - Akhayat mevkilerinden geçerek 15 km.lik kesimi takip edilebilecek durumda olan ve buradaki Roma Devri ve Geç Antik Devir yerleşmelerini Orta Anadolu'ya bağlayan antik yol incelenmiştir.

Yerleşim coğrafyası çalışmalarına özellikle Aşağıdünya yerleşmesinde kapsamlı olarak devam edilmiştir.

Silifke'nin Taşucu beldesine bağlı olan Manastır mevkiinde bulunan Mylaii antik yerleşmesinin deniz kenarındaki kesiminde Erken Roma Devrinde inşa edilmiş olduğu sanılan Apollon Sarpedon Tapınağı'nın sahil yolu yapımı sırasında meydana gelen tahribattan arda kalan izleri aranmıştır.

2) Korykos Antik Kenti ve Çevresindeki Çalışmalar

Mersin İli, Erdemli İlçesi'ne bağlı olan Korykos antik kenti nekropollerinde bulunan mezar yazıtları incelenmiştir. Büyük kısmı yayınlanmış olan bu yazıtlar, yayınları ile karşılaştırılmış ve fotoğraflanarak belgelenmeye başlanmıştır. Ayrıca nekropolün doğu, batı ve kuzey sınırları belirlenmeye çalışılmıştır.

3) Korykos ve Elaiussa-Sebaste Antik Kentlerinin Kuzeyinde Bulunan

Arazide Yer Alan Küçük

Yerleşmelere Yönelik Çalışmalar

Bu çalışmalar kapsamında Erdemli İlçesi'nin 25 km. kadar kuzeydoğusunda bulunan Yağda Köyü civarındaki antik yerleşme yeri araştırılmıştır. Burada Roma İmparatorluk Devrine tarihlenebilen bir çiftlik evi saptanmıştır. Çiftliğin ana binasının girişindeki kapı lentosu üzerinde bir adet phallos, bir dioskur takkesi ve Herakles lobutu kabartması görülmektedir.

Bu bölgedeki ikinci önemli buluntu yeri Elbeyli Köyü'dür. Köyün içerisinde kaya üzerinde bulunan bir asker kabartmasının, arkasında define gömülü olduğu inancıyla büyük ölçüde tahrip edildiği görülmüştür. Kabartmanın solunda bulunan 5 satırlık eski Yunanca yazıt kopya edilmiştir.

Erdemli'ye bağlı Alibeyli Köyü'ndeki Mehmetli mevkiinde kaya üzerinde bir adet Herakles lobutu kabartması belgelenmiştir.

Erdemli ilçe merkezinin 60 km. kadar kuzeydoğusunda Akpınar Köyü (=Pınarbaşı) arazisi içerisinde, Erken Bizans Dönemine ait bir kilisesinin kalıntıları belgelendirilmiştir.

Erdemli ilçesi sınırları içindeki Kızılen Köyü'nün 5,5 km. kadar güneydoğusundaki Serdegöl mevkiinde 25 kadar Roma İmparatorluk

Devrine tarihlenen ev kalıntısı ile 10 kadar lahit ve kaya mezarı saptanmıştır. Lahit kapaklarından bazıları üzerinde üzüm salkımı ve haç kabartmaları görülmektedir.

Erdemli'nin yaklaşık 12 km. kadar kuzeydoğusundaki Kayacı Köyü arazisinde bulunan Sulucin Mağarası'nda ise teraslama yapılarak mekânlar oluşturulduğu ve burasının geç antik devirde yerleşme yeri olarak kullanıldığı görülmektedir. Mağaranın ortasında bir değirmen taşı bulunmaktadır. Mağaranın girişinde sağda 8 m. kadar yükseklikte bir adet Geç Hellenistik Devir yazıtı görülmektedir. Bu mağara civarında bir kaya üzerinde avcı ve köpek figürlerini içeren bir kabartma görülmüştür.

Aynı bölgedeki Fakiköyü mevkiinde ise yaklaşık 8 adet Geç Antik Devir ve Erken Bizans yerleşmesi belgelenmiştir.

Erdemli'nin yaklaşık 20 km. kadar kuzeydoğusunda bulunan Sarıkaya Köyü'ne bağlı Ömerin Köyü mevkiinde 15 adet ev kalıntısı, sarnıçlar ve lahit kapakları belgelenmiştir.

Gökören mevkiinde ise birkaç katlı bir çiftlik evinin varlığı saptanmıştır. Çiftlik evinin hemen önündeki alan teraslanarak tarım yapmaya uygun hâle getirilmiştir. Çevrede yaklaşık 7 adet lahit teknesi ve kapağı belgelenmiştir. Bu yerleşme yeri de Geç Roma ve Erken Bizans devirlerinde iskân edilmiştir.

Erdemli civarında incelenen diğer bir yerleşme yeri ise Erdemli İlçesi'nin 18 km. kadar kuzeyinde bulunan Koramsalı Köyü'dür. Bu köyde de iyi korunmuş durumda Roma İmparatorluk Devrine tarihlenen bir asker kabartması incelenmiştir.

Civardaki diğer bir buluntu yeri de Hüsametli Köyü'dür. Çalışmalar sırasında büyük kısmı Burada bulunan Geç Antik ve Erken Bizans Dönemine ait yapılar belgelendirilmiştir.

Erdemli'nin yaklaşık 10 km. kadar kuzeydoğusundaki Üçayak Köyü'nde 30 kadar Roma İmparatorluk Devrine tarihlenen ev ile çok sayıda lahit teknesi ve kapağı saptanmıştır. Dikdörtgen planlı bir evin kapı lentosu üzerinde bulunan kalkan kabartması dikkati çekmektedir.

Erdemli'ye bağlı Küstüllü Köyü'nün 3,5 km. kadar doğusundaki tepe üstü yerleşmesinde sayıları 250 ile 300'ü bulan ev kalıntısı, kilise yapısı, çok sayıda büyük hacimli sarnıç, kayalara oyulmuş lahit tekneleri ve bir kaya yüzeyi

üzerinde üç adet asker kabartması ile toprak üzerinde kısmen takip edilebilen çokgen taş tekniği ile oluşturulmuş az sayıda yapı kalıntısı saptanmıştır.

Limonlu Beldesi'nin yaklaşık 8 km. kadar kuzeydoğusundaki Çet Tepesi mevkiinde Geç Roma ve Erken Bizans devirlerinde kullanılmış olan bir çiftlik evi incelenmiştir. Yapının hemen yanında bulunan 5 adet zeytinyağı üretme işliğı, buranın da bölgedeki diğer örneklerinde olduğu gibi, kendi gereksinimlerini karşılamak amacıyla yapılmış tarımsal faaliyete yönelik bir çiftlik yerleşmesi olduğunu belgelemektedir.

Erdemli ilçe merkezinin Koyuncu Mahallesi'nde ve Kepir Kale bölgesindeki tepe üstü yerleşmesinde çapı yaklaşık 200-230 m. olan alanda çokgen taş tekniği ile oluşturulmuş savunma amaçlı duvarlar takip edilebilmektedir. Tepe üzerinde yaklaşık 60 kadar ev kalıntısı ile içinde 7 adet oda bulunan dikdörtgen planlı bir yapı kalıntısı ve sarnıçlar ile tepenin yamacında bir adet Erken Bizans sarnıcı bulunmaktadır.

Mersin'in Gözne yaylasında bulunan kalenin çevresindeki Roma İmparatorluk Devri ve geç antik yerleşmeleri incelenerek *Pompeiopolis* kenti arazisinde bulunan bu küçük yerleşmelerin sahil ile olan bağlantıları üzerinde çalışılmıştır.

Tarsos Çalışmaları

Tarsus Müzesi'ne getirilmiş iki adet Erken Bizans mezar yazıtı incelendi. Daha sonra Çamlıyayla'da bulunan kalenin güney yamacındaki kayaya yazılı Erken Bizans yapı yazıtı incelendi. Antik devirde Tarsos arazinde bulunduğunu sanılan Morcageçit mevkiinde Pozanti=Podandos ile Tarsos arasındaki sınırı belirleyen ve bir kayaya yazılmış olan sınır yazıtı incelendi. Çamlıyayla ile Tarsos Çayı arasındaki alanda ise ırmak yatağına inen merdivenli antik yol incelendi.

ADANA İLİ ÇALIŞMALARI

Bu ildeki araştırmalara Kozan İlçesi'nin kuzeyindeki Karasis Dağı'nda araştırma heyeti başkanının bu bölgede 1994 yılında yaptığı araştırmalar sırasında varlığını saptadığı kalede yapılan çalışmalar ile başlanmıştır.

Karasis Çalışmaları³

2003 ve 2004 yılında yapılan çalışmalar sırasında yazıta rastlanmadığı için antik devirdeki adını hâlen belirleyemediğimiz Karasis Dağı üzerindeki yapılar topluluğu M.Ö. 3. yüzyıl başlarında Anadolu'ya doğru genişlemeye başlayan ve başkenti Antiokheia (=bugünkü Antakya) olan Seleukos İmparatorluğu'nun kuruluş aşamasında yapılmaya başlandığı sanılan bir askerî tesis niteliğindedir. Sivil kullanım amaçlı herhangi bir yapı kalıntısı görülmeyen bu garnizon, dağın zirvesinin jeolojik yapısına uygun olarak aşağı ve yukarı kale olmak üzere birbirleriyle bağlantılı iki yapı grubundan oluşmaktadır.

Çalışmalarımızın başlangıcında 2003 yılı Eylül ayında alınan fotogrametrik nitelikli hava fotoğrafları sayesinde yapı kalıntılarının dağın zirvesindeki konumlarının ayrıntılı olarak belgelenmesi çalışmalarına iki grup hâlinde devam edilmiştir. Heyet üyelerinden üç kişilik bir grup aşağı kaleden çalışırken diğer üç kişi yukarı kaleden silo ve yönetim merkezi niteliğinde olan yapıların ölçekli plan ve kesitlerinin çıkarılması çalışmalarını sürdürmüştür. Prof. Dr. Adolf Hoffmann ve Dr. Martin Bachmann'ın teknik denetiminde yürütülen 2005 yılı çalışmaları, ekim ayında büyük ölçüde tamamlanmıştır.

Aşağı ve yukarı kalelerde bulunan yapılar üzerinde jeologlar tarafından taş cinsi ve yapılardaki taş hastalıklarının saptanmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır.

Karasis Dağı'nın zirvesindeki yapıların yanı sıra Karasis Dağı çevresindeki yerleşim yerlerinin belgelendirilmesi çalışmaları sırasında, Kozan İlçesi'nin Durmuşlu Köyü'nde bir evin içinde Erken Bizans Dönemine ait bir kilisenin döşeme mozaiği görülmüştür. Durmuşlu Köyü'nün bir Roma-Bizans yerleşmesi üzerinde bulunduğu, buradaki Roma Devri yazıtlı mezar taşları ve değirmen taşlarından anlaşılmaktadır. Durmuşlu Köyü'nün güneyinde bulunan Sirelif mevkiindeki iki adet Roma İmparatorluk Devri mezar yazıtı, burada varlığı daha önceden saptanmış olan bir Roma İmparatorluk Devri köyüne ait yazıtlı mezar taşlarıdır. Ayrıca Karasis Dağı'nın kuzeyinde Mahyalar ve DörtDirek mevkiinde bulunan ören yerlerinin de bu çalışmalar sırasında belgelenmeleri

3 Karasis Dağı çalışmaları Alman Arkeoloji Enstitüsü, Max Plank Enstitüsü ve Fritz Thyssen Vakfı tarafından desteklenmektedir. Adı geçen kuruluşlara kendim ve ekibim adına teşekkür ederim.

yapılmıştır. Bu çalışmalar sayesinde Karasis Dağı'ndaki Hellenistik Dönem garnizon yapısının inşa edildiği dönemde Karasis Dağı'nın civarında herhangi bir Hellenistik Devir yerleşmesinin bulunmadığı sonucu çıkmaktadır. Karasis Dağı civarında bugüne değin sadece Roma İmparatorluk Devri ve Geç Antik ya da Erken Bizans Dönemi yerleşmeleri belirlenebilmiştir.

Anazarbos Antik Kenti Belgeleme Çalışmaları⁴

Kozan İlçesi'ne bağlı Dilekkaya Köyü'nde bulunan *Anazarbos* antik kentinde her yıl olduğu gibi 2005 yılında da yaptığımız çalışmalar sırasında 2004 yılında başlanan kentin ölçekli planının çıkarılması çalışmalarına Dr. Richard Posamentir'in teknik denetiminde ve araştırma heyeti başkanının koordinatörlüğünde devam edilmiştir. Dört hafta süren bu çalışmalar sırasında Harita Mühendisi Hans Birk tarafından yapılan çalışmalarla antik kentin Bizans ve Arap surları ile çevrili alanının içinde kalan alanın planı tamamlanabilmiş ve bunun yanı sıra kentin akropolündeki yapıların topografik haritasının çıkarılmasına başlanmıştır. Bu çalışmalar sırasında akropolde bulunduğunu bildiğimiz Aphrodite Kasalitis Tapınağı'nın yerini saptamaya yarayacak ilk ipuçlarını elde ettik. Ayrıca geçen yıl çalışmalarına başlanan Erken Roma İmparatorluk Devri mezar odasının rölöve çalışmaları da tamamlanmıştır.

Mimar ve arkeologlardan oluşan yedi kişilik bir heyet 2005 çalışma sezonunda aşağı şehirdeki yapılardan stadion, tiyatro, amfiteyatrosu, kaya kilisesi, kült merdiveni, Havariler Kilisesi ve Kavsak Kilisesi'nin 1:50 ölçekli planlarını çıkartmıştır. Böylece Anazarbos'ta şehircilik açısından Geç Antik Devirden Bizans Devrine geçiş aşamalarının kent içi mimari anıtlara yansımaları belirgin bir şekilde izlenebilmektedir. Anazarbos antik kenti nekropollerinden Dilekkaya Köyü'ndeki evlere getirilmiş iki adet yazıtlı stel de bu çalışmalar sırasında incelenmiştir.

Ayrıca Kiel Üniversitesi'nden Prof. Dr. Harald Stümpel başkanlığındaki beş kişilik bir heyet tarafından Anazarbos ören yeri aşağı şehirde jeofizik ölçüm

4 Anazarbos ören yeri 2005 yılı çalışmalarına katkıda bulunan Adana Valiliği'ne, Kozan Kaymakamlığı'na, Kozan Belediyesi'ne, Dilekkaya Köyü Muhtarlığı'na, Alman Arkeoloji Enstitüsü'ne kendim ve ekibim adına teşekkür ederim.

alışmalarına başlanmıştır. Bu alışmalar sayesinde aşğı şehirde toprak altında bulunan birçok Roma Devri ve Geç Antik Devir yapısının niteliğini saptayacak ipuçları elde edilmeye başlanmıştır.

Anazarbos Antik Kenti Alakapı Tak Yapısı Belgeleme alışmaları

Ayrıca antik kentin güneyindeki Alakapı olarak bilinen tak yapısında 2004 yılında başlanan çalışmalara, İstanbul Teknik Üniversitesi Restorasyon Anabilim Dalı'ndan Doç. Dr. Yegan Kahya başkanlığındaki 6 kişilik bir çalışma grubu, fotogrametrik ölçüm çalışmaları ile devam etmiştir. Bu alışmalar sırasında söz konusu tak yapısının fotogrametrik ölçümleri, Dr. Kani Kuzucuoglu ve Prof. Dr. Oğuz Müftüoğlu tarafından tamamlanarak anıtın restorasyon projesinin hazırlanması çalışmalarına başlanabilmektedir.

Alakapı civarındaki Ali Kesiğı olarak tanımlanan antik geçitte bulunan bazı mezar yapıları incelenmiş ve bunlardan birinin üzerindeki mezar yazıtı çalışılmıştır.

Anazarbos Antik Kenti Arazisinde Yapılan alışmalar

Heyet üyesi Dr. Erkan Konyar, Anazarbos antik kentinin 8 km. kadar batısında bulunan Tılan Höyük'te M.Ö. 3. binyıldan Roma İmparatorluk Devrine kadar uzanan bir yerleşme silsilesi saptamıştır. Tılan Köyü'nde ise Roma İmparatorluk Devrine tarihlenen bir adet mezar ve bir adet adak yazıtı saptanmıştır.

Anazarbos'un batısındaki arazilerin incelenmesi sırasında Adana Müzesi Müdürlüğü'nün talebi üzerine İdem Köyü civarında ağustos ayında ortaya çıkan bir döşeme mozaiğı yerinde görülerek üzerindeki yazıtlar incelenmiştir.

Ayrıca bu bölgede bulunan ve daha önceki yıllarda incelemiş olduğumuz Koyunevi Köyü'ne 2005 yılında tekrar gidildiğinde, burada Ali Boz evindeki yazıtlı mozaiğin kısmen açıkta olduğu görülmüş ve aynı şahsın, evine köyün civarındaki tarlasından getirdiğı aslan kabartmalı bir Roma İmparatorluk Devri eseri taş blok incelenmiştir.

Anazarbos'un güneybatısındaki Yeşildam Köyü'nde iki adet Roma İmparatorluk Devrine tarihlenen mezar yazıtı incelenmiştir. Anazarbos'un

güneyinde bulunan Çeçen Köyü mezarlığında Roma Devrine tarihlenen Latince yazıtlı bir adet atlı muhafız mezar steli bulunmuştur. Ayrıca Çeçen Köyü ile Yeşildam Köyü arasındaki arazide bir yapıya ait *in situ* konumdaki mimari elemanlar saptandı. Bunlar Anazarbos'u Mopsuestia'ya bağlayan antik yol üzerindeki bir yapıya ait kalıntılar olmalıydı.

Anazarbos antik kentinin kuzeyindeki arazisinde 2005 yılında yaptığımız çalışmalar sırasında Kozan İlçesi'ne bağlı Yeniköy'de bir 19. yüzyıl değirmen yapısının kapısına inşa edilmiş durumda bulunan bir sunak üzerindeki yazıttan bu eserin kült merkezi Anazarbos'ta bulunan Zeus Olybris'in rahibi olan bir kişinin Güneş Kanrısı Helios'a diktirdiği bir adak taşı olduğu anlaşılmaktadır.

Kozan ilçe merkezi ile Anazarbos ören yeri arasında bulunan arazide 2005 yılında Roma İmparatorluk Devrine tarihlenen ve iyi tanrıya adanmış bir adak steli ile iki adet mezar taşı bulunmuştur. Anazarbos'un kuzeyindeki arazisinde bulunan Kızılömerli Köyü'nde bir antik köyün sınırını oluşturan bir yazıt ile iki adet mezar yazıtı incelendi. Anazarbos'un kuzeybatısındaki Hacıbeyli Köyü'nde ise bir Erken Bizans Rönessimi mezar yazıtı ile Kozan ilçe merkezinde bir eve getirilmiş olan bir mezar yazıtı da incelenmiştir.

Aigeai ve Çevresinde Yapılan Çalışmalar

Yumurtalık İlçesi, Zeytinbeli Köyü civarında bulunan çok sayıdaki höyük, Erkan Konyar tarafından incelenerek bunların M.Ö. 3. binyıldan Roma İmparatorluk Devri sonlarına kadar iskân edildiği saptamıştır.

Çukurova Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Serdar Girginer ve beraberindeki altı kişilik heyet, Ceyhan İlçesi ve yakın çevresinde bulunan höyükleri M.Ö. 3. ve 2. binyıl buluntuları yönünden incelemiştir. Yapılan incelemeler sonucunda bölgede 1. binyıl buluntularının ağırlıklı olarak bulunduğu, 2. ve 3. binyıl buluntularının ve yerleşme yerlerinin azınlıkta olduğu anlaşılmıştır.

OSMANİYE İLİ ÇALIŞMALARI

Bu ildeki araştırmalara *Kastabala-Hierapolis* antik kentindeki çalışmalarla başlandı. 2005 yılında hem kentin ölçekli plan çalışmalarının alt yapısı

hazırlanmış hem de kentin su yollarının incelenmesi için gerekli ön hazırlıklar yapılmıştır. Kastabala antik kenti su kaynakları Ceyhan Nehri'nin doğusunda bulunmaktadır. Ceyhan Nehri vadisinden suyu geçirmek için yapılmış olan su yolu köprüsü ve üzerindeki basınçlı su hattı özellikle incelenmesi gereken ve antik devir su mühendisliği hakkında önemli ipuçları verebilecek olan bir yapıdır.

HATAY İLİ ÇALIŞMALARI

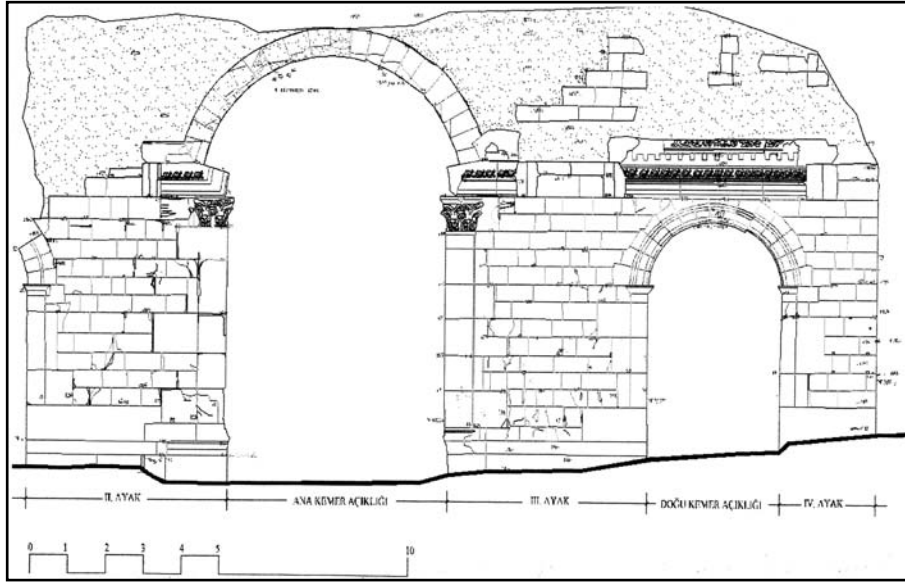
Bu ildeki araştırmalar sırasında Dörtyol İlçesi, Erzin Beldesi civarındaki Gözene harabelerinde bulunan *Epiphaneia* antik kentinde ve İskenderun'a bağlı Arsuz Beldesi'ndeki *Rhossos* antik kenti ve çevresinde önceki yıllarda başlanmış olan Hellenistik ve Roma İmparatorluk Devri yerleşim coğrafyası çalışmalarına devam edilmiştir.

Harita: Buluntu yerleri haritası

Resim 1: Anazarbos, Alakapı, güneyden genel görünüm

Resim 2: Anazarbos, Alakapı, güney cephe, genel görünüm

VAFTİZ ODASI RESTORASYONU

Hüseyin AKILLI*

1. GİRİŞ

Elaiussa Sebaste Mersin il sınırları içinde yer alan Erdemli İlçesi'nin Ayaş Beldesi'nde bulunmaktadır. Toprak altından çıkarılan son dönem Roma antik kenti olmasına rağmen Bizanslılar tarafından tahrip edilmiş ve yapıları değişime uğratılmıştır. Bunlardan bir tanesi de Roma Dönemi agorasının yapısal değişime uğratılarak üzerine bazilika yapılmış ve kalıntıları günümüze kadar ulaşmış yapıdır.

İnsanlık kültür tarihinin bir parçası olması ve ülkemizin kültür mirası içinde yer alması ve bize ait olması nedeniyle farklı bir din yapısı olmasına bakılmaksızın, ülkemizin insanlık kültür mirasına bakışımızı yansıtan bir anlayışla, günışığına çıkarılmış olan bazilika vaftiz yapısının bulunduğu oda onarımını Trakya Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu Restorasyon Programı öğrencileriyle oluşturduğumuz ekiple 2005 yılı kazı döneminde 20 günlük çalışma sürecinde onarmış bulunmaktayız.

Özveriyle çalışan öğrencilerime, kazı başkanımız Prof. Dr. Equini Eugenia Snaider'in her türlü destek ve restorasyon anlayışına, bütün kazı ekibiyle yaptığımız fikir alışverişleriyle birlikte çok büyük desteklerine ve Bakanlık temsilcimizin anlayış ve yardımlarına çok teşekkür ederim.

Kazı, restorasyon ve müze birbiriyle ayrılmaz bir bütün ve birbirini tamamlayan birimlerdir. Birinin eksikliği veya yaptığı uygulama yanlışlığı diğerini de olumsuz etkilemektedir. Kazı ekibinin de bir bütün olup olmaması olabilecek bir olumsuzlukta yapılacak restorasyonu yönlendirebilir. Kazı ekibinin eksik uygulaması veya müzeden gelen meslektaşımızın, Bakanlık temsilcisinin yanlış yönlendirme ve bakış açısı, restoratörün deneyimsiz ve bilgisizliği, yapılacak restorasyon çalışmalarını olumsuz etkiler. Bu da arazide bulunan kültür varlıklarının zarar görmesi veya değişime uğratılmasına neden olunur. Bu tür olumsuzluklar (yanlış veya hatalı onarımlar, tahribatlar)

* Hüseyin AKILLI, Trakya Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Restorasyon Programı, Ayşekadın-Edirne/TÜRKİYE

ülkemizde var mıdır? 30 yıldan fazla arazide çalışan ve arkeoloji, sanat tarihi ve restorasyonla uğraşan biri olarak yoktur demek mümkün değildir. Olması da doğaldır. Fakat bunların azlığını veya çokluğunu denetleyecek en büyük kurum Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğü'dür. Kısıtlı olan kadroların genişletilmesi ve çeşitlendirilmesi bunu etkileyecek ve olumlu yansımaları kültür varlıklarımızda görülecektir.

Bizler restorasyon ekibi olarak şanslıydık. Restorasyon anlayışına sahip Prof. Dr. Equini Eugenia Snaider'in kazı başkanımız olması ve bizi destekleyen, fikir alışverişinde bulunduğumuz Bakanlık temsilcisi meslektaşımızdan dolayı, olumlu restorasyon çalışmaları yapılabildiği.

2. TESPİT

Agora üzerine inşa edilen bazilika, yüzyıllar süresince oluşan metrelerce kalınlığındaki toprak örtüden kazılar sonucunda arındırılarak günışığına çıkarılmıştır. Yapılan buluntu tespitleri, çizimler ve fotoğraf çekimleri (Borgia, 2003, s. 208–215, Res. 152–154) bizlerin olumlu restorasyon çalışması yapmamıza çok büyük yardımcı olmuştur. Özellikle antik onarımlar geçirmiş olan ve yapısal özelliği az da olsa değiştirilmiş bulunan bu tür yapılarda gerçekleştirilen kazı çalışmaları çok büyük önem kazanmaktadır. Parçalar hâlinde çıkarılmış eser veya mimari elemanların çok küçük parçası dahi bazen büyük sorunların çözülmesine neden olmaktadır.

3. BELGELEME

Günışığına çıkarıldığı yıldan günümüze kadar geçen zaman süreci içerisinde var olan buluntuların zarar görmemesi için bir takım koruyucu tedbirler alınmıştır. Tabanın üzeri, polenlerden arındırılmış dere kumuyla örtülmüştür. Battesimale (vaftiz yapısı)'nin dış yüzeyine ait kaplama levha ve parçaları buluntu durumuna göre fotoğraflarla (Borgia, 2003, Res. 153–154) belgelendirilmiş ve tespitler gerçekleştirilmiştir.

Vaftiz yapısının (battesimale) 2005 buluntu durumu belgelendirilmiştir (Resim: 1). Antik onarım geçirmiş bulunan vaftiz odasının tabanının (Resim: 2) her plaka ve levha parçası numaralandırıldıktan sonra 1/1 ölçekli çizimi gerçekleştirilmiştir. Böylece yer tespiti sayesinde yapı elemanlarının buluntu durumuna göre yeniden sabitlenmesi sağlanmıştır.

Gerçekleştirilmiş olan antik onarımda bezemenin devamlılığına dikkat edilmemiş ve plaka seçiminin rastgele yapıldığı gözlenmiştir. Sekizgen, altıgen, kare ve farklı biçimlerdeki plakalarla birlikte düzensiz mermer levha parçalarının kullanıldığı gözlenmiştir (Resim: 3). Plakalar traverten, mermer ve kalker taşından yapılmıştır. Siyah üçgen plakalar ise bazalttan oluşturulmuştur. Burada desen olarak hiçbir şey bulunmamaktadır.

Vaftiz yapısının yapı oluşum malzemesi ve oluşumunda karışıklıklar mevcuttur. Kuzeydoğudan-güneybatıya doğru gözle izlenebilen çökme sonucu eğim mevcuttur. Değişik boyutlarda düzgün kesilmiş kalker bloklar kullanılmıştır. Batı kısmında yaklaşık 20 cm. eninde (kalınlığında) taş bloklar kullanılarak duvar oluşturulmuş ve dıştan 4 cm. kalınlığında sıva kaplama yapılmıştır. İç kısımdan sıva izleri ve kalıntılar olmakla birlikte kaplama levhalara rastlanmamıştır.

Güney tarafta 18x66x22 cm. ve 18x72x35 cm. ölçülerindeki kalker blok taşların yatay olarak yerleştirilmesiyle 18 cm. genişliğinde duvar oluşturulmuştur. Batıda ise 23x67x37 cm. boyutunda bloklar kullanılmıştır. Köşede bulunan sıva kalıntısı yaklaşık 4 cm. olup bunun üzerinde yaklaşık olarak 6 cm. kalınlığında dolgu harç tabakası tespit edilmiştir.

Doğu yönünde duvara bitişik kısmın üstünde bulunan ve yerlerinde sabit olarak duran levhalardan kuzey tarafta olanın boyutları 44x66,5 cm. olup kalınlığı 3–5 cm. arasında değişmektedir. Ortada bulunan levha 47x57,5 cm. boyutlarındadır. Diğer levha ise 40,5x57 cm. boyutunda olup üç parça hâlinde kırılmıştır. Bütün levhalar travertenden yapılmıştır. Güneş ışığına çıkarılan bir levha tam 68,5 cm uzunluğunda, 38 cm. genişliğinde, 3–5 cm. kalınlığında olup tamdır. Diğer iki levha eksiktir, biri 50 cm., diğeri 39 cm. uzunluğundadır ve 7 parça hâlinindedir.

Battesimale (vaftiz yapısı) ait 6 yan levha bulunmuş ve gün ışığına çıkarılmıştır. 2 tanesi sağlam olup 4 levha parçalanmıştır ve eksikleri bulunmaktadır. Kuzeye bakan duvara yakın yan levha 66x61 cm., güney yan levha 72x53 cm. boyutlarındadır. Doğuya bakan ve eksik olmakla birlikte bir parçası duvar içinde kalan 5 parçalı levha, belirlenebildiği kadarıyla 59x67 cm. boyutlarındadır. Kuzeyde bulunan uzun yan kenardaki eksiklikleri bulunan levha 50x 66 cm. boyutunda olup, diğeri ise 8 parçalıdır ve 60x65 cm. boyutlarındadır.

İç kısmın doğu tarafında seki bulunmaktadır. Diğer üç tarafta sekiler oluşturulmuştur. Bazı kısımlarda ilk sıva tabakası çoğunlukla 2 cm. kalınlığındadır. Çok az bir kısmında 4 cm. kalınlığında harç tabakası tespit edilmiştir. İç yuvarlak kısmın çapı 69 cm. olup 2 cm. kalınlığında sıva tabakası vardı.

4. RESTORASYON

Doğal etkenler veya antik dönemde burayı kullanan insanların meydana getirdiği tahribat sonucunda, vaftiz odası antik dönemde elden geçirilmiş, yapısal bazı değişikliklerle birlikte tabanda düzenlemeler yapılmıştır. Bununla birlikte restorasyon çalışmalarımız sırasında bazı problemlerle karşılaştık. Ancak in situ olarak çıkarılmış veya bağımsız olarak bulunmuş yapı malzemesine bağlı kalınarak problemler çözümlenmiş ve yapım hatası yapmadan, kesit oluşturacak şekilde onarım gerçekleştirilmiştir.

4.1. TABAN RESTORASYONU

Opus-sectile taban restorasyon çalışmaları yöntem, metot ve kullanılan malzeme açısından daha önce onardığımız şehrin ada kısmında bulunan kilise tabanı (Akıllı, 2003, s. 825) ve bazilikanın güney yan nef tabanındaki (Akıllı, 2005, s. 142) çalışmalarla benzer özellikler göstermesine rağmen burada bazı kısımlarda farklı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Çünkü vaftiz odası tabanının bazı kısımlarındaki opus-sectilelerin bağlayıcı harcı sağlam durumda günümüze ulaşmıştır. Ayrıca daha önce sıvı harç dolgusu yapılırken uyguladığımız yöntemlerden farklı olarak “enjekte etme” (Resim: 4) yöntemi kullanılmıştır.

Üst kısımda koruma amaçlı 4–5 cm. kalınlığında bulunan polenlerden arındırılmış dere kumu örtüsü, ilk aşamada spatula ve mala yardımıyla belli bir kalınlık kalacak şekilde alınmıştır. Daha sonra geniş plastik kılı fırçalar kullanılarak var olan kumdan temizlenen taban, küçük fırçalarla tamamen tozlarından arındırıldıktan sonra üst yüzey nemli süngerle silinmiştir.

Tabanda kullanılan bütün yapı malzemesine (plaka, üçgenler, şekilsiz levhalar) küçük etiketler yapıştırılarak numaralandırılmış ve 1/1 eskiz çizimi gerçekleştirilmiştir.

Doğa, insan ve yapı oluşumundan kaynaklanan tahribatlar sonucu meydana gelen olumsuzluklar tespit edilmiştir. Özellikle antik onarım geçirmiş olan kısımda desen devamlılığı olmamakla birlikte desen olmaması (Resim: 2) ve değişik malzeme kullanılmış olmasıyla birlikte bunların bağlayıcı harçlarının bozulmuş ve özelliğini yitirmiş olması, sabit olmamaları bizleri en çok uğraştıran kısım olmuştur.

Öncelikli olarak plakaların yerlerini tespit etme çalışmalarını titizlikle yapmamız gerekmiştir. Sağlam ve bağlayıcı harç özelliğini yitirmeyip sabit olan plakaların dışında kalan parçalı, aşınmış, yumuşamış olan plakaların sertleştirme ve yapıştırma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çözücü malzeme olarak selülozik tiner ve aseton; yapıştırma malzemesi olarak araldit, sintolit, etabond ve sprint kullanılmıştır.

Yumuşamış olan kırık birleşme ve üst yüzeyler aseton paraloid'in karıştırılmasıyla oluşturulan eriyikle sertleştirilmiş ve 24 saat bekletildikten sonra yapıştırma işlemine geçilmiştir. Küçük parçaların yapıştırılmasında aşınmış olan kırık yüzeyler için tixo olarak sintolit ve sprint kullanılmıştır. Aşınmamış kırık yüzeyler etabondla yapıştırılmıştır. Büyük parçaların birleştirilmelerinde ise yukarıda saydığımız yapışkanlardan daha güçlü olan ve sıcak-soğuk karşısında daha az genleşme katsayısına sahip araldit kullanılmıştır.

Yapıştırma öncesinde gerekli görülen hâllerde, kırık birleşme yerlerindeki sertleşmiş kirler pirinç ve tel fırçalarla temizlenmiştir. Ancak girinti ve çıkıntılara zarar vermemek (aşındırmamak) için işlem, deneyimli kişilere yaptırılmıştır. Çünkü aşınma, birleştirme gücünü zayıflatmaktadır. Son temizlik çalışması asetonla nemlendirilmiş üstüyle yapılarak parçalar birleştirmeye hazır duruma getirilmiştir.

Sabitliğini yitirmiş plakalar yerlerinden alınıp alt kısımları ve oturma yerleri temizlendikten sonra dere mıcırı+su+az miktarda derz dolgu+dere kumu+sönmüş kireçten oluşturulan harçla tekrar buluntu yerlerine sabitlendirilmiştir. İki gün sonra plaka arasındaki boşluklara dere kumu+su+sönmüş kireçten oluşturulan sulu harç enjekte edilerek doldurulmuştur (Resim: 3). Üzerine iki santim kalınlığında toprak tabakası örtülecek sıcaklık karşısında hızlı kuruması ve çatlaması önlenmiştir. Bir gün sonra plaka şekillerine göre daha önce yerleri tespit edilmiş bulunan üçgen

ve kare plakalar sabitlendirilmiştir. Eksik olan kısımlarda, kazı sırasında günışığına çıkarılmış bulunan ve yerleri belirlenemeyen plakalar, estetik görünüm göz önüne alınarak belirlenen yerlerde kullanılmıştır. Kalan boşluklar ise küçük moloz taşların kullanılmasıyla oluşturulan zemin üzerine sönmüş kireç+su+derz dolgu ve dere kumu karışimli harçla doldurulmuştur. Üst kısmı 2 cm. kalınlığında taşlardan arındırılmış toprakla örtülüp harcın aniden suyunun buharlaşması sonucu olabilecek çatlamalara karşı önlem alınmıştır. İki gün sonra toprak örtüsü alınmış ve zemin üst yüzeyden 3–4 mm. aşağıya indirilerek taban restorasyonu tamamlanmıştır. Islatma işlemi sabah ve akşam olmak üzere bir hafta sürdürülmüştür.

4.2. VAFTİZ YAPISI

Battesimale restorasyonu tespiti sonrası (Resim: 5) gerçekleştirilen teşhiste, kesme blok taşları birleştiren harcın bağlayıcı özelliğini tamamen yitirmiş olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle bazı bloklarının in situ durumlarından alınarak harçla tekrar yerlerine oturtulması gerekmiştir.

Belirlenen plan doğrultusunda kesme bloklar yerlerinden alınmıştır (Resim: 6). Dere kumu+su+sönmüş kireç+tuğla kırığı+az miktarda derz dolgu karışımından oluşturulan harçla daha önce belirlenen in situ durumlarına göre tekrar yerlerine oturtulup (Resim: 7) sabitlendirilmiştir.

Mevcut olan duvar kalınlığıyla (en) günışığına çıkarılmış bulunan üst levha eni arasında yaklaşık 15 cm. fazlalık bulunmaktadır. Bu da akla doğal etkenler veya insan tahribatı sonucu oluşmuş bozulmalar sonrası vaftiz yapısının antik onarım sırasında tekrar yapılandırıldığını bize kanıtlamaktadır. Bu konuda yanılma payı bulunmamaktadır. Çünkü duvara bitişik kısımda bulunan yan yana duran üst üç levhanın uzantı ölçüleri de bunu kanıtlamaktadır. Ayrıca yapının batı uzantılı duvarın kalıntıları da aynı ölçülerdedir. Burada sadece sorun kuzeye ve güneye bakan duvarların levha önlerine kıyasla en az 15 cm. daha dar olmalarıdır.

Kırılmış hâlde bulunan levhaların parçaları yan yana getirildikten sonra numaralandırılmış ve çizimleri gerçekleştirilmiştir (Resim: 8). Hangi parçanın daha önce yapıştırılacağı ve gruplandırmanın nasıl olabileceği üzerinde bir yapıştırma planı oluşturulmuştur. Böylece olabilecek hatalar önlenmiştir. Kırık

birleşme yerlerinin temizlenmesi sonrası araldı yapışkanı kırık yüzeyin kenarına gelmeyecek şekilde orta yere sürülmüş ve daha sonra üst birleşen parça daha önce oluşturulan doğrultu çizgilerin hizasında birleştirme gerçekleştirilmiştir. Plastik takozla üst parçaya vurularak arada boşluk kalmaması sağlanmıştır.

Levhalar belirlenen ölçü doğrultusunda (Resim: 9) sabitlendikten sonra orijinal harca uygun harç (tuğla kırığı+su+dere kumu+deve mıcırı+sönmüş kireç) kullanılarak sabitleme gerçekleştirilmiştir. Harç dökümü öncesi yapışmanın güçlü olması için duvar ve levha yüzeyleri ıslatılmıştır. Levha arkalarına büyük destekler oluşturularak harç basıncı sonucu olabilecek açılmalar önlenmiştir.

Var olan üst levhalar aynı harç kullanılarak sabitleştirilmiştir. Aynı kazıdan çıkarılmış ve buraya ait olabileceği düşünülen (kalınlık, genişlik ve malzeme benzerliği) parçalar estetik görünüme göre oturtulduktan sonra kalan boşluklar levha yapısına uygun harçla tamamlanmıştır (Resim: 10). Bu çalışma sadece kuzey taraf için gerçekleştirilmiştir.

Ön kısmın onarımında vaftiz yapısının onarım ve yapı oluşumunu gösterebilmek amacıyla kesit alabilecek şekilde tamlamalar (Resim: 11) gerçekleştirilmiştir. Güney yan tarafında sadece üst harç tabakası sabitlemesine gidilmiştir.

İç kısımda bulunan sıvanın yumuşamış kısımları, paraloid+selülozik tiner karışımından oluşturulan eriyiğin püskürtme yöntemiyle tatbik edilmesiyle sabitleştirilmiştir. Uygulama 48 saat arayla 2 kere gerçekleştirilmiştir. Uygulama öncesinde kıl fırça ve tahta aletler yardımıyla tamamen kirlerden arındırılmıştır. Kenarların sabitlendirilmesinde aynı harç kullanılmıştır. Çok az kısımlarda (zorunlu olan yerlerde) bağlantı oluşturmak amacıyla tamamlama gerçekleştirilmiştir.

Vaftiz yapısının onarımı sonrasında yapılan tek uygulama her gün sabah ve akşam üzeri ıslatılması (nemlendirilmesi olmuştur), böylece kullanılmış olan harcın suyunu aniden (yüksek sıcaklık karşısında) kaybederek çatlamasını önlemek olmuştur. Son temizlik gerçekleştirilerek onarım tamamlanmıştır (Resim: 12b)

SONUÇ

Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda eserin onarım öncesi (Resim: 12a) ve onarım sonrası (Resim: 12b) durumuna bakıldığında arazi restorasyonunun ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü yok olma aşamasında olan, parçaları yavaş yavaş kaybolma sürecine giren bir eserin onarılması ve tekrar insanlık tarihine kazandırılması sağlanmaktadır.

Ülkemizde kazı yapan araştırmacıların çokluğuna rağmen arazi restoratörlerinin azlığından dolayı günışığına çıkarılan eserlerin yaklaşık 5 yıl içerisinde her aşamada zayıfladıklarını parçalarının yavaş yavaş kaybolduğunu görmek mümkündür. Bu olumsuzluğu ülkemizde gerçekleştirilen her kazı sonrası görmek ve eski resimlere ve bilgilere bakıldığı zaman belgelemek mümkündür.

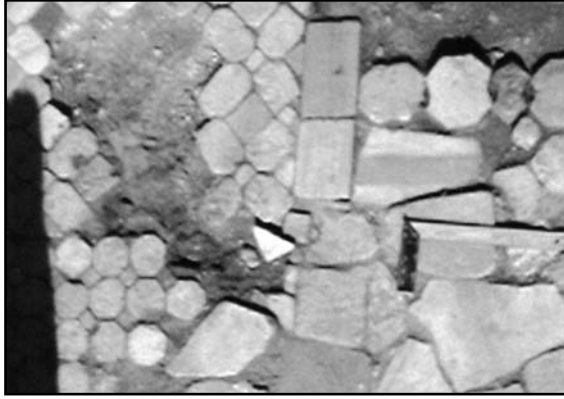
Bir eser sonsuza kadar var edilemez, ancak bunun kısa veya uzun vadede yok olması yine de biz insanlara bağlıdır. Daha önce belirtimiz gibi ayrılmaz parçalar olan kazı, restorasyon, müze işbirliğinin sonuçlarını olumlu olarak kültür varlıklarımız görecektir. Tıpkı burada kazı ekibinin başarısı, restorasyon anlayış ve tecrübeyle birlikte Bakanlık temsilcisiyle gösterilen uyumlu bilgi alışverişi sonucunda yok olma aşamasına girmiş bulunan vaftiz odası onarımı başarıyla gerçekleştirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- AKILLI, H., 1986, "Perge Kazılarında Ortaya Çıkarılan Mimariye Bağlı Elemanların Onarımı," *TAÇ*, S. 6, İstanbul, s. 41-47.
- AKILLI, H., 2003, "Elaiussa Sebaste Bazilikasında gerçekleştirilen Opus Sectile Taban Restorasyonu", Equini Schneider E (ed.), *Elaiussa Sebaste II* (1998-2001), Roma, s. 825-834.
- AKILLI, H., 2004, "Mozaik Grubundan Opus Sectile Tabanın Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları", *7. Müzecilik Seminerleri*, İstanbul, s. 85-95.
- AKILLI, H., 2005, "Elaiussqa Sebaste Kazı Buluntusu Metal, Seramik, Kil lahit, Taban Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları, *21. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 141-148
- BORGIA, E., 2004, "L Agora", Equini Schneider E, (ed.) *Elaiussa Sebaste II* (1998-2001), Roma, s. 208-215.

Resim 1: Vaftiz yapısının buluntu durumu, 2005

Resim 2: Antik onarım geçirmiş taban

Resim 3: Sulu harcın enjekte edilmesi

Resim 4: Oynamış plakaların harçla sabitleştirilmesi

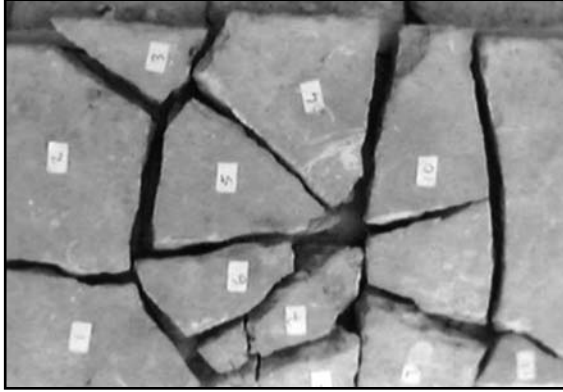
Resim 5: Vaftiz odasının onarım öncesi üstten görünümü

Resim 6: Kesme blokların yer tespiti sonrası alınmaları

Resim 7: Harçla sabitleştirme

Resim 8: Parçalanmış levhaların numaralandırılması

Resim 9: Levhaların yerine sabitleştirilmesi

Resim 10: Kuzey üst kenarın onarım sonrası görünümü

Resim 11: Kesit durumunu gösteren onarım

Resim 12a: Onarım öncesi görünüm

Resim 12b: Onarım sonrası görünüm

YUKARI FIRAT BÖLGESİ

2005 YILI ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI

Ertuğrul DANIK*

Başkanlığım altında, Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'nün maddî destekleri ile yürütülen, ekip üyelerinden Ahmet Görmüş, Serkan Erdoğan ve Mustafa Balaban'ın katılımıyla, 19-30 Temmuz tarihleri arasında Tunceli ve Elazığ illeri dahilinde yapılan 2005 yılı çalışmalarında, çeşitli sayılarda ve tiplerden oluşan toplam 70 adet taşınmaz kültür varlığının tespit ve belgelemesi yapılmıştır.

05/1. ŞENOVA HÖYÜK

Kovancılar İlçesi Şenova Köyü'nün 150 m. kadar güneybatısında mezarlık alanı olarak kullanılan yerde, 60 m. çapında yaklaşık olarak 15 m. kadar yüksekliğindedir. Höyüğün eteğinden batı ve kuzey yönden geçen su kanalı dışında, mezarlık kullanımı görülür. Yoğun olarak görülen seramiklere ilişkin değerlendirmeler devam etmektedir.

05/2. SİGAM HÖYÜK

Kovancılar İlçesi'ne bağlı Kapıaçmaz (Sigam) Köyü'nün hemen doğusunda yer alan höyüğün güney ve kuzey eteklerinde kısmen, batı eteğinde yoğun ev yapımı ve bahçe düzenlemeleri görülmektedir. Doğu yönünde yerleşim bulunmasa da, bu yönde de toprak alımı görülmektedir. 120 m. çapında ve yaklaşık 25-30 m. yüksekliğindeki höyüğün yüzeyinde yoğun seramik buluntular görülmekte olup değerlendirmeleri devam etmektedir.

05/3. SEKARAT HÖYÜK

Kovancılar İlçesi'ne bağlı Yazıbaşı (Sekarat) Köyü'nün güneydoğusunda dere kenarında, doğal bir tepe üstünde höyükleşme görülse de, mevcut

* Ertuğrul DANIK (M.A), Müze Müdürü, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzeleri Müdürlüğü
Ulus-Ankara tugruldanic@yahoo.com

seramik buluntular bu alanda uzun süreli kullanım olmadığını düşündürür. Kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık olarak 65x35 m. ölçülerinde ve 20 m. yüksekliğinde olan höyük, bir dönem içinde mezarlık alanı olarak kullanılmıştır. Zayıf seramik buluntularla ilgili değerlendirme devam etmektedir.

05/4. SARIKAMIŞ (DEĞİRMEN TEPE) HÖYÜK

Merkez İlçe, Sarıkamış Köyü'nün 2 km. doğusunda ovalık alan üzerinde yer alır. Kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık olarak 60x40 m. ölçülerindeki höyüğün yüksekliği 15 m. kadardır. Kuzey ve doğuda dere yatağı ile sınırlanan ve yerel halk arasında "Değirmen tepe" olarak anılan höyük yüzeyinde çok sayıda III. binyılın tüm evrelerine ait seramik parçaları ve özellikle pithoslar görülebilmektedir.

05/5. ŞİMŞAT HÖYÜK

Palu İlçesi, Örencik (Haraba) Köyü'nün 200 m. kuzeydoğusunda yer alan aynı isimli höyük, Keban Baraj Gölü kıyısında yer alan ve literatürde "Şimşat" ya da "Haraba"¹ olarak anılan höyük tipi yerleşim alanıdır. Doğu-batı doğrultusunda yaklaşık olarak 210x100 m.lik bir alanı kapsayan höyüğün yüksekliği, batı ve kuzey yönde 20-25 m.ye kadar çıkarken, diğer yönlerde 10-15 m. arasında değişir.

05/6. HARPÜNK HÖYÜK

Palu İlçesi, Üçdeğirmenler (Harpünk) Köyü'nün Dızık mevkiinde, köyün 2 km. kuzeyinde dere yatağı üzerinde yer alan höyük, yaklaşık olarak 15 m. çapında ve 5 m. yüksekliğinde oldukça küçük ölçeklidir. Alt düzeyinde Plehistosen Dönem nehir çakılına karşılık, üst düzeyde kültür tabakası bulunur. Az yoğunluklu seramik buluntuları dışında, yoğun taş mimari izleri görülmekte olup seramik değerlendirmesi devam etmektedir.

05/7. PINARBAŞI YAMAÇ YERLEŞİMİ

Palu İlçesi, Karasalkım Köyü'ne bağlı Pınarbaşı Mahallesi'nin güneyinde, yerleşimin hemen üstündeki tepelerin batıya dil yaptığı doğal bir yükselti

1 "Keban Barajı Projesi" kapsamında höyükte yapılan kazı çalışmaları hakkında bkz. Öğün 1971: 39-42; 1972: 75, 76.

üzerinde, dilin batı yamaçlarında zayıf bir yerleşim alanı olup az yoğunluklu seramik buluntu ile birlikte öğütme taşı bulunmuştur. Seramik değerlendirmesi devam etmektedir.

05/8. PALU KALESİ

Kayalık bir kütle üzerinde oluşturulan kale yapısı, mevcut sur duvar izleri ölçeğinde kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda, düzensiz bir plan şeması yansıtır. Batıdan yapıldığı öngörülen girişten itibaren, kuzeydoğuya doğru dikleşerek devam eden ve çeşitli kırılmalarla kayalık alanın zirvesine ulaşan sur duvarları, kesintilerle birlikte doğuya doğru devam edip, önce güneye ardından güneybatıya doğru devam eder. Sur duvarlarının en büyük kesintisini oluşturan bu bölümün devamında, güneydoğu köşede surlar tekrar yakalanır. Bu noktada sert bir kırılma ile kuzeydoğuya dönen surlar, yine çeşitli kırılmalar ile birlikte, doğu eksenindeki olası kapı girişine ulaşır. Doğu yönde kısmen Urartu Dönemi kiklopik sur duvarlarına rastlanmıştır. Bu dönem kalesinin diğer izinin güney eksen yönünde, aşağı kotta görülmesi, Urartu kalesinin Ortaçağ kalesinden daha farklı olarak kurgulandığını düşündürür.

05/9. ŞİMŞAT KALESİ

Palu İlçesi, Örencik Köyü'nün 200 m. kuzeydoğusunda yer alan aynı isimli höyüğün üzerinde yer alan kale yapısının, günümüzde batı ve kısmen güney yöndeki duvarları dışında izi görülmemektedir. Doğu-batı doğrultusunda höyük ile aynı yönde gelişen kalenin, yaklaşık dikdörtgen bir plana sahip olduğu varsayılabilir. Güney yönde iki farklı kademede görülen surlar, yapının ikinci dönemi içinde genişletildiğini düşündürür. Batı yönde yer alan ve olasılıkla kale girişinin de bulunduğu duvarların sağlamlığı, diğer yöndeki sur duvarlarında görülmez. Kale çeşitli dönemler içinde savaş ve deprem gibi ağır tahribatlar görmüştür².

05/10. TILKHUM (TILK) KALESİ

Palu İlçesi, Gömeçbağlar Köyü'nün güneybatı alanında bulunan ve halk arasında kilise alanı olarak bilinen tepe üstündeki, doğu-batı doğrultusunda yaklaşık olarak 45x35 m. ölçülerinde bir alanı kaplayan döküntü temel

2 Bu tahribatlar için bkz. Honigmann 1970: 55; Abu'l-Farac 1999 (I): 188, 225, 250, 259.

yığınları, olasılıkla dönem kaynaklarında anılan Tilkhum/Tılbağd adlı kale yapısı olarak karşımıza çıkar. Mateos'un verdiği bilgilerde Bağın ile ilişkili olarak anılan "Tilkhum" bölgesi ve "Tılbağd" Kalesi³, Alacakaya İlçesi, Bağın⁴ yerleşiminden dolayı Tilkhum, "Gömeçbağlar" adıyla Palu İlçesi'ne bağlı olan "Tilk" adlı yerleşim alanı olmalıdır. Tılbağd Kalesi de, Tilkhum'un farklı bir okunuşu olmalıdır.

05/11. PALU KAYA KİTABESİ

Palu Kalesi içinde, kalenin kuzeybatı alanında yer alır. Ana kayaya birleşik bağımsız bir kaya blokunun işlenmesi ile elde edilen yazıt, 3.30x1.35 m. boyutlarında ve 0.30 m. derinliğindeki bir nişin içindeki yazıt, 21+7= 28 satır olup ilk 21 satırdan sonraki boşlukta, daha geç dönemde yazılmış Arapça bir kitabe yer alır. Çeşitli dönemlerde okunmuş kitabede Urartu Kralı Menua'nın bölgedeki eylemleri anlatılır⁵.

05/12-14 PALU I-III NO.LU KAYA MEZARLARI

I No.lu kaya mezarı, kalenin kuzeybatı yüzünde yer alır. Kuzeye açılan bir kapıdan sonra, diğer üç odaya geçişi de sağlayan doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir mekân girilir. Bu mekânın güney duvarının doğu ve batı köşeleri ile, batı duvar eksen batısından girilen dikdörtgen planlı üç ayrı mezar odasının; doğuda yer alanının güney cephesindeki niş dışında, tümü sade bir biçimde düzenlenmiş ve düz örtü şeklinde işlenmiştir. Güney duvarın batısından girilen ve ortada kalan mezar odasının, güneybatı köşesinde derin bir çukur yer alır. II No.lu kaya mezarı, I No.lu kaya mezarının devamında kuzeydoğuda yer alır. Yaklaşık kuzey yönüne açılan ve derin bir niş içindeki basık girişten sonra, diğer mezar odalarına girişi de sağlayan doğu-batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlı bir mekân yer alır. Bu mekânın güney duvarının doğu ve batısı ile batı duvarının ekseninde yer alan üç kapıyla, köşeleri ovalleştirilmiş dikdörtgen planlı üç ayrı mezar odasına girilir. Bu mezarların alt seviyesinde ve farklı bir yolla ulaşılan III No.lu kaya mezarının girişi kuzeye bakmakta olup

3 Mateos 1987: 83, 92.

4 Bağın olarak genellikle günümüzde Tunceli Mazgirt'e bağlı Bağın olarak anlaşıp, Tilkhum'u genellikle bu yörede arama eğilimi bulunur.

5 Kitabenin Türkçe tam metni için bkz. Köroğlu 1996: 48, 49.

girişin solunda kemerli bir kaya nişi yer alır. Girişten sonraki ilk mekânda, diğerlerinin aksine güney duvarın batı köşesinden girilen bir adet mezar odası yer alır. Bu mezarı diğer iki kaya mezarından ayıran bir diğer özellik de, giriş mekânının doğu ve batı duvarlarında ikişer ve güney duvarında bir olmak üzere beş adet duvar nişinin yer almasıdır⁶.

05/15. NACARAN KAYA MEZARI

Palu İlçesi, Baltaş (Nacaran) Beldesi'nin 300 m. batısındaki kayalık alanın batı yüzünde, Elazığ-Alacakaya karayolunun hemen üstünde yer alan kaya mezarının ön girişi açık olup oldukça geniş bir şekilde dışa açık tutulan ve doğu yöndeki dikdörtgen mekânın hemen batısından girilerek güneye doğru genişleyen oda, tamamlanmamış izlenimini vermektedir. Mevcut kaya mezarı dışında aynı kayalıkta bulunan kaya işçilikleri, bu alanın daha detaylı taranması gerektiğini göstermektedir.

05/16-18. PALU I-III NO.LU KAYA SARNIÇLARI

Palu Kalesi içinde Palu yazıtının arkasında ana kayalıklara oyularak elde edilen I No.lu kaya sarnıcı, 110x130 cm. ölçülerindeki ağız kısmından sonra içte genişleyerek devam ederse de, devamında dolgu ile kapatılmıştır. I No.lu kaya sarnıcının doğusundaki II No.lu kaya sarnıcı, Menua zamanında I No.lu kaya sarnıcı ile birlikte yapılmıştır. Kındik mevkiinde, Kındik Mescidi'nin arkasında güney yönde, bağımsız bir kaya blok çıkıntısının oyulması ile elde edilmiş olan III No.lu kaya sarnıcı, 120x100 cm.lik dairesel bir ağız girişine sahiptir. Ağızdan itibaren genişleyen ve armudi bir form alarak biten sarnıcın derinliği 300 cm.dir. Hemen yanında bulunan büyük ana blok üzerinde yer alan Kındik Kutsal Alanı ile birlikte Urartu Döneminde yapılmıştır.

05/19-21. PALU I-III NO.LU KAYA TÜNELLERİ

Kalenin kurulduğu kayalık yükseltinin batı yönünde, oldukça geniş ve güneye bakan ağızından girilen I No.lu kaya tüneli, kuzeye doğru yönlendikten sonra, merdivenlerle inilen bir iniş ile önce kuzeydoğuya ardından doğuya doğru

⁶ Mezar odaları için ayrıca bkz. Başgelen 1986: 25; Sevin 1994: 61-65; Köroğlu 1996: 36-39; Çevik 2000: 117-119.

yönlenmekte ve yerel anlatımlarda Murat Nehri'ne ulaştığı aktarılmaktadır. Kalenin güneye uzanan kayalık dilinin altında olup Murat Nehri'ne yönelen II No.lu kaya tüneli, yakın zamana kadar açık olarak kullanılmakta iken, günümüzde toprak dolgu ile kapalıdır. Tüneli kullananların verdiği bilgiler, Murat Nehri yatağı ile, eski Palu yerleşimi arasında yatay olarak geliştirilen tünelin kayaların oyulması ve basamaklarla desteklendiğini göstermektedir. Kalenin kuzeydoğu yönünde yer alan ve “Gündoğdu Kapısı olarak” anılan III No.lu basamaklı kaya tünelinin içine girilememiştir.

05/22. PALU KINDİK KUTSAL ALANI

Eski Palu yerleşiminin Aşağı Mahalle kesiminde, Murat Irmağı'nın kenarındaki kayalık bir yükselti üzerinde oluşturulmuştur. Mevcut koşullar ile bu alana çıkılamamışsa da, yapılan gözlemlerde, kayalık alan üzerinde Urartu Dönemine tarihlenen basamaklar ve sunu alanı oluşturulduğu gözlemlenmiştir.

05/23-24. PALU I VE II NO.LU SARNIÇLAR

Kalenin doğusunda doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı I No.lu sarnıç; içte kuzey ve güney duvarda eksenin iki yanında, dört duvar payesinden atılmış iki kemerle desteklenen doğu-batı doğrultusunda beşik tonozla, dışta düz damla örtülü olup tavanında su alma açıklığı bulunmaktadır. Güney sur duvarlarında ana kayalıkların oyulması ve içten duvar örülerek yapılan, kuzeybatı-güneydoğu yönünde dikdörtgen planlı II No.lu sarnıç, içte kısa duvarlar yönündeki bir duvarla iki farklı mekâna bölünmüş, duvarın merkezinde bırakılan sivri kemerli bir açıklıkla, birbirine bağlanmıştır. Sivri beşik tonoz ile kapatılmış mekânların uç kesimlerinde tavanda toplam dört adet su alma açıklığı bulunur. Her iki sarnıç halk arasında “zindan” olarak tanımlansa da, duvarlardaki kireç tabakası, yosunlaşmalar ve su bağlantıları, yapının IX-XI. yüzyıllarda yapılmış bir sarnıç olduğunu göstermektedir.

05/25-26. PALU I VE II NO.LU TANIMSIZ MEKÂNLAR

Palu Kalesi içinde kuzeydoğuda yer alan I No.lu tanımsız mekân, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup içte iki ayrı mekândan oluşur.

Güneybatı köşedeki girişten hemen sonra, yaklaşık olarak yapının 1/3'lük bölümünü oluşturan ilk mekân, kuzey yöne doğru devam ederken, ikinci destek kemerinden hemen sonra bir kapı ile kesilerek iki ayrı bölüm oluşturur. İlk bölümün ortasında doğu yönde bulunan açıklıktan, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ana mekâna geçilir. Yapı, içte duvarlara atılmış eş aralıklı iki destek kemerinin taşıdığı kuzey-güney doğrultusundaki tonoz; dışta düz dam şeklinde örtülüdür. Yapıyı tarihlendirecek herhangi bir veri bulunmasa da, malzeme teknik özellikleri ile birlikte IX-XI. yüzyıllarda yapılmış olmalıdır. I No.lu tanımsız mekânın doğusunda yer alan ve kale kuzey sur duvarları üzerine binmiş olan II No.lu tanımsız mekân, temel düzeyinden itibaren tahrip olmuştur. Mevcut izler, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir yapı olduğunu gösterirken; yapı merkez ekseninde yer alan ve kuzey yönde sur duvarındaki yarım daire burcun şeklini alan ana mekânın her iki yanında da, doğu-batı doğrultulu dikdörtgen mekânların varlığı görülür. Bu mekânlar güney yönde iki, kuzey yönde bir adet olarak görülmekteyse de, kuzey yöndeki genişlik, bu alanın da iki ayrı mekâna sahip olduğunu düşündürmektedir. Malzeme ve teknik olarak IX-XI. yüzyıllara tarihlendirilebilir.

05/27. PALU KÖPRÜSÜ

Eski Palu'nun doğu yönünde, Murat Nehri üstünde, doğu-batı doğrultusunda 156.50 m. uzunluğunda, 3.5 m. genişliğinde olan köprü, sekiz ayaklı sivri kemerli on gözlü bir yapıdır. Tahrip olmuş köprünün batı ilk ayağında görülen Roma Dönemi lahitleri, devşirme olarak Bizans Döneminde kullanılmıştır. Diğer ayaklar Artuklu Dönemi olarak düşünülmektedir. Murat Köprüsü adıyla da anılan yapı, kimi kaynaklarda Selçuklu Dönemi ile ilişkilendirilir⁷.

5/28. PALU ZİNCİRLİ HAN/BEDESTEN

Eski Palu Çarşıbaşı Mahallesi'ndeki yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup, batıda yer alan kanat dışındaki bölümler yıkılmıştır. Mevcut dolgu izleri, açık avlulu bir planlama dahilinde, dört yönde avluya bakan dükkân sıraları olduğunu göstermektedir. Zincirli Han olarak anılan yapının, doğu yönde kalan ve dolgu duvarları görülen bölümünde çapraz

⁷ İter 1978: 125; Aşan 1992: 84.

tonozla örtülü en az üç dükkânın varlığı söz konusudur. Uzun boydaki dükkân sırası ve yapıya giriş kapıları ile üst kat planı kesin olarak bilinmese de, giriş kapılarının sokak dokusuna göre kuzey ve batı yönde olması gerekir. Kitabesi ve yapım tarihine ilişkin bilgi bulunmasa da, XIII-XIX. yüzyıllarda yapılmış olduğunu düşünmekteyiz.

05/29. MAZGİRT ELTİ HATUN CAMİSİ

İlçe merkezinin kuzeyinde yer alan cami, kuzey-güney doğrultusunda dört paye ile üç sahna ayrılmış dikdörtgen planlıdır. Kuzeydoğuda yapıdan kuzeye taşkın son cemaat yeri ve onun kuzeyinde dışta yer alan çeşme ile, yapıya güneybatı köşede eklenmiş minaresi yer alır. Harim mekânı, payelerle dokuz birime ayrılmış olup son cemaat yeri ile birlikte düzensiz çapraz tonozlarla örtülüdür. Harimin güney ekseninde yer alan beş cepheli mihrap, dışta alt seviyede yarım daire, üst seviyede altı cephelidir. Harim ortasındaki ve son cemaat yerindeki aydınlatma fenerleri dışında; sağır olan batı cepheye karşın, kuzey cephede eksenden doğuya kaymış durumda, son cemaat yeri ile ilişkili kapı açıklığı, eksenin batısında üst seviyede ise, günümüze ulaşmayan ahşap destekli mahfile girişi sağlayan, kapı açıklığı yer alır. Portal kitabesinde adı geçen Elti Hatun ve 1252 tarihinden dolayı, yapı Selçuklular'a bağlanırsa da⁸, Süleyman Şah oğlu Ahmet Şah'ın kızı Elti Hatun olarak Mengücekli Dönemi yapısıdır.

05/30. PALU KİNDİK MESCİDİ

Eski Palu Aşağı Mahalle'de yer alan yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı harim, harime kuzey eksendeki bir kapı ile geçilen aynı doğrultu ve plandaki son cemaat yeri ve harimin doğusunda yer alan kare planlı bir mekândan oluşmaktadır. Batı duvarı sağır olan harimin doğu duvarında eksende yer alan basık payeden kuzey ve güney duvara atılan basık sivri kemerli ikili açıklıktan, kare planlı bölüme geçilir. Üst örtü sistemi yıkılmışsa da harim kısmı, eş aralıklı olarak yapılmış iki kemerle desteklenen, doğu-batı doğrultusunda sivri beşik tonozla örtülü olmalıdır. Doğu yöndeki

⁸ Tuncer 1971: sayfa nosu yok; Anonim 1973: 102; Sinclair 1989: 89; Aslanapa 1991: 44, 45; Önköl 1996: 114.

ek mekân kuzey-güney doğrultusundaki sivri beşik tonozla örtülüdür. Yapıyı tarihlendirebilecek net veriler bulunmasa da, plan tipi özellikleri yapının Artuklu Dönemi içinde yapılmış olabileceğini düşündürmektedir.

05/31-32. PALU CEMŞİT BEY CAMİ VE TÜRBEŚİ

Eski Palu yerleşiminin Zeve Mahallesi'nde yer alan yapı, kare planlı harim, kuzeyde yer alan avlu ve doğuda yer alan sekizgen türbe yapısından oluşmaktadır. Cami harimi duvarlardan birbirine atılmış kemerlerin taşıdığı sekizgen kasnak üstüne oturan kubbe ile örtülüken; türbe yapısı içten ve dıştan kubbe ile örtülüdür. Caminin beden duvarlarında ağırlıklı olarak kaba yonu taş malzeme kullanılırken, türbe yapısının ağırlıklı malzemesi kaba yonu taş olup, yapıya adını veren ve Palu'nun Osmanlı topraklarına katılmasını sağlayan Çemşit Bey'den dolayı, XVI. yüzyıl eseri olarak değerlendirilir.

05/33. PALU ULU CAMİŚİ

Eski Palu Çarşıbaşı Mahallesi'nde yer alan yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup doğu-batı doğrultusundaki eksende eş aralıklarla yerleştirilen payelerden atılan kemerlerle mihraba dik altı sahından oluşturulmuştur. Harimin güney duvarında batıdan itibaren üçüncü sahında mihrap nişi yer alırken, doğudaki son sahında, mahfile çıkışı sağlayan giriş kapısı yer alır. Batı duvarında, ekseninin güneyinde harimin ana girişi, güneydoğu köşesinde minare gövdesi yer alır. Örtüde kemerlerin üstüne atılmış hatıllarla desteklenen toprak örtülü düz dam sisteminin kullanıldığı bilinmektedir⁹. Mihrap kitabesine göre 1852'de yapılmış olduğu varsayılır¹⁰.

05/34. PALU ALACALI MESCİD

Eski Palu Zeve Mahallesi'nde yer alan yapı, kare planlı bir harim yapısı ile, harime batıda birleşik kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı son

9 Bkz. Memişoğlu 1977: 44.

10 Yapıcı 2004: 203. Sinclair, yapının ilk yapımını XII. yüzyıl Artuklu Dönemine bağlarsa da, mevcut durumunu XV.-XVI. yüzyıla bağlayıp, mihrap kitabesini 1750, minare kitabesini 1660/61 yılı olarak değerlendirir (1989: 121).

cemaat yerinden oluşur. Harim içinde güney ekseninde mihrap nişi ve her iki yanında birer pencere açıklığı, kuzey yönde ekseninde bir adet pencere açıklığı ve solunda çatı merdivenlerine ulaşan açıklık yer alır. Son cemaat yerine dayanan batı cephede ise, eksenin iki yanında son cemaat yeri ile ilişkili iki kapı açıklığı bulunur. Son cemaat yerinin batı ekseninde merkezde yer alan paye ile ikiye ayrılan bölüm, sivri beşik tonozla kapatılmıştır. Harim bölümü, içte tromplarla geçilen kubbe ile kapalı iken, dışta düşük seviyeli sekizgen bir kasnaktan sonra piramidal külâh ile örtülmüştür. Plan özellikleri ile birlikte XVI. yüzyıl eseri olarak değerlendirilmektedir¹¹.

05/35. PALU DÜKKÂNÖNÜ CAMİSİ

Eski Palu Zeve Mahallesi'nde yer alan yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı harim ve güneydoğu köşede yapıya birleşik minareden oluşur. Harim, dörderden iki sıra hâlinde dizilen payelerden kuzey-güney doğrultusunda birbirlerine ve duvarlara atılan kemerlerle desteklenen düz dam ile örtülü¹² iken, örtü sistemi günümüze ulaşmamıştır. Büyük oranda tahrip olmuş olan minareye ise doğudan girilmektedir. Girişin üstünde yer alıp günümüze ulaşmayan kitabesindeki 1874 tarihi¹³, caminin yapım tarihi olarak değerlendirilir.

05/36. PALU KÜÇÜK CAMİ

Eski Palu Çarşıbaşı Mahallesi merkezinde yer alan yapı kare planlı, tek mekânlı bir yapı olup örtü sistemi tamamen çökmüş, kuzey duvarları kısmen tahrip olmuş, minaresi ise şerefeden itibaren yıkılmış durumdadır. Kitabesi bulunmayan yapı, genel özellikleri ve plan tipi itibarıyla, XVI.-XVII. yüzyıllarda yapılmış olmalıdır. Yapının güneydoğu köşesinde yer alan minareye geçiş, içte güneydoğu köşeden yapılırken; mevcut izler harim bütününe sekizgen kasnak üzerine oturan ve tromplarla geçilen bir kubbe ile örtülü olduğunu göstermektedir. Kare bir kaideden sonra daire planlı olarak yükselen ve şerefede biten minare, dönemi içinde olasılıkla deprem sonucunda oluşan sorunlar yaşamıştır.

11 Sinclair tarafından XVI.-XVII. yüzyıl değerlendirmesi yapılır (1989: 124).

12 Memişoğlu tarafından "Merkez Camii" olarak anılan yapının örtü sistemi bu şekilde görülmüştür (1977: 39).

13 Kitabe ve metni için bkz. Yapıcı 2004: 205. Merkez Cami adını kullanan Sinclair de, aynı tarihi verir (Sinclair 1989: 124).

05/37. SEYDİLLİ CAMİSİ

Palu'nun 3 km. kadar batısında, Seydilli Köyü'nde yer alır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı yapıya, doğu yönde geç dönemde bir son cemaat yeri eklenmiştir. Harim bölümünün güney duvarında eksende yer alan yarım daire kesitli mihrap nişinin iki yanında eş aralıklarla yerleştirilmiş içte basık kemerli dışta daralarak dikdörtgen oluşturan iki adet pencere açıklığı yer alır. Harim, üç eşit parçaya bölecek şekilde kuzey-güney duvarlara oturan sivri kemerlerle desteklenmiş, doğu-batı doğrultusunda sivri beşik tonozla örtülüdür. Girişte bulunan kitabesine göre, 1550 yılında yapılmıştır.

05/38. MAZGİRT ELTİ HATUN TÜRBESİ

İlçe merkezinin kuzeyinde yer alan yapı, içten ve dıştan sekizgen planlı olup güney yönde dışa çıkıntı yapan iki dikey duvarla eyvanlı bir girişe sahiptir. Güney yöndeki giriş açıklığı dışında, diğer ana eksenlerde yer alan içten yuvarlak kemerli dıştan dikdörtgen pencerelere karşın, ara eksen duvarları sağırdır. Dışta piramidal, içte kubbemsi tonoz ile örtülü türbe, benzer örnekleri arasında Anadolu'nun en erken tarihli eyvan girişli türbesidir ve kitabesi olmamasına rağmen, aynı adı taşıyan Elti Hatun Camisi ile birlikte, Mengücekli Dönemi eseri olarak 1252 yılında ya da hemen sonrasında yapılmış olmalıdır¹⁴.

05/39. MAZGİRT ÇOBAN BABA TÜRBESİ

İlçe merkezinin 1 km. doğusundaki mezarlık alanı içinde, aynı adla anılan çift kubbeli yeni türbe yapısının arkasında yer alan yapı, mevcut izlere göre sekizgen gövdelidir. Örtü sistemi olarak içten kubbe dıştan piramidal külâh önerilebilir. Yapının yıkılan kısımlarının daha çok ara eksenler olması ve ana eksenlerin sağlam olarak durması nedeniyle, yıkılan ara yönlerde giriş ve aydınlatma açıklıklarının bulunduğunu varsaymaktayız. Plan özellikleri ve malzemeler, yapının bir Ortaçağ yapısı olduğunu göstermektedir ki, kaynaklarda adı geçen Çoban Baba Zaviyesi'nin bir parçası olmalıdır.

¹⁴ Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'ın kız kardeşi olarak kabul edilen, yapı banisi Elti Hatun adından dolayı, Akkoyunlu Dönemine bağlanan yapı; kimi araştırmacılar tarafından, Elti Hatun Camisi kitabesindeki okuma ve değerlendirme hatasından kaynaklı olarak, cami ile birlikte türbeyi de Selçuklu eseri olarak kabul ederler.

05/40. PALU ÇARŞIBAŞI HAMAMI

Eski Palu Çarşıbaşı Mahallesi'nde yer alan yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Güney cephenin batısındaki kapıdan kare planlı soğukluk bölümüne girilir. Bu bölümün güneyinde girişteki servis alanı dışında, doğu eksenden kuzeye kaymış kapıdan, kuzey-güney doğrultusunda oldukça dar tutulmuş dikdörtgen planlı ılıkliğa geçilir. Ilıklığın doğu eksenindeki kapıdan sıcaklığa geçilir. Dört eyvanlı ve köşelerde dört halvet hücresi yer alan bu bölümün doğu ekseninden, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı, farklı bir mekâna geçilir. Soğukluk bölümü, sekizgen kasnak üzerinde tromplarla geçilen aydınlatma fenerli kubbeye, ılıklik ve depo alanı kuzey-güney doğrultusunda atılmış beşik tonozla örtülüken; sıcaklık kısmının merkez, eyvan ve halvet bölümleri, pandantifle geçilen kubbelerle örtülüdür. Kayıp olan kitabesine göre 1619 yılına tarihlendirilmektedir¹⁵.

05/41. PALU KINDİK HAMAMI

Eski Palu Aşağı Mahalle'de yer alan yapı, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Güneyde yer alan kare planlı sıcaklık bölümü trompla geçilen kubbe ile örtülü olsa da, büyük oranda yıkılmıştır. Kuzeydoğu yönden girilen dikdörtgen alan, girişten sonra araya atılan bir duvarla ikiye bölünüp soğukluk ve ılıklik kısmı oluşturulmuştur. Daha küçük ve kare planlı tutulan soğuklukta kubbe izleri görülürken, ılıklik kısmı beşik tonozla örtülmüştür. Ilıklık ile sıcaklık arasındaki ilişki ise, sıcaklık bölümünün kuzeydoğu köşesinden sağlanmaktadır. Kitabe ve kayıt bulunmasa da, XVII.-XIX. yüzyılda yapılmış olmalıdır.

05/42. PALU ANONİM HAMAM

Eski Palu Zeve Mahallesi'nde, Cemşit Bey Türbe ve Mescidi'nin kuzeyindeki yapı, büyük oranda kuzeyinden geçen yol dolgusu altındadır. Güney yöndeki izler, yapı girişinin güneydoğu köşeden yapıldığını gösterirken; güney duvara dik çıkan iki adet duvar izi, bu bölümde dört eyvanlı ve köşelerinde dört adet halvet odası yere alan, girişte soğukluk ve her iki alan arasında

¹⁵ Memişoğlu 1977: 43; Yapıcı 2004: 201. Sinclair ise, yapıyı 1659/60 yılına tarihler (Sinclair 1989: 124).

ılık bölümünün yer aldığı bir Osmanlı hamamı olduğunu göstermektedir. Yapım tarihini belirten herhangi bir veri bulunmasa da, XVI. yüzyıldan sonra Cemşit Bey Mescid ve Türbesi ile birlikte, külliye kompleksi içinde yapıldığını düşünmekteyiz.

05/43-44. MAZGİRT AŞAĞI VE YUKARI KİLİSE

İlçe merkezinin kuzeybatısında, yer alan Meryem Ana Kilisesi (Aşağı Kilise), kuzey duvarları ile doğu duvarının bir bölümü haricinde tamamen tahrip olmuş olup doğu-batı doğrultusunda tek nefli bazilikal plan izlerini vermektedir. Mevcut izler yapının üçlü apsis düzenlemesi ve kemerlerle desteklenmiş beşik tonoz ile örtülü olduğunu göstermektedir. Kuzey duvarın doğu yönünde yer alan tuğla kemerli niş açıklığı, vaftiz nişi olarak değerlendirilir. Günümüze ulaşan izler, yapının Ortaçağ'da yapıldığı düşündürmektedir¹⁶. İlçe merkezinin hemen kuzeyinde yer alan Surp Hagop Kilisesi (Yukarı Kilise), üst örtü sistemi dışında genel olarak sağlam durumda bulunmakta olup, doğu-batı doğrultusunda tek nefli bazilikal planlıdır. Güneybatı yöndeki basık bir kapıdan girilen kilisenin doğu ekseninde üçlü apsis düzenlemesi görülürken; orta apsis daha geniş ve uzun tutulmuştur. Kuzey duvarın apsise yakın alanında görülen tuğla kemerli niş, vaftiz nişi olarak kullanılmıştır. Beşik tonoz ile örtülü olduğunu bildiğimiz yapının dönemini veren kitabe bulunmasa da, genel özellikleri ile birlikte XVI.-XVII. yüzyıllara bağlanır¹⁷.

05/45-48 PALU I-IV NO.LU KİLİSELER

Eski Palu Aşağı Mahalle ile Çarşıbaşı Mahallesi arasında yer alan I No.lu Kilise, kare planlı naos bölümünün batısında, kuzey-güney doğrultusunda olduğu görülen dikdörtgen bir narteks, doğusunda ise bema ve hemen devamında dışa taşkın yarım daire apsis bölümü yer alır. Kuzey duvarda bırakılan bir açıklıktan geçildiği görülen mekân, olasılıkla vaftiz mekânı olarak tasarlanmıştır. Bema doğu duvarının iki yanındaki nişler ise, temsili olarak pastaphorium hücrelerini temsil etmiş olmalıdır. Naos kısmı, duvar payelerinden birbirlerine atılan kemerlerle desteklenen sekizgen bir kasnak

16 Sinclair 1989: 91.

17 Sinclair 1989: 91.

üstünde pandantiflerle geçilen kubbe, apsis bölümü yarım kubbe ile örtülüyken diğer alanlar beşik tonozlarla örtülmüştür. Yapım tarihini belirten herhangi bir bilgi, belge ya da kitabe bulunmasa da, XVI.-XVII. yüzyıllarda yapıldığını varsaydığımız yapıyı, “Surp Astvatsatsin” adıyla XIX. yüzyıla bağlama eğilimi¹⁸, yapının olasılıkla bu yüzyılda geçirdiği onarımlara bağlanabilir. II No.lu Kilise, I No.lu Kilise’nin 100 m. kadar kuzeydoğusunda yer alır. Günümüzde kuzey duvarı temele yakın düzeyde kısmen görülürken, doğu yöndeki temel düzeyindeki kimi izler dışında başka veri bulunmamaktadır. Ancak, kalan bu izler bile, yapının üç nefli bazilikal bir plan yansıttığını ve kuzey yöne ekseninde bir giriş kapısının olduğunu göstermektedir. XVIII.-XIX. yüzyılda yapıldığını varsaydığımız yapının, örtü sistemine ilişkin veri bulunmamaktadır. III ve IV No.lu kiliseler, Kindik Kutsal Alanı’nın 300 m. batısında yer alır. Kuzey ve güney yönlerde yer alan ve temele yakın duvarları ile doğu yönde temelde görülen kimi izler dışında, genel olarak tahrip olmuştur. Mevcut durumu ile tek bir mekânın izi gibi görülseler de, duvar kalınlıkları ve apsis izlerinin rölöve planı üzerine yansımaları ile birlikte, iki ayrı kilisenin varlığı görülmektedir. Bunlardan güney yönde görülen kalın duvarlı, apsisi daha geride olan IV No.lu Kilise, olasılıkla Ortaçağ ya da hemen sonrasında yapılmış tek nefli bir kilisedir. Bu kilisenin yıkılması sonrasında, hemen kuzeyinde ve bir bölümü IV No.lu Kilise’nin üzerine binen, olasılıkla XVIII.-XIX. yüzyılda yapılmış olan III No.lu Kilise ise, mevcut izler doğrultusunda payelerle desteklenmiş üç nefli bir kilise planını vermektedir.

05/49. TIRKE KİLSESİ

Palu İlçesi, Keklikdere Köyü’nün 300 m. kuzeyinde bahçelik alanlar içinde yer alır. Doğu-batı doğrultusunda tek nefli dikdörtgen planlı yapının apsis ve apsise birleşik naosunun bir bölümü ayakta olup diğer duvarların bir bölümü toprak altında kalmış olmalıdır. İçten yarım daire dıştan beş cepheli apsis doğu ekseninde bir pencere ile aydınlatılmaktadır. Mevcut duvarlarda kaba yonu taş arası moloz taş dolgu tekniği görülmektedir.

05/50. CARO KİLİSESİ

Palu İlçesi, Karacabağ (Caro) Köyü’nün 1 km. güneybatısında tarlalar içinde temel yığıntıları ile durmaktadır. Yapılacak bir temizlik çalışması ile temelleri

18 Sinclair 1989: 122.

bulunabilecek olan yapı, mevcut yığıntı durumu ile doğu-batı doğrultusunda 15x13 m. kadar ölçülere sahip olup yoğun olarak pithos parçalarına ve çatı kiremit parçalarına rastlanmaktadır. Yapıyı tarihlendirecek veri bulunmasa da, çevre örnekleri ile birlikte geç dönem eseri olarak düşünülmektedir.

05/51. VENK KİLİSESİ

Palu İlçesi, Yeşilbayır (Venk) Köyü'nün 1 km. doğusunda, tepelik bir alan üzerinde yaklaşık 20x20 m.lik bir alanı kaplayan kiliseden günümüze, taş malzeme yığınları kalmış olup, plan vermemektedir. Yer yer duvarları seçilse de, yerel halk tarafından kilise olarak tanımlanan alan, küçük ölçekli bir manastır yapısı da olabilir. Yapıyı tarihlendirecek herhangi bir veri bulunmasa da, bölgedeki diğer örnekleri ile birlikte geç dönemde yapılmış olmalıdır.

05/52. BAĞIN KİLİSESİ

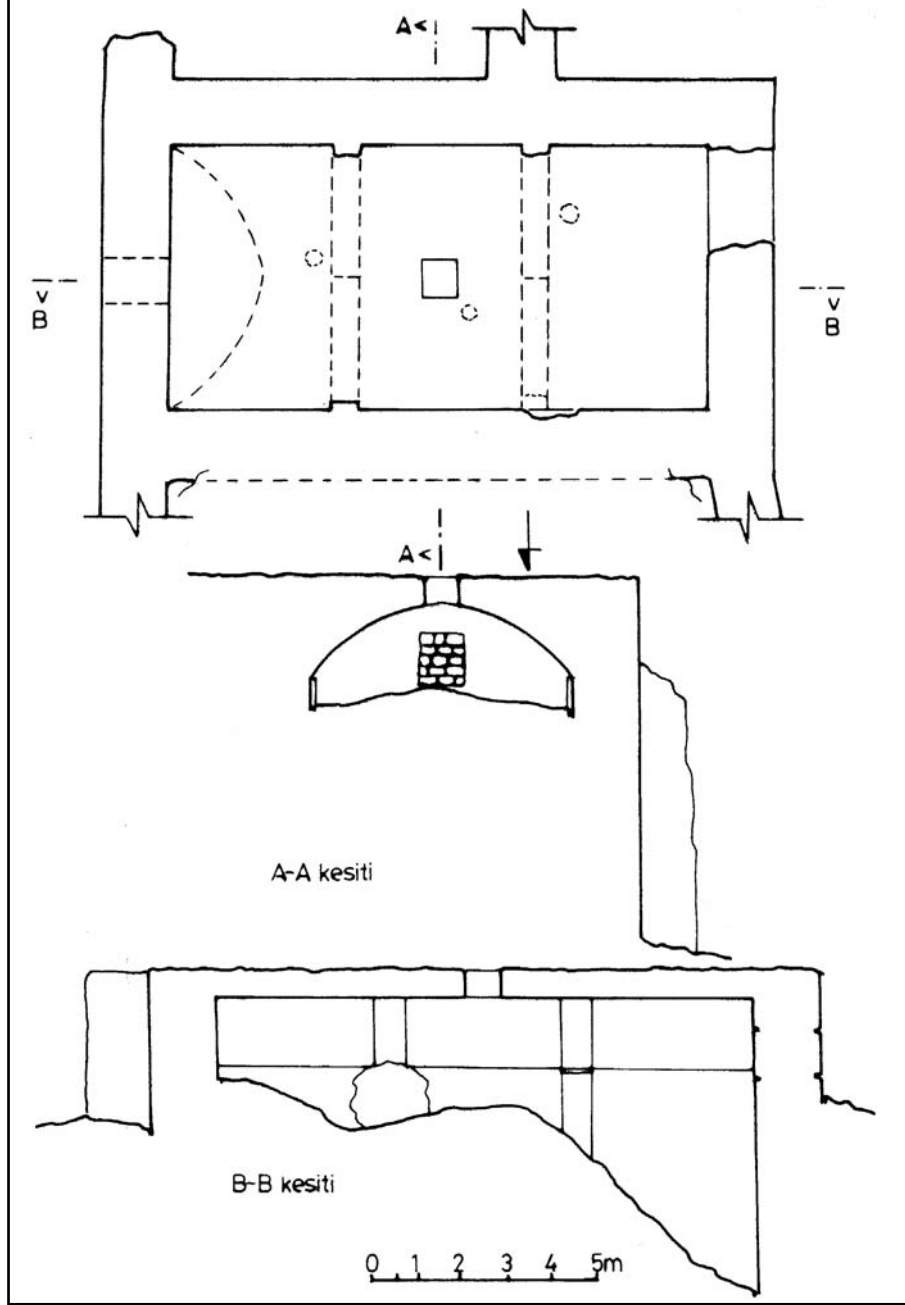
Alacakaya İlçesi Bağın Köyü'nün 2.5 km. güneybatısında yer alan ve yerel halk tarafından Bağın Kalesi olarak tanımlanan ancak, kaleye ilişkin verinin bulunmadığı, kayalık bir yükseltinin batı yamaçlarında kümeleşmiş bir yerleşim alanının içinde bulunan kilise yapısı, doğu batı doğrultusunda tek nefli bazilikal planlıdır. İçte yarım daire, dışta üç cepheli apsise sahip yapının tarihçesini verecek bir bilgiye henüz ulaşılammışsa da, geç dönem XIX. yüzyıl yapısı olarak düşünülmektedir.

05/53-70. DİĞER ESERLER

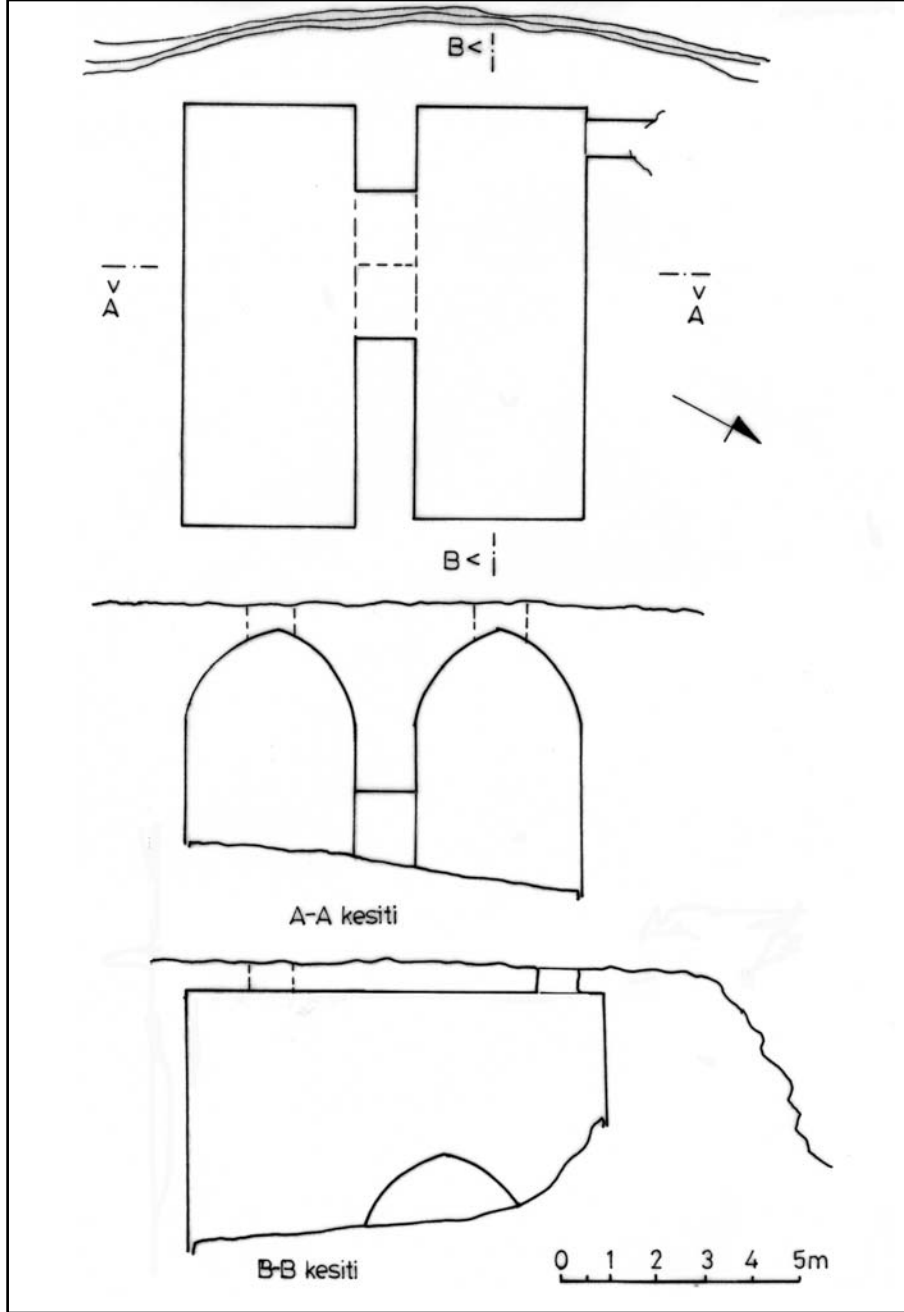
Eski Palu'daki su dağıtım deposu (05/53), su kanalı (05/54), Kovancılar Şenova Köyü sınırları içindeki aynı isimli bahçelik alan içindeki I ve II nolu havuzlar (05/55-56) ile Palu Gömeçbağları Köyü eski mezarlığı (05/57) ve Palu bölgesinde belgelemesi yapılan çeşmeler arasında; Eski Palu merkezde yer alan Ulu Cami Çeşmesi (05/58), Çeperpınar Çeşmesi (05/59), Şor Pınarı (05/60), Dabakhane Çeşmesi (05/61), Kındık Çeşmesi (05/62), Kasımiye Çeşmesi (05/63), Mahmut Ağa Çeşmesi (05/64), Çayyukarı Merkez Çeşme (05/65), Seydilli Çeşmesi (05/66), Muhammed Ağa Çeşmesi (05/67), Hafız Ağa Evi Çeşmesi (05/68), Karasalkım Çeşmesi (05/69), Alacakaya İlçesi sınırlarında yer alan Bağın Çeşmesi'nin (05/70) belgeleme çalışmaları yapılmış olup XIX. ve XX. yüzyıla tarihlenen tüm bu eserler ayrıca değerlendirilecektir.

KAYNAKÇA

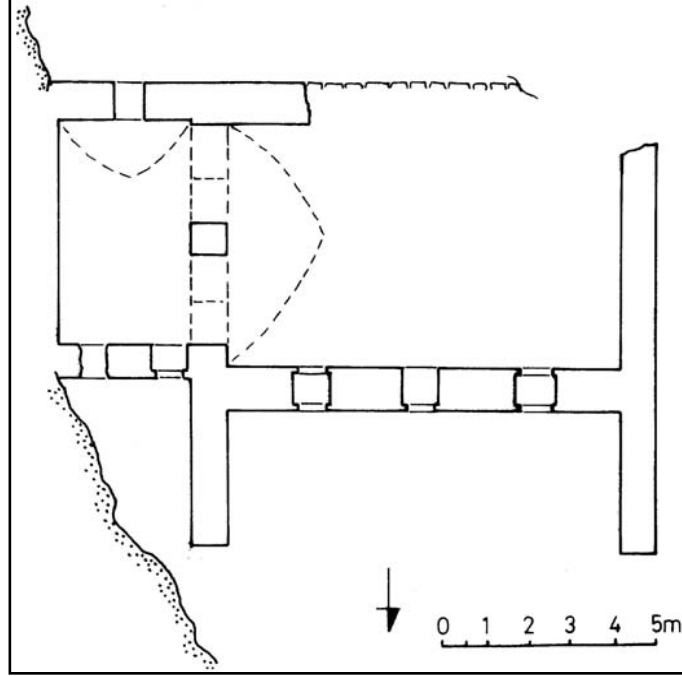
- Abu'l-Farac 1999, Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C. I-II, Çev. Ernest A. Wallis Budge-Ömer Rıza Doğrul, Ankara.
- Anonim 1973, Anonim, *Cumhuriyetin 50. Yılında Tunceli 1973 İl Yıllığı*, İzmir.
- Aslanapa 1991, Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi*, Ankara.
- Aşan 1992, Muhammet Beşir Aşan'ın *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri (XI-XII. Yüzyıllar)*, Ankara.
- Başgelen 1986, Nezih Başgelen, "Palu Kaya Mezarları Üzerine Notlar", *Arkeoloji ve Sanat* 34/35, İstanbul, s. 25.
- Çevik 2000, Nevzat Çevik, *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Adetleri*, Ankara
- Honigmann 1970, Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, İstanbul.
- İlter 1978, Fügen İlter, *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Ankara.
- Köroğlu 1996, Kemalettin Köroğlu, *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, İstanbul.
- Mateos 1987. Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Türk. Çev. Hrand D. Andreasyan, Notlar Edovard Dulaurer, Çev. M. Halil Yınanç, Ankara.
- Memişoğlu 1977, Ferhan Memişoğlu, *Elazığ Kılavuzu*, Elazığ.
- Öğün 1971, Baki Öğün, "Haraba Kazıları, 1969" *Keban Projesi 1969 Çalışmaları/Keban Project 1969 Activities*, Ankara, s. 39-42, Lev. 34-41.
- Öğün 1972, Baki Öğün, "Haraba Kazısı, 1970" *Keban Projesi 1970 Çalışmaları/ Keban Project 1970 Activities*, Ankara, s. 75, 76.
- Önkal 1996, Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara.
- Sevin 1994, Veli Sevin, "Three Urartian Rock-cut Tombs from Palu", *Tel Aviv* 21/1, Tel Aviv, s. 58-67.
- Sinclair 1989, Thomas Alain Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*, Vol. III, London.
- Tuncer 1971, Orhan Cezmi Tuincer, "Tunceli-Mazgirt Elti Hatun Camii", *Önasya Dergisi* 7/75, Ankara, sayfa no'su yok.
- Yapıcı 2004, Süleyman Yapıcı, *Palu Tarih-Kültür-İdari ve Sosyal Yapı*, Ankara.

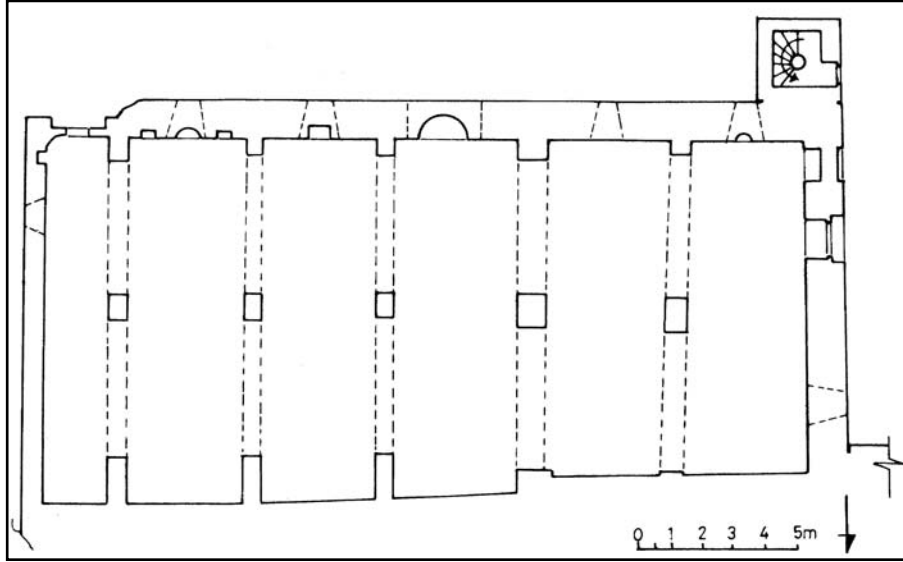
Çizim 1: Palu I No.lu sarnıç, rölöve plan ve kesitleri

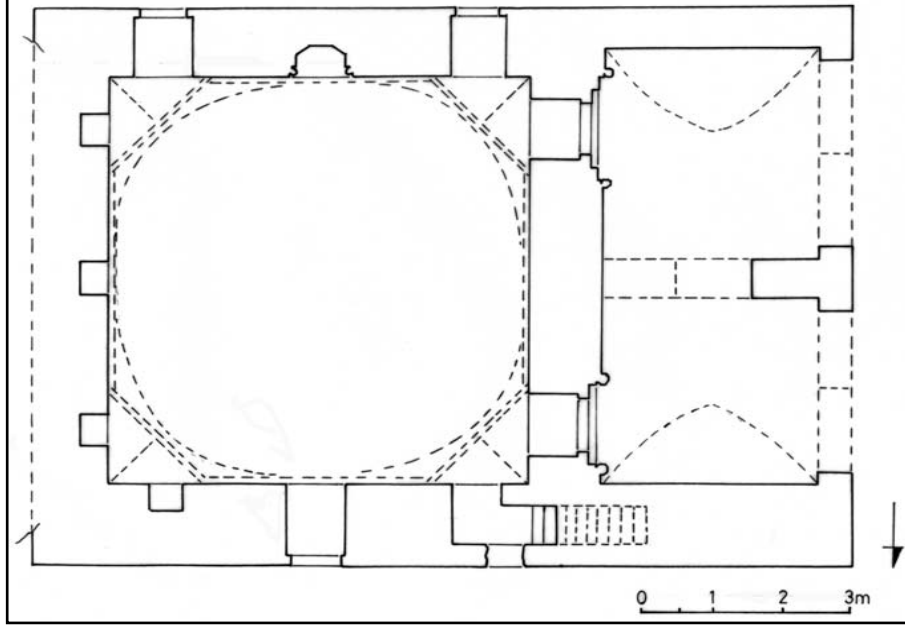
Çizim 2: Palu II No.lu sarnıç, rölöve plan ve kesitleri

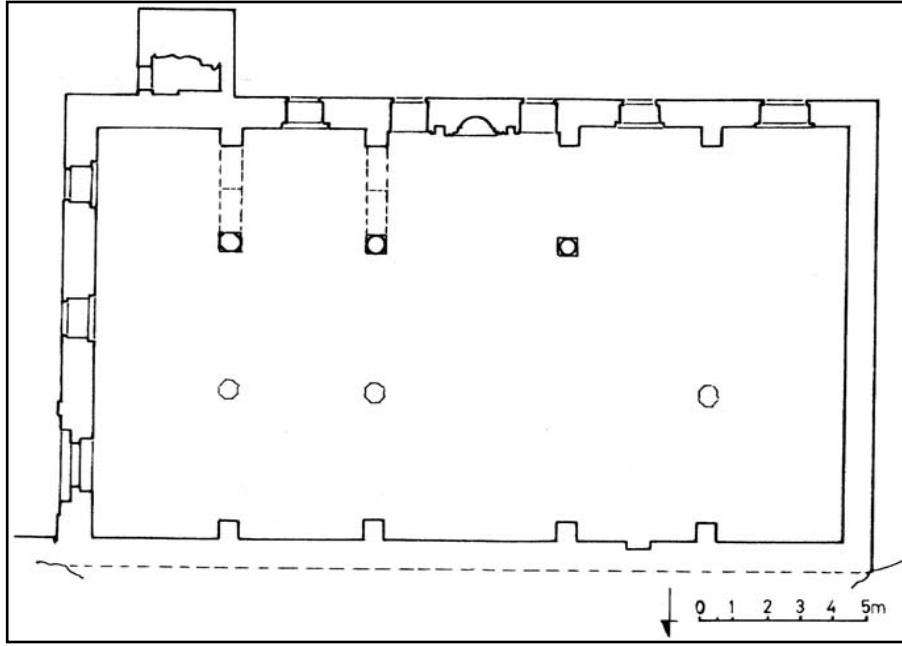
Çizim 3: Palu Kindik Mescidi, rölöve planı

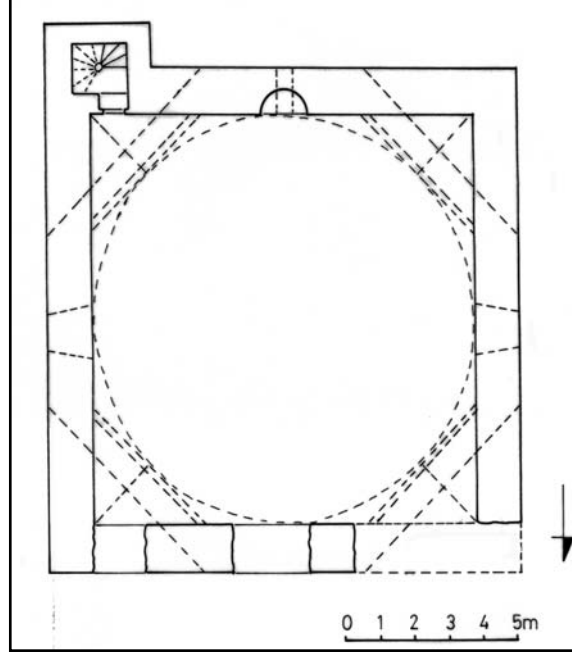
Çizim 4: Palu Ulu Camisi, rölöve planı

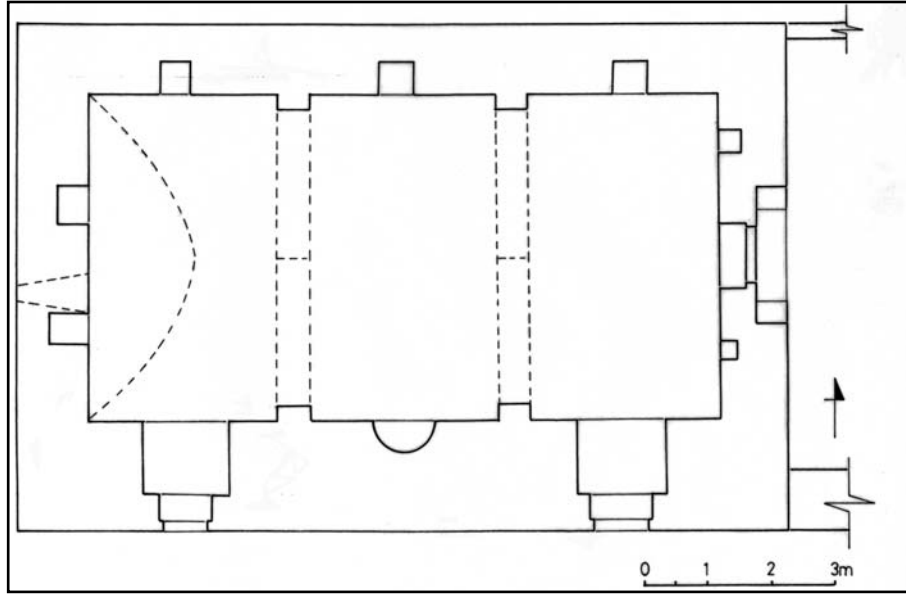
Çizim 5: Palu Alacalı Mescid, rölöve planı

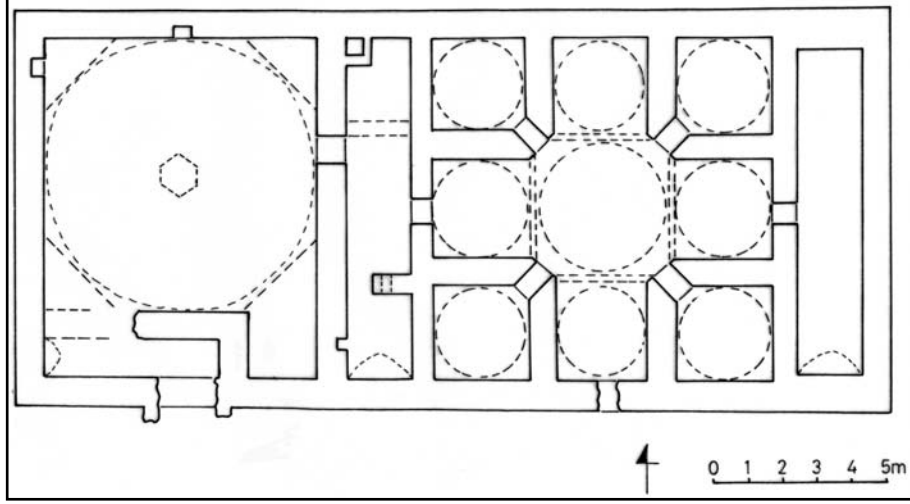
Çizim 6: Palu Dükkânönü Camisi, rölöve planı

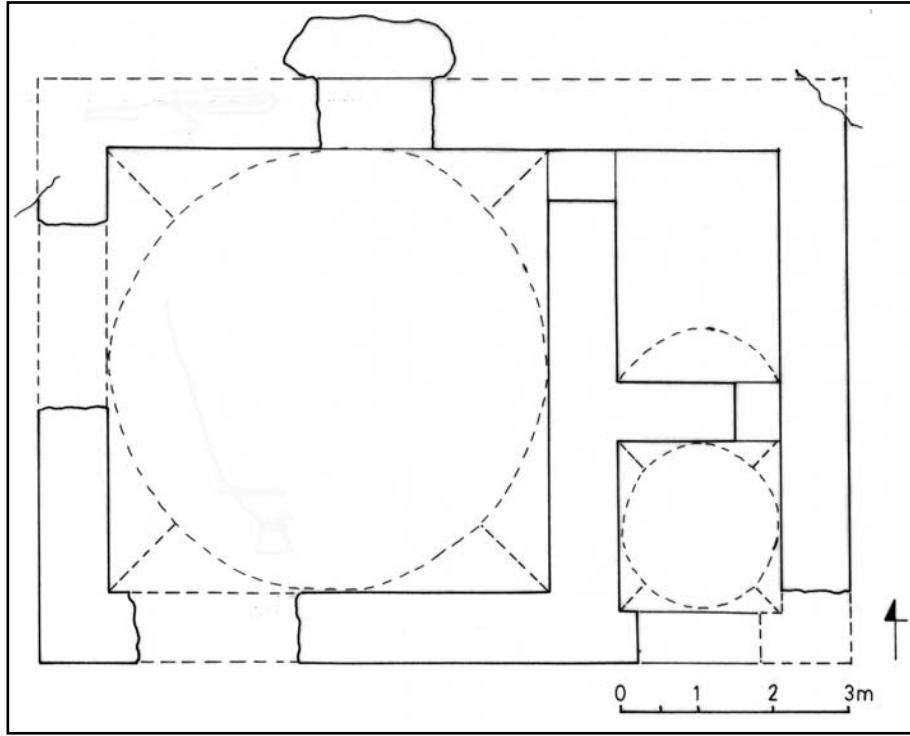
Çizim 7: Palu Küçük Cami, rölöve planı

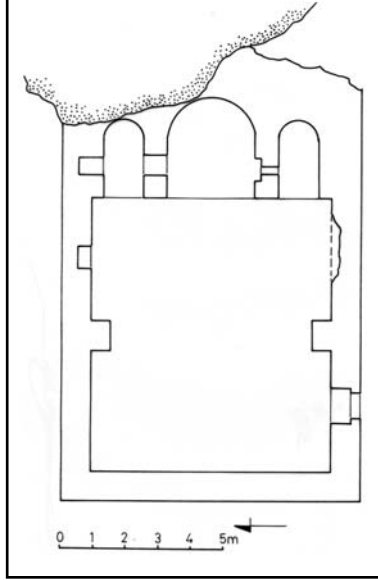
Çizim 8: Seydilli Camisi, rölöve planı

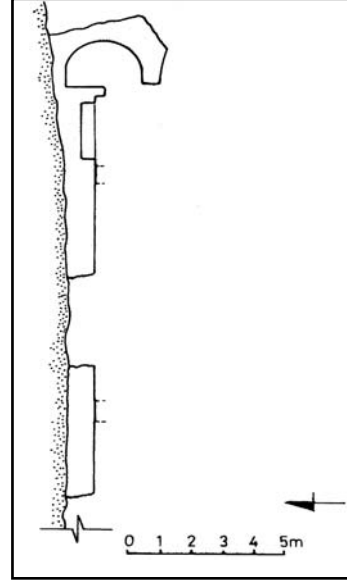
Çizim 9: Palu Çarşıbaşı Hamamı, rölöve planı

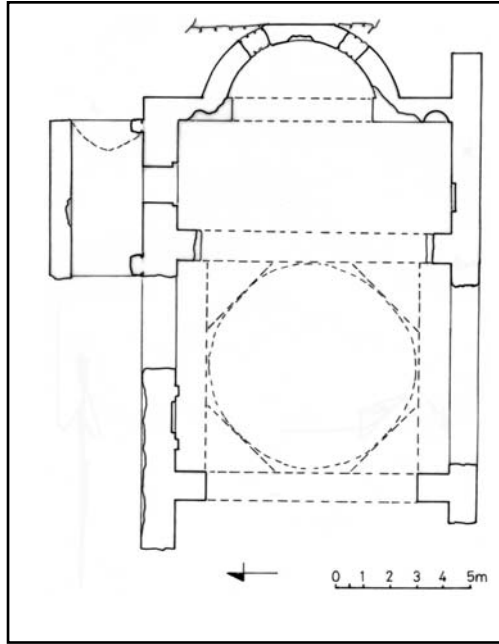
Çizim 10: Palu Kındık Hamamı, rölöve planı

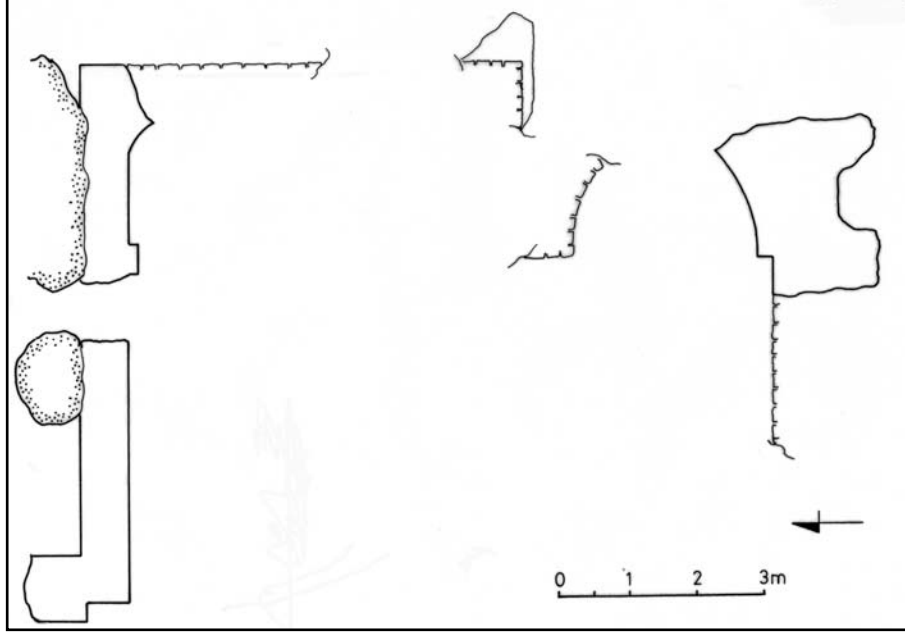
Çizim 11: Mazgirt Yukarı (Surp Hagop) Kilise, rölöve planı

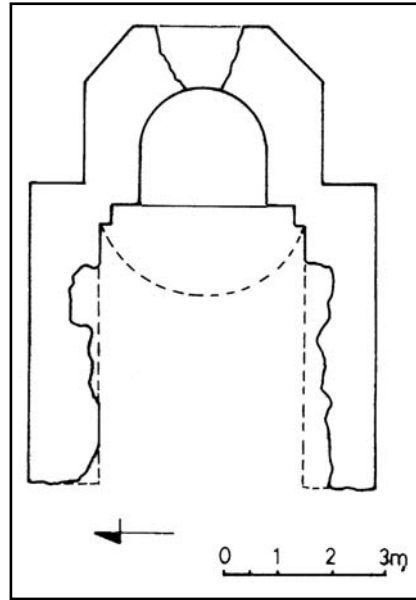
Çizim 12: Mazgirt Aşağı Kilise, rölöve planı

Çizim 13: Palu I No.lu Kilise, rölöve planı

Çizim 14: Palu III ve IV No.lu kiliseler, rölöve planı

Çizim 15: Tırke Kilisesi, rölöve planı

REPORT ON THE 2005 SURVEY SEASON AT SAGALASSOS

Marc WAELEKENS*

1. THE URBAN SURVEY

F. MARTENS

The main goal of the annual intensive surface survey carried out at Sagalassos since 1999 is to study the evolution of the occupation pattern and the functional organization of the urban area. The survey programme was continued during the 2005 campaign, with a week of field work and 2 weeks of finds processing (small finds and pottery). One aim was to further expand the area covered with intensive surface survey enclosed within the necropoleis towards the southwest, in order to establish the chronology and the character of the use of this area. Another aim was to continue the pottery studies initiated last year, whereby the survey pottery is not only dated, but also identified according to functionality, in order to further refine the picture of the functional organization of the urban area of Sagalassos.

In 2005, a surface of 1.24 hectares was covered (31 sectors of 20x20m). In addition, in 2005 soil samples were taken from a number of squares for chemical analysis to trace patterns of pollution (e.g. by heavy metals).

The 2005 year's survey concentrated on two areas (Fig. 1):

1) The area of the west-east monumental street and the early-Byzantine church in the western domestic area. This area only comprised 5 squares, 3 of which overlapped with the zone covered in 2001. As part of the area

* Prof Dr. Marc WAELEKENS, Sagalassos Project, Blijde Inkomststraat 21, 3001 Leuven, BELGIUM

F. MARTENS, (is a post doctoral researcher at the Fund for Scientific Research, Flanders) Sagalassos Project, Blijde Inkomststraat 21, 3001 Leuven, BELGIUM

Research at Sagalassos is made possible thanks to grants from the Interuniversity Poles of Attraction of the Federal Gouvernements, a Concerted Action of the K. U. Leuven, the Fund for Scientific Research Flanders and the National Bank of Belgium.

of the monumental street was cleared from vegetation for geophysical survey, which created a favourable surface condition for intensive surveying, it was considered a good opportunity to re-survey some of these squares. In particular, the re-survey allowed comparing results from two squares of the 2001 area, in which an early-Byzantine church was identified along the Western Colonnaded Street, which was further studied this season. The area was cleared from vegetation in function of the geophysical survey. During the cleaning activities, a small collection of imperial terracotta figurine or appliqué fragments were found. Five other sectors were surveyed, of which sectors 2 and 3 covered the ruins of the church. Sector 2 covered the area within the church, whereas sector 3 was the area of the esplanade west of the building. The surface finds collected in 2001 showed a high density of tiles west and south of the building, whereas within the building proper a smaller amount of tiles was found. In addition, small amounts of *tesserae* were found, as well as some *crustae*. The pottery collected within these sectors mainly belonged to phases 7 and 8 of the local pottery production (mid 4th century AD to the second half of the 6th century AD), with few sherds continuing into the seventh century.

This year's re-survey did not alter much of this picture, although a wider chronological range was documented. A comparable, although not exceptional, amount of tiles was counted in the area of the esplanade in sector 3 and within the church in sector 2, along with small amounts of *tesserae* and *crustae*. Chronologically, the early and middle Roman period were also represented within the church in sector 2, with the early Byzantine evidence prevailing, more in particular phase 8 of the local pottery production (mid 5th century AD to the second half of the 6th century AD). In the three squares (4 to 6) surveyed further west, more early Byzantine pottery was found, including phase 9 sherds. The functional analysis of the pottery found in this area showed a proportion of roughly 3 quarters of table wares and 1 quarter of cooking wares. The functional pottery analysis is ongoing, however, placing the evidence in the perspective of the previously surveyed surrounding area and the general context of the street area. Generally, however, there do not seem to be major alterations/additions to the 2001 results.

2) The area of the southwestern access to the monumental centre. A section of 26 squares was located to the south of late Roman fortification wall, in a zone through which the southwestern access road to the town is considered to pass. In the north, the section connected to the so-called “Road Area” surveyed in 2000, and to the southeast to an area at the foot of the southern necropolis, which was covered during the 2002 campaign.

This area connected the northern industrial/sepulchral “Road Area” surveyed in 2000 (10x10 m squares), with the “sepulchral/road area” to the south, surveyed in 2002 (20x20 m squares). Particularly in the 2000 area, dense concentrations of industrial waste products were found, which were related to road metalling as well as to actual metal working activities, as confirmed by geochemical analyses. In general, comparable features were expected during this season. The surface finds mainly consisted of pottery, including at times considerable amounts of misfired tile, pottery waste products and metal slag finds. The high slag densities concentrated in two areas, being the northwestern part of the surveyed zone near the “Rock-cut House 1” and the southeastern part towards the foot of Alexander’s Hill. The question was whether the waste material resulted from industrial activity near this location or whether it was dumped material in order to create a stable surface for the road passing by. Therefore, the metal slags were studied morphologically, allowing the identification of smithing waste with possible hearth lining fragments and multiple smithing hearth bottoms. The slag finds were sampled and in a number of sectors with high slag densities in the southeastern and northwestern part of the area the survey team also took soil samples for chemical analyses, which should provide better grounds to interpret the presence of the industrial waste.

Apart from the industrial waste products, the presence of sepulchral remains complied with the functional identification of the 2000 and 2002 areas to the north and south. Apart from coffins and lids of mid imperial *sarcophagi*, also some well-preserved fragments of early imperial rectangular and “vase-shaped” *ostothecae* were found. During the 2002 campaign, part of the southern and the western necropolis were surveyed to check whether the small finds confirmed the chronology of these necropoleis as established on the basis of the typology of burial types and whether the character of the

finds from a necropolis differed significantly from non-sepulchral areas. The results of the 2002 surface collection, however, showed that there was no “sepulchral-specific” pottery or types of finds in these areas.

Only a limited amount of finds other than pottery or industrial waste was collected. In the southeastern area, concentrations of building ceramics were noted which likely are to be related with the presence of small collapsed structures (monuments or sepulchral buildings), of which some large piles of rubble blocks were still visible. To the south of the Rock-cut house, a small concentration of window glass and tesserae were found.

The date range of the collected pottery complied with the earliest use of this area. The southern necropolis was the original -Hellenistic- burial zone of Sagalassos and the 2005 pottery ranged between (late) Hellenistic and late Roman to Mid Byzantine times. The pottery analysis allowed the identification of two new Hellenistic pottery fabrics (*cf. infra*).

During the 2004 campaign, different research strategies were tested to study the survey pottery. Previously, the diagnostic tableware sherds (Sagalassos Red Slip Ware/ fabric 1) formed the basis to establish the chronological evolution of the urban area of Sagalassos. In 2004, this aspect was expanded to all kinds of collected pottery, whereby all the sherds -including the non-diagnostic body fragments- were counted, weighed and identified according to fabric type and, as much as possible, functionality. Sherds are being assigned to one of four main categories: «agricultural production» (e.g. loom weights, amphorae); «kitchenware» (vessels for food preparation, cooking and temporary storage); «tableware» (vessels for serving and consuming foodstuffs and beverages) and «other uses» (*unguentaria*, oil lamps, etc.). The pottery collected during this year’s field survey, as well as the 2000 material was processed in this way. This methodology is a spin-off of the new classification system of the excavated material of Sagalassos, which takes macroscopic fabric identification as its starting point.

As already mentioned, the 2005 evidence ranged between mid to late Hellenistic times and the seventh century AD, with some additional Mid Byzantine material. This complied with the chronological evidence from the 2000 area surveyed further north, which in particular showed high densities of early imperial diagnostic material and some late Hellenistic rim sherds. In

conjunction to the general processing methodology, two new fabrics were identified, which from the associated diagnostic fragments can most probably be attributed to the Hellenistic period. One of these two fabrics was defined as the “black core gritty cooking ware” and is probably related to a similar ware group found by the Suburban Survey team at “Tepe Düzen”. The other fabric was identified as the “Hellenistic buff ware”, which closely resembled the fabric of the Hellenistic cooking pots, reused as cremation urns, found during the excavations at site F in the Potters’ Quarter in 1990-91. A comparable use of these vessels in the burial zone surveyed this year is plausible, although a larger sample including earlier survey seasons is necessary to draw general conclusions. Both new ware groups were sampled for further archaeometrical analyses. The distribution of the new fabrics in the pottery collected in all surveyed areas can shed a better light on the early stages of urban occupation of Sagalassos.

2. GEOPHYSICAL SURVEY AT SAGALASSOS

Branko MUŠIČ
Igor MEDARIĆ
Jurij SOKLIĆ
Lucija SOBERL
Bozidar SLAPŠAK

During previous campaigns, research with magnetic prospection, offering the advantage that it can be executed quickly in the field, already produced interesting results. One of the main goals of the geophysical prospection in 2005 was the completion of the magnetic prospection in the Potter’s Quarter. The areas of the western colonnaded street and west from the Odeion were to be investigated with the same method. In 2005, it was the intention to supplement

* Branko MUŠIČ, University of Ljubljana, SLOVENIA
Igor MEDARIĆ, University of Ljubljana, SLOVENIA
Jurij SOKLIĆ, University of Ljubljana, SLOVENIA
Lucija SOBERL, University of Ljubljana, SLOVENIA
Bozidar SLAPŠAK, University of Ljubljana, SLOVENIA

executed magnetic prospection by introducing Ground Penetrating Radar (GPR) in already surveyed areas. A combination of both techniques would allow obtaining data on the depth of the remains, their state of preservation and ultimately, detailed and accurate plans, which could service projects of urban visualisation (Fig. 1, 2).

During earlier campaigns, the in many aspects very detailed results of the geophysical research already contributed considerably to the understanding of the organisation of the ancient artisanal districts of Sagalassos. In 2003 and 2004 in total 5 ha of the city's Potters' Quarter was covered. In 2005, the remaining 2 ha were completed and again produced quite impressive results. On the magnetogram, more than 70 well preserved kilns were visible, as their brick construction generates a strong and clearly distinguishable thermoremanent magnetisation.

In the area of the western colonnaded street, however, the results were not immediately intelligible because of large stone blocks at the surface. A combination of the results of magnetic prospection and architectural survey revealed that the direction of the street slightly differed from its expected course, while it remained on the same height along the slope. The actual direction could be detected from the magnetic prospection, indirectly at the eastern side and directly at the western side, also confirmed by GPR time slices. At several locations, there is evidence for well preserved architectural remains. These large structures were located where the street was expected. One of these is a large building in the vicinity of which high magnetic anomalies were measured. They were the result of thermoremanent magnetisation of bricks and/or tiles. We can presume they indicate a collapsed roof or suggest that the entire interior of this limestone building is filled with a thick layer of roof tiles.

During the detailed architectural survey of the surface remains of an early Christian church at the northern side of the colonnaded street, an area of 300 m² has been surveyed. One of the aims of the prospection was to evaluate the potential of geophysical prospection on this steep slope which also has large stone blocks lying on the surface. A combination of the magnetic method and several georadar profiles was used. Despite the unfavourable circumstances some linear and perpendicular magnetic anomalies were discernable on the

magnetogram. In our opinion, these represent magnetisation induced by the well preserved limestone walls of the church. An improved interpretation will follow when the georadar profiles are processed, georeferred and placed on the magnetic map as an overlay.

During the campaign of 2005, distinct areas at both the Potters' Quarter and the Residential Area were resurveyed by GPR. The detailed information obtained by this method is needed for a more reliable interpretation of the magnetic method. As georadar prospection is normally applied in much more favourable circumstances than at Sagalassos—in flat areas without large stone blocks on the surface—, its field strategy is adjusted to these situations. GPR measurements were executed in parallel profiles 1 m apart. Only in this way construction of plan views (time slices) at several depths is possible.

Ground penetrating radar (GPR, georadar) was first applied inside the city centre. Excavations in the Domestic area almost reached the modern road to the Upper Town at the western and northern side of the trench. It was, however, obvious that the large architectural complex continued in both directions, below the modern road. The geophysical team assisted by providing a plan view of the architectural remains in the non-excavated area to the northwest of the present trench. Geophysical exploration in these conditions can only be executed with GPR techniques; all other geophysical methods would be less or entirely ineffective because of technical restraints. By this GPR prospection in the city centre we could also evaluate the potential of the technique, its possibilities and limitations in urban conditions, important for archaeogeophysical prospections in future campaigns. The main obstacles are the diverse and unlevelled surfaces with stone blocks and a large amount of destruction and erosion material beneath the soil, together with the unknown depth and the state of preservation of the remains. Some time has been spent for setup corrections in the field in order to reach an acceptable compromise between the depth of penetration and the signal to the noise ratio caused by destruction material surrounding the remains.

GPR proved to be very efficient in these conditions. To visualise the amplitudes of georadar echoes at several depths in the plan view series of time slices were generated. Architectural remains can be clearly distinguished as high amplitude rebounds. Therefore, we were able to conclude that the walls

of the Domestic Area continued somewhat further underneath the modern road, whilst also defining the northwest boundaries of this large complex. The western wall is obviously very thick (more than 1 m), while the northern is much thinner and associated with some other walls that are even thinner and badly preserved.

The aim of GPR prospection in the Potters' Quarter was to provide additional detailed information about specific subjects needed for the urban visualisation that could not be inferred from the magnetograms. One of these are water channels and by extension, the whole water supply system of Sagalassos. As a testing area for detecting water channels, the area adjacent to the excavated stone water channel in the northern part of the Potters' Quarter had been selected. On the georadar profile, which represents the vertical cross-section through the ground, the water channel is easily discernable. It thus became clear that water channels can be traced when they are not situated too deep or covered by thick layers of destruction material.

Another example of the value of GPR comes from the Residential area near the Theatre, where the building history is more complex. The quality of the results to be expected was unclear when designing the field strategy. Even in much better conditions these results would be evaluated as exceptional. They partly correspond to magnetic anomalies produced by walls made of limestone, while partly they do not, especially at the western part of the surveyed area, where almost nothing is visible on magnetogram. The results of GPR are very clear in this area and significantly contribute to the interpretation of the architectural remains which are preserved to a height of at least 2.5 m. The same quality of GPR results has been produced also at some other parts at the residential area.

It can be concluded that GPR research represents a very important and at some points crucial contribution for reconstruction of architectural remains in the Potters' Quarter and the Residential Area and offers a huge potential to the urban visualization project.

3. THE SUBURBAN SURVEY NEAR SAGALASSOS

H. VANHAVERBEKE

J. POBLOME

In 1999 intensive systematic surveys were initiated in an area of approximately 1 hour walking distance (or ca. 5 km) from the monumental center of Sagalassos. The aim of these surveys is firstly to collect information on the exploitation and occupation of this suburban zone during the period when Sagalassos functioned as a regional center (Hellenistic to Early Byzantine period). Secondly, information pertaining to the pre-Hellenistic and post-Early Byzantine periods is expected to shed more light on the period before the city's growth and after it ceased to be of regional importance.

The intensive survey of 2005 had two aims: gaining information on land use on the slopes west and southwest of Sagalassos. Four areas were selected for detailed investigation: (1) the western and southwestern edges of the town, (2) a plateau, just east of the village of Başköy, called Tepe Düzen, (3) an area located ca. 2 km northwest of the village of Başköy, at a place called Körüstan, the site of a Roman village, (4) and the village of Başköy itself. However, in view of the very successful survey results at Tepe Düzen, the whole archaeological survey campaign was spent here.

The plateau of Tepe Düzen is located ca. 1.5 km southwest of Sagalassos, between the villages of Başköy to the west and Ağlasun to the east (Fig. 3). In 1994 a reconnaissance survey collected some coarse pottery here, which was definitely not Roman in date. At that time some structures erected in fieldstones were noticed.

The 2005 suburban survey covered nearly the whole plateau of Tepe Düzen (ca. 600x600 m). The plateau is very flat (hence the toponym 'flat hill'), and vegetation is sparse. Today, the area is used for herding; only the southern slopes of the Zencirli Tepe (1660 m a.s.l.), the mountain bordering the plateau to its north, are cultivated (wheat fields). No fresh water sources are present. The Zencirli Tepe was also explored, as well as part of the cultivated valley just west of the plateau and the mountain west of Tepe Düzen.

* H. VANHAVERBEKE, Sagalassos Project, Blijde Inkomststraat 21, 3001 Leuven, BELGIUM
J. POBLOME, Sagalassos Project, Blijde Inkomststraat 21, 3001 Leuven, BELGIUM

In total 22 hectares were surveyed on and near the plateau. The whole plateau is littered with clear concentrations of pottery and the remains of numerous buildings erected in fieldstones (not mortar-bound) (Fig. 4), most of which consist of two rooms, one small and one large, measuring ca. 7x16 m (*megara* ?). Some larger and/or more elaborate structures were noticed. In the southern half of the plateau a larger building (ca. 25x8 m), consisting of at least 3 rooms, was found. One square structure of 9x9 m constructed in *emplekton* was located centrally in the eastern half of Tepe Düzen. In the westernmost reaches of the plateau the remains of a very large building (38x24 m) in dry rubble with some rough ashlar were noticed, with a quite monumental entrance in its southeastern corner. The scale of the building precludes a private/domestic use, and rather seems more appropriate for a public (religious/secular?) construction. On the plateau, several fragments of burnt mudbrick were collected, while very few tiles or bricks were noticed, indicating that the superstructure of most buildings was probably in *kerpiç*. These occurred mainly in the northwestern area, where some Sagalassos Red Slip ware were turned up, as well as some ashlar. The provision of fresh water at Düzen seems to have been secured by the construction of several small cisterns and at least one very large water reservoir (5 m diameter and at least 10 m deep).

The most impressive remains at Tepe Düzen are the stretches of a defensive wall encircling the plateau. Especially at the southwestern edge of the plateau its remains are impressive. The defensive structure consists of a wall 1,60 m thick, erected at the crest of the plateau in huge limestone boulders and running over a distance of at least 150 m (with another 100 m on the east side of Tepe Düzen). Extending from this wall, at least 4 more walls run downslope and perpendicular to it, some of which can be followed over a distance of ca. 100 m. The dense vegetation of prickly dwarf oaks on the slopes made it extremely difficult to explore the area. However, it appears that a second, less impressive wall runs parallel to the main wall, thus connecting the 4 perpendicular walls. The whole construction is very elaborate and must have required a huge input of manpower.

Encircling the mountain top of Zencirli Tepe the rubble remains of a large, fieldstone wall encircling most of the mountain were noticed. On the

crest of the Tepe, a tower of ca. 2x3 m was noticed (as well as traces of possibly 2 or 3 more towers), which had originally been interpreted by earlier researchers as a Hellenistic watchtower. However the construction of the walls of these 'towers' in dry fieldstone, without the use of any ashlar or emplekton technique, suggests an earlier date. Virtually no pottery was found, indicating only occasional occupation or a thorough 'cleaning up' of the area after occupation.

An exploration of the promontorium west of Düzen was also undertaken. Several similar constructions as found at Düzen itself are located here, consisting of 1 or 2 roomed structures in fieldstones. Remarkably, the whole eastern side of the promontorium, facing the western side of Düzen, is surrounded by a wall built in the same technique as the western fortification wall at Düzen: large boulders piled on top of each other, constituting a massive wall on the crest of the promontorium, with transverse walls running downslope. One stretch of wall was very well preserved to a height of ca. 1.5 m and clearly shows the massive stones that were used in its construction. On the western side of the promontory, the remains of a partly rock-cut ancient path can be seen. In the same area, but higher on the bedrock face, an intriguing inscription of apparently two large carved letters, which is possibly not Greek, was discovered.

The density of occupation at Düzen, the area over which this dense occupation extends (ca. 20 ha at Düzen, but spreading into the valley and promontory to its west), the massive fortification walls, which probably originally surrounded the complete plateau of Düzen and the eastern facing side of the promontorium to its west, together with the fortification wall and tower(s) on Zencirli, all point to the exceptional nature of this settlement, which consisted of a fortified refuge place on Zencirli (the very small amount of pottery seems rather indicative of this), with a "lower town" on the Düzen plateau beneath it. This is not a village settlement but a real town, with a monumental architecture and possibly housing many inhabitants.

The study of the pottery has enabled to date the main phase of occupation at Düzen. The bulk of the material can firmly be ascribed to the Early Iron Age (ca. 800-300 BC), with slightly less material datable to the Hellenistic period (ca. 300-100 BC), and only occasional Roman items.

In view of its size, location and infrastructure, it is clear that Düzen represents the Archaic-Classical predecessor of Sagalassos. A shift in settlement seems to have occurred around 400 BC (because of water shortage?), when Sagalassos took over Düzen's role as the region's centre.

4. GEOPHYSICAL SURVEY IN THE SUBURBAN AREA NEAR SAGALASSOS

Branko MUŠIČ

N. KELLENS

P. DEGRYSE

H. VANHAVERBEKE

The geophysical survey in the vicinity of Sagalassos, organised for the first time in 2005, had two aims. Firstly, geophysical surveying was applied to generate information on metal extraction and production sites in the territory of Sagalassos. In 2003 a detailed survey was carried out to investigate the geographical distribution of mineralisation and metal working in the territory, and to identify additional ore extraction and metal working locations. The survey was performed in the Bey Dağları massif, south of Sagalassos, and on the flank of the Lycean nappes near Sagalassos, between the city of Sagalassos and the Akdağ mountain. On both locations, samples of ores, both magnetite and hematite, were taken. Also, waste products of ore smelting and processing such as smithing and smelting slag, tap slag and bloom were sampled. Moreover, sampling of soil sediments around the Bey Dağları massif was performed, as a placer deposit of iron minerals was identified. Traces of metal-working units were discovered both at Tekeli Tepe (Çanaklı) and Dereköy. Ceramic finds date these activities to the early Byzantine period. Whereas during previous campaigns an idea on the nature of the activities and

* Branko MUŠIČ, University of Ljubljana, SLOVENIA

N. KELLENS (is a research fellow at the Fund for Scientific Research, Flanders), Sagalassos Project, Blijde Inkomststraat 21, 3001 Leuven, BELGIUM

H. VANHAVERBEKE (is a post doctoral researcher at the Fund for Scientific Research, Flanders), Sagalassos Project, Blijde Inkomststraat 21, 3001 Leuven, BELGIUM

their chronology was established (on the basis of collected surface material), the actual spatial organisation of the metallurgical activities conducted in the Bey Dağları area (i.e. the sub-surface structures) still remained a subject of investigation. Therefore, the 2005 survey season aimed to introduce geophysical research in the area in order to gain spatial information on the presumed metal furnace installations and slag dumps.

Secondly, within the framework of the study on suburban land use near Sagalassos, the geophysical survey allocated some time to the surveying of supposed villa sites in the hills south and southeast of Sagalassos. The aim of these surveys was to check the interpretation of the sites as villa-sites, and to give an idea on their size and layout. Two techniques were applied, georadar and the magnetic method.

At the iron-production site of Tekkeli Tepe, the use of the magnetic method proved to be the most efficient (Fig. 5). An area of 2,500 m² containing archaeological features related to craftwork activities was surveyed. Some areas were resurveyed by georadar. Although this technique is not the most obvious geophysical method for detecting features such as furnaces or forges, it was used alongside the magnetic method to provide additional data for the interpretation of magnetic anomalies. At iron-smelting and/or smithing sites, very strong magnetic anomalies of furnaces and/or forges which are bulwarks of thermoremanent magnetisation, obscure weakly magnetised features in the near vicinity. Georadar was used for the detection of these magnetically weaker archaeological features.

The magnetometry data are very clear and enable an archaeological interpretation of the site. In area 1, two very strong anomalies and one weaker in between were attested. The estimated direction of remanent magnetisation is the same for all three objects and it can be concluded that they are of the same age. The larger features may be related to furnaces and the smaller one to a forge. The wide east-west band of strong magnetic anomalies is perhaps a dumping area. The clear bipolar shape of the magnetic anomaly at the western edge of this area (area 2) may result from an archaeological object with thermoremanent magnetisation still *in situ*. Perhaps the east-west band was a blacksmith's dumping area and the object itself could be a forge. Further north, other evidence on the presence of furnaces or forges was

obtained. So far, the iron-production area is clearly delimited only toward the south. More measurements are needed to map the whole area's potential. As far as concerns the results of georadar prospection in area 1, some weak linear anomalies of unknown origin can be traced. At first sight, apart from some linear anomalies of unknown origin, the georadar method also located magnetically defined dumping areas.

The geophysicists surveyed a number of suspected sites of suburban villas identified during previous archaeological surveys by the high density of tiles or brick and pottery, together with fragments of window glass, mosaic *tesserae*, marble veneer (*crustae*), and in some cases hypocaust tiles (for floor heating). We wondered whether these surface concentrations coincided with remains of (luxury) constructions below the soil.

The field with the presumed villa site of Çatal Oluk, ca. 1 km southeast of Sagalassos, was recently cultivated and the topsoil plowed, so one could expect badly preserved archaeological architectural remains. Magnetic and georadar methods were combined in an area of 4,000 m². On the magnetogram many anomalies of different origin can be seen (Fig. 6). The strongest point to thermoremanent magnetization of brick and tiles. Because of their magnitude and shape, some anomalies of this type should be interpreted as kilns. Several strong or very weak magnetic anomalies are also observed and separated into two different classes: those resulting from modern land use and those that are possibly of archaeological origin. Some of them were recognized and reinterpreted only because of a successful georadar prospection and presentation of georadar echoes by using the "time slices" technique. These results did indeed yield traces of a large stone building, consisting of several rooms, which are apparently filled with tiles and brick. Adjacent to it, are a number of kilns. On the surface, this area coincides with a dense spread of tiles and bricks, as well as pottery and window glass. It seems safe to assume that a major building (villa?) was located here, which also produced pottery, brick or tiles. In the area south of this concentration, the outlines of several more buildings are evident through geophysical prospection. However, very few tiles or bricks and sherds were collected on the surface. Further analysis may indicate whether these buildings are possibly earlier or later than the Roman period, or whether they represent more vernacular parts of the villa complex.

The second possible villa site of Gökpınar, further southeast of Sagalassos, was apparent on the surface as both the *in situ* remains of a monumental tomb with two beautifully executed sarcophagus lids, as well as a ca. 50 by 50 m area full of fieldstones and depressions, which may be the only remains of a large structure. An area 20 by 25 m on the hill where these remains are located was surveyed. The magnetometry results were very confused, because of the high number of stone blocks on and near the surface. The first results of georadar data processing are more promising. Linear high amplitude echoes significative for architectural remains can easily be traced over the whole surveyed area. On the basis of these results it can be concluded that georadar images allow to state that there are indeed remains of walls buried in this area. In the fields west of the hill, 1200 m² was surveyed by georadar, and 1600 m² by both methods. On the magnetogram, at the western edge of the surveyed area, a strong linear magnetic anomaly in the direction north-south is clearly discernable. According to the shape and magnitude of the induced magnetization it is interpreted as a thick limestone wall. The same wall, aside of some other linear anomalies of badly observed architectural remains, can be observed also on the plan view of georadar results.

In the area of the last presumed villa site, Akyamaç, ca. 4 km southeast of Sagalassos, which was characterized by a very high amount of pottery but only few tiles on the surface, 2,800 m² were surveyed by magnetometry and georadar. Because of the high magnetic background of the bedrock, the results of the magnetic prospection are difficult to interpret. There seem to be a number of walls in the subsoil, at least at the western part of surveyed area, where the background is magnetically quieter. After an initial georadar data processing these expectations were partly confirmed. Some of the depicted linear anomalies are indeed of archaeological origin.

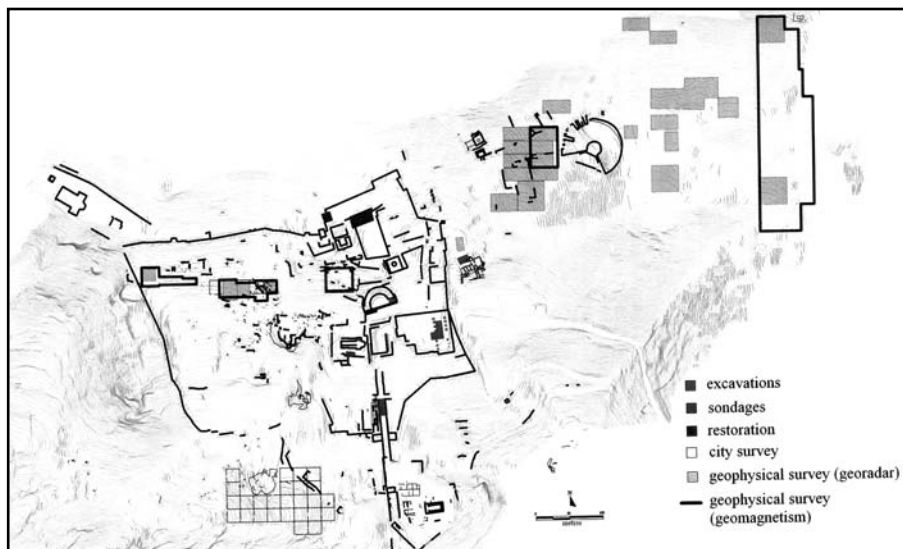

Fig. 1: Areas in which the urban and geophysical survey took place at Sagalassos in 2005

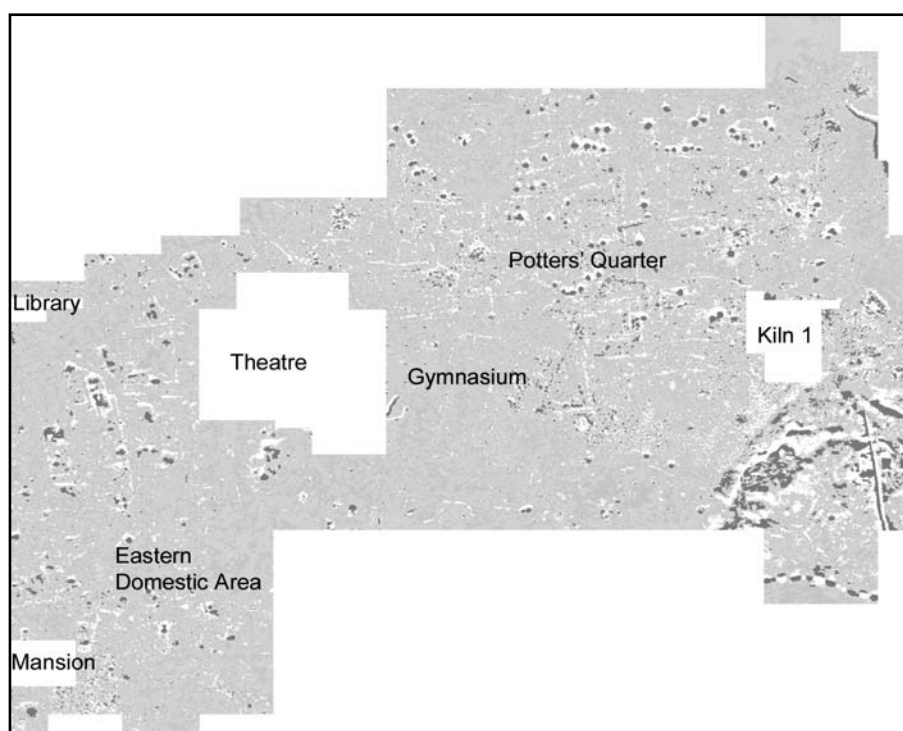

Fig. 2: Magnetic survey results at Sagalassos

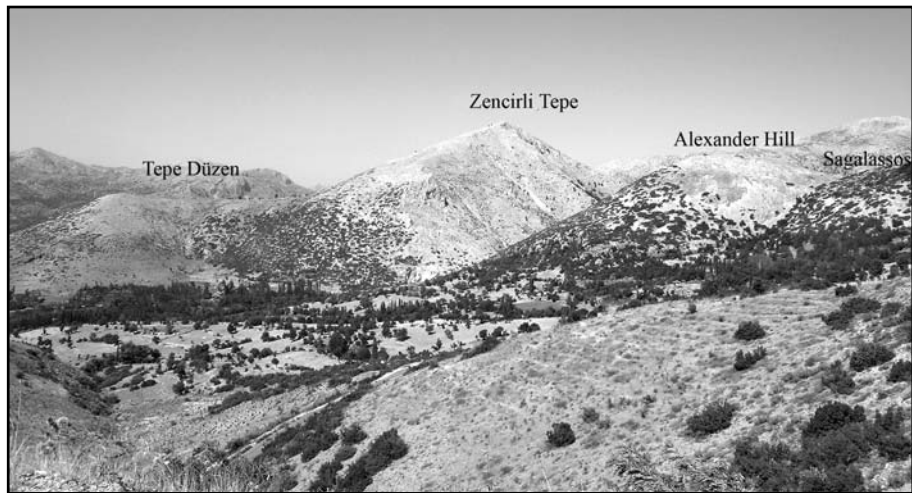

Fig. 3: View on Tepe Düzen

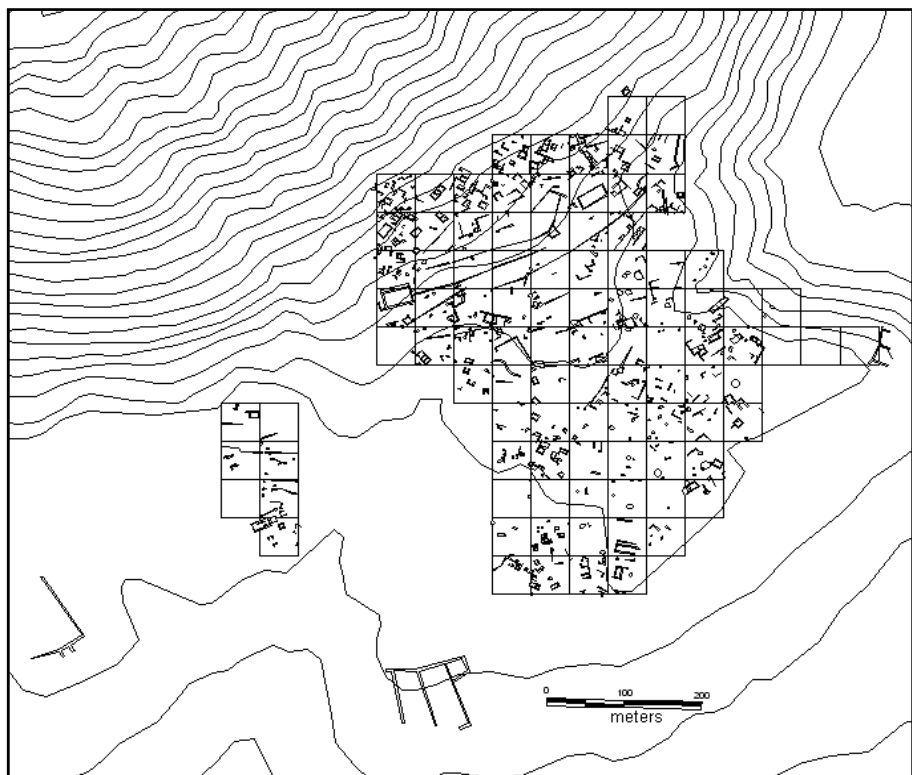

Fig. 4: Sketch of the surface remains at Tepe Düzen

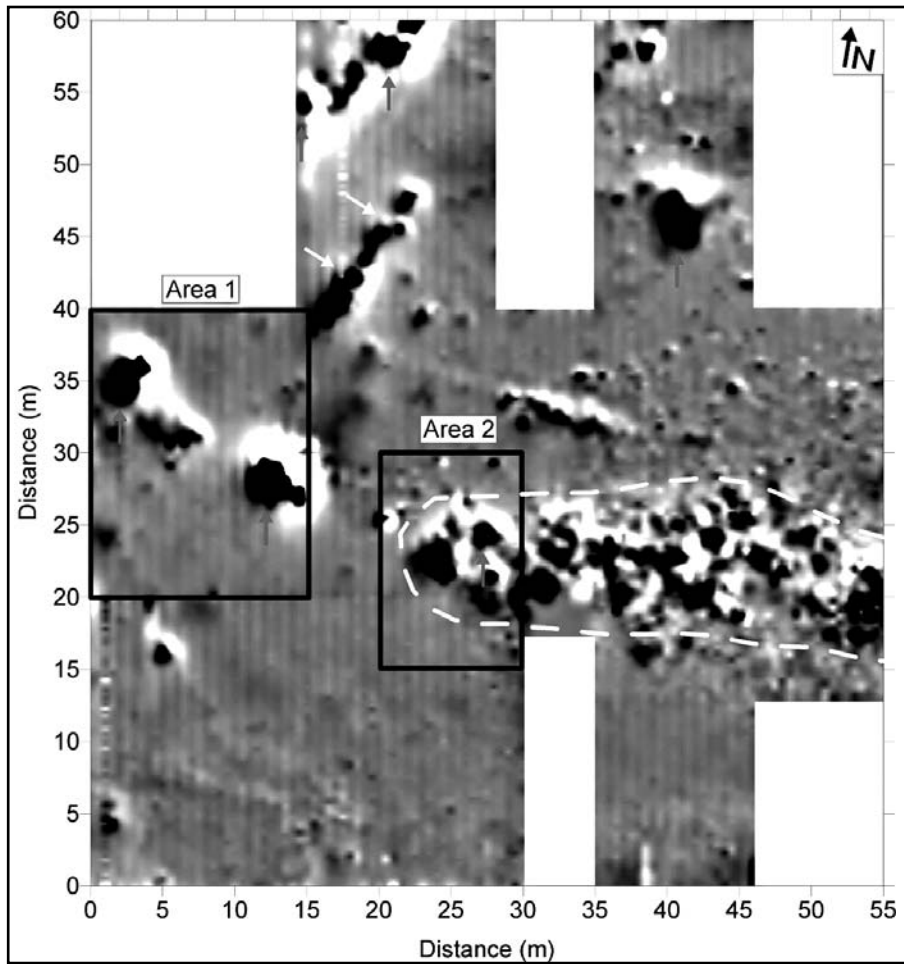

Fig. 5: Magnetic survey results at Tekkeli Tepe

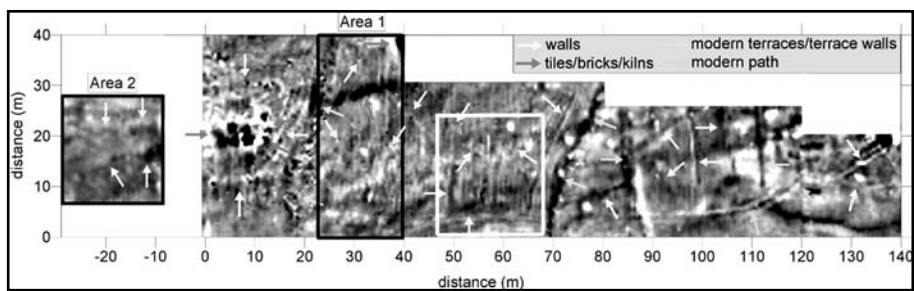

Fig. 6: Magnetic survey results at Çatal Oluk

MERSİN MÜZESİ'NDE BULUNAN BİR SÜTUN BAŞLIĞI

Candan ÜLKÜ*

Bu tebliğde amaç, Mersin Müzesi bahçesinde sergilenen sütun başlığını (Env. No. 03.31.3) tanıtmaktır. Bu bağlamda, ait olduğu yapı ile sanatçısının estetik kaygıları da ele alınmaya çalışılacaktır.

Sütun Başlığı

İon düzeninde tasarlanmış bir sütun başlığıdır (Resim: 1). Ekhinos (echinus), yumurta-ok frizi bezeli olarak biçimlenmiştir ve onun altında dar bir inci dizisi yer almaktadır. Ekhinosun üzerinde yanlarda, iki spiral biçimli kıvrımlı volütler bulunur. Boynuzlar kaburga ile kuvvetlendirilmiştir. Zarif bir şekilde oyulmuş başlığın iki kıvrımının altında, üslûplaştırılmış yaprak ve çiçek bezemeli süsleme (antemion) frizleri yer almaktadır.

35x35 cm. boyutlarındaki kare biçimli abakus yassıdır ve volütlerden küçüktür. Üst kısmında iki adet delik bulunmaktadır. Müze bahçesinde, başka yapıya ait burmalı bir sütunun üzerinde sergilenmektedir. Sütun başlığının nereden gelmiş olabileceği sorusuna yanıt aradığımızda, gözlerimizi sütun başlığının benzerlerinin yer aldığı Mersin Şehir Mezarlığı'nda bulunan Konstantinos Mavrommatis'in mezar anıtına çevirmemiz gerekmektedir.

Konstantinos Mavrommatis'in Mezar Anıtı

Bugün, 1998 yılında Kültür Bakanlığınca "Taşınmaz Kültür Varlığı" olarak tescil edilen Mersin Şehir Mezarlığı'nda¹ yer alan mezar anıtı (Resim: 2), mezarlığın girişinde yer almakta ve göz alıcı yapısı ile hemen

* Doç. Dr. Candan ÜLKÜ, Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Mersin/TÜRKİYE

Bu makalede yardımlarından dolayı, Doç. Dr. Emel Erten'e, Okt.-Mimar Yavuz Salim Yılmaz'a, Yrd. Doç. Dr. Eva Şarlak'a, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yeğin'e, Volkan Akbaş'a ve İhsan Bıçakcı'ya teşekkür ederim.

1 Artan. G. 2003., "Şehir Mezarlığını Kime Borçluyuz", *İçel Sanat Kulübü Bülteni*-123, (Ağustos-Eylül 2003), s. 10-12.

dikkati çekmektedir. Mezar anıtı hakkında yerel araştırmalarda çok az bilgi bulunmaktadır².

Anıtsal kapısının üzerinde yer alan “ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ” yazısı ve bir üçgen alınlık bu cephenin göze çarpan ögesidir. Yapının içine girişi sağlayan demir kapının bu yapıya ait olup olmadığı bilinmemektedir. Giriş kapısının sağında aşağıda yer alan yazıt ilgi çekmektedir. Hem tarih (1906), hem de bu yapıyı yapan ustanın (mimar–heykeltıraş?) adı okunmaktadır: “Yakovas Rigos yaptı, 1906” [ΙΑΚΩΒΟΣ ΡΗΓΟΣ ΕΠΟΙΕΙ, 1906].

Güney duvarında ayağı aslan pençesi biçiminde ve bir tabladan oluşan bir masa ile bir ikona bulunmaktadır. İkona Ortodoks ikonografisinin önemli bir detayı olan Aziz Kostantinos ve annesi Azize Eleni’ye aittir³. Mavrommatis böylece kendi adını taşıyan aziz ile bir özdeşlik kurmaktadır. Etkin Rönesans etkileri görülmekle birlikte, ışığın gelişi gibi bazen simgesel detaylar ön plana çıktığından eklektik üslûba konumlandırılabilir⁴.

2005 yılı bahar aylarında, mezar anıtında yapılan temizlik çalışmaları sırasında çekilen fotoğraflar oldukça dikkat çekmektedir. İkonanın arkasında okunamayan yazı Konstantinos Mavrommatis ile çok önemli bilgileri içermektedir. Burada yer alan yazıtta (Resim: 3):

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ
ΕΓΕΝΝΗΘΗ ΕΝ ΠΑΦΩ ΚΥΠΡΟΥ ΤΩ 1831
ΠΕΒΙΩΣΕΝ ΕΝ ΜΕΡΣΙΝΗ ΤΗ 19 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1903

Tercümesi:

“Konstantinos Mavrommatis, Kıbrıs–Baf’ta 1831 senesinde doğdu, Mersin’de 19 Şubat 1903’te vefat etti”.

Yapının dışında dört köşede yer alan yivli sütun gövdeleri, İon başlıkları ve köşe süsleri (akroter) hemen dikkati çekmektedir. Sütun başlıkları, müze bahçesinde yer alan örneklerle büyük benzerlikler göstermektedir.

2 Merzeci, A. M. 2002., “Mavromati’nin Mezarı Hakkında Ek Bilgiler”, *İçel Sanat Kulübü Bülteni*–115, (Temmuz–Ağustos 2002), s. 7.

3 An. 1994., “Kontantin und Helena”, LCI–7, Rom, Freiburg, Basel, Wien: Herder, s. 336–337.

4 Sınıflandırma için bkz.: Şarlak, E.–Özer, F. 2002., “Post–Bizans Döneminde İstanbul’da İkona Üreten Ressamlar ve Üslup Özellikleri”, *İTÜ Dergisi/B* (Sosyal Bilimler), cilt. 1, sayı. 1, s. 59–68.

Aslında burada bulunan sütun parçaları iki sütuna ait olmalıdır: Önde, başlık ve gövdenin bir parçası, arkada üste getirilmiş kaide ve sütun parçası.

Yanıtlarını bilmiyorsak da mezar anıtıyla ilgili bazı sorular sormalıyız: Yakovas Rigos kimdi, böyle bir mezar anıtı yapmak için ne zaman sipariş aldı, anıtı nasıl tasarladı? Rigos, Mavrommatis'e ait başka yapıların inşaatında da çalışmış olabilir mi? Bu sorulardan yalnızca kullanılan mermerlerin kaynağı konusunda bilgi veren Merzeci, Girit veya Rodos'tan getirildiğini öne sürmektedir⁵.

Sütunun Biçimlendirilmesi

Konstantinos Mavrommatis'in mezar anıtı Yeni Klasikçilik akımının özelliklerini göstermektedir. Dolayısıyla, Vitruvius'un "Mimarlık Üzerine On Kitabı"⁶, Yakovas Rigos tarafından anımsanmış olmalı. Vitruvius'un 3. kitabının 5. bölümünün 5. paragrafında, "İon tarzı"nda sütun başlığı oluşturma anlatılmaktadır⁷ :

"...abakusun uzunluğu ve genişliği sütun gövdesinin alt kalınlığı artı onsekizde birine eşit olmalı" demektedir Vitruvius⁸. Oysa, mezar anıtının sütunlarının kalınlıkları (eldeki parçalara göre) değişmemektedir. Dolayısıyla bu yöntemle hesaplama yapılamamaktadır.

"...başlığın yüksekliği de volütlerle birlikte bunun [sütun gövdesinin alt kalınlığı] yarısı kadar olmak üzere ayarlanmalıdır"⁹; bu noktada volütlerle birlikte başlığın yüksekliğinin çapa eşit olduğu hesaplanmaktadır. Ancak, tasarımcı Rigos, anthemion frizi ile başlığın boyunu daha da uzatmıştır.

Mersin Müzesi koleksiyonunda bulunan sütun başlığının tasarımında bu ilkeler göz önüne alınmış olmalıdır.

5 Merzeci, A. M. 2002, s. 7.

6 Vitruvius 1999, *Ten Books on Architecture*, (translated by I. D. Rowland, commentary and illustrations by Thomas Noble Howe with additional commentary by I. D. Rowland and M. J. Dewar), Cambridge: Cambridge University Press; ayrıca bkz. Vitruvius, 1993, *Mimarlık Üzerine On Kitap* (Çev. S. Güven, Bilim Editörü: F. Yegül, Dil Editörü: B. Artamlı), (ikinci baskı), Şevki Vanlı Vakfı Yay.

7 Vitruvius, 1993, s. 64–66.

8 Vitruvius, 1993, s. 64.

9 Vitruvius, 1993, s. 64.

Mersin Şehir Mezarlığı'nın tamamlanması sonucu, mezar anıtının da taşınması gündeme gelir. Ancak taşınma sırasında, mezar anıtının küçültülerek kurulması benimsenir. Muhlis Göksun ve Kadioğlu Fahri Merzeci yeniden kurum işini üstlenirler¹⁰. Şehir Mezarlığı'na taşınması sırasında epey örselenen yapının günümüze gelebilmesi bir şans olarak görülmelidir.

Elde kalan parçalardan ve Mavromatis'in mezar anıtının özgün hâlini yansıtan bir fotoğrafa¹¹ bakarak acaba, yapının tümünde Vitruvius'un ilkelerinin ne kadar hatırlanmış olduğunu sorabiliriz.

Bu yapıyı fotoğrafında gördüğümüz şekliyle ele alarak ayırt edebildiklerimizi şöyle sıralayabiliriz¹². Aşağıda, sekiz basamak sırası sayılabilmektedir (Resim: 4). Önde dört sütunun yer aldığı görülmektedir ve yan cephelerde ikişer sütun ayırt edilebilmektedir. Görkemli alınlık ve çatı süsleri (akroter) hemen dikkati çekmektedir.

Yapıya ait ölçüler bilinmemekle beraber, yatay ekseninde giriş kapısının lentosu ölçü olarak alındığında (tek parça olması ve bugünkü mezar anıtının da kullanılması nedeniyle) genişliğinin 5 m.; sütunların (kaide ve başlık dahil) ölçü alınması durumunda ise yüksekliğinin 4,60 m. olduğu yaklaşık olarak hesaplanabilmektedir.

Yakovas Rigos, Vitruvius'un 3. kitabında¹³, İon düzeninde kaide, başlık ve saçaklık oranlarını ele aldığı bölümündeki¹⁴ ölçülerle, Mavromatis'in mezar anıtının ölçülerini karşılaştırarak bir gözlem yaparsak:

Mezar anıtının fotoğrafta görülen ön cephesindeki sütunların aralıkları bağlamında, Vitruvius tarafından betimlenen, "diastilos sınıfında" değerlendirilebilir¹⁵.

Vitruvius kitabında, "diastilos'ta sütun yüksekliği, sekiz buçuk kısma bölünerek sütun kalınlığı bu kısımlardan birisi ölçü alınarak belirlenmelidir"

10 Merzeci, A. M. 2002, s.7.

11 Artan, G. 2002b, "*Konstantin Mavromati*", *Mersin'de Yaşadılar*, Mersin: Mersin Halk Eğitim Merkezi Yay.

12 Ülkü, C., "Konstantinos Mavromatis'in Mezar Anıtı", *Tarih İçinde Mersin: Kolokyum ve Sergisi II*, (Mersin Üniversitesi, Mersin, (2005), p. 96–104.

13 Vitruvius 1999, Ayrıca bkz. Vitruvius, 1993.

14 Vitruvius, 1993, a.g.e., s. 55.

15 Vitruvius, 1993, a.g.e., s. 55.

demektedir¹⁶ (Resim: 5). Mavrommatis'in mezar anıtının çevresinde yer alan kırık sütun parçaları birleştirildiğinde sütun yüksekliğinin 2,25 m. olduğu hesaplanmaktadır. Sütun çapı ise 25 cm. olduğundan; sütun kalınlığı sütun yüksekliğinin dokuzda biri oranındadır. Burada hafif bir sapma görülmektedir.

Vitruvius, "sütun aralıklarına ... üç sütun kalınlığı sığdırabiliyorsa, o tapınağın diastilos sınıfında yer alacağını belirtir¹⁷. Mavromatis'in mezar anıtında da giriş cephesindeki sütunların arası hesaplandığında, üç sütun sığabildiği görülecektir. Giriş kapısının karşısına gelen sütun yerleştirilseydi, beş sütunlu bir düzenleme hâline geleceğinden, simetriyi bozacağı düşünülerek bu sütunun yerleştirilmediği anlaşılabacaktır.

Vitruvius, 4. kitabın 4. bölümünde: "Tapınağın uzunluğu, genişliğinin iki katı olacak şekilde ayarlanır, sellanın kendi uzunluğu ise, genişliğinden dörtte bir oranından fazladır" demektedir¹⁸. Mavromatis'in mezar anıtında ise, yaptığımız hesaplamalara göre, yapının eni 5 m. civarındadır. Vitruvius'un ilkesi göz önüne alınırsa Mavromatis'in mezar anıtının boyu 10 m. civarında olacaktır.

Vitruvius'un, tapınağın genişliğinde "20 ayak" ve katlarını ölçü aldığı görülmektedir. Mavromatis'in mezar anıtında, eğer "İon ayağı" (0.296 m.) ölçü alınırsa ve en küçük birim olan "20 ayak" ile çarpılırsa, 5,92 m. hesaplanır ki, bu da fotoğraf üzerinden ve sütunları baz alarak yapılan hesaplamanın doğru sonuç verdiğini göstermektedir.

Mavromatis'in mezar anıtının sella bölümü ya da mezar hücresinin ölçülerine gelince: Eğer hesaplamayı, bugünkü mevcut yapının ön cephesini esas alarak yaparsak; kuzey duvarının 2.00 m. olduğu bilindiğinden, uzunluğunun genişliğinin dörtte bir fazlasıyla 2,5 m. olması gerekmektedir. Oysa bugün 2.20 m.dir.

Ancak sellanın tek mi, yoksa iki bölümden mi (pronaos ve naos) oluştuğu sorusuna yanıt vermek kolay değildir.

16 Vitruvius, 1993, a.g.e., s. 55.

17 Vitruvius, 1993, a.g.e., s. 55.

18 Vitruvius, 1993, a.g.e., s. 80.

Değerlendirme ve Sonuç

Mavrommatis için mezar anıtını tasarlayıp uygulayan Yakovas Rigos, devrin modası uyarınca Yeni Klasikçilik akımın izlerini Mersin'e taşımıştır. Yakovas Rigos'un antik bir tapınak formundaki mezar anıtının tasarımını yaparken, Vitruvius'tan yararlandığı ve onun öngörülerini hatırlayarak inşa ettiği, açıkça izlenebilmektedir.

De architectura adlı eseri, kendi deneyimlerine ve Hermogenes gibi ünlü eski Yunan mimarlarının kuramsal çalışmalarına dayanıyordu. Bu eser yazıldığı dönemden itibaren kapsamlı ve ayrıntılı bir el kitabı olması nedeniyle çağlar boyunca ana kaynak olarak kullanılmıştır. Yazarın yapı kural ve geleneklerini, yapı sanatının gündelikte kullanılan çözüm inceliklerini gayet iyi bildiği anlaşılır¹⁹.

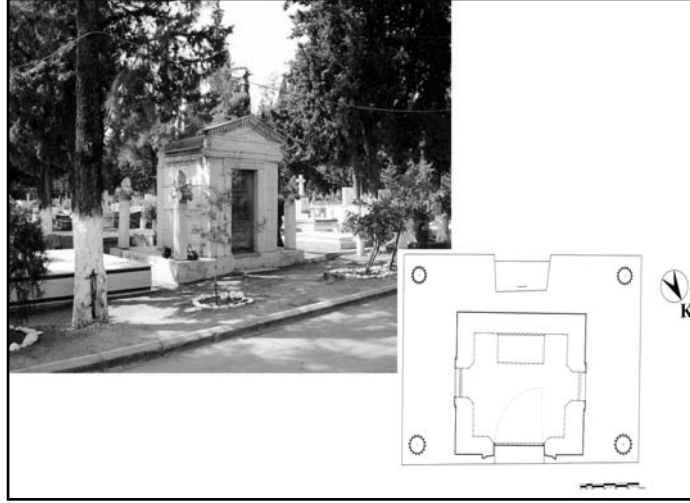
Tek başına duran sütun başlığından yola çıkılan bu araştırmada, Mersin şehir tarihinde önemli bir rol oynayan Konstantin Mavrommatis'in, anıtsal mezarı da dahil kendine ait diğer yapılarda da Yeni Klasikçilik akımını tercih ettiği görülmektedir.

20. yüzyıl başına tarihlenen mezar anıtı, geçmişin mimari mirasını, gelecek kuşaklara yapıldığı dönemin izlerini ve yaptıranın da beklentileri doğrultusunda aktarmaktadır. Bu anıtın bir parçası olan sütun başlığı müzede koruma altındadır. Bulunduğu yerde, bir daha geri döndürülemeyecek olan mezar anıtının görkemini anımsatmaktadır.

19 Yegül, F. K. 1993, "*Vitruvius ve De Architectura*", *Mimarlık Üzerine On Kitap* (Çev. S. Güven, Bilim Editörü: F. Yegül, Dil Editörü: B. Artamlı), (ikinci baskı), Şevki Vanlı Vakfı Yay., s.xiii.

Resim 1: Sütun başlığı

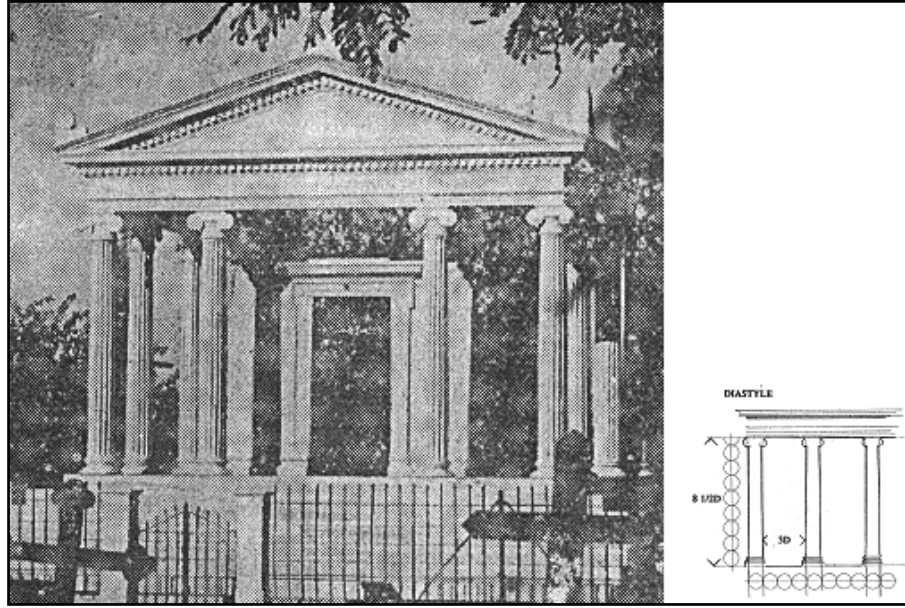
Resim 2: Mezar anıtı

Resim 4: K. Mavrommatis'in mezar Anıtının eski bir fotoğrafı

Resim 3: Yazıt

Resim 5: Mausoleum & Vitruvius

SİLİFKE MÜZESİ'NDE BULUNAN OSMANLI DÖNEMİ SAAT, PARA ve TÜTÜN KESELERİ

Candan ÜLKÜ*

Bu tebliğin amacı, Silifke Müzesi'nde bulunan keseleri tanıtmak, bu bağlamda kullanılan teknik ve malzemeler hakkında bilgi vermektir.

Silifke'de ilk müze çalışmaları 1939–1940 yıllarında bölgenin eski eserlerinin Cumhuriyet İlkokulu'nda bir araya toplanmasıyla başlamıştır. 1958 yılında aynı okulun bir kısmı depo–müze olarak kullanılmıştır¹. 1973 yılında Silifke Müzesi yeni müze binasına taşınarak sergilenmiş ve ziyarete açılmıştır². Müze iki katlıdır ve bahçe içinde yer almaktadır. Müzede arkeolojik eserlerin yanı sıra, seramik, madenî eşya ve sikkeler, cam kaplar, süs eşyaları, giysiler gibi etnografik eserler de bulunmaktadır. Silifke Müzesi toplam 20337 adet esere sahiptir³ ve bu eserlerin 1410'unu etnografik eser oluşturmaktadır⁴.

Keseler

Kese, “cepte taşınan, içine para vb. küçük şeyler konulan, ağzına geçirilen iplerin büzülmesiyle kapanan küçük kumaş ya da örme torba” olarak tanımlanmaktadır⁵.

Artam, keselerin nasıl yapıldığı ile ilgili şu bilgileri vermektedir: “İçinde çeşitli malzemeler taşımak üzere kullanılan keseler, kumaştan, deriden ya da meşinden yapılıp veya ibrişim, yün vb. malzemelerden örülür. Açık olan ağzı büzmek amacıyla bir kaytan ya da kordon geçirilir, bunun iki ucunda birer

* Doç. Dr. Candan ÜLKÜ, Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, 33169 Mersin/TÜRKİYE
Bu çalışmanın hazırlanması sırasında yardımlarından dolayı Silifke Müzesi Müdürü İlham Öztürk'e ve annem Süzen Ülkü'ye teşekkür ederim.

1 www.kulturturizm.gov.tr/portal/muzeler_tr.asp?belgeno=2491

2 Önder, M. 1999., *Türkiye Müzeleri*, Ankara: T.C. İş Bankası Yay. s. 323.

3 www.kulturturizm.gov.tr/portal/muzeler_tr.asp?belgeno=2491

4 www.kulturturizm.gov.tr/portal/muzeler_tr.asp?belgeno=2491

5 Artam, T. 1998., “Kese”, *Antika Ansiklopedisi*. İstanbul: Antik; ayrıca bkz. Özbel, K. 1945., “Eski Türk Keseleri”, *El Sanatları IV, Kılavuz Kitaplar XIV*, s. 4.

püskül olur. Bazen bu püsküle, kordonun sıyrılıp çıkmaması için birer boncuk geçirilir”⁶. Püskül yerine iğne oyası çiçeklerin kullanılabildiği de görülmektedir. “İçinde muhafaza edilen, eşya ile gördükleri işin adını taşırlar. Para, cüz, kaşık, tarak, hamam keseleri gibi”⁷. Özbel, keseleri, “1. Giyimle ilgili ve üstte taşınan keseler, 2. Kitaba ve yazı yazmaya mahsus araçların içinde muhafaza edildiği keseler, 3. Mutfak malzemeleriyle, yemek yemeğe mahsus araçların içinde muhafaza edildiği keseler, 4. Temizlik işlerinde kullanılan keseler, 5. Harp malzemeleri ile diğer bazı eşyaların içinde muhafaza edildiği keseler” olmak üzere kullanıldıkları yerlere göre beş grupta toplamaktadır⁸.

Keseler, tezgâha gereksinim duyulmadan iğne, tığ ve mekik gibi araçlarla da yapılabilir. Örgü keselerde kullanılan ince iplikler ipek, pamuk, sim, sırma ve ketendir. Örgü keselerden başka boncuk işi, kumaş üzerine işleme ve meşin keseler de yapılmıştır⁹. Yelek¹⁰, ceket ve bel kuşağı içinde kullanıldığında keseler, küçük boyutlarda ve oval, yuvarlak, beşgen, altıgen gibi değişik biçimlerde¹¹. Aslında kullanılacakları amaçlara göre biçimlenmişlerdir. Saat keseleri oval veya yuvarlak, para keseleri üçgen veya kandil, tütün keseleri dikdörtgen biçimindedir¹².

Bir para kesesi üç bölümden oluşmaktadır. En alt kısım “dip”, orta kısım “göbek” ve en üst kısım “kuşak” adını almaktadır¹³. Üstlerinde genellikle yaprak, çiçek ve meyve gibi doğadan alınarak stilize edilen örgeler kullanılmıştır. Bitkisel örgelerin yanı sıra, geometrik düzenlemeler ve yazı da yer almıştır¹⁴.

6 Artam, T. 1998. *a.g.e.*, s. 220 – 221.

7 Özbel, K. 1945., *a.g.e.*, s. 4.

8 Özbel, K. 1945., *a.g.e.*, s. 4.

9 Girgök, L. 1997, “Kese”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul: YEM, s. 1000; ayrıca, Özbel, bu tekniklerin dışında “kumaş parçalarının bir araya getirilmesi ile yapılan”, “dival işleri”, “fermene işleri”, “deri işleri” gibi bazı farklı tekniklerden de söz eder: Özbel, K. 1945., *a.g.e.*, s. 7.

10 “Elbiselerde para kesesi koymaya mahsus cebe, kese cebi” denildiğini belirtilmektedir: Arseven, C. E., “Kese Cebi”, *Sanat Ansiklopedisi*, s. 1053.

11 Girgök, L., *a.g.e.*, s. 1000.

12 Özbel, K. 1945, *a.g.e.*, s. 7-8; ayrıca bkz. Özbağı, T.–Kayadibi, P. 2000., “Osmanlı Para Keseleri Üzerine”, *IV. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi, s. 54.

13 Özbağı, T.–Kayadibi, P. 2000, *a.g.m.*, s. 57. En alt kısma bir ad verilmemiş, yalnızca burada yer alan motif adlandırılmıştır.

14 Girgök, L., *a.g.e.*, s. 1000; ayrıca bkz. Özbağı, T.–Kayadibi, P. 2000., *a.g.m.*, s. 57-59.

Çarşı ve evler, keselerin başlıca üretim merkezleridir. İkisi arasında teknik, zevk ve malzeme farkı olduğunu Özbel belirtmektedir¹⁵. Eskiden Anadolu'da para, tütün, saat ve mühür keseleri bir takım hâlinde çeyizlerde yer almıştır¹⁶.

Silifke Müzesi'nde Yer Alan Örnekler

Silifke Müzesi koleksiyonunda bulunan keselerin sayısı, iki etütlük kese ile birlikte toplam 43'tür. Müze envanterine göre, bunlardan ikisi tütün kesesi, üçü saat kesesi, 38'i de para kesesidir. Ancak, gerçekte tütün kesesi sayısı on ikidir. Koleksiyona ilk parçalar 1967 yılında, son parça ise 1995 yılında satın alınmıştır.

Saat ve para keseleri örgü, iğne oyası vb. tekniklerle yapılırken tütün keseleri kumaştan dikilmiş, astarlanmış ve kenarı iğne oyası yapılmıştır.

Bu tebliğde beş tütün kesesi, dört para ve bir saat kesesi üzerinde durulacaktır.

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluk Döneminde 19. yüzyıl ve 20 yüzyılın ilk çeyreğinde işlemeler ev, çarşı ve saray olmak üzere üç merkezde çok yaygın bir biçimde; üretiliyordu. Özellikle evlenme âdetleri çevresinde gelişerek yapılan gelin ve damat giysileri ve aksesuarları artistik ve folklorik bir hazine niteliğindedir. Bunlar arasında keseleri de sayabiliriz. Çarşı ise gelin ve damat giysilerinin en önemli pazarıydı. İmparatorluğun önde gelen çarşısı İstanbul'daki Kapalı Çarşı'ydı¹⁷. Giysilerden ayrı tutulamayacak kese vb. tamamlayıcı öğelerin de benzer yollarla yayıldıkları öngörülebilir.

Bugün müzelerde ve özel koleksiyonlarda (çeyiz sandıkları bulunanları da bu kategoride ele almak gerekir) çok sayıda kese olduğu bilinmektedir. Cüzdanların günlük yaşamda kullanılmasıyla birlikte, keselerin eski önemini kaybettiği gözlemlenir. Hâlâ saklanıyor olsalar da, özgün örneklerin alıp satılabildiği de görülmektedir. Her parçanın tek olduğu hatırlanırsa, sayısını tam olarak kestiremediğimiz bir kültür hazinesinden de söz ettiğimiz açıktır.

¹⁵ Özbel, K. 1945, a.g.e., s. 6.

¹⁶ Özbel, K. 1945, a.g.e., s. 6.

¹⁷ Barışta, H. Ö., XIX.-XX. Yüzyıl Balkan ve Anadolu Türk İşlemelerinden Örnekler", <http://www.akmb.gov.tr/turkce/books/turkkong3-1/tk3-1-20-barista.htm> [indirilme tarihi 20.4.2006].

Keseleri ünik yapan, yalnızca malzeme veya üzerindeki işlemler mi? Acaba onları birer tasarım ögesi olarak da görebilir miyiz? Biçim–işlev ilişkisi mükemmelleştirilmiş bir tasarım ögesi olarak görülüp ele alınabileceği inancındayım. Hangi teknikle işlenirse işlensin, hangi teknikle veya malzemeyle bezenirse bezensin boyutları ve biçimi aynı kalan para keselerinde olduğu gibi.

Başka bir kültür çevresinde yaratılmış olan cep saatlerinde ise bir nokta dikkat çekicidir: Adeta bir dış kabuk oluşturarak korumak kadar, saat kesesini işleyen de bu objeye kendinden de bir şeyler katma isteğinden. Böylece kültürel olarak bir içselleştirme de gündeme geliyordu.

Silifke Müzesi'nde yer alan küçük ölçekli koleksiyondaki parçaların satın alma yoluyla kazandırılmış olması, bu parçaların yakın çevreden sağlandığı inancını doğurmaktadır.

Silifke Müzesi'nde yer alan keselerin tekniklerine bakıldığında, dokuz örneğin tığ/sık iğne, bir örneğin de iğne oyası tekniği¹⁸ ile yapıldığı görülmektedir. Keselerin dip kısımlarına yakın yerde bulunan motife “badem” adı verilmektedir¹⁹. Ele aldığımız dört para kesesinden, ikisinde bu motife rastlanılmaktadır. 97 envanter numaralı örnekte, tek sıra halinde, 106 envanter numaralı örnekte ise çiçekle bütünleştirilerek işlenmiştir. Kumaştan bir kalıp doğrultusunda kesilip biçimlendirilen bütün keselerinde ise iki farklı kumaşın kullanıldığı görülür. Bunlardan birisi saten benzeri, kendinden desenli kumaştır. Diğeri ise, çitari²⁰ olarak da bilinen ve yöresel giysilerde de kullanılan bir dokumadır. Keselerin artık kumaşlardan yapıldığı izlenimi edinilmektedir. Bu izlenimi güçlendiren en önemli detay, keselerin bir yüzünde kumaş parçalarının birbirine eklenmiş olmasıdır. Bu keselerin, eş büyüklükte kesilmiş iki parçanın astarlanıp ağız kısmı açık bırakılacak şekilde birleştirilmesiyle oluşturulduğu görülmektedir. Ağız kısmı ve kesenin etrafı uçları boncuklu/renkli bir oyayla çevrelenmiştir. Bu özellik, saat kesesinde de görülmektedir (Env. No. 270). Saat kesesi bütün keselerinden farklı olarak astarlanmamıştır.

18 Onuk, T. 1988, *İğne Oyaları*, Ankara: T.C. İş Bankası Yay.

19 Özbağı, T.–Kayadibi, P. 2000, *a.g.m.*, s. 56.

20 Önder, M. 19982, “Çitari”, *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, T.C. İş Bankası Yay., s. 57.

Yöresel örneklerin çok küçük bir bölümü müzeye kazandırılmış olmalıdır. Gerek örgü, gerekse iğne oyası vd. tekniklerle işlenen keseler, zarif ve gösterişli bir nesne olarak kullanılıyor olmasa bile bir hatıra olarak saklanırdı. Para, saat ve mühür keseleri olarak takım denilen ve çeyizin en nadide parçaları arasında yer alırdı²¹.

Artık bozuk paralarımızı cüzdanlarda taşıyorsak, kol saati kullanıyorsak, imzalarımız kalemle atıyorsak, keselerimizi ne yapmalıyız? Dikkate alınabilecek, şık gece çantalarına dönüştürme önerisinin²² yanında, sanat değeri yüksek keseleri gün ışığına çıkarıp yeniden üretmek de gündeme getirilen önerilerdir²³. Eğer keselerin birer tasarım ögesi olduğu hatırlanırsa, günlük yaşantımızdaki kullanılan “yeni” nesneler için, örneğin cep telefonu, sigara paketi, çakmak vd. için yeni tasarımlar hazırlanabilir. Böylece hem yeniden üretimi, hem de yeniden kullanılması için çözümler de sunulabilir. Standart olanın yanında, kişiye özel tasarımlar da gündeme gelebileceğinden, keselerin ortaya çıkmasındaki temel görüş (mantık) tekrarlanabilecektir.

Keselerin de, diğer el sanatı ürünlerinde olduğu gibi malzeme, teknik ve bezemelerinin gelişimlerinin incelenip, araştırılarak belgelenmesi ve sanat tarihinin bir konusu hâline getirilmesi araştırmacıları bekleyen çalışmalardır.

KAYNAKÇA

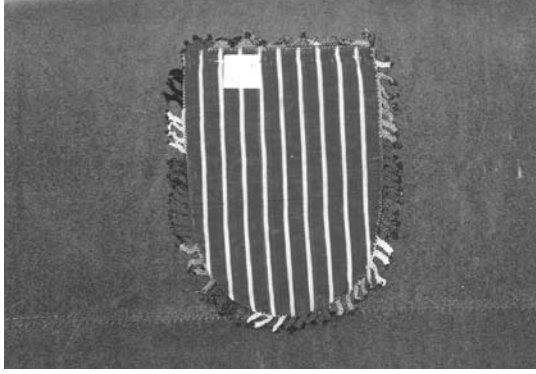
- Arseven, C. E., “Kese cebi”, *Sanat Ansiklopedisi*, s. 1053.
- Artam, T. 1998, “Kese”, *Antika Ansiklopedisi*, İstanbul: Antik.
- Barişta, H. Ö., *XIX.-XX. Yüzyıl Balkan ve Anadolu Türk İşlemelerinden Örnekler*, <http://www.akmb.gov.tr/turkce/books/turkkong3-1/tk3-1-20-barista.htm> [indirilme tarihi 20.4.2006]
- Girgök, L. 1997, “Kese”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul: YEM, s. 1000.
- Onuk, T. 1988, *İğne Oyları*, Ankara: T. İş Bankası Yay.

21 Özbağı, T.–Kayadibi, P. 2000., *a.g.m.*, s. 56.

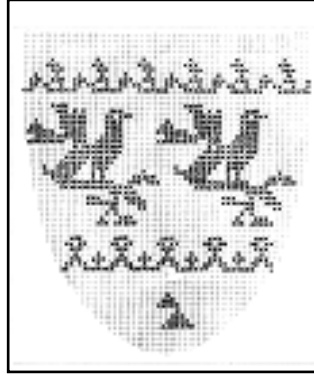
22 Tansuğ, S. 2005., “Geçmişin Cüzdanı Kесе/Useful and ornamental accessories Ottoman Purses”, *SkyLife*–3/2005, s. 122–129.

23 Özbağı, T.–Kayadibi, P. 2000., *a.g.m.*, s. 57–59.

- Önder, M. 19982, “Çitari”, *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, TC. İş Bankası Yay., s. 57.
- Önder, M. 1999, *Türkiye Müzeleri*, Ankara: T.C. İş Bankası Yay., s. 323.
- Özbağı, T.–Kayadibi, P. 2000., “Osmanlı Para Keseleri Üzerine”, *IV. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi, s. 54.
- Özbel, K. 1945, “Eski Türk Keseleri”, *El Sanatları IV*, Kılavuz Kitaplar XIV, s. 4.
- Tansuğ, S. 2005., “Geçmişin Cüzdanı Kесе/Useful and Ornamental Accessories Ottoman Purses”, *Skyline*–3/2005, s. 122–129.
- www.kulturturizm.gov.tr/portal/muzeler_tr.asp?belgeno=2491

Resim 1: Env. No. 1055

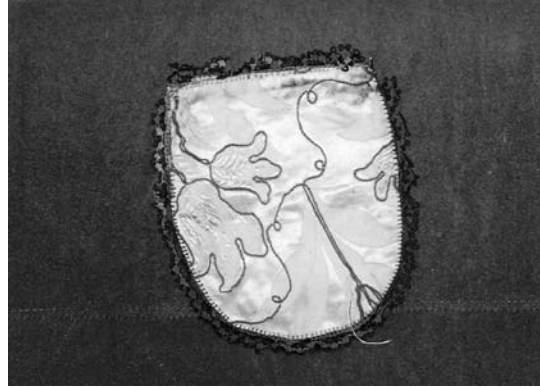

← kuşak

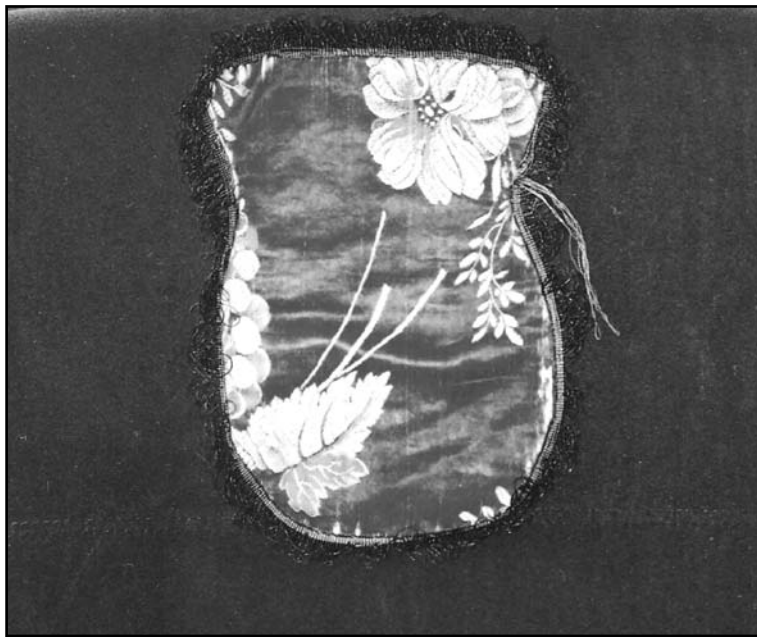
← göbek

← dip

Çizim 1: Bir kesenin bölümleri (Kaynak: Özbaşı-Kayadibi 2000'den)

Resim 2: Env. No. 1050

Resim 3: Env. No. 1022

MUĞLA MÜZESİ'NDE BULUNAN PIŞMIŞ TOPRAK ve CAM UNGUENTARIUMLAR

Aynur CİVELEK*

Muğla Müzesi'ndeki çalışmalarımız T.C. Kültür Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden alınan 2004 ve 2005 yıllarına ait izinle yapılmıştır¹. 2004 yılında başladığımız çalışmamızda öncelikle Muğla Müzesi vitrinlerinde sergilenmekte olan pişmiş toprak ve cam unguentariumların çizimleri yapılmış ve fotoğrafları çekilerek katalog oluşturulmuştur. Amacımız, özellikle fazla bilgimizin olmadığı Karia bölgesinde ele geçirilen unguentariumların yapılarını ve formlarını tanımlamak, tipolojisini kurmak ve diğer kentlerle arasındaki ilişkiyi saptamaktır.

Muğla Müzesi vitrinlerinde korunan unguentariumların büyük bölümü pişmiş toprak, geri kalanı ise camdandır. 16 adet pişmiş toprak, 10 adet cam örnek bulunur. Pişmiş toprak unguentariumların 11'i Hellenistik Döneme ait iğ biçimli, 5'i Roma Dönemine ait yuvarlak gövdeli ve düz tabanlıdır.

Pişmiş toprak unguentariumların kili genellikle açık kahve-turuncu ya da gri renktedir ve üzerlerinde genellikle kille aynı renkte mat boya görülürken bazı örneklerde mat siyah boya ya da kaliteli turuncu-kahverengi boya dikkat çeker. Bir kısım unguentariumun bezemesinde turuncu-kahve ya da siyah renkte boya ile yapılmış yatay bantlar kullanılmışken, üç adet iğ biçimli ve kaliteli yapılmış örnekte çok sık rastlanmayan rulet bezemenin kullanıldığı görülür. İyi pişmiş örneklerin yanı sıra kötü pişirilmiş örnekler de bulunur. Pişmiş toprak iğ biçimli unguentariumların uzunlukları 7,3 cm.den 15,4 cm.ye, düz tabanlı yuvarlak gövdeli olanların 2,5 cm.den 9,4 cm.ye dek değiştiği gözlenir. Roma Dönemine ait cam örneklerin uzunlukları ise 2,2 cm.den 22,8 cm.ye dek değişir.

* Yrd. Doç. Dr. Aynur CİVELEK, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aytepe Kampusü Aydın/TÜRKİYE acivelek@adu.edu.tr.

1 Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, çalışmamıza gösterdiği destekten dolayı Muğla Müzesi Müdürü Sayın Şevki Bardakçı'ya ve çalışmam sırasında yardımlarını esirgemeyen Muğla Müzesi'nde görev yapmakta olan arkadaşlara, çoğunluğu Stratonikea Nekropolis'i'ne ait malzeme üzerinde inceleme yapmama izin veren Prof. Dr. Çetin Şahin'e ve Doç. Dr. Musa Kadioğlu'na teşekkür ederim.

Ung. 1. (STR 86/6, 683–Çizim: 1a; Resim: 1)

Açık turuncu-kahverengi kile sahip ve dış yüzeyi tamamen mat siyah renkte boyalıdır. İyi pişmiş. (A.R. 2.7 cm., H. 13.2 cm.)

Kubbe biçimli ağızlı, kısa boyunlu, geniş omuzdan aşağı doğru daralan kısa ayaklıdır. Bu form özelliğiyle, amphoriskoslara yakındır fakat dikey kulpları bulunmaz.

Stobi'de İ.Ö. 2.ve 1. yüzyıllara tarihlenen mezarlarda bulunmuştur. Atina'da gövde profili H1'e benzer ve Erken Hellenistik Döneme tarihlenir (Mezar H). Thompson'ın çalışmasında İ.Ö. erken 3. yüzyıla verilir². Siphnos'ta benzer boyun parçaları Hellenistik Döneme tarihlenir. Kıbrıs malzemesi arasında İ.Ö. 3. yüzyıla tarihlenen benzerleri bulunur³. Ephesos'ta Hellenistik Döneme⁴, Knidos unguentariumları arasındaki benzerleri ise İ.Ö. 3. yüzyıl sonu-İ.Ö. 2. yüzyıl sonuna⁵ tarihlenir. Metropolis'te İ.Ö. 3. yüzyıla tarihlenen iki amphoriskosun gövde profiline daha çok benzer⁶.

Ung. 2. (STR 82 III)

Açık kahverengi kil ve üzeri açık siyah renkte mat boyalı. (A.R. 2 cm., H. 7.3 cm.). Bikonik gövdeli, iç biçimli örneğimizde ayak ve boynun uzunluğu birbirine eşittir. Atina'da I Mezarı'ndan gelen unguentariumlara benzer ve Erken Hellenistik Dönemden biraz daha geçe verilir⁷. Mylasa'da Hellenistik Döneme tarihlenen bir mezarda benzeri bulunur⁸.

Ung. 3. (STR 86/139, 668)

Turuncu-kahverengi kile sahip ve dış yüzeyi alacalı koyu kahverengi boyalıdır. (A.R. 2.4 cm., H. 12,9 cm.). Kubbe ağızlı, şişkin karınlı örneğimizin

2 Thompson 1934, 342, Fig. 22, B44.

3 Oliver, 252, No. 10, Pl. XXXIX, No. 7.

4 Mitsopoulos-Leon, Taf. 206, O1.

5 *Knidos Studien*, Taf. 3, Kat. Nr.1 ve 2, Taf. 5 Kat. Nr. 6, 7, 10.

6 Gürlü 1994, Lev. 32, No. 150-151.

7 Boulter, 2.

8 A. Akarca, Lev. LXXXIX, No. 34 (1952'deki makalesinde).

uzamış ayak kısmı boyuna göre biraz daha kısadır. Burada boynun uzamaya başlaması dikkat çekicidir.

Benzerleri Atina'da Erken Hellenistik Dönemden biraz daha geçe tarihlenen I Mezarı'nda; Metropolis'te İ.Ö. 3. yüzyılın II. yarısına⁹, Labraunda'da İ.Ö. 2. yüzyıl başına¹⁰, Stratonikea'da daha önce yapılan bir mezar kazısında diğer buluntularla birlikte İ.Ö. 2. yüzyıl-İ.Ö. 1. yüzyıla¹¹, Ephesos'ta Hellenistik Döneme tarihlenir.

Ung. 4 (STR 99 M 91-4, 930-Çizim: 1c)

Açık turuncu-kahverengi kile sahip ve dış yüzeyi kaliteli aynı renkte boyalıdır. (A.R. 3.3 cm., H. 17.5 cm.): 932 No.lu örnekle aynı atölyede yapılmış olmalıdır.

Ung. 5 (STR 99, M9-6, 932)

Açık turuncu-kahverengi kile sahip ve dış yüzeyi kaliteli koyu turuncu-kahverengi boyalı. İyi pişmiş.

Formuyla bir önceki örnekle benzerdir. Kubbe ağızlı örneklerin her ikisinde boyun, karın ve ayak kısımlarında kullanılan kabartma halkalar dikkat çekicidir. Bir önceki örnekte karında rulet bezemeler bulunurken, bu örneğimizde yoktur. İ.Ö. 2. yüzyıl.

Ung. 6 (STR 99, M 91-9, 935-Çizim: 1d; Resim: 2)

Turuncu-kahverengi kil ve aynı renkte kaliteli boyaya sahiptir. Kubbe ağızlı, ayak ve boyun uzunluğu birbiriyle eşittir. Şişkin karnı üzerinde 930 No.lu unguentariumdaki gibi rulet bezeme kullanılmıştır. İ.Ö. 2. yüzyıl.

Ung. 7 (STR 96 A Mezar 20/27, 379)

Gri renkte mikalı kil ve üzerinde siyah renkte mat boya görülür. (A.R. 3.6 cm., H. 13,2 m.)

⁹ Gürler 1994, Lev. 26, No. 125, 180.

¹⁰ Hellström 1971, Pl. 12, No. 165. Gordion'daki İ.Ö. 189'dan az önceye tarihlenen paralellerinden yola çıkılarak tarihlenir.

¹¹ Boysal-Kadioğlu 1998, 1997 yılında Stratonikea Nekropolis'i'nde yapılan kazılarda açılan 41 No.lu oda mezarın içinde klineler arasından iki adet iç biçimli ung., İ.Ö. 1. yüzyıl başına verilen sikkeler ve bir adet Ephesos tipi kandil bulunmuştur.

Yine de diğer iki örnekte olduğu gibi karın kısmında rulet bezeme bulunur. Ayak ve boyun kısmı birbirine eşit ve karın kısmı şişkin bir profil gösterir¹². İ.Ö. 2. yüzyıl.

930, 932, 935 ve 376 No.lu örnekler büyük olasılıkla aynı atölyenin üretimi olmalıdırlar.

Ung. 8 (STR A Mezarı 379)

Açık turuncu-kahverengi kile sahip ve yüzeyinde turuncu-kahverengi boya ile yapılmış bant bezemeye sahiptir. (A.R. 2.8 cm., H. 15,2 cm.). Fazla pişmeden dolayı eser üzerinde siyahlıklar ve patlaklar görülür. Benzerleri Atina'da İ.Ö. 2. yüzyıla¹³, Metropolis'te İ.Ö. 2. yüzyıl başına¹⁴, Mylasa'da İ.Ö. 2. yüzyıla¹⁵, Stratonikea'da 1997 yılında açılan 41 No.lu mezardan gelen buluntularla İ.Ö. 2. yüzyıl-İ.Ö. 1. yüzyıla tarihlenmiştir. Anadolu'da özellikle Tralleis'te bantlı bezeme geleneğinin çok yaygın olması dikkat çekicidir¹⁶.

Ung. 9 (STR 85-173 K 36, 472-Çizim: 1b; Resim: 3)

Açık krem rengi kile sahip ve dış yüzeyi aynı renkte boyalıdır ve üzerinde kahverengi boya ile yapılmış yatay ince bantlar yer alır. (A.R. 3,2 cm., H. 15,5 cm.) Benzerleri Stobi'de¹⁷ Fig. 1g'nin gövde profilini gösterir. Ayak kısa ve boyun uzun, kubbe ağızlı, ince uzun iç biçimli gövdelidir. Atina'da İ.Ö. 2. yüzyıla¹⁸, Metropolis'te İ.Ö. 2. yüzyıl ilk yarısına¹⁹, Stratonikea'da daha önce yapılan kazılardaki buluntularla İ.Ö. 2. yüzyıl ortaları-İ.Ö. 1. yüzyıla verilir²⁰.

Ung. 10. STR 86/35, 583)

Gri renkte kile sahip, dış yüzeyinde gri renkte astar boya üzerinde açık siyah renkte boya ile yapılmış ince yatay bantlar yer almakta. (A.R. 3cm.,

¹² Ibid, 107, Fig. 1b.

¹³ Boulter, K mezarı.

¹⁴ Gürler 1994, Lev. 27, No. 131, 182.

¹⁵ Akarca, Lev. LXXXIX; No. 39.

¹⁶ Civelek 2001, Lev. XXVII, No. 7, 15, 16, 24, 27, 28.

¹⁷ Anderson-Stojanovic 1987, 107, Fig. 1g.

¹⁸ Boulter, profil K1.

¹⁹ Gürler 1994, Lev. 28, No. 133, 183.

²⁰ Boysal-Kadioğlu 1998, 226, Res. 4, 41 No.lu mezar (STR 97).

H. 15,4 cm.). Stobi'de Fig. 1b'nin profilini gösterir²¹. Atina'da İ.Ö. 2. yüzyıl içlerine, Mylasa'da Helenistik Döneme, Labraunda'da İ.Ö. 2. yüzyıl başına²², Stratonikeia'da daha önce yapılan mezar kazılarında İ.Ö. 2. yüzyıl ortaları-İ.Ö. 1. yüzyıl içlerine verilir.

Ung 11 (STR 149, M 13, K1)

Açık turuncu-kahverengi kile sahip ve dış yüzeyi mat siyah renkte boyalıdır. (A.R. 2,25 cm., H. 9,1 cm.). Stobi'de Fig. 1b'nin gövde profilini gösterir²³. Bir önceki örnek ile benzerdir ve İ.Ö. 2. yüzyıl içlerinden olmalıdır.

Ung. 12 (STR 86/219, 661)

Roma Dönemine ait dışa çekik dudaklı, yuvarlak gövdeli ve düz tabanlı örnek, açık turuncu-kahverengi kile sahip ve boyasızdır. İyi pişmiş. (A.R. 3,1 cm., H. 9,4 cm.) Atina'da İ.Ö. geç 1.-İ.S. 1. yüzyıla²⁴, Stratonikeia'daki dromoslu bir oda mezarın kazısından gelen diğer buluntularla İ.S. 1. yüzyıla tarihlenir²⁵.

Ung. 13 (STR 95 Mezar A 1- 193, Env. No. 3)

Roma Dönemine aittir ve sarkık karınlı olarak nitelendirilir. (A.R. 2,5 cm., H. 8,4 cm.). Açık kahverengi kile sahip ve dış yüzeyi metalik parlaklıkta koyu turuncu-kahverengi boyalıdır.

Gövde profili Stobi'de Fig. f'ye benzer. Atina'da İ.S. 1. yüzyıla²⁶, Kıbrıs'ta İ.S. 1. yüzyılın ilk yarısına²⁷, Stratonikeia'da İ.S. 1. ve 2. yüzyıla verilir. Ayrıca Patara, Ephesos²⁸, Labraunda'da İ.S. 1. yüzyıla tarihlenir.

21 Anderson-Stojanovic, 107, Fig. 1b.

22 Hellström 1971, Pl. 12, No. 165. Gordion'daki paralelleri İ.Ö. 189'dan az önceye verilir.

23 İbid., 107.

24 Boulter, profil M1. M mezarı'ndan.

25 Boysal-Kadioğlu 1998, 225, Çiz. 4, dromoslu oda mezarın içinden torba gövdeli unguentarium., İ.Ö. 88-84'te tarihlenen bir adet gümüş AR Rhodos plintophorik hemidrahmi, 4 adet bronz AE Zeus/kartal tipli sikke (İ.Ö. 1. yüzyıl), 1 adet bronz ayna ve ayna parçaları, bronz iğne ve toka parçaları ile birlikte bulunmuştur. Mezarın iki kere kullanıldığı düşünülür.

26 Boulter, profil M4'e benziyor.

27 Mc Fadden, Pl. XLIII, No. 74. Ayios Ermoyenis Nekropolisindeki 5 No.lu mezarda ele geçirilen buluntularla Augustus zamanına tarihlenir (0-50).

28 Mitsopoulos-Leon, Taf. 219, O 49.

Ung. 14 (STR 89-344, A 28, 428)

Açık kahverengi kile sahip ve dış yüzeyi boyasızdır. (A.R. 2,9 cm., H. 14,3 cm.).

Stobi'de Fig. 1f'nin gövde profiline benzer. Kıbrıs'ta İ.S. 1. yüzyılın ilk yarısına²⁹, Stratonikea Nekropolis'i'nden gelen diğer benzerleri İ.S. 1.-2. yüzyıla³⁰ verilir.

Ung. 15 (STR 89, 317, A 23, 884)

Pembemsi kahverengi, az mikalı kile sahip ve üzeri açık kahverengi boyalıdır. (A.R. 2,3 cm., H. 8,4 cm.).

Ung. 16 (STR 85, 423, A 36)

Pembemsi kahverengi, az mikalı kile sahip. Boyun ve karın kısmı yivlendirilmiştir. (A.R. 3,2 cm., H. 10,4 cm.). Ung. 15 ve 16 birlikte değerlendirilmelidir. Benzerleri Tire'nin Kürdüllü Köyü'nden³¹ ve Darmara'dan gelir. İ.S. 1. yüzyıla tarihlenir.

Cam Unguentariumlar

Açık mavi, açık yeşil, sarı, beyaz, açık gri renklerde camlardan yapılmıştır.

Ung. 17 (STR 89 78/1, 262-Çizim: 2b)

Açık mavi renkte camdan. (A.R. 3,4 cm., H. 13,5 cm.). Atina'da İ.Ö. geç 1.-İ.S. erken 1. yüzyıla³², Kıbrıs'taki benzerleri İ.S. geç 1. yüzyıla³³, Stratonikea Nekropolis'i'nden gelenler İ.S. 1. yüzyıl sonu-2. yüzyıl başına verilir.

29 McFadden, Pl. XLII, No. 79.

30 Boysal-Kadioğlu, 227, Res. 6, Çiz. M20, 42 No.lu mezarda bulunan unguentariuma benzer. Bu mezarda altı adet torba gövdeli unguanterium, 4 adet bronz sikke, 1 adet bronz yüzük, 1 adet parçalar hâlinde sunak modeli, 2 ağırşak, 1 adet terracaotta Herme, 1 adet Artemis figürini bulunmuştur.

31 Gürler 2000, 1, 120, 1, 119, (Kürdüllü Köyü- Alkea). No. 1, Tire Müz. Env. No. 229, Topaloğlu Kuyusu'nda bulunmuştur. Üzerinde çark yapımı yivler bulunur. Ephesos'ta ve Atina Agorası'nda paralelleri vardır; Mitsopoulos-Leon 1991, Pl. 220, O 52, Robinson 1959, G 95, Darmara'dan gelen diğer örnek, 121, No. 13 (Tire Müz. Env. No. 80/28).

32 Boulter, 127, M2 profiline benzer.

33 Hayes 1975, 218 No. 488; Nicolaou, Pl. LI, No. 61, Pl. LII, No. 127.

Ung. 18 (STR 98, M 49-170-Çizim: 2a)

Yeşil renkte camdan. (A.R. 3,1 cm., H. 15 cm.). Atina'da N1 gövde profiline benzer. Kıbrıs malzemesi arasında İ.S. 1. yüzyıl ortasına³⁴, Siphnos'ta İ.S. 1. yüzyıla³⁵ verilir.

Ung. 19 (STR 86/216), 520)

Sarı renkte camdan. (A.R. 2 cm., H. 5,2 cm.). Atina'da İ.Ö. geç 1.-İ.S. erken 1. yüzyıla³⁶, Kıbrıs malzemesi arasında İ.S. 1.y yüzyıla³⁷, Siphnos'ta İ.S. 1. yüzyıla³⁸, Tire'de İ.S. 3.ve 4. yüzyıla dek tarihlenir⁴⁰.

Ung. 20 (STR 85, 206)

Beyaz renkte camdan. (A.R. 1,7 cm., H. 9,9cm.). Atina'da İ.S. 1. yüzyılın 2. yarısına tarihlenir .

Ung. 21 (STR 85-4)

Açık gri renkte camdan. (A.R. 2,2 cm., H. 9,7 cm.). Kıbrıs'ta benzerleri bulunur⁴¹. Siphnos'ta İ.S. 1. yüzyıla tarihlenir.

Ung. 22

Yeşil renkte camdan. (A.R. 1,4 cm., H. 6,1 cm.). Kıbrıs malzemesi arasında benzerleri vardır⁴².

34 Hayes 1975, 218 No. 485. Mısır üretimleri arasında da benzerleri vardır, 220, Pl. 34, No. 556, 557, 221, No. 569, Pl. 35; Oliver, Pl. XLI, No. 14. (İ.S. 1. yüzyılın 2. çeyreği ya da ortaları); Vessberg-Westholm, 160, No. 24 ; Nicolaou, Pl. LI, No. 71.

35 Brock, Pl. 25, No. 2.

36 Boulter, 219.

37 Hayes 1975, Zachs Koleksiyonu'nda bulunur, 228, 670.

38 Brock, Pl. 29, No. 6 (4).

39 Gürler, Tire'nin Uzgur Köyü'nden bulunan mezardan. S. 115, No.13, (Tire Müz. Env. No. 85/36). Açık yeşil camdan.

40 Boulter, T1'e benzer, 219.

41 Hayes 1965, Pl. 42, No. 666; Vessberg-Westholm, 162, No. 17, Nicolaou, Pl. LIII, No. 204, 184.

42 Hayes 1975, 221, No. 570, Pl. 35 Mısır üretimleri, 225, 629-630 Batı üretimleridir; Brock, Pl. 32, No. 6. 14 (3); Vessberg-Westholm, 162, No. 17; Nicolaou, Pl. LIII, No. 204, 184.

Ung. 23 (STR 97, M 39-5)

Mavi camdan. (A.R. 1,6 cm., H. 8,5 cm.)

Ung. 24

Açık yeşil renkte camdan. (A.R. 1,8 cm., H. 5,4 cm.)

Ung. 25 (STR 82/548-Çizim: 2c; Resim: 4) KS mevkii

(A.R. 4,6 cm., H. 22,8 cm.) Şamdan biçimli tip. Form İ.S. 1. yüzyılda çıkmış olsa da çoğu örnek İ.S. 2. yüzyıla aittir. Kıbrıs'ta İ.S. 2. yüzyıl ortalarına⁴³, Siphnos'ta İ.S. 1. yüzyıla⁴⁴, Tire buluntuları arsında İ.S. 2. ve 3. yüzyıla⁴⁵ tarihlenir. Enez 1990 yılı çalışmalarında (Afif Erzen ve Sait Başaran) pişmiş toprak örnekleri Taşaltı Nekropolis'i'nde bir lahit içinde ele geçirilen sikkelerle İ.S. 1. yüzyıla tarihlenmiştir⁴⁶. Iasos 1990 yılı kazılarında İ.S. 2.ve 3. yüzyıla verilir⁴⁷.

Ung. 26

Açık yeşil renkte camdan. (A.R. 2,8 cm., H. 17,7 cm.). Tam benzeri Kıbrıs'tadır⁴⁸.

Daha önceki yıllarda Prof. Dr. Yusuf Boysal tarafından, Stratonikeia'da yapılan çalışmalarda, nekropolis alanının, kentin dışında kuzeyinde yer aldığı saptanmıştır. Kentin kuzeyine giden taş döşemeli yolun her iki yanında yer alan ve yolu izleyen mezarlar, Akdağ mevkiinde geniş bir alana yayılır. Akdağ'da bulunan mezarlarda çok sayıda unguentarium ele geçirilmiştir⁴⁹.

43 Hayes 1975, s. 219, No. 502, 218, No. 496, 228, Pl. 42, No. 667, Mısır örnekleri için. 221, No. 576; Vessberg-Westholm, s. 161, No. 19.

44 Brock, pl. 30, I 7(1)

45 Gürlér, 115, No. 16. Tire Müz. Env. No. 85/34. Şamdan biçimli tip.

46 Erzen 1991, 64, Res. 15.

47 Waelkens 1991, 305, Fig. 20.

48 Vessberg-Westholm, 162, No. 9-11.

49 Akdağ'da buluna Mezar A 2'nin içinde ele geçirilen buluntulardan, uzun süre kullanıldığı anlaşılmıştır. Mezar buluntuları arasında üç unguentarium ve bir kandil vardır. İki unguentarium Roma Dönemi özelliği göstermektedir. 12 cm. yüksekliğinde, devetüyü renginde kile ve aynı renkte boyaya sahiptir (40 STR 85-19, A.R. 3.3 cm.).

Ele geçirilen unguentariumlardan biri iğ biçiminde olup Hellenistik Döneme; tabanı düz olan diğer unguentarium ise Erken Roma Dönemine tarihlenir ve İ.Ö. erken 1. yüzyıldan daha önce olamayacağı belirtilir. İki ayrı özellik gösteren unguentariumlar bu mezarın uzun bir süre kullanılmış olduğunu gösterir. Kabasakız mevkiinde açılan KS 3 No.lu mezar Erken Roma Dönemine tarihlenir ve buluntular arasında iki pişmiş toprak unguentarium vardır. Bunlarla birlikte cam kaplar ve testicikler de ele geçirilmiştir⁵⁰. Ele geçirilen iğ biçimli unguentarium 15 cm. yüksekliğinde, devetüyü renkte kile sahip ve yüzeyi de devetüyü renkte boyalıdır. Üzerinde kırmızı renkte ince ve kalın bant bezemeler yer almaktadır. (39 STR 85-9 A.R. 3 cm.).

Genel olarak bakıldığında Stratonikea'da unguentarium üretimi, İ.Ö. 3. yüzyıl başlarından İ.S. 2. yüzyıla dek, diğer merkezlerle paralel olarak sürmüştür. Kendine özgü bazı form ve bezeme teknikleri dikkat çekicidir. Özellikle iğ biçimli unguentariumların üzerindeki rulet bezemeler, diğer kentlerin üretimlerinde rastlanmayan bir özellik olarak karşımıza çıkar. Pişmiş toprak unguentariumların kaliteli ve temiz üretimi ile form çeşitliliği Stratonikeia'da gelişmiş seramik endüstrisi olduğunu kanıtlar. Kaliteli cam unguentariumlar, Roma Döneminde seramik endüstrisine paralel olarak cam işçiliğinin de gelişmiş olduğunu gösterir.

KISATMA VE KAYNAKÇALAR

AJA, *American Journal of Archaeology*.

Akarca , A. Akarca,

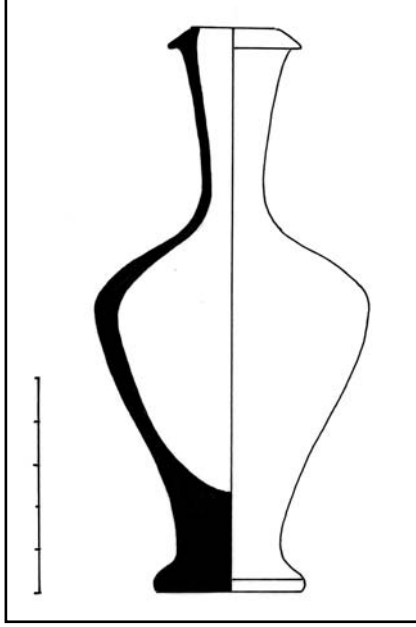
Anderson-Stjanović 1987, V. R. Anderson-Stojanović, "The Chronology and Function of the Ceramic Unguentaria", *AJA* 91, 105-122.

Boulter C. Boulter, "Graves in Lenormant Street, Athens", *Hesperia* 32, 2, 1963, 113-137.

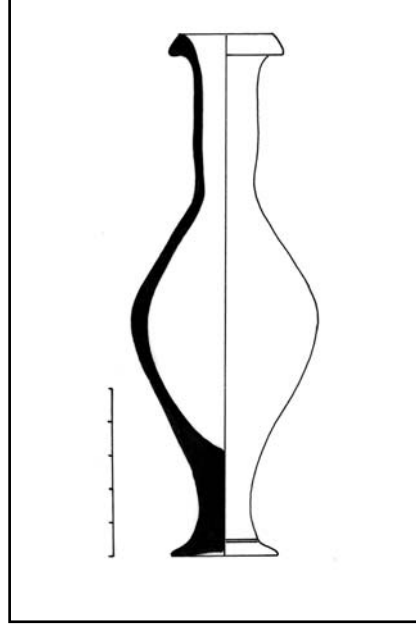
Boysal 1987, Y. Boysal, "Stratonikeia Nekropolünün Tarihsel Süreci", *Remzi Oğuz Arık Armağanı*, Ankara Üniversitesi, Dil ve tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, No: 360, Ankara, 1987.

50 Boysal 1987, 67. KS 3 Mezarı'nda yuvarlak gövdeli ince boyunlu iki kap, iki yuvarlak gövdeli düz tabanlı unguentarium, iki adet çömlek ve bir adet strygis ele geçirilmiştir.

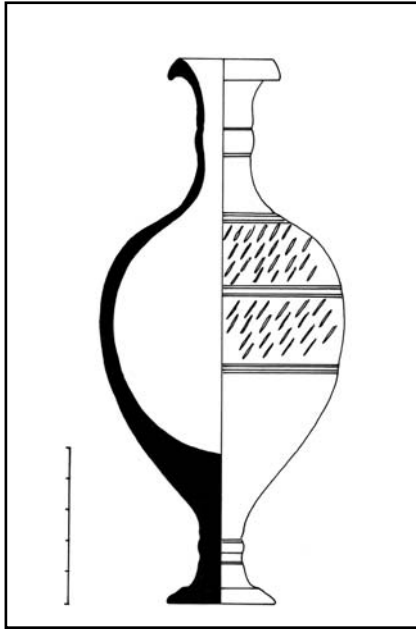
- Boysal-Kadioğlu, Y. Boysal-M. Kadioğlu, "1997 Yılı Stratonikeia Nekropol Çalışmaları", *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, Tarsus, 1998, 215-228.
- Brock, J. K. Brock, "Excavations n Siphnos", *BSA LXI*, 149, 1-92.
BSA, Annual of The British School at Athens.
- Erzen 1991, A. Erzen-S. Başaran, "Enez (Ainos) Kazısı, 1990 Yılı Çalışmaları", *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1991, 53-67.
- Gürler 1994, B. Gürler, *Metropolisin Hellenistik Dönem Seramiği*, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (doktora tezi), İzmir, 1994.
- Gürler 2000, 1 B. Gürler, "Some Roman Ceramics Found in The Villages of Tire", *Rei Cretaria Romana Faviorum Acta*, 36, 119-122, 2000.
- Gürler 2000, 2 B. Gürler, "A Group of Roman Ceramics From The Village Uzgur in Tire", *Rei Cretaria Romana Faviorum Acta*, 36, 113-117, 2000.
- Hayes 1975, J. Hayes, *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum*, 1975.
- Hellström 1971, P. Hellström, *Labraunda, Pottery of Clasiscal and Later Date, Terracotta Lamps and Glass*, Sweden, 1971.
- Mc Fadden, J. Mc Fadden, "A Tomb of the Necropolis of Ayios Ermoyenis at Kourion", *AJA* 50,4, 1946, 449-489, Pl. XXXIV-XXXVIII.
- Mitsopoulos-Leon, V. Mitsopoulos-Leon, *Die Basilika Am Staatmarkt in Ephesos Kleinfunde*, Wien, 1991.
- Nicolaou I. Nicolaou, "A Hellenistic and Roman Tomb at Eurychou-Phoenikas", *RDAC* 1984, 234-257, Pl. XLIX-LVI.
- Oliver, A. Oliver, "Tomb 12 at Episkopi",
RDAC, Report of The Department of Antiquities Cyprus, Nicosia.
- Robinson 1959 H. S. Robinson, "A Sanctuary and Cemetery in Western Corinth", *Hesperia* 38, 1, 1959, Lev. 1-11.
- Thompson 1934, H. Thompson, "Two Centuries of Hellenistic Pottery", *Hesperia* 3, 1934, 311-480.
- Vessberg-Westholm 1956, O. Vessberg-A. Westholm, *The Swedish Cyprus Expedition, The Hellenistic and Rman Periods in Cyprus*, IV, 3, Stockholm, 1956.
- Waelkens 1991 M. Waelkens-A. Hamankaya-W. Viaene, "The Excavations at Sagalassos", *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1991, 283-307.

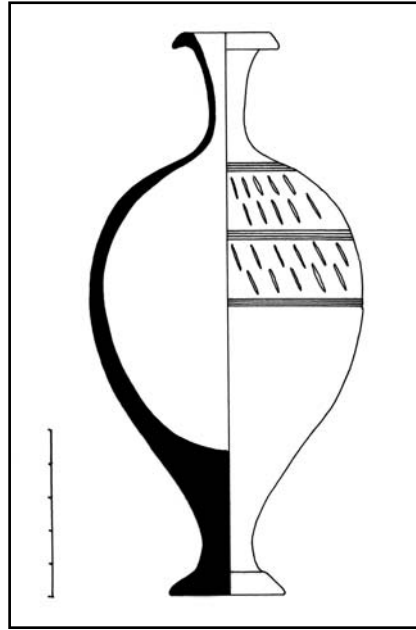
Çizim: 1a

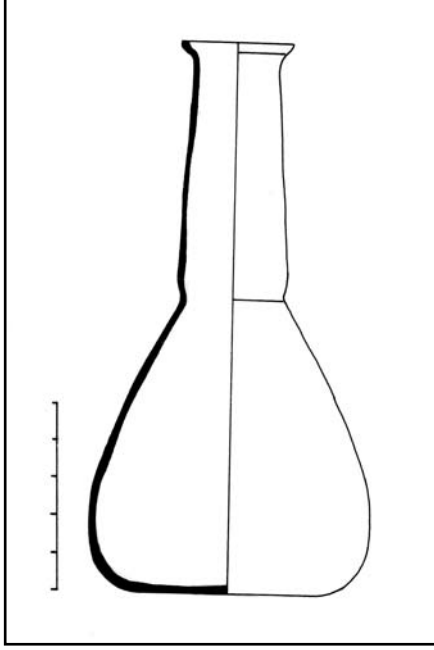
Çizim: 1b

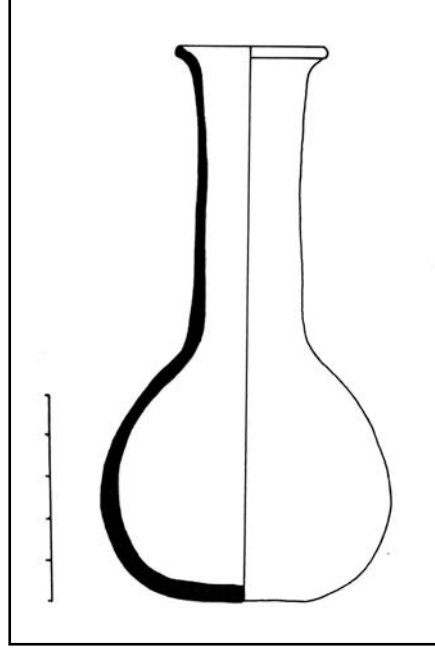
Çizim: 1c

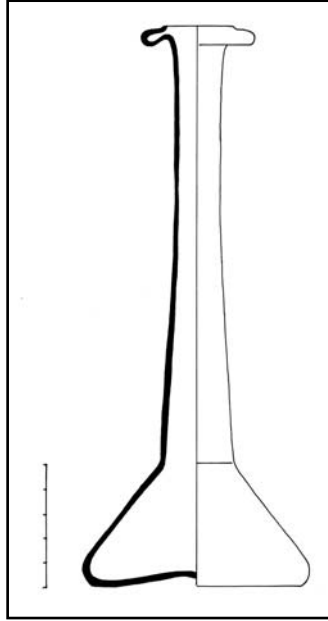
Çizim: 1d

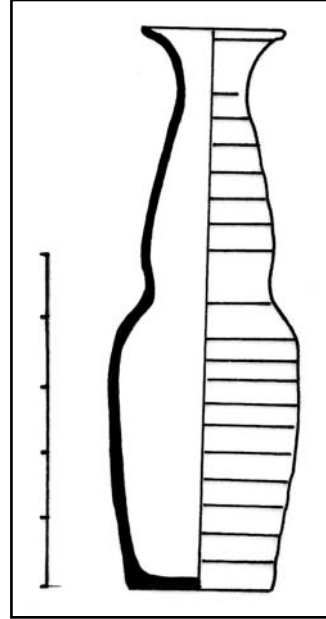
Çizim: 2a

Çizim: 2b

Çizim: 2c

Çizim: 2d

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

BOĞAZİÇİ TOPOGRAFYASI 2005 YILI ARAŞTIRMALARI

Asnu-BİLBAN YALÇIN*

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün verdiği izin ile başlattığımız 'Boğaziçi Topografyası' konulu arkeolojik yüzey araştırması 27 Haziran-8 Temmuz 2005 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Ekibimizde Klasik Filolog Prof. Dr. Erendiz Özbayoğlu ve öğrenciler Aslı Onur, Gülşah Soylu ve Bakanlık temsilcimiz Aynur Uğur görev almıştır¹.

2005 yılı başlatılan ilk çalışma, projemizin ön safhasını oluşturmaktadır. Projemiz önümüzdeki yıllarda tüm Boğaziçi bölgesinin Antik, Ortaçağ ve Erken Osmanlı Dönemindeki topografyasını daha ayrıntılı biçimde ortaya çıkarma amacını taşımaktadır. Böylece, her zaman bilindiği düşünülen ama aslen yeteri kadar çalışılmamış olan İstanbul kentinin bu 'ana arterinin' ve çevresinin tarihsel ve topografik gelişimi, günümüze gelebilmiş arkeolojik kalıntılar ve tarihî kaynakların yardımı ile değerlendirilecektir.

Karadeniz ile Marmara Denizi'ni bağlayan, kuzey-doğu-güneybatı yönünde uzayan dar su yolu olan İstanbul Boğazı, Boğaz veya konuşma dilinde Boğaziçi diye bilinir. Batı dillerinde Bosphorus sözcüğü ile anılır: Bu terim Grekçe 'sığır geçidi' anlamında olup mitolojik bir hikayeye dayanmaktadır.

Kocaeli ve Trakya yarımadalarını da belirleyen Boğaziçi su oluğu 31 km. uzunluğundadır. Orta aks boyunca uzunluğu 55 km.; genişliği ise Karadeniz'e açılan yerde 3.600 m. civarında, Marmara'da 1.675 m.dir. Boğaz'ın en dar yeri Rumeli ve Anadolu hisarlarının arasındır (698 m.). Topografya oldukça hareketlidir: Sahilden sonraki kısımlarda eğim yüzde ondan fazladır, yer yer

* Doç. Dr. Asnu-BİLBAN YALÇIN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, Ordu Cad. No. 196, 34459 Laleli-İstanbul/TÜRKİYE; e-mail; asnubilban@hotmail.com; yalchinab@istanbul.edu.tr

1 Araştırmamıza izni veren T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne; Bakanlık temsilcimiz Sn. Aynur Uğur'a; Beykoz Kaymakamı Sn. Cengiz Gökçe'ye; Lite Tur Acentası Müdürü Sn. Tansu Demir'e; Marco di Ricco'ya; Beykoz Kadastro Müdürü Erdoğan Kural'a; Anadolu Kavağı Muhtarı Nurettin Sarıçipek'e; kaptan Zafer Okandan ve Mehmet Korhan'a destek ve yardımlarından dolayı teşekkür ederiz.

yüzde otuzu aşar. Bu topografya, Haliç ve Marmara Denizi'ne uzanan tepeler ve sırtlardan oluşur. Büyük tepeler doğu yakasındadır: Büyük Çamlıca (262 m.) ve Yuşa tepesi (201 m.). İstanbul Boğazı ve çevresi dar alanına rağmen jeolojik formasyonları, litolojik özellikleri, iklim ve bitki örtüsü bakımından çok çeşitli bir yöredir².

Boğaz'ın kıyıları, tarih öncesi buluntu barındırmasa da, ilkçağ'dan başlayarak, önemli bir su geçidi işleviyle, Antik, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde, yoğunluğu yer yer değişen iskâna sahne olmuştur. Boğaz, Karadeniz havzasının ilk çağlardan beri tek kapısı olarak bir yandan doğu, orta ve güney Asya'dan, bir yandan da orta Avrupa ve Balkanlar'dan gelerek bu kapıda düğümlenen en önemli ticaret yollarının kavşağı olmuştur.

Boğaz'ın varlığından antik kaynaklarda ve mitolojide bahsedilmektedir. Coğrafyacı Strabon'a göre bu su yolu bir iç deniz olan Karadeniz'in taşan sularının aşındırması sonucu ortaya çıkmıştır (*Geographika*, 49). XIX yüzyıla kadar kabul gören bu görüşün yerini, artık Miosen Devri sonunda bugünkünden daha düşük seviyede olan Karadeniz'in zamanla nehir yataklarını istilâsı sonucu oluşun genişlemesi tezi almıştır.

En başta Byzantionlu Dionysios olmak üzere, Polybios, Arrianos, Apollonios, Hesykios, Flaccus gibi Grekçe-Latince kaynaklar, Boğaz kıyıları boyunca yer alan sunak, tapınak, dinî yapılar, heykel ve gömüt yanında, dış mahalleler ve balık türlerinden bitki örtüsüne uzanan doğal çevreyle ilgili değerli tanıklıklar kaydederek. Boğaz'ın oluşumu İ.Ö. 6000-5000 yıllarına tarihlenir³; sonraki bin yıllar boyunca tanık olduğu olaylar da ilk yazılı kaynaklardan da anlaşılacağı gibi, söylenler iç içe gelişme gösterir. Herodotos (İ.Ö. 485-425), Asya'ya geçen Thraklar'ın Bithynoi adını aldıklarını söyler (7,75). Eusthatios (XII. yüzyıl) Arrianos'a gönderme yaparak, Thynos ve Bithynos adlı iki kardeşin, Trakya tarafındaki Thynoi'a, Asya tarafındaki Bithynoi'ya adlarını verdiğini anlatır (GGm, II, 356). Argonautai, 'Argo Gemicileri' söylemi İ.Ö. IX.-X. yüzyıla

2 Bu konuyla ilgili çeşitli bilgiler için bkz.; *İstanbul Boğazı ve Çevresi Sorunları Sempozyumu İstanbul 12-15 Kasım 1973*, Bildiriler, İstanbul 1975; M. Çubuk, Boğaziçi mad., *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 2, 266-281.

3 M. Özdoğan, "The Black Sea, the Sea of Marmara and Bronze Age archaeology; an archaeological predicament", *Troia and Troad* içinde, yay. G. Wagner et al., Berlin 2003, 105-120.

(Eusebios'a göre İ.Ö. 1264 yılına) tarihlenir (Argonautika, 14-15); Rodoslu Apollonios'un şiirinde geminin Boğaz'da uğradığı limanların adı verilir, Boğaz'ın topografyasına ilişkin bilgi edinilir⁴.

Tüm kaynakların başında gelen ve Boğaziçi hakkında bilinen en eski eser Byzantionlu Dionysios'un II. yüzyıl civarında yazmış olduğu *Anaplous Bosporou* (Deniz Yoluyla Boğaz) adlı yapıttır⁵. Günümüze orijinal hâli ile gelememiş olan bu eser XVI. yüzyılda Fransız gezgin ve tabiat bilimci Pierre Gilles (Petrus Gyllius) tarafından bulunmuş ve *De Bosporo Thracio* (libri tres, Lyon 1561) (İstanbul Boğazı) adlı kitabında kullanılmıştır⁶. Antik Dönem araştırmalarımıza bu yapıtı temel eserlerin başında aldık.

Böyle zengin tarihî ve topografik bir yapıya sahip olan İstanbul'un Boğaziçi bölgesi, ne yazık ki, arkeolojik açıdan şimdiye kadar hiç bir ciddî çalışmaya konu olmamıştır. XIX. ve XX. yüzyılda P. G. Inciciyan, P. de Tchihatchef, J. von Hammer, E. Oberhummer, R. Mayer, R. Janin gibi bir çok araştırmacı Boğaziçi hakkında genel ve bölgesel bilgileri aktarmaya çalışmışlardır⁷. Boğaziçi'nin Bizans Dönemindeki durumu ve yapıları hakkında önemli bir yayın S. Eyice'nin '*Bizans Döneminde Boğaziçi*' adlı yapıtıdır⁸. Bu çalışmada araştırmacı günümüze gelebilen yapılar üzerine yerli ve yabancı çalışmalardan önemli bir derleme yapmıştır. Fakat, aradan geçen otuz yıl içinde bazı eserler yok olduğu gibi, araştırmacının bazı gözlemleri de yeni yayınlar ışığında artık geçersiz kalmaktadır. Bizim araştırmamız, aynı zamanda, bu yenilenmeyi de gerçekleştirme amacı taşımaktadır.

4 E. Özbayoğlu, "Mitolojide Boğaziçi", Boğaziçi İçinde, Taç Vakfı yay. (yayın hazırlığında).

5 Yapıtı, günümüze gelebilen kısmi hâliyle 1874'de C. Weshet tarafından (Paris) ve daha sonra R. Güngerich tarafından 1927'de (Berlin) tekrar basılmıştır.

6 Petrus Gyllius, *İstanbul Boğazı*, Çev. E. Özbayoğlu, İstanbul 2000.

7 P. Luca Ingigi, *Villeggiature de Bizantini sul Bosforo Tracio*, traduzione di C. Aznavor, Venezia 1831; aynı yazar, *XVIII. asırda İstanbul*, İstanbul 1956; aynı yazar, *Boğaziçi Sayfıyeleri*, İstanbul 2000; P. De Tchihatchef, *Le Bosphore et Constantinople avec perspectives des pays limitrophes*, Paris 1864 (*İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 2000); J. von Hammer, E. Oberhummer, *Bosporos mad. Pauly-Wissowa-Kroll Realencyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft*, cilt 5, süt. 741-747, Stuttgart 1897; R. Mayer, "Die Meeresstrasse von Konstantinopel als Durchgangslinie", *Mitt. Geog. Gesell.* 85 (1942) sayı 3-6, 117-141; R. Janin, *Constantinople byzantine, développement urbain et répertoire topographique*, Paris 1964(2. bsk.); aynı yazar, *Les églises et les monastères des grans centres byzantines*, Paris 1975 (Anadolu yakası, 5-29); S. R. Tokhtasev, *Bosporos mad., Neue Paulys Encyclopaedie*, cilt 2, süt. 750-752, Stuttgart 1997.

8 S. Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1976.

2005 yılı içinde, İstanbul İli, Beykoz İlçesi sınırları dahilindeki Anadolu Kavağı Mahallesi araştırmamızın yoğun olarak yapıldığı bölge olmuştur. Burada Yuşa Tepesi ve çevresi ilk etapta incelediğimiz mahaldir. Boğaz'ın en yüksek tepesi olan Yuşa Tepesi'nde, askerî bölgenin dışında kalabilmiş olan tek alan mescit ve tekkenin yer aldığı ziyaret yeridir. XIX. yüzyıla ait mescit ve türbe halkın sıkça rağbet ettiği bir ziyaretgâhtır. Bu alanda yapılan inceleme sonucunda, özellikle bahçede, daha önceki dönemlere ait az sayıda sütun gövdeleri ve yeniden kullanılmış devşirme malzemelere rastlanmıştır (Resim: 1). Bunların yanında, antik sütun kaidesinden elde edilmiş mermer bir kuyu bileziği de tespit edilmiştir (Resim: 2). Bu kuyu İnciciyan'ın XVIII. yüzyılda '*mezar yakınında onsekiz kulaç derinliğindeki tatlı su kuyusu*' olarak bahsettiği⁹ kuyudur. Yuşa Tepesi ve buradaki türbe gezginler ve XIX. yüzyıl yazarları tarafından da sıkça bahsedilir: Patrik Konstantios burada dervişlerin yaşadığını¹⁰, Byzantionlu Skarlatos da burada bir tekke olduğunu belirtir¹¹. Yuşa Tepesi'nin antik çağlardan itibaren kutsal olarak kabul edilen bir yükseklik olduğu bilinir. Dionysios'un aktardığına göre burası Herakles'in *kline*'si yani döşegi olduğu söylenir. Flaccus ise bir dev olan Amykos'un mezarının burada olduğunu aktarır. Böyle devasa vücutlu bir mitolojik kahramanın mezarı inancı antik çağlardan başlayarak–Ortaçağ'da da devam ederek–Türk dönemine ulaşmıştır.

2005 yılı yüzey araştırmasında, Anadolu Kavağı'nda bulunan Yoros Kalesi'nde bir ön çalışma yapılmıştır. Kavağa hâkim bir tepedeki kalenin antik dönemlerde de kutsal bir alan olduğu varsayılabilir. Dionysios'un aktardığına göre burası hieron (kutsal alan) olarak tanımlanır (P. Gyllius III, 5)¹² ve hatta bu tanım tüm Ortaçağ boyunca devam eder. Apollonios'a göre burada Zeus

9 P. G. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, İstanbul 1956, 100.

10 Patrik Konstantios, *Constantiniade ou description de Constantinople ancienne et moderne*, İstanbul 1846, 183.

11 Byzantion'lu Skarlatos, Η Κωνσταντινούπολις, Athina 1862 (tıpkıbasım Athina1993), II. cilt, 203-206.

12 "*Hieron, yani tapınak, Nephele ile Athamas'ın oğlu Phriksos tarafından gemiyle Kolkis'e giderken yaptırılmıştır. Tapınağın yukarısında daire biçiminde bir sur vardır; içkalede Galatai (=Keltler) yaşar...*" : P. Gyllius, a.g.e., 193. Hieron burnu ve Yoros Kalesi için ayrıca bkz. K. Lehmann, Das Kap Hieron und die Sperrung des Bosporus, *Janus. Festschrift zu C. F. Lehmann-Haupts sechzigstem geburstage*, Wien und Leipzig 1921, 168-181.

Ourios Tapınağı veya oniki tanrıya adanmış bir tapınak bulunmaktaydı. Tepenin antik dönemlerde de surlarla çevrili olması onun Boğaz'ın Karadeniz'den girişinin doğu tarafına hâkim bir konumda ve Boğaz girişini kontrol etmeye uygun olduğunu göstermektedir. Efes'te bulunan bir yazıtta hieron'da bir gümrük istasyonu bulunduğu anlaşılmaktadır¹³. Bu Ortaçağ'da da devam etmiş ve bugün görülen kale yapılmıştır¹⁴. Yoros adının Zeus Ourios veya hieron kelimelerinden aldığı iddia edilse de, Grekçe ορος (dağ) kelimesinin ιερον (kutsal) kelimesi ile birlikte Yoros olarak günümüze geldiği görüşü daha uygun görünmektedir .

Yoros Kalesi doğu-batı yönünde 500 m. civarında uzunluğa sahip, kuzey-güney yönünde 60-130 m. arasında değişen bir genişlikte düzgün olmayan ve iki tepeyi içine alan bir alanı kaplamaktadır¹⁵. Bunlardan yüksek olan doğuya bakan kısmı (120 m. civarı) yüksek kulelere sahip olup sadece Boğaz girişini değil aynı zamanda Anadolu'dan gelebilecek tehlikeleri gözlemek amacı taşımış olmalıdır (Resim: 4). Kale, yukarı kale diyebileceğimiz doğu kısım ile aşağı kale olarak tanımlanabilen batı bölümünden oluşur (Resim: 3). Kalenin bu güneybatı uzantısı bugün İstanbul Boğaz Komutanlığı'na ait askerî bölge içinde kalmaktadır. Kalenin doğuya bakan iç kale kısmı kuzey-güney yönünde bir sur duvarı ile bölünmüştür. Bu duvarın iki ucunda kare planlı birer burç, ortada ise iki yarım yuvarlak kule vardır.

13 M. Sayar, "Roma İmparatorluk Devrinde İstanbul Boğazı ve Çevresinde Denizcilik Hakkında Bazı Notlar", *Tarih Boyunca Dünyada ve Türklerde Denizcilik Semineri. Bildiriler*, İstanbul 2005, 5; H. Engelmann, D. Knibbe, "Das Zollgesetz der Provinz Asia", *Epigraphica Anatolica* 14(1989), 57.

14 Tarihi kaynaklarda yapıyla ilgili bilgilere rastlamak oldukça zor: İmparator Iustinianos'un bu bölgede bulunan bir *archon* yerine (Prokopios, *Historia Arcana*, Teubner bask., 153-154) gemi geçişlerini ve gümrükleri kontrol etme göreviyle bir *Comes Stenon Pontikes thalasses* yerleştirmiştir. Erken Bizans Döneminde, Iustinianos'un en büyük yaptırımı hieron'da bir gümrük kurmasıdır; bkz. H. Ahrweiler, "Fonctionnaires et bureaux maritimes a Byzance", *Revue des Etudes Byzantines* 19(1961), 239-252. IX. yüzyılda bu görevlinin yerini bir *parathalassites* alır. Bu dönemden itibaren hieron'un deniz trafiğine paralel olarak gümrük gelirlerinin arttığını biliyoruz. Komnenoslar Döneminde denizler için bir büro kurulmuş (σεκρετον της θαλασσης) fakat 1204 Latin işgali ile artık bu hizmet ortadan kalkmıştır. Boğaz'ın girişini kontrol edebilen stratejik bir konuma sahip bu yerde muhtemelen eski dönemlerden itibaren bir tahkimat yapısı bulunmalıydı. Zaten kale duvarlarında bulunan Roma Devri mimari yapı elemanları da Bizans öncesi bir yapı veya yapılar topluluğuna işaret etmektedir. Bizans'ın bu bölgeyi gözetimsiz ve savunmasız bıraktığı düşünülemez.

15 S. Toy, *The castles of the Bosphoros*, *Archaeologia* 80 (1930), 215-218; A. Gabriel, *Chateaux turcs du Bosphore*, Paris 1941 (*İstanbul Türk Kaleleri*, İstanbul 1975, 117-119).

Kalenin ana girişinin, doğu kısmındaki tepe üzerinde iki yuvarlak kule arasında olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 5). Ortadaki tuğla kemerli giriş daha sonraki bir dönemde örülmüştür (Resim: 6). Ayrıca iki kule arasındaki bu girişin Roma Dönemine ait bir arşitrav parçasından yapılma devşirme mermer kapı sövesi çökmüştür.

Duvar örgüsü içinde çok sayıda, Roma ve erken Bizans Dönemine ait, devşirme malzeme gözlemledik. Bunların arasında sütun gövdeleri, yarı işlenmiş veya bitmiş sütun başlıkları bulunmakta: özellikle çok sayıda İonik ve İonik impost tipi başlıkların (bitmiş ve yarı işlenmiş hâlde) çeşitli pozisyonlarda yerleştirildiği görülmektedir (Resim: 8). Bunların yanında çifte kulelerin doğuya bakan dış cephelerinde ikişer mermer kabartma bulunmaktadır (Resim: 7). Bunlar benzer şekilde işlenmiştir: Yarım ay içinde bir haç ve dört köşede Grekçe harfler bulunmaktadır. Yine çifte kulelerin, giriş kapısına doğru bakan yüzlerinde dört köşe birer mermer parçası üzerinde işlenmiş olarak haç deseni görülür. Haç, geniş dairevi bir silmenin içindedir ve kollarının uçlarında IC XC NH KA harfleri monogram hâlinde yerleştirilmiştir.

Doğuya bakan çifte burçlardan kuzeyde bulunanın güney duvarına birleştiği köşede, duvara örülü olarak, devşirme olarak kullanılmış işlenmiş bir mermer mimari parça (30x80 cm.) bulunmaktadır (Resim: 9). S. Eyice bunun VI. yüzyıla ait bir korkuluk parçası olduğunu belirtir¹⁶. Oysa bu parça Erken Bizans'ta ender olarak görülen önemli bir üretim olan arşitrav soffitlerindendir. Bunlar *in situ* olarak sadece Aya Sofya Müzesi'nde ve Küçük Aya Sofya Camii'nde bulunabilen önemli mimari plastik eserlerdir; günümüze gelebilen diğer benzerleri imparatorluk topraklarına dağılmış hâlde az sayıda olup orijinal konumlarında değildir¹⁷. Başkent İstanbul'da bulunan az sayıdakilere katılan bu örnek, süslemesi ve ikonografisi açısından önem taşımaktadır.

Yoros Kalesi'ndeki ön çalışmamızı 2005 yılında bir ön gözlemle sınırlı tutabildik. Önümüzdeki araştırma sezonunda Genel Kurmay Başkanlığı'ndan

16 S. Eyice, *a.g.e.*, 78.

17 Konu hak. bkz. A.-B. Yalçın, "I soffitti decorati degli architravi delle finestre", *Santa Sofia di Costantinopoli. L'arredo marmoreo della grande chiesa giustiniana* içinde, yay. haz. A. Guiglia Guidobaldi-C. Barsanti, Città del Vaticano 2004, 233-290; A. Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, M. Della Valle, R. Flaminio, A. Paribeni, A.-B. Yalçın, Aya Sofya Müzesi Bizans Plastik Eserler Koleksiyonu, 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Antalya 2005, I, Ankara 2006, 319-330.

aldığımız izin ile İstanbul Boğazlar Komutanlığı'na bağlı askerî bölgenin tümünde yapacağımız araştırma sonucu kale tüm yapısıyla incelenecek ve değerlendirilecektir. Böylece mimarisi, duvar örgüsü ve tarihi ile ilgili sorunlara çözüm getirilmeye çalışılacaktır.

Yoros Kalesi'nin kuzeydoğusunda bulunan ve eski 'Şehitlik' olarak bilinen köy mezarlığında inceleme yaptık. Burası, İnciciyan'da, bölgenin tarihinde kalenin fethi sırasında ölen Türk askerlerinin mezarlığı olarak geçmektedir. Mezarlıkta Osmanlı Dönemine ait mezarların yanı sıra yakın zamanlarda da gömü yapıldığı anlaşılmaktadır. Burada otlar eski ve yeni mezarları sarmış ve kimisinin görünmesini engellemektedir. Bunlara rağmen yaptığımız incelemede burada bir çok işlenmiş mermer mimari plastik malzeme tespit ettik. Bu mermer parçalar kimi zaman bir mezarı destekleyici eleman olarak kimi zaman da serbest bir şekilde mezarlıkta dağınık hâlde bulunmaktalar. Bunların arasında pencere sütunu ve levha (Resim: 10, 13), süslemeli arşitrav, paye parçaları, sütun gövdeleri bulunmaktadır. Hepsi Marmara Adası mermerinden (Prokonnesos) yapılmıştır. Bunlar süslemeleri ve teknikleri açısından Erken Bizans Dönemine tarihlenmektedir (V.-VI. yüzyıl).

Tespit edilen eserler arasında işlenmiş bir paye parçası (Resim: 11) ölçüleri ve formu itibarıyla (91x26x21,5 cm.) muhtemelen belli bir alanı çevreleyen bir strüktüre ait olmalıydı. Payenin iki yüzünde, silmelerin çevrelediği dikdörtgen bir alan içinde zarif bitkisel sarmallar işlenmiştir. VI. yüzyılda sıkça görülen payelere benzer olup kaliteli işçiliği ve zarif süslemesi ile ayrıcalık göstermektedir.

Bir gömü kısmının çevresini destekleyici olarak kullanılmış işlenmiş bir diğer mermer parça dikkat çekicidir (Resim: 12). Eser tam olarak korunamamıştır: Üst kısmı kayıptır. Burada, özgün hâlinde kareye yakın formda bir levhanın (25x43 cm. c., kal: 15 cm. c.), ortasından itibaren alt kısmı görülmektedir. Cephede kare bir silmenin içinde ters döndürülmüş bir kare ortaya yerleştirilmiştir. Arta kalan köşelerde üçgen formlar silmeler ile çevrelenir. Bu üçgenlerde süsleme yoktur. Ortadaki ters kare içinde ince bir silmenin köşelerinde kalp biçiminde yapraklar bulunur. Ortada, belirginleştirilmiş bordürlü ve derin kazılmış dört yapraklı bir çiçek deseni işlenmiştir. Parçanın en önemli özelliği, bir yan cephesinin de (kısmî hâlde) olmasıdır. Bu kısım küçük bir parça olarak korunmasına rağmen (25x15 cm. c.) eserin özgün halinde, dört cepheli ve

kare planda bir strüktür olduğunu bize düşündürmektedir. Bu tip bir mermer parça muhtemelen bir kaide işlevi görmekteydi.

Öncelikle belirtmeliyiz ki, bu tip mimari plastik elemanlar günümüze fazla sayıda ulaşmamıştır. Az sayıda örneklerin başında İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan ve VI. yüzyıla tarihlenen araba sürücüsü Porfirios'un anıtı gelir¹⁸. Ravenna'da S. Apollinare in Classe Bazilikası'nın (549 bitiş tarihi) orta nefinin iki yanında sıralanan 24 adet sütun kaidesi bulunur¹⁹. Bu tip sütun kaideleri batı eyaletlerinde daha fazla sayıda bulunduğu hâlde başkent ve Balkan ülkelerinde az rastlanan bir üretim malzemesidir. Selanik Arkeoloji Müzesi'ndeki güzel bir örnek ve Korinth-Lechaion Bazilikası'nda işlenmemiş bir diğer kaide doğuda bilinen tek örneklerdir²⁰. Bu durumda araştırmamızda tespit ettiğimiz örnek önemli ve nadir bulunan bir tipolojiye dahil olmaktadır.

'Şehitlik' olarak bilinen eski mezarlıkta bulunan- ve muhtemelen önceleri belki de daha fazla sayıda olan- bu mermer malzemelerin fazla uzaktan getirildiklerini düşünmüyoruz. En erken, V. yüzyıl sonu ve VI. yüzyıl civarına tarihlenen bu parçalar belirtilen dönemde inşa edilmiş bir yapıya ait olmalıydı. Tarihi kaynaklara baktığımız zaman bölgedeki yapılanma hakkında bazı bilgilere rastlamaktayız. Hieron yakınlarından bahsederken Prokopios İmparator İustinianos'un burada Başmelek Mikhail adına bir kilise yaptırdığını (του Μωκαδίου) (I, 26) aktarır²¹. Patrik Konstantios XIX. yüzyıldaki anlatımında

18 N. Firatlı, *La sculpture byzantine figurée au Musée Archéologique d'Istanbul*, catalogue revu et présenté par C. Metzger, A. Pralong et J.-P. Sodini, Paris 1990, 30-34, Kat. No. 63,64, lev. 23-24 (kaynakça ile birlikte).

19 R. Olivieri Farioli, *Corpus della scultura paleocristiana bizantina ed altomedievale di Ravenna*, Roma 1969, 14, Kat. No. 2, res. 2. Marmara Adası mermerinden yapılmış Ravenna'daki kaidelerin ölçüleri (52x94, derinlik 86 cm.) Şehitlik'te tespit ettiğimiz buluntunun özgün hâline benzer yükseklik göstermektedir.

20 D. B. Grammenos, G. Knithas, *Καταλογος των αρχιτεκτονικων μελων του Μουσείου Θεσσαλονίκης*, Selanik 1994, 143 Kat. No. 369, lev. XII/47 (76,5x71 cm.); J.-P. Sodini, "Remarques sur la sculpture architecturale d'Attique, Beothie et du Peloponnese à l'époque paleochretienne", *Bulletin de Corrispondance Hellenique* 101 (1977), 426.

21 Prokopios, *Yapılar*, I. Kitap, Çev. E. Özbayoğlu, İstanbul 1994, 38. Tarihçi yine aynı imparatorun Karadeniz'e doğru ilerlerken, *Argyronion* Burnu yakınlarında, kıyıda bulunan ve din şehidi Panteleimonos'a adanmış eski bir martyrionu yeniden yaptırdığını aktarır. R. Janin, "Les sanctuaires byzantins de Saint Michel", *Échos d'Orient* 33 (1934), 47.

burada yaptırılmış olan Hagios Panteleimonos Kilisesi'nden bahseder²². Bahsi geçen bu yapıların mermer döşemesi de dönemin mimari plastik süslemeleri ile yakın benzerlik göstermeliydi. Tespit ettiğimiz bu malzemelerin VI. yüzyıla tarihlenmeleri, civarda bu döneme ait bir yapının varlığına işaret etmektedir.

Beykoz İlçesi, merkez mahalde yaptığımız yüzey incelemesinde Osmanlı Döneminde inşa edilmiş iki Hristiyan yapısı olan Ortodoks Rum ve Ermeni kiliselerini inceledik. 1852 tarihli Rum Ortodoks Hagia Paraskeve Kilisesi mimari yapısında daha önceki devirlere ait bir iz bulundurmamaktadır²³. Bunun yanında bahçede iki adet İonik impost başlık tespit ettik (Resim: 15). Başlıkların ön cephelerinde Latin haçı motifi işlenmiştir. İonik kısımda, volütler arasında yer alan yumurta ve başkent üretiminin tipik kalp biçiminde saplı yaprakları, geleneksel tipolojiye ait olduklarını gösterir²⁴. Başlıklar V. yüzyılın ikinci yarısı ile VI. yüzyılın ilk yılları arasındaki üretime aittir. 'Ermeni mahallesi' olarak bilinen mahallede bulunan 1776 yapım tarihli 'Surp Niğoos Ermeni kilisesinde önceki dönemlere ait bir sütun gövdesi tespit ettik. Ana kilisenin kuzeyinde bulunan vaftizhane olarak kullanılan yan mekânda, apsis içindeki sunak masası, daha eski olduğu anlaşılan Prokonnesos mermerinden bir sütun gövdesi üzerine yerleştirilmiştir (Resim: 14)²⁵.

Boğaziçi'nin Antik ve Ortaçağ dönemleri topografyasını belirleme amacıyla başlatılan yüzey araştırmamızın bu ilk safhası önümüzdeki dönemlerde yapılacak olan çalışmaların temeli oluşturmaktadır. Özellikle savunma amaçlı yapıların üzerinde yoğunlaşmamızı sağlayarak bu önemli su yolunun antik dönemlerden itibaren süregelen stratejik konumunu bir kez daha ortaya çıkaracaktır.

22 Patrik Konstantios, *Constantiniade*, a.g.e., 182. Aynı görüş Skarlatos tarafından da tekrar edilir; *H Κωνσταντινούπολις*, a.g.e., 202-203.

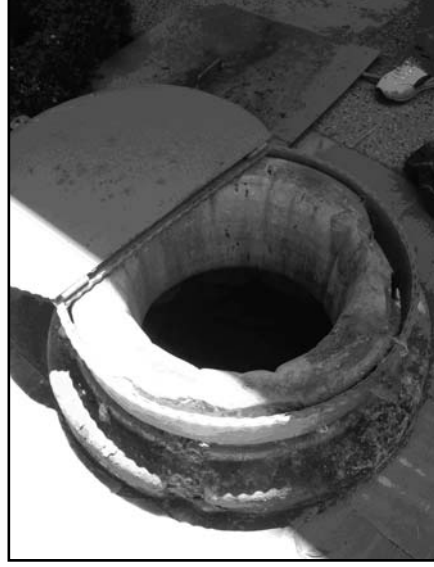
23 N. Ghinis, C. Stratos, *Churches in Istanbul*, Athina 1999, 174-5; kilise Arkhimandritos Anthimios tarafından 1852'de yaptırılmıştır.

24 Bu tip başlıkların gelişimi hak. bkz.

25 Oldukça bakımlı tutulan her iki yapıda görevliler bize yardımcı oldular. Kendilerine teşekkür ederiz.

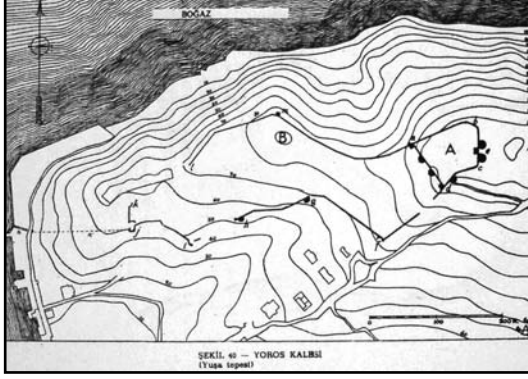
Resim 1: Yuşa Tepesi, granit sütun gövdesi

Resim 2: Yuşa Tepesi, kuyu

Resim 3: Yoros Kalesi

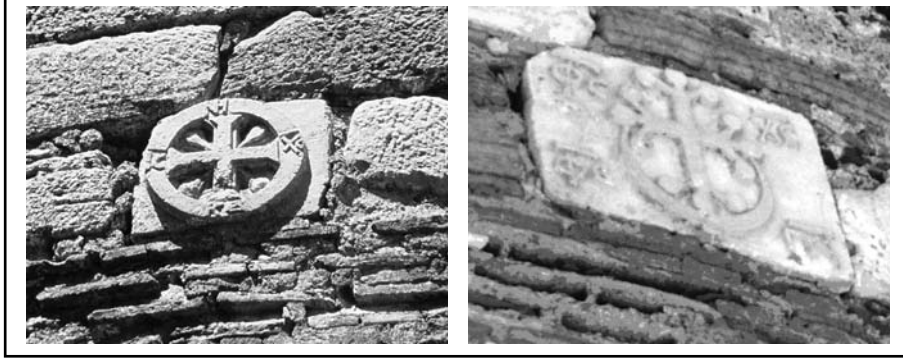
Resim 4: Yoros Kalesi, plan
(Gabriel'den)

Resim 5: Yoros Kalesi, doğu
giriş, çifte kuleler

Resim 6: Yoros Kalesi, doğu giriş

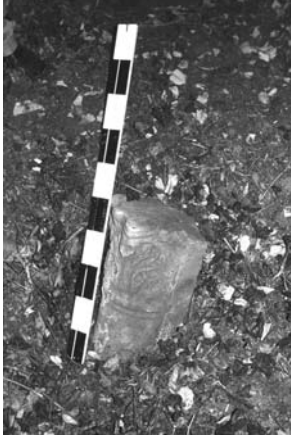
Resim 7: Yoros Kalesi, kabartma monogramlar

Resim 8: Yoros Kalesi, duvar örgüsü içindeki devşirmeler

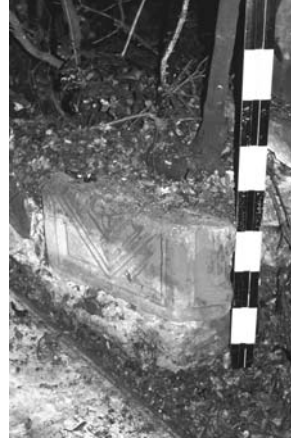
Resim 9: Yoros Kalesi, arşitrav soffiti

Resim 10: Yoros, Şehitlik,
pencere sütunu

Resim 11: Yoros, Şehitlik,
paye

Resim 12: Yoros, Şehitlik,
kaide parçası

Resim 13: Yoros, Şehitlik, levha parçası

Resim 14: Beykoz, Surp
Niğoos Kilisesi,
sütun gövdesi

Resim 15: Beykoz, H.
Paraskeve
Kilisesi, İonik
impost başlıklar

AYA SOFYA MÜZESİ PROJESİ, 2005: BEYAZIT BÖLGESİ MERMER BULUNTULARI

Alessandra GUIGLIA GUIDOBALDI*

Claudia BARSANTI

Andrea PARIBENI

Asnu-Bilban YALÇIN

Aya Sofya Müzesi mimari plastik eserler koleksiyonu araştırmaları projesi Roma 'La Sapienza' Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bizans Sanatı Tarihi Bölümü bünyesinde Prof. Dr. Alessandra Guiglia Guidobaldi başkanlığında, Roma 'Tor Vergata' Üniversitesi Bizans Sanatı Tarihi Bölümü'nden Doç. Dr. Claudia Barsanti, Urbino 'Carlo Bo' Üniversitesi Bizans Sanatı Tarihi Bölümü'nden Dr. Andrea Paribeni ve İstanbul Üniversitesi Bizans Sanatı Tarihi Anabilim Dalı'ndan Doç. Dr. Asnu-Bilban Yalçın'ın bir ortak çalışması olarak yürütülmektedir¹.

* Prof. Dr. Alessandra GUIGLIA GUIDOBALDI, Università di Roma "La Sapienza", Facoltà di Lettere e Filosofia, Dipartimento di Storia dell'Arte, Piazzale Aldo Moro 5, 00185 Roma-İTALYA; e-mail: alessandra.guiglia@uniroma1.it

Doç. Dr. Claudia BARSANTI, Università di Roma "Tor Vergata", Facoltà di Lettere e Filosofia, Dipartimento di Beni Culturali, Musica e Spettacolo, via Colombia 00133 Roma-İTALYA; e-mail: c.barsanti@libero.it

Dr. Andrea PARIBENI, Università degli Studi di Urbino Carlo Bo, Istituto di Storia delle Arti ed Estetica, Corso Bramante 17, 61029 Urbino-İTALYA; e-mail: Andrea.Paribeni10@tin.it

Doç. Dr. Asnu-BİLBAN YALÇIN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, Ordu Cad. No. 196 34459 Laleli-İstanbul/TÜRKİYE; e-mail: yalchinab@istanbul.edu.tr

(Türkçe düzenleme Asnu-Bilban Yalçın)

- 1 Projenin daha önceki dönemlerine ait çalışmalar için bkz. *Santa Sofia di Costantinopoli. L'arredo marmoreo della Grande Chiesa giustiniana*, yay. haz. A. Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, (Studi di antichità cristiana pubblicati a cura del Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, LX), Città del Vaticano 2004, metinler: C. Barsanti, M. Della Valle, A. Guiglia Guidobaldi, A. Paribeni, A.-B. Yalçın ve ekte L. Fabiani; A. Guiglia, "İstanbul, Ayasofya Müzesi Bizans Dönemi Mermer Malzemesinin Corpus'u", *Fırat'tan Akdeniz'e. Türkiye'deki İtalyan Arkeoloji Heyetlerinin Araştırmaları* içinde, Ankara 2005, 177-186; A. Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, M. Della Valle, R. Flaminio, A. Paribeni, A. B. Yalçın, *Aya Sofya Müzesi Bizans Plastik Eserler Koleksiyonu*, 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Antalya, 30 Mayıs-3 Haziran 2005, İstanbul 2006, 319-330.

Proje, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile İtalya Cumhuriyeti Eğitim-Üniversite ve Araştırma Bakanlığı'nın malî destekleri, Aya Sofya Müzesi Müdürü Sn. Jale Dedeoğlu'nun ve tüm müze personelinin yardım ve teşvikleri ile gerçekleştirilmiştir. Kendilerine buradan en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Anıtsal yapının etrafını çeviren bahçede Aya Sofya Müzesi'nin geniş ve zengin taş eserler koleksiyonu bulunmaktadır. Bu eserler grubu, Mustafa Kemal Atatürk'ün emri ile 1935'te caminin müzeye dönüştürüldüğü dönemde, otuzlu yılların sonuna doğru oluşmaya başlamıştır.

Bilim dünyasına ve araştırmacılara açılan yapıda, bu dönemde İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Alfons Maria Schneider, II. Theodosios tarafından yaptırılan yapının anıtsal girişine ait kalıntıları ortaya çıkarmıştır². Yapının antik atrium alanında ortaya çıkarılan malzeme, koleksiyonun ilk çekirdeğini oluşturmuştur.

Zaman içinde kentin değişik bölgelerinden ve banliyölerinden gelen eserler bunlara eklenmiştir. Tüm bu koleksiyonu oluşturan malzeme oldukça heterojen olup farklı tipolojilerde ve tekniklerdedir. Lahitlerden sütun başlıklarına, levhalardan ambonlara, mimari elemanlardan kentin su yollarından gelen mermer su borularına kadar farklı işlevlerde eserler bulunmaktadır. Ayrıca kronolojik olarak bunlar bin senelik geniş bir zaman dilimi içine tarihlenmektedir: Roma Döneminden, Bizans hatta Erken Osmanlı Dönemi eserlerini kapsamaktadır. Bu mermerler Marmara-Prokonnesos Adası mermer ocaklarının üretimine geniş bir örnek yelpazesi sunmaktadır. Bu üretim hakkında yapmakta olduğumuz geniş çaplı ve ayrıntılı çalışmamız eksik olan bu kataloğun tamamlanması ile Bizans mimari ve litürjik plastiğindeki işleme teknikleri ve üslûpsal eğilimlerin anlaşılmasına büyük katkıda bulunacaktır.

2 A. M. Schneider, Die Grabung im Westhof der Sophienkirche zu Istanbul (*Istanbul Forschungen*, 12), Berlin 1941. Plastik malzeme hakkında üslûpsal bir değerlendirme için bkz. F. W. Deichmann, *Studien zur Architektur Konstantinopels*, Baden-Baden 1956; M. Milella, "I propilei della Santa Sofia teodosiana: continuità e trasformazione nella decorazione architettonica costantinopolitana del V secolo", *Bisanzio e l'Occidente: arte, archeologia, storia. Studi in onore di Fernanda de' Maffei* içinde, yay. haz. C. Barsanti, M. Della Valle, A. Guiglia Guidobaldi, A. Iacobini, C. Pantanella, A. Paribeni, Roma 1996, 61-78; E. Russo, "I due capitelli di pilastro dalla 'Stiegengasse' di Efeso", *Synergia. Festschrift für Friedrich Krininger* içinde, I, Wien 2005, 295-304, (ayrıntı 302-303). Theodosios dönemindeki yapının girişinin anıtsal plastik süslemesi projemizin önümüzdeki sayfalarından birini oluşturacaktır.

Aya Sofya Müzesi taş eserler koleksiyonunda kentin tarihi ile ilgili önemli eserler de yer almaktadır: Örneğin İmparator Arkadios'un eşi İmparatoriçe Eudokia'nın porfir bir sütun üzerinde yer alan gümüş bir heykelinin yerleştirildiği ve iki ayrı dilde yazıtı bulunan kaideyi sayabiliriz³. 403 yılında vali Simplikios tarafından yaptırılan anıt, Augusteion'un kuzeydoğusunda yer alan ve hukukî davaların görüşüldüğü Pittakia Meydanı'na yerleştirilmişti. Mermer kaide Fossati kardeşler tarafından 1847'de yapılan Mekteb-i Sanayi'nin yapımı sırasında ortaya çıkarılmış ve uzun bir dönem Topkapı Sarayı'nın birinci avlusunda, Aya İrini Müzesi'nin dışında kalmıştır.

Diğer anlamlı bir eser Prokonnesos mermerinden yapılma ve Bakırköy'den gelen kaidedir. Kaide geçen yüzyılın ilk yarısında Fransız arkeologlar tarafından farklı dönemlerde kazılan Hebdomon İmparatorluk Sarayı bölgesinde bulunmuştur (Env. No. 214)⁴. Zengin bir imparatorluk residansı, Vaftizci İoannes'e ithaf edilmiş bir kült yapısı ve başkent'in '*Campus Martius*'un bulunduğu bu bölgede, yoğun yapılaşmadan dolayı artık herhangi bir buluntu saptamak olanaksızdır. Latince yazıttan anlaşılacağı üzere kaide, İmparator II. Theodosios adına kız kardeşleri Pulcheria, Marina ve Arcadia tarafından 422 veya daha büyük bir ihtimalle 449 yılında dikilmişti.

Yine II. Theodosios'a mal edilen iki dilde yazıtlı bir diğer kaide Laleli'de Forum Tauri'ye yaklaşık 300 m. uzaklıkta 1930 yılında ortaya çıkarılmıştır⁵. Aradaki mesafeye rağmen, Mango'nun da iddia ettiği gibi⁶, kaidenin Forum Meydanı'nın mimari plastik süslemesine ait olması ihtimal dışı değildir. Hatta, *Notitia Urbis Costantinopolitanae*'de VII mahallede adı geçen imparatorun '*equites magni duo*' larından birini taşıdığını düşünmekteyiz.

Yine Beyazıt bölgesinde daha kuzeye doğru yöneldiğimizde burada 1949 yılında imaretin kütüphaneye dönüştürülme çalışmaları sırasında ortaya çıkarılan Prokonnesos mermerinden yapılma üç lahit teknesi ve bir

3 W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls*, Tübingen 1977, 52-53 (*İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası*, İstanbul 2001, 52-53, kaynakça ile birlikte).

4 R. Demangel, *Contribution à la topographie de l'Hebdomon*, Paris 1945, 33-43.

5 Mermer kaide hak. bk.. K. Bittel, A. M. Schneider, "Archäologische Funde aus der Türkei im Jahre 1939", *Archäologische Anzeiger*, 55, 1940, sütun 590-591.

6 C. Mango, "Letter to the Editor", *The Art Bulletin*, 41, 1959, 351-356, (ayrıntı 355-356).

lahit kapağını sayabiliriz. Lahit gövdeleri daha sade bir süsleme sergilerken kapak (Env. No. 408), N. Fıratlı'nın da belirttiği gibi⁷, tekrar işlenme izleri göstermektedir. Roma Döneminde yaygın bir tipolojide yapılmış olan kapak, Bizans Döneminde tekrar kullanılmak üzere yeniden çalışılmıştır. Zaten antefikslerin olması gereken yerlere kabartma olarak haçlar işlenmiştir. Daha büyük boyutta başka bir haç alınlıklarda daha önceki bir madalyonun yerini almıştır.

Aya Sofya içindeki korkuluk levhalarında görülen haçlarla⁸ benzerlik gösteren küçük haçlar bize bu ilk yeniden kullanımın Erken Bizans Döneminde gerçekleştiğini göstermektedir. Daha sonraki bir dönemde kapak tekrar süslenmiştir. Üst kısımda, köşelerdeki akroterlerde ve üstte açılmış bir dizi delik belki de metalik levha ve haçların yerleştirilmesi için düşünülmüştü. Bu levhalarda muhtemelen Orta Bizans Döneminde aile gömütlerinde âdet olduğu gibi gömülü olan kişilerin adları bulunmaktaydı. Bunun yanında, bu aplikelerin tapınma ile ilgili bir saygı işareti olarak ayrıcalıklı veya kutsal bir kişilik için yapılmış olması da muhtemeldir. Bizans Döneminde antik lahitlerin yaygın olarak tekrardan işlenerek kullanıldıklarını biliyoruz. Buna güzel bir örnek Bodrum Camii kompleksinde ortaya çıkan ve bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan benzer lahit kapağıdır⁹.

Anıtsal boyutlarda olan Tessalya yeşil *breccias*ından elde edilmiş kapaklı lahit bugün Aya Sofya'nın dış narteksinde bulunmaktadır (Env. No. 329)¹⁰. Lahit Zeyrek Camii, Pantokrator Manastırı kompleksinden yani Komnenos

7 N. Fıratlı, Bizanslılarca Kullanılmış Antik Bir Lahit Kapağı, *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, 2, 1960, 26-30, res. 22-25; G. Koch, Frühchristliche Sarkophage (*Handbuch der Archäologie*), München 2000, 12, 131, res. 2. 3.

8 Aya Sofya'da bulunan korkuluk levhaları için bkz. *Santa Sofia di Costantinopoli. L'arredo marmoreo della Grande Chiesa giustiniana*, yay. haz. A. Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, a.g.e.

9 N. Fıratlı, Bizanslılarca Kullanılmış Antik Bir Lahit Kapağı, *a.g.m.*, 28, res. 26-27.

10 D. Pulgher, *Les anciennes églises byzantines de Constantinople*, Vienne 1878 (tıpkı basım, İstanbul 1974), lev. X; R. Farioli, "Ravenna, Costantinopoli: considerazioni sulla scultura del VI secolo", *Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina*, XXX, 1983, 205-253 (ayrıntı 243) res. 36; G. Koch, Frühchristliche Sarkophage, *a.g.e.*, 60, 131, 411, 425, res. 125.

Dönemine ait bir imparatorluk gömü işlevi olan yapıdan gelmektedir. Bu lahit de Erken Bizans Dönemi lahitlerinin -ki daire üzerinde haçlarla olan süsleme VI. yüzyıla tarihlenmektedir- Ortaçağ Konstantinopolis'inde sıkça görülen bir şekilde kullanımına önemli bir örnektir. Aynı şekilde Erken Bizans Dönemine ait sembolik haç motifi ile sade bir süsleme gösteren bir grup antropoid formda lahit X. yüzyılın ilk yıllarında yapılmış ve XIII. yüzyıl sonlarında genişletilmiş olan Fenari İsa Camii, eski Konstantinos Lips Manastırı Kilisesi'nden gelmektedir¹¹.

Aya Sofya'nın batı cephesinin önüne yerleştirilmiş ve yine VI yy. tarihlenebilen ve menşei bilinmeyen Prokonnesos mermerinden lahit teknesindeki (Env. No. 314) 'yeniden kullanım' farklı amaçtır¹². Bir çok antik örnekte görüldüğü gibi bu tekne de Osmanlı Dönemindeki bir çeşmeye havuz işlevi görmüştür. Türk Dönemindeki uygulamasında arka tarafı işlenmiş ve kısa kenarlardaki daire üzerinde haç motifleri ve ön yüzdeki madalyon ve bundan çıkan *lemniskilerin* haçlarla oluşturduğu üçlü kompozisyonlu Bizans Dönemi süslemesi kısmen tahrip edilmiştir.

Aya Sofya Müzesi taş eserler koleksiyonu araştırmamızın ve kataloğumuzun ilk safhası olan Beyazıt malzemesine tekrar döndüğümüzde, bu bölgenin eserleri arasında en önemlilerin Nezih Fıratlı tarafından 1943-1946 yılları arasında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan ve 1951'de yayımladığı mermerler olduğunu görmekteyiz¹³. Kazılar sonucunda bitişik ama farklı tarihlerde yapılmış olan üç kilise yapısı ortaya çıkarılmıştır. Bu yapıların mimari tarihi kısıtlı verilerden dolayı tam olarak belirlenememektedir. Fıratlı'nın A Bazilikası

11 T. Macridy, A. H. S. Megaw, C. Mango, E. J. W. Hawkins, "The Monastery of Lips (Fenari İsa Camii) at Istanbul", *Dumbarton Oaks Papers*, 18, 1964, 251-315 (ayrıntı 271-272, res. 5, 71-73).

12 R. Farioli, Ravenna, Costantinopoli, a.g.m., 238, res. 31; F. Guidobaldi, C. Barsanti, A. Guiglia Guidobaldi, *San Clemente. La scultura del VI secolo* (San Clemente Miscellany IV, 2), Roma 1992, 219, res. 335. VI. yüzyıl. Başkent lahitleri hakkında geniş kapsamlı bir çalışma: E. Chalkia, "Un sarcofago costantinopolitano a Nicopoli", *Rivista di Archeologia Cristiana*, LXXX, 2004, 211-232.

13 N. Fıratlı, "Découverte de trois églises byzantines à Istanbul", *Cahiers Archéologiques*, V, 1951, 163-178; Th. Zoltt, Kapitellplastik Konstantinopels vom 4. bis 6. Jahrhundert n. Ch. (*Asia Minor Studien*, 14), Bonn 1994, 258-261.

için verdiği VI. yüzyıl tarihlendirmesi dört adet sütun başlığı fragmanından oluşan mimari plastik süslemeye dayanarak yapılmaktadır¹⁴ (Resim: 1-3). Bu olağanüstü malzeme İustinianos dönemi Aya Sofya'sının mimari plastik süslemesi ile şaşırtıcı tipolojik, teknik ve üslûpsal benzerlikler göstermektedir.

Burada, imparatorun emrindeki ustaların Megale Ekklesia için yaratmış oldukları 'kesselkapitelle'nin (Resim: 4a) nadir görülen bir tekrarı ile karşı karşıyayız¹⁵. Bu başlık tipi benzersiz bir mimari strüktürdür: Çok ince ve zarif *a jour* tekniği ile çalışılmış gövde İonik başlığın özellikleri, Korinth başlıklardaki akantus modülasyonları ile birleşerek kompozitlerdekine benzer formal çözümlere varır. Sadece Venedik S. Marco Bazilikası içinde bulunan iki örnek¹⁶ (Resim: 4b), Erken Hristiyan Dönemine ait Arnithas Bazilikası'ndan gelen ve bugün Rodos şövalyelerinin Gran Maestro Sarayı'nda muhafaza edilen dört adet başlık¹⁷ (Resim: 4c) ve son olarak Philippi B Bazilikası'nın yerel malzeme ile yapılmış kayda değer kopyaları¹⁸, her ne kadar aynı repertuardaki süsleme motiflerini farklı kompozisyonlarda sunsalar da, İustinianos'un başkentteki muhteşem anıtının şantiyesinin birer yankıları sayılır.

14 Bunlar 430, 429, 476 ve 253 envanter numaraları ile kayıt edilmiş başlıklardır. Env. No: 430 için (N. Fıratlı, *Découverte*, a.g.m., lev. III. c; Th. F. Mathews, *The Early Churches of Constantinople: Architecture and Liturgy*, University Park, London 1971, 69 ve res. 54; Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches of Istanbul. A Photographic Survey*, University Park, London 1976, 31, res. 5-3; Th. Zolt, *Kapitellplastik*, a.g.e., Kat. No: 225, 92, envanter numarasını 420 olarak vermektedir); Env. No: 429 için (N. Fıratlı, *Découverte*, a.g.e., lev. III.d; Th. Zolt, a.g.e., Kat. No: 224, 91-92); Env. No: 476 bugün Fethiye Müzesi bahçesinde bulunmaktadır (Th. Zolt, a.g.e., Kat. No: 226, 92); Env. No: 253 (Th. Zolt, a.g.e., Kat. No: 227, 92). İlk üç başlık bilinmeyen bir dönemde tahribata uğrayıp gövdelerinin yarısını kaybetmiştir, dördüncü örnek ise sadece bir köşe parçasından ibarettir. 429 ve 430 No.lu başlıklar bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne devredilmiştir. Bu konuda bize yardım eden Feza Demirkök hanıma teşekkürü borç biliriz.

15 Krş. Th. Zolt, a.g.e., Kat. No: 223, 91, lev. 35 (kaynakça ile birlikte).

16 F. W. Deichmann, *Corpus der Kapitele der Kirche von San Marco zu Venedig*, unter Mitarbeit von J. Kramer und U. Peschlow (*Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie*, 12), Wiesbaden 1981, Kat. No: 1-2, 29; R. Farioli Campanati, "La cultura artistica nelle regioni bizantine d'Italia dal VI all'XI secolo", *I bizantini in Italia* içinde, Milano 1982, 137-426 (ayrıntı Kat. No: 162, 326, res. 225).

17 C. Barsanti, "Marmi bizantini nel Palazzo del Gran Maestro dei Cavalieri a Rodi", *Bisanzio, la Grecia e l'Italia. Atti della giornata di studi sulla civiltà artistica bizantina in onore di Mara Bonfioli* içinde, Roma, 22 novembre 2002, yay.haz. A. Iacobini, Roma 2003, 19-31 (ayrıntı 20-21, res. 5 ve 7).

18 P. Lemerle, *Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine* (BEFAR, 158), Paris 1945, 504, 508, lev. 48a.

Aya Sofya'nın dışında oldukça nadir bulunan bir duvar kaplamasına ait başlık parçaları aynı süsleme strüktürünü iki boyutta sunar¹⁹ (Resim: 5). Benzer bir yorum, daha küçük boyutta ve yerel malzemeden yapılmış Philippi B Bazilikası (540) mimari plastik süslemesinde görülür²⁰ (Resim: 6).

Beyazıt A Bazilikası'ndan gelen dört adet 'kesselkapitelle' parçalarıyla üslûpsal bütünlük gösteren diğer buluntu kısmen *à jour* olarak işlenmiş klasik kompozisyonlu ama ilginç orijinal nebati motiflerle zenginleştirilmiş kornişler (Env. No: 35, 446 ve 505)²¹ (Resim: 7, 8).

Studios Manastırı Bazilikası ve Sergios ve Bakkos Azizler Kilisesi gibi V.-VI. yüzyıllara ait diğer yapılarda görülen galeri katına ait olabilecek üç adet İonik impost tipte başlık yine aynı yapıya ait olabilir (Env. No: 58, 142, 167)²². Buradaki süsleme *ekinusta* stilize bir nebati motif ve daire üzerinde yükselen zarif bir Latin haçı motifi ile sınırlı kalmıştır (Resim: 9). Bu sonuncu süsleme deseni -Aya Sofya'da da görüldüğü gibi²³ - özellikle VI. yüzyılda yaygın olmuştur. Zaten sütun başlıklarının yapısal ve süsleme elemanları da bu tarihlemeyi desteklemektedir.

Beyazıt'taki üçlü kilise kompleksi kazısından bugün kimi İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde de bulunan başka mimari plastik eserler de gelmektedir. Bunlar arasında, yapraklar arasından çıkan haçla süslü iki impost (Env. No: 168, 421)²⁴ (Resim: 10), bizonal bir başlık (Ark. Müz. Env. No: 4822)²⁵, 'lir volütlü' tipte ve 'madalyon'lu başlık olarak tanımlanan tipte toplam yedi adet Korinth başlık bulunur²⁶. Bilindiği üzere bunlar başkentin Prokonnesos mermeri işleyen

19 Krş. N. Fıratlı, *Découverte*, a.g.m., 167, lev. III.b; Th. Mathews, *The Byzantine Churches*, a.g.e., res. 5-4.

20 P. Lemerle, a.g.e., 500, lev. 43-44.

21 Krş. N. Fıratlı, *Découverte*, a.g.m., 176, lev. V.c-d; Th. Mathews, *The Byzantine Churches*, a.g.e., res. 5-6.

22 Krş. N. Fıratlı, *Découverte*, a.g.m., lev. IV. e-f; Th. Mathews, *The Byzantine Churches*, a.g.e., res. 5-5; Th. Zolt, a.g.e., Kat. No: 83, 41, res. 27 ve lev. 20.

23 Daire üzerinde haç motifinin dağılımı hak. Bkz. *Santa Sofia di Costantinopoli*, yay.haz. A.Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, a.g.e., 305-309.

24 Krş. N. Fıratlı, *Découverte*, a.g.m., lev. IV.d; Th. Zolt, a.g.e., kat. n. 156, 66-67, lev. 31.

25 N.Fıratlı, *Découverte*, a.g.m. 175, dipnot 7, lev. IV.b; N. Fıratlı, *La sculpture byzantine figurée au Musée Archéologique d'Istanbul*, catalogue revu et présenté par C. Metzger, A. Pralong et J.-P. Sordini, Paris 1990, Kat. No: 204, 112, lev. 65.

26 N. Fıratlı, *Découverte*, a.g.m., lev. III.e-f, IV.a. 'Madalyonlu' başlık hak. bkz. J. Kramer, *Spätantike korinthische Säulenkapitelle in Rom bei S. Paolo fuori le mura*, in *S. Maria in Domnica und andere*, Wiesbaden 1997, 52.

atölyelerinde V.-VI. yüzyıllarda geniş çapta üretilmiş ve Akdeniz ve Karadeniz havzasındaki bölgelere ihraç edilmiştir²⁷.

Beyazıt A Bazilikası'ndan gelen belki de en tanınmış eser kırmızı-erguvani damarlı Frigya mermerinden (pavonazzetto) yapılma görkemli ambondur²⁸ (Resim: 11, 12). Parçalar hâlinde bulunan ambon restore edilmiş ve eksik yerleri çimento ile tamamlanmıştır. Oldukça anıtsal bir litürjik möbledir. Çift rampalı çıkışı, eğimli levhalardan oluşan platformu ile yaygın bir tipolojiye dahil edilir. Prefabrike diyebileceğimiz bir şekilde farklı elemanların bir araya getirilmesi ile oluşturulan böylesi eserler varış yerlerinde monte ediliyorlardı. Buna en güzel örnek Sicilya Adası'nın doğusunda Marzamemi batısından çıkarılan parçalardır²⁹. Bu ambon tipolojisine ait parçalar Philippi'de³⁰, Amphipolis'te³¹, Thassos Adası'nda Aliki'de³², Gürcistan'da Hobi'de³³, Çanakkale Müzesi'nde³⁴ ve hatta sadece gövdesi gelebilmiş olan Ravenna S. Apollinare Nuovo örneğinde³⁵ rastlanmaktadır.

27 C. Barsanti, "L'esportazione di marmi dal Proconneso nelle regioni pontiche durante il IV-VI secolo", *Rivista dell'Istituto Nazionale di Archeologia e Storia dell'Arte*, S. III, XII, 1989, 91-220; J.-P. Sodini, C. Barsanti, A. Guiglia Guidobaldi, "La sculpture architecturale en marbre au VIe siècle à Constantinople et dans les régions sous influence constantinopolitaine", *Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae-Radovi XIII. Međunarodnog Kongresa za Starokršćansku Arheologiju*, Split-Poreč 25. 9.-1. 10. 1994 (Studi di Antichità Cristiana pubblicati a cura del Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, LIV-Vjesnik za Arheologiju Historiju Dalmatinsku, Supl. Vol. 87-89), Città del Vaticano-Split 1998, 301-376.

28 N. Firatlı, Découverte, *a.g.m.*, 178, lev. VI.a-c; Th. Mathews, *Early Churches*, *a.g.e.*, 70, res. 56-58; Th. Mathews, *The Byzantine Churches*, *a.g.e.*, res. 5-2; P. H. F. Jakobs, Die frühchristlichen Ambone Griechenlands (*Habelt Dissertationsdrucke Reihe Klassische Archäologie*, Heft 24), Bonn 1987, 147.

29 G. Kapitän, "Elementi architettonici per una basilica dal relitto navale del VI secolo di Marzamemi (Siracusa)", *Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina*, XXVII, 1980, 71-136.

30 P. Lemerle, *a.g.e.*; P. H. F. Jakobs, *a.g.e.*, 298-302, res. 24-25, lev. 74-78.

31 P. H. F. Jakobs, *a.g.e.*, 232-234, lev.17-21, res. 4 a, b.

32 J.-P. Sodini-K. Kolokotsas, *Aliki II. La basilique double* (Etudes Thasiennes, X), Paris 1984, 92-120; P. H. F. Jakobs, *a.g.e.*, 323-327, res. 33-34, lev. 103-115.

33 W. Djobadze, Remains of a Byzantine Ambo and Church Furnishings in Hobi (Georgia), *Archäologischer Anzeiger*, 1984, 627-640.

34 J.-P. Sodini, C. Barsanti, A. Guiglia Guidobaldi, La sculpture architecturale, *a.g.m.*, 348, res. 37.

35 R. Farioli Campanati, "La scultura architettonica e di arredo liturgico a Ravenna alla fine della tarda antichità: i rapporti con Costantinopoli", *Storia di Ravenna* içinde, II, 1, Venezia 1991, 249-267 (ayrıntı 263-264, res. 3).

Dolaylı olarak yine Aya Sofya bahçesinde bulunan eğimli levhayı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan farklı parçaları ve Venedik S. Marco Bazilikası'nda bulunan korkulukları³⁶ bu tipoloji grubuna katsak da Beyazıt ambonu başkent üretiminde bir *unicum* olarak kendini gösterir. Belki de bu nedenden dolayı Aya Sofya'da naosun ortasında yerleştirilmiş olan ve Paolos Silentiarios'un *ekphrasisinde* ayrıntılı bir şekilde anlattığı meşhur ambonu hatırlatmak için çoğu zaman Beyazıt ambonu gösterilir. Bu anlatım geçen yüzyıl başında Antoniadès'ten en son çıkan Fobelli'nin çalışmasındaki gibi bir çok restitüsyona ilham vermiştir³⁷.

Bu tip ambon orta Bizans Dönemindeki minyatürlü elyazmalarında sıkça tasvir edilir. Bunlar arasında XI. yüzyılda yapılmış Aynaroz'da Dionysiou Manastırı'nda 587 No.lu elyazmasını³⁸ ve Vatikan da bulunan IX. yüzyıl sonu-X. yüzyıl başlarına tarihlenen II. Basileios'un Menologion'unu (Biblioteca Apostolica Vaticana, gr.1613; 979-989 yılları arası) örnek olarak gösterebiliriz³⁹.

Ambon korkuluklarında, yapı içindeki levhalarda görüldüğü gibi benzer silme ile çevrelenmiş dengeli ve sade süslemesinde üç farklı varyantta haç motifinin egemen olduğu görülmektedir. Platformun korkuluklarının yanlarında basit Latin haçları görülür (Resim: 13). Bu haçların hafif yaygın yatay uçları, alışılmışın dışında silmeli çerçevenin üzerine taşar. Yuvarlak eğimli korkuluğun ortasında üç boyutlu özellik veren çift çıkmalı bir Latin haçı bulunur. Merdiven korkuluklarında ise, yine çift kabartmalı ama kavisli profile sahip haç deseni bulunur (Resim: 14). Bu tip haç, bize metal eserleri hatırlatır.

36 F. Zuliani, *I marmi di San Marco* (Alto Medioevo 2), Venezia 1971, Kat. No: 42-45, 72-75; S. Minguzzi, *Elementi di scultura tardoantica a Venezia: gli amboni di S. Marco, Felix Ravenna*, seri IV, fasc. 1/2-1991 (1997), 7-94 (ayrıntı 44, res. 8).

37 M. L. Fobelli, *Un tempio per Giustiniano. Santa Sofia di Costantinopoli e la Descrizione di Paolo Silenziario*, Roma 2005, 167-176. Ambonun tipolojisi için bak. J.-P. Sodini-K. Kolokotsas, a.g.e., 105, dipnot 421; P. H. F. Jakobs, a.g.e., 27-30, 147-162, res. 2-9; R. Farioli Campanati, "Il pyrgos dell'arcivescovo Agnello e la sua datazione", *Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina*, XLI, 1994, 207-217.

38 S. M. Pelekanidis, P. C. Christou, Ch. Tsioumis, S. N. Kadas, *The Treasures of Mount Athos. Illuminated Manuscripts*, I, Athens 1973, 179, res. 220.

39 P. Franchi de Cavalieri, *Il Menologio di Basilio II (Cod. Vat. Greco 1613)*, I Testo, II Tavole, Città del Vaticano 1907, 12; *Santa Sofia di Costantinopoli*, yay. haz. A.Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, a.g.e., 10, res. 8.

Ambon, platformu destekleyen diğer elemanlar -bugün çimento- ile tamamlanmıştır. Bunlar küçük Korinth başlıkları taşıyan küçük yarım sütunlar ve merdivenlere girişi çevreleyen küçük payelerdir. Bu küçük payelerin yivli desenli işlemeleri sadece VI. yüzyılın ambonlarında değil (Hobi örneği), Aya Sofya'nın içinde, büyük batı penceresinde bulunan levhaların aralarındaki payeler⁴⁰ ve kuzey ve güney galerinin doğu payelerinde bulunan *opus sectile* panoları çevreleyen erguvani damarlı pavonazzetto mermerinden yapılma levhalarda da görülür⁴¹. Aya Sofya Müzesi koleksiyonunda bulunan ve bir çok defa anılan bu ambon hakkında şimdiye kadar spesifik bir çalışma yapılmamıştır. Paolos Silentiarios'un bahsettiği zengin litürjik möblenin⁴² ana malzemelerinden biri olan kıymetli Frigya mermeri seçiminden, ambonun form ve işlevine kadar incelenecek bir çok nokta bulunmaktadır.

Bunun ve malzemelerin özgün konumları gibi çözüm bulamamış bir çok sorun, grubumuzun gelecek sezonlardaki öncelikli araştırma alanlarını oluşturacaktır.

40 Konu hak. bkz. *Santa Sofia di Costantinopoli*, yay. haz. A.Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, a.g.e., 310, res. 168.

41 H. Kähler, *Die Hagia Sophia*, Berlin 1967, lev. 83.

42 Aya Sofya içinde özgün litürjik malzemenin devşirme olarak kullanımı hakkında bir ön çalışma için bkz. R. Flaminio, *Santa Sofia di Costantinopoli* içinde, yay. haz. A.Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti, a.g.e., 620-623.

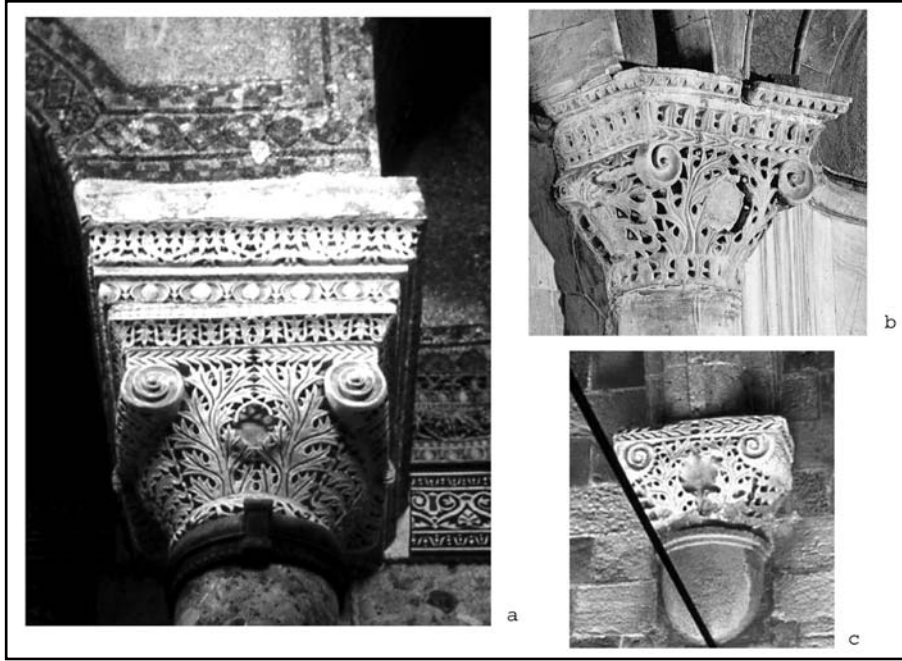
Resim 1: Aya Sofya Müzesi, Beyazıt A Bazilikası'ndan sütun başlığı

Resim 2: Fethiye Müzesi, Beyazıt A Bazilikası'ndan sütun başlığı

Resim 3: Aya Sofya Müzesi, Beyazıt A Bazilikası'ndan sütun başlığı

Resim 4a: Aya Sofya Müzesi, zemin kat, sütun başlığı

Resim 4b: Venedik, San Marco, güney şapel, sütun başlığı

Resim 4c: Rodos, Gran Maestro Sarayı, Arnithas Bazilikası'ndan sütun başlığı

Resim 5: Beyazıt A Bazilikası'ndan duvar kaplamasına ait başlık parçası

Resim 6: Philippi B Bazilikası, paye kaplaması

Resim 7: Aya Sofya Müzesi, Beyazıt A Bazilikası'ndan korniş parçası

Resim 8: Aya Sofya Müzesi, Beyazıt A Bazilikası'ndan korniş parçası

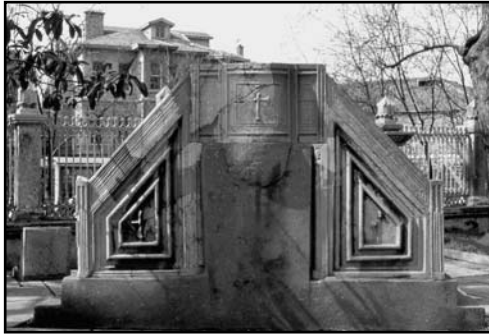

Resim 9: Aya Sofya Müzesi, Beyazıt A Bazilikası'ndan İonik impost başlık

Resim 10: Aya Sofya Müzesi, Beyazıt A Bazilikası'ndan impost

Resim 11: Aya Sofya Müzesi, Beyazıt A
Bazilikası'ndan ambon

Resim 12: Aya Sofya Müzesi, Beyazıt A
Bazilikası'ndan ambon

Resim 13: Aya Sofya Müzesi, Beyazıt A
Bazilikası'ndan ambon, korkuluk
detayı

Resim 14: Aya Sofya Müzesi, Beyazıt
A Bazilikası'ndan ambon,
merdiven korkuluğu, detay

GAZİANTEP ve ADIYAMAN İLLERİ KÜLTÜR ENVANTERİ PROJESİ 2005 YILI ÇALIŞMALARI SONUÇ RAPORU

Fikri KULAKOĞLU*

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izinleri ile, 18.10.2005 tarihinde başlayan "Gaziantep ve Adıyaman İlleri Kültür Envanteri Projesi" kapsamında, başkanlığımızda yapılan yüzey araştırmaları, 29.10.2005 tarihinde tamamlanmıştır.

2005 yılı çalışmaları için araştırma ekibimizde, Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu, Doç. Dr. Harun Taşkiran, Arkeolog Gökhan Turan ve arkeoloji öğrencileri yer almıştır. Çalışmalarımız, Gaziantep Müze Müdürlüğü'nün, bölgede çalışan araştırmacılar için tahsis ettiği eski müze binasında sürdürüldü. Arazi çalışmalarında toplanan seramik buluntuları da aynı mekânda sistemli bir şekilde çalışılmış ve arşivlenmiştir.

Çalışmalar, a) müze ve kütüphane çalışmaları, b) arazi çalışmaları olarak iki aşamada gerçekleştirilmiştir.

A. MÜZE VE KÜTÜPHANE/ARŞİV ÇALIŞMALARI

Araştırmanın ilk aşamasında, Gaziantep İli sınırları içinde, önceki yıllarda tespit edilmiş kültür varlıklarının, müze müdürlüğü arşivlerindeki kayıtları incelenmiş olup dijital ortamda "araştırma fişleri"ne aktarılmasına başlanmıştır. Yine bu çalışmalar kapsamında, Gaziantep İller Bankası Müdürlüğü'nden ve Şehit Kamil İlçesi Tapu ve Kadastro Müdürlüğü'nden, araştırılacak alanlar ile ilgili harita ve planlar temin edilmiştir.

Özellikle önümüzdeki yıllarda yapılacak olan çalışmalara alt yapı oluşturmak ve mevcut çalışmaların da belgelenmesi amacıyla, arşiv çalışmalarına da önem verildi. Müze arşivinde yapılan çalışmalarda, Gaziantep İli'nde şimdiye

* Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE
kulakoglu@yahoo.com

kadar yapılmış olan çeşitli tespit ve tescil çalışmalarında kaydedilmiş olan arkeolojik kültür varlıklarına ilişkin aşağıda listelenen bilgilere ulaşılmıştır. Bu bilgiler önümüzdeki yıllarda sürdüreceğimiz yüzey araştırmalarına ışık tutacaktır.

B. YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Yüzey araştırmaları için ekte sunulan 1/25.000 ölçekli haritalarda gösterilen alanlar, ana yollar ve arazi taşıtlarının girebildiği alanlarda araçlarla, diğer alanlar ise yaya olarak taranmıştır.

2005 yılı çalışmalarının esas amacı, önümüzdeki yıllarda sürdürülecek olan çalışmalara alt yapı oluşturmaktır. Bu nedenle 2005 çalışmalarında, 2006'dan itibaren yüzey araştırmalarında saptanacak kültür varlıklarının envanterlenmesinde kullanılacak "ortak dil", "metodoloji" ve "yöntem" in oluşturulmasına yönelik hazırlıklar yapılmıştır. Bu altyapı oluşturulduktan sonra, önümüzdeki yıldan itibaren arazi çalışmalarına ağırlık verilecektir.

2005 yılı çalışmalarındaki hedefimiz, şimdiye kadar bilinen ören yeri veya höyüklerin taranmasından ziyade, daha önce bölgede yapılan araştırmalarda tercih edilmeyen, gezilmeyen alanların taranmasına yönelik olmuştur. Bu nedenle, sayıca fazla höyük veya ören yerinin tespitinden ziyade, özellikle bilinmeyen yerlerin, alanların tespitine yönelik çalışmalar tercih edilmiştir.

2005 yılı çalışmalarımızda ziyaret edilen merkezler şunlardır:

1. Koçlu (N38b32701) (Şekil: 1)

Gaziantep İli, Şehit Kamil İlçesi, Koçlu Köyü sınırları içindedir. 840 m. yüksekliğindeki dağların oluşturduğu, yaklaşık 690 m. yüksekliğindeki vadinin doğu ucunda yer alan Koçlu Köyü'ne bağlı Gedikkuyu Mahallesi'nin batısında oluşmuş bir höyüktür.

701.24 m rakımındaki höyük, 250x250x10 m. ölçülerindedir (Şekil: 2). Dağlardan inen Gedik Pınar, Gedikkuyu Mahallesi'nin batısından, höyüğün doğusundan güneye doğru inmektedir. Ayrıca, Sarıboğsak Deresi, höyüğün batısı ve güneyinden akarak vadiyi beslemektedir.

Eskiharabe adıyla halk arasında bilinen höyük ve çevresinde yapılan araştırmalarda, G. Kalkolitik, ETÇ, Klasik Çağ, Ortaçağ, Geç Osmanlı

Dönemine ait buluntular ele geçirilmiştir (Şekil: 3). Oldukça taşlık bir arazide yer alan höyük üzerinde, çeşitli ebatta duvar kalıntıları, kısmen plan vermektedir. Güney eteğinde yer alan tarlalar içindeki taşlar, öbekler hâlinde toplanmıştır. Eteki evlerin ve bahçe duvarlarında çeşitli sütun kalıntıları göze çarpmaktadır.

Höyüğün kuzeyindeki düzlükte, bir sulama kanalının kazısında bir kilise tabanına ait bir mozaığın açığa çıkarıldığı ihbarı üzerine, müze müdürlüğü tarafından kısa süreli bir kurtarma kazısı yapılmıştır (Şekil: 4).

Köylülerce bulunan bir Geç Kalkolitik damga mührü müzeye emanete alınmıştır (Şekil: 5).

Höyük üzerinde yer yer kaçak kazı izleri ve çukurları görülmüştür.

2. Höcükü (N38b32702) (Şekil: 6)

Gaziantep İli, Yavuzeli İlçesi Karayusuflu Köyü'ne bağlı Höyük mevkiindedir. Ilıcak ile Çukuryurt mahalleleri arasındaki yolun batısında oluşmuş vadiye doğru inen sırt üzerinde oldukça geniş bir alana yayılmış bir yerleşim ve nekropol zorlukla farkedilmektedir.

Klasik ve Ortaçağ'a ait malzeme veren ören yeri, ortalama: 995 m. yüksekliğindeki bir sırttır. Doğudaki kaya mezarlarından batıya doğru devam eden patika üzerinde doğal kayalıklar işlenerek açılarak mekânlar ve üzüm işleme tesisleri oluşturulmuştur. Üzüm işleme tesisi (yerel isimle mahsere) içinde bir kabartma ve bir yazıt görüldü (Şekil: 7). Sütun parçaları ve bir heykel ayağı bu mekânlar içinde bulunmuştur (Şekil: 8). Bir kaç çatı kiremidi dışında seramik yoktur.

Ören yeri sürekli olarak defineciler tarafından takip ve tahrip edilmektedir. Ancak, jandarma bu bölgeyi kontrol ettiğinden şimdiye kadar ciddi bir tehlike oluşmamıştır.

3. Karamağara'nın Başı (N38b32703) (Şekil: 9)

Gaziantep İli, Şehit Kamil İlçesi'ne bağlı Karayusuflu Köyü sınırları içindedir. Karayusuflu Köyü'nden, Ilıcak Mahallesi'ne giden yolun doğusundaki Karamağara'nın üstünde yapılmış bir gözetleme kulesi-karakol kalıntıları tespit edilmiştir (Şekil: 10). 900 m. rakımındaki bu gözetleme kulesi yaklaşık

30x30x5 m. boyutlarındadır. Mimari kalıntılar, kalın duvarlar rahatlıkla gözlenebilmektedir. Ilıcak Mahallesi'nin batısından akan Kaplan Deresi, hemen güneydoğusundan akmaktadır.

4. Nalım Höyük (N38b42704) (Şekil: 11)

Gaziantep İli, Şehit Kamil İlçesi, Tekirsin Köyü sınırları içindedir. Başpınar mevkiinde yer alan höyük, 734.60 m. rakımında olup 230x170x35m. ölçülerindedir. Tekirsin Köyü'nden batıya giden tarla yolu üzerinde oluşmuştur. Kuzeyinden Nalım Deresi akmaktadır (Şekil: 12). Kuzeyindeki yamaçlarda eski yerleşimin olduğu ve buralarda mozaik parçalarının çıkarıldığı köylülerce ifade edildi. Ancak, bu mevkide, hava muhalefeti nedeniyle araştırma gerçekleştirilememiştir.

Höyük yüzeyinde, Geç Kalkolitik, ETÇ, II.-I. binyıllar, Klasik ve Ortaçağ'a ait malzeme toplanmıştır (Şekil: 13).

Höyüğün tepesinde, son yıllarda kazılmış bir yapıya ait duvar izleri görülmektedir. Yer yer kaçak kazı izlerine rastlanmıştır.

5. Arıl Höyük (N39c42705) (Şekil: 14)

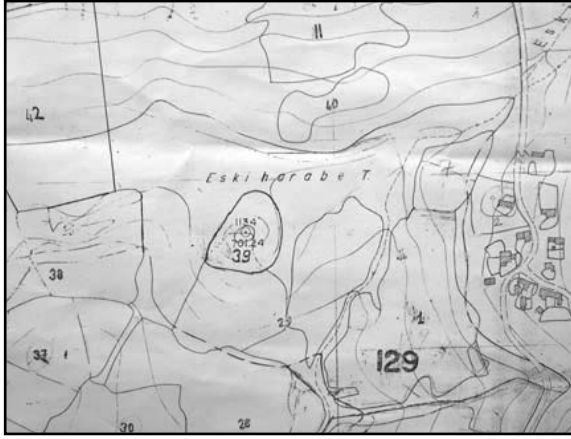
Gaziantep İli, Şehit Kamil İlçesi, Arıl Köyü içindedir (Şekil: 15). Eski Gaziantep-Nizip yolu üzerindeki Arıl Köyü içinde oluşmuş bu höyük, 766 m. rakımındaki höyük, 400x400x40 m? boyutlarındadır. Doğal ve eski Zeugma antik yolu üzerinde, stratejik bir konumdadır.

Höyük yüzeyinde ve yamaçlarında, Geç Kalkolitik, ETÇ, II. ve I. binyıllar ile, Klasik ve Ortaçağ'a ait malzeme toplanmıştır.

Höyüğün üzeri tıraşlanmış ve ağaçlandırılmıştır. Yamaçlar ise yoğun toprak alımından dolayı tahrip edilmiştir. Etekleri de yoğun yerleşimden dolayı sürekli tahrip edilmekte ve höyük gün geçtikçe küçülmektedir.

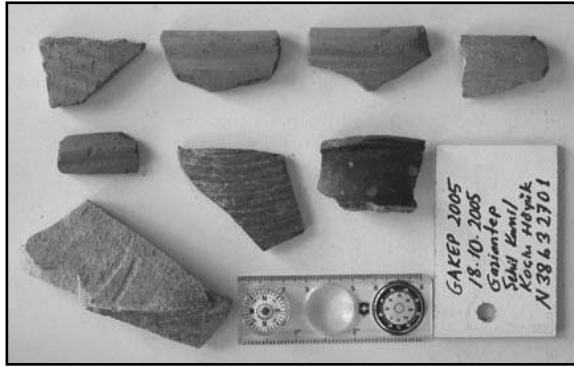
Yüzey araştırması çalışmaları 29.10.2005 tarihinde tamamlanmıştır. "Gaziantep ve Adıyaman İlleri Kültür Envanteri Projesi" yüzey araştırmalarına 2006 yılında da devam edilmesi planlanmaktadır.

Şekil 1: Koçlu Höyük, güneyden görünüm

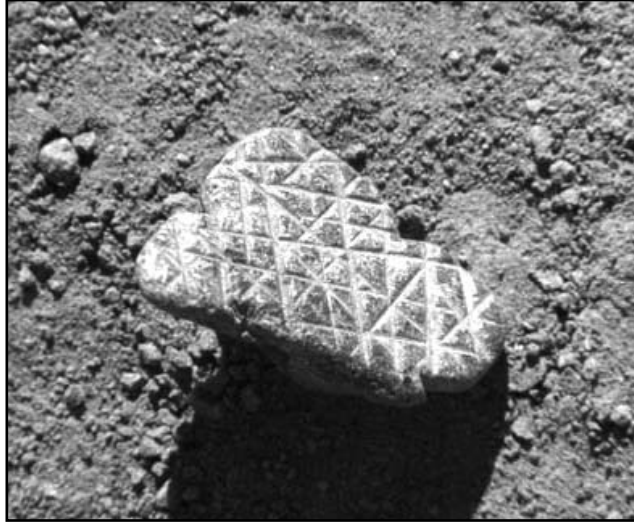
Şekil 2: Koçlu Höyük, konumu

Şekil 3: Koçlu Höyük, yüzey buluntuları

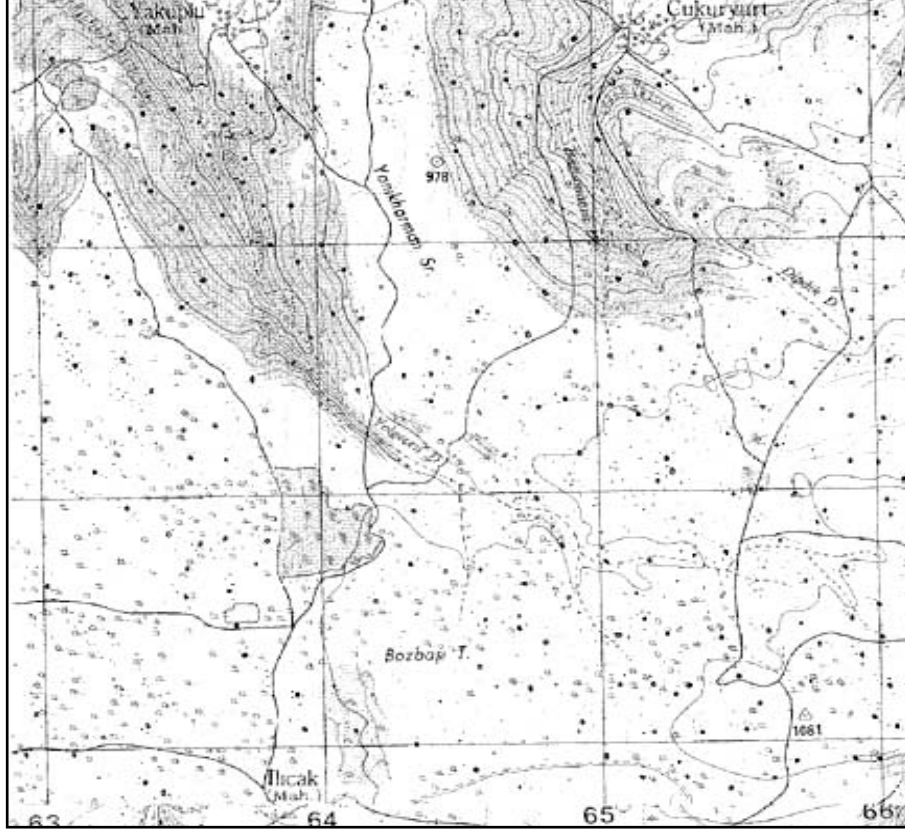

Şekil 4: Koçlu Höyük, mozaik kazısı

Şekil 5: Koçlu Höyük, köylülerce bulunan damga mühür

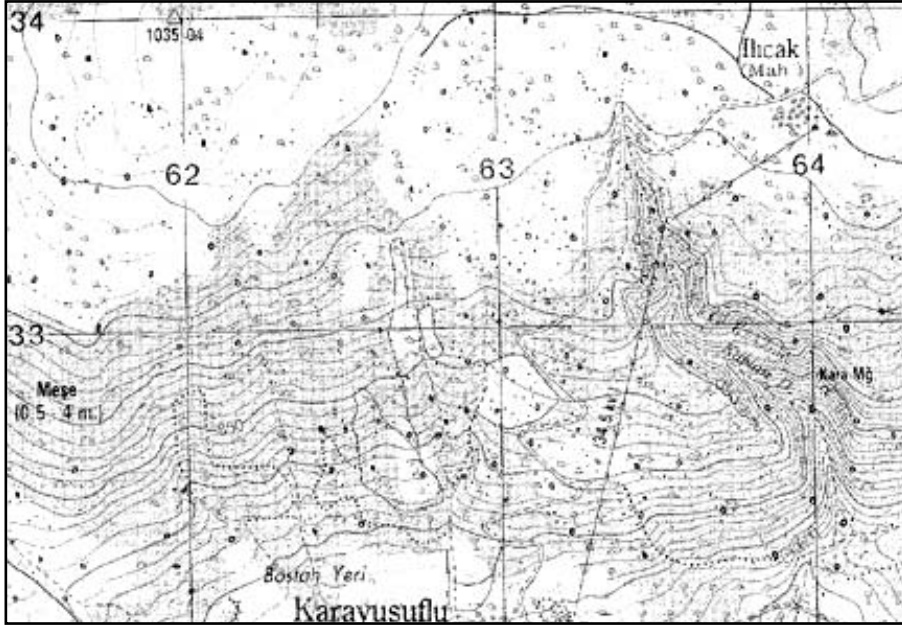
Şekil 6: Höcükü, konumu

Şekil 7: Höcükü, mahsere ve yazıt

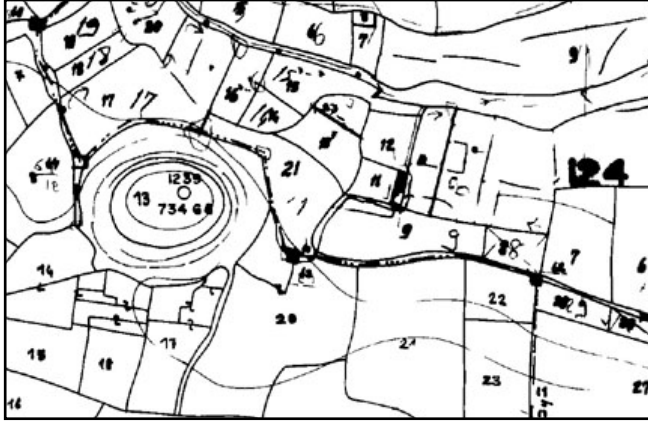

Şekil 8: Höcüklü, yüzey buluntusu

Şekil 9: Karamağara'nın Başı, konumu

Şekil 10: Karamağara'nın Başı,
güneyden görünümü

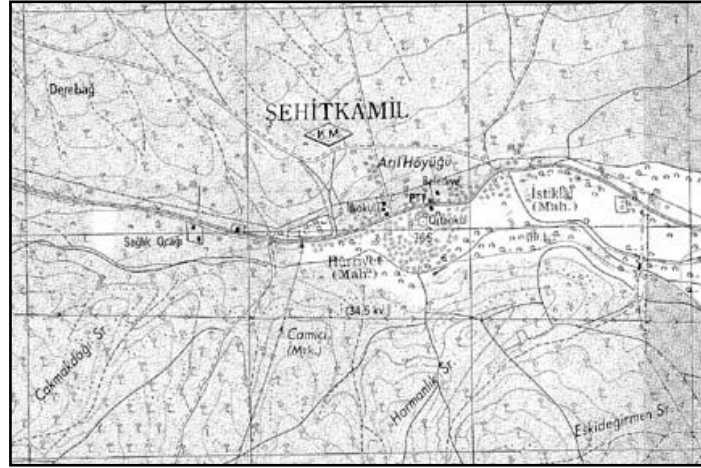
Şekil 11: Nalim Höyük,
konumu

Şekil 12: Nalim Höyük,
doğudan görünümü

Şekil 13: Nalim Höyük, yüzey buluntuları

Şekil 14: Anıl Höyük, konumu

Şekil 15: Anıl Höyük, güneyden görünümü

2005 YILI ÇORUM, ÇANKIRI İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Tayfun YILDIRIM*

Tunç SİPAHİ

2005 yılı Çorum, Çankırı illeri yüzey araştırmamız üç bölgede yürütülmüştür (Plan: 1; Harita: 1). I. Bölge: Sungurlu İlçesi ve çevresini kapsamaktadır. Burada yer alan Hüseyindede, Fatmaören ve Boyalı gibi Eski Hitit yerleşimlerinin varlığı bölgenin önemini arttırmaktadır¹. Ayrıca söz konusu bölgenin kuzeyindeki Eski Tunç Çağı'na ait Resuloğlu Mezarlığı Hatti medeniyeti için önemli buluntular vermektedir². Bölgede M.Ö. III. binyılın son çeyreğinden M.Ö. II. binyılın ilk çeyreğine kadar olan bir kültürel devamlılığın varlığı arkeolojik kazılarımızla ortaya çıkmaktadır. Bu bölgede Boğazköy, Alaca Höyük gibi önemli Hitit merkezleri arasında Hüseyindede, kabartmalı vazoları ile yerini almıştır³. II. Bölge: Çorum İli'nin kuzeydoğusunda daha az araştırılmış olan Osmancık ve çevresidir. Erken Hitit yerleşimlerinin bu noktaya kadar araştırılması diğer önemli bir amacımızı oluşturmaktadır. Bu yıl Osmancık çevresinde Erken Tunç yerleşimlerinin varlığı belirginleşmiştir. III. Bölge: Çorum İli'nin batı sınırı ile Çankırı İli'nin doğu sınırında yer almaktadır. Bu bölgenin coğrafi ve kültürel

* Doç. Dr. Tayfun YILDIRIM, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE

Doç. Dr. Tunç SİPAHİ, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE sipahi@ttnet.net.tr.

Yüzey araştırmamız sırasında sağladığı konaklama ve araç desteği için Çorum Osmancık Belediyesi Başkanı Emin Işık Serdar'a, Yörüklü Belediyesi lojmanı olarak düzenlenecek olan eski karakol binasını kazı ve araştırma evi olarak bize tahsis eden Yörüklü Belediye Başkanı Yusuf Kuşçalar'a içtenlikle teşekkür ederiz.

Araştırma heyetimize anabilim dalımız öğrencisi Serkan Kaya da katılmıştır.

- 1 T. Sipahi, "Yörüklü Hüseyindede Çevresinde Yeni Çalışmalar", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı*, Ankara 2006, s. 313.
- 2 Yıldırım, T., Ediz, İ. 2005, "2003 Yılı Resuloğlu Mezarlık Kazısı", *26. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 24-28 Mayıs 2004 Konya, Ankara 2005, 2. Cilt, s. 193.
- 3 T. Yıldırım, "Eski Hitit Çağına Ait Yeni Bir Kült Vazosu", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı*, Ankara 2006, s. 339.

karakteri her iki ilde de aynıdır. Bu bölge Çankırı İli, Yapraklı İlçesi, İkizören'in güneyindedir. 2003 yılında İkizören çevresindeki Alakır Mezarlığı M.Ö. III. binyıl sonu ve II. binyıl başına tarihlenen bir safha için önemli bir yere sahiptir. III. araştırma bölgemiz İkizören'in güneyinde ve doğal bir geçit noktasındadır. Yukarıda sıralanan üç bölge içinde sürdürülen 2006 yılı yüzey taramalarımız sırasında tespit edilen höyük, düz yerleşim, tümülüs ve mezarlıklar, yerleşim kod numaraları ve GPS koordinatları ile aşağıda sıralanmıştır⁴.

I. BÖLGE

1. Köyaltı Höyük

Yerleşim Kodu: 1912002900–200501

Koordinatları: 40 20' 11,29177" kuzey, 34 11' 16,76668" doğu

Denizden Yüksekliği: 615 m.

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Çavuşçu Köyü

Çavuşçu Köyü'nün yaklaşık 700 m. batısında yer almaktadır. Yayvan, basık bir yapıya sahiptir. Höyüğün yüzeyi tarla olarak kullanılmaktadır. Vatandaşlar tarafından "Hüyük Tepe" olarak tanınmaktadır. Höyüğün yüzeyinden az sayıda M.Ö. II. binyıla ve Roma Dönemine ait çanak çömlek parçaları toplanmıştır.

2. Kandil Tepe Roma Mezarlık Alanı

1912002900–200502

40 20' 04,21251"

34 10' 11,56498"

620 m.

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Çavuşçu Köyü

Eğimli bir arazinin sırt kesimlerinde açılmış kısmen tahrip edilmiş Roma mezarları tespit edilmiştir. Mezarlar zemindeki pur kayaya oyulmak suretiyle,

⁴ Kod numaraları verilirken, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün kodlama sistemi temel alınmıştır. Örneğin, 1912002900–200501 kod grubunun rakamsal açıklaması şöyledir: 19: Çorum il kodu; 12: Sungurlu ilçe kodu; 0: bucak kodu; 029: köy kodu; 00: belediye kodu; 2005 araştırma yılı; 01: o yıl tespiti yapılan sit alanı. 1996 yılında başladığımız yüzey araştırmalarımızda tespit ettiğimiz höyük, düz yerleşim, mezarlık alanları ve tümülüslerin sayısının artması nedeniyle çalışmalarda ve değerlendirmelerde olası bir karışıklığın engellenmesi amaçlanmıştır. Böylece, söz konusu merkezlere ulaşım ve gerekli tasnifleme dijital ortamda daha rahat yapılabilecektir. Bu nedenle, kodlama işlemimizi 2005'ten önceki yıllar için de gerçekleştirmeyi planlıyoruz.

20/30–170/180 cm. boyutlarındadır ve doğu-batı yönünde yapılmıştır. En az 10 tanesi açılmış durumdadır. Çevrede nadir Roma Dönemi seramik parçaları mevcuttur.

3. Tuzla Mevkii, ETÇ Yerleşim Alanı (Resim: 1, 2)

1912002900–200503

40 20' 04,21251"

34 10' 12,92994"

622 m.

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Çavuşçu Köyü

Yörüklü'den Çavuşçu'ya giden yolun Tekel Tuzla İşletme binasının olduğu kesimde, yolun solunda kalan yamaçlarda yer almaktadır. Yolun yer aldığı noktaya doğru inen dik yamaçlı bir vadinin yer yer az eğimli yamaçlarında Eski Tunç Çağı'nın erken safhalarına ait çanak çömlek parçaları mevcuttur. Kaçak kazı veya bir tahribat olmadığından seramik nadir. Tilki ve köstebek yuvalarının çevresinde çanak çömlek parçaları yoğun olarak görülebilmektedir. Erozyon nedeniyle toprakla birlikte bu parçaların bir kısmı aşağıya doğru akmıştır.

4. Üçoluk Mot Tepe Eski Tunç Yerleşimi

191212100–200504

40 23' 21,83863"

34 22' 30,23363"

1303 m.

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Üçoluk Köyü

Üçoluk Tepe'deki GSM faz anteninin hemen arkasında kalan engebeli arazide yer almaktadır. Buradaki toprak yolun hemen yanındaki az eğimli bir yükselti üzerindeki tarlalarda Eski Tunç Çağı'na ait çanak çömlek kırıkları tespit edilmiştir. Parçaların dağılımından yerleşimin geniş bir alana yayıldığı anlaşılmıştır. Çevre tarlalarda da ETÇ seramik parçaları görülmüştür.

5. Üçoluk Killik Mevkii

1912010100–200505

40 23' 18,59936"

34 22' 28,88682"

1219 m.

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Üçoluk Köyü, Killik Mevkii (Akkaya çevresi)

Buradaki toprak yolun batısında, batıya doğru eğimli bir arazi üzerinde yer alan tarlalarda M.Ö. III. binyıl ve Roma Dönemine ait çanak çömlek parçaları toplanmıştır. Bu kesim tüm bölgeye hâkim bir noktada yer almaktadır. Bu noktadan batıya doğru bakıldığında Delice Irmağı görülebilmektedir.

6. Eşme Roma Yerleşimi (Resim: 3, 4)

1912004500–200514

40 18' 42,54428"

34 29' 47,77384"

1099 m.

Çorum İli, Merkez İlçe, Eşme Köyü

Köy içindeki yapılarda ve çevrelerinde Roma Dönemine ait yazıtlı taşlar belirlenmiştir. Köy çeşmesinin duvarında yazıtlı bir taş mevcuttur. Bir evin avlusunda birden fazla yazıt bulunmaktadır. Bir tanesi ikinci kata çıkan merdivenin altına destek amaçlı yerleştirilmiştir. Bazı evlerin duvarlarında da düzgün mimari taşlar kullanılmıştır. Bu taşların çıktığı iddia edilen noktaya gidilerek ortasında dere yatağının yer aldığı küçük bir vadi içindeki meyve sebze bahçelerinin çevresi taranmıştır. Ancak herhangi bir ize rastlanmamıştır. Bu kesimden önceki yıllarda sütun parçalarının çıkarıldığı köylüler tarafından ifade edilmiştir.

Çevrede Küpçikan mevkii olarak tanımlanan yere gidilmiş ve bu kesimde hafif eğimli bir alanda, çok sayıda Roma Dönemi küp ve daha küçük boyutlu kapacak parçaları görülmüştür.

7. *Küme Eski Tunç Yerleşimi* (Resim: 4, 5)

1901004500–200515

40 17' 42,00281"

34 44' 49,24996"

1284 m.

Çorum İli, Alaca İlçesi, Harhar Köyü

Köy sınırları içinde ve köyün kuzeybatısında kalan Küme (Tapur olarak da tanınıyor) mevkiindeki kayalık bir alanda Eski Tunç Çağı'na ait çanak çömlek parçaları toplanmıştır. Kayalık bir alanın kısmen üst kesimine ve çevresine oturmuş bir yerleşimdir. Bazı kayalarda çok düzgün ve adak amaçlı kullanılmış oyuklar mevcuttur. Kayalık ve çevresindeki alanda kaçak kazılar gerçekleştirilmiştir. Kazı çukurlarının çevresinde çok sayıda Eski Tunç Çağı seramiği mevcuttur. Bu kesimde gerçekleştirilen bir kaçak kazı nedeniyle jandarma tarafından yakalanan defineciler, geçtiğimiz yıllarda Çorum Ağır Ceza Mahkemesince yargılanmışlardır. Yerleşimin çevresi meşe ormanları ile kaplıdır. Ağaçlık alanlarda ve çevredeki bazı tepelerde aynı seramik kırıklarından çok sayıda bulunduğu, köy muhtarı tarafından beyan edilmiştir.

8. *Çığnalı, Eski Tunç Yerleşimi* (Resim: 6, 7)

1901004500–200516

40 17' 26,70316"

34 44' 50,80983"

1347 m.

Çorum Alaca İlçesi, Harhar Köyü, Çığnalı mevkii

Küme, Eski Tunç Çağı yerleşiminin yakınlarında bir başka yükselti üzerinde yer almaktadır. Burada köylülerce oluşturulan kutsal alanda yağmur duasının yapıldığı ve çevredeki ağaçların da kutsal kabul edildiği ifade edilmiştir. Çevrede Eski Tunç Çağı'na ait çanak çömlek parçaları yoğundur. Köylülerce kutsal olması nedeniyle burada kaçak kazı gerçekleştirilememiştir. Yerleşim, bu nedenle büyük ölçüde korunmuş olmalıdır.

9. *Kumludere Tepesi* (Resim: 8, 9)

1900002500–200517

40 20' 18,77911"

34 45' 21,28996"

1120 m.

Çorum İli, Merkez İlçe, Balım Sultan Köyü

Kumludere Tepesi çevreye hâkim bir noktada yer almaktadır. Engebeli bir arazi yapısı sergilemektedir. Mimariye ait olabilecek duvar taşları görülmüştür. Yüzeyinde kısmen tarımsal uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Buradan M.Ö. II. binyıla ve Roma Dönemine tarihlenen kap kacak parçaları toplanmıştır. Balım Sultan Köyü, Büyük Güllücek'e yaklaşık 1-2 km. uzaklıktadır (B. Güllücek'in güneybatısında). Geç Kalkolitik Çağ için değerli bir yerleşim olan B. Güllücek yakınlarında M.Ö. II. binyıla ait bir yerleşim bulunması, bilimsel yönden önem taşımaktadır. 2006 yılı yüzey araştırmalarımız sırasında bu çevre yoğun bir şekilde taranacaktır.

II. BÖLGE

10. *Eminlik Mevkii*

1911000000–200511

40 57' 19,44712"

34 46' 45,53985"

494 m.

Çorum İli, Osmancık İlçesi, Gemici Mahallesi

Osmancık ilçe merkezini gören hâkim bir noktada düzlenerek tarla yapılmış bir alanda Geç Roma-Bizans Dönemi seramikleri tespit edilmiştir. Ayrıca sırlı seramik parçaları görülmüştür. Tarla kenarına yapılmış bir kulübenin yanındaki ahır olarak kullanılan bir sundurmanın içinde kalan kesitte aynı dönemlere ait bir yapının mermer çatı elemanı belirlenmiştir. Çevredeki dere yatağının yan yüzlerinde de taş duvar kalıntıları mevcuttur.

11. *Temence, Bizans Yapısı* (Resim: 10)

1911000000–200512

(Yerleşimin içinde)

Çorum İli, Osmancık İlçesi, Temence Köyü

Köyün girişinde, köy evlerinin arasında duvarları 1-1,5 m. civarında korunmuş, horasan harçlı, birden fazla odası tespit edilebilen bir Bizans yapısı görülmüştür. Olasılıkla bir kilise yapısıdır. Orta kesiminde mimarinin parçası olan taş bir merdivene ait basamaklar mevcuttur. Mimarının orta kesimine açılan düzgün kesitli bir defineci çukuru içde çalıkları ile özenli bir şekilde kapatılmıştır. Vatandaşlar burada kaçak kazıların yapıldığını ve yapılmaya devam ettiğini, kazılar sırasında mozaik parçalarının bulunduğunu belirtmiştir. Temellerin yer aldığı kesimin arkasında kısmen doğal kayadan oluşan bir yükselti vardır. Mimari bu tarafa doğru devam etmektedir. Daha alçak kot seviyesindeki evin altındaki ahır kesiminde bu çevreden çıkarılmış bir mimari elemanın taşıyıcı ahşap bir direğe destek olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bir sütun başlığına ait olabilecek bu elemanın üzerinde kabartma haç motifi mevcuttur. Yine ahır odası içindeki daha büyük boyutlu ve yuvarlak yapılı, yüzeyi haç motifli bir kapı elemanı da jandarma tarafından teslim alınmıştır. Daha önce jandarmanın 3 ayrı parçayı daha buradan aldığı beyan edilmiştir.

Yakın çevrede Soku Tepesi (Değirmen Tepesi) mevkiinde Bizans Dönemine ait olabilecek bir yapının üç adet dikdörtgen planlı odası görülmüştür. Temel taş örgüsü belirgindir ve korunan duvarları horasan harçlıdır. Bu yapının da kutsal bir mekân olma ihtimali yüksektir. Tarlaların arasında kalması ve tarla sahipleri tarafından korunması nedeniyle tahribata uğramamıştır.

İncelenen yapıların korunması ve kontrolünün sağlanması için durum Çorum Müzesi'ne ve bölge jandarma komutanlığına bildirilmiş olup gerekli önlemlerin alınması sağlanmıştır.

12. *Gürleyk Mevkii, Eski Tunç Çağı Yerleşimi* (Resim: 11, 12)

1911000000–200513

40 58' 17,76507"

34 50' 18,35456"

435 m.

Çorum İli, Osmancık İlçesi

Düzlük alandaki bir yükseltinin üstü düzlenip temel çukuru açılmadan, hafif malzemeden tek katlı bir ev yapılmıştır. Yükseltinin şu anki yüksekliği 2-3 m.dir. Düzleme sırasında çıkarılan ve atılan toprak içindeki Eski Tunç Çağı'na ait seramikler, yükseltinin yamaç kısımlarına yayılmıştır. Ayrıca, evin çevresinde kerpiç parçaları ve kül izleri mevcuttur. Burada, küçük ölçekli bir Eski Tunç Çağı yerleşiminin yer aldığı anlaşılmaktadır. Yükselti seviyesinin, ev yapmak amacıyla yaklaşık 2 m. indirilmesine rağmen, ev ve çevresi dışı kapalı olduğundan, eski yerleşimde bir tahribat veya kaçak kazı gerçekleşmemiştir.

III. BÖLGE

13. Eğrek Tepe

1800002300–200506

40 31' 27,89201"

34 02' 28,08096"

741 m.

Çankırı İli, Merkez İlçe, Danabaş Köyü

Köyün yaklaşık 200 m. Batısında, sırtını pur kaya kitlesine yaslamış birbirini takip eden yerleşimlerin oluşturduğu bir höyüktür. Yayılımı kuzey-güney yönündedir. Kuzey eteğinde bir çeşme mevcuttur. Höyük yüzeyinden M.Ö. III. ve II. binyıllara ait parçalar toplanmıştır. Yüzeyde eskiden açılmış defineci çukurları vardır. Çevre tarlalarda da aynı dönemlere ait çanak çömlek parçaları mevcuttur.

14. Köm Yolu Tepe

1800002300–200507

40 32' 01,85093"

34 03' 55,79886"

684 m.

Çankırı İli, Merkez İlçe, Danabaş Köyü, Başçoban Mahallesi

Başçoban Mahallesi'ne giden yolun 300-400 m. aşağı kısmında kuzeydoğuya bakan bir tepedir. Güneybatı sırtlarında eğim azalarak yüzeyi düzleşmektedir. Yaklaşık 100x150 m. ölçülerindedir. M.Ö. III ve II. binyılın çanak çömlek parçaları yoğun bir şekilde mevcuttur. Yükseltinin orta kesiminde yeraltı suyunun yükselmesine bağlı olarak büyük bir çöküntü oluşmuştur. Kuzeydoğuya bakan kesimlerinde iki adet defineci çukuru mevcuttur.

15. Ören Mevkii

180004300–200508

(Askerboğan Tepe'nin yakınında)

Çankırı İli, Merkez İlçe, Satıyüzü Köyü

Pur kayalık bir alanda çok sayıda Roma Dönemine ait kaya kesme mezarlar tespit edilmiştir. Mezarların çoğunluğu doğu-batı yönünde olup bölgede bilinen tarzda yapılmıştır. Bir kısmı defineciler tarafından açılmıştır. Çevre tarlalardan ise mezarlara ait olabilecek çok sayıda iri küp parçaları ile daha küçük kaplara ait parçalar toplanmıştır. Bu kesimde sal taşı parçaları görülmüştür.

16. Askerboğan Tepe

1800004300–200509

40 34' 06,04782"

34 05' 07,49769"

670 m.

Çankırı İli, Merkez İlçe, Satıyüzü Köyü

Köyün yakınlarında kısmen pur kaya üzerine oturmuş eski bir yerleşim alanıdır. Kısmen kayalık bir tepenin bazı kesimlerine yapılar inşa edilmiş olmalıdır. Çorum yöresinde de izlediğimiz üzere yapılar kısmen kayalığa oturtulmuş, kayalığın derine indiği noktalarda duvarlar, taş örgü temeller inşa edilmiş olmalıdır. Zira kayalığın derine indiği noktalarda mimariye ait olabilecek temel taşları belirlenmiştir. Eski Hitit Dönemi seramikleri mevcuttur. Yerleşimin çevresinde bir su kanalı vardır. Çevrenin sulak ve yerleşime uygun olduğu anlaşılmaktadır. Bir önce incelenen Ören Tepe, Askerboğazi'na yakın bir konumdadır.

17. Kaşpınar Mevkii

1800001600–200510

40 35' 48,64593"

34 02' 39,84214"

725 m.

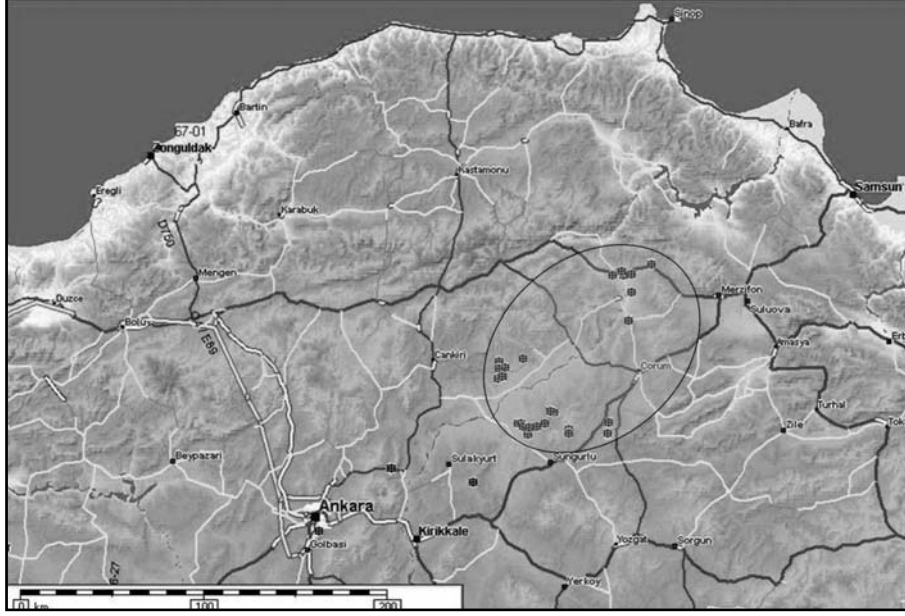
Çankırı İli, Merkez İlçe, Beşdut Köyü

Yol kenarındaki hafif eğimli bir arazide yer alan düz Roma yerleşim alanıdır. Mimariye ait taşlar mevcuttur. Zamanında şiddetli bir yangın gördüğüne işaret eden izler vardır. Yerleşim üzerinde tarımsal faaliyetler sürdürülmektedir.

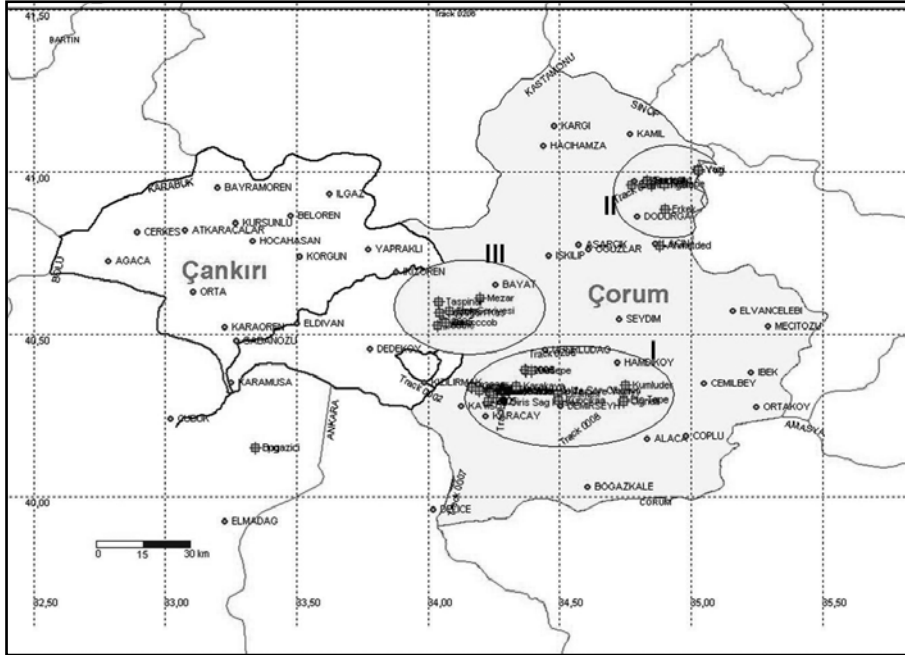
Araştırmamız sırasında tespit edilen yerlerin yanında, Çorum İli, Tokullu Köyü yakınlarındaki Arap Ali tarlasının sınırındaki düzgün yerleştirilmiş taşlardan oluşan bir giriş yeri görülmüş ve buradaki toprak yolun altında taş kaplamalı eski bir yolun bulunduğu köylülerce beyan edilmiştir. Çankırı, Danabaşı Köyü, Başçavuş Mahallesi'nin güneyindeki yükselti ve çevresindeki Klasik Dönem yerleşim alanı görülmüştür. Çankırı, Satıyüzü Köyü, Kumluburundere (Kavağındere) çevresinde Roma yerleşim izleri tespit edilmiştir. Çorum İli, Osmancık İlçesi, Höyüğün Kaş Ören mevkiinde (Üçtepe mevki olarak da geçer) geniş bir alana yayılmış Roma seramik parçaları mevcuttur. Yine Osmancık, Temence Köyü, Maltepe olarak tanınan bir tümülüsteki tahribatlar belirlenmiştir. Buradaki mezar odasına ait büyük boy taşlar kısmen ortaya çıkarılmıştır. Osmancık, Gökdere Köyü, İğdeli Çal Mahallesi'ndeki cami görülmüştür. Caminin ön cephesi aslına uygun olmayan şekilde tamamlanmıştır. Restore edilmiş ön cephesindeki girişin sol tarafına, Yunanca yazıtın yer aldığı taş bir blok yerleştirilmiştir. Caminin horasan harçlı, taş örgülü yan ve arka duvarları orijinal hâlinde bırakılmış, eski ahşap çatısı tamamen kaldırılıp (düz dam), yerine kiremitli semerdan çatı yapılmıştır. Caminin bahçesinde İslâm mezarı olarak korunan, ancak doğu-batı yönünde uzanan mezarlar var (buraya açılan yeni mezarlar da diğerlerine uygun olsun düşüncesi ile doğu-batı yönünde yapılmaktadır!). Selçuklu Dönemine ait olduğu anlaşılan caminin bu bölgede aranan ve yıkıldığı düşünülen sahra camisi olma ihtimali yüksektir. Çorum İli, Kargı Köyü, Erkekaraağaç mevkiinde Roma yerleşimine işaret eden küplere ve çeşitli çanak çömlek tiplerine ait parçalar tespit edilmiştir. Osmancık, Çengele (Kale) Köyü, Ören mevki yola bakan yamaçlarda, Ortaçağ'a ait sırlı

seramik parçaları bulunmuştur. Parçalar geniş bir alana yayılmış durumdadır. Ayrıca, çevrede pöhrenlerin bulunduğu vatandaşlar tarafından beyan edilmiştir. Osmancık, Gürleyk mevki yakınlarında (Gürleyk 2) bir yol yapımı sırasında horasan harçlı bir yapının duvarlarının tahrip edildiği belirlenmiştir. Hemen yakında ve bir yükselti üstünde yer alan yine horasan harçlı ve burç şeklindeki dikdörtgen planlı bir oda korunmuş durumdadır.

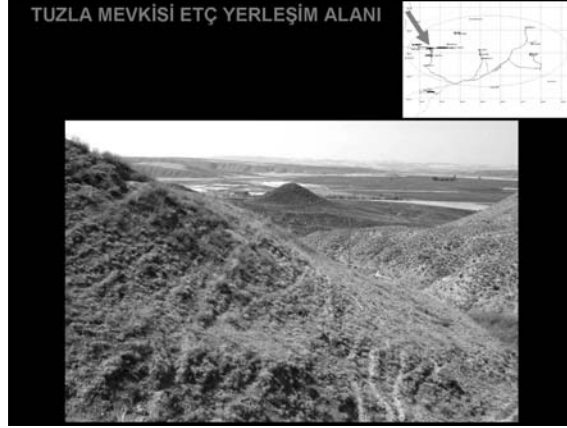
2005 yılı yüzey taramalarımız sırasında Osmancık İlçesi ve çevresinde Roma ağırlıklı yerleşimlerin yanı sıra Eski Tunç Çağı'na ait bir yerleşimin tespit edilmesi bölgedeki M.Ö. III. binyıl Hatti yayılımının tanımlanması için önem taşımaktadır. Bu nedenle 2006 yılında bu alan kapsamlı olarak tanımlanacaktır. Büyük olasılıkla bu bölgede beklenen M.Ö. II. binyıl yerleşimleri de önümüzdeki sezon aranmaya devam edilecektir. Çankırı bölgesinde ETÇ ve Eski Hitit yerleşimleri yoğun olarak görülmektedir. Tarama yaptığımız alanlarda şimdilik Hitit İmparatorluk Dönemine ait bir ize rastlanmamıştır.

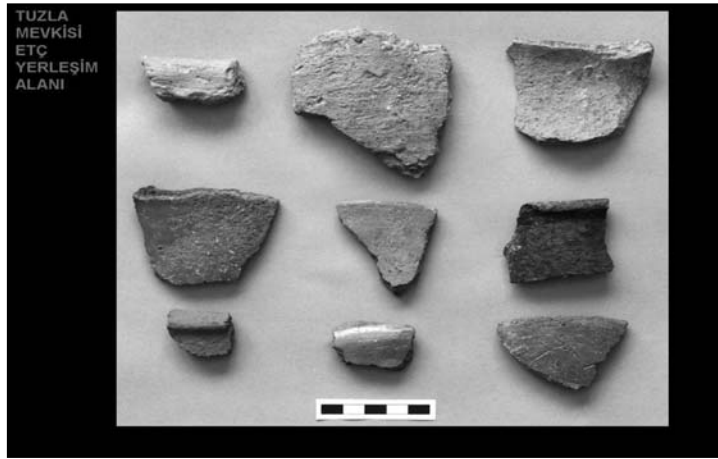
Harita

Plan

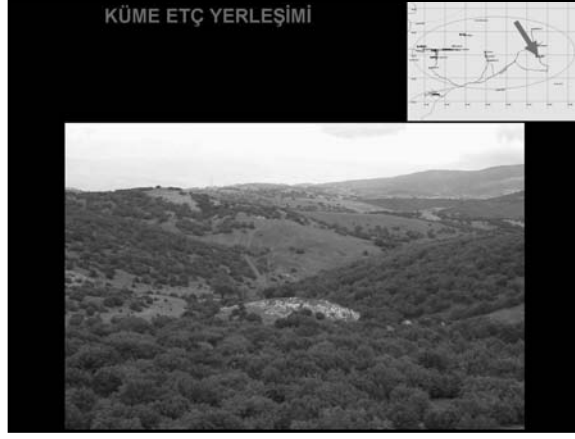
Resim: 1

Resim: 2

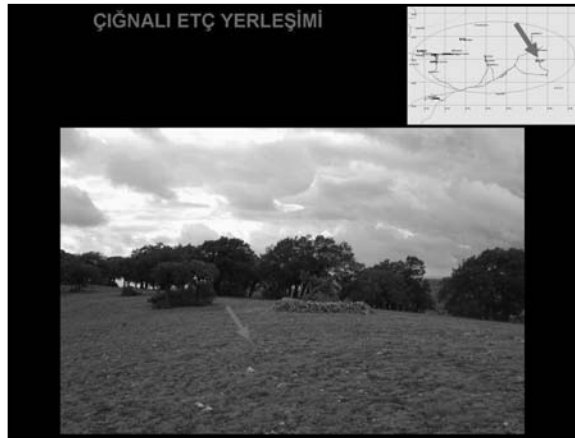
Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

NİF (OLYMPUS) DAĞI

ARAŞTIRMA PROJESİ: 2005 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI

Elif Tül TULUNAY*

Amaç ve Yöntem

İzmir İli'nin Buca, Kemalpaşa ve Torbalı ilçeleri sınırlarının kesişiminde konumlanan Nif (Olympus) Dağı'ndaki kültür varlıklarını belirlemek amacıyla başlattığımız araştırma projesi 2005 yılında arazi, laboratuvar ve kitaplık çalışmalarıyla sürdürülmüştür.

A) Arazi Çalışmaları

"Nif (Olympus) Dağı Araştırma Projesi 2005 Yılı Yüzey Araştırması", 01-12 Eylül 2005 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir¹. 2004 yılında yaptığımız ilk yüzey

* Prof. Dr. Elif Tül TULUNAY, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı 34134 Beyazıt-İstanbul/TÜRKİYE e-posta: ttulunay@istanbul.edu.tr
Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'nce desteklenmektedir. Proje No.lar, 1508/28082000; 238/29042004 ve 394/03062005.

1 T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, verdikleri izin (25. 08. 2005-B.16.0.AMG.0.10.00.02/713.1-124718); İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'ne, sağladıkları destek (Proje no: 394/03062005) ve İÜ Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na, görevlendirme için çok teşekkür ederim. "Nif (Olympus) Dağı Araştırma Projesi"nin 2005 yılı ekibinde toplam 27 kişi görev almıştır: klasik arkeologlar: Prof. Dr. Elif Tül Tulunay (proje başkanı-İÜ), Araş. Gör. Müjde Türkmen (doktora öğrencisi-İÜ), Gökür Bektaş, Aslı Gültekin, Damla Karaman, Yasemin Karaman, Esen Kaya ve Deniz Öztekin ile Tuna Sinan Derbentoğulları, Gülrü Evren Işınak, Emre Kavaklıoğlu, Erkut Ferhan Köprülü ve Nuray Özbilir (arkeoloji lisans öğrencileri-İÜ); Bizans sanatı uzmanları: Araş. Gör. Ayça Tiryaki (doktora öğrencisi-İÜ), Fatma Biter ve Özkan Yıldız (lisans öğrencisi-İÜ); mimari çizim, koruma ve onarım uzmanları: Çağlar Çakır, Yasin Kaya, Fatih Şahin (lisans öğrencileri-İÜ) ve Özcan Deniz (lisans öğrencisi-MSGSÜ); mühendisler: Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet Yüksel (uygulamalı jeofizik-İÜ), Yrd. Doç. Dr. Cahit Tağı Çelik (jeodezi ve fotogrametri-NÜ), Yrd. Doç. Dr. Ali Gürel (jeoloji-NÜ) ve Araş. Gör. Özgür Kurtuluş (yüksek lisans öğrencisi (uygulamalı jeofizik-DEÜ); Bakanlık temsilcisi: Zeynep Karakoyun (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü); Deyyan Tulunay ve Dr. Reşide Yüksel. Arazide bize katılamayan ekip üyemiz Arkeolog Mustafa Bilgin de laboratuvar ve kitaplık çalışmalarıyla Nif Dağı keramiğini değerlendirmiştir. Ekibimin özveriyle çalışan tüm üyelerine içtenlikle teşekkür ederim. Ayrıca, bize bu yıl da çok yardımcı olan Kemalpaşa, Buca ve Torbalı kaymakamlıklarına, İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı'na, İzmir Ulaştırma Genel Müdürlüğü (İZULAŞ), İzmir Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği (İESOB), Buca Birlik Otel, Güzelyalı Rotaract Kulübü ve İNCİ Holding yöneticilerine sonsuz teşekkürlerimizi sunarım.

araştırmasına² devamla, jeofizik ve mimari ölçüm-çizim ağırlıklı yürütülen, ayrıca, yörenin jeolojik yapısının ve kil ocaklarının da incelendiği Nif (Olympos) Dağı 2005 yılı arazi çalışmalarımızı üç ana başlık altında toplayabiliriz:

1- Arkeolojik İnceleme, Belgeleme ve Değerlendirme

2004 yılında GPS ile konumu belirlenip harita üzerine işlenmiş kalıntılarda incelemeler yapılarak, tarihlendirmeye ilişkin varsayımlar tartışılmış, özellikle yerleşimler ile nekropol alanlarının bağlantısı araştırılmıştır (Resim: 1). Çevrede, yeni kaçak kazılara rastlanmıştır, dağıtılmış keramik ve kemiklerden laboratuvar incelemesi için örnekler alınmış, iki adet dokuma tezgâhı ağırlığı (Resim: 2) bulunmuş, fakat önceden bildiklerimiz dışında yeni bir kalıntı saptanmamıştır.

Kalıntılarda dijital fotoğraf ve dıalar çekilmiş, eksik ölçü ve çizimler tamamlanmış, arşivlenen resimler geçen yıllarda çekilenlerle karşılaştırılmış, yıkılan duvarlar (Resim: 3, 4) ve yeni kaçak kazılar belirlenmiştir.

2004 yılında olduğu gibi, 2005 yılında da toplanan yüzey keramiği temizlenerek sınıflandırılmış, İzmir Müze Müdürlüğü'ne teslim edilmiş ve etüt için gerekli izin alındıktan sonra çizim ve fotoğraf çekimleri tamamlanarak analogiler yardımıyla değerlendirilmiştir.

2- Mimari Ölçüm ve Çizim

2005 yılı ölçüm çalışmaları, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından projemiz için alınmış olan "Garmin Etrex Vista GPS" ve Niğde Üniversitesi Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği Bölümü'nden sağlanan "Sokkia Set 600 Total Station" kullanılarak yapılmış ve kalıntılar 1/25000 ölçekli harita üzerine işlenmiştir.

Nif Dağı'nın batısındaki Kaynakkale'de³ ilk kez bu yıl gerçekleştirilen mimari ölçüm-çizim çalışmaları sonunda, kalenin planı çıkarılmış ve topografik haritaya geçirilmiştir (Resim: 5, 6).

2 E. T. Tulunay, "Nif (Olympos) Dağı Araştırma Projesi: 2004 yılı Yüzey Araştırması", AST 23, 2, 2006, s. 189-200.

3 Tulunay 2006, s. 191; Resim: 5.

Nif Dağı'nın doğusunda yer alan Balıcaoluk Kalesi'nde⁴, 2004 yılı yüzey araştırmamızda görev alan jeodezi mühendisi ve mimarlardan oluşan beş kişilik grup on gün boyunca ölçüm ve çizimler yapmıştı; fakat sonuç olarak proje başkanlığına, plan yerine yalnızca ölçüm noktaları ve alanda çizilen taslakların fotokopileri verildiğinden⁵, 2005 yılında Balıcaoluk Kalesi'nin yeniden ölçümü yapılmış, planı ve kısmen rölövesi çizilmiştir (Resim: 7, 8).

Dağ Kızılca Nekropolü'ndeki iki odalı mezar⁶ (Resim: 9) ile Başpınar⁷ ve Kozludere⁸ (Resim: 10, 11). Bizans yapılarının ölçüm ve çizimleri tamamlanmış, Savanda-Kız Kalesi'ndeki freskli mağaranın⁹ krokisi çizilmiştir (Resim: 12).

3- Jeofizik Araştırma

Nif Dağı 2005 yılı Yüzey Araştırması'nda yer altı, İÜ Mühendislik Fakültesi Jeofizik Mühendisliği Bölümü Uygulamalı Jeofizik Ana Bilim Dalı'ndan sağlanan ekipmanla yapılan GPR ölçümleriyle radargram kesitleri elde edilerek, geçen yıldan farklı bir metotla incelenmiştir.

Öncelikle, Karamattepe Nekropolü¹⁰ ile Başpınar Bizans yapısı¹¹ ve çevresinde, 2004 yılında DEÜ Sığ Jeofizik ve Arkeolojik Prospeksiyon Araştırma ve Uygulama Merkezi (SAMER) tarafından yapılan manyetik gradyent ölçümlerinden elde edilen yapı kalıntılarına ait anomalilere dik doğrultuda GPR radargram profilleri alınarak, yer altındaki yapıların konumunu netleştirmek amaçlanmıştır.

Yapı duvarlarının devamını, yapıların konumunu ve arkeolojik alanların yayılımını yüzeyden belirlemek amacıyla da, Karamattepe, Başpınar, Dağ Kızılca, Kaynakkale ve Kozludere'de jeofizik araştırma yapılmış ve birçok yerde ana kayaya ait tabaka eğimlerini kesen, mezar veya yapı kalıntısı olabilecek anomaliler saptanmıştır.

4 Tulunay 2006, s. 191; Resim: 2, 3.

5 Bkz. Tulunay 2006, s. 190.

6 Tulunay 2006, s. 192; Resim: 10.

7 Tulunay 2006, s. 191 vd.; Resim: 7.

8 Tulunay 2006, s. 192 vd.

9 Tulunay 2006, s. 193; Dpn. 7; Resim: 14.

10 Tulunay 2006, s. 190; Resim: 9.

11 Tulunay 2006, s. 190; Resim: 8.

B) Laboratuvar Çalışmaları

1- Kil Analizi

Nif Dağı'nda 8 ayrı yerden (*Başpınar 2005, Karamattepe 2005, Dağ Kızılca Köyü 2005, Top Yatağı-niş 2005, Balıcaoluk 2005, Savanda-freskli mağara 2005, Kaynakkale 2005, ve Kozludere-Gümüşhaneliler Yaylası 2005*) derlenen keramik parçaları ve çevrelerindeki en yakın ocaklardan alınan kil örneklerinin X-Işın Difraktogramları (XRD), Ankara'daki MTA laboratuvarlarında, Philips marka PW 3710 model cihazda Cu Anot kullanılarak elde edilmektedir. Şimdilik yalnızca Kemalpaşa (Nymphaion) yöresine ait kil yataklarından alınan numunenin ısınma kademelerine göre mineral ölçümleri araştırılabilmektedir.

2- Kemik İnceleme

Kaçak kazılarla açılan mezarlarda dağıtılmış kemiklerden alınan örnekler İÜ Veteriner Fakültesi Anatomi Laboratuvarı'nda incelenmiş, insan kemikleri yanı sıra saptanan ve olasılıkla aynı zamana ait olan hayvan kemiklerinde bıçak izleri görülmüş, dolayısıyla bunların etinin yenildiği düşünülmüştür¹². İnsan kemikleriyle bu hayvan kemiklerinin aynı mezarın içinden çıkıp çıkmadığı, kaçak kazıların buluntu ortamını bozması nedeniyle bilinmemektedir.

C) Kitaplık ve İnternet Çalışmaları

Nif (Olympos) Dağı'ndaki yerleşimlerle ilgili olarak antik ve modern kaynaklar ile internet siteleri taranmış, fakat çok az bilgiye ulaşılmıştır. Balıcaoluk Kalesi ve Kaynakkale ile Başpınar ve Kozludere Bizans Yapılarının ve Dağ Kızılca'daki iki odalı mezarın en yakın benzerleri yayınlardan araştırılmaktadır.

Bulgular

Kaynakkale: 2004 yılı yüzey araştırmamızda "Kaynakkale" adıyla sit alanı olmasını önerdiğimiz, İzmir'in Buca İlçesi Kaynaklar Beldesi'ndeki Hellenistik Dönem kalesinin, İzmir 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 17. 12. 1998 gün ve 7688 sayılı kararıyla, "1. Derece Arkeolojik Sit Alanı" olarak tescil edildiği bu yılki araştırmalarımızda saptanmıştır.

¹² İÜ Veteriner Fakültesi Anatomi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi Doç. Dr. Vedat Onar'a verdiği bu bilgiler için içtenlikle teşekkür ederim.

1999 yılında bu yöreye yaptığımız ilk gezilerden¹³ de önceki bir tarihte “Sit Alanı” ilân edilmiş olan bu kalede herhangi bir arkeolojik çalışma yapıldığına ilişkin bir bilgiye ve “Kaynakkale”nin, bu yıl ekibimiz tarafından çizilen ve topografik haritaya işlenen planından (Resim: 5, 6) daha önce çizilmiş bir planına erişilmemiştir.

Kalede kaçak kazılar sürmektedir ve geçen yıl sağlam olan bir duvarın dinamitlenerek yıkıldığı belirlenmiştir (Resim: 3, 4).

Balıcaoluk Kalesi: Balıcaoluk Kalesi’nde, ölçüm ve çizim çalışmaları (Resim: 7, 8) yanı sıra bu yıl yine yüzey taraması yapılmış, “Kuleyıkı” yakınında iki adet dokuma tezgâhı ağırlığı (Resim: 2) bulunmuş ve envanterlik eser olarak İzmir Arkeoloji Müzesi’ne teslim edilmiştir.

Kale çevresinde yapılan incelemelerde, aralarından modern yol geçen “Karamattepe” ile “Atizi” mevkilerindeki nekropollerin birbiriyle ilgili ve bu yerleşmeye ait oldukları görüşü açıklık kazanmıştır.

Başpınar Bizans Yapısı: Balıcaoluk Kalesi yakınındaki Başpınar Bizans yapısı ve çevresi, Nif Dağı’nda en yoğun kaçak kazı yapılan yer görünümündedir. Bu yıl, yapının güneyinde bir mezarın açıldığı ve çevreye yayılmış kemiklere göre burada birden fazla gömü bulunduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, yapının altına doğru kepçe ile kazı yapıldığı saptanmıştır.

Yapının ayakta duran kısımları da derine inen kaçak kazılar nedeniyle yıkılmak üzeredir. Başpınar’da, bu yıl, henüz kaçak kazıların dağıtmadığı bir alanda yapılan jeofizik araştırmalarda, yapı kompleksinin devamı olabilecek çok derine inen muntazam duvarların varlığı görülmüştür (Resim: 13).

Dağ Kızılca Nekropolü: Dağ Kızılca’da ilk kez bu yıl, iki odalı mezar (Resim: 9) ve çevresinde jeofizik araştırmalar yapılmış (Resim: 14) ve burada hem kaçak (yeni) kazılmış hem de yeraltında henüz ulaşılmamış mezarlardan oluşan büyük bir nekropol alanı saptanmıştır. İki odalı mezar haricinde plan ve çizimleri yapılan diğer mezarların taşları, büyük ölçüde dağıtılmıştır; fakat genelde tek odalı tipte ve daha küçük boyutlu oldukları anlaşılmaktadır. Bu nekropol alanının kıymetli buluntular verdiği yayınlardan bilinmektedir¹⁴. Dağ Kızılca Nekropolü’nün de sit alanı ilân edilmesi gerekmektedir. Geçen yıl, iki odalı mezar için bu öneri tarafımızdan sunulmuştur.

¹³ Tulunay 2006, s. 189, Dpn. 1.

¹⁴ Bkz. Tulunay 2006, s. 192 ve Dpn. 5.

Kozludere Bizans Yapısı: Mimari ölçüm ve çizimini (Resim: 10, 11) yapmak üzere gittiğimiz bu ilginç planlı yapıda, yeni kaçak kazılarla mekânların hayli derinleştirilmiş ve çok sayıda kemik bulunmuş olduğunu gördük. Geçen yıl da bu yapının mezar işlevinde kullanıldığı düşünülmüştü.

Savanda-Bizans, Freskli Mağara: Savanda (Kız) Kalesi'ndeki mağaranın tavanındaki çok renkli freskleri koruma altına almak amacıyla bu yıl ön çalışmalar yapmak üzere tırmandığımız "freskli mağara"nın, resimlerini dökülmüş ve önündeki Bizans Dönemi duvarlarını yıkılmış bulduk. Kalan resimlerin, artık onarım için yeterli olmadığı ve koruma altına alınması gerekmediği anlaşıldı; sadece mağaranın ölçümü ve krokisi (Resim: 12) yapıldı. Ayrıca tüm mağara ve çevresi ölçek ve yön göstergeli fotoğraflarla belgelenerek, eski haliyle karşılaştırılmak üzere arşivlendi.

Sonuç

"Nif (Olympos) Dağı Araştırma Projesi" kapsamında bugüne dek yaptığımız bilimsel araştırma, inceleme ve belgeleme çalışmaları, yörenin kültür varlıklarını saptamak açısından büyük önem taşımakla birlikte, yetersizdir. Çünkü bugün Nif (Olympos) Dağı'nda görülen başlıca kalıntılar Bizans Dönemine (M.S. 13. yüzyıl/Laskarisler) ve Hellenistik/Klasik dönemlere tarihlenseler de, yüzey keramiği çok daha erkene (M.Ö.7. yüzyıla) inmektedir. Nif (Olympos) Dağı'nın Karabel anıtı yakınındaki doğu kesiminde, M.Ö. 2. binyılda Seha ile Mira ülkeleri sınırlarının kesiştiği göz önüne alınırsa, buralarda, kaynaklarda hiç sözü edilmeyen veya adı geçtiği hâlde yeri saptanamayan erken yerleşimlerin gün ışığına çıkma olasılığı vardır; bu yerlerin defineciler tarafından dağıtılması önlenerek, bilimsel yöntemlerle kazılması ve yayınlanması, Batı Anadolu arkeolojisi için çok önemli bulgular ortaya koyabilir. Bu inançla Nif (Olympos) Dağı'nda hedeflediğimiz arkeolojik kazılara, 2006 yılında başlamayı umuyoruz.

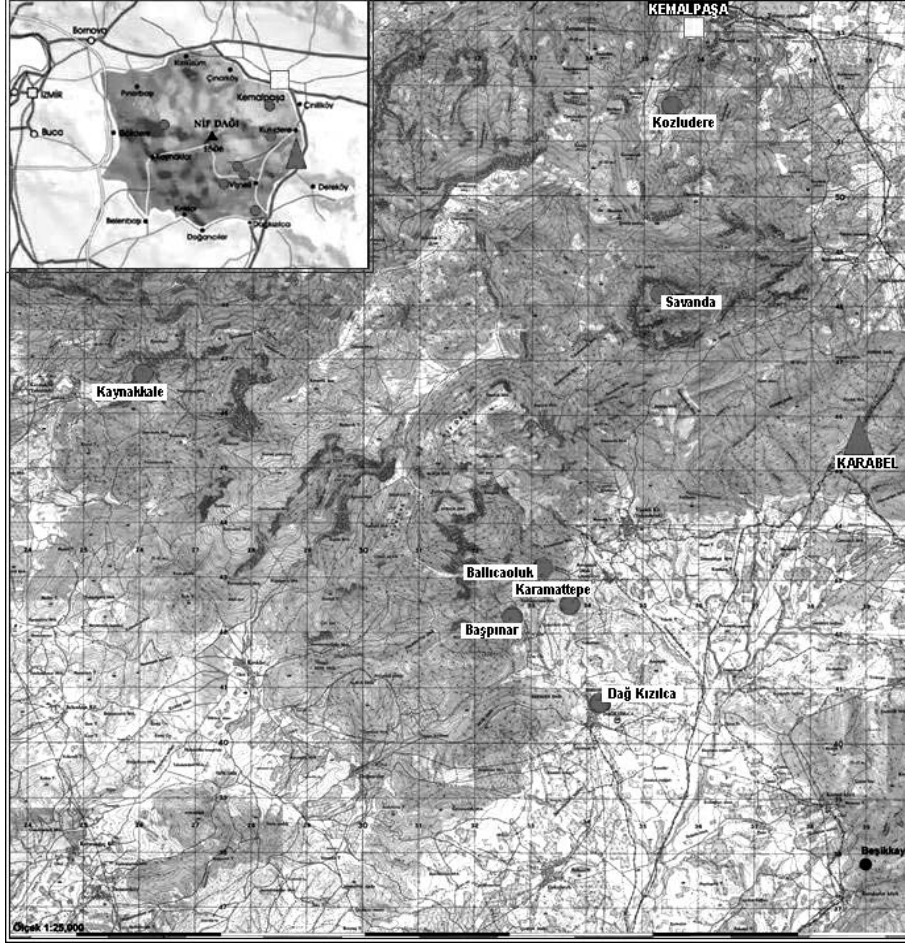
Kısaltmalar

Tulunay 2006 E. T. Tulunay, "Nif (Olympos) Dağı Araştırma Projesi: 2004 Yılı Yüzey Araştırması", AST 23, 2, 2006, s. 189-200.

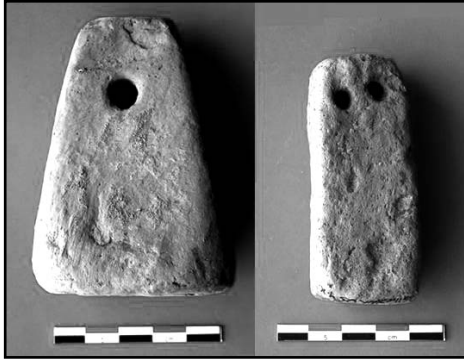
Bkz./bkz. Bakınız

Dpn. Dipnot

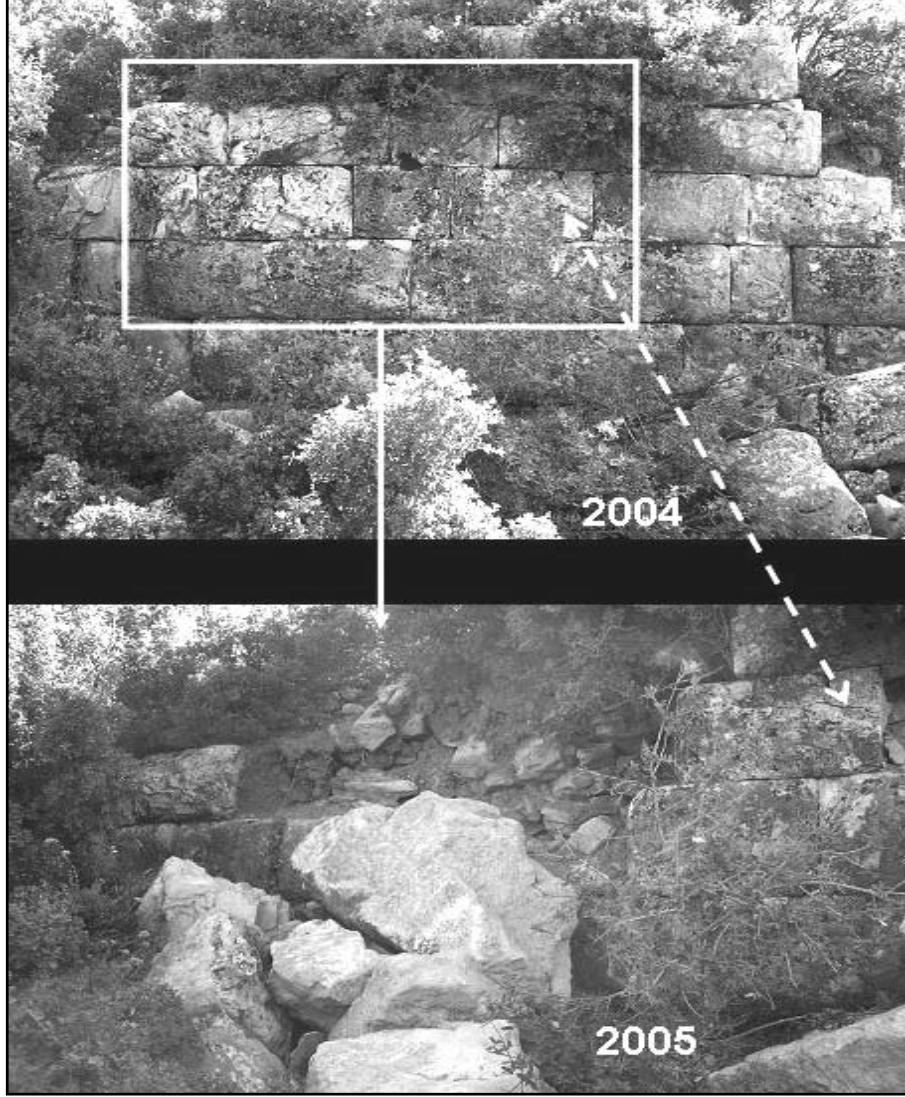
vd. ve devamındaki sayfa

Resim 1: Nif (Olympos) Dağı'ndaki yerleşim alanları ve nekropoller

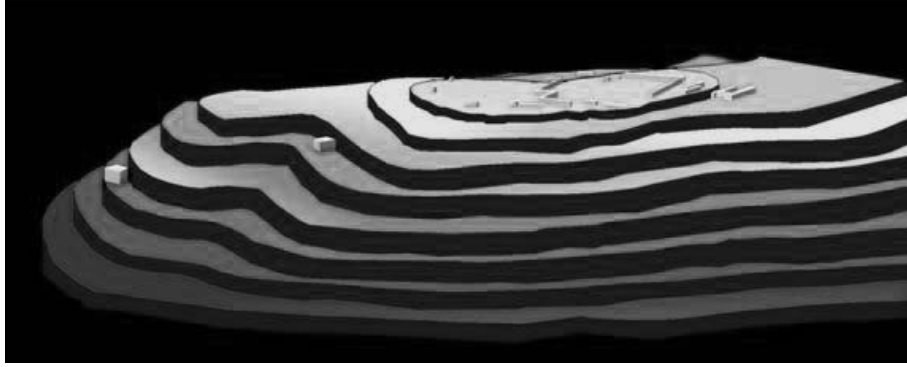
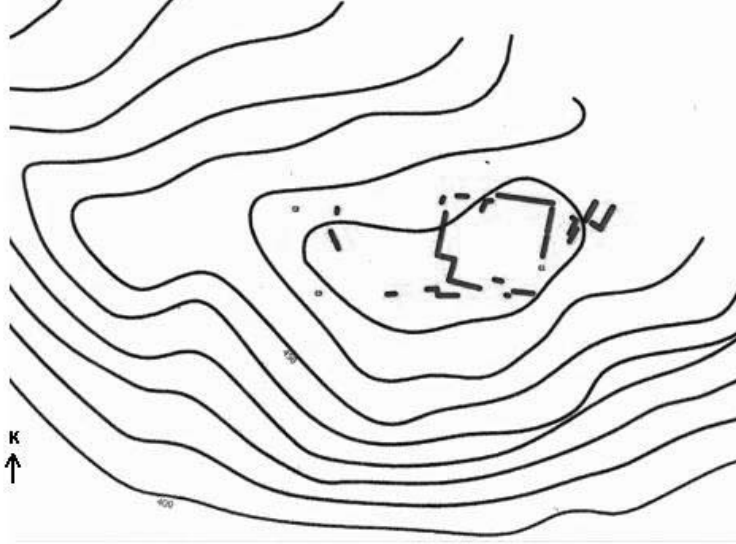

Resim 2: Balıcaoluk-Kuleyıkı çevresinde
2005 yılında bulunan dokuma
tezgâhı ağırlıkları

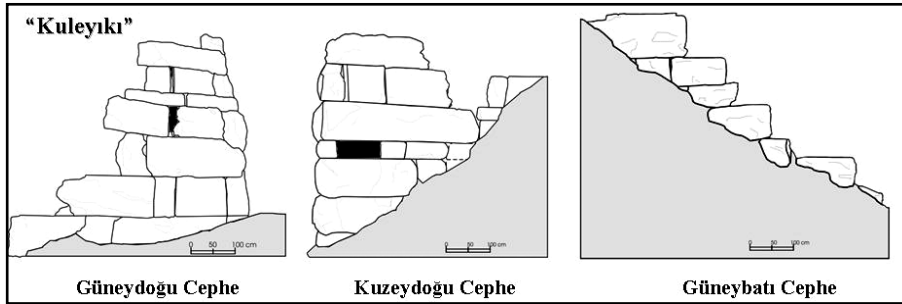
Resim 3: Kaynakkale-kuzeybatı duvarın sağlam (2004) ve yıkılmış (2005) görünümü

Resim 4: Kaynakkale, kuzeybatı duvarın sağlam (2004) ve yıkılmış (2005) görünümü

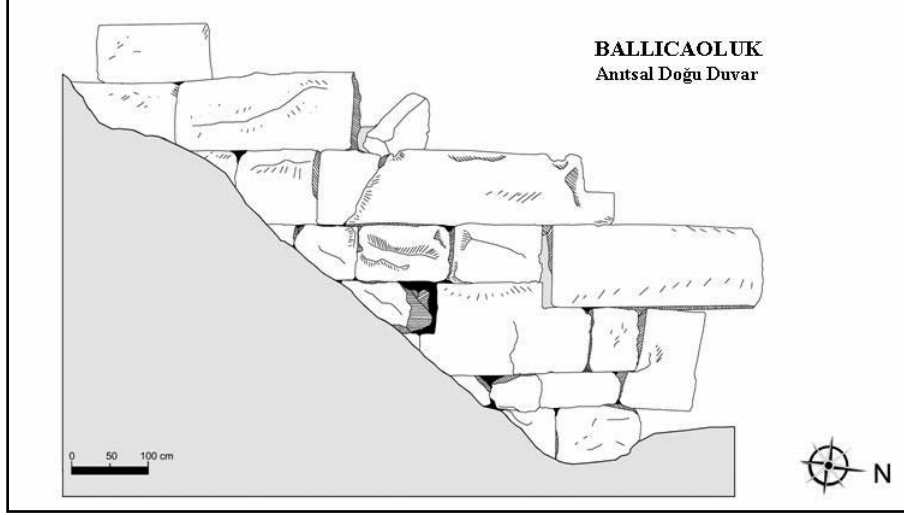

Resim 5: Kaynakkale, plan ve topografik maket

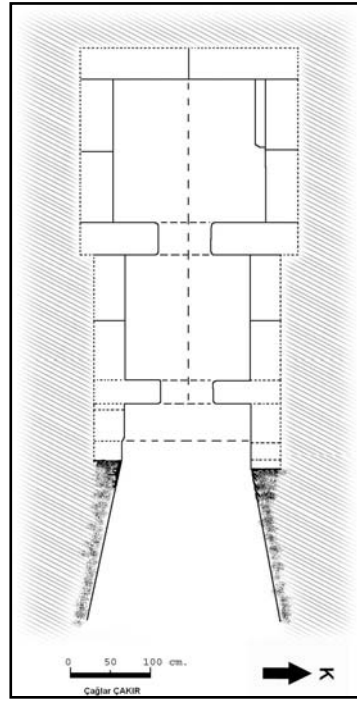
Resim 6: Kaynakkale, plan ve topografik maket

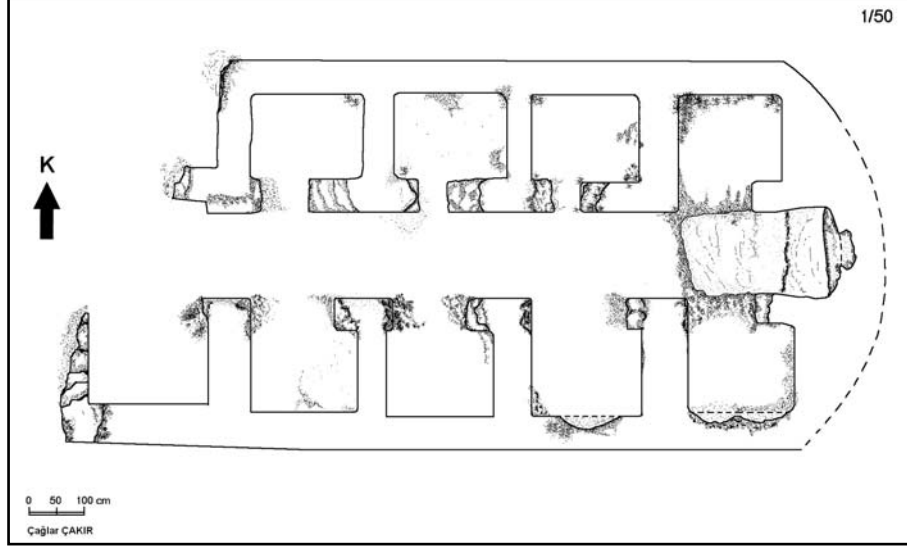
Resim 7: Balıcaoluk, Kuleyıkı dış cephe rölevelleri

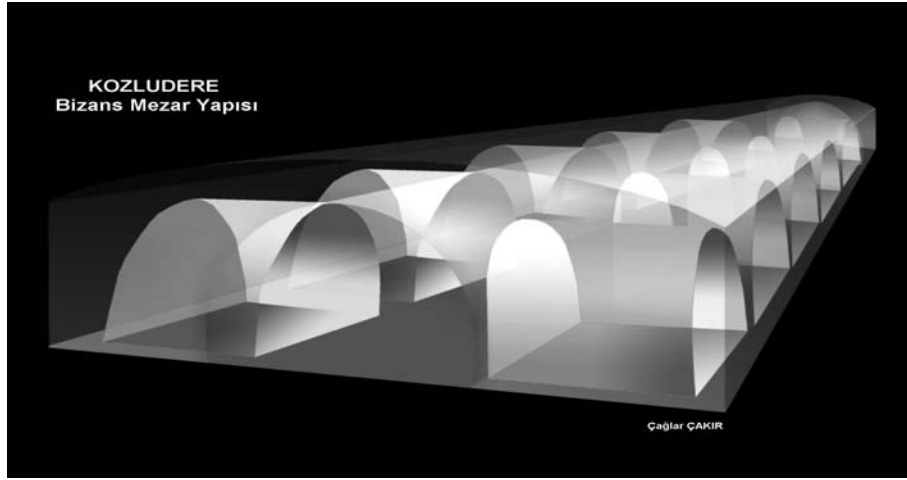
Resim 8: Ballicaoluk, anıtsal doğu duvar dış rölövesi

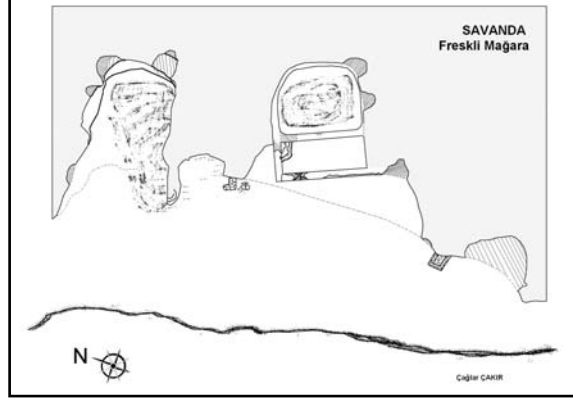
Resim 9: Dağ Kızılca, iki odalı mezarın planı

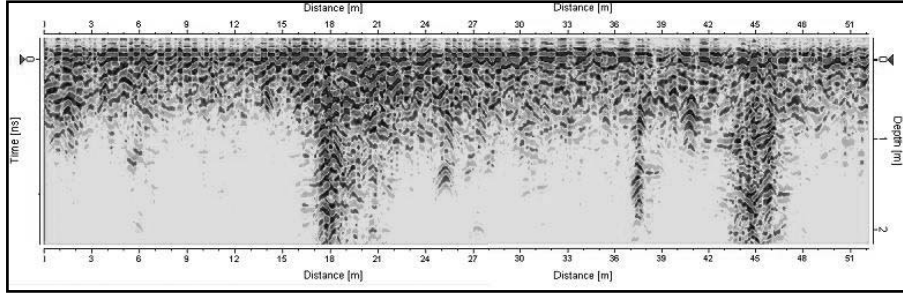
Resim 10: Kozludere, Bizans yapısının planı

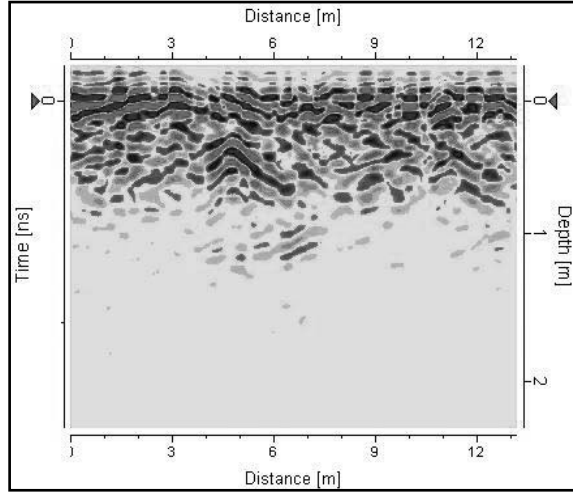
Resim 11: Kozludere, Bizans yapısının 3 boyutlu modeli

Resim 12: Savanda, freskli mağaranın krokisi

Resim 13: Başpınar, Bizans yapısı, 2005 jeofizik/GPR profilleri

Resim 14: Dağ Kızılca Nekropolü, 2005 jeofizik/GPR profilleri

ARTVİN ve ERZURUM İLLERİ ÇORUH VADİSİ'NDEKİ TARİHÎ YOLLAR ve KÜLTÜR VARLIKLARI YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2005

Osman AYTEKİN*

Bu konuda, beşincisini gerçekleştirdiğimiz yüzeysel araştırmamızın içeriği Çoruh Irmağı havzasında yapımına; 1998-1999 yıllarında başlanan ve henüz başlanmamış olan hidro-elektrik amaçlı barajların güzergâhlarında yer alan kültür varlıkları ile tarihî yolların tespit ve incelemelerinden oluşmaktadır.

Söz konusu araştırma; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri çerçevesinde, TÜBİTAK, Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü, YYÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı ve Artvin Valiliği'nin katkılarıyla, Bakanlık elemanı Trabzon Müzesi Müdürlüğü Uzmanı Halil Coşar'ın temsilciliğinde, 19.08.2005-03.09.2005 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

2005 yılı araştırma sezonunda, bundan önceki yıllarda da araştırması yapılan Muratlı, Deriner, Bayram, Artvin ve Yusufeli baraj sahalarında çalışılmış olup ekseriyeti ilk kez tarafımızca belgelenen 11 ev, 3 cami, 2 köprü ve 1 su değirmeninden oluşan toplam 17 kültür varlığı plan bazında incelenmiştir. Bunlardan, Camili Köyü Camii, Öğdem Köyü Camii ve Efeler Köprüsü-II doktora tezi kapsamında, detaylı incelenemediğinden dolayı tekrar ele alınmıştır. Bunlarla birlikte, araştırma kapsamında bulunan Erzurum İli'nin Oltu, Olur ve İspir ilçelerinde gelecek yıllardaki incelemelerimize hazırlık amacıyla kısa süreli araştırma gezisi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, çeşitli etnografik nitelikli eserler ile tarihî yol ağının belirlenmesine de çalışılmıştır.

MURATLI BARAJ SAHASI (BORÇKA İLÇESİ)

Camili Camii: Borçka İlçesi'ne bağlı Camili Köyü'nün Merkez Mahallesi'nde yer alan yapı; taştan yüksekçe tutulan su basmanı üzerine oturmakta olup tek

* Doç. Dr. Osman AYTEKİN, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Van/TÜRKİYE

katlı, tek minareli ve kırma çatılıdır. Kuzeyinde basitçe sundurmalı son cemaat yeri ve burası ile bağlantılı bir çeşmesi bulunmaktadır. Cami tümüyle ahşap malzeme ile ve çantı tekniği ile yapılmıştır (Resim: 1).

Tarafımızca 1995 yılında incelemesi yapılan ve tanıtılan caminin5 orijinal kitabeye sahip olmadığı ve sonradan yazılıp giriş kısmına konan levhaya dayanarak 1855 tarihli olduğunu belirtmiştik. Ancak, yeniden yaptığımız incelemelerde, minber kapısı üstündeki kartuş içinde yer alan yazıtına göre H. 1291 (M. 1874) tarihinde yaptırılmış olduğu anlaşılmıştır. Yine, caminin daha önce plan ve rölövesini alamadığımız için bu kez mimari ölçüm işlemi de gerçekleştirilmiştir. Böylece; harimin içten 11.07x12.90 m. ölçülerinde, kuzey-güney doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen plana sahip olduğu görülmüştür. Kuzeyindeki etrafı açık, sundurma şeklindeki son cemaat yeri ise, 2.25x7.30 m. ölçülerinde olup buranın batı bölümü imam odası olarak düzenlenmiştir.

Günümüzde ibadete açık olan camide, köy halkının kendi olanakları ile bazı tadilatlar yapılmıştır. Cami imam-hatibi Hüseyin Peker'den edindiğimiz bilgiye göre 1965-1968 arasında mahfilin yan kolları, Osman Şahin'in katkılarıyla eklenmiştir. 1951 yılında tek şerefli ahşap minaresi yapılmış ve caminin batı cephesine ahşap kakmalar çakılmıştır. 1978 yılında, doğu cephesine galvanizli sac kaplaması yapılmıştır. Ayrıca, çatı örtüsü saca dönüştürülmüştür. Bunların yanı sıra, doğu cephesinden harime giriş sağlayan kapı ile farklı cephelerde dört adet pencere kapatılmıştır. Pencere çerçeveleri yenilenmiştir. Harimin iç duvarlarına beyaz yağlı boya sürülmüştür.

Yapı; dış tarafı sade, iç tarafı ise çeşitli özgün süslemeleri ile dikkat çekmektedir (Resim: 2). Baraj su kotunun üstünde yer almaktadır.

Efeler Köprüsü-I: Borçka İlçesi'ne bağlı Efeler Köyü sınırları içerisinde bulunan köprü; kaba yonu taş ve kireç harcıyla inşa edilmiş olup tek gözlü ve yuvarlak kemerlidir (Resim: 3).

Kitabesi bulunmayan ve herhangi bir yayında adı geçmeyen köprünün, yöredeki diğer köprülerle karşılaştırıldığında, Ortaçağ'a ait olabileceğini ve çevre köyler arasındaki dönemin patika yol ağı üzerinde olması ile dikkat çekmektedir.

Yapı, Camili Köyü'nden Efeler Köyü yönüne devam eden stabilize yolun hemen üst yanında, köy yönünden gelen Vaşiyet Deresi'nin üzerinde

bulunmaktadır. Kemer açıklığı 5.90 m., kemer genişliği ise 2.10 m.dir. Günümüzde işlev görmeyen ancak sağlam durumda olan köprü yosun, sarmaşık ve çeşitli çalılıklarla kaplanmış durumdadır. Baraj su kotunun üstünde yer almaktadır.

Efeler Köprüsü-II: Borçka İlçesi'ne bağlı Efeler Köyü sınırları içerisinde bulunan köprü; kaba yonu taş ve kireç harcıyla inşa edilmiş olup tek gözlü ve yuvarlak kemere sahiptir.

Kitabesi bulunmayan ve tarafımızca 1995 yılında tespit edilerek kısaca tanıtımı yapılan köprünün Ortaçağ'a ait olduğunu tahmin etmekteyiz.

Yapı; Camili Köyü'nden Efeler Köyü yönünde bağlantı kuran stabilize yolun üstünde, Efeler Köprüsü-I'nin ilerisinde, köyün alt yanında yer almaktadır.

Orijinalde yapının, Beyazsu ve Naçadirev derelerinden meydana gelen Efeler Çayı'nın üstünde yer aldığı anlaşılmaktadır. Ancak, dere yatağının zamanla yatak değiştirmesi sonucu işlevsiz kaldığı görülmektedir. Ayrıca, çayın büyük olması nedeniyle günümüze geldiği gibi tek gözlü değil, birkaç gözlü olabileceği tahmin edilebilir. Kemer açıklığı 7.37 m., kemer genişliği ise 2.25 m.dir. Günümüzde sağlam durumda olan ve içinden araç yolunun geçtiği köprü; yosun, sarmaşık ve çeşitli çalılıklarla kaplanmıştır. Baraj su kotunun üstünde yer almaktadır.

DERİNER BARAJ SAHASI (ARTVİN MERKEZ İLÇESİ)

Harun Kılıç Evi: Artvin Merkez İlçe'ye bağlı Zeytinlik Köyü'nde bulunan konut; taş ve ahşap malzemenin kullanımı ile inşa edilmiş olup zemin üzeri iki katlı ve kırma çatılıdır. Çatı oluklu kiremitle kapatılmıştır.

Kitabesi bulunmadığından kesin olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Muhtemelen, XIX. yüzyıl yapısıdır.

Ön cephesi doğu yönünde olmak üzere, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde kareye yakın dikdörtgen bir plana sahiptir ve hafif meyilli bir zemin üzerine oturmaktadır.

Dıştan, 9.55x11.00 m. ölçüsündeki zemin kat; açık bir avlu ve bu avluya açılan, iki oda, bir ambar ile orijinalliğini korumaktadır. Odaların ikisinde de girişin karşısında bugün kullanılmayan ocak ve iki yanında ahşap dolap nişi bulunmaktadır. Soldaki odada sağdakinden farklı olarak ışık almayı sağlayan

küçük bir mazgal pencere vardır. Zemin katına giriş güneydoğu cephesinden sağlanmaktadır.

Yapıdaki ahşap direkler ve kirişlerde çeşitli ahşap oyma süslemelere yer verilmiştir. Baraj sularının etkisi altındadır.

Fikriye Şimşir Evi: Artvin Merkez İlçe'ye bağlı Zeytinlik Köyü'nde bulunan konut; taş ve ahşap malzemenin kullanımı ile inşa edilmiş olup bodrum, zemin ve zemin üzeri iki katlıdır. Kıрма çatılı olan yapı oluklu kiremitle kapatılmıştır (Resim: 4).

Kitabesi bulunmadığından kesin olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Muhtemelen, XIX. yüzyıl yapısıdır.

Ön cephesi doğu yönünde olmak üzere, kuzeydoğu-güneybatı istikametinde kareye yakın dikdörtgen bir plana sahiptir ve hafif meyilli bir zemin üzerine oturmaktadır.

Dıştan, 9.76x10.13 m. ölçüsündeki zemin katın altında, binanın arka tarafından görünmeyen ve zemin katın hizasından 0.30 m.lik bir çıkıntı yapan bir bodrum kat vardır. Bodrum kat, günümüzde yakacak odunların depolandığı iki odadan oluşmaktadır. Odalara giriş güneydoğu cephesinden sağlanmaktadır.

Zemin katına giriş önceden kuzeydoğu cephesinde şu anda bulunmayan merdivenden sağlanmaktaydı, günümüzde ise birinci katın güneydoğu cephesinde bulunan merdivenden sağlanmaktadır. Bu kat, açık bir avlu ve bu avluya açılan iki odadan oluşmuştur. Avluda; taşlarla örülmüş ve hâlen açık bir ocak ve iki tane ahşap dolap nişi vardır. Solda kalan odada, iki tane ahşap dolap nişi bulunmaktadır. Sağdaki odada ise; giriş kapısının tam karşısında bir ocak, ocağın solunda ve sağında ise ahşap dolap nişleri vardır. Ayrıca bu odada kuzeydoğu cephesinde bulunan ve ışık almayı sağlayan küçük bir mazgal pencere ve sağında bir ahşap dolap nişi bulunmaktadır.

Ayrıca köydeki diğer evlerden farklı olarak, ambarın arka kısmında oluşturulan 0.68 m.lik bir koridor, her iki odadan açılan kapılarla; bu iki odayı birbirine bağlamaktadır. Baraj sularının etkisi altındadır.

Yusuf Ağa Konağı: Artvin Merkez İlçe'ye bağlı Zeytinlik Köyü'nde bulunan konut; taş ve ahşap malzemenin kullanımı ile inşa edilmiş olup, zemin, zemin üzeri iki katlı ve çatı katından oluşmaktadır. Semerdam çatılı olan yapı, oluklu kiremitle kapatılmıştır (Resim: 5).

Bu yapı adından da belli olacağı gibi dönemin ağası olarak yaşayan birine ait olduğu için yapının bahçesinde; samanlık, altı fırın ve kiler, üstü işçilerin kaldığı yer, ahır-merek ve ağanın oturduğu asıl konak yapısı bulunmaktadır. Ayrıca konağın bahçe sulamasını sağlayan bir su arkı da bahçesinden geçmektedir.

Kitabesi bulunmadığından kesin olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Muhtemelen, XIX. yüzyıl yapısıdır.

Öncephesi doğu yönünde olmak üzere, kuzeydoğu-güneybatı istikametinde kareye yakın dikdörtgen bir plana sahiptir ve hafif meyilli bir zemin üzerine oturmaktadır.

Dıştan, 8.96x11.12 m. ölçüsündeki zemin katına giriş, güneydoğu cephesinden sağlanmaktadır. Zemin kat; açık bir avlu, bu avluya açılan 3 oda ve yukarı çıkışı sağlayan ahşap bir merdivenden oluşmaktadır. Güneybatı cephesindeki odada üç tane zeytin kuyusu bulunmaktadır. Diğer iki odada ise; giriş kapısının tam karşısında bir ocak vardır.

Bu yapıda da yine merdivenlerin üstü ahşap bir kapakla kapatılmıştır. Ayrıca sütun ve korkuluklardaki süslemeler ilginç ve orijinalliğini korumaktadır. Baraj sularının etkisi altındadır.

Süleyman Yelkenci Evi: Artvin Merkez İlçe'ye bağlı Zeytinlik Köyü'nde bulunan konut; taş ve ahşap malzemenin kullanımı ile inşa edilmiş olup zemin ve zemin üzeri iki katlıdır. Kıрма çatılı olan yapı oluklu kiremitle kapatılmıştır (Resim: 6).

Kitabesi bulunmadığından kesin olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Muhtemelen, XIX. yüzyıl yapısıdır.

Öncephesi doğu yönünde olmak üzere, kuzeydoğu-güneybatı istikametinde kareye yakın dikdörtgen bir plana sahiptir ve hafif meyilli bir zemin üzerine oturmaktadır.

Dıştan, 9.30x9.55 m. ölçüsündeki zemin kat; açık bir avlu, bu avluya açılan 3 oda ve bir zeytin kuyusundan oluşmaktadır. Bu üç odadan ortada olan samanlık olarak kullanılmıştır. Sağındaki odada; giriş kapısının tam karşısında bir ocak ve ocağın sağında ise ahşap bir dolap nişi vardır. Aynı zamanda bu odanın giriş kapısının hemen solunda ışık almayı sağlayan küçük bir pencere

vardır. Ortadaki odanın solundaki odada ise; giriş kapısının tam karşısında bir ocak ve ocağın solunda ahşap bir dolap nişi bulunmaktadır. Odanın güneybatı cephesinde ışık almayı sağlayan küçük bir mazgal pencere vardır.

Yine bu yapıda da sütunlarda ve kapı yüzlerinde bulunan süslemeler güzel ve orijinaldir. Baraj sularının etkisi altındadır.

Hayrettin Çoruh Evi: Artvin Merkez İlçe'ye bağlı Oruçlu Köyü'nde bulunan konut; taş ve ahşap malzemenin kullanımı ile inşa edilmiş olup zemin üzeri iki katlı ve semerdam çatılıdır (Resim: 7).

Kitabesi bulunmadığından kesin olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Muhtemelen, XIX. yüzyıl yapısıdır.

Ön cephesi doğu yönünde olmak üzere, kuzeydoğu-güneybatı istikametinde kareye yakın dikdörtgen bir plana sahiptir ve hafif meyilli bir zemin üzerine oturmaktadır.

Dıştan, 7.97x8.36 m. ölçüsündeki zemin kat; kuzeydoğu ve güneybatı cephesine eklenen mutfak ve banyo mekânları ile ve sonradan kapatılan avlusuyla orijinal hâlini kaybetmiştir. Zemin katına giriş güneydoğu cephesinden sağlanmaktadır. Bu kat avlunun kapatılmasıyla oluşan bir salon ve salona açılan iki odadan oluşmuştur. Salonda birinci kata çıkışı sağlayan bir merdiven vardır. Salona girince solda kalan odanın, giriş kapısının tam karşısında şu anda kapatılmış olan bir ocak, ocağın solunda gusülhane ve sağında ahşap bir dolap nişi bulunmaktadır. Sağdaki odada ise yine giriş kapısının tam karşısında kapatılmış bir ocak, ocağın solunda ve sağında ise halen kullanılan ahşap dolap nişleri vardır.

Bu ev; ambarın iç bedenine yapıştırılmış olarak bulunan 1886 tarihli Rus gazetesinden ve içinde yaşamakta olan sahibi Osman Aybers'in anlattıklarına göre köydeki en eski evlerden biridir. Baraj sularının etkisi altındadır.

BAYRAM BARAJ SAHASI (ŞAVŞAT İLÇESİ)

Çayağzı Camii: Şavşat İlçesi'ne bağlı Çayağzı Köyü'nün girişinde ve köye ulaşım sağlayan araç yolunun hemen alt tarafında yer alan yapı; zemininde taştan medrese, üstünde ise tümüyle ahşap malzeme ile ve çantı tekniğiyle yapılmış tek katlı cami kısmından oluşmaktadır. Kırmızı çatılı ve minaresizdir. Cami kısmının batı cephesi boyunca uzanan ve harime geçişi sağlayan

balkonu, kuzey yönünde ise yöredeki sivil evlere benzer şekilde dizayn edilmiş çardak şeklinde son cemaat yeri bulunmaktadır (Resim: 8).

Yapının, medreseye girişi sağlayan kapı kemeri üzengisinin sağ yanına yerleştirilen Osmanlıca kitabesine göre H. 1292 (M. 1875) tarihinde yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Cami kısmına girebilmek için; öncelikle batı yönündeki 1.37 m. genişliğe sahip kapılı balkon geçildikten sonra, içten 2.25x7.60 m. ölçüsündeki etrafı açık ön avluya (son cemaat yeri) ulaşılması gerekmektedir. Buradan, harimin kuzey cephesinde yer alan yuvarlak kemerli ve ahşap kanatlı kapı ile caminin içine girilmektedir. Harim içten, 6.35x7.10 m. ölçülerinde ve kuzey-güney doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen plana sahiptir. İç kısım, giriş kapısının sol yanından yükselen ahşap merdivenle çıkılan ve son cemaat yerinin üstüne doğru da genişleyen köşklü “U” biçimli mahfil bölümüne sahip olup dört ahşap direk üzerine oturtulmuştur. Güney duvarının ortasına kaş kemerle sonlanan yarım silindirik formlu ahşap mihrap, hemen sağ yanına ahşap minber, sol köşeye ise yine ahşaptan vaaz kürsüsü yerleştirilmiştir. On adet ahşap direk taşıyan düz ahşap tavanın ortasında, ikili kare çerçeve içine alınmış sekizgenden gelişen onaltı kollu göbek süsüne yer verilmiştir (Resim: 9). Harimin içi; üç tanesi altta, altı tanesi ise üstte olmak üzere toplam dokuz pencere ile aydınlatılmıştır. Harimin dış tarafı oldukça sade tutulmuşken iç tarafının; mihrap, minber, vaaz kürsüsü, mahfil köşkü, tavan ve kirişlerinde doğal boya ve ahşap oyma tekniğiyle oluşturulmuş çeşitli süslemelere sahiptir.

Kuzey cephesindeki dilimli yuvarlak kemerli ve ahşap kanatlı kapı ile girilen medrese kısmı dıştan 6.66x9.55 m. ölçülerinde olup kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Güney cephesi toprak kısmına geldiği için bu yönde penceresi bulunmamaktadır. Diğer üç cephesinde ikişerden toplam altı pencereye sahiptir. Bunlarda sadece batı cephesindekiler mazgaldır. İç kısmının orijinal yapısı değiştirilmiş ve bir zaman imam lojmanı olarak kullanılmıştır. Bu şekli ile iki oda, bir banyo-tuvalet ve “L” şeklinde büyükçe bir holden oluşmaktadır. Medresenin kuzey cephesinde devşirme malzeme kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kapının kemer sövelerinde kabartma şeklinde işlenen kama, tabanca ve çeşitli geometrik süslemelerle hareketlilik sağlanmıştır. Günümüzde medrese kısmı kullanılmamaktadır. 1970’li yıllarda,

çatısı sac örtüyle yenilenmiştir. Cami günümüzde ibadete açık bulunmaktadır. Baraj su kotunun üstünde yer almaktadır.

Çayağzı Su Değirmeni: Şavşat İlçesi'ne bağlı Çayağzı Köyü'nün sınırları içerisinde, Şavşat Çayı'nın kıyısında, köye çıkış sağlayan stabilize yolun kavşak noktası yakınında ve Dengacavur mevkiinde yer almaktadır. Yapı, dıştan 5.54x9.64 m. ölçülerinde dikdörtgen plana sahip olup kiremit örtülü ve semerdam çatılıdır (Resim: 10).

Yapıda orijinal kitabeye rastlanmamıştır. Herhangi bir yayında da adı geçmeyen değirmenin muhtemelen XIX. yüzyıl içinde yapılmış olduğu söylenebilir. İçteki bir taş üstünde günümüz rakamlarıyla yazılmış. 267 sayısı dikkat çekmektedir.

Değirmenin cepheleri kaba yonu taş kullanımı ve kireç harcı ile örülmüştür. Yapı içten iki bölüm hâlinde düzenlenmiştir. İlk bölüm, değirmenci veya değirmene gelenlerin barınabileceği yaşam alanıdır. Buraya, ön tarafın sağ köşesine yerleştirilmiş çift ahşap kanatlı kapı ile girilmektedir. Bu bölümün arka duvarında yuvarlak kemerli ocak ile sol yanında ve sağ yan duvarında birer duvara açılmış nişler izlenmektedir. Değirmen taşlarının yerleştirildiği ikinci bölüme ise, birinci bölümden geçiş sağlanmaktadır. Yan yana iki ayrı değirmen uygulaması ile dönemin önemli değirmenlerinden olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölüm, su çıkış yönünde iki sol yan duvarında ise bir olmak üzere üç adet mazgal pencere ile aydınlatılmıştır. Her iki değirmenin pervanelere gelen su potansiyeli, ön duvarına yerleştirilen büyükçe bir kemerle dışa çıkışı sağlanmıştır. Zaman zaman iç donanımı yenilenen değirmen, günümüzde kullanılamaz durumdadır. Su olukları demirdendir. Çatısı çökmek üzeredir. İç tarafı ise define avcıları tarafından darmadağın edilmiştir. Yörenin sosyo-ekonomik değişim süreciyle paralel olarak 1980'li yıllardan sonra yapının işlevsiz hâle geldiği anlaşılmaktadır. Baraj sularının etkisi altındadır.

ARTVİN BARAJ SAHASI (YUSUFELİ İLÇESİ)

Mustafa Bayraktar-Kahraman Baş Evi: Artvin İli Yusufeli İlçesi'ne bağlı İnanlı Köyü'nde bulunan konut; taş ve ahşap malzemenin kullanımı ile inşa edilmiş olup alt ahır, üstü ev, en üstü de ambar ve çardak olmak üzere üç katlıdır. Semerdam çatılı olan yapı oluklu kiremitle kapatılmıştır.

Kitabesi bulunmadığından kesin olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Muhtemelen, XIX. yüzyıl yapısıdır.

Ön cephesi doğu yönünde olmak üzere, kuzey-güney istikametinde kareye yakın dikdörtgen bir plana sahiptir ve hafif meyilli bir zemin üzerine oturmaktadır.

Dıştan, 7.10x9.80m. ölçüsünde kizeminkat; hâlen ahır olarak kullanılmaktadır. Bu kata giriş batı cephesinden sağlanmaktadır. Bu cephede ortada bir kapı ve iki yanında 30 cm. genişliğinde mazgal pencere bulunmaktadır. Ayrıca güney cephedeki duvarda iki tane ahşap niş bulunmaktadır.

Baraj sularının etkisi altındadır.

YUSUFELİ BARAJ SAHASI (YUSUFELİ İLÇESİ)

Süleyman Ünal Evi: Artvin İli, Yusufeli İlçesi'ne bağlı Merkez Evren Mahalle'de bulunan konut; taş ve ahşap malzemenin kullanımı ile inşa edilmiş olup zemin üzeri iki katlı ve semerdam çatılıdır.

Kitabesi bulunmadığından kesin olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Muhtemelen, XIX. yüzyıl yapısıdır.

Ön cephesi doğu yönünde olmak üzere, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde kareye yakın dikdörtgen bir plana sahiptir ve meyilli bir zemin üzerine oturmaktadır.

Yapı Süleyman Ünal'ın kullanımında olmasına rağmen Mustafa Çelik ile ortak evidir. Binanı sağ tarafı yapıya 1956–1957 yıllarında sonradan eklenmiş, kerpiç ve betonarme malzeme kullanılmıştır. Zaten cephe düzenine bakıldığında sağ tarafın ekleme olduğu hemen anlaşılmaktadır.

Dikdörtgen bir plana sahip olan zemin katta; iki tane ahır bulunmaktadır. Giriş kapılarının hemen yanında havalandırmayı ve ışık almayı sağlayan küçük pencereler vardır.

Güneydoğu cephesinde bulunan taş merdivenlerle çıkılan çatı katında; bir ambar ve bir oda bulunmaktadır. Şimdiki ambarın karşısında eskiden bir ambar daha varmış ama sonradan sökülüştür. Baraj sularının etkisi altındadır.

Mustafa Kılıç Evi: Artvin İli, Yusufeli İlçesi'ne bağlı Merkez Evren Mahalle'de bulunan konut; taş ve ahşap malzemenin kullanımı ile inşa edilmiş olup zemin üzeri iki katlı ve semerdam çatılıdır. Oluklu kiremitle kaplanmıştır.

Çok eski bir tarihe ait olmayan ev Cumhuriyet Dönemi yapılarındandır ve 1950 yılında inşa edildiği bilinmektedir.

Ön cephesi batı yönünde olmak üzere, doğu-batı istikametinde dikdörtgen bir plana sahiptir ve hafif meyilli bir zemin üzerine oturmaktadır.

Dıştan, 5.55x7.4 m. ölçüsündeki zemin kata giriş kuzey cephesinden sağlanmaktadır. Kapı, buzdolabının ve tezgâhın bulunduğu açık bir mutfak kısmına açılır. Giriş kapısının tam karşısında kullanılmayan malzemelerin konulduğu küçük bir dikdörtgen mekân vardır. Ayrıca bu katta açık mutfak kısmına açılan bir oda vardır. Bu oda girişin sağında kalmaktadır. Odanın kuzey cephesinde; kapalı bir ocak ve iki tarafında ahşap dolap nişleri bulunmaktadır. Giriş kapısının tam karşısında 1.10 m. genişliğinde iki tane mazgal pencere vardır. Bu katın tavan ahşapları orijinalliğini korumaktadır.

Birinci kata giriş ise; kuzey cephesinden, zemin katın sol tarafına bitişik yapılmış, çıkan merdivenlerle sağlanmaktadır. Merdivenlerden çıkınca sol tarafta 2001 yılında eklenmiş banyo ve mutfak mekânları bulunmaktadır. Sağından ise yapının birinci katına ulaşılmaktadır. Girişte bir oda bulunmaktadır ve buraya açılan bir başka oda daha vardır. İlk odada 0.70 m. genişliğinde bir mazgal pencere vardır. İkinci odada ise; tam karşıda, zemin kattakiyle aynı hizada fakat daha dar 0.65 m. genişliğinde iki tane mazgal pencere vardır. Kuzey duvarda da, kapalı bir ocak ve iki tarafında ahşap dolap nişleri; güney duvarda ise, 0.77 m. genişliğinde yine bir mazgal pencere bulunmaktadır.

Birinci katın güney cephesine yapıştırılan ve 12 basamakla çıkılan çatı katında; açık bir çardak kısmı vardır. Bu çardağa, bir oda ve bir ambar açılmaktadır. Odada kapatılmış bir ocak bulunmaktadır. Baraj sularının etkisi altındadır.

Fevzi Yılmaz Konağı: Artvin İli'ne bağlı Kılıçkaya Beldesi'nde bulunan konut; taş ve ahşap malzemenin kullanımı ile inşa edilmiş olup zemin üzeri tek katlı ve kırma çatılıdır. Alt kat tamamen taş, üst kat çakatura fakat üstüne taş kaplamadır (Resim: 11).

Zemin kat kapısının üstünde Hicri 1211 (Miladi 1796) tarihli bir kitabe vardır. Ama evin 1900'lü yılların başlarında yaptırıldığı söylenmiştir.

Ön cephesi güney yönünde olmak üzere, doğu-batı istikametinde kareye yakın dikdörtgen bir plana sahiptir ve hafif meyilli bir zemin üzerine

oturmaktadır. Eskiden bütünüyle Fevzi Yılmaz'a ait konakta günümüzde, onun akrabalarından; alt katta Selahattin Sezer, üst katta Nebahat Yılmaz oturmaktadır.

Dıştan, 10.15x10.75 m. ölçüsündeki zemin kata girince; girişte bir hol ve girişin solunda yukarı çıkışı sağlayan bir merdiven bulunmaktadır. Ama bu merdivenin yukarı çıkışı döşemenin kapatılmasıyla engellenmiştir. Merdivenin olduğu duvarda bahçeye çıkışı sağlayan bir kapı bulunmaktadır. Girişteki hol salon olarak kullanılmaktadır. Hole açılan bir oda, bir ambar, bir mutfak ve bir wc bulunmaktadır. Bu yapıdaki ambarın diğer yapılardakinden farkı; ambarda kot farkı uygulanmıştır, üstü ardiye olarak kullanılmıştır. Mutfakta ve odada bulunan ocaklar, boyanmasına rağmen süslemeleri ve kilit taşları belli olmaktadır. Bu yüzden orijinalliğini belli etmektedir. Ayrıca evin mazgal pencerelerinde, dolaplarında ve tavanında kullanılan ahşaplarda bulunan süslemeler çok güzel ve kayda değerdir.

Batı cephesinde bulunan ve 17 basamakla çıkılan bir merdivenle birinci kata ulaşılmaktadır. Birinci kat girişi bir salona açılmaktadır. Salonda 0.80 m. genişliğinde dört tane mazgal pencere bulunmaktadır ve bu penceredeki ahşap süslemelerde aşağıdakilerin aynısıdır ve oldukça güzeldir. Salona iki oda ve bir koridor açılmaktadır. Salonun solundaki, kuzey cephedeki oda, ilk yapıldığı zamanındaki gibi korunmuştur. Hiç düzeltilmemiş ve döşenmemiştir. Yani yapıdaki çakatura örgü sistemi birebir görülebilmektedir. Bu odada 0.80 m. genişliğinde ahşap bir sedir, iki gömme dolap nişi, bir hamam ve iki mazgal pencere bulunmaktadır. Bu odadaki gusülhane oldukça büyük olduğundan "hamam" adını almıştır. Ayrıca, bu odadaki ahşapların hiçbirinde süsleme yoktur, doğal hâliyle kalmıştır. Diğer odada ise; aşağıdakine benzer dört mazgal pencere bulunmaktadır ve süslemeleri de birebir aynıdır. Fakat tavan süslemesi aşağıdakinden farklı ama yine görülmeye değerdir. Salona açılan koridora da üç kapı açılmaktadır. Bunlardan bir tanesi oldukça dar ve sadece olup çatıya çıkışı sağlamaktadır. Bu kapının yanında mutfığa açılan bir kapı bulunmaktadır. Mutfakta da boyanmış ama orijinalliğini korumuş bir ocak, iki ahşap dolap nişi, bir hamam nişi ve iki mazgal pencere bulunmaktadır. Yine tavanda bulunan süsleme görülmeye değerdir.

Bu yapıda bulunan mekânların pencerelerinin hepsi mazgaldır ve güzel süslemelere sahiptir. Tavanlardaki ahşap süslemeler ise her odada farklı bir kompozisyon oluşturmaktadır. Baraj su kotunun üstünde yer almaktadır.

Rıfat Koçak Evi: Artvin İli'ne bağlı Kılıçkaya Beldesi'nde bulunan konut; taş ve ahşap malzemenin kullanımı ile inşa edilmiş olup zemin üzeri tek katlıdır. Semerdam çatılı olan yapı oluklu kiremitle kapatılmıştır (Resim: 12).

Kitabesi bulunmadığından kesin olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmemekle birlikte, köyün en eski evi olduğu söylenmektedir. Muhtemelen, XIX. yüzyıl yapısıdır.

Ön cephesi kuzey yönünde olmak üzere, doğu-batı istikametinde kareye yakın dikdörtgen bir plana sahiptir ve hafif meyilli bir zemin üzerine oturmaktadır.

Dıştan, 10.20x10.40 m. ölçüsündeki zemin katına giriş batı cephesinden sağlanmaktadır. Girişte bir hol ve yukarı çıkışı sağlayan bir merdiven bulunmaktadır. Holde iki oda ve bir kiler açılmaktadır. Giriş kapısının tam karşısında solda bulunan oda, eskiden mutfak olarak kullanılmış. Odada zeytin kuyusu ve büyükçe bir ocak bulunmaktadır. Odanın kuzey duvarında iki tane mazgal pencere bulunmaktadır. Diğer odada bir ocak ve iki tane ahşap dolap nişi bulunmaktadır. Ayrıca bu odada 0.95 m. genişliğinde ahşap bir sedir bulunmaktadır. Aynı sedirden holde de vardı. Evdeki diğer ilginç olay ise; yukarı çıkışı sağlayan merdivenden beş basamak çıkıldığında evin tuvaletine ulaşılmaktadır. Yani o zamandan evi inşa eden ayrı ama evin içinde bir tuvalet düşünmüştür.

Merdivenlerden çıkınca birinci katta bir salona ulaşılmaktadır. Salon yine ahşap sedirlerle çevrilmiştir. Bu odadaki pencerelerde mazgaldır. Salona iki oda açılmaktadır. Merdivenlerin sağında kalan odada doğu cephesine gömülmüş olarak; bir ocak, bir ahşap dolap nişi ve bir gusülhane nişi bulunmaktadır. Ayrıca bu odadaki pencerelerden biri giyotin tipindedir ve yine bu oda da ahşap sedir bulunmaktadır. Girişin solundaki duvara yerleştirilen dolap ise; yine bu yapıdaki ilginç detaylardan birisidir. Dolabın altları odun koymak için kullanılırken, akşamları yanan kandilleri koymak için küçük bölmeler oluşturulmuştur.

Diğer odaya, kuzey cephedeki, geçildiğinde yine ahşap bir sedir bulunmaktadır. Bu sedirdeki fark ise; yöredeki yapıların geleneksel elemanlarından olan sedirdeki küçük banyo oyuğu burada karşımıza çıkmaktadır. Bu oda doğu duvarından bir koridora açılmaktadır. Bu koridorun sonunda, kuzey cephede, dışarı çıkışı sağlayan bir kapı bulunmaktadır. Ayrıca

koridora açılan kapının tam karşısında bir kapı daha vardır ve bu da başka bir odaya açılmaktadır. Bu odanın kapısının sol yanında kapıyla aynı yükseklikte küçük bir pencere vardır. Bunun amacı; kandili koyup dışarıdan ışık almaktır. Yine bu odada da ahşap sedirler bulunmaktadır.

Ayrıca bu evin odalarının tavan süslemeleri de çok güzeldir. Odalarda bulunan sandalye, sandık ve sedirlerde de ahşap süslemelerin değişik ve güzel örnekleri görülmektedir. Baraj su kotunun üstünde yer almaktadır.

Yusuf Babacan Evi: Artvin İli'ne bağlı Kılıçkaya Beldesi'nde bulunan konut; taş ve ahşap malzemenin kullanımı ile inşa edilmiş olup tek katlıdır. Semerdam çatılı olan yapının bir kısmı sac, bir kısmı da oluklu kiremitle kapatılmıştır.

Kitabesi bulunmadığından kesin olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Muhtemelen, XIX. yüzyıl yapısıdır.

Ön cephesi batı yönünde olmak üzere, kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir plana sahiptir ve hafif meyilli bir zemin üzerine oturmaktadır.

Dıştan, 10.57x13.00 m. ölçüsündeki zemin kat; hol, üç oda, bir banyo ve mutfaktan oluşmaktadır. Giriş kapısının tam karşısında arka bahçeye çıkışı sağlayan bir kapı bulunmaktadır. Girişin sağında ve solunda iki oda bulunmaktadır ve bu odalardaki ahşap dolaplardaki işçilik de dikkati çekmektedir.

Bu evdeki ilginç mekânlardan biri mutfak mekânının dış duvarında yerden 1.00 m. yüksekte ahşap bir dolap bulunmaktadır, diğeri ise; mutfağın içinde bulunan tandır mekânıdır. Kemerli bir girişten tandır kısmına girilmektedir. Tabi burası günümüzde bu amaçla değil de ardiye olarak kullanılmaktadır.

Ayrıca bu yapıdaki en önemli şey kapı tokmaklarıdır. Kapıda kadının ve erkeğin çalması için iki tane kadın ve erkek figürü olan tokmak bulunmaktadır (Resim: 13). Bu tokmaklar eskiden geleni belli etmesi açısından farklı ağırlıklarda yapıldı ki; gelen bir erkekse ev halkı toparlansın ve eve çeki düzen versin diye. Buradaki tokmaklar da bu geleneği sürdüren örneklerden biridir. Baraj su kotunun üstünde yer almaktadır.

Öğdem Camii: Yusufeli İlçesi'ne bağlı Öğdem Köyü'nün Cami Mahallesi'nde yer almaktadır. Yapı; zemininde (güney yönünde) dıştan 4.90x12.40 m. ölçülerindeki iki büyükçe odanın üstünde yükselmekte olup harim tek katlı, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve 10.85x12.18 m. ölçülerine

sahiptir. Kuzeyinde, 3.92 m. genişliğine sahip iki katlı son cemaat yeri bulunmakta olup alt katın doğu bölümünde minaresi, batı bölümünde ise şadırvan ve tuvaletleri bulunmaktadır. Kırmı çatılı ve sac örtülüdür. Toplam büyüklüğü, dıştan 12.40x17.50 m. ölçülerindedir. Dış cephe ve iç duvarları sıvalı ve badanalıdır. İçteki ahşap aksamın çok az bir kısmı yağlı boyalıdır. Üsttekileri daha küçük olmak üzere mazgal pencerelere sahiptir (Resim: 14).

Yapı üzerinde ve kayıtlara geçmiş herhangi bir kitabesi bulunmamaktadır. Tarafımızca 1995 yılında incelenen ve daha sonra tanıtımı yapılan caminin 7. XIX. yüzyıl yapısı olabileceği vurgulanmıştı. Daha sonraki araştırmalarımızla, Erzurum Sancağı'na bağlı olarak kurulan ve 1879 yılından sonra Yusufeli İlçesi'nin kısa süreli de olsa merkezliğini yapan Öğdem'de, bu dönemde caminin yapılmış olabileceği söylenebilir.

Yapının, özellikle son cemaat yerinin üst katında bazı tadilatlar yapıldığı anlaşılmaktadır. Doğu cephesine bitişik giriş kapısının yakınına bir çeşme yapılmıştır. Zemin katındaki odalardan biri telefon santrali olarak kullanılmaktadır.

Dış tarafı oldukça sade olan yapının, özellikle dört ahşap sütun üzerine oturtulan ve kemerlerle birbirine bağlanan tavan taşıyıcı sisteminin ortasında göbek süsüne yer verilmiştir (Resim: 15). 1950'li yıllardan sonra Öğdem'in ilçe merkezi olma özelliğini kaybetmesi ile birlikte, nüfus azalmasına paralel olarak caminin de eski işlevini yitirdiği ve terk edilmiş yapılar arasında yaşam mücadelesi verdiği anlaşılmaktadır. İbadete açık bulunmaktadır. Baraj su kotunun üstünde yer almaktadır.

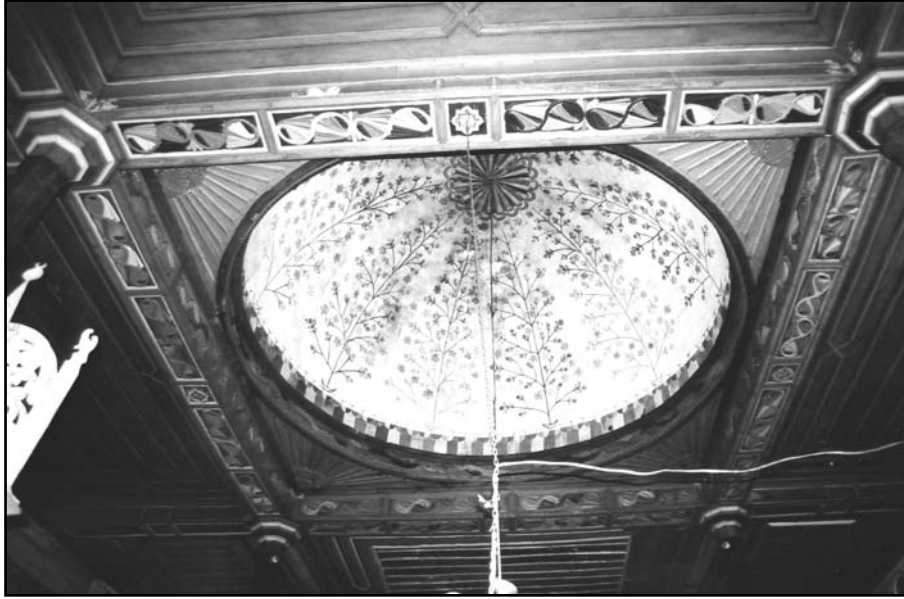
Sonuç olarak; 5 yıldır baraj alanlarında ve çevrelerinde sürdürülen yüzey araştırmaları oldukça verimli geçmiş ve ilk kez tarafımızca tespit edilen çok sayıda kültür varlığı saptanarak belgelenmiştir.

Bu sezon tespiti yapılan toplam 17 mimari eserin baraj alanlarına göre dağılımı şöyledir; Muratlı baraj sahasında 3 adet, Deriner baraj sahasında 5 adet, Bayram baraj sahasında 2 adet, Artvin baraj sahasında 1 adet, Yusufeli baraj sahasında 6 adettir.

2006 yılı araştırma sezonunda; kısmen Artvin ve ilçeleri, yoğun olarak ise Erzurum İli'nin Olur, Oltu, Tortum, Uzundere, İspir ve Pazaryolu ilçelerinde olmak üzere, Çoruh Irmağı ve yan kolları üzerinde yapımı planlanmış bulunan baraj alanlarında ve çevrelerinde incelemelerimizi sürdürmek istiyoruz.

Resim 1: Borçka, Camili Köyü Camii

Resim 2: Borçka, Camili Köyü Camii, harim tavanından detay

Resim 3: Borçka, Efeler Köyü Köprüsü-I

Resim 4: Merkez İlçe, Zeytinlik Köyü, Fikriye
Şimşir Evi

Resim 5: Merkez İlçe, Zeytinlik Köyü, Yusuf Ağa Konağı

Resim 6: Merkez İlçe, Zeytinlik Köyü, Süleyman Yelkenci Evi

Resim 7: Merkez İlçe, Oruçlu Köyü, Hayrettin Çoruh Evi

Resim 8: Şavşat, Çayağzı Köyü Camii

Resim 9: Şavşat, Çayağzı Köyü Camii, harim tavanından detay

Resim 10: Şavşat, Çayağzı Köyü, su değirmeni

Resim 11: Yusufeli, Kılıçkaya Beldesi, Fevzi Yılmaz Konağı

Resim 12: Yusufeli, Kılıçkaya Beldesi, Rafet Koçak Evi

Resim 13: Yusufeli, Kılıçkaya Beldesi, Yusuf Babacan Evi'ne ait kapı tokmakları

Resim 14: Yusufeli, Öğdem Köyü Camii

Resim 15: Yusufeli, Öğdem Köyü Camii, harim tavanından detay

DENİZLİ-HİSARKÖY MÜZE DEPOSUNDAKİ MİMARİ BLOKLAR

Bilal SÖĞÜT*

Denizli İli sınırları, antik dönem Phrygia, Lydia, Karia, Lykia ve Pisidia bölgelerinden alanların dahil olduğu bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bu kavşak noktasının merkezini ise, Lykos Vadisi oluşturmaktadır. Lykos Vadisi'nin güneyinde Phrygia ile Pisidia bölgelerinin sınırını oluşturan Kadmos, batısında ise Phrygia ile Karia bölgelerinin sınırını oluşturan Salbakos Dağı bulunmaktadır. Lykos Vadisi ve yakın çevresinin bu jeopolitik önemine, bölgenin verimli arazileri de eklenince, bu çevre önemli bir kavşak ve merkez hâline gelmiştir. Lykos Vadisi ve çevresindeki yerleşim varlığına ait kalıntılar Kalkolitik Çağ'a kadar inmektedir ve Neolitik Çağ'a kadar ineceği de neredeyse kesin gibidir.

Oldukça eski bir yerleşim tarihine sahip olan bölgenin Klasik Dönemi hakkında antik kaynaklar önemli bilgiler içermektedir. Ancak bu döneme ait mimari eleman tespiti yapılamamıştır ve kazı yapılmadan bulunması da oldukça çok zor gözükmemektedir. Tüm Anadolu gibi, bölgede de Helenistik Dönem içerisinde yoğun sınır kavgaları olmuş, bu hareketlilik dönem boyunca devam etmiştir. M.Ö. 3. yüzyıldaki Seleukos idaresinin dışında, özellikle Pergamon krallarının politikalarına bağlı olarak, M.Ö. 2. yüzyılda da önemli gelişmeler ve etkileşimler olmuş ve yeni kentler kurulmuştur. Daha çok barış dönemlerinin de etkisiyle, Roma İmparatorluk ve Bizans Dönemleri boyunca büyük yapılar inşa edilmiştir. Tarihî devirler içerisinde, insan tahribatlarının dışında sürekli olarak depremler sonucu yapılar yıkılmış ve bölge halkı büyük gayretler göstererek bu yapıları tekrar ayağa kaldırmıştır¹. Bu ayağa kaldırmalarda imparator yardımları da çok önemli olmuştur.

* Yrd. Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Denizli/TÜRKİYE

1 Bölgede görülen depremler için bkz. C. Humann-vd., *Altertumer von Hierapolis*, 1898, 23-24; D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the end of the Third Century After Christ*, 1950, 564; D. B. Ferrero, "Hierapolis", *Aslantepe, Hierapolis, Iasos, Kyme. Türkiye'deki İtalyan Kazıları*, 1993, 110; E. Guidoboni, *Catalogue of Ancient Earthquakes in the Mediterranean Area up to 10th Century*, 1994, 174-177, 188-190, 194-195; H. Malay, "Miletos ve Civarındaki İki Büyük Deprem", *Milet Müzesi Yıllığı* 4, 2000, 37; C. Şimşek-A. Ceylan, "Laodikeia'da Tespit Edilen Bir Deprem ve Diocletianus'a İthaf Edilen Bir Yazıt (Lykos Laodikeia'sı)", *Archivum Anatolicum* IV.1, 2003, 155.

Bölgede Helenistik ve Roma İmparatorluk dönemleri boyunca kullanılan malzemeleri, bunlar ile ilgili mimari uygulamaları ve bölgeler arası mimari etkileşimleri görmek amacıyla bölgesel bir çalışma başlatmıştık. Bunun için öncelikle Pamukkale'deki Hierapolis Arkeoloji Müzesi'nde bulunup izinleri alınan mimari bloklar üzerine çalışmalar yapıldı². Uzun yıllar önce kazılarda bulunmuş ve çevre yerleşimlerden getirilmiş, şimdi müze deposu ve bahçesinde korunmakta olan mimari bloklar üzerinde yapılan inceleme ve değerlendirmeler çok yararlı sonuçlar ortaya koymuştur³.

Denizli İli sınırları içindeki yerleşim merkezlerine getirilen mimari bloklar ile ilgili yapılan bir ön tarama da verimli sonuçların ortaya çıkacağını göstermiştir. Buna bağlı olarak merkezde başlatılan çalışmalar, bölgede yapılan kazı malzemelerine dokunmaksızın, yerleşim merkezleri ve müze depolarında bulunan mimari blokların incelemesi şeklinde devam etmektedir. Bunlardan ilki aynı zamanda Denizli Müzesi Müdürlüğü'ne bağlı bir deponun da bulunduğu Hisarköy yerleşimidir⁴.

Denizli'ye bağlı yerleşim merkezlerindeki mimari bloklar ile ilgili bu taramaya, gelecek yıllarda da devam edilecektir. Böylece bölgede kullanılmış olan malzeme ve mimari elemanların dışında, bunların mimari uygulamaları hakkında da çok değerli tespitlerin yapılması düşünülmektedir⁵.

2 Söğüt, B., "Hierapolis Roma Hamamında Bulunan İon Başlıkları", 2. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-1*, 2005, 301-308; Söğüt, B., "Hierapolis Arkeoloji Müzesindeki M.Ö. 1.-M.S. 1. yüzyıla ait Bezemeli Mimari Elemanlar", *Ramazan Özgan'a Armağan*, 2005, 349-371.

3 B. Söğüt, "Phrygia Hierapolis'inde Yeni Bir Çeşme Anıtı", *Archivum Anatolicum* 5, 2002, 193-202; B. Söğüt, "Hierapolis Arkeoloji Müzesi Bahçesinde ve Güney Roma Hamamında Bulunan İonik Mimari Elemanlar İle İlgili Bir Değerlendirme", *Anadolu (Anatolia)* 28, 2005, 91-106.

4 Hisarköy'deki katalog, çizim ve fotoğraflama çalışmalarında ArAş. Gör. Zeliha Gider, Lisans öğrencilerimiz; Elif Gülşen, Selçuk Çaprak, Yakup Hiçdurmaz, Selma Çiftçi ve Didem Tekinay ile Hisarköy Muhtarı Mehmet Kablakoğlu'nun katkıları oldu. Ayrıca bölgede yaptığım tüm çalışmalarda Denizli Müzesi Müdürü Hüseyin Baysal ve Müze uzmanlarının her zaman yakın ilgi ve desteklerini gördüm. Çalışma ekibim ve yakın ilgilerini gördüğüm herkese tekrar teşekkür etmek isterim.

5 Biz bu projede ağırlıklı olarak M.Ö. 1. binyıl ve sonrası dönemlere ait mimari elemanları çalışmayı hedeflediğimizden erken dönemlere inmek istemiyoruz.

Hisarköy (Attouda)

Hisarköy Köyü Denizli İli, Sarayköy İlçesi'ne bağlıdır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan Salbakos Dağı'nın kuzeyine yakın, doğu yamacında, doğuya doğru uzanan bir tepeye kurulan köy (Resim: 1), Attouda antik kenti üzerinde yer almaktadır⁶. Antik yerleşim üzerine kurulduğu için hiçbir imara izin verilmemiş, buna bağlı olarak da Hisarköy'ün doğusunda başka bir yere taşınmasına karar verilmiştir. Köyün taşınması ile ilgili çalışmalar devam etmektedir.

Eserlerden aralarında heykel parçalarının da bulunduğu bir grup Hierapolis Arkeoloji Müzesi'ne getirilmiş, diğer kısmı ise köyde bırakılmıştır. Köy merkezindeki mimari elemanlar yoğunluklu olarak köy camisinin önü, Tekke Mahallesi Çeşmesi çevresinde ve türbe içinde olmak üzere üç merkezde toplanmıştır. Bu üç merkezin yakın çevresinde de toplanmış mimari elemanlar vardır. Ayrıca köy içinde sokak kenarlarında ve ev duvarlarında yazıtlı ve yazıtsız pek çok mimari elemana rastlanmaktadır. Köy içerisinde toplam 126 blokun kataloğu yapılmıştır. Gelecek dönemlerde burada devam edecek araştırmalarla bu sayının artacağı kesindir.

Caminin önü aynı zamanda müze deposunun da önü olduğundan en çok parça burada toparlanmıştır. Toplanan mimari elemanlar belirli sırada, ancak gruplandırılmadan karışık olarak dizilmiştir (Resim: 2). Bazılarının üzerinde müze müdürlüğü tarafından verilmiş olan numaralar yer almaktadır. Bunların tamamının bir krokisi çıkarılmış ve krokideki sıralamaya göre eserler kataloglanmıştır (Resim: 3). Yapılan katalog çalışmasında, bizim verdiğimiz numara sonuna parantez içinde müze müdürlüğü tarafından verilen numaralar yazılmıştır. Çünkü bizim verdiğimiz katalog numarası sayısı, müze müdürlüğü tarafından verilen eser numarasından çok daha fazladır. Toplanan eserler arasında Attik-lon ve Toskania sütun kaideleri, dikdörtgen ve kare postamentler, Dorik yivli sütun tamburu parçaları, Dor ve Korinth sütun başlıkları, arşitrav, friz,

6 Attuda hakkında bkz. W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia* I, Oxford, 1895, 165, 167-168; W. Ruge, "Attuda", II-2, 1896, 2259; W. H. Buckler-W. M. Calder, *Monuments and Documents from Phrygia and Caria*, MAMA VI, Manchester, 1939, 24-32; K. Bekle-N. Mersich, *Phrygien und Pisidien*, TIB 7, Wien, 1990, 46, 133, 195-196, 343 ; C. Şimşek, "Attouda Nekropolü", *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, Ed.:A. A. Öztürk, İzmir, 2001, 229-245; C. Şimşek-M. Okunak, "Attouda Seramikleri", *II. Uluslararası Pişmiş Toprak Sempozyumu*, Eskişehir, 2002, 83-92.

kapı sövesi ve lentosuna ait bloklar, bronz heykel kaideleri, değirmen taşları, lahit tekne kısmı ile üzerinde Grekçe ve Arap harfleri ile yazılmış yazıtların olduğu mimari bloklar bulunmaktadır.

Cami önünde toplanan eserlerin haricinde, caminin duvarı, avlusu (Resim: 4) ve bahçe duvarında bulunan mimari bloklar da büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Attouda kentindeki Meter Adrastos kültü ile ilgili kitabe de (K 93) bu caminin kuzeybatı köşesinde duvar taşı olarak kullanılmıştır (Resim: 5). Camiinin kuzeyinde aşağı doğru eğimli olan yüzeyde ve caminin 40 m. kuzeyindeki Ali Gümüş'ün evinin önünde üst yapı elemanları bulunmaktadır. Bunlar cami ve yakın çevresinde mimari elemanları mermer kesinlikle önemli bir yapının varlığını göstermektedir. Bu yapının bir tapınak olma ihtimali yüksektir.

Mimari elemanların yoğun olduğu bir diğer yer ise Tekke Mahallesi Çeşmesi ve yakın çevresidir (Resim: 6). Hem çeşme duvarları, hem de çeşme önündeki teras duvarının büyük bir bölümü, devşirme mermer ve kireçtaşı, dolgu ve cephe malzemesi olarak kullanılmış olan mimari bloklardan oluşmaktadır. Duvardaki blokların bazılarının sadece düz olan bir yüzü görüldüğünden, ne oldukları kesin olarak belirlenememektedir. Görülen mimari elemanlar arasında soffitli arşitravlar, duvar blokları, oturma basamakları, kapı söve parçaları ve farklı Dor başlıkları görülmektedir.

Yoğun mimari elemanların bulunduğu bir diğer alan, Tekke Mahallesi'nde, mahalle çeşmesinin hemen kuzeyindeki türbe ve çevresidir. Türbenin bulunduğu alanın etrafını çevreleyen duvar, aynı zamanda yol kenarında da bir set oluşturmaktadır. Bu alan içerisinde türbe, küçük bir hamam ve yaşam alanları bulunmaktadır. Bu yapıların bahçesinde ve duvarlarda farklı mimari bloklar görülmektedir. Bunlar arasında postament, Toskania kaide, üzüm işliği ve yazıtlı bloklar vardır.

Köy içerisinde görülen mimari bloklar, evlerin bahçesinde ve sokak kenarlarında, tekli ve ikili-üçlü gruplar halindedir. Ayrıca evlerin duvarlarında, bazıları yazıtlı ve en azından bir kenarı görülebilen mimari bloklar dikkati çekmektedir.

Sütun Kaideleri

Kataloğu yapılan mimari elemanlar arasında, büyük bir çoğunluğu sütun kaideleri oluşturmaktadır. Sütun kaideleri normal ve postamentli olarak yapılmışlardır. Normal sütun kaideleri Attik-Ion ve Toskania tipindedir. Mermerden yapılmış olan Attik-Ion kaidelerde ölçü farklılıkları bulunmaktadır. Kaidenin bölümleri arasındaki oranlamalar ve profiller M.S. 2-3. yüzyıl özellikleri göstermektedir. Kireç taşıdan yapılmış olan Toskania kaidelerde ise ölçünün dışında profil ve tip olarak da farklılıkların varlığı dikkati çekmektedir⁷. Hem yuvarlak hem de çifte sütunların kaidesi olarak kullanılmış olan bu örneklerin 4 farklı tipi bulunmaktadır. Bunlardan birisi K18'de görüldüğü şekli ile kare yapısı ve profilleri ile tam klasik anlamda bilinen kaide tipidir. Diğeri ise, türbe içinde Ali Güzel'in evinde ahşap direk kaidesi olarak kullanılmış olan (K110), torus üzerinde dış bükey profilli bir astragal ile sütuna geçişin yapıldığı ve sonrasında yivsiz sütun gövdesinin devam ettiği tiptir (Resim: 7). K8 olarak numaralandırılan tip ise, Erken İmparatorluk Döneminde yarım kalmış örneklerde görülen, M.S. 4. yüzyılda yarım kalmış hâlinin bir modaya dönüştüğü, plinthe ve üzerinde köşeli dış bükey profilden oluşan kaidedir. Plinthe, torus ve üzerinde iç bükey bant biçimli bir geçiş elemanın yer aldığı kireçtaşı Toskania tipi kaide (K46), bu grup içerisinde tektir ve bu bölgede bilinen başka örneği yoktur. Bu kaidenin bilinen benzer örnekleri Helenistik Dönemde Pergamon'da gymnasium ve Agora Tapınağı'nda görülmektedir⁹.

Postamentler dikdörtgen ve kare olmak üzere iki şekilde yapılmıştır. Bunlardan dikdörtgen olan çifte sütun, kare olan ise normal silindirik biçimli sütun gövdesine aittir. Dikdörtgen ve kare alt bölüm üzerine yerleştirilen kaide bölümleri ise Toskania (K16) ve Attik-Ion (K3) olmak üzere iki tiptedir.

Burada çifte sütun gövdeleri için yapılmış olan dikdörtgen şekilli postamentlerde Toskania kaideler görülmektedir. Bir diğer örnek olan kare

7 Pergamon Exedra M'de görülen benzer kaide için bkz. F. Rumscheid, *Untersuchungen zur Kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus I-II*, 1994, Taf. 132.3.

8 Bkz. F. Rumscheid, *Untersuchungen zur Kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus I-II*, 1994, Yukarı Agora Tapınağı: Taf. 126.5, 127.1, Exedra D: Taf.132.1.

9 Nekropol ve burada bulunan seramikler hakkında bkz. C. Şimşek, "Attouda Nekropolü", *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, Ed.:A. A. Öztürk, İzmir, 2001, 229-245; C. Şimşek-M. Okunak, "Attouda Seramikleri", *II. Uluslararası Pişmiş Toprak Sempozyumu*, Eskişehir, 2002, 83-92.

alt bölümlü, K2 numaralı postament üzerine yerleştirilen Attik-lon kaide farklı bir şekilde postament kenarından yaklaşık 0,5 cm. küçük yapılmıştır. Bu küçülmeye bağlı olarak postamentten kaideye geçişte bir profil oluşmuştur. Bu postament gövde alt ve üst bölümlerinde bulunan yatay bant biçimli ince yonulu yapılan işleme ile postament kaidesinden gövdeye geçişte ve gövdeden taç bölümüne geçişte görülen kyma revessa profili çoğunlukla Erken İmparatorluk Döneminde yaygın görülen bir düzenlemedir. Postamentin genelinde görülen işçilik de bu dönemi doğrulamaktadır. Yukarıda bahsedilen K16 numaralı Toskania kaideli postament de, bunlar gibi Erken İmparatorluk Dönemi malzemeleri arasında değerlendirilebilir.

Postamentler arasında farklı bir grubu oluşturan K3, K39, K40 ve benzeri postamentlerdir. Bunların postament tacı üstündeki kaidenin plinthe bölümü alt kısmı köşelerde bir plaster biçiminde şekillendirilmiştir. Bu sayede yan yüzler boyunca bir kanal oluşmuş ve oluşan kanal ile köşelerdeki ayaklar sayesinde postament Attik-lon kaideden tam olarak ayrılmıştır (Resim: 8, 9).

Malzeme olarak normal sütun kaideleri kireç taşı ve mermerden, postamentler ise sadece mermerdendir.

Sütun Gövdesi Parçaları

Mimari elemanlar arasında tambur ve sütun parçalarından oluşan üç farklı örnek tespit edilmiştir. Bu parçalardan birisi Dorik yivli (K32), diğer ikisi ise yivsizdir. Yivsiz olanlardan biri çifte sütun (K58), diğeri ise monoblok bir sütun tamburunun üst bölümüne ait parçadır (K94). Tespit edilen diğer sütun gövdesi parçalarını da aynı grup içerisinde değerlendirmek mümkündür. Malzeme olarak kireçtaşı ve mermerden yapılmıştır.

Sütun Başlıkları

Sütun başlıkları büyük bir oranda Korinth ve Dor tipindedir. Az da olsa Pergamon tipi başlığa (K113) rastlanmıştır. Beyaz ve gri olmak üzere, mermerin iki ayrı tipinden yapılmış olan Korinth başlıkları hem küçük, hem de büyük ölçekli yapılara aittir. Başlıklar arasında ölçü, malzeme ve tarih olarak farklı örneklerin tespit edilmiş olması, Korinth düzeninde yapıların çokluğunu ortaya koymaktadır. Kataloğu yapılan örnekler M.S. 2.-3 yüzyıllara aittir (Resim: 10).

Mermer ve kireçtaşından yapılmış olan Dor başlıkları ise genellikle orta ölçekli yapılardan gelmiş olmalıdır. Başlıkların profil, oranlama ve yüzeylerinde görülen işleme farklılığı Eken İmparatorluk Dönemi ile ilgili Dorik yapıların

varlığını ortaya koymaktadır. Dor başlıkları arasında M.S. 1. yüzyıl başlarına kadar inen özelliklerin görülmüş olması, Attouda malzemeleri arasında Dor başlığı kullanımının diğer başlıklara göre daha eski olduğunu göstermektedir (Resim: 11, 12). Şimdilik bazı şüpheler olmakla birlikte, Dor başlıkları arasında Helenistik Dönem içerisinde en azından M.Ö. 2. yüzyıla ait örneklerin çıkacağı neredeyse kesin gibidir.

Üst Yapı Elemanları

Üst yapıya ait mimari elemanlardan arşitrav, friz, arşitrav-friz ve korniş blokları tespit edilip kataloglanmıştır. Büyük ölçekli yapılara ait ölçü ve bezeme farklılıkları tespit edilen mimari elemanların bulunması, Korinth düzenindeki yapıların varlığını ortaya koymaktadır. Özellikle cami avlusunda ve Tekke Mahallesi Çeşmesi çevresinde soffitleri de görülebilen mimari elemanlar bulunmaktadır. Arşitravlar üç fascialı ve fascia geçişlerinde inci-payet ve urgan bezemeli, taç kısmı açık-kapalı palmet ve lon kymationu işlemeli ve soffitler asma filizi ve dalga betimlemelidir (K88, 101-102). Bunların dışında soffitleri bezemesiz sütun arşitravları da tespit edilmiştir (K100).

Cami avlusunda, cami bahçe duvarı ve Ali Gümüş'ün evinin önünde bulunan mimari bloklar arasındaki frizler (K75 ve K89) birbirine yakın örneklerdir. Blokların taç kısmı lon ve Lesbos kymationu, dış bükey friz bölümü ise ranke bezemelidir (Resim: 13).

Korniş blokları ile ilgili farklı örnekler, cami bahçe duvarı ve Ali Gümüş'ün evinin önünde tespit edilmiştir. Özellikle Ali Gümüş'ün evinin güneyinde bulunan mimari bloklar arasındaki dış sırası, geison ve simadan oluşan parçalar aynı yapının blokları olmalıdır (Resim: 14). Malzemelerin tamamı mermerden yapılmıştır.

Kapı Söve Lento Blokları

Mermer mimari elemanlar arasında fascialı olarak profilendirilmiş, bezemeli ve bezemesiz kapılara ait söve/lento blokları incelendi. Bunlardan Tekke Mahalle Çeşmesinde bulunan blok (K103) Erken İmparatorluk Dönemine ait olmasına rağmen, müze deposunda incelenen örnek (K40) M.S. 2. yüzyıla ait olmalıdır.

Yazıtlı Bloklar

Duvar, kaide, dörtgen blok ve duvar taşları üzerine yazılmış olan 9 yazıtlı blok incelenmiştir. Bunların 8 tanesi Grekçe, 1 tanesi ise Osmanlıca'dır. Bunların arasında daha önce yayımlananlar olmakla birlikte, ilk defa tespit edilenler de vardır. Yazıtlar ile ilgili çalışmalar devam etmektedir.

Değirmen ve İşlik Malzemeleri

Antik dönemde yaşayan insanların günlük kullanımı ile ilgili bazalttan yapılmış değirmen ve mermerden yapılmış işlik blokları da ele geçmiştir. Bunlar zeytinyağı ve üzüm işliklerine ait olmalıdır. Zeytinyağı işliğinde, Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde Anadolu'da özellikle M.S. 4. yüzyıldan itibaren daha yaygın olarak kullanılmaya başlayan vidalı pres altlığına ait blok, yan kenarlarında ahşap yerlerinin de görüldüğü yarım bir parçadır. Adi mermer ya da Mol Mehmet Taşı olarak bilinen malzemeden yapılmış olan parçanın sağlam şeklini belirlemek için bu şekli de yeterli olmaktadır. Diğerine göre sağlam olarak ele geçirilmiş olan üzüm işliği bloku ise son zamanlara kadar kullanılmış olmalıdır.

Lahit Teknesi

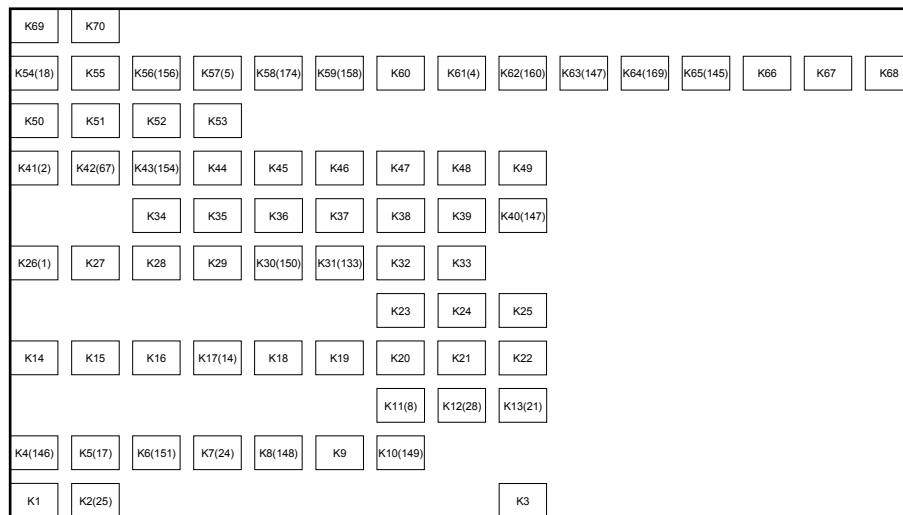
Üzerine Attouda kentinin kurulmuş olduğu tepenin kuzey, doğu, güney ve kısmen de batı yönünde nekropol alanları bulunmaktadır. Buralarda farklı tiplerde mezarlar tespit edilmiştir⁹. Özellikle köye gelen yolun üst kesitlerinde bu mezarların bir bölümünün arka kısımları hâlâ görülebilmektedir. Bu mezarlardan köy içine getirilip uzun süre su yalağı olarak kullanıldıktan sonra, şimdi müze deposunda korunmakta olan, sade ve yüzeyinde herhangi bir betimlemenin olmadığı bir lahit teknesi vardır. Müze deposunda diğer mimari blokların yanı sıra, Lykos Vadisi ve çevresindeki kentlerde Tümülüs Tepesi'ne dikilen falloslardan iki örnek de sergilenmektedir¹⁰.

9 Nekropol ve burada bulunan seramikler hakkında bkz. C. Şimşek, "Attouda Nekropolü", *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, Ed.:A. A. Öztürk, İzmir, 2001, 229-245; C. Şimşek-M. Okunak, "Attouda Seramikleri", *II. Uluslararası Pişmiş Toprak Sempozyumu*, Eskişehir, 2002, 83-92.

10 Denizli-Çivril Ovası'nda görülen falloslar ile ilgili olarak bkz. B. Söğüt-C. Şimşek, "Çivril ve Çevresindeki Arkeolojik Kalıntılar", *Dünden Bugüne Çivril Sempozyumu*, (2002), 283-284, Res. 15-16.

Sonuç olarak Hisarköy Köyü'nde yapılan katalog çalışmasında incelenen 126 blok ve blok parçalarının; mermer, kireçtaşı, bazalttan yapıldığı tespit edilmiştir. Mermerin beyaz, gri, sarı ve damarlı gibi farklı örnekleri bulunmaktadır. Yapılan incelemelere göre M.Ö. 2. yüzyılda Attouda kentinde, kireçtaşı malzemelerden bazı önemli yapıların inşa edildiği anlaşılmıştır. Bundan sonra en yoğun imarın görüldüğü dönemlerden biri ise Erken İmparatorluk Dönemidir. M.S. 2. yüzyıldan itibaren yoğun yapılaşma artarak devam etmiştir.

Attouda kentinde Helenistik Dönem içerisinde, özellikle M.Ö. 2. yüzyılda mimari olarak Pergamon etkisinde olduğu anlaşılmaktadır. Roma İmparatorluk Döneminde ise çoğunlukla Aphrodisias etkisindedir. Bu etkiler Attouda'nın Lykos Vadisi kentlerinden daha çok, Salbakos Dağı'nın batısında bulunan Aphrodisias gibi kentlerle daha yoğun ilişki içerisinde olduğunu doğrulamaktadır. Ancak bu ilişkiler kış aylarında oldukça zor olmalıydı. Attouda bu çevre için merkez kent konumundadır ve hatta özellikle yaz aylarında bölgenin ticarî merkezi olarak işlev görmüş olmalıdır.

Resim 4: Cami önünde ve duvarlarındaki mimari bloklar

Resim 5: Meter Adrastos ile ilgili yazıt

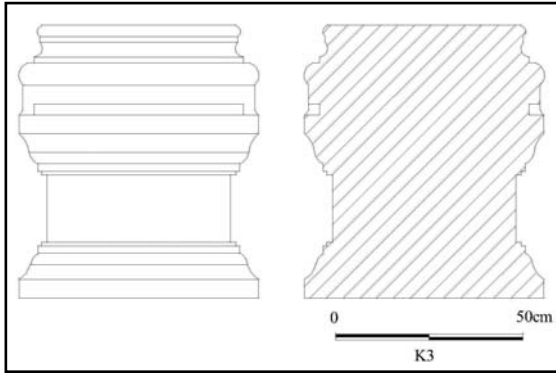
Resim 6: Tekke Mahallesi çeşmesi ve çevresi

Resim 7: Ali Güzel'in evi önündeki kaide

Resim 8: K3 numaralı postament

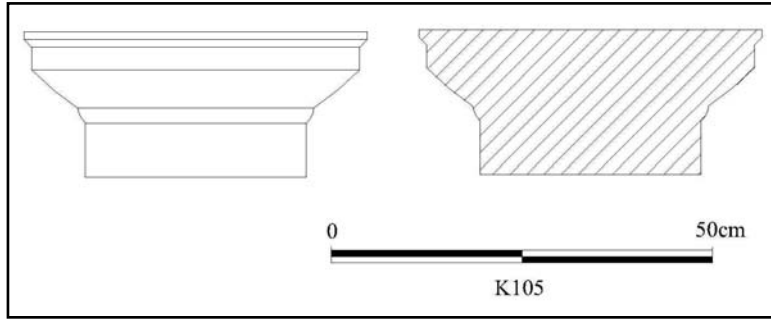
Resim 9: K3 numaralı postamentin çizimi

Resim 10: Cami önündeki K86 (171)
numaralı Korinth başlığı

Resim 11: K61 (4) numaralı Dor başlığı

Resim 12: K105 numaralı Dor başlığı çizimi

Resim 13: K55 numaralı friz bloku

Resim 14: Ali Gümüş Evi önündeki K98 numaralı korniş bloku

Resim 15: K6 numaralı lahit teknesi

ASİ DELTASI VE ASİ VADİSİ ARKEOLOJİSİ PROJESİ ANTAKYA VE SAMANDAĞ YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2005

Hatice PAMİR*
Gunnar BRANDS

“2005 Yılı Asi Nehri Deltası ve Asi Vadisi Yüzey Araştırmaları”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün izinleri ve Bakanlık Temsilcisi Aslı Tuncer’in katılımı ve katkıları ile 27 Temmuz-29 Ağustos 2005 tarihleri arasında Hatay İli, Samandağ ve Antakya Merkez ilçelerinde gerçekleştirilmiştir. Bu projeyle Asi Deltası’ndaki ve Amik Ovası ile delta arasındaki bağlantıyı sağlayan doğal bir geçit olan Asi Nehri vadisindeki yerleşim dokusunun tespiti, belgelenmesi ve değerlendirilmesi; Amik Ovası kültürlerinin denize açılan kapısı olan Asi Deltası ile Amik Ovası arasındaki kültürel bağların araştırılması ve tespit edilen yerleşimlerin topografik ve yerleşim planlarının çıkarılması amaçlanmaktadır. 2005 yılı çalışmalarında Antiocheia, Seleukeia Pieria ve Al Mina’da yüzey araştırmaları ile paleocoğrafik araştırmalar ve önceki çalışma dönemlerinde toplanan buluntular üzerinde analiz çalışmaları yapılmış ve Hatay Arkeoloji Müzesi’nde Al Mina ve Sabuniye buluntuları üzerinde çalışılmıştır¹ (Resim: 1).

* Yrd. Doç. Dr. Hatice PAMİR (Araştırma Başkanı), Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Tayfur Sökmen Kampüsü 31040 Antakya-Hatay/TÜRKİYE hpamir@mku.edu.tr

1 2005 yılı çalışmaları, anılan alanlarda disiplinlerarası bir proje olarak Yrd. Doç. Dr. Hatice Pamir başkanlığında yürütülmüştür. Antiocheia kent planının çıkarılması, kent surlarının mimari analizi ve Antakya jeofizik araştırmalar Prof. Dr. Gunnar Brands; haritalama çalışmaları Prof. Dr. U. Weferling başkanlığındaki ekipler tarafından yürütülmektedir. Projede, paleocoğrafik araştırmalar, L. Pavlish ve Dr. S. Batiuk (Toronto Üniversitesi-Kanada) tarafından gerçekleştirilmiş; S. Nishiyama (doktora öğrencisi UCL-İngiltere), F. Çevirici (doktora öğrencisi-Ege Üniversitesi), B. Altunay (yüksek lisans öğrencisi-MKÜ), İ. Yamaç, V. Gül (MKÜ Arkeoloji Bölümü lisans öğrencileri) Seleukeia Pieria ve Antiocheia arkeolojik kalıntıların belgeleme çalışması, açık alan arkeolojik yüzey araştırmaları, transect yüzey buluntu toplanması ve analiz çalışması, yüzey araştırması buluntu analizi ve müze çalışmalarında görev almışlardır. Proje, başta Hatay Valiliği, Samandağ Kaymakamlığı, Mustafa Kemal Üniversitesi ve Thyssen Stiftung Foundation tarafından desteklenmiştir.

Al Mina (Samandağ) Çalışmaları

L. Woolley, 1936 yılında Al Mina'da gerçekleştirmiş olduğu kısa süreli kazılarında, İ.Ö. 8. yüzyıl ortalarından İ.Ö. 4. yüzyılın 3. çeyreğine kadar tarihsel dönemde ve Ortaçağ'da, faal bir liman yerleşiminin varlığını ortaya çıkarmıştır². Al Mina Höyüğü, Asi Nehri'nin kuzeybatı kenarında bulunmakta olup kıyı çizgisine nehir yolu ile 1.8 km. mesafededir. Höyüğün doğu yanı eski nehir yatağı ile sınırlanmıştır; bugünkü nehir yatağına uzaklığının en fazla olduğu nokta 250 m.dir. Höyüğün doğu yanı en fazla 4 m. yükseklikte olup batı yanı ise bugünkü Liman Mahallesi ile aynı yükseltilidir.

Woolley tarafından gerçekleştirilmiş kazı çalışmaları, höyüğün tepe noktasından itibaren toplam 10 yerleşim katının varlığını ortaya çıkarmış ve Demir Çağı'nda Doğu Akdeniz ticaretinde Al Mina'nın üstlendiği rolün önemini göstermiştir. L. Woolley, höyüğün doğu ve kuzey yanlarının en erken yerleşilen Geç Tunç Çağı tabakaları olduğunu; bu tabakaların yatak değiştiren nehrin suları tarafından süpürüldüğünü ve yok olduğunu ileri sürmüştür³. 2002-2003 yılı çalışmalarında Al Mina Höyüğü'nde yüzey buluntularının sistematik olarak toplanmasına yönelik yüzey araştırması uygulanmış ve höyüğün Woolley'in belirttiği sınırlardan daha geniş bir alana yayıldığı tespit edilmişti⁴. Yine buluntu topluluğu üzerinde yapılan analiz çalışmasında, yüzey buluntuları en erken 8. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilmiş, Geç Tunç Çağı'na tarihlendirilebilecek buluntu tespit edilememiştir⁵.

2005 yılı çalışmalarında höyüğün yayılım alanının sınırlarını belirlemek amacıyla höyüğün çevresinde; höyük ile nehir arasındaki ilişkiye açıklamak amacıyla da eski nehir yatağında L. Pavlish ve S. Batiuk tarafından drill

2 L. Woolley, "Excavations Near Antioch in 1936" , *Antiquaries Journal* 17:1-15; L. Woolley, "Excavations at Al Mina, Sueidia", *Journal of Hellenic Studies* 58/ 1-2: 1-30, 133-70.

3 L. Woolley 1938:29-30.

4 A. Yener, T. Harrison and H. Pamir " University of Chicago, Oriental Institute 2000 Yılı Hatay Açana, Tayinat Höyükleri ve Samandağ Yüzey Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 19: s. 294; H. Pamir, "The Orontes Delta Survey", *Surveys in the Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey 1995-2002, The Amuq Valley Regional Projects Vol.1*, Oriental Institute Publications No:131, (2005).

5 Al Mina kazı buluntularının yeniden değerlendirilmesine yönelik olarak çeşitli müzelerde korunmakta olan Al Mina kökenli eserler üzerinde çalışma başlatılmış olup hâlen devam etmektedir. Bu çalışma kapsamında British Museum, Institute of Archaeology (UCL-İngiltere), The Museum of Classical Archaeology (CU), Ashmolean Museum (OU-İngiltere)'de 2003 yılında çalışma yapılmış, hâlen Hatay Arkeoloji Müzesi'nde çalışmalar devam etmektedir.

sondaj çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada höyüğün çekirdeğini oluşturan kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan ve üzerinde Şeyh Yusuf el Garip Türbesi'nin bulunduğu höyüğün yakın çevresinden, höyüğün doğu yanındaki eski nehir yatağı üzerinden ve höyüğün kuzey, batı ve güney tarafında uzanan bahçelik alanlardan olmak üzere toplam 35 noktadan karat örnekleri alınmıştır. Höyüğün doğu yanında eski nehir yatağının süpürdüğü alandan alınan sondaj örneklerine göre; höyüğün doğu yanında 4 m. daha aşağıda kalan eski nehir yatağında bugünkü taban seviyesinin altında 2.75 m. derinliğe kadar arkeolojik birikinti ve bunun altında 1.25 m. derinlikte bataklık alan tespit edilmiştir (Resim: 2). Höyüğün kuzey, batı ve güney yanlarından alınan sondaj örnekleri ise, höyüğün bu kesimlerde bugünkü Liman Mahallesi içinde uzandığını ortaya çıkarmıştır.

Al Mina drill sondaj çalışmaları; höyüğün doğu yanda yüksekliğinin en fazla 6.75 m. olduğunu; bu kesimin 4 m. yükseklikteki üst tabakalarının, nehrin yatak değiştirmesi sonucunda nehir suları ile süpürüldüğünü ve geri kalan 2.75 m. derinliğindeki alt tabakaların ise eski nehir yatağı taban seviyesinin altında kaldığını ortaya çıkarmıştır. Eski nehir yatağının hemen altında başlayan 2.75 m. derinliğinde bulunan ve içinde arkeolojik birikinti barındıran bu katlardan çıkan sondaj örnekleri, Demir Çağı II dönemini işaret etmekte ve höyüğün nehir suları ile süpürülen bu kısmında Woolley'in önerdiği gibi Geç Tunç tabakalarının bulunduğu tezini geçersiz kılmaktadır.

Al Mina Höyüğü'ndeki paleocoğrafik çalışmalar, Al Mina Höyüğü'nün, Asi Nehri'ne bitişik akarsu terası üzerinde ve fazla yüksek olmayan ancak geniş alana yayılan kaplumbağa kabuğu biçiminde olduğunu; höyüğün en tepe noktasının ise bugün Şeyh Yusuf El Garib Türbesi'nin bulunduğu kısım olduğunu göstermektedir.

Seleukeia Pieria(Samandağ) Çalışmaları

Asi Deltası'nın kuzey ucunda yer alan Seleukeia Pieria antik kentinde 2002 yılından bu yana yürütülen arkeolojik yüzey araştırmalarında kentin anıtsal kalıntıları belgelenmekte ve mimari çizim çalışmaları gerçekleştirilmektedir.

Hâlihazırda devam eden belgelemeye yönelik çalışmaların yanı sıra 2004 yılından itibaren iç limanının doğusunda yer alan agorada jeofizik araştırmaları ve önceki yıllarda belgelenmiş mimari kalıntıların antik kent içindeki

konumlanışını gösteren kent yerleşim planının çıkarılması gerçekleştirilmiştir. Ayrıca kentin batı nekropol alanı içinde yer alan Beşikli Mağara çevresinde yüzey araştırması ve belgeleme çalışması yapılmıştır.

İ.Ö. 300 yılında Seleukos I. Nikator tarafından kurulmuş olan ve İ.S. 526 ve İ.S. 528 yıllarında iki büyük depremin yıkıcı etkilerine maruz kalmış olan kentin toprak üstünde kalabilen kalıntıları; kentin en eski limanı olan iç liman ve daha sonra İ.S. 4. yüzyılda inşa edilen dış limandan, iç limana bitişik pazar alanı/agoradan, kenti saran sur duvarları, tünel-kanaldan oluşan 900 m. uzunluğundaki bir tür baraj olan Titus Tüneli ve kaya mezar odaları ile lahitlerden oluşan nekropol alanlarından ibarettir. 2005 yılı çalışma döneminde, Helenistik kent geleneğinde kurulmuş olan Seleukeia Pieria'nın aşağı şehir olarak adlandırılan ova düzlüğü üzerinde yer alan mimari kalıntılarının, 1:5000/7000 ölçekte Leica RTK_GPS sistemi ile kent planı ve haritalama çalışması gerçekleştirilmiştir. Prof. Dr. U. Weferling başkanlığındaki bir ekibin çalışması sonucunda aşağı kentin yayılımı kısmen ortaya çıkarılmıştır (Resim: 3). Antik kentin yerleşim alanı ve topografik haritalama çalışmalarına 2006 yılı çalışma döneminde de devam edilecektir.

C. Meyer ve T. Hiller'den oluşan jeofizik ekibi tarafından, antik kentin toprak altı dokusunun anlaşılmasına ve olası mimari kalıntıların tespitine yönelik olarak jeofizik araştırmalar yürütülmüştür. İlk araştırma sonuçlarına göre agora olarak adlandırılan alanda yapı kalıntılarına ait duvarlar tespit edilmiştir. İlk kez 2004 yılı çalışma döneminde yapılan jeofizik ölçüm çalışmaları sırasında alanın kuzeybatı köşesinde izlenen kalıntıların varlığı 2005 yılı çalışma döneminde alanın güneybatı köşesinde de izlenmiş, yanyana sıralı odalar şeklinde mekân düzenlemesinin olabileceği şeklinde yorumlanmıştır (Resim: 4).

2002 yılından itibaren nekropol çalışmalarında, kentin batısında uzanan batı nekropol alanında mezar anıtlarının tespiti ve belgelenmesi ile mezar odalarına ve/veya bağımsız duran lahitlere ait lahit parçalarının belgelenmesi çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Beşikli Mağara merkez olmak üzere batı nekropol alanında yapılan çalışmalarda kırık hâlde lahitlere ait 2 adet yazıtlı parça, 1 adet kabartma parçası tespit edilmiştir. Yüzey buluntuları arasında yüzeyi yıpranmış durumda etütlük bronz sikke ele geçirilmiştir. Sikkenin önyüzünde kısa saçlı, başında diadem bulunan, narin yüzlü, profilden genç erkek figür büstü; arka yüzde ise bir bacağı serbest, diğeri taşıyıcı, hafif adım atar durumda ¾ profilden yapılmış çıplak erkek figürü vardır. Bu figür yanında

duran dik konulmuş yay motifine sol tarafından yaslanmaktadır ve sağ elinde ok veya mızrak tutmaktadır. Sikkenin ön ve arka yüzü tipinden, Seleukos II. Kallinikos dönemi baskılı bronz sikke olduğu anlaşılmaktadır⁶. İ.Ö. 232-228 dönemine tarihlendirilen bu yüzey buluntusu Beşikli Mağara olarak adlandırılan kompleks mezar odasının da bulunduğu batı nekropol alanının Hellenistik Dönemdeki kullanımına ilişkin önemli bir ipucu sağlamaktadır. Beşikli Mağara mezar anıtını çevreleyen kaya yüzey içine oyulmuş mezar odalarında yapılan ölçüm ve inceleme çalışmaları ve yüzey buluntularının analizi sonucunda, mezar odalarında farklılıklar olduğu izlenmektedir. Mezar odalarında tabana açılan mezar yatağı/sandukasının iç kısmında mozaik taban kalıntılarının yanı sıra, mezar yatağının yan duvarlarında mermer kaplama izleri tespit edilmiştir. Bu çalışmaya 2006 yılında devam edilecektir.

Batı nekropol alanı içinde yer alan Beşikli Mağara, tamamen kumtaşı kaya içine oyulmuş 93 adet mezar yatağı bulunan ve antik kentten günümüze kalan en önemli anıtlardan birisidir. Antik kenti ziyarete gelen yerli ve yabancı turistler tarafından gezilen bir anıtın korunması ve çevre düzenlemesine yönelik olarak 2005 yılında Adana Kültür Varlıkları Koruma Kurulu'na Hatay Valiliği adına çevre düzenlemesi projesi ile başvurulmuş, kurulun projeyi kabul etmesi üzerine anıtın koruma projesinin uygulamasına geçilmiştir. Hatay Arkeoloji Müzesi denetiminde uygulanan proje ile anıta ulaşımı sağlayacak ahşap merdivenler ve hızla aşınan mezar odalarının bulunduğu kısma ziyaretçilerin geçişini caydırıcı ahşap korkuluklar yerleştirilmiştir.

Sabuniye (Samandağ) Buluntu Topluluğu Çalışması

2005 yılı çalışmalarında, Sabuniye'den önceki yıllarda toplanmış yüzey buluntuları, 2004 yılı kesit çizim çalışmasından toplanan buluntular ile Hatay Arkeoloji Müzesi'nde saklanan Sabuniye'den gelme etütlük eserler üzerinde çalışılmıştır. 2004 yılı kesit temizlik çalışmalarında toplanmış buluntu topluluğu, kesitte tespit edilen yerleşim katlarını tanımlamak bakımından büyük önem taşımaktadır⁷. Bu amaçla 2004 yılı çalışmalarında toplanan çanak çömlek

6 E. T. Newell, *The Coinage of The Western Seleucis Mints: From Seleucus I to Antiochus III*, The Amerikan Numismatic Society New York 1941, s. 125, pl. XXIV 7-8.

7 H. Pamir-G. Brands, Asi Deltası ve Asi Vadisi Arkeoloji Projesi. Antiocheia, Seleuceia Pieria ve Sabuniye Yüzey Araştırmaları 2004 Yılı Çalışmaları, in: 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2, Antalya 2005 (Ankara 2006) 89-90.

parçalarının ayrıntılı tanımlama (form, tip, renk, bezeme, doku, pişirme ve muhtemel tarihleme) çalışması yapılmıştır. Buna ek olarak Hatay Arkeoloji Müzesi'nde korunmakta olan 1936 yılı kazılarından çıkarılmış 7 parça pişmiş toprak vazo ve 3 adet skarab mühür eser üzerinde form, tip, renk, bezeme, doku, pişirme ve muhtemel tarihleme çalışmaları yapılmıştır.

2004 yılında kesit temizleme çalışmasından x ve y koordinatlarına uygun olarak toplanan 430 çanak çömlek parçası üzerinde analiz yapılmıştır. Her bir buluntu tek tek fotoğraflanmış, yukarıda belirtildiği üzere tanımlama çalışması yapılmıştır. Höyüğün batısında yer alan kesitten toplanan buluntular, Geç Tunç II A/B, Erken Demir Çağı I-II, Akhamenid Dönemi ve İslâmî dönemi kapsamaktadır. Akhamenid ve İslâmî dönemlere ait parçaların daha az olması dikkat çekmekte ve bu parçalar tepe noktasına yakın konumda yüzey toprağından gelmektedir. Yüksek miktardaki Kıbrıs Beyaz Astarlı II ve Yuvarlak Dipli II kap formuna ait parçalar Geç Tunç II A/B olarak tanımlanmış buluntuların %8'ini oluşturmaktadır.

Güney kesitten toplanan buluntu topluluğu ise, daha ziyade Akhamenid Dönemi, Bizans ve İslâmî dönemleri kapsamaktadır. Bununla birlikte birkaç yerel ve ithal üretim Geç Tunç II A/B ile yerel Demir Çağı I-II çanak çömlek tanımlanmıştır. Buna rağmen güney kesitteki toplam buluntu topluluğu içinde Akhamenid Dönemi buluntuları yoğunluk teşkil etmektedir.

2004 yılı kesit çalışmasında tespit edilen kültürel tabakalaşmada en erken evre, batı kesitte tespit edildiği gibi, ana kaya tabakası üzerinde oturan Geç Tunç II A/B evresidir. Erken Demir Çağı evresi de, kültürel tabakalaşmanın erken evresi olarak tespit edilmiş; bu evrede yoğun yerleşim izleri saptanmıştır. Buluntu topluluğu üzerindeki çalışmalar hâlen devam etmektedir ve ilk eldeki sonuçlara göre Sabuniye Höyüğü'nde yerleşimin II. binyılın 2. yarısına kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Hatay Arkeoloji Müzesi'nde korunmakta olan 1936 yıllarına ait Sabuniye koleksiyonu içinde 3 adet beyaz taş skarab mühür yer almaktadır. Bu mühürlerden biri Geç Tunç Çağı'na diğer ikisi Demir Çağı'na tarihlendirilmiştir. 7 adet pişmiş toprak testi üzerinde yapılan çalışmada bu eserlerin Akhamenid Dönemi veya sonrasına tarihlendirilebilmiştir. 1936 yılında ele geçirilen ve Hatay Arkeoloji Müzesi'nde koruma altına alınan Al Mina ve Sabuniye koleksiyonunda yer alan diğer eserlerin analiz, tanımlama ve belgeleme çalışmasına 2006 çalışma döneminde devam edilecektir.

Antiocheia (Antakya) Çalışmaları

Antakya'daki 2005 yılı çalışmaları ise aşağıda sıralanan alanlarda gerçekleştirmiştir:

Antiocheia Nekropol Alanı Çalışması

2005 yılı çalışma döneminde, Antakya-Reyhanlı yolu üzerindeki Narlıca Beldesi'nde Haç Dağı'nın doğu eteklerinde uzanan kayalık alanda çalışılmıştır ve bu çalışmada kaya mezar odaları tespit edilmiştir. 2004 yılında başlatılan bu çalışmalardan bu yana toplam 130 kayaya oyulmuş mezar sandukası ve kaya mezar odası tespit edilmiştir⁸. Antik kentin doğu nekropolü olarak adlandırılan bu alandaki kaya mezar odaları arasında dış yüzünde kabartma bulunan bir kaya mezar odası dikkat çekmektedir. Söz konusu mezar odasının girişinde kucağında çocuk veya başka bir figür tutan kadın kabartması yer almaktadır. Figürün kucağında tuttuğu çocuk kabartmasının kırılarak çalınmış olduğu tespit edilmiştir. Kaya mezar odası, üzerindeki kabartma heykelin üslûp-stil kritiği ve mezar anıtı yakınlarında toplanan seramik buluntuların da desteği ile Roma Dönemine, İ.S. 2. yüzyıla tarihlendirilmelidir. Nekropol çalışmalarına 2006 yılı çalışma döneminde de devam edilecektir.

Antakya şehir surları üzerindeki mimari çizim ve değerlendirme çalışması ile Antakya Haç Dağı (*Staurin*) jeofizik çalışması ve Hatay Arkeoloji Müzesi "Megalopsykhia Mozaığı"nin analiz çalışmaları Prof. Dr. Gunnar Brands⁹ başkanlığında yürütülmüştür. Bu çalışmanın sonuçları:

Archäologische Untersuchungen im Stadtgebiet von Antiochia am Orontes/Antakya 2005

Die 2004 begonnenen Forschungen in Antiochia am Orontes, dem heutigen Antakya, konnten dank der Genehmigung durch die Generaldirektion der Denkmäler und Museen sowie der Finanzierung durch die Fritz Thyssen-

⁸ Pamir-Brands 2005, s. 95.

⁹ Prof. Dr. Gunnar Brands, Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Institut für Orientalische Archäologie und Kunst, Brandbergweg 23c, D - 06099 Halle/ALMANYA
brands@orientarch.uni-halle.de

Stiftung im Sommer 2005 fortgeführt werden¹⁰. Die Schwerpunkte der Kampagne bildeten die Aufnahme eines topographischen Gesamtplans der Stadt, die Bauaufnahme der Stadtmauern und des ‚Eisernen Tores‘, die geophysikalische Prospektion von Partien des Staurinplateaus, die mit einem Keramiksurvey einherging, sowie die Untersuchung des Megalopsychia-Mosaiks im Museum von Antakya.

Topographische Untersuchungen

Aufgrund der Unzulänglichkeiten der bisher vorgelegten Stadtpläne von Antiochia¹¹ und der Tatsache, daß sie den Ruinenbestand nur sehr unvollständig erfassen, wurde die im Vorjahr begonnene, umfassende Neuaufnahme des Stadtgebietes fortgesetzt.

Die Hauptpunkte des übergeordneten Festpunktfeldes wurden an der Stadtmauer auf den beiden Stadtbergen Silpius und Staurin, am Eisernen Tor sowie auf der Basileia (Küçük Dalyan) angelegt und die 3D-Koordinatenbestimmung durch GPS-Messungen vorgenommen. Ausgehend von diesen Hauptfestpunkten erfolgte ebenfalls mittels GPS die Verdichtung des Festpunktfeldes.

Zur Unterstützung der Bauaufnahme in den zentralen Partien des Silpius wurde die Stadtmauer auf einer Länge von 1660 m Stadtmauer tachymetrisch kartiert. Dieser Lageplan im Maßstab 1:1000 erfaßt nicht nur

10 Das Projekt wird von Doc. Dr. Hatice Pamir und Prof. Dr. Gunnar Brands geleitet; als Regierungsvertreterin fungierte Frau Aslı Tuncer vom Museum Antakya, der wir für ihren ausdauernden Beistand und vielfältige Hilfestellungen zu großem Dank verpflichtet sind. Die Kampagne fand zwischen dem 29. Juli und dem 30. August 2005 statt. Die geodätischen Arbeiten wurden von Prof. Dr. Ulrich Weferling von der Fachhochschule Leipzig geleitet, der von Dipl.-Ing. Holger Evers, Stefan Mortag, Benjamin Limmer, Dana Munzig und Fanet Göttlich unterstützt wurde. Die Bauaufnahme lag in den Händen von Dipl.-Ing. Christiane Brasse in Zusammenarbeit mit Dipl.-Ing. Katharina Steudtner, Philipp Kohde, Josiane Meier und Philipp Strugalla (Technische Universität Cottbus). Die geophysikalischen Untersuchungen führten Dipl.-Geophys. Cornelius Meyer und Thomas Hiller (Eastern Atlas, Berlin) durch. Die Aufnahme des Megalopsychia-Mosaiks betreuten Dr. Sabine Schrenk und der Fotograf Markus Schicht.

11 G. Downey, *A History of Antioch in Syria* (Princeton 1961) Abb. 11; W. Hoepfner (Hrsg.), *Geschichte des Wohnens I: 5000 v.Chr. - 500 n.Chr.-Vorgeschichte-Frühgeschichte-Antike* (Stuttgart 1999), 474f. und Klapptafel.–Vgl. auch G. Poccardi, *MEFRA* 106, 1994, 993ff.; J. Leblanc–G. Poccardi, *Syria* 76, 1999, 91ff.

die Geländetopographie und den Mauerverlauf, sondern auch kleinformatige Baureste, verstürzte Bauglieder sowie bauliche Besonderheiten wie Steinbrüche, Zisternen und Trassen in einer Tiefe von ca. 100 m entlang der Stadtmauer (Abb. 1). Der Lageplan bildet gleichermaßen die Grundlage für die bauhistorischen Untersuchungen und für die topographische Karte Antiochias (1:5000). Die Bauaufnahme an der Stadtmauer und am Eisernen Tor wurde auf der Basis tachymetrisch bestimmter Meßpunkte ausgeführt, die den Geometriebezug für die Befunderfassung im Handaufmaß herstellen.

Im Verlaufe der Kampagne wurden einzelne Monumente, die durch kleinflächige Begehungen im Stadtgebiet sowie Hinweise aus der Bevölkerung bekannt wurden, mit dem Verfahren der GPS-Topographie erfaßt und in die topographische Karte übernommen.

Die Aufnahme des Bestandsplanes soll in der Kampagne 2006 mit einem großangelegten, systematischen Survey abgeschlossen werden, der die bislang noch nicht erfaßten Partien der Mauern auf dem Silpius, auf dem Staurin sowie im Stadtgebiet in der Ebene einschließt. Dazu zählen auch die in den vergangenen Jahren von Hatice Pamir und ihren Mitarbeitern im Umfeld von Narlica, am Nordrand der antiken Stadt, aufgenommenen Felsgräber. In den Stadtplan integriert werden darüber hinaus die in den älteren Plänen bislang nur ungenau verorteten Ausgrabungsflächen der 30er Jahre. Grundlage dafür bilden die unpublizierten Grabungspläne im Archiv der Princeton University¹².

Die Stadtmauern auf dem Silpius

Mit Hilfe der geschilderten Vermessungsarbeiten entstand ein topographischer Plan der Stadtmauern auf dem Silpius, der die Grundlage für die tachymetrischen und photogrammetrischen Bauaufnahmen der Stadtmauer bildete¹³. Als Ausgangspunkt der Arbeiten diente die Bresche, durch die ein asphaltierter Fahrweg, der von der Straße Narlica - Altinözü abzweigt, zum Gipfel des Silpius emporführt.

12 Für die ungehinderten Arbeitsmöglichkeiten in Princeton bin ich Prof. Dr. Slobodan Curcic und Shari Kenfield verpflichtet, die in liberaler Weise Kopien der Pläne sowie der Fotodokumentation zur Verfügung stellten.

13 Vgl. H. Pamir-G. Brands, Asi Deltası ve Asi Vadisi Arkeoloji Projesi. Antiocheia, Seleuceia Pieria ve Sabuniye Yüzey Araştırmaları 2004 Yılı Çalışmaları, in: 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2, Antalya 2005 (Ankara 2006) 89-102.

In diesem Bereich ist, wie in anderen Geländesenken, mit einer der wenigen Toranlagen der bergseitigen Befestigung zu rechnen. Wenn die geringen Reste nicht täuschen, könnte es sich um einen eintorigen, von Turm 13 (si.t 13) linksseitig flankierten Durchgang gehandelt haben. Der westlich anschließende, entlang des Silpiusrückens geführte Mauerabschnitt 2 (si.t10–si.m13) ist auf einer Länge von mehr als 100 m bis zu einer Höhe von rund 9,50 m erhalten. Er weist unterschiedlich lange Kurtinen auf, die in unregelmäßigen Abständen von nur feldseitig vortretenden Rechtecktürmen unterschiedlichen Formats gegliedert werden. Der als Geländemauer konzipierten Anlage waren im Abschnitt 2, ebenso wie im östlich anschließenden Abschnitt 3 (si. t.14–si.m.20), partienweise ein Graben und eine Wallanlage vorgelagert.

Die Mauer besteht aus einem massiven Kern aus *opus caementicium* mit einer stadt- und feldseitigen Quaderverkleidung. In dem an die Bresche anschließenden Bereich -besonders gut erhalten in dem Kurtinenabschnitt zwischen den Türmen 12 und 13- weist sie einen 2,30 m hohen pseudo-isodomen Sockel auf, der von drei Lagen großformatiger Blöcke mit geringer Bindertiefe gebildet wird (Abb. 2). Zwischen der ersten und zweiten Quaderschicht vermittelt ein ebenfalls dreilagiger, pseudo-isodomer Verband aus kleinformatigen Steinen von bis zu 40 cm Länge und 20 cm Höhe. Diese Art des Mauerwerks –*opus vittatum*– ist auch für die oberhalb der Sockelzone aufgehende Wand bestimmend; als Besonderheit weist sie eine grobe Auszwickung der Fugen durch kleine Steinchen und Ziegelbrocken auf. Aufgrund des Erhaltungszustandes der westlich anschließenden Mauern und Türme ist vorerst nicht zu entscheiden, ob und wie weit sich die beschriebene Bautechnik fortsetzte. Eine genaue Analyse der teils großformatigen Mauerpartien, die mitsamt der Verkleidung herausgebrochen sind und im Gelände liegen, wird darüber weitere Aufschlüsse liefern. Nachweisbar ist diese Mauertechnik auch in den noch nicht aufgenommenen Bereichen zwischen der Bastion (si.t 1) und Turm 8, hier allerdings in einer Variante, bei der die aufgehende Wand über der Sockelzone vom Wechsel zwischen einlagigen Quadern und pseudo-isodomen *opus vittatum* gekennzeichnet ist (Abb. 3: si.t 5). Auf der heute freiliegenden Mauerkrone der Kurtine 11 wurden Konsolblöcke angetroffen, die dort offensichtlich als Spolien verbaut wurden; ein Hinweis darauf, daß in diesem Bereich mit mehreren Bauphasen gerechnet werden muß.

Insbesondere in den Partien, in denen die Mauer ein starkes Gefälle zu überwinden hat (z.B. si.m 9.10.11) erscheinen aus einem oder mehreren Lagen bestehende, dem Geländeverlauf folgende, treppenartig ansteigende Quaderbänder, die größtenteils in den *caementicium*-Kern einbinden, auch in der aufgehenden Wand, wo sie offensichtlich als Abgleichschicht für das kleinteilige *opus vittatum* fungieren.

Östlich der neuzeitlichen Bresche bei Turm 13 setzt sich die Mauer mit einem gut erhaltenen, allerdings stark bewachsenen Mauerabschnitt in der beschriebenen Bauart fort. Den Abschluß dieser Kurtine bildet der Eckturm 14 (si.t14). Hier biegt die Mauer in nordnordöstliche Richtung um, wo sie, wie üblich, entlang des Höhenrückens geführt wird. Der Turm 14, der im heutigen Zustand sechs Lagen rund 0,60 m hoher Kalksteinquader erkennen läßt, weist in der feldseitigen Ostwand mittig eine rund 2,10 m tiefe, wolfslochartige Öffnung auf. An ihrem Fuß erscheinen innwändig zwei Konsolen, die als Auflager des Geschosßbodens dienten.

Die Kurtine 13 sowie die anschließenden Mauerabschnitte bis zur Kurtine 16 bestehen partienweise aus einer bis zu acht Quaderlagen hohen Sockelzone aus *opus quadratum*, während *opus vittatum* im unteren Bereich der Schalung hier seltener anzutreffen ist. Erst mit der Kurtine 17 erscheint *opus vittatum* wieder in den unteren Lagen, so auch am stadtseitigen Rücksprung von Turm 18 (Südseite), an dem es die Ausfachung der aus Quadern bestehenden Eckverstärkung des Turmes bildet.

Der an den -durch eine illegale neuzeitliche Baumaßnahme stark gestörten- Turm 18 anschließende Mauerabschnitt ist auf einer Länge von 250 m leider nur schlecht erhalten. Ob er tatsächlich turmlos war, wie es der derzeitige Zustand nahelegt, bleibt vorerst offen. Legt man die Abstände zwischen den Türmen 9 und 18 zugrunde, wäre in diesem Bereich mit einem weiteren Turm zu rechnen. Dies um so mehr, als es sich bei dem in einem Mauerwinkel gelegenen Turm 19 nur um einen vergleichsweise kleinen Bau gehandelt hat. Vielleicht spiegelt sich in der Disposition aber auch nur ein ohnedies hoher Sicherheitsstandard, ist dem Mauerabschnitt zwischen Turm 18 und 19 in seinem nördlichen Teil doch ein offenbar durch Steinbruchtätigkeit zusätzlich vertiefter Graben vorgelagert, durch den eine eingeschränkte Turmierung dieses Bereichs mehr als aufgewogen worden sein könnte.

Diese strategisch günstige Topographie ändert sich dort, wo der Graben südöstlich der Kurtine 19 allmählich ansteigt und in ein Plateau übergeht, das dem Turm 20 (si.t20) vorgelagert ist. Mit einem erhöhten Sicherheitsbedürfnis und der daraus resultierenden strategischen Bedeutung hängen sicher die Größe (B 12, T 9,60 m, erhaltene H ca. 10,50 m), vielleicht auch die Bautechnik des mehrgeschossigen Turms zusammen (Abb. 4). Über einem sechslagigen Quadersockel folgt ein in diesem Teil der Befestigung singuläres, etwa 1,20 m hohes Ziegelband. Die Turmecken sind auf einer Breite von bis zu 2,00 m mit flachen Quadern verstärkt, die dazwischenliegenden großen Wandflächen mit pseudo-isodomen *opus vittatum* verkleidet. Offenbar sicherte der auffallend große Kommandoturm, der in den Abmessungen nur noch von der Bastion der Südmauer übertroffen wird, einen besonders gefährdeten Mauerabschnitt. Das Areal zwischen Turm 20 und den nördlich anschließenden Mauerabschnitten 4 und 5 bis zum Antakya Kalesi scheint wegen seines tiefen, partienweise auch flachen Vorgeländes als ein besonders gefährdeter Teil der Silpiusbefestigung gegolten zu haben.

In dem Bereich zwischen den Türmen 18 und 20, ebenso wie in zahlreichen anderen Partien der Silpiusmauer, läßt sich in einer Entfernung von rund 50 bis 100 m zu beiden Seiten der Stadtmauer Steinbruchstätigkeit nachweisen, die die ortsnahe Gewinnung des Baumaterials für den Mauerbau bezeugt.

Im Zuge intensiver Begehungen der Befestigung auf dem Silpius wurde dem Verlauf der stark gestörten Südmauer besondere Aufmerksamkeit geschenkt. Dabei ergaben sich neue Hinweise auf den Verlauf der Mauer zwischen der Bastion und dem Flußufer, die um 1830 abgerissen wurde und bislang nur durch Zeichnungen und Stiche des späten 18. und frühen 19. Jhs. bekannt war. Auf dem Gelände der ehemaligen französischen Kaserne konnte, nicht weit von der Kışla Saray/Harbiye Caddesi, ein rund 10 m langer Mauerabschnitt ausgemacht werden, der Rückschlüsse auf Lage und Bauweise der Mauer im Flußbereich erlaubt.

Das Eiserne Tor

Neben der Bastion der Südmauer, dem Turm 20 auf dem Silpiusgipfel und dem in weiten Partien kreuzfahrerzeitlichen Kastell am Nordrand des Silpius zählt das, 'Eiserne Tor' (Demir Kapi) zu den prominentesten Einzelbauwerken

der Stadtmauer. Die in der Parmeniosschlucht gelegene Anlage stellt die Verbindung zwischen den Befestigungen auf den beiden Stadtbergen dar und bildet zugleich eine wasserbautechnische Einrichtung, die Prokop (de aed. 2, 10, 5ff.) zufolge der Regulierung des Parmenios dient¹⁴. Funktionsweise und Baugeschichte der mehrphasigen Anlage konnten durch die früheren Untersuchungen indes nicht geklärt werden.

Nach den Vorarbeiten 2004 wurde mit der Bauaufnahme begonnen und drei Grundrisse sowie ein Querschnitt der Anlage angefertigt. Die Ansichten des über 30 m hohen Bauwerks, dessen untere Partie zudem auf einer schwer zugänglichen Felsbarre liegt, wurden durch photogrammetrische Bildpläne nach dem Verfahren der projektiven Entzerrung hergestellt (Abb. 5), auf die in der nächsten Kampagne die steingerechte Kartierung folgt.

Die mindestens zweiphasige Anlage besteht zu einem großen Teil aus Spolienquadern, darunter etwa zweihundert Dekorspolien, die auf der Feldseite häufiger zu sein scheinen als auf der Stadtseite. Nach einer vorläufigen Klassifizierung handelt es sich grob gesprochen um drei Gruppen. Am häufigsten sind Blöcke unterschiedlichen Formats mit einem einfachen, aus drei Faszien bestehenden Profil im unteren Blockdrittel, sehr viel seltener um solche mit zwei Profilen. Zu derselben Gruppe gehören mindestens dreißig Blöcke, deren Profile an den Quaderrändern rechtwinklig umbiegen oder einen hufeisenbogigen Fries bilden; für die Umrahmung von ‚Bügel fenstern‘, wie sie häufig in den Bauten des nordsyrischen Kalksteinmassivs erscheinen, sind diese Bögen jedoch zu klein. Die zweite, etwas kleinere Gruppe umfaßt mindestens vierzig Blöcke mit einer rechteckigen, etwa 10 cm hohen und ebenso tiefen, nur grob zugerichteten Ausnehmung, die die Quader zumeist mittig durchzieht. Die dritte und zugleich kleinste Gruppe umfaßt Sonderformen, darunter Steine mit Lochreihen und quadratischen Dübellöchern, aber auch Dekorspolien mit Hakenmäandern, Zickzackprofilen und vegetabilem Schmuck.

Zukünftige Untersuchungen durch einen Wasserbauhistoriker sollen helfen, die Funktionsweise des Baus und der mit ihm verbundenen Wasserleitungen in der Parmeniosschlucht, deren Aufnahme fortgesetzt wurde, zu klären.

14 Vgl. Pamir-Brands, a.O. 93f.

Geophysikalischer Survey

Die Stadtentwicklung des hellenistischen Antiochia liegt weitgehend im dunkeln¹⁵. Dies gilt auch für die letzte Phase der Stadterweiterung, die Strabo (16, 2, 4) zufolge auf Antiochos IV. Epiphanes (175-164 v.Chr.) zurückgeht. W. Hoepfner hat, anders als G. Downey, die ‚Epiphaneia‘ auf dem Staurinplateau lokalisieren wollen und seine Annahme mit Malalas’ Angabe, die Epiphaneia habe außerhalb der Stadt „auf dem Berg“ (Malalas 8, 23; Bonn 205) gelegen sowie mit der in diesem Bereich überaus reichen Oberflächenkeramik und Münzfunden begründet. Die 2004 durchgeführten geomagnetischen Untersuchungen im Südteil des Areals haben für die Existenz einer Stadtanlage indes keine eindeutigen Anhaltspunkte erbracht¹⁶. Nach einer nochmaligen Begehung des Staurinsattels wurde etwa 200 m nördlich des Weges, der die Meßfläche des Jahres 2004 abschließt, ein Areal abgesteckt, das mittels einer Geländesenke am Nordrand des Staurin mit der Stadt in der Ebene verbunden gewesen sein könnte und sich durch besonders ergiebige Oberflächenkeramik auszeichnete. Die Meßfläche umfaßt etwa 2,8 ha, gliedert sich allerdings in terrassierte Teilflächen auf¹⁷. Sie wurden mit einem Profilabstand von 40 cm und einem Meßpunktabstand von 5 cm geomagnetisch kartiert. Die Prospektion brachte eine Nord-Süd gerichtete Gitterstruktur zutage (Abb. 6). Bei den durchschnittlich 2,5 bis 3 m breiten Achsen, die als positive geomagnetische Anomalien in Erscheinung traten, handelt es sich mutmaßlich um ein regelmäßiges Straßensystem, das mindestens acht *Insulae* ausbildete. Im Zentrum der Meßfläche lassen sich drei vollständige *Insulae* mit einer Grundfläche von etwa 65x30 m ausmachen. Im Süden und Osten nimmt die Anomaliendichte deutlich ab, was auf eine geringere Bebauungsdichte schließen lassen könnte. Innerhalb der *Insulae* fallen neben ungestörten, anomalfreien Partien auch einige, zum Teil großformatige Baustrukturen auf. Am Nordrand der mittleren, vollständig erhaltenen *Insula* lassen sich die Reste eines etwa 25x20 m großen Gebäudes rekonstruieren;

15 Dazu zuletzt Hoepfner, a. O. 472ff.

16 Vgl. G. Brands-C. Meyer, Antioch-on-the-Orontes and Seleucia Pieria 2004: Preliminary Results of the Geophysical Survey, in: 21. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Antalya 2005 (Ankara 2006) 149ff.

17 Die folgenden Anmerkungen beruhen auf den Ergebnissen des Berichts von C. Meyer.

zu ihm gehören wahrscheinlich die an der Oberfläche und in einer modernen Begrenzungsmauer beobachteten Kalksteinquader. Entlang der nördlich angrenzenden Straße zeichnen sich zahlreiche verfüllte Gruben ab, bei denen sich um die Reste einer zusammenhängenden Straßenrandbebauung in Form von Einraumeinheiten gehandelt haben könnte. Auf der östlichen Terrasse konnte unmittelbar nördlich der Ost-West verlaufenden Hauptachse ein etwa 7x7 m großes Gebäude nachgewiesen werden.

Um Aufschluß über Siedlungscharakter und –entwicklung zu gewinnen, wurde auf der Prospektionsfläche ein systematischer Keramiksurvey unter der Leitung von Figen Çevirici durchgeführt, die auch für die Auswertung verantwortlich ist. Das Aufnahmegebiet wurde in zehn, 50x50 m messende Transekte aufgeteilt; bei der fünftägigen Begehung konnten rund 300 Fragmente aufgenommen werden. Ihre zeichnerische Dokumentation erfolgte größtenteils während der Kampagne, während die wissenschaftliche Bearbeitung noch andauert. In der westlichen Hälfte des Surveyareals ist die Keramikdichte am höchsten; hier fanden sich einige hellenistische Scherben, doch überwiegen römische Formen, insbesondere Eastern Sigillata. Nicht selten ist auch spätantike Gebrauchskeramik (Brittle Ware). Verhältnismäßig häufig sind Funde von Dachziegeln und kleinformatigen, zumeist weißen tesserae. Nach Osten, insbesondere an den nordöstlichen und südöstlichen Rändern des Untersuchungsgebietes nimmt die Keramikdichte signifikant ab, was darauf hindeuten könnte, daß hier bereits die Grenzen der Siedlung erreicht sind. Auch auf dem östlichen Teil der Fläche überwiegen römische und spätkaiserzeitliche Keramik (Red Slip), gefolgt von hellenistischen Beispielen, während frühbyzantinische (6. Jh.) und islamische Formen überaus selten vorkommen.

Das Megalopsychia-Mosaik im Museum von Antakya

In der vergangenen Kampagne konnte dank der Genehmigung durch die Generaldirektion und mit Unterstützung der Museumsleitung die Neubearbeitung des in seiner Substanz stark gefährdeten Megalopsychia-Mosaiks im Museum von Antakya aufgenommen werden. Der in den 30er Jahren des letzten Jahrhunderts in einem Randbezirk des antiken Daphne (Yakto) freigelegte Boden nimmt wegen der topographischen Darstellungen

seines Rahmens seit jeher eine Sonderstellung unter den antiochenischen Mosaiken ein. Seit seiner Publikation durch J. Lassus ist freilich umstritten, ob die dargestellten Bauten in Antiochia und Daphne oder nur dort anzusiedeln sind und ob es sich, wie Downey annahm, um die Wiedergabe eines Itinerars nach dem Antiochikos des Libanios (or. 11) handelt¹⁸.

Um eine Grundlage für die kunsthistorische und restauratorische Behandlung des Mosaiks zu schaffen, wurden in einer zweiwöchigen Kampagne mit Hilfe der Photogrammetrie maßstäbliche Bildpläne des Mosaiks angefertigt (Abb. 7).

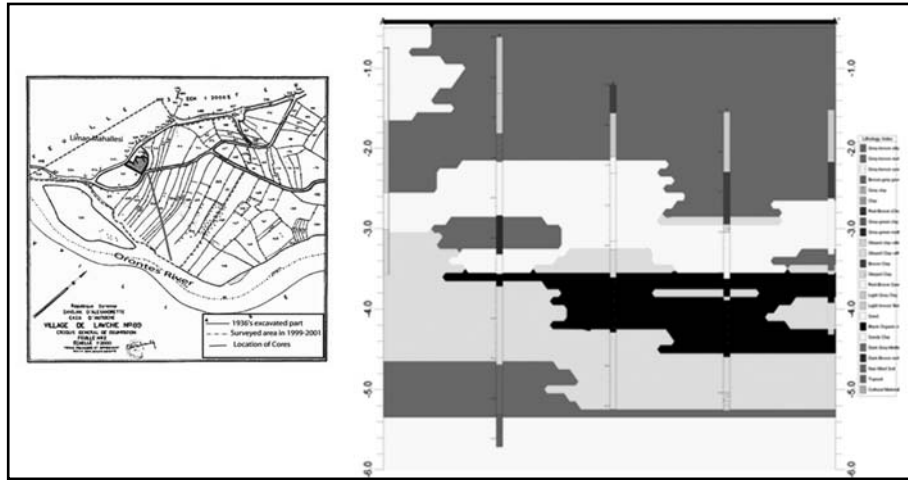
Trotz des Substanzverlustes, den insbesondere die Rahmenzone des Mosaiks mit seinen Inschriften in den letzten Jahrzehnten erlitten hat, ist erkennbar, daß die Beischriften korrekt gelesen wurden¹⁹. Eine feste Datierungsmöglichkeit des Bodens in die Mitte des 5. Jhs. bietet die als ausschlaggebend angesehene Inschrift, die die Therme des Ardaburius nennt, aber – entgegen der bisherigen Forschungsmeinung – nicht. Es ist zwar nicht ausgeschlossen, daß Ardaburius – ältester Sohn des Ardaburius Asper (cos. 434) –, der zwischen 453 und 466 in Antiochia als *magister militum per Orientem* residierte und bis 471 hier lebte, der Bauherr der abgebildeten Thermenanlage war, doch bietet dies für die Datierung des Mosaiks keine verlässliche Handhabe, sondern lediglich einen *terminus ante quem* für das Gebäude. Zudem könnte schon der Großvater des jüngsten Ardaburius, Flavius Ardaburius (cos. 427), als *magister utriusque militiae* und Oberbefehlshaber im Perserkrieg 421/22 enge Verbindungen mit Antiochia unterhalten haben, käme also ebenso wie sein Sohn als Bauherr der Thermenanlage in Frage. Die zeitliche Einordnung des Mosaiks muß sich deshalb zusätzlich auf technische und stilistische Merkmale stützen. Sie sollen durch eine für die nächste Kampagne geplante Untersuchung der übrigen Mosaiken des Yakto-Komplexes gewonnen werden.

18 Jean Lassus, *La Mosaïque de Yacto*, in: *Antioch-on-the-Orontes*, 1 (Princeton 1934) 114ff.; Doro Levi, *Antioch Mosaic Pavements* (Princeton 1947) 323ff. Zusammenfassend Downey, a.O. 659ff.

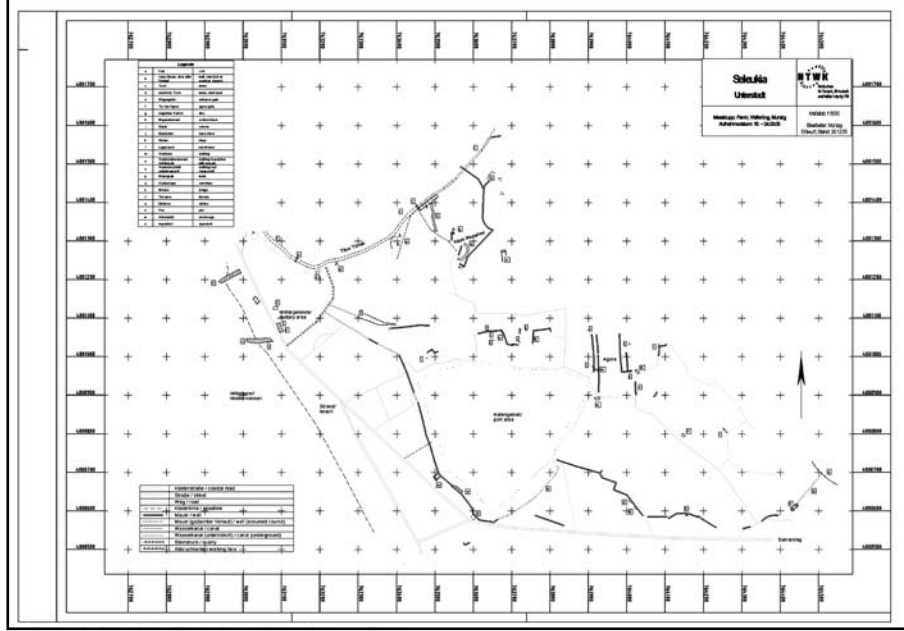
19 Die Bearbeitung des Mosaiks liegt in den Händen von Dr. Sabine Schrenk, auf deren Überlegungen die folgenden Angaben zurückgehen.

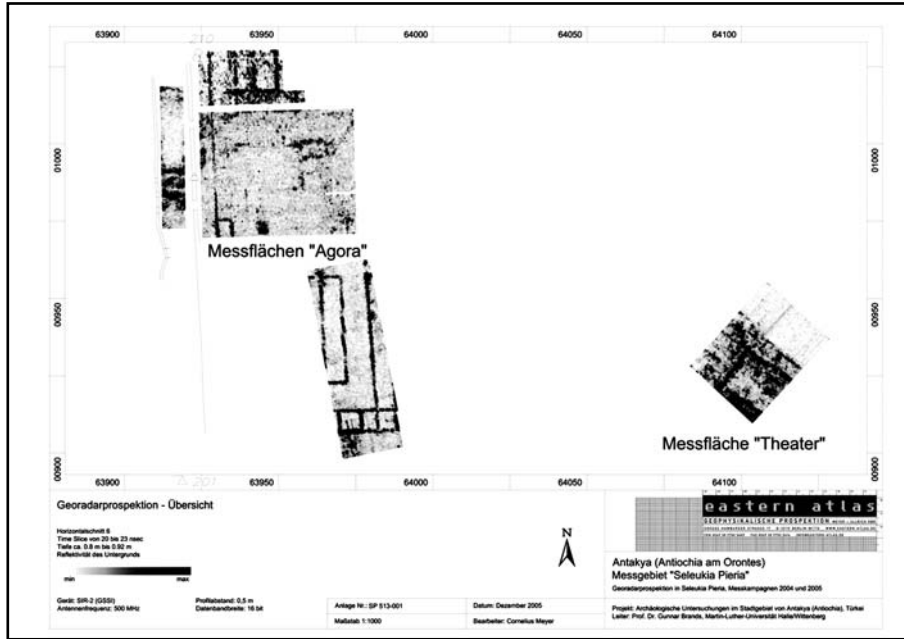
Resim 1: Yüzey araştırma alanı

Resim 2: Al Mina topografik haritası ve drill sondaj kesit görünümü

Resim 3: Seleukeia Pieria aşağı şehir planı

Resim 4: Seleukeia Pieria, agora, jeofizik araştırma sonuçları

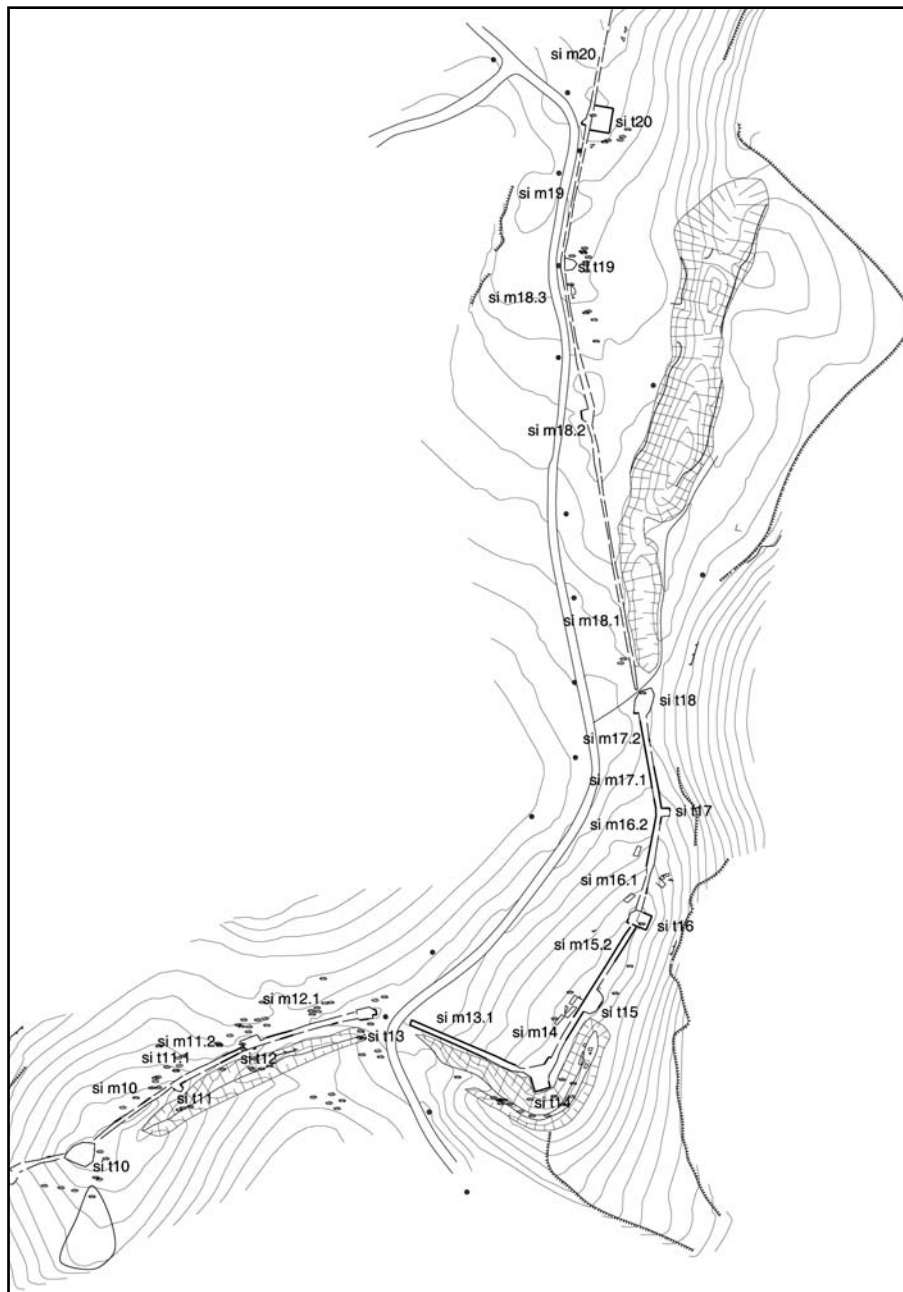

Abb. 1

Abb. 2

Abb. 3

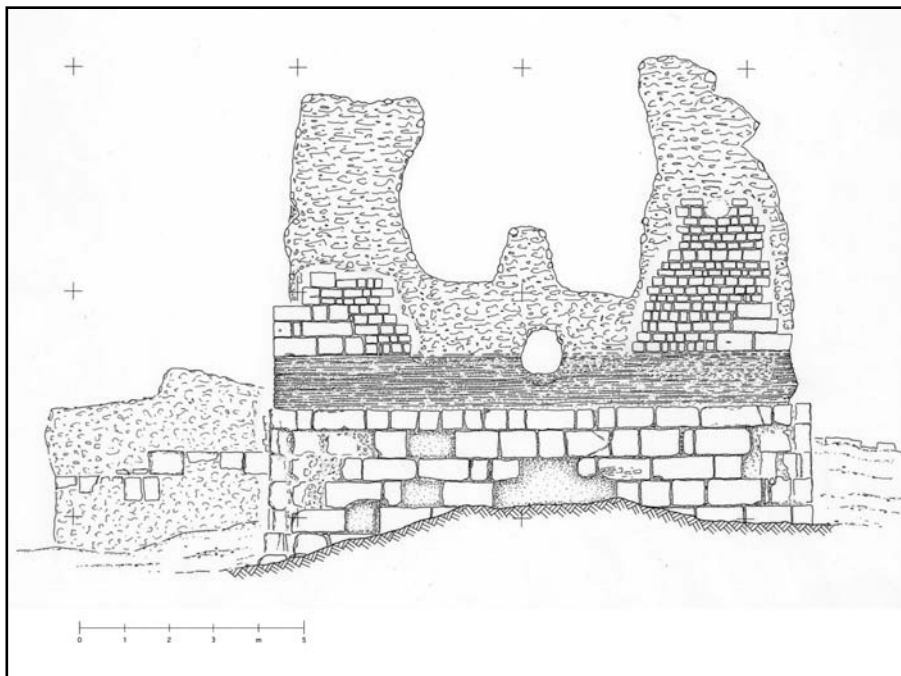

Abb. 4

Abb. 5

Abb. 6

Abb. 7

MİLAS MÜZESİ'NDEKİ, 2004-2005 YILLARINDA YAPILAN HAYITLI MAHALLESİ KURTARMA KAZISI BULUNTULARI¹

Abuzer KIZIL *

İki kazı sezonu sonunda Mylasa arkeolojisi için önemli veriler elde edilen Milas'ın bu noktasında kazı yapmaya iten neden, 1993 yılında yeni bina yapmak için yapılan kazı çalışmaları esnasında ortaya çıkan (Resim: 1) ve 2004 yılına kadar öylece bırakılan antik kalıntılar olmuştur (Resim: 2)². Gerek buradaki yerleşimin Bizans Dönemi başlarına kadar devam etmiş olması, gerek son zamanlara kadar bu bölgenin mezarlık olarak kullanılması³,

* Yrd. Doç. Dr. Abuzer KIZIL, Muğla Üniversitesi, Milas Sıtkı Koçman Meslek Yüksekokulu, Milas-Muğla/TÜRKİYE-mail: akizil@mu.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Milas, Mylasa Kazısı, Karya

Metin içindeki kısaltmalar:

Akarca, *Bellefen* 35 (1971) :

A. Akarca, "Beçin Altındaki Eski Çağ mezarlığı", *Bellefen*, 35 (1971), 1-37.

Thompson, *Hesperia* 3 (1934) :

H. A. Thompson "Two Centuries of Hellenistic Pottery", *Hesperia* 3, (1934)

Hellström, *Labraunda II*, (1971) :

Pontus Hellström, *Labraunda II, Pottery of Classical and Late Date, Terracotta Lamps and Glass*, (Lund, 1971).

Pierobon, *Bollettino D'arte*, (1984):

Rafaella Pierobon, "La Ceramica e la Vita Della Citta, le Coppe a Rilievo Elenistiche", *Bollettino D'arte Supplemento*, al nr. 31-32, (1984).

Äkerstedt, *Opuscula Atheniensia* 26, 2000-2001: Theresa Äkerstedt, "Hellenistic-Roman Chamber Tombs at Milas, Swedish Excavations 1938", *Opuscula Atheniensia* 26, 2000-2001.

Bkz. Bakınız, Res.: Resim, Lev.: Levha, Fig. Figür, MKKS: Müze Kurtarma Kazıları Semineri, KST: Kazı Sonuçları Toplantısı, Pl.: Plan, M.: Mekân

1 Kurtarma kazısı adı altında Milas Müzesi Müdürlüğü başkanlığında, Muğla Üniversitesi adına bilimsel sorumluluğumda gerçekleştirilen bu çalışmada katkılarından dolayı Müze Müdürü Sn. Erol Özen'e teşekkür ederim.

2 Aradan geçen süreçte kazı alanı bir çöplükten farksız hâle gelmiş ve Milas'ın başka yerlerindeki temel kazılarında çıkan bazı antik mimari elemanlar da bu alana bırakılmıştır. İlk etaptaki temizlik çalışmaları sırasında bu mimari kalıntılar ayıklanarak bir kenara alınmıştır.

3 Çalışmalar esnasında pek çok Müslüman mezarına rastlanmıştır.

gerekse 1993 yılındaki temel kazısı sırasında gerçekleşen tahribat, kazı çukurundaki kalıntılar ve bazı buluntuların orijinal yerlerini kaybetmelerine neden olmuş, dolayısıyla bu durum stratigrafik bazı tespitleri de bir ölçüde zorlaştırmıştır. Her şeye rağmen bugünkü Milas'ın güneydoğusundaki bir kenar mahallesinde (Hayıtlı Mahallesi, kamyon garajı yanı) antik Mylasa kenti ile ilgili gerçekleştirilen iki sezonluk bu ilk⁴ sistemli arkeolojik kazı sonucunda Hellenistik Dönem ile Erken Bizans Dönemi arasını kapsayan önemli mimari kalıntı ve buluntular gün ışığına çıkarılmıştır⁵ (Resim: 3).

Antik şehir henüz bu bölgeye kadar genişlemeden önce burası olasılıkla nekropol olarak kullanılıyordu ve dolayısıyla lahit ve mermer döşeme bu nekropolün bir parçasıydı. Buna göre lahit ve döşeme, ortaya çıkarılan mimari kalıntılar arasında en eski aşamayı oluşturmaktadır. Bu alan Roma Döneminde yerleşime açılınca yeni yapılar ile nekropoldeki mezar anıtları birbirine karışmış ve yeni kalıntıların inşası için çoğu zaman olduğu gibi eski yapıların kalıntılarından yararlanılmıştır. Nekropolden sonraki ilk yerleşimde, burada ikinci mimari evreyi oluşturan varlıklı birine ait olasılıkla peristilli bir ev inşa edilmişti. Kazı alanının güneydoğusundaki mermer döşeme (Resim: 3) ise evin avlusunun döşemesi olmalıydı. Evin mozaik döşemeli büyük salonu kuzeyden lahde kadar uzanıyordu ve salonun bu tarafındaki duvarı, doğu-batı yönünde lahde bitişik olarak inşa edilmişti. Üçüncü aşamada peristilli evde bir takım tadilat işlemlerinin gerçekleştirildiğini ve özellikle büyük salonun yeni duvarlarla yeni mekânlara ayrıldığına tanık olmaktadır. Bu komplekste, iki yaz sezonu sürdürülen kazılar neticesinde değişik ölçülerde toplam sekiz adet oda ortaya çıkarılmıştır (Resim: 3). Bu odalardan kuzeyde yer alanların duvarları toprağın altından batıya doğru devam etmektedir. Odaların güneyini oluşturan duvar doğuya doğru devam ettikten sonra dirsek yaparak kuzeye yönelmektedir (Resim: 3). Bu duvar olasılıkla avluyu çevreliyordu. Lahit döşemenin doğusunda avlu döşemesiyle aynı eksende yer alan ve üç mermer bloku korunabilmiş olan döşeme parçası da avlu döşemesine ait olmalıdır.

4 Milas'ta 1938 yılında İsveçli arkeologlar tarafından Hıdırlık Tepesi'nin güney yamacında yer alan nekropoliste bazı kaya oygu oda mezarların kazısı yapılmıştır. Bu kazıyla ilgili bkz. Åkerstedt, *Opuscula Atheniensia* 26, 2000-2001, 9-23.

5 Her ne kadar bu çalışmanın konu başlığı sadece buluntuları kapsıyor ise de buluntular, daha yararlı olacağı düşüncesiyle kazı çalışmaları ile birlikte ele alınıp değerlendirilmiştir.

Kuzeye doğru devam eden bazı yapılar da vardır ki, bunların en göze çarpanı lahit döşemenin batısında yer alan peristilli evin koridorudur (Resim: 3). Kuzeye doğru devam eden koridorun iç girişinin, güneyde lahdin batısında ve aynı hizada yer aldığını gösteren eşik ve zivana delikleri göstermektedir (Resim: 3).

Lahit ve Döşeme: Lahdin kırık ve çatlakların bulunduğu güney cephesi taslak olarak bırakılmış girland kabartmalıdır. Bu bezeme tipi Roma İmparatorluk Dönemi lahitlerinde sıkça rastlanan ve moda olan bir lahit kompozisyonudur. Ancak, lahit yüzeyinin bazı kısımlarının daha ince, bazı kısımlarının ise daha kaba bırakılması lahdin tam olarak bitirilmediğini göstermektedir. Lahdin iç yüzü keski ile paralel küçük kanallar şeklinde belli bir düzen içinde yontulmuştur.

Lahdin tam altına denk gelen dikdörtgen çukur gömünün yapıldığı kriptanın olmalıdır. Bu çukurda yapılan kazı sonucunda ele geçirilen buluntular arasında Geç Roma ve Erken Bizans Dönemine ait bronz sikkeler (Resim: 4), bronz el kantarı (Resim: 5), bronz kaşık (Resim: 6), form olarak ok uçlarına benzeyen ancak uç kısımları geriye doğru kıvrılarak halka şekline getirilen bronz objeler ile çok sayıda geç dönem seramik parçası içinde ele geçirilen terrakotta figürüne ait bacak kısmı ilgi çekicidir (Resim: 7). Ayrıca buradaki kazı esnasında, cam bardak ve tabak kırıkları, kanatlı hayvanlara ait kemik artıkları ile odun kömüründen oluşan kalıntı öbekleri bu çukurun, zaman zaman yemek artıklarının da atıldığı bir çöplük olarak kullanıldığına işaret etmektedir ki, bu kalıntılar o dönemde yaşayan Mylasalıların yemek kültürü hakkında bilgi sunması açısından son derece önemlidir.

Lahitle bir bütünlük oluşturan ve toprağın altından kuzeye doğru devam eden döşemenin mermer blokların bazıları birbirlerine üzeri kurşun kaplamalı bronz kenetlerle bağlanmıştır. Farklı ölçülere sahip olan bloklar hafif çökmelerden dolayı düzgün bir düzlem oluşturmazlar. Döşeme, olasılıkla nekropolün faal olduğu dönemde bazı lasos mezarlarında olduğu gibi⁶, dinsel törenlerin yapıldığı kutsal bir yer olarak tasarlanmıştı ve etrafı bir

6 lasos Nekropolü'nde etrafı duvarla çevrili ve içinde sunaklar bulunan kompleks mezar yapıları vardır. Bkz. F. Tomasello, *L'acquedotto e la Necropoli Presso L'istmo*, Roma, (1991), 161, 164, Fig. 54,56. Burada da böyle bir uygulama söz konusu olabilir. Ele geçirilen yazıttan ve yakın çevrede yapılan temel kazılarında ortaya çıkarılan anıt mezar elemanları bu teoriyi güçlendirmektedir.

duvarla çevriliydi. Bu kutsal alana giriş yerinin lahdin hemen batısında yer aldığını gösteren ya da çağrıştıran bir takım izler vardır. Çukurun kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerindeki döşeme bloklara sonradan kazıldıkları anlaşılan yuvarlak çukurların neden yapıldıkları tam olarak belli değil ise de ahşap direk yuvası olarak kullanılmış olabilecekleri olasıdır. Lahdin dar kenarlarındaki anathyrosis kutsal alanı çevreleyen duvarla ilgili olmalıdır.

Peristilli evin salonu olması muhtemel olan büyük odanın tabanı mozaik döşemelidir. Bu büyük salon daha sonra ara duvarlarla yeni mekânlara bölünmüştür. Mozaik döşemenin, lahdin güneydoğusunda, açma kazısı esnasında ortaya çıkan mozaik kalıntısından lahde kadar devam ettiğini başka bir ifadeyle mozaikli odalarla lahit ve taş döşeme arasında kalan, ancak kazılmayan alanın da mozaik döşemeli olduğunu göstermiştir. Büyük odanın bu hâliyle, ara duvarlarla dört yeni mekâna ayrıldığını söylemek mümkündür.

Ancak, geometrik bezemeli mozaikle kaplı ve 1 No.lu oda⁷ olarak isimlendirdiğimiz odanın doğu-batı yönünde yaklaşık bir duvar kalınlığında ve düzgün sayılabilecek bir şekilde tahrip edilmiş olması (Resim: 3) eğer bir duvar çekmek için idi ise ve örülen duvar sonradan yıkıldıysa o zaman salon beş mekâna bölünmüş olmaktadır. Bu mimari tadilat, nüfus veya ekonomik durumla doğrudan ilgilidir. Odanın⁸ zeminini süsleyen mozaik siyah beyaz taşlardan oluşmuştur. Kompozisyon olarak daha küçük siyah beyaz taşlarla elde edilmiş ve geç antik çağda sıkça karşılaşılan, birbirini kesen dairelerden oluşan ortadaki geometrik bezemeyi, daha iri ve sadece beyaz taşlardan oluşan geniş kenar bordürü çevreler. Büyük salonun bölünmesiyle elde edilen batıdaki bitişik iki küçük oda (2 ve 3 No.lu odalar) kuzeybatı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Bu odacıkların tabanları beyaz taştan oluşan mozaik döşemelidir ki, bu döşemeler aslında salon mozaığının devamıdır. Bu iki küçük odanın ne amaçla kullanıldığını somut olarak gösterecek her hangi bir veriye rastlanmamış olmasına rağmen, batıda yer alan ve mutfak olarak tanımladığımız bitişik odalarla ilişkili olmaları olasıdır.

4 No.lu olarak isimlendirilen, kareye yakın dikdörtgen planlı odada 2004 sezonunda yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan yanmış kap ve pithos

7 Odalar batıya doğru numaralandırılmıştır.

8 Genişliği göz önüne alındığında bu oda bir salon olmalıdır.

kalıntılarından bu odanın kiler veya mutfak olabileceği tahmin edilmişti. 2005 sezonunda başka bir pithos kalıntısına rastlanması bu odanın kiler olma olasılığını doğrulamıştır. Pithoslardan doğu tarafta yer alanın üzerine daha sonraki bir dönemde harçlı duvar örüldüğünden kazısı yapılarak tam olarak açığa çıkarılamamıştır. Diğer pithosun üst kısmı parçalanmış, alt kısmı ise kısmen sağlam olarak korunabilmiştir. Bu pithosun parçaları arasında ele geçirilen ve benzerlerine başta yakındaki lasos olmak üzere, başka yerleşmelerde de⁹ rastlanan bir mangal kenarına ait taçlı ve sakallı satyr başı kabartması (Resim: 8) ilgi çekicidir ve diğer mutfak malzemeleri ile bir arada bulunması rastlantı sonucu değildir. Ayrıca bu mekânda çürümüş bir kabin içinde *in situ* durumda ele geçirilen parlak kırmızı astarlı, ağız kenarında yatık S spirali yer alan bir doğu sigilata fincan¹⁰ (Resim: 9) üretim kalitesi ile Milas'ın Hellenistik-Roma Dönemi seramiği için önemli bir örnektir.

4 No.lu odanın güneyinde yer alan ve ölçü olarak hemen hemen aynı olan 5 No.lu mekânda 2005 sezonunda kazı çalışması yapılmamıştır. 2004 yılındaki çalışmalarda güney duvarı boyunca yoğun bir seramik tabakası ile karşılaşmıştır. Bu tabakanın üst tarafında, duvar seviyesinde, *in situ* olmayan, bir yüzünde labrys (Resim: 10), diğer bir yüzünde aşınmış trident kabartması bulunan dörtgen kesitli bir mermer sunak ele geçirilmiştir. Sunak, Mylasa'da yaygın bir tapınım gören Zeus ile Poseidon'un birleşmesinden oluşan Zenoposeidon kültünün taş üzerinde ifadesini bulmuş şeklidir¹¹. Bu mekânda ayrıca, buluntu olarak güneydoğu köşede, diskusunda kuş motifi bulunan Roma Dönemine ait bir kandil (Resim: 11) ile kuzeybatı köşede granit taşından yapılmış bir dibek (öğütme taşı) ve onun hemen altında da diskusunda Afrodite ve iki küçük Eros yer alan bir kandil daha ele geçirilmiştir.

Kazı çukurunun kuzey batısında yer alan 6 No.lu oda 2005 kazı sezonunda kısmen açığa çıkarılmıştır. 7 No.lu oda ile ortak olan güney duvarı batıya, doğu duvarı ise kuzeye doğru devam etmektedir. Dolgu toprağında, alüvyon

9 Maria Adele Ibba, "Bracieri ellenistici da lasos", *Iasos Di Caria, Bollettino Dell'Associazione* 9, (2003), 11-15. Fig.; Dorothy Burr, "The Terracotta Figurines", *Hesperia* 2, (1933), 189, Fig. 6; Thompson, *Hesperia* 3, (1934), 392, Fig. 79, 421, Fig. 108-109.

10 Hellström, *Labraunda II*, (1971), 33, plate 13, Nos. 221.

11 Bu iki tanrısal simge Mylasa sikkeleri başta olmak üzere mimari elemanların üzerinde de sıkça birlikte görülür.

katmanından sonra yoğun bir şekilde Geç Antik Döneme ait çatı kiremidi tabakası, onu takip eden tabakada ise taban ve duvar tuğla parçaları ile değişik kap formlarına ait çanak çömlek parçaları ortaya çıkarılmıştır. Bu mekânda ele geçirilen en önemli buluntulardan birisi doğudaki koridor duvarı ile oda duvarı seviyesinde, dolgu toprağın içinde ele geçirilen Roma Dönemine ait, omzunda dairesel spiraller, tabanında ise kabartma çizgilerle elde edilen geometrik şekillerin yer aldığı bir kandildir. Daha alt seviyede ise *in situ* olmayan benzerine Labraunda'da rastlanan¹² bir yüzünde Zeusun yıldırım demeti kabartması bulunan dörtgen kesitli bir mermer blok ele geçirilmiştir. Bu blokun bilinen sunaklardan farkı alt ve üst kısımlarının profilsiz oluşudur.

6 No.lu odanın güneyinde, 4 No.lu odanın ise batısında yer alan 7 No.lu oda, gerek buluntu açısından, gerekse stratigrafi açısından en dikkate değer kazı noktası olmuştur. Bu odadaki kazı çalışmalarında yer seviyesinden -2,70 m. derine inilmesine rağmen ana toprağa ulaşılammıştır. Ancak bu çalışmalar esnasında önemli arkeolojik tabakalar ve buluntular gün ışığına çıkarılmıştır. Kuzey kesitte gözlenen Hellenistik-Roma Dönemine tarihlenebilecek yoğun çanak çömlek tabakaları ile aynı seviyede rastlanan ince kül tabakalarının ilk etapta bir yangınla ilişkili olabileceği yönünde bir değerlendirmeye bizleri yönlendirmişse de, kuzeybatı doğrultusunda uzanan bu tabakaların güney köşeden kuzeybatıya doğru çapraz olarak devam eden tek sıra düzensiz taşlardan oluşan eğreti duvar tarafından kesintiye uğraması bu tabakaların bir yangın sonucu oluşmasının zor olduğunu göstermektedir. Buna karşılık bu ince kül tabakalarının, her ne kadar kesin olmasa da, bir fırınla ilintili olabileceğini düşündürecek bir takım izler vardır. Odanın doğu duvarının güney kesiminde ortasının sonradan doldurulduğu anlaşılan üst tarafı olasılıkla kemer şeklinde düzenlenen tek sıralı, düzgün tuğla örgü fazla büyük olmayan bir fırının kapısını çağrıştırmaktadır. Tuğla örgülü kısmın hemen önünde açığa çıkan ince odun külü ve küçük metal cürufları bu tezi doğrulayabilecek bulgulardır. Yine bu alanda üst tabakalarda karşılaşılan karışık dolgunun dibe doğru daha da homojenleştiği ve kaba çanak çömlek parçaların yerini daha kaliteli seramiğe bıraktığı dikkatlerden kaçmamıştır. Yaklaşık -2,15 m. seviyede

12 Ann C. Gunter, *Labraunda, Marble Sculpture*, Stockholm, (1995), 43, Fig. 22.

parçalanmış vaziyette, benzerlerine komşu kent lasos¹³ ve Labraunda'da¹⁴ da rastlanan ve Erken Roma Dönemine tarihlenen ince cidarlı, iyi fırınlanmış, kırmızı tonlarında, sert ve kırılğan bir kap¹⁵ (Resim: 12) ile kırmızı firnisli açık bir tabağın kalıntıları¹⁶ ele geçirilmiştir. Bu seviyeden itibaren, Hellenistik Döneme (M.Ö. 2. yüzyıl) ait üzerlerinde labris, trident ve değişik pozisyonlarda at figürleri bulunan bronz Mylasa sikkeleri¹⁷ (Resim: 13) ile yine aynı döneme verebileceğimiz gri renkli kırılmış durumda bir aryballos (Resim: 14), kötü işçilik gösteren ağız kenarı içe dönük bir tabak, bir tanesi kurşun, bir tanesi pişmiş topraktan yapılmış iki ağırşak ile kötü işçilikli kalıp yapımı yaprak motifli bir kandil¹⁸ ele geçirilmiştir. Bu sağlam buluntuların yanı sıra çok sayıda Hellenistik ve Erken Roma Döneminde Mylasa'da üretilmiş olan kalıp yapımı, bezemeli Megara tipi kâse¹⁹ ile doğu sigilata²⁰ çanak çömlek fragmanı ele geçirilmiştir. Gri hamurlu, koyu gri astarlı, fıstık çamı kozalağı kabartmalı, kesik yatay çizgi bezemeli, akanthus yaprağı bezemeli, açık kırmızı hamur ve kahverengi astarlı üzerinde yaprak, kantaros ve boğa başı tarafından taşınan girland bezemeli, gri hamurlu, koyu gri astarlı fragmanlar, sarmaşık dal, balık pulu şeklinde yaprak bezemeli ve bunlara benzer nitelikte kırmızı ve kahverengi tonlarında hamur ve astarlı, açık kap parçaları önemli yer tutar (Resim: 15). Ele geçirilen çok sayıdaki doğu sigilata parçaları arasında tabanında "ERATOS" yazısı yer alan fragman²¹ ile metalik parlaklıktaki siyah sırlı parça ilgi çekicidir. Ayrıca aynı seviyede sigilata ve Megara tipi kâse parçaları ile birlikte çok sayıda farklı

13 Pierobon, *Bollettino D'arte*, (1984), 83-92, 101, fig. 21.

14 Hellström, *Labraunda II* (1971), 38-39, plate 15, No. 314-321.

15 Bu kabın bir benzerine Mylasa Helenistik-Roma oygu mezarlarından birinde de rastlanmıştır (yazar tarafından aynı ciltte yayına verilen "1990-2005 Yılları Arasında Mylasa'da Kurtarma Kazıları Yapılan Mezarlar ve Buluntuları Üzerine Genel Bir Değerlendirme" adlı makalede 53 No.lu mezarda); ayrıca benzerleri için bkz. M. Michelucci, "Le Stibi Votive Dall'Agora Di lasos", *Bollettino D'Arte, Supplemento* al nr. 31-32, (1985), 97, Fig. 13.

16 Thompson, *Hesperia* 3, (1934), 419, Fig. 106, 420, Fig. 107.

17 Aşkıldil Akarca, *Les Monnaies Grecques de Mylasa*, Paris,(1959),15-18, 60-66, Planche 1V, nos.22-32b, planche V, nos. 33a-35.

18 Hellström, *Labraunda II* (1971), 50, Plate 24, No. 43-44.

19 Thompson, *Hesperia* 3, (1934),351-365, Fig. 34-49, 378-387, Fig. 65-74, 405-411, Fig. 93a-97; Pierobon, *Bollettino D'arte*, (1984), 86, fig. 4; Hellström, *Labraunda II* (1971), 22, plate 11, nos.138-140.

20 Paralelleri için bkz. Hellström *Labraunda II* (1971), 32, plate 13, nos.217, 222, 249.

21 Hellström, *Labraunda II* (1971), 33, plate 13, nos. 222, 249.

çanak çömleğe ait parçalar da bulunmuştur. Bütün sigilata kaplar iyi cins, açık kırmızı renk hamurdan yapılmış, iyi fırınlanmış ve yüzeyleri parlak koyu kırmızı astarla kaplanmış. Sikkelerle aynı seviyede bulunan ve daha çok mezar buluntusu olarak görmeye alıştığımız iki unguentarium parçasından kısa kaideli ve yuvarlak gövdeli olanı M.Ö. 3. yüzyıl, ovalımsı gövde ve yüksekçe kaideye sahip parçanın ise M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenmek mümkündür²².

Ayrıca, kazı alanındaki dolgu toprağın içerisinde Geç Geometrik Dönemden-Bizans Dönemi arasına tarihlenen değişik kap formlarına ait seramik paçalarının yanı sıra, terrakotta horoz başı ve figürin kolu, sivri uçlu kemik objeler ile cam şişe ve tabaklara ait parçalar Mylasa arkeolojisi için önemli verilerdir.

Çalışmalar esnasında özellikle duvar diplerine yakın bölgelerde rastlanan sıva kalıntıları, duvarların saman katkılı, oldukça kalın bir sıva tabakası ile kaplandıkları, düzgün perdahlanan sıva yüzeylerinin ise başta sarı, mor, kırmızı ve beyaz olmak üzere değişik renklerde boyandığını göstermiştir. Sarı boyalı bir sıva parçasının üzerinde kırmızı renkte yazılmış olan yazı kalıntısı ilginç bir veridir.

Mekânları oluşturan duvarların yapım tekniği ve kullanılan malzeme aynıdır. Duvarların örgüsünde genellikle yerel kireçtaşı, devşirme bloklar, kalıp tuğlalar ve kaba seramik parçaları kullanılmıştır. Duvarlarda tutturucu malzeme olarak kiremit kırığı katkılı kum ve kireçten oluşan harç kullanılmıştır. 1 No.lu mekânın doğu duvarının bir kısmın örgüsünde çamur harç kullanılması bu bölümün sonradan tamir edilmesiyle ilişkili olmalıdır. Bazı duvarların renkli sıvalarla kaplı olduğunu özellikle 7 No.lu mekânda ortaya çıkan sıva kalıntılarından anlamak mümkündür.

İlgi çekici diğer bir nokta ise hiçbir mekân girişinin tespit edilememesidir. 2005 yılı çalışmalarında doğu döşemenin doğusundaki duvar üzerinde açığa çıkarılan küçük girişin ne tür bir yapıdan avluya açıldığını o yöne doğru kazı yapılmadığından anlamak mümkün olamamıştır.

Ele geçirilen çok sayıda taban tuğlası parçalarından en azından bazı bölümlerin zeminlerinin kare formlu tuğlalar ile kaplanmış olabileceklerini

22 Åkerstedt, Åkerstedt, *Opuscula Atheniensia* 26, 2000-2001, 19-20, fig.15, no. 5; Hellström, *Labraunda II* (1971), 27, plate 12, nos. 171,167.

koridor ile kesitin kuzeydoğu köşesinde rastlanan *in situ* birkaç tuğladan oluşan döşeme teyit etmiştir. Avlunun güneydoğu köşesinde küçük moloz taş ve tuğla kırıkları ile oluşturulmuş zemini ortasında dikine yerleştirilmiş bir künk kalıntısı, kompleksin su sistemi ile ilgilidir. Güney avlu duvarının orta kesiminden güneye doğru devam eden kırık ve şekilsiz kireçtaşı parçalarından oluşan döşeme ise bu yöne doğru toprağın altında olabilecek başka kalıntılara işaret etmektedir.

Lahdin doğusunda, doğu-batı doğrultusunda 9.00x2.30 m.lik bir açmada yapılan çalışmalarda kuzeydeki yer seviyesinden -0.275 m. (açma seviyesinden -0.50 m.) derinde bir pitosun dip kısmı ile kurşunla restore edilmiş gövde kısmına ait parçalar gün ışığına çıkarılmıştır. Yine açmadaki kazı esnasında açmanın kuzey tarafında doğu-batı doğrultusunda uzanan kuru örgü bir duvar kalıntısına rastlanmıştır. Mekânlar ve belirli kazı noktaları dışında da *in situ* olmayan kayda değer buluntular ele geçirilmiştir. Bunlardan kazı çukurunun güneydoğu köşesinde yüzeye yakın bir noktada ele geçirilen mermer blokun dar yüzeyindeki 7 satırlık Grekçe yazıtın²³ çevirisi şöyledir;

“Parembordeus kabilesinden Aristides’in oğlu Moschion’nun anıt mezarı. Onun yapımı için teminat Aristes’in oğlu Phaidros’a verildi, Panemos ayının sondan sekizinci gününden önce bitirilsin diye. Temel ve eksedra Daisios ayının dördünde bitirmek üzere Adrastos’un oğlu Poseidonios’un sorumluluğuna, aslan cephele süsleme ise Peritios ayının...da bitirilsin diye Xaireas’ın sorumluluğundadır”.

Sonuç olarak, Milas Müzesi Müdürlüğü ile ancak iki sezon süresince yapılabilen bu kazı çalışması ile antik dönemin bir kenar mahallesi olmasına rağmen antik Mylasa’nın arkeolojik zenginliğinin Hellenistik, Roma ve kısmen de Bizans Dönemi boyutu kısmen de olsa gün ışığına çıkartılmaya çalışılmıştır. Yerleşim birimlerinin dört bir tarafa doğru devam etmesi bu bölgedeki antik yerleşimin daha da geniş bir alana yayıldığını göstermektedir. İleride yapılacak olan kazılarla antik kent kimliğine ve yaşantısına ışık tutacak verilere ulaşılabilmesi, modern Milas’ın altında kalan antik Mylasa için elbette büyük bir şans olacaktır.

23 Yazıt, W. Blüemel ile birlikte yayına hazırlanmaktadır.

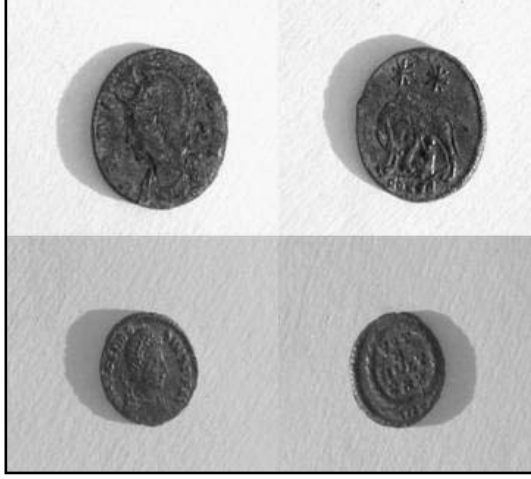
Resim 1: 1993 yılında ortaya çıkan kalıntılar

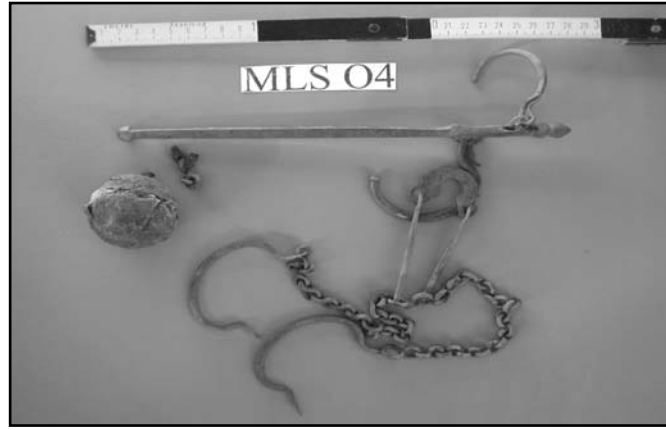
Resim 2: 2004 yılında kazı öncesi alanın görünümü

Resim 3: İki kazı sezonu sonrası ortaya çıkarılan kalıntılar

Resim 4: Roma Dönemine ait bronz sikkelerden iki örnek, lahit çukuru

Resim 5: Bronz el kantarı, Erken Bizans Dönemi, lahit çukuru

Resam 6: Bronz kaşık, lahit çukuru

Resim 7: Terrakotta figürin parçası, lahit çukuru

Resim 8: Mangal kenarına ait satyr kabartması, M4

Resim 9: Sigilata kâse, M4

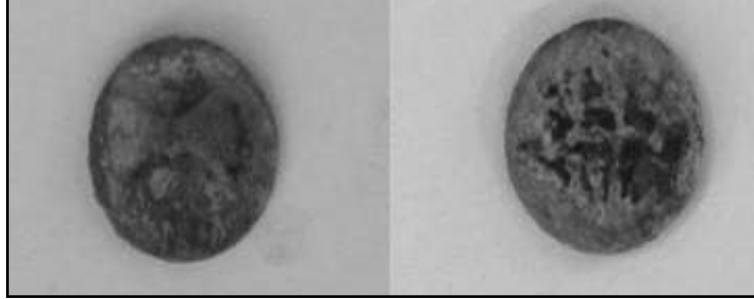
Resim 10: Labrisli sunak

Resim 11: Kuş kabartmalı kandil, M6

Resim 12: Tabak, M7

Resim 13: Bronz Mylasa sikkesi, M7

Resim 14: Aryballos M7

Resim 15: Megara tipi kâse parçaları, M7

EGE ve AKDENİZ BÖLGELERİ SUALTI ARAŞTIRMASI 2005 YILI ÇALIŞMALARI

Harun ÖZDAŞ*

Dokuz Eylül Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü'nün, 2005 yılı sualtı araştırması 14–25.09.2005 tarihleri arasında İzmir İli kıyılarında, 16–31.10.2005 tarihleri arasında Antalya ve Muğla İli kıyılarında gerçekleştirilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilciliğini Çeşme Müzesi arkeologlarından Hüseyin Vural yapmıştır.

Sualtı kültür mirasının tespitine yönelik araştırma projemiz TUBİTAK ve Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından desteklenmekte olup Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi aynî olarak katkı sağlamaktadır. 2005 yılında gerçekleştirilen çalışma sonucunda ülkemiz sualtı kültür mirası ve batıklar ile ilgili en geniş görsel ve bilimsel arşiv üniversitemize kazandırılmıştır.

Bu yılki çalışmada yer tespiti, video çekimi ve fotoğraflama, haritaya işleme, koordinatların belirlenmesi, GIS (Coğrafi Bilgi Sistemi) sistemine aktarılması ve genel incelemeler yapılmıştır. Batıklar dışında Kekova batık şehri ile Gemiler Adası'nın sualtında kalan mimari kalıntılar üzerinde incelemelerde bulunulmuştur. İzmir bölgesinde K. Piri Reis Araştırma Gemisi diğer bölgelerde ise kiralık tekneler kullanılmıştır. 2005 yılında araştırma programı çerçevesinde İzmir bölgesinde 6 (Harita: 1), Antalya bölgesinde ise 4 (Harita: 2) olmak üzere toplam 10 batık üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarda daha önce tespit yapılmış olan Burcu Zafer batığı, Yevstafy batığı ve Kaleyeri Sığılığı Bizans batığının yanı sıra ilk defa tarafımızdan bulunan Karaada, Ayrıktaş M.S. 4.-6. yüzyıl batığı, Mersin Körfezi Helenistik Batık (?), İkizceler M.Ö. 1. yüzyıl Roma batığı, Kekova M.S. 7. yüzyıl Bizans batıkları I-II, Kumluca Şıldanlar Lahit batığı ve Göçük Burnu M.S. 11.-12. yüzyıl Bizans tabak batıkları üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

* Harun ÖZDAŞ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü Öğretim Üyesi, İzmir/TÜRKİYE

Karaada Ayırıkaş M.S. 4–6. Yüzyıl Batığı

Batığın yeri, eğitimci balıkadam Erdiñ Ergün tarafından gösterilmiştir. Karaada'nın kuzeydoğusunda kıyıda yaklaşık 50 m. açıkta, 32 m.deki bankalarda iki tanesi üzerinde kırık ve sağlam uzun silindir formu, küçük düğme kulplu amphoralar (Resim: 1) tespit edilmiştir. Sağlam torpido formu amphoralar dik bir yamaç şeklinde 50 m.lere inen kayalık zemindeki bankoda yaklaşık 30 m²lik bir alanda yer almaktadır. Yüzeyde sağlam ve kırık 10 adet amphora dağınık bir şekilde görülmektedir. Amphoralardan sadece 2 tanesi bütün olup gemiye ait demir çapa (Resim: 2) amphoraların doğusunda yaklaşık 5 m. uzaklıkta 31 m. derinlikte bulunmaktadır. Banko ve çevresinde birkaç kırık dışında başka kalıntıya rastlanmamıştır. Bu tip amphoralar M.S. 4.–6. yüzyıllarda yaygın olarak Suriye-Filistin¹ (Gazze) bölgesinde üretilen ve genellikle güney ve doğu Akdeniz bölgesinde yapılan araştırmalarda bulunan amphoralardır. Batıkta bulunan amphoraların yakın benzerlerini Bodrum Müzesi'nde² bulmak mümkündür.

Aynı bölgede sığlıkta 6 m. derinde kırık ve birbirine kaynamış 3 küme hâlinde amphora parçalarına rastlanmıştır. Sığlıkta bulunan amphora kırıkları da aynı tip amphoralara aittir. Olasılıkla kuzey-güney yönündeki rotada seyahat etmekte olan ve Gazze bölgesi üretimi amphoraları taşıyan bir ticaret gemisi fırtına sırasında Ayırıkaş Burnu'na çarparak adanın doğu kıyısında sığlıkta kargonun bir bölümünü dökerek daha derinlere batmıştır. Amphoraların ve çapanın konumundan derinlerde daha fazla amphora olduğu izlenimi doğmaktadır. Sualtında morfolojik yapıya bağlı olarak derinliğin birden artması nedeniyle (45–50 m.) çevrede araştırma yapılamamıştır. Bölgedeki araştırma 2006 yılına ertelenmiştir.

Çeşme, 1770 Yevstafy Batığı

Rus amiral gemisi Yevstafy 1770 yılında Çeşme'de gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşında batan amiral gemisidir. Bölgede ilk araştırma ODTÜ SAT³

1 T. O. Alpözen, A. H. Özdaş, B. Berkaya, *Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Ticari Amphoraları*, Ankara 1995, s. 64, 66; D. P. S. Peacock-D. F. Williams, *Amphorea and the Roman Economy* (London and New York) 1986, s. 196, 199.

2 Bodrum Müzesi'nde kayıtlı 2.1.95 ve 461 envanter numaralı amphoralar.

3 ODTÜ Sualtı Topluluğu, "Çeşme Limanı ve Yakın Çevresi Sualtı Yüzey Araştırması", IX. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1991, Ankara, s. 601–609.

tarafından 1990 yılında yapılmıştır. Ayrıca Çeşme Müzesi tarafından kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Fakat bugüne kadar herhangi bir bilimsel yayını⁴ çıkarılmamıştır. 40–45 m. derinde kumluk zeminde yatan gemiye ait kalıntılar, gemi savaş sırasında infilak ederek battığından çok geniş bir alana yayılmıştır. Bölgede yapılan dalışta 2 adet top dışında herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Batığın derinde olması ve daha önceki senelerde kazısının yapılmış olması nedeniyle araştırma kısa tutulmuştur. Rus savaş gemisine ait demir-bronz toplardan bir tanesi 40, diğeri ise kıyıda 3 m.de (Resim: 3) bulunmaktadır.

Çeşme, 1770 Burcu Zafer (?) Batığı

Burcu Zafer⁵, Yevstafy batığının yaklaşık 400 m. güneyinde, 15–20 m. derinde, kıyıdan yaklaşık 90 m. açıktaki doğu-batı yönünde kumluk bir zeminde yatmaktadır. Geminin pruva (baş) bölümü olduğunu düşündüğümüz bölümü (Resim: 4) belli bir seviyeye kadar ayakta. Tahtaların büyük bölümünde denizde yaşayan organizmalar tarafından oluşturulan delikler bulunmaktadır. Ayrıca bağlantı yerlerinde kullanılan metal aksam ve çivi izleri mevcuttur. Gemiye ait kalıntının her iki tarafında zeminde kaplama tahtaları yer almaktadır.

Dışta kaplama tahtalarının genişlikleri 14 cm. ile 16 cm. arasında değişmektedir. Üst küpeşteye seviyesine yakın seviyedeki tahtaların eni 33 cm.dir. İçte bulunan postaların kalınlığı genellikle 15x15 cm.dir. 18 m.lerde ise yuvarlak taş güller görülür. Küçük bir tepe oluşturan bu alanda yüzeyde çapları 30–40 cm. arasında değişen yaklaşık 40 kadar gülle tespit edilmiştir. Güller boyutlarından ötürü mancınık gülleri izlenimi vermektedir. Bütün batık alanı yaklaşık 300 m²lik bir alanı kaplamaktadır. Batığın bulunduğu yakın çevre posedonya (deniz çayırı-erişte) kaplı olup başka yüzeyde kalıntıya rastlanmamıştır. Güllerin bulunduğu alandaki küçük bir tepede olasılıkla gemiye ait malzeme bulunmaktadır.

4 Batık ve Çeşme savaşını da konu alan popüler dilde yazılmış bir makale için bakınız. Emre Omur, "Katerinan'ın Çeşme'ye Gömülen Düşü", Atlas, 1999 Ağustos, S. 41, s. 32-52; Aktüel, 1995, S. 226, s. 66-69.

5 ODTÜ Sualtı Topluluğu, 1991, a.g.e., s. 604.

Batığın Çeşme savaşında batan Türk amiral gemisi Burcu Zafer olduğunu teyit eden kesin bir veri bulunmamaktadır. Savaşta Yevstafy ile birlikte batan diğer geminin Burcu Zafer olduğu ve batıkların birbirine yakınlığı da göz önüne alındığında bu geminin büyük olasılıkla Burcu Zafer olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte alanda yapılacak bir sondaj çalışması sonrasında geminin milliyeti konusunda kesin verilere ulaşmak mümkün olacaktır.

Mevcut kalıntının rölövesinin çıkarılabilmesi için ön incelemeler ve fotomozaik çalışması kısmen tamamlanmıştır. Sualtı kültür tarihimizin önemli bir eseri olan bu batığın hak ettiği değeri gördüğünü söylemek mümkün değildir.

Kaleyeri Sığılığı, M.S. 6.-7. Yüzyıl Bizans Batığı

Çeşme liman girişinde dış fenerin bulunduğu Kaleyeri Sığılığı'nın kuzey bölümünde 3–5 m. derinde kayalık ve taşlık bir zeminde yer almaktadır. Batık alanına daha önce ODTÜ⁶ Sualtı Topluluğu tarafından dalış yapılmıştır. Batık üzerinde detaylı bilimsel inceleme yapılmamış olup sadece yer tespiti gerçekleştirilmiştir. Batık sığılığın kuzeybatısından başlayarak güney, güneydoğu yönünde dağınık bir şekilde yayılmış durumdadır. Gemiye ait kalıntıları sadece kargosunu oluşturan silindir (Resim: 5) ve küresel (Resim: 6) gövdeli, M.S. 6.-7. yüzyıla tarihlenen amphoralar⁷ oluşturmaktadır. Silindir gövdeli amphora örnekleri M.S. 5. yüzyıl başlarında ortaya çıkarken en yoğun kullanımı 6. yüzyıldır. 7. yüzyıl ortalarına kadar üretildiği⁸ araştırmacılar tarafından ileri sürülmektedir.

Yüzeyde sağlam amphora örneğine rastlanmamıştır. Batık yaklaşık 100m² lik bir alana dağılmış durumdadır. Bu alan içinde irili ufaklı amphora kümeleri, kayaların arasında birbirine kaynamış bir şekilde bulunmaktadır. Kümeler

6 Topluluk tarafında yapılan dalışlarda görülen kalıntılar hakkında bir bilgi verilmemiştir. Sadece amphora kırıklarının olduğundan söz edilmiştir. 2005 yılı çalışmasında sığılık yakınında 1990 yılında topluluk tarafından tespit edilen diğer gemi kalıntısı bulunamamıştır. ODTÜ Sualtı Topluluğu, 1991, a.g.e., s. 605.

7 Silindir gövdeli benzer amphoralar için bakınız C. Pulak, "1988 Yılı Sualtı Araştırması", VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1989, s. 75-76; G. F. Bass.-F. H. van Doorninck, Yassı Ada I (Texas A&M Üniversitesi, College Station) 1982, s. 155-57.

8 S. J. Keay, *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean*, (BAR), Oxford 1984, s. 271, 278; D. P. S. Peacock- D. F. Williams, *Amphoreas and the Roman Economy*, (London and New York) 1986, s. 186.

arasında da geniş boşluklar bulunmakta olup yer yer safra taşları görülür. Yakın çevresinde 10 m.lerde posedonyalar (deniz çayırları) başlamaktadır. Bu alanda ise herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır.

Sualtındaki kalıntıların konumundan geminin kuzey-güney yönünde seyahati sırasında sığığa çarparak battığı ve zaman içinde tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Gemi çapasının yeri tespit edilememiştir.

Mersin Körfezi Helenistik Batık (?)

Batığın bulunduğu alan eğitimci balıkadam Necat Coşkun tarafından gösterilmiştir. Mersin Körfezi'nin girişinde bulunan sığığın doğu cephesinde 3–5 m. derinde yaklaşık 25 m²lik bir alanda dağınık bir şekilde kırık amphora parçaları ve unguantariumlara rastlanmıştır. Sağlam amphora bulunmayan alanda kırık 7–8 örnek, kayalık ve taşlık zemine kaynamış bir şekildedir. Üzerleri yoğun çökelti kaplı amphoralardan iki farklı tip karşımıza çıkmaktadır. Uzun boyunlu ve kulplu örnek M.Ö. 4. yüzyıl Sisam amphorası⁹ özellikleri gösterirken diğeri form olarak Mende amphorasına benzemektedir. Bunun yanında kısa kulplu örnekler sayıca daha fazladır. 8–10 m.lerde posedonyalar başladığından bu bölgede başka kalıntıların olup olmadığı anlaşılamamıştır. Batığın körfez girişindeki sığığa çarparak batması nedeniyle zaman içinde tamamına yakını tahrip olmuştur. Kesin olmamakla birlikte Sisam amphorasına göre kalıntılar Helenistik Döneme tarihlendirilmiştir.

İkizceler, M.Ö. 1. Yüzyıl Roma Batığı

Batık eğitimci balıkadam Necat Coşkun tarafından gösterilmiştir. Batık Sarpdere Limanı'nın güneyinde, İkizceler Koyu'nun yakınında, kıyıdan yaklaşık 60 m. açıkta ve 35–38 m. derinde bulunmaktadır. Amphora yığınları (Resim: 7) küme hâlinde kayalık ve kumluk zeminde yer almaktadır. Amphoralar arasında 3 farklı tip karşımıza çıkmakla birlikte çoğunluk uzun boyunlu ve kulplu, yumurta gövdeli, sivri dipli M.Ö. 1. yüzyıla tarihlenen Lomboglia II tipi¹⁰ amphoralardan (Resim: 8) oluşmaktadır. Batık yaklaşık 80 m²lik bir alan içinde

9 C. Pulak, "1988 Yılı Sualtı Araştırması", VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1989, s. 73-79.

10 Siciallano-Sibella Ampores. Aix-en-Provence, 1991, s. 36; Alpözen-Özdaş, 1995, a.g.e., s. 105.

yer almaktadır. Kızıl Burun'da aynı döneme tarihlenen bir diğer batığın kazısı INA tarafından başlatılmıştır. Fransa'da kazısı yapılan "Madrague de Giens" batığında benzer tip amphoralar¹¹ bulunmuştur. Batık alanında 40–50 kadar amphora sağlam olarak karşımıza çıkmakta ve büyük yığının kuzeyinde 35 m.lerde gemiye ait bir çapa yer almaktadır. Batık alanında sadece bir çapaya rastlanmıştır. Çapanın üzeri kalın bir çökelti tabakası ile kaplıdır. 38 m.de başlayan kumluk zeminde sadece birkaç tane amphora görülmekle birlikte kumun altında olasılıkla daha fazla eser bulunduğu tahmin edilmektedir. Kuzey İtalya'nın Adriyatik kıyılarında üretilen¹² bu amphoraları M.Ö. II. yüzyılın ikinci yarısı ile I. yüzyılın ilk yarısında genellikle kuzeydoğu ve batı Akdeniz'de bulmak mümkün olmaktadır.

Kekova'da yapılan çalışmada yöreden kiralanan bir tekne kullanılmıştır. Bölgede yerleri bilinen fakat detaylı bilimsel araştırması yapılmamış batıklar incelenmiştir.

Kekova, Bizans Batığı (I)

Tersane Koyu'nun güneyinde, kıyıya paralel bir bölümü su içinde kalan mimari kalıntıların bitim yerinde amphora kırıklarından oluşan seramik yığın ve sahra taşlarına (Resim: 9) rastlanmıştır. Dik bir yamaç şeklinde olan deniz tabanında 3 m.den başlayan ve 10 m.ye kadar devam eden amphora parçaları geniş bir alana dağılmıştır. Yüzeyde kulp, boyun, dip ve yivli gövde parçaları görülen amphoralar aynı form özellikleri göstermektedir. 20 m. derinliklerdeki deniz tabanında, kumluk bir zeminde az sayıda kırık amphora parçaları görülmektedir. Bu kumluk zeminin altında herhangi bir kalıntının varlığı yönünde bir ize rastlanmamıştır.

Geminin kargosunu oluşturan amphoraların tamamına yakını kayalara çarparak parçalandığından sağlam örnek bulunamamıştır. Bununla birlikte boyun, kulp ve dip parçalarından amphoraların silindir gövdeli, M.S. 5.-7. yüzyıla tarihlenen amphoralar¹³ olduğu anlaşılmıştır. Batıkta bulunan bu silindir

11 Peacocke-Williams, 1986, a.g.e., s. 100; P. Throcmorton, *The Sea Remembers*, New York 1987, s. 66-67.

12 A. K. Şenol, *Marmaris Ticari Amphoraları*, Ankara 2003, s. 71-73.

13 D. P. S. Peacock–D. F. Williams, *Amphorea and Roman Economy*, (London-NewYork) 1986, s. 186.

gövdeli amphoralar Yassıada batığındaki¹⁴ amphoralarla yakın bir benzerlik göstermektedir. Diğer benzer amphoralar Datça'da¹⁵ ve Marmaris, Arap Adası'nda¹⁶ bulunan batıklarda karşımıza çıkmaktadır. Batıkta yoğunlukla bu tip amphoraların bulunması gemiyi M.S. 5.-7 yüzyıl ortalarına tarihlememizi sağlamaktadır. Kalıntılar 50 m²'lik bir alana dağılmıştır.

Batıkta bu tip Bizans amphoralarının yanı sıra, M.S. 4.-6. yüzyıla tarihlenen yuvarlak gövdeli Suriye-Filistin (Gazze bölgesi) amphoraları görülmüştür. Ayrıca yer yer küçük kap parçaları ve çatı kiremidi türünde buluntulara rastlanmaktadır. Batık alanının 7 m. doğusunda olasılıkla aynı batığa ait bir başka amphora ve pithos parçalarında oluşan bir yığın yer almaktadır. Sağlam örneklerin bulunmadığı yığın yaklaşık 20 m²lik bir alana dağılmış olup 7-10 m. derindedir. Buluntular geminin doğu-batı istikametinde seyahat ederken kıyıya çarparak yara aldığı ve kargosunun bir bölümünü burada bırakarak battığı izlenimini vermektedir. Amphoralar Doğu Karadeniz, Ege, Yunanistan, İtalya'dan Mısır, Kuzey Suriye, ve Kıbrıs'a kadar geniş bir alanda¹⁷ karşımıza çıkmaktadır.

Kekova Bizans Batığı (II)

Kekova Adası'nın kuzeyinde, Tersane Koyu yakınında bulunan mendirek kalıntısının hemen dibinde 4–6 m. derinlikte çok sayıda kırık amphora parçaları (Resim: 10) ile karışık sahra taşları görülmüştür. Genel görünümü batık izlenimi veren kalıntıların birinci batık ile arasında, güneybatı yönünde yaklaşık 360 m. mesafe bulunmaktadır. Batık dik bir yamaçta yer alır. Kırık olmakla birlikte bütün olan sadece 2 örnek bulunan batık alanında yaklaşık 20 m.lerde kumluk zemin başlar. Bu alanda ise seyrek döküntü seramik parçalarına rastlanmaktadır. Kum altında kalıntı izi mevcut değildir. Yapılan incelemede batık alanında silindirik gövdeli amphoraların yoğunlukta olduğu,

14 G. F. Bass-F. H. van Doorninck, *Yassı Ada I*, (Texas A&M Üniversitesi, College Station) 1982, s. 155-57.

15 C. Pulak, "1987 Yılı Sualtı Araştırması", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1988, s. 2-3.

16 C. Pulak, "1988 Yılı Sualtı Araştırması", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1989, s. 75-76.

17 T. O. Alpözen, A. H. Özdaş, *Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Ticari Amphoraları*, Ankara 1995, s. 113.

bunun yanı sıra küresel gövdeli amphoraların da bulunduğu anlaşılmıştır. Bu tip amphoralar Yassıada Bizans batığındaki küresel örneklerle benzetmekle birlikte formun armut profili vermesi¹⁸ amphoraların biraz daha geç bir döneme ait olabileceğini göstermektedir. Bu batıkta da yer yer yuvarlak gövdeli M.S. 4–6. yüzyıl Suriye, Filistin (Gazze bölgesi) amphoraları görülmektedir. 60 m²lik bir alana yayılmış olan batık silindir ve küresel gövdeli amphoralara bağlı olarak M.S. 7. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Silindir gövdeli amphoraların M.S. 5. yüzyılın ilk yarısından M.S. 7. yüzyıl ortalarına kadar üretildiği¹⁹ düşünülmektedir. Çevrede çeşitli seramik parçalar ile çatı kiremitlerine rastlanmaktadır.

Finike, Kumluca’da yaptığımız çalışmalarda, balıkçı Engin Bayar batık yerlerini göstermiştir. Çavuşköy (Adrasan) Limanı’na bağlı Engin 2 balıkçı teknesi ile bölgede araştırma yapılmış olup yerleri tespit edilen batıklara kısıtlı imkânlar nedeniyle birer dalış yapılabilmektedir.

Sulu Ada Çapaları

Sulu Ada’nın kuzey cephesinde ada ile ana kara arasında gerçekleştirilen dalışlarda değişik yüzyıllara tarihlenen 27 adet çapa bulunmuştur. Bölgede daha fazla çapa olduğu balıkçı tarafından ayrıca belirtilmiştir. Ada çevresinde oval bir hat oluşturan çapalar kumluk zeminin bittiği yerden başlamakta ve kayalık zeminde genelde kayaların arasında sıkışmış şekildedir. Çapalar 15–30 m. derinliklerde yer alırken bazılarının boyutları 4 m.ye kadar ulaşmaktadır. İki ve dört tırnaklı demir çapaların yanı sıra taş çapalara da rastlanmıştır. Bizans çapaları içinde en yaygın olanı ise “Y” formu²⁰ olanlardır. M.Ö. 14. yüzyıl Geç Tunç Çağı’ndan²¹ (Resim: 11) 18. yüzyıla kadar tarihlendirilen çapalar adanın gemiler için özel bir önemi olduğunu göstermektedir. İsminden de anlaşılacağı gibi adada su bulunmasından ötürü yüzyıllar boyunca gemiler su almak için bu adayı kullanmış ve adanın kuzeyine demirlemişlerdir. Fakat bu gemilerin denizin dip yapısından ötürü çapalarını kayalara taktıkları ve çıkaramayınca çapalarını burada bırakarak ayrılmış oldukları anlaşılmaktadır.

18 G. F. Bass.-F. H. van Doorninck, 1982, a.g.e., s. 157-60.

19 S. J. Keay, *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean*, (BAR), Oxford 1984, s. 271, 278.

20 G. Kapitan, “Ancient Anchors-Technology and Classification”, *IJNA*, 13.1 1984, s. 33-44.

21 C. Pulak, “The Uluburun Shipwreck; an Overview”, *IJNA*, 27.3, 1998, s. 188-224; V. Evrin, G. Öke, A. G. Türkmenoğlu, “Stone Anchors the Mediterranean Coasts of Anatolia, Turkey: Underwater Surveys and Archaeometrical Investigations”, *IJNA*, 31.2, 2002, s. 254-267.

Göcük Burnu, Tabak Batığı

Balıkçı Engin rehberliğinde gidilen, Adrasan Feneri'nin güneyinde yer alan Göcük Burnu'nun batısındaki mevkiye yapılan dalışta çok sayıda kırık ve sağlam tabaklara (Resim: 12) rastlanmıştır. Kayalık ve kumluk bir zemin üzerinde yer alan buluntuların doğusunda demir bir çapa bulunmaktadır. Gerek tek tek, gerekse gruplar hâlinde birbiri içine geçmiş çok sayıda tabak, kayaların arasında ve kum zeminde yer almaktadır. Buluntular 15 m.den başlamakta olup en derin yer 18 m.dir. Yüzeyde sağlam ve kırık olmak üzere yaklaşık 50–60 kadar tabak görülebilmektedir. Sıratlı kazıma, tek ve çok renkli boyama tekniğinde yapılmış geometrik ve bitkisel motiflerle süslü tabaklar, kayalık ve kumluk zeminde 150m²lik bir alana dağılmış durumdadır. Kumluk deniz tabanında yer yer gömülü tabaklara rastlanmıştır. Bu nedenle kum altında çok sayıda tabak olduğu düşünülmektedir. Sgraffito tekniğinde yapılmış ortasında spiral motifli madalyonlarla süslü tabaklardan bazıları kırmızı hamurlu olup genellikle yeşil ve yeşile yakın renkteki bir sırla kaplıdır. Tabaklar 20–24 cm. arasında değişen çaplara sahiptir. Antalya, Fethiye, Bodrum, İzmir²² ve İstanbul Arkeoloji müzelerinin yanı sıra yurtdışındaki özel müzelerde de benzer tabaklara²³ rastlanmaktadır. Üzerlerindeki çökeltilerden ötürü sualtı buluntusu olduğu anlaşılan bu tabaklar olasılıkla bir ya da daha fazla batıktan çıkarılmıştır. Müzelerde bulunan tabakların hangi batıktan çıkarıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte 1970'li yıllarda yapılan araştırmalarda Gelidonya Burnu yakınlarında 54 m.de bulunan bir başka Bizans tabak batığının²⁴ bulunduğu ve soyulduğu belirtilmektedir. Bilinen başlıca Bizans tabak batıkları Yunanistan'da Alonnesos (Pelagos) ve Kastelorizo'da²⁵ karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmamızda bulunan tabakların yakın paralellere gerek form ve gerekse bezeme açısından Alonnesos batığında²⁶ rastlanmaktadır.

22 L. Doğer, *İzmir Arkeoloji Müzesi Örnekleriyle Kazıma Dekorlu Ege-Bizans Seramikleri*, İzmir 2000.

23 L. Doğer, "İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki Kuş Figürlü Bizans Seramiklerine Üslupsal Açından Bir Yaklaşım", *Sanat Tarihi Dergisi*, XI, Ege Üni. Yay., 2001, s. 57-96.

24 G. F. Bass, "Survey for Shipwrecks, Notes and News", *IJNA*, 3. 1973, s. 335–338.

25 Ed. D. Papanikola-Bakırtzi, *Byzantine Glazed Ceramics, The Art of Sgraffito*, Athens 1999.

26 Ed. D. Papanikola-Bakırtzi, 1999, a.g.e., s. 122-142, fig.145-146, 148-149, 162-163; G. Philotheou, M. Michailidou, "Plats byzantins provet d'une épave près de Kastelorizo", *BCH*, XVIII, s. 173–176.

İnce sgraffito tekniğinde yapılmış, spiral desenlerle bezenmiş örnekler Göçük batığı ile hemen hemen aynıdır. 13. yüzyıla tarihlendirilen Kastelorizo²⁷ batığı buluntuları ile yakın bir paralellik kurmak mümkün olmamıştır. Ayrıca Göçük Burnu tabakları ile yukarıda ismi verilen müzelerdeki tabaklar arasında bezeme açısından yakın bir paralellik görülmemiştir. Fakat batık üzerinde yapılacak çalışmalar sonucunda benzer tabak formlarının bulunma olasılığı vardır. Batıktaki çapa formu Marmaris Serçe Limanı M.S. 11. yüzyıl cam batığı²⁸ çapası ile aynıdır. Gerek çapa gerekse Alonnesos (Pelagos) batığı buluntuları arasındaki benzerliklerden ötürü batığı M.S. 11.-12. yüzyıllara tarihlenmenin uygun olacağı düşüncesindeyiz. 2005 yılında sınırlı zamanda gerçekleştirilebilen çalışmalara 2006 yılında devam edilecektir. Bu çalışmalar sonucunda çıkarılacak örnekler ve yeni buluntular batığın tarihlendirilmesini ve değerlendirmesini daha sağlıklı yapabilmemize olanak sağlayacaktır.

Kumluca Göçük Burnu tabak batığı, konumu ve derinliği açısından insan tahribatına açık bir durum arz etmektedir. Geçmiş yıllarda kaçak dalıcılar tarafından çıkarılan tabaklar farklı bölgelere dağılmıştır. Balıkçı Engin tabak sayısının her geçen gün azaldığından söz etmektedir. Bu nedenle batık üzerinde kısa süreli bir kurtarma kazısının yapılmasında yarar bulunmaktadır.

Şıldanlar, Lahit Batığı

Şıldanlar Feneri'nin doğusunda yer alan küçük koyda balıkçı Engin'in rehberliğinde yapılan dalışta sualtında bir grup lahde (Resim: 13) rastlanmıştır. Küçük bir koy içinde bulunan kayalığın dibinde, kumluk ve kayalık bir zeminde, yaklaşık 40 m² lik bir alanda dağınık bir şekilde yer almaktadır. Lahitlerin 12 ile 15 m. derinliklerde bulunduğu batık alanı çok sınırlı bir sürede araştırılabilmiştir. Sualtında 12-25 m.ye kadar olan derinliklerde gerçekleştirilen çalışmalarda 6 adet lahit ve 1 adet ostotheke (?) haricinde bir buluntuya rastlanamamıştır. Lahitlerin kapakları hemen yanlarında yer almaktadır.

Lahitlerin ve kapakların görülebilen yüzeylerinde herhangi bir kabartma veya işlemeye rastlanmadığından blok taşların kaba bir şekilde işlendikten

27 Ed. D. Papanikola-Bakirtzi, 1999, a.g.e., s. 143-157.

28 G. F. Bass, and F. H. van Doorninck, Jr., "An 11th Century Shipwreck at Serçe Liman Turkey", *IJNA*, 7.1978, s. 119-132.

29 H. Özdaş, "Antik Dönem Çapa Yapım Teknolojisi, Sınıflandırması ve Bodrum Müzesi Çapaları", *Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Yayınları*, 1, Ankara 1992, s. 88-89, çiz. 7.d.

sonra taşındıkları anlaşılmaktadır. Lahitlerin yüzeyi delikli ve girintili çok bozuk bir yapı göstermektedir. Kireçtaşı gibi yumuşak bir taştan yapıldığı izlenimi doğan lahitlerin üzeri tamamıyla çökelti kaplı olup yüzeyleri doğal nedenlerden oldukça tahrip olmuştur. Sualtında yapılan ölçümlere göre sağlam lahdin (Resim: 6) ölçüleri 2.20x150.x.150 cm., duvar kalınlığı 20–30 cm. olarak tespit edilmiştir. Bulunduğu bölge nedeniyle genellikle Likya lahitleri olduğu düşünülmekteyse de kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Batık çevresinde ve buluntuların üzerlerinde süsleme kabartma gibi belirleyici bir takım unsurların olmaması tanımlamayı ve tarihlemeyi güçleştirmektedir.

Lahitlerin yakınında bulunan 3 çapadan 2 tanesi “Y” şekilli olup M.S. 11. yüzyıla tarihlendirilen Marmaris Serçe Limanı cam batığı ile yakın paralellik gösterirken, bir tanesi M.S. 4. yüzyıl²⁹ ve sonrasında görülmeye başlayan çapa formu özellikleri yansıtmaktadır. Birbirine çok yakın olan çapalar batığın hemen kuzeyinde daha sığda yer almaktadır. “Y” formlu çapaların kabaca M.S. 9.–10. yüzyılda ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Genellikle M.S. 4. yüzyıl ve sonrasında karşımıza çıkan çapa formu³⁰ ile diğerleri arasındaki geniş bir zaman farkı karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca çapaların boyutları taşınan yük düşünüldüğünde oldukça küçüktür. Buna bağlı olarak çapaların bu batığa ait olamayacağı fikri doğmakla birlikte konumları gereği en az 1 tanesini batıkla ilişkilendirmek doğru olacaktır. M.S. 4. yüzyıl ve sonrasında görülmeye başlayan çapa konumuna bağlı olarak buna daha uygundur. Bu nedenle lahitleri taşıyan geminin kabaca Geç Roma-Erken Bizans Dönemine ait bir gemi olduğunu düşünmek mümkündür. 2006 yılında gerçekleştirilmesi planlanan detaylı çalışmalar sonucunda daha kesin verilere ulaşılabacaktır.

Bu lahit batığı dışında, ülkemiz karasularında gerçekleştirilen araştırmalarda yalnızca Sinop’ta bir lahit batığı bulunmuştur. Bu lahit batığı da³¹ (?) Roma Dönemine tarihlendirilmiştir. Bölgede sualtında yapılan incelmelerde 4 adet lahit, kapaklarıyla birlikte tespit edilmiştir. Ayrıca Şile kıyılarında bitirilmemiş mermer sütunlar, ortostatlar, lahit kapakları ve bazı heykel örneklerine³² rastlanmıştır.

30 Bu çapa formu “T” şeklindedir.

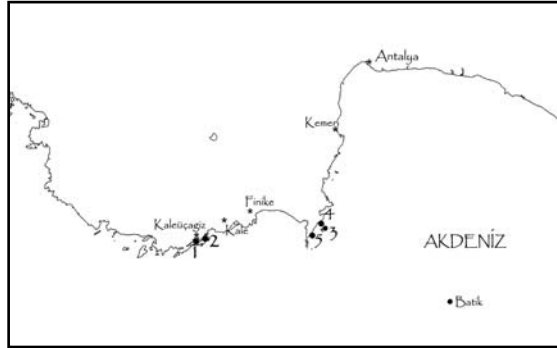
31 İ. Tatlıcan, D. K. Tezgör, H. Özdaş, “Sinop Sualtı Çalışmaları”, IX. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, 1998. s. 337.

32 N. Fıratlı, N. Asgari, “Şile, Notes and News”, JNA, 3. 1973, s. 338.

Harita 1: 2005 yılı sualtı araştırmasında Ege'de bulunan batıkların yerini gösteren harita

1. Karada Ayırıktaş, M.S. 4-6. yüzyıl Suriye-Filistin (Gazze) batığı
2. Çeşme, 1770 Yevstafy batığı
3. Çeşme, 1770 Burcu Zafer batığı
4. Çeşme, Kaleyeri sığılığı MS. 7. yüzyıl Bizans batığı
5. Mersin Körfezi, Hellenistik (?) batık
6. İkizciler, M.Ö. 1. yüzyıl Roma batığı

Harita 2: 2005 yılı sualtı araştırmasında Akdeniz'de bulunan batıkların yerini gösteren harita

1. Kekova, M.S. 7. yüzyıl Bizans batığı (I)
2. Kekova, M.S. 7. yüzyıl Bizans batığı (II)
3. Suluada çapaları
4. Göçük Burnu, M.S. 11.-12. yüzyıl Bizans tabak batığı
5. Şıldanlar, Geç Roma - Erken Bizans(?) lahit batığı

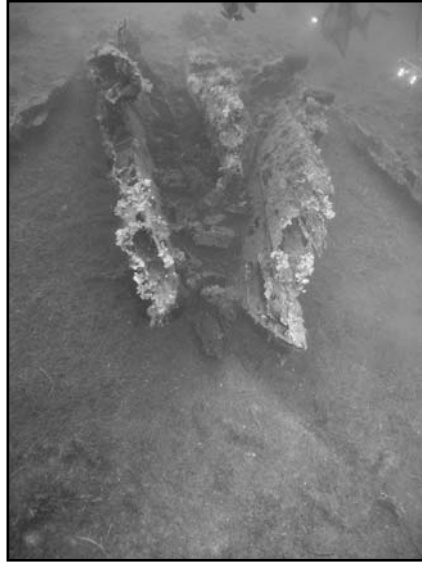
Resim 1: Ayırıtaş, M.S. 4.-6. yüzyıl Suriye-Filistin (Gazze) batığı

Resim 2: Ayırıtaş batığı, demir çapa

Resim 3: Yevstafy batığı, 3 m. derindeki top

Resim 4: Burcu Zafer batığı, önden görünüm

Resim 5: Kaleyeri sığığı, M.S. 6.-7. yüzyıl Bizans batığı, silindir gövdeli amphora

Resim 6: Kaleyeri sığığı, M.S. 6.-7. yüzyıl Bizans batığı, küresel gövdeli amphora

Resim 7: M.Ö. 1. yüzyıl Roma batığı, genel

Resim 8: M.Ö. 1. yüzyıl Roma batığı, detay

Resim 9: Kekova Bizans batığı (I),
genel

Resim 10: Kekova Bizans batığı (II),
genel

Resim 11: Sulu Ada'da bulunan Geç
Tunç Çağı çapası

Resim 12: Göcük Burnu tabak batığı

Resim 13: Şıldanlar lahit batığı

2005 YILI TOKAT İLİ, ZİLE ve TURHAL İLÇELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Mehmet ÖZSAİT*

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile İ.Ü. Edebiyat Fakültesi adına, kendi imkânlarımızla sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarına bu yıl, 4–20 Temmuz 2005 tarihleri arasında Tokat'ın Zile İlçesi'nde ve kısmen de Turhal İlçesi'nde devam ettik. Başkanlığımız altında sürdürülen yüzey araştırmalarına Arkeolog Nesrin Özsait, yüksek lisans öğrencilerimizden Özden Özdemir, Harun Oy, İsmail Baytak ve Bakanlık temsilcisi olarak, Tokat Müzesi Müdürlüğü'nden Arkeolog Münevver Demir katılmıştır¹.

Tokat İli'nde, 1988 yılında Merkez İlçe ve ayrıntılı olarak da Erbaa İlçesi'nde, kısmen de Niksar ve Almus ilçelerinde², 1997 yılında Tokat'ın Merkez İlçe, Pazar, Turhal³; 1998 yılında Zile İlçesi'nde çalışmış⁴. 1990–1993 ve 2003 yıllarında Ordu'nun Mesudiye İlçesi'ndeki çalışmalarımız sırasında, bu ilçenin komşusu olan Reşadiye İlçesi'nin Kuyucak, Yahsiyan, Konak gibi köylerini araştırdık⁵. 2005 yılı araştırmalarımızda ise Tokat İli'nin Zile İlçesi'nin daha önceki yıllarda yeterince araştıramadığımız kesimlerini incelemek amacındaydık. Araştırmalarımız tam olarak planlarımız doğrultuda gelişmedi. Hemen pek çok köyde “katil kene” nedeniyle ölümlerin olması ve Zile Devlet Hastanesi'nde de “KKKA”den tedavi gören hastaların bulunması, ekibimizi

* Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, 34459 Vezneciler/İstanbul/TÜRKİYE

1 Büyük özveriyle çalışan ekibimiz üyelerine ve Sayın Demir'e teşekkür ederim. Zile'deki araştırmalarımız sırasında bize değerli yardımda bulunan Kaymakam Sayın Aydın Tetikoğlu'na, ekibimizin Zile'de konaklamasına imkân sağlayan ve ekibimize her türlü destek ve yardımı yapan Zile Belediye Başkanı Sayın Murat Ayvalıoğlu'na, Tapu ve Kadastro Başmüfettişi Sayın Bekir Altındal'a ve araştırmalarımızda ekibimize yardımcı olan Zile Kütüphane Müdürü Sayın Mustafa Zengin'e candan teşekkür ederim.

2 Özsait 1994: 113-117.

3 Özsait 1999: 89-107.

4 Özsait 2000: 73-88.

5 Özsait 1999: 90-93.

aşırı tedbirli davranmaya zorlamıştır. Bu sebeple araştırmasını planladığımız onlarca dağ ve orman içi köylere girilememiştir. Kırsal kesimdeki vatandaş da tedirgindi. Önceleri insanla dolup taşan su kenarları, yatırlar ve piknik yerleri de bomboştur. Bununla birlikte 24 köyde daha sistematik yüzey araştırmalarımızı başarıyla sürdürdük, gerekli ölçümlerin yanı sıra, incelediğimiz her yerleşmenin GPS verilerini ve dijital ortamda fotoğraflarını aldık.

A. ZİLE İLÇESİ ARAŞTIRMALARI

Zile, Karadeniz Bölgesi'nin orta kesiminin güneyinde yer alan Tokat İli'nin bir ilçesidir ve Tokat'ın 70 km. batısındadır. Zile toprakları, Kuzey Anadolu Dağları'nın güney uzantılarından olan Buzluk Dağı ile batı ve kuzeyinden, Deveci Dağları ile de güney ve güneydoğusundan çevrilmiştir. Verimli Zile Ovası dışında, engebeli bir arazi yapısına sahip olan ilçe topraklarından beslenen Çekerek (*Skylax*) ve Zile çayları, bu havzanın sularını Yeşilirmak'a (*İris*) taşırlar.

Yukarıda işaret ettiğimiz tarihlerde yaptığımız araştırmalar sonucunda Zile'nin 4 kasabası ile 87 köyünü önemli ölçüde araştırmış olduk. Bu araştırmalarımız sonucunda Orta Kalkolitik Çağ'dan Geç Antik Çağ sonuna kadar olan zaman dilimine ait 52 yerleşme yeri ile 4 tümülüs ve 16 kaya mezarı tespit ettik. Ayrıca, önceden bilinen üç höyüğü de yeniden ziyaret ettik.

Aşağıda, araştırması ana çizgileriyle tamamlanan yerleşmeleri vereceğiz.

1. **ZİLE KALESİ**, (Resim: 1): Zile İlçesi, Hitit Döneminde, Maşat Höyük (Tapigga) tabletlerinde geçen Anziliya, Roma Dönemindeki Zela şehridir. Bugün, ilçe içinde kalan ovaya hâkim Zile Kale Höyük'te gördüğümüz çanak çömlek kırıkları, burasının İlk Tunç Çağı'ndan günümüze kadar yerleşme yeri olduğunu göstermektedir (Resim: 2). Zile Kalesi'nin doğu yamacında bir kaya mezarı vardır. Etekte bir tiyatronun kayaya oyulmuş oturma kademeleri günümüze gelmiştir (Resim: 3). Tiyatronun sahne binası bugünkü yapılaşmanın altında kalmıştır. Yine günümüzde, Zile'nin ortasında kalan Zile Kalesi yazıtlar, sütun gövdeleri ve başlıkları, çeşitli mimari parçalar yerleştirilerek bir park alanı

olarak düzenlenmiştir. Yamaçların ağaçlandırılması kaçak kazıları önlemişse de, ağaçlandırma terasları, dokuyu tahrip etmiştir.

2. *MAĞARA TEPE*, (Resim:4): Zile'nin 3.5 km. güneybatısında yer alan Hacılar Köyü'nün 2 km. kuzeyindedir. Sivriçal Tepe'nin 500 m. güneyinde bulunan yerleşmenin yüzeyinde İTÇ keramikleri görülmektedir (Resim: 5). İsmi, tepenin doğusundaki bir mağaradan alan ve boyutları 150x125 m. kadar olan yerleşme kaçak kazılarla önemli ölçüde tahrip edilmiştir.

3. *KÖSELE TEPE*: Zile'nin 7 km. doğusunda yer alan Emirören (=Emirveren) Köyü'nün 300 m. güneybatısında, Abdal Musa Türbesi'nin hemen yanında, doğal bir tepe üzerindedir. Yerleşmenin etekleri tarım nedeniyle önemli ölçüde tahrib edilmiştir ve edilmektedir. Ayrıca, yerleşmenin üst kesiminde yapılan su deposu da bu tahribatı arttırmıştır. Yaklaşık 400 m. çapındaki bir doğal tepe üzerinde bulunan Kösele Tepe yerleşmesinin yüzeyindeki buluntulardan, buraya İlk Tunç Çağı 2'de (Resim: 6) yoğun olarak yerleşildiği anlaşılmaktadır. Burasının M.Ö. II. binyılda ve Demir Çağı'nda da yerleşme yeri özelliğini koruduğu görülmektedir.

Emirören Köyü bir Ortaçağ kalesinin üzerindedir. Kale surlarının, kulelerinin büyük kesimi bugün ayakta ve üzerinde yılların onarım ve tadilat izlerini taşımaktadır. Ayrıca sarnıçları da bulunan bu kalenin uzmanlarınca araştırılması, bölge tarihinin bir kesiminin daha aydınlığa çıkmasına yardımcı olacağı görüşündeyiz.

4. *KIRLAR-YÜZELLİK TEPE*: Zile'nin 10 km. doğusunda, Kırlar Köyü'nün 1,5 km. güneybatısında yer almaktadır. Etekleriyle birlikte yaklaşık 250 m. çapında olan yerleşmenin yüzeyinde İTÇ ve DÇ keramikleri görülmektedir (Resim: 7, 8).

5. *ALKAYA (AĞILKAYA)*: Ede Köyü'nün 5 km. güneydoğusunda ve Zile-Turhal karayolunun hemen kuzeyindedir (Resim: 9, 10). Yapılaşma ve kaçak kazılarla çok tahrip olmuş yerleşmenin ölçülerinin evvelki ölçülerimizden daha

büyük olduğunu (120x80 m.) tespit ettik. Yüzeyde bulunan keramikler İTÇ, OTÇ ve DÇ yerleşmelerinin varlığına işaret etmektedir.

6. *GAVURUN TEPE*: Zile'nin 12 km. batısında, Kepez Köyü'nün 1.5 km. kuzeydoğusunda, Kalaycık Deresi'nin de hemengüneybatısında yer almaktadır. Yaklaşık 100 m. çapında ve ova seviyesinden 75 m. yüksekliğindeki tepenin yüzeyinde İTÇ ve Roma Dönemi yerleşmelerine ait keramikler görülmüştür.

7. *YÜZELLİK TEPE*: Reşadiye-İğdir yolunun hemen doğusunda, Emirdolu Köyü arazisinde, yaklaşık 125 m. çapında, ova yüzeyinden yaklaşık 40 m. yüksekliğinde, doğal bir tepe üzerindedir. Eteğinde bir tatlı su kaynağı vardır. Tepe yüzeyinde Son Kalkolitik, İTÇ, DÇ ve Roma Dönemi yerleşmelerine tanıklık eden keramikler vardır (Resim: 11). Yerleşme hemen her tarafından tahrip edilmiştir. Pek çok yerinde açılan çukur ve tünellerle yapı katları ortaya çıkmıştır.

8. *KAZIKLI HÖYÜK*: Zile'nin 24 km. güneybatısında yer alan Kazıklı Köyü'nün 2 km. güneyinde, doğal bir tepe üzerindedir. Çapı 80 m., yüksekliği de yaklaşık 5 m. olan höyüğün yüzeyindeki keramikler İTÇ yerleşimini gösterirler. Bahçe ve tarım arazisi açmak için tepenin yamaçları indirilmiş, dolayısıyla üzerindeki yerleşme de önemli ölçüde tahrip olmuştur.

9. *BEKÇİ DAMI*: Kazıklı Köyü'nün 3 km. güneybatısında, Nohut Tepe mevkiinde, yeni açılan Zile-Alaca-Ankara yolunun 1 km. kadar kuzeyindedir. Höyüğün 250 m. güneyinde Nuh Beleni Çeşmesi vardır. 100 m. çapında ve dolgu derinliği 8 m. olan, hemen hemen tümüyle tahrip edilen yükseltinin bir tümölüs olduğu ve bir İTÇ yerleşmesinin üzerine yapıldığı anlaşılmaktadır. Kaçak kazılar sonucu alttaki prehistorik yerleşmeden açığa çıkan keramikler bunu göstermektedir.

İĞDİR KÖYÜ ÇALIŞMALARI

İğdir Köyü arazisini de kapsamlı olarak araştırdık (Resim: 12): Aşağıda ayrıntılarını vereceğimiz Çatikkaya, Cilağın Tepe, Avullar, Asar Tepe gibi yerleşme yerleri tespit edilmiştir.

10. *ÇATIKKAYA*, (Resim: 12): İğdir Köyü'nün 1 km. güneyinde, Kazıklı Köyü'nün de 500 m. kuzeybatısındadır. İğdir toprakları içinde yer alan Çatikkaya yüzeyinde Roma Dönemi yerleşmesine ait keramikleri bulunmaktadır.

11. *CİLAĞIN TEPE*, (Resim: 12): İğdir Ovası ve birbirini izleyen yerleşmeleri tümüyle görebilmek için İğdir Köyü'nün kuzeyinde yükselen ve ovaya hâkim Cilağın Tepe'ye tırmandığımızda orman içinde, yamacın alt kesimlerinden zirveye kadar, yüzeyde ve sel sularının açtığı ark boyunca az da olsa topladığımız keramikler, bu dokunulmamış sahada, bize İTÇ yerleşmesinin varlığını göstermiştir. Bu buluntulara rağmen, çevre, ağaçlarla kaplı olduğundan, yerleşmenin çekirdeği bulunamamıştır.

12. *AVULLAR MEVKİİ*: İğdir Köyü'nün Göz mevkiinden köye inerken bahçeler arasında yer alan ve Avullar olarak bilinen mevkide rastladığımız İTÇ keramikleri, İğdir ve çevresinde bu çağda yoğun olarak yerleşildiğini kanıtlamaktadır.

13. *ASAR TEPE*: Cilağın Tepe'nin 400 m. kuzeyinde bulunan doğal tepe üzerinde Geç Roma Dönemi ve Ortaçağ yerleşmelerini gösteren keramik ve yapı tuğlaları vardır.

14. *İĞDİR KAYA MEZARLARI*, (Resim: 13, 14): Zile'nin 30 km. güneybatısında yer alan İğdir Köyü'nün Göz mevkiinde 1997 ve 1998 yılı araştırmalarımızda, Roma Dönemine ait, içlerinde kline ve kayaya oygu lahit tekneleri olan 12 adet kaya mezarı bulmuştuk⁶. 2005 yılı araştırmalarımızda burada 4 kaya mezarı daha bulduk. Böylece bulunan mezar sayısını 16'ya çıkarttık. İçlerinde iki veya üç klineli ve kayaya oygu lahit teknelerinin bulunduğu bazıları semerdamlı mezar odalarının ön cephelerinde giriş üstünde veya yanında adak nişleri bulunmaktadır.

6 Özsaıt 2000: 75.

15. *İĞDİR AÇIK HAVA SUNAĞI VEYA TAPINAGI*: Göz mevkiinin karşısında bir açık hava sunağı tespit ettik. Etrafında, üç tarafında 25-30 cm. genişliğinde bir kanal, dörtgen bloku çevrelemektedir. Üst kısımda, yanlarda üstleri açık “u” şeklinde adak yerleri vardır.

Maalesef hem kaya mezarları ve hem de sunak, mermer arama bahanesiyle önemli ölçüde tahrip edilmiştir.

Sonra, önceki yıllarda yeterince inceleyemediğimiz;

Ütük Köyü’nde *Ütük Höyük* (İTÇ), İstasyon Mahallesi’nde Gümgüm Tepesi I-II, (İTÇ), *Hamam Tepesi* (İTÇ); Yapalak Köyü’nde *Yılanlıkaya* (İTÇ), Reşadiye Köyü’nde *Medrese Tepe* (İTÇ+OTÇ+DÇ+Roma), Küçüközlü Köyü’nde *Küçüközlü Höyük* (İTÇ+OTÇ+DÇ+Roma), Büyüközlü Köyü’nde *Toptepe Höyük* (İTÇ), Akdoğan Köyü’nde *Akdoğan Kalesi* (SK+İTÇ+OTÇ+DÇ) gibi yerleşmeleri yeniden inceledik. İşaret ettiğimiz tüm yerleşmelerin önemli ölçüde tahrip edildiğini gördük.

B. TURHAL İLÇESİ ARAŞTIRMALARI

Turhal İlçesi sınırları içinde kalan Bahçebaşı ve Taşlı Höyük köylerini araştırdık. Bahçebaşı Köyü’nde Bahçebaşı Höyük, Söylemez Yahya Tepesi; Taşlı Höyük Köyü’nde ise Taşlı Höyük (Hu Tepe) İlk Tunç Çağı yerleşmelerini bularak inceledik. Turhal araştırmalarımıza önümüzdeki yıllarda da devam etmek düşüncesinde olduğumuzdan, bu üç yerleşme yerinde ayrıntıya girmeyeceğiz.

BİBLİYOGRAFYA

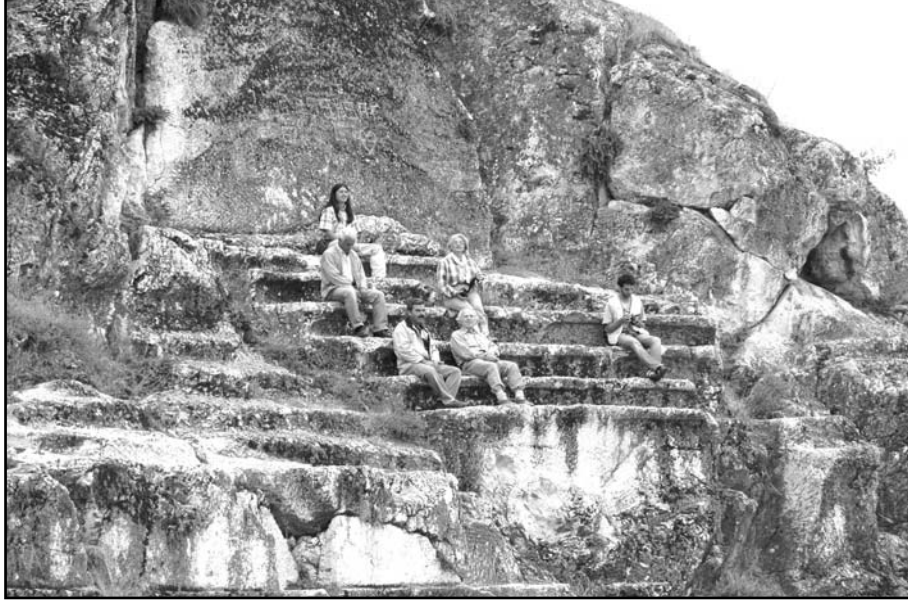
- ÖZSAİT, M., “1988 Yılı Tokat-Erbaa Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları”, *Türk Tarih Kongresi*, XI, 1994, s. 113-117, Levha 27-29.
- ÖZSAİT, M., “1997 Yılı Tokat ve Çevresi Yüzey Araştırması”, *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II, 1999, s. 89-107.
- ÖZSAİT, M., “1997 ve 1998 Yılı Tokat-Zile ve Çevresi Yüzey Araştırmaları”, *XVII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II, 2000, s. 73–88.

Resim 1: Zile Kalesi

Resim 2: Zile Kalesi

Resim 3: Zile Kalesi, tiyatro kademeleri ve ekip

Resim 4: Mağara Tepe

Resim 5: Mağara Tepe buluntuları

Resim 6: Emirören, Kösele Tepe buluntuları

Resim 7: Kırklar, Yüzellik Tepe buluntuları

Resim 8: Kırklar, Yüzellik Tepe buluntuları

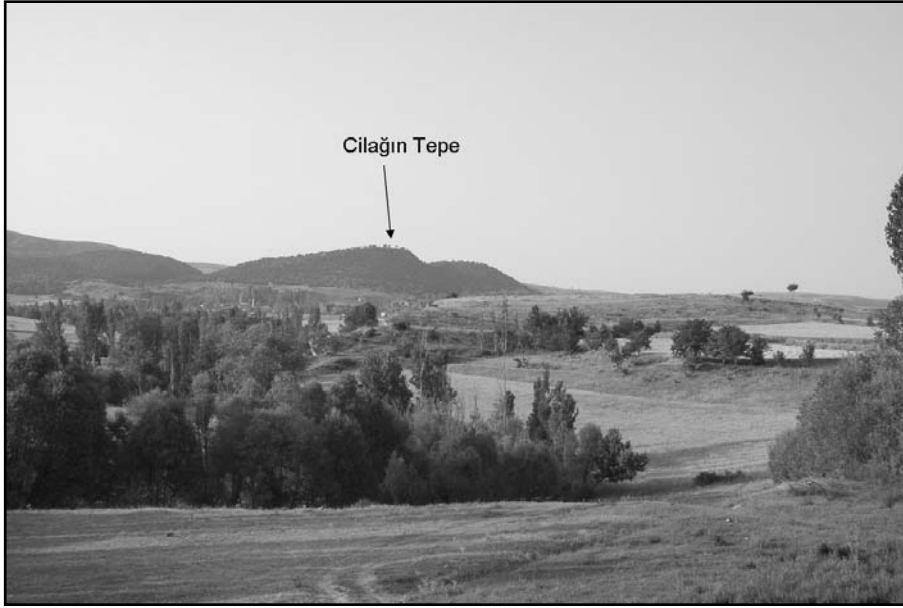
Resim 9: Ede, Alkaya (Ağılkaya) yerleşmesi

Resim 10: Ede, Alkaya (Ağılkaya) buluntuları

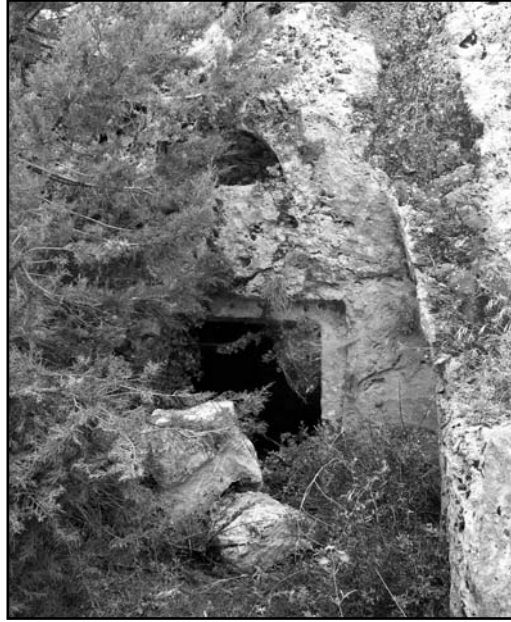
Resim 11: Emirdolu, Yüzelliktepe buluntuları

Resim 12: İğdir, genel (Çatıkaya, Cilağın Tepe ve İğdir Köyü)

Resim 13: İğdir kaya mezarları

Resim 14: İğdir kaya mezarları

2005 YILI BURDUR İLİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Mehmet ÖZSAİT*

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Yürütücü Sekreterliği'nin (No: 378/03062005) ve Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü'nün (AKMED) katkılarıyla, bu yılki arkeolojik yüzey araştırmaları, 12-30.09.2005 tarihleri arasında, Burdur İli'nin Merkez İlçe, Tefenni, Karamanlı ve Yeşilova ilçeleri, kasaba ve köylerinde yapılmıştır. Başkanlığımız altında sürdürülen yüzey araştırmalarına Arkeolog Nesrin Özsait, Doç. Dr. Guy Labarre, yüksek lisans öğrencilerimizden Özden Özdemir, İsmail Baytak, lisans öğrencilerimizden Burcu Kıyıcı, Osman Erdoğan ve Bakanlık temsilcisi olarak Ankara Etnografya Müzesi Müdürlüğü'nden Arkeolog Murat Demirbilek katılmıştır. Araştırmalarımızı destekleyen üniversitemiz Bilimsel Araştırma Projeleri Yürütücü Sekreterliği'ne, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü yönetim kurulu üyelerine ve Enstitü Müdürü Sayın Kayhan Dörtlük'e, özveriyle çalışan ekibimize ve Sayın Demirbilek'e candan teşekkür ederim. Ayrıca, Burdur'daki araştırmalarımız sırasında bize değerli yardımlarda bulunan Vali Sayın Can Direkçi'ye, Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Seyit Erdoğan'a, Müze Müdürü Sayın H. Ali Ekinci'ye, Tefenni Kaymakamlığı'na ve Tefenni'de ekibimizin Barutlusu tesislerinde konaklamasına imkân sağlayan ve ekibimize her türlü destek ve yardımı yapan Tefenni Belediyesi Başkanı Sayın Metin Işıldar'a ekibim ve şahsım adına tüm kalbimle teşekkür ederim. Aldığımız bu değerli yardımlar sayesinde, 2005 yılı yüzey araştırmalarımızda, henüz eksiklerimiz bulunmakla birlikte, Tefenni ve Karamanlı çevresinin tarih ve arkeolojisini önemli ölçüde tamamladık. Yine Tefenni araştırmalarımızda bizlere yardımcı olan Sayın Osman Gömel'e, Zabıta Müdürü Sayın Mustafa Yıldız'a, Nuri Ural'a ve Burhan Demirel'e; Hasanpaşa Belediyesi Başkanı Sayın Numan Özekin'e, Halil Erşimşek'e, Recep Serttaş'a, ve Belkaya'dan Yusuf Tutkun'a candan teşekkür ederim.

* Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, 34459 Vezneciler/İstanbul-TÜRKİYE

Bu yılki yüzey araştırmalarımızı şöyle özetleyebiliriz:

A. TEFENNİ İLÇESİ ARAŞTIRMALARI: Önce, Tefenni Merkez İlçe sınırları içinde kalan Eşeler Dağı doğu yamaçlarında ve Tefenni Yaylası'nda yaptığımız araştırmalarda Roma İmparatorluk Dönemine ait bir mezarlık ve iki yerleşme yeri bulduk, sonra da, Tefenni İlçesi'ndeki araştırmalarımızı kapsamlı olarak sürdürdük.

1. TEFENNİ YAYLA YERLEŞMESİ: Tefenni'nin 5 km. kadar batısında, Eşeler Dağı eteklerinde, Gövarık krom madeni işletmesinin 200 m. güneyinde, Eşeler Yaylası'nda (Tefenni Yaylası) bir yerleşme tespit ettik. Yüzeyinde Hellenistik ve özellikle Roma Dönemi keramikleri bulduğumuz yerleşmenin boyutlarını, orman içinde de devam ettiği için, tam tespit edemedik. Bununla birlikte yerleşmeyi yaklaşık olarak 450x250 m. boyutlarında düşünebiliriz. Buradaki krom madenleri yerleşmeye neden olmuş olabilir.

2. YEDİKARDEŞLER MEZARLIĞI: Tefenni Yayla yerleşmesinin 1 km. kadar güneyinde, Yedi Kardeşler Mezarlığı diye adlandırılan yamaçta bir nekropol tespit ettik. Yer yer kazılmış alanlarda ve çevrede dağınık olarak görülen küp parçaları ile kemik kalıntılarından, burada Roma Dönemine ait bir küp mezarlığın olduğu anlaşılmaktadır.

3. YEDİKARDEŞLER MEZARLIK YERLEŞMESİ: Yukarıda işaret ettiğimiz mezarlık alanının üst yamaçlarında ve tepedeki düzlükte, doğa şartları nedeniyle hayli yıpranmış keramikler bulduk. Geniş bir alanda ve az sayıda ele geçen bu keramikler, burada bir İlk Tunç Çağı 2 yerleşmesinin varlığına tanıklık etmektedir. Yerleşmenin alt kesiminde, günümüzde de çevreye bereket saçan iki tatlı su kaynağı vardır. Kurak geçen bir yaz mevsiminden sonra, bu yükseltide, eylül ayı ortalarında bile suları kesilmeyen kaynaklar, şüphesiz ki bu kesime yerleşilmenin ana nedenlerinden biri olmuştur.

4. HARAPLANDI KALESİ: Tefenni'nin 4 km. batısında yer alan Haraplandı Kalesi ve çevresi araştırıldı (Resim: 1). Bu kesimin, Geç Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi başlarından itibaren oldukça yoğun olarak iskân edildiği, çevrede yaygın olarak bulunan keramiklerden anlaşılmaktadır. Kalenin hemen her tarafı çok tahrip edilmiştir. Yerleşmenin kuzeyindeki kayalıkta küçük bir adak nişi vardır. Haraplandı kayalığının üstünde ve kuzeybatı yamaçlarında bulduğumuz İlk Tunç Çağı keramiklerinden, burasının ilk kez M.Ö. 2500-2300 yılları arasında yerleşmeye sahne olduğu anlaşılmıştır.

5. *TEFENNİ KABARTMALARI*: 19. yüzyılın sonlarından beri bilinen, fakat ayrıntılı olarak bilim dünyasına tanıtılmamış olan Tefenni kaya kabartmalarını bulduk (Resim: 2) ve kapsamlı olarak inceledik¹. İlk defa, 1887 yılında A. H. S. Smith² tarafından görülen ve 56 tane atlı figür olduğuna işaret edilen kabartmalardan bugün yalnızca 23 tanesi kalmıştır. Kabartmalar, Tefenni'nin güneybatısında, Adalet Lojmanları'nın üst kesimindeki kayalık sırtta, 4,5 m. yüksekliğinde, doğuya yönelik durumdaki monoblok bir kaya üzerindedir. Tasvir edildikleri kaya zamanla, kısmen erozyonla, daha çok da define arayıcıları tarafından parçalanmıştır. Yakın zamanda da bu tahribatın devam ettiğini, kaya üzerindeki yeni kırıklar göstermektedir.

6. *ÇİĞLİTEPE TEPE KAYA MEZARI*: Tefenni'nin yaklaşık 2 km. kuzeybatısındaki Çiğli Tepe'de, iki klineli, dromoslu bir kaya mezarı bulunarak incelenmiştir³.

Tefenni'nin 4 km. kuzeybatısında yer alan Asarova'yı (=Hisarova) sistematik olarak araştırdık. Bu verimli ovanın batısındaki tepelerin üzerinde Büyük Asar ve Küçük Asar adını taşıyan iki yerleşme bulduk (Resim: 3).

7. *BÜYÜK ASAR*: Yüzeyi ve çevresindeki keramiklerden yoğun olarak Demir Çağı, Hellenistik ve Roma Döneminde yerleşildiği anlaşılan Büyük Asar'ın kazılmış ve erozyona uğramış olan kesimlerinde Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı yerleşmelerine ait az sayıda keramikler ile çakmaktaşı kazıyıcı ve dilgiler bulduk (Resim: 4). Büyük Asar'ın yer aldığı kayalığın kuzeydoğu eteğinde, Asarova'da, suyu bol bir kaynak vardır.

8. *KÜÇÜK ASAR*: Büyük Asar'ın 250 m. kadar güneyinde, Yuvalak Köyü'nün 1 km. kadar kuzeyinde, Küçük Asar bulunmaktadır. Büyük Asar gibi kayalık bir tepe üzerindedir ve tahrip edilen kesimlerinde Demir Çağı, Roma Dönemi ve Geç Antik Çağ yerleşimlerine ait keramikler vardır.

Büyük Asar ile Küçük Asar'ın Demir Çağı ve sonrasında tek yerleşme olarak devam ettiği anlaşılmaktadır.

1 Özsait 2005: 119; Özsait 2006: 94, Resim: 1; Labarre-Özsait-Özsait 2006: 89-98.

2 Smith 1887: 235-237; Bu konuda ayrıntılı bilgi ve kaynakça için bakınız Labarre-Özsait-Özsait 2006: 89-115.

3 Özsait 2006: 95, Resim: 2.

9. *KYBELE KABARTMASI*: Tefenni'nin 2 km. batısında yer alan Tefenni Barajı'nın güneybatısında uzanan dağlık alanda, bir Kybele kabartması bulduk. Tanrıça Kybele'nin tasviri, Baraj'dan 1 km. uzaklıktaki Tilki Tepe'de, 5 m. yüksekliğinde, batıya yönelik bir kayaya, Efes Artemis'i tipinde yüksek kabartma olarak yapılmıştır⁴.

10. *DELİKLİTAŞ KAYA MEZARLARI*: Tefenni Barajı'nın 450 m. kadar kuzeybatısındaki tepelerin vadiye bakan yamacında iki kaya mezarını bularak inceledik.

11. *YUVALAK KÖYÜ ARAŞTIRMALARI*: Yuvalak Köyü sınırları içinde önceki yıllarda bularak üzerinde çalışmalarını sürdürdüğümüz Dionysos ve Herakles⁵ gibi kaya kabartmaları ziyaret edildikten sonra, köyün çevresi ile 2004 yılında tespit ettiğimiz ve bir Roma Dönemi yerleşmesi olan Yuvalak Büyük Asar⁶ da araştırılmıştır.

12. *ÇAYLI KÖYÜ, YELLİK YAYLASI*: Burdur'un 110 km. güneybatısında yer alan Çaylı Köyü'nün 8 km. kadar doğusunda, Yellik Yaylası'nda, geçen yıl başladığımız araştırmaları daha kapsamlı olarak sürdürdük⁷. Burada, 2074 m. yükseklikte tespit ettiğimiz Roma Dönemi yerleşmesi gibi, onun geniş bir alana yayılmış olan nekropolüne ait lahitlerin çok büyük bir kısmının da tahrip edildiğini gördük. Üst kesimde, yerleşmenin akropolisi olarak düşündüğümüz Büyük Yellik Tepesi'nde tahkimat kalıntıları vardır. Güneytaş Tepesi denilen kayalığın çok sarp ve dik olan güney kesiminde tahkimata gerek duyulmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, esas olarak aşağı şehirde yerleşilmiştir. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde olan nekropol ve aşağı şehir, arazinin yapısına göre, Yellik Çayı'nın aktığı dar vadiye doğru hâkim konumdadır (Resim: 5). Batıda lahit parçaları çoğunluktadır. Bunlardan bir tanesinin kırık kapağı üzerinde yatmış bir aslan kabartması bulunmaktadır. Ayrıca, etrafta kırılmış durumdaki aslanlı lahit kapak parçalarından, burada aslanlı lahitlerin yaygın olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Kayaya oygu lahitler de vardır. Yüzeyde yapı tuğlaları ve Roma Dönemine ait keramikler yoğun olarak görülmektedir. Yellik Çayı'nın güneyindeki tepelerde de bulunan Geç Roma Dönemi keramiklerden,

4 Labarre-Özsait-Özsait 2006: 107vd, Resim: 38-41.

5 Labarre-Özsait-Özsait 2006: 108-114, Resim: 43-54.

6 Özsait 2005: 118 vd.

7 Özsait 2005: 119, Resim: 2; Özsait 2006:96, Resim: 3.

burada geç devirlere kadar yaygın bir yerleşmenin olduğu anlaşılmaktadır. Yerleşmenin doğusunda, Yellik Çayı vadisinin kuzey kesiminde sarnıçlar vardır. Kuzeydeki kayalığın vadiye bakan tarafında, üstü üçgen biten derin bir niş, bunun üstünde de üst kısmı serbest “u” şeklinde bir niş daha vardır. Bunlar kült heykeli ya da adak sunmak için yapılmıştır. Yerleşmenin güneyinde Taşoluk adını taşıyan, bugün de suyu bol bir tatlı su kaynağı vardır. Belli ki, bu kaynak Roma Döneminden beri aynı işlevini sürdürmüştür.

Taşoluk ve çevresine, toprak yüzeyinde, işlenmiş büyük yapı taşları, sütun, sütun kaidesi, söve, lento gibi pek çok mimari elemanlar ve giyimli heykel parçaları dağılmıştır. Vadiye yuvarlanmış mimari parçalar arasında, oturmuş durumdaki bir kadına ait olan ve vücudunun üst kısmı omuz hizasından, alt kısmı ise ayak bileğinden kırık bir heykelin giyim tarzı ve mevcut durumu onun Tanrıça Kybele'nin kült heykeli olduğu izlenimini veriyor. Ayrıca, mevcut mimari verilerden de, Yellik Yaylası'nın bu güney yamacında, Taşoluk kaynağının yakınında Kybele'ye ithaf edilmiş bir tapınak olabileceği düşüncesindeyiz.

13. SAZAK-ASAR TEPE: Önceki yıllarda yaptığımız araştırmalarda, Tefenni'nin 3 km. kadar kuzeybatısında yer alan Sazak Köyü'nün batısında, Asar Tepe üzerinde Son Neolitik Çağ (M.Ö. 5600 yılları), İlk Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı, Hellenistik ve Roma Dönemi yerleşmelerine ait keramikler bulmuştuk⁸. Hemen her yerde Asar Tepe adında yerleşmeler var, bu bakımdan, bir karışıklık olmasın diye bu yerleşmeye, Sazak olarak köyün adını verdik. Yüzey buluntularından Sazak'ın, İlk Kalkolitik Çağ sonunda (M.Ö. 5000/4750), bilemediğimiz bir sebepten dolayı terk edildiği anlaşılmaktadır. Burasının, İlk Tunç Çağı'nda, zayıf da olsa, iskân edildiği, ama bu iskânın sürekli olmadığı anlaşılmaktadır. Yine yüzey buluntularına dayanarak Sazak ve çevresine, esas olarak Hellenistik Dönemi ortalarından (yani, M.Ö. 188 yılından hemen sonra), Roma İmparatorluk Dönemi, *Principatus* (M.Ö. 27-M.S. 284), sonlarına kadar, yeniden yoğun olarak yerleşildiğini söyleyebiliriz. Tefenni İlçesi sınırları içinde yer alan ve burada en eski yerleşme yeri olan Sazak-Asar Tepe'nin önemli ölçüde tahrip edildiğini gördük. Yerleşmenin Geç Hellenistik ve Roma Dönemlerine ait bazı yazıt, kabartma ve mimari parçaları köy içinde, ev duvarlarında görülmektedir. Bir kısmı muhtarlık önünde koruma altında bulunmaktadır.

8 Özsaıt 1993: 197.

14. **BELKAYA KÖYÜ**: Tefenni'nin 19 km. doğusunda yer alan köyün 2,5 km. güneybatısındaki Maltaşı ve onun 200 m. kuzeyindeki Çobanöldü Tepesi'nde Roma Dönemi yerleşmelerini bularak inceledik.

Belkaya Köyü'ne girişte, Kayaönü mevkiinde, iyi bir işçilik gösteren üç klineli Roma Döneminde yapıldığını düşündüğümüz bir kaya mezarını da bularak inceledik⁹.

15. **BAYRAMLAR KÖYÜ**: Köyde kullanılan devşirme malzemeleri tekrar inceledik. Köy çeşmesinde bir lahit kapağı, köy kahvesi bahçe-teras duvarında köşe elemanları olarak 4 phallus¹⁰, ev duvarında kabartmalar gibi devşirme malzeme bulunmaktadır.

Bayramlar'dan Hasanpaşa'ya doğru araştırmamıza tepeler üzerinden devam ettik.

16. **BAYKUŞTAŞI MEVKİİ**: Bayramlar Köyü'nün 2 km. kuzeydoğusunda, verimli Hasanpaşa Ovası'na hâkim sırtlarda, Baykuştası olarak bilinen kesim ve çevresi incelenmiştir. Burada geniş bir alanda ve çevresinde yaygın olarak, Roma ve Geç Roma Dönemi yerleşmelerine ait keramikler görülmektedir. Yine burada, kayaya oygu bir lahit mezar da tespit ettik.

17. **YASSIKAYA MEVKİİ**: Baykuştası'nın 500 m. kadar kuzeydoğusunda, yüzeyde devam eden Roma Dönemi keramik buluntularının yanı sıra, tepede iki klineli bir kaya mezarı ile, Bayramlar-Hasanpaşa yolunun 200 m. kadar güneyinde, yamaçta, kayaya oygu bir lahit mezar daha tespit ettik.

HASANPAŞA KASABASI: Yeni yapılaşmadan şimdilik kurtulan eski evlerin yanı sıra ev, cami, çeşme duvarlarında veya dikme ayaklarında (Resim: 6) kullanılan devşirme malzemeleri izleyerek¹¹ doğanın güzelliği içinde kasabayı dolaşmak ayrı bir zevkti. Tam sonuçlandıramamakla birlikte burada, Hasanpaşa ve çevresindeki araştırmalarımızın sonuçlarını ana çizgileriyle vereceğiz.

18. Hasanpaşa Höyük ve Yaylaköy'ün güneyindeki Yarım Höyük¹² ziyaret edildikten sonra, Hasanpaşa ve çevresi önemli ölçüde araştırılmıştır.

9 Özsait 2006: 97, Resim: 4.

10 Labarre-Özsait-Özsait 2006: 113, Resim: 53.

11 Labarre-Özsait-Özsait 2006: 113, Resim: 54.

12 Lloyd-Mellaart 1962: 70 (Yarıntepe); Özsait 1986: 390, Resim:5, 6; Özsait, 1991: 66, Resim: 32, 33, Çizim: 18-22.

19. *BİRKAVAK KAKASBOS/SOZON/MEN*: Hasanpaşa Kasabası'nın Işıklar Mahallesi'nin 700 m. güneybatısında, Birkavak Deresi'nin yatağı kenarındaki bir kayalıktır¹³. Kare bir alan içinde betimlenmiş atlı bir tanrı vardır. Yukarı kaldırdığı sağ elinde tuttuğu nesnenin bir sopadan çok, bir labris'e benzemesinden dolayı burada Tanrı Sozon'un tasvir edilmiş olduğu düşüncesindeyiz. Men'in de bu şekilde bir tasviri edildiği bilinmektedir¹⁴.

20. *GEDEL MEVKİİ*: Hasanpaşa'nın 2,5 km. kuzeydoğusunda, günümüzde ağaçlık ve tarım yapılan arazide açığa çıkan yapı malzemeleri, mimari parçalar ve bir lahit teknesi Roma yerleşmesini gösterir (Resim: 7). Aynı şekilde, geniş bir alana yayılan keramikler de Roma Dönemi yerleşmesine tanıklık etmektedir.

21. *KOCAYATAK KAKASBOS KABARTMALARI*: Hasanpaşa'nın 3 km. güneydoğusunda, Gedel mevkiinin güneydoğusundaki tepede, doğa şartlarından çok aşınmış durumda iki Kakasbos kabartması tespit ettik¹⁵. Kabartmaların bulunduğu kayalığın dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Bilhassa ikinci kabartmanın *in situ* durumda olmadığını söyleyebiliriz. Betimlerin stili ve çevredeki keramikler Roma Dönemi özelliklerini yansıtmaktadır.

22. *TAVŞANCIL DERESİ MEVKİİ*: Hasanpaşa'nın 2 km. güneyinde, Kayapınarı mevkiinin 500 m. batısındaki yükseltilerin alt eteklerinde (Resim: 8) yaptığımız araştırmalarda, sel sularını taşıyan Tavşancıl Deresi'nin doğusunda, Demir Çağı yerleşmesine (Resim: 9), derenin batı kesimdeki tepede ise, İlk Tunç Çağı yerleşmesine (Resim: 10) ait keramikler bulduk. Tepede yer alan bu son yerleşme, erozyon nedeniyle çok tahrip olmuştur.

23. *ERİKLİSEKİ KAYA MEZARI*: Hasanpaşa Kasabası'nın 1,8 km. güneyinde, Kayapınarı mevkiinde, Hepip Deresi yanında, monoblok bir kayaya yapılmış olan mezarın, genel özelliklerinden ve çevresindeki keramiklerden, Roma Dönemine ait olduğunu söyleyebiliriz.

24. *AKTEPE*: Hasanpaşa'nın 5 km. kuzeydoğusunda yer alan Aktepe'yi araştırdık. Yüzeyde, Hellenistik ve Roma Dönemi yerleşmelerine tanıklık eden keramikler vardır. Ayrıca, Aktepe'nin doğuya bakan kesimindeki sur trasesinin bir kısmı izlenebilmektedir.

13 Özsait 2006: 97, Resim: 5; Labarre-Özsait-Özsait 2006: 95, Resim: 24-25.

14 Özsait-Özsait 1998: 621; Labarre-Özsait-Özsait 2006: 95, 98.

15 Özsait 2006: 98; Labarre-Özsait-Özsait 2006: 98, Resim: 30-33.

25. *OYUKKAYA KAYA MEZARLARI*: Ovanın kuzeydoğusunda, Aktepe karşısında Oyukkaya mevkiinde iki kaya mezarı görülmektedir. Bölgedeki Likya tipi kaya mezarlarına bir örnektir.

26. *BOZTEPE TÜMÜLÜSÜ*: Hasanpaşa'nın 4 km. kuzeydoğusunda, Tefenni-Korkuteli kara yolunun solunda yükselen Boztepe'de tespit ettik. Çok güzel bir taş işçiliği gösteren tümülüs, mezar odasının üstünden girilerek tahrip edilmiştir (Resim: 11).

27. *SARISEKİNLİK*: Hasanpaşa'nın 5 km. güneydoğusunda Roma Dönemi yerleşmesi ve mezarlığı tespit ettik (Resim: 12). Yapı taşları, lahit kapak ve parçaları yanı sıra, keramikler de geniş bir alana yayılmıştır.

28. *ÇÜRÜKİN KAKASBOS KABARTMASI*: Hasanpaşa'nın 5 km. güneybatısındaki yükseltilerin üstünde, adını buradaki Çürük'in'den alan mevkideki kayalık alanda bir Kakasbos kabartması tespit ettik. Kabartma değil, fakat kabartmanın bulunduğu kayalık dağıtılmıştır. Tanrının betimlendiği kare alanın üstünde üstü açık "u" şeklinde bir niş görülmektedir¹⁶.

29. *KÜÇÜKAHMEDİN KÖKÜ*: Çürük'in mevkiinin doğusunda, vadiye bakan taşlık tepelerden biri üzerinde rastladığımız İTÇ keramikleri zayıf bir yerleşmeyi göstermektedir. Mevsimlik bir yerleşme olabilir.

30. *AY DERESİ MEVKİİ*: Çürük'in'den tepeler üzerinden güneydoğuya doğru yöneldiğimizde, Hasanpaşa'nın 8 km. güneydoğusunda, Ay Deresi'nin yanındaki düzlükte ve yamaçlarda Demir Çağı ve Roma Dönemi yerleşmelerine ait keramikler bulduk.

B. KARAMANLI İLÇESİ ARAŞTIRMALARI

1. *GEDİKYAPI YERLEŞMESİ*: Değirmenler Deresi vadisine yapılan Karamanlı Barajı'nın kuzeydoğusundaki yükseltide, 1982 yılı araştırmalarımızda, baraj yapımı sırasında tespit ettiğimiz¹⁷ ve mahalli adından dolayı da Gedikyapı (Veyselin Taşı) olarak adlandırdığımız yerleşmenin (İTÇ 2+Roma Dönemi) kuzey ve kuzeydoğusundaki arazide de, Roma Döneminde yoğun olarak yerleşildiğini, keramik buluntuların yanı sıra, baraj üstündeki arazisinin ziraata açılmasından sonra ortaya çıkan mimari elemanlar da göstermektedir¹⁸.

16 Labarre-Özsait-Özsait 2006: 98, Res. 26-29.

17 Özsait 1985: 205 vd., Resim: 1-2; Özsait 1989: 9, Levha: XI, nr. 12-17; Levha: XXII, Resim: 21-22.

18 Özsait-Labarre-Özsait 2006: 12-13.

2. *KARAMANLI BARAJ ÜSTÜ SUNAK I*: Gedikyapı yerleşmesinin kuzeybatısındaki yamaçta monoblok üç kaya kütlesi vardır. Daha batıda yer alan iki kaya kütlesinden baraja yakın olanın üzerinde kademeli bir sunak (*step-altar*) vardır. Kybele'ye ithaf edildiğini düşündüğümüz sunak, Karamanlı Barajı'nın, vadisine oturduğu Değirmenler Deresi'ne hâkim bir konumdadır ve 50 m. kuzeyinde de bir tatlı su kaynağı bulunur¹⁹.

3. *KARAMANLI BARAJ ÜSTÜ SUNAK II?*: Sunak l'in 200 m. güney doğusundadır, ve daha doğuda yer alan üçüncü monoblok kaya kütlesi üzerindedir²⁰. Gedikyapı yerleşmesine ve Karamanlı Barajı'na hâkim konumdadır. Kayalığın doğuya bakan cephesinde iki basamaklı olarak yapılmıştır. Mermer arayıcıları tarafından sunağın belirli kesimleri kırılmış, üst kesimi de tıraşlanarak tahrip edilmiştir. Bu bakımdan üçüncü bir basamağın varlığı açıkça görülemiyor ve esas yapısı da anlaşılamıyor. Belki burada bir sunak ya da bir kült heykeli vardı. Ayrıca Kybele'ye ait olabileceği gibi, bölgede tapınım gören başka bir tanrı ya da tanrıçaya da atfedilmiş olabilir.

4. *KARAMANLI BARAJ ÜSTÜ YERLEŞMESİ*: Kağılcık Dağı'nın Karamanlı Barajı'na bakan batı eteklerinden itibaren yükselen Pınarlı Dağı'nın güney eteğinde yapılan kaçak kazı sonucu açılan çukurunun içinde ve çevresinde İlk Tunç Çağı yerleşmesine ait keramikler bulduk.

5. *KARATAŞ*: Karataş Gölü'nün kuzeydoğusunda yer alan Karataş kesiminde 1982 yılından tespit ettiğimiz Karataş Roma Dönemi yerleşmesi, kaya mezarı ve mezarlığı yeniden incelenmiştir. Keramik buluntuları DÇ, Hellenistik ve Roma dönemlerini vermektedir (Resim: 13).

Ayrıca, 1974 yılından beri bölgede yaptığımız sistematik araştırmalarda, bu kesimde gördüğümüz kaya kabartmaları ve kaya mezarları, çevrelerindeki yerleşmelerle birlikte yeniden incelenmiş, çizimleri yapılmış ve yayın hazırlıkları son safhaya gelmiştir.

Burada, Burdur Merkez İlçe çalışmalarımızın dışında, Burdur'un birbirine 10 km. uzaklıkta olan iki ilçesinde yapılan araştırmalardan bir kesit sunulmuştur. Tefenni İlçesi'nin, Sazak, Yuvalak, Seydiler, Bayramlar, Yeşilköy, Başpınar, Karamusa, Beyköy, Hasanpaşa, Belkaya kasaba ve köylerinin büyük bir

19 Özsait-Labarre-Özsait 2006: 1-3, Res. 1-8.

20 Özsait-Labarre-Özsait 2006: Res. 2, 9-10.

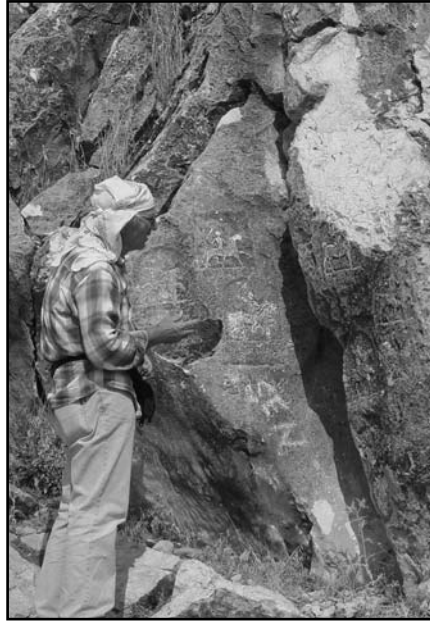
kesimini sistematik olarak araştırdık. Yukarıda işaret edildiği gibi, kaya mezarları, kabartmalar ve yerleşmelerden başka, daha önce incelediğimiz hyklerden Yassıgme, Mrseller-Bademli, amur, Hüyükköy, Karamusa, Beyköy, Seydiler gibi yerleşmeler, eştepe, Bademli gibi tümülüsler ziyaret edilerek son durumlarını belirlemek amacıyla fotoğrafları çekilmiş, JPS'leri alınmıştır. Kalan kısımların araştırılmasını da, 2006 yazında tamamlamak amacındayız.

BİBLİYOGRAFYA

- LABARRE, G.-ÖZSAİT, M.-ÖZSAİT, N., "Les reliefs rupestre de Tefenni (Pisidie)", *Anatolia Antiqua*, XIV, 2006, 89-115, Resim: 1-54.
- ÖZSAİT, M., "1983 Yılı Burdur-Isparta evresi Prehistorik Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II, 1985, 205-220.
- ÖZSAİT, M., "Pisidya Bölgesinde Yeni Prehistorik İşkn Yerleri IV", *Anadolu Araştırmaları: Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung*, XI, 1989, 1-22, Levha: I-XXIII.
- ÖZSAİT, M., "Nouveaux Sites Contemporains de Hacılar en Pisidie Occidentale" *Anatolia Antiqua*, I, Paris 1991, p. 59-118, Pl. I-XXIX, fig. 1-36.
- ÖZSAİT, M., "Prospection Archéologiques en Pisidie", *Anatolica*, XIX, Leiden 1993, p. 195-209, Pl. I-IV, 1 carte.
- ÖZSAİT, M., "Burdur İli Yzey Araştırmaları 2004: Surveys in Burdur Province in 2004", *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri* 2005-3, s. 117-121.
- ÖZSAİT, M., "Gller Bölgesi (Antik Pisidya) Yüzey Araştırmaları, 2005", *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri* (ANMED 2006-4), s. 95-99.
- ÖZSAİT, M.-ÖZSAİT, N., "Keili-Yanıktaş Kaya Kabartmaları", *Light on Top of the Black Hill, Studies presented to Halet ambel, Karatepe'deki Işık Halet ambel'e Sunulan Yazılar*, İstanbul 1998, s. 619-632, Harita+Resim: 1-25.
- ÖZSAİT, M.-LABARRE, G.-ÖZSAİT, N., "Nouveaux tmoignages sur le culte de Cybele en Pisidie occidentale", *Adalya* IX, 2006, 1-31, Resim: 1-49 (G. Labarre ve N. Özsait ile birlikte).
- SMITH, A. H. S., "Notes on a Tour in Asia Minor", *Journal Hellenistic Studies*, 8, 1887, 235-237.

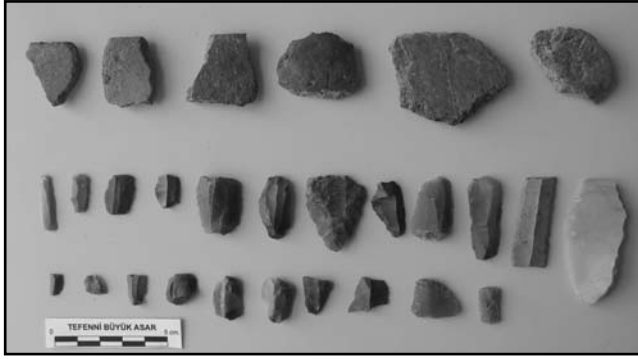
Resim 1: Haraplandı Kalesi, güneydoğudan

Resim 2: Tefenni kabartmaları

Resim 3: Asarova–Küçük Asar ve Büyük Asar

Resim 4: Büyük Asar buluntularından örnekler

Resim 5: Yellik yayla yerleşmesi ve nekropolü

Resim 6: Hasanpaşa'da Mustafa
Gülbüz'ün evinde dikme olarak
kullanılan stellerden biri

Resim 7: Gedel mevkii

Resim 8: Tavşancıl mevkii

Resim 9: Tavşancıl mevkii keramiklerinden örnekler

Resim 10: Tavşancıl mevkii, Demir Çağı keramiklerinden örnekler

Resim 11: Boztepe Tümülüsü

Resim 12: Sarısekinlik yerleşmesi

Resim 13: Karataş buluntularından örnekler

Resim 14: Ekip, geri planda Hasanpaşa Höyük

BODRUM YARIMADASI, LELEG YERLEŞİMLERİ PEDASA, MYLASA, DAMLIBOĞAZ (HYDAI), KEREAI (SEDİR ADASI), KİSSEBÜKÜ (ANASTASIOUPOLIS) VE MOBOLLA KALESİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2004-2005¹

Adnan DİLER*

Pedasa ve Leleg Territoriumu (Harita: 1; Resim: 1, 2): Konacık'ın kuzeyinden başlayıp güneyde Torba Limanı'nı gören yarımadanın kuzey sınırına dek uzanan geniş Pedasa territoriumunda 2004 yüzey çalışmalarında, Çam Tepe'nin doğusu ile Gökçeler mevki arasında ve Gökçeler Deresi'nin doğusundaki tepelerde, ayrıca Çam Tepe ve Konacık arasındaki orman yangınından sonra açığa çıkan güney nekropolünde, Gök Tepe'nin kuzeyi ile doğudaki kale ve kuzeye, Elmadağ'a doğru devam eden uzantılarında sürdürülmüştür.

Biri dorukta diğeri tepenin alt yamaçlarındaki iki sur ile kuşatılmış akropolde sürdürülen çalışmalar sırasında kaçak kazıların devam ettiği görülmüştür. Yerleşimin merkezine yakın alanda doğal bir kaya yükseltisi üzerindeki kalıntı,

* Prof. Dr. Adnan DİLER, Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 4800 Muğla/TÜRKİYE

1 Muğla Üniversitesi Arkeoloji Bölümü ile Karya Araştırma ve Uygulama Merkezi çalışmaları kapsamında yürüttüğümüz 2004-2005 yüzey araştırmalarına verdiği izinle destek veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, çalışmalarımıza yakın ilgi gösteren Muğla Valiliği'ne, Ula Kaymakamlığı'na, Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne, ayrıca bizlere her konuda destek veren Muğla Belediyesi Başkanlığı'na, Konacık Belediyesi'ne ve Yücel Zilan Bey'e teşekkürü bir borç biliriz. Çalışmalarımız boyunca gösterdikleri ilgi ile araştırmalarımıza bilimsel katkı sağlayan 2004 yılı Bakanlık temsilcileri Zübeyde Aktaş, İzmir 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü arkeoloğu Ali Zafer Çakmakçı'ya ve 2005 yılında çalışmamıza bakanlık temsilcisi olarak Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu uzmanlarından Ayşenur Arar'a teşekkür ederim. Ayrıca araştırmaya katılan Araş. Gör. Ufuk Çörtük, Araş. Gör. Sinem Türkoğlu, Tülay Kozak ve yardımlarından dolayı Gülsüm Oybak, Araş. Gör. Mehmet Gürbüz ve Şükran Köröğlu ve Barış Aydın'a teşekkür borçluyum.

yüksekte yer alan konumu, boyutları ve duvarlarında kullanılan malzemenin işçiliğiyle bir tapınak ya da yönetici binası olmalıdır.

Akropolden Çam Tepe üzerindeki nekropol alanına yönelen yol üzerindeki Gökçeler mevkiindeki çoban evinin güney yakınında ise bir zamanlar duvar örme amacıyla çevreden taşındığı anlaşılan zeytinyağı işliğine ait trapetum (yağ değirmeni) parçaları, pres yatakları ve bir su kuyusuna ait yıkıntı taşlar arasında olasılıkla Arkaik Çağ'dan bir torso belirlenmiştir.

Çam Tepe'nin 250–300 m. kadar doğusunda sürdürülen çalışmalarda ise bugüne kadar varlığını bilmediğimiz yeni taş tümülüsler saptanmıştır. Bunlardan dere yatağının hemen doğu üst kısmına yakın yerdeki örnek, 16 m. çapındadır; kalıntının düzgün dikdörtgen taşlardan yapılma çevre duvarı 1.20 m. yüksekliğinde korunmuştur. Tümülüsün oturduğu alanda eğimin fazla olduğu batı tarafta bir teras duvarı görülmektedir. Dere yatağının kuzeye doğru yükselen üst kesiminde ise oldukça iyi korunmuş bir tümülüste Geometrik Döneme ait bir kap parçası saptanmıştır.

Pedasa territoriumunda, Elmadağ-Göktepe arasındaki alanda dikdörtgen bir Leleg yapısı saptanmıştır. Pedasa territoriumunun doğu ucunda, Sarıkaya mevkiinde Bodrum çöplüğünün 300 m. kadar batısındaki tepe üzerindeki Leleg yerleşimi ise birbirine yakın yerlerde inşa edilmiş oval ve dikdörtgen planlı evler ve bir yuvarlak yapıdan oluşur.

Pedasa territoriumunun doğusunda, Yılanlı Kaya'nın kuzeybatısındaki 689 m. kotundaki Oyuklu Tepe'nin zirve düzlüğünde, etrafı duvarlarla çevrelenmiş Leleg Dönemi kalıntıları saptanmıştır. Bunun doğusunda çapı yaklaşık 30–40 m. olan ikinci çevrili alanda biri kuzey, diğeri güneyde iki yaşama mekânı görülür. Çevrili alan dışında yuvarlak bir yapı ile alanın doğu uç kısmında ise diğer bazı yapı kalıntıları, Oyuklu Tepe'nin doğusunda Çukur Sarnıç mevkiine yönelen yol üzerindeki Yılanlı Kayalar mevkiinde oval bir Leleg evi saptanmıştır.

Pedasa akropolisi (Gökçeler Kalesi)'nin 2 km. kadar doğusundaki Kayabaşı Tepesi'nin kuzeyindeki Kızılkaya Deresi'nin kuzey üst yamacında tümülüs ve bazı sivil Leleg yerleşim kalıntıları incelenmiştir. Bunlardan tepenin güneyinde bulduğumuz yuvarlak planlı tümülüs 11.90 m. çapındadır. Doğu tarafı tahrip

olan kalıntının dromosu kuzeye yöneliktir ve dikdörtgen biçimli tümülüs odası 2.40x3.80 m. boyutlarındadır. Tümülüs dış duvarı 1 m., oda iç duvarı ise batı tarafta 1.46 m. yüksekliğince korunabilmiştir. Kayabaşı Tepesi'nde sürdürdüğümüz araştırma sonucunda tümülüsün doğusunda Leleg çiftlik yapısına ait kalıntılar görülmüştür. Oldukça geniş bir alana yayılmış yapı, batı ve güneyde yaşama mekânları ve doğuda ona eklenen bir yuvarlak çevirmeden oluşur. Antik yapıya ilişkin kalıntılar daha sonra üzerine inşa edilen geç dönem duvarlarının altında kalmıştır. Bunlardan büyük olan iki mekândan biri 14x10 m. diğeri ise 8.20x7.10 m. boyutlarındadır. Doğuda yapı ile birleşen çevirme yaklaşık 17 m. çapında bir daire oluşturur. Ve bunun da gerçekte özgün yapının bir parçası olduğu görülmektedir.

Kızılkaya Tepesi'nde doğuya doğru sürdürdüğümüz çalışmalar sonucunda farklı yerlerde dört ayrı Leleg yapısının varlığı ile karşılaşmıştır. Bunlardan ilki yan yana iki oda ve önünde dikdörtgen çevirmesi olan bir Leleg yapısına aittir. Arkadaki mekânların boyutu 13x5 m.dir. Avlu 11x13 m. boyutunda olup bu mekânın 5 m. güneyinde ise yuvarlak planlı iki mekân daha vardır. 4.5x5 m. boyutlarındaki bu kalıntılar oldukça iyi korunmuştur. Yapı bir çiftlik evi olmalıdır. Güneyinde ise sandık mezarlar yer alır. Bunlardan çoğu tahrip edilerek kapak taşları yok edilmiştir. Aynı alanda benzer tasarda yuvarlak ve onunla birleşmiş olan dikdörtgen biçimli mekândan oluşan kalıntılar saptanmıştır. Bunlardan ilkinde dikdörtgen mekân 6.40x5 m. boyutlarında iken, yuvarlak yapının çapı ise 8.50 m.dir. İkinci örnek benzer şekilde dikdörtgen yaşama mekânı ve yuvarlak çevirmeden oluşur. Dikdörtgen mekân burada 4.50x4.20 m., yuvarlak çevirme ise kuzey-güney yönünde 6.40 m., doğu-batı yönünde ise yaklaşık 10 m.lik genişliğe sahiptir. Kalıntı bu tasarı ile tipik bir Leleg çiftlik yapısıdır.

Kayabaşı Tepesi'nin doğusundaki Sarıkaya mevkiinde ayrıca 22 m. çapında yuvarlak bir Leleg yapısı saptanmıştır. Evcil Ören ve Ören Avlusu tasarındaki kalıntının kuzeydeki yaşama mekânlarını oluşturan duvar kalınlığı 4.20 m. kadardır.

Oyuklu Dağ'ın batısında Girel Köyü ve çevresinde sürdürülen yüzey araştırmalarında, Girel Köyü'nün güneybatısında oldukça iyi korunmuş yazıtlı bir sarnıç belirlenmiştir. Girel Köyü'ne uzanan yol üzerinde ayrıca iki sarnıç daha saptanmıştır. İlk bulunan sarnıç çevresinde büyük olasılıkla sarnıçla

aynı zamandan bazı çeşme ve arı kovanlıkları saptanmıştır. Bu veriler gezilen alanların Osmanlı zamanında da tarımsal amaçlı olarak kullanıldığını göstermektedir. Terk edilmiş olan Girel Köyü'ne yönelen yol üzerinde yakın zamanda kullanılan ve Osmanlı zamanından kalma bir mezarlık saptanmıştır. Bugün terk edilmiş olan Girel Köyü'nde yapılan yüzey araştırmasında konut duvarlarında kullanılmış olan devşirme malzeme tümüyle incelenmiştir. Geleneksel mimari özelliği gösteren çoğu tek odalı ve bazılarında küçük bir müştemilat içeren evler düz damlıdır, saz ve kamıştan yapılmıştır.

Girel Köyü yolu üzerindeki mezarlıktan batıya doğru giden yol üzerinde araştırmaların genişletilmesi sonucunda, çevrede bazı antik yerleşme kalıntıları görülmüştür. Bunlardan alçak bir tepe üzerinde eski bir köy evinin üzerine inşa edildiği alanın bazı antik çağ yapılarını barındırdığı; ancak evin yapımı sırasında antik duvarların sökülerek kullanıldığı görülmüştür. Köy evinin güneybatı arkasında antik yapıya ilişkin duvar 5.5x10m. boyutlarındadır ve bir köşesiyle de olsa korunabilmiştir. Evin önündeki alanda antik bir zeytinyağı işliğine ait pres yatağı ve pres ağırlığı ele geçmiştir. Pres yatağı 0.62 m. çapında, yuvarlak şekilli olarak yapılmıştır. Yatak üzerine açılmış olan akıtma kanalı önde bir burun şeklinde uzayan oluğa bağlanır. Karya bölgesinde bir benzerini görmediğimiz pres ağırlığı ise 0.78 m. uzunluğunda ve tabanda 0.54 m. genişliğindedir; üstte kalınlığı 0.18 m. iken alta doğru genişleyerek 0.42 m. ye ulaşır. Litusun 15 m. batısında duvar içinde kullanılmış bir sütun başlığı bulunmuştur. Bu sütun başlığının abakus ölçüleri 0.68x0.48 m., sütun yüksekliği ise 0.68 m. kadardır. Çoban evi yakınında yakın zamanda inşa edilmiş duvarlarda da bazı antik mimari parçalar saptanmıştır.

Girel Köyü mezarlığının batısında köy mezarlığı ile çoban evi arasında, ormanlık alan içerisinde doğu-batı doğrultusunda, harçlı moloz taştan yapılmış olasılıkla bir kiliseye ait olabilecek kalıntılar saptanmıştır. Doğuda bir vadi kenarına kondurulmuş olan yapının 100 m. kadar doğusunda ise antik bir yerleşime ait kalıntılar belirlenmiştir. Alanda alt çapları yaklaşık 0.50 m., aralarındaki uzaklık ise 1.93 m. olan sütunlu bir yapı ya da tapınağa ait sütun tamburları görülmüştür. Sütunların 15 m. kadar batısında ise alana dağılmış olan çok sayıda mimari parça ve bunlarla oluşturulmuş geç devir duvarları saptanmıştır.

2005 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında antik kentin territoriumunun bugüne dek araştırmadığımız doğu sınırında da araştırmalar yapılmıştır. Kentin en önemli nekropol alanının konumlandığı Sivriçam Tepesi'nin kuş uçuşu yaklaşık 1,5 km. kuzeydoğusundaki Kayabaşı Tepesi'nin çevresinde bazı önemli Leleg Dönemi kalıntıları görülmüştür. Bugün Telekom vericilerinin olduğu tepenin hemen kuzeyinde yerleşik Kızılkaya Deresi vadisinin kuzey yamacında tepe doruğunun yaklaşık 200 m. kadar uzağında iki kalıntı görülmüştür. Bunlardan biri uzunluğu 15 m. kadar olan dikdörtgen bir yapı, diğeri ise 17 m. uzunluğunda yuvarlak biçimli bir çiftlik evine aittir. Telekom vericisinin 200 m. kadar güneybatısındaki ikinci tepe üzerinde büyük ve çevresi surlarla kuşatılmış askerî amaçlı bir yerleşim yeri saptanmıştır. Yerleşme yeri doğu-batı doğrultusunda kaba bir dikdörtgen oluşturan tüm tepe düzlüğünü kapsar. Tepeyi çepeçevre saran ve iyi korunmuş kuzey ve batıda genişliği 2 m.yi bulan surlar tipik Leleg özelliği gösterir. Surların köşe yaptığı ve çevreyi geniş açıdan görme olanağı sağladığı kuzeydoğu ve kuzeybatıda ayrıca güneybatı köşede kuleler inşa edilmiştir. Bu kulelerden kuzeydoğuda olanı 5x3.70 m. boyutlarında, kuzeybatıda olanı ise 5.20x4.50 m. ölçülerindedir. Kalıntıların özellikle Halikarnassos ve Bitez Limanı'nı gören konumu ile savunma amaçlı yapıldığından kuşku duyulmamaktadır.

Kayabaşı Tepesi'nin batı yamaçlarında ise Leleg Dönemi tarım yapı ve çiftlik evleri saptanmıştır. Bunlardan biri 22 m., diğeri 40–50 m. çapındadır. İlkinde duvar kalınlığı 0.80 m., diğeri ise 1.90 m. kalınlıktadır ve iç kısımlarında herhangi bir yapı görülmemesi nedeniyle bunlar yörede bugün de keçi tokadı denilen hayvan ağıllarıdır.

Gökçeler Kalesi'nin yaklaşık 1 km. kadar güneydoğusundaki Ilıcakaya Tepesi'nin güneyindeki düzlük alan daha sonra üzerine inşa edilmiş bir köy evinin duvarında taşları devşirme olarak kullanılmış Leleg kalıntıları belirlenmiştir. Büyük ölçüde tahrip olmuş Leleg yapısına ilişkin duvarlar, köy evinin arka duvarı ile birleşen 4 m. uzunluğunda bir duvar, ayrıca onun kuzeyinde yaklaşık 10 m. uzunluğunda ve 0.80 m. kalınlığındaki duvar ile kuzeyde köy evinin bahçesini sınırlamak amacıyla da kullanılmış 15 m. uzunluğundaki eğrisel bir duvardan oluşmaktadır.

Pedasa'da ayrı bir çalışma da bugüne dek araştırılmamış olan Konacık yerleşiminden Pedasa'ya yönelen yolun başlangıcında ve ormanlık alan içindeki yamaçlarda gerçekleştirilmiştir. Burada yapılan araştırma sonucunda bir Leleg yerleşimi ve iki yuvarlak tümülüs saptanmıştır. Leleg yapısı doğuda yerleşik 6.50x9 m. boyutlarındaki dikdörtgen ve doğu-batı doğrultusunda onunla birleşen 5.50 m. uzunluğundaki duvarlardan oluşan yaşam mekânları ve bu duvarların uzantısı olarak alanı dıştan sınırlayan çevirmeden oluşur. Böylece kalıntının yaşam mekânları ve ağılı içeren tipik bir Leleg tarımsal yapısı olduğu anlaşılmaktadır.

Hydai (Damlıboğaz) (Resim: 3): 2000 yılında yeni bir oda mezarın yağması ardından Milas Müzesi başkanlığında gerçekleştirilen kurtarma kazısıyla birlikte Damlıboğaz'da özellikle dönemin valisi Sayın Lütfi Yiğenoğlu'nun da çabalarıyla bir bekçinin görevlendirilmesi ve alanın tarafımızdan da aralıksız araştırılmalarla kontrol edilmesi, kaçak kazıların büyük ölçüde durmasında etkili olmuştur. 2004 ve daha önceki yıllarda Sarıçay Ovası'nda sürdürdüğümüz araştırmalar kaçak kazıların ovanın güney tarafında ve özellikle Pilavtepe ve çevresinde yoğunlaştığını göstermektedir. Sarıçay yatağı boyunca yaptığımız araştırmada ise su taşkınlarının yapı duvarlarını büyük ölçüde yıkıma uğrattığı görülmüştür. Bu incelenen yapı duvarları içinde en ilgi çekici olan işçiliği nedeniyle daha çok 5. yüzyıl geleneği gösteren örneklerdir.

Sarıçay yatağı-Damlıboğaz'da 2005 yılı yüzey araştırmaları ise akropol hariç, diğer alanların tümünü kapsayacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Milas-Bodrum karayolu üzerindeki Pilav Tepe'de yaptığımız araştırmada tepenin doğu üst yamacında daha önce kaçak kazıcılar tarafından kazılan kaçak kazı çukurunun daha da derinleştirilerek tabanın doğuya doğru 1.90 m. kadar daha fazla genişletildiği saptanmıştır. Son haliyle çukur üstte 2-2,5 m. genişliğinde ve 2.70 m. derinliğine ulaşmıştır. Çukur içinde görülen yapı duvarları bugünkü yürüme tabanından -2.10 m. aşağıda başlar ve aşağı doğru 0.40 m. kadar devam eder. Açma kesitlerinde görülen çanak-çömlek parçaları Eski Tunç Çağı'ndandır. Pilav Tepe'de bu dönemi belgelemesi nedeniyle büyük önem taşır. Bu veri ile kıyı Karya'da nekropol alanları dışında ilk kez Tunç Çağı malzemesi veren bir alan belirlemiş oluyoruz. Pilav Tepe'de kaçak kazıcılar tarafından keşfedilen bu alanın ivedilikle kurtarma kazısı ile çalışılıp alanın önünün açılması gerekmektedir. Aksi takdirde kaçakçılar sürekli çukur içinde yakalanma riski taşımadan kazıları devam ettirerek büyük bir tahribata neden olacaktır.

Kedrai (Sedir Adası) (Harita: 2; Resim: 4): İlk kez 2003 yılında yüzey çalışmalarına başladığımız Sedir Adası'nda 2004 çalışmaları ada ve ada doğusundaki kara parçası üzerinde gerçekleştirildi. Ada karşısındaki Koy Tepe ile güneyde Gözleme Tepe arasındaki yoğun bitki dokusu altında kalmış alanda gerçekleştirilen yüzey araştırmasında zengin bir nekropol alanına ilişkin kalıntılar saptanmıştır. Konca mevkiinde bulunan nekropol alanında uzunluğu yer yer 9–10 m.ye kadar ulaşan duvarlarla sınırlanan yan yana sıralanmış sandık mezarlar ve farklı alanlarda konumlanan oda mezarlar saptanmıştır. Ortak bir duvarla birbirinden ayrılan bu tür podest mezarlarda uzunluklar 2.20 m., genişlikler ise 0.50–0.70 m. arasında değişmektedir.

Koy Tepe ile Gözleme Tepe arasındaki alanda ise küçük bir limana ait kalıntılar görülmektedir. Liman kalıntılarının bugün küçük bir kumsala dönüşen doğu taraftaki kara parçası üzerinde olanları, limanın güneybatı girişi üzerinde karada ve bunların denize ilerleyen uzantıları olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Bunlardan kumsal yakınında olanlar kıyı çizgisine paralel kuzey-güney yönünde uzayan ve bugün ancak bir kaç sırasıyla ayakta kalmış Hellenistik duvarlardır. Tahribat nedeniyle işlevi tam olarak anlaşılamayan bu duvarların kıyı ile doğrudan ilişkisi nedeniyle liman yapılarına ait olduklarını söyleyebiliriz. Limanın güney-batı ağzındaki kalıntılar ise karada başlayıp kuzey yanında bugün sadece temel düzeyinde konumu süren iki paralel duvardan oluşur. Bu duvarların denizde uzantıları olasılıkla liman güvenliğini sağlayan mendirek işlevi görüyordu.

Kedrai'de 2004 yılında yaptığımız yüzey araştırması kıyı kesimdeki liman kalıntıları üzerinde yoğunlaştırılmıştır. İncelemelerimiz, liman kalıntılarının adanın kuzeybatısı, doğu ve güneybatısında konumlandığını göstermiştir. Bunlar arasında liman kalıntılarının en yoğun olarak görüldüğü bölge, adanın kuzeyindeki yukarı doğru bir dil gibi uzayan burnun doğusudur. Bunda kuzey-güney yönünde uzayan uzun burnun açık deniz rüzgârı ve şiddetli dalgaları keserek liman için nispeten korunaklı bir alan yaratmasının önemli bir etkisi vardır. Sadece liman yapıları değil kentin önemli kamu ve diğer yapıları da burnun doğusunda kalan kesiminde yoğunlaşmaktadır.

Kuzey liman yapılarının günümüze korunmuş olarak gelen kalıntıları ise kıyı çizgisinin kara kesiminde kalan ve yer yer bir kaç metre yüksekliğince korunmuş duvarlar ve bunların bugün sular altında kalan uzantılarıdır.

Kalıntıların sular altında kalan bölümleri bugün tahribat nedeniyle ancak temel düzeyinde korunabilmiştir ve her hangi bir koruma önlemi alınmaması durumunda kısa zamanda tümüyle yok olacaklardır.

Adanın kuzey bölümündeki kalıntılarının karada kalan ve nispeten korunmuş olanlarının büyük bölümü bir kaç odadan oluşan konut yapılarıdır. Bunun yanında denize dik şekilde yerleştirilmiş tekil ya da yan yana bir kaç odadan oluşanları ise tersane, atölye ve dükkân türü limana hizmet veren mekânlara aittir. Liman yapılarının oluşumunda kullanılan malzeme ve duvar tekniğine bakılırsa, gerek devşirme malzemeye yer verilmesi ve harçlı duvar tekniği ile kalıntıların büyük bölümünün Roma Çağı ve sonrasındaki kullanımlarda onarılarak değiştirildiği anlaşılmaktadır.

Adanın kuzey bölümünde, kıyıdan içerde bugün yoğun bitki dokusu altındaki bazı yapıları da incelemek mümkün olmuştur. Daha çok Bizans Döneminden olan bu kalıntılardan, kuzeydoğu burun üzerindeki kıyıdan 20 m. kadar içeride yerleşik apsisli yapı bir kiliseye aittir. Limandaki başka bir kilise kalıntısı ise adanın güneydoğusunda kıyıda belirlenmiştir. İç kesimde bazilikal planlı büyük kilise ile birlikte Kedrae'de ada üzerinde en az üç kilisenin varlığı anlaşılmaktadır. Ada üzerindeki kıyı, sur ve kule gibi önemli savunma yapılarının en iyi korunan örnekleri güney kıyı boyunca görülmektedir. Hellenistik Dönemden olan bu kalıntılar adanın en eski tarihli kalıntılarını oluştururlar.

Ada üzerinde yerleşik kamu binaları ise iç kesimde konumlanmıştır. Bunlar tiyatro merkez olmak üzere onun özellikle batı ve doğu tarafında yoğunlaşır. Sahne binası tamamen yok olmuş tiyatro, paradosları, duvar işçiliği ve cavea formu ile Hellenistik kökenlidir. Ancak Roma Döneminde yeni düzenlemelerle kullanılmıştır. Tiyatronun doğusundaki alan ise kentin agorası ve önemli kutsal alanlarını barındırır. Ada yerleşme için küçük olmasına karşın yine de tümüyle yerleşime açılmamıştır. Surlar sadece kıstağın doğusundaki yerleşim alanını çevreler. Ve salt önemli kamu bina ve liman kalıntılarının yoğunlaştığı tiyatro ve onun doğusundaki bölgede yoğunlaşır. Bu alanları koruma altına alan surları güneydoğudan başlayarak batıya doğru izleyebiliyoruz. Bunlar adanın en yüksek noktasına kondurulmuş tiyatro tepesinin altından yükselen topoğrafik dokuyu takip ederek kuzeyde tiyatro ile birleşir. Hellenistik surların batısında kalan yerde ise daha çok Bizans Dönemi yapılarına ait bazı kalıntıları izleyebiliyoruz. Bunlardan en önemlisi; kumsaldan bir patikayla ulaşılan büyük Bizans bazilikasıdır.

Tiyatro önündeki alanda ve tiyatronun batısındaki büyük kilisede tarafımızdan ölçüm ve belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Kalıntı, bazilika planlı olup 35.50x19 m. boyutlarındadır. Yoğun taş dolgu altında kalmış olan ve yörede belirlediğimiz en büyük bazilika olan kalıntıya ilişkin çok sayıda bezemeli mimari parça saptanmıştır. Kalıntı cephesinin kuzey kenarına daha sonraki dönemde 4.10x3.86 m. boyutlarında bir sarnıç inşa edilmiştir.

Çalışmamız sonucu adanın doğu kıyısında yerleşik apsis ve doğu yan duvarları sular altında kalmış bir kiliseye ait kalıntılar saptanmıştır. Sadece taban düzeyinde tek sıra taşla korunmuş olan apsisin genişliği 3.95 m. kadardır; kuzey bölümde izlediğimiz yan nef genişliği ise 2.50 m. kadardır. Yapının tabanının mozaik döşeli olduğu orta nef üzerinde korunmuş bölümlerden anlaşılmaktadır.

Aspat (Strobilos) ve Territorimu (Harita: 3; Resim: 5, 6): İlk kez 2004 çalışma döneminde araştırmalara başladığımız Aspat² ve çevresinde daha önceki yıllarda araştırdığımız Asar Tepe'nin güneyinden başlayarak Aspat Dağı eteklerine dek uzanan, bugün silphium bitkisiyle kaplı yerdeki kayalık alanlarda belirlediğimiz yağ ışıkları ve bunların ana kaya üzerlerine oyulmuş döşemlerinden Aspat'ın antik çağ tarım mekânları olduğu ortaya konulmuştur³.

2 Aspat'ın da içinde yer aldığı Bodrum Yarımadası'nın güneybatı ve batısı, en az araştırılmış bölgeler arasında yer almaktadır. Myndos ve Aspat Dağı'nın 3 km. kadar kuş uçuşu kuzeybatısında konumlanan Asar Tepe ya da "Termera", en eski yerleşme olabilecek kalıntıları barındırmaktadır. Leleg Döneminden Osmanlı Dönemi içlerine dek aralıksız yerleşme görmüş Aspat'ın erken dönemdeki adının Strabon'un verdiği bilgiler ışığında "Termera" olduğu görüşüne kuşku ile yaklaşıp da, yerleşmenin geç dönemdeki adının "Strobilos" olduğu konusunda yeterince veriye sahibiz. 16. yüzyıl Osmanlı tapu defterlerinde "Sıralalos" olarak geçer. Osmanlı zamanında köle ticareti de olmak üzere önemli bir ticarî ve askerî yerleşmedir. Piri Reis'te ise "Saravalos" idari bölge olarak tanıtılır. Evliya Çelebi'nin kayıtlarında ise kentin adı 1517 yılında 13 köyü olan bir nahiye olarak geçmektedir. Antik kaynaklarda Halikarnassos ve Myndos arasında gösterilen "Strobilos" M.S. 11. ve 12. yüzyıllarda önemli bir Venedik limanıdır ve 12. yüzyılda Türkler'in eline geçmiştir. Kaynaklarda "Estragol" şeklindeki yazılımlarından Aspat'a dönüştüğünü düşünebiliriz. M.S. 8. yüzyıldan 13. yüzyıla uzanan süreçte kaynaklarda önemli bir liman kenti olarak geçen yerleşme, Piri Reis'te Aspat Kalesi olarak geçmektedir. 20. yüzyılın başında kalede bulunan bir yazıt kalenin 1420 yılından itibaren bir Yahudi yerleşmesi olduğunu da belgelemektedir. Karşılaştırmak için: A. Arel, "Bodrum Yarımadasının Ortakent (Müşgebi) Köyünde bulunan "Mustafa Paşa" Kalesi Hakkında", VI. AST (1988), s. 35 vdd., dn.7; C. Foss, "Strobilos and Related Sites", AS, 38 (1988) s.147 vdd.

3 Çevrede yaptığımız yüzey araştırmalarında daha çok bağcılığa dayalı tarımsal etkinliklerin M.S. 18. ve 19. yüzyıllara dek devam ettiğini bize göstermektedir.

Özellikle Aspat Dağı'nın hemen kuzeyindeki düzlüklerde görülen kaya işlikleri yanında tarım alanı mülkiyetini belirleyen sınır duvarları ve tarım terasları ve geç dönem çiftlik evleri, bölgenin tarım potansiyelini antik çağdan günümüze taşıması nedeniyle büyük önem taşımaktadır.

Aspat çevresinde ilk çalışma Aspat Dağı'nın batısında Tuzla Burnu ile Çatal Tepe arasında gerçekleştirilmiştir. Aspat Dağı'nın batısından Pamuklu Tepe'ye doğru yükselen alt yamaçlarda yakın zamanda açılan yol güzergâhı üzerindeki tahribata uğramış alanda izlenen çatı kiremitleri ve yoğun çanak çömlek parçaları aynı yerdeki antik bir yerleşime tanıklık etmektedir. Tuzla Tepe'nin üst noktasında ise ancak birkaç sıra taş dizisiyle korunabilmiş bir kule saptanmıştır. Kulenin yaklaşık 100 m. kadar kuzeyinde ise yuvarlak bir Leleg yapısı ile taş işçiliği ve diğer özellikleri bakımından aynı dönemden olduğu anlaşılan tarım terasları saptanmıştır.

Leleg yapısı 23 m. çapındadır. Yapının kuzey yan tarafında onunla birleşen 5x5 m. boyutlarında bir mekân daha seçilebilmektedir⁴. Batı orta tarafta yerleşik odalar tonoz başlangıcına kadar korunmuştur. Alandaki en önemli diğer kalıntılar ise Leleg yapısının 50 m. kadar kuzeybatısındaki tarım teraslarıdır. 100x50 m. boyutlarında dikdörtgen bir alana yayılan teras duvarları işlenmemiş kaba ve iri taşlardan yapılmıştır. Arazinin elverişli konumu nedeniyle paralel teras duvarı özelliğinde inşa edilmiştir. İşçiliği nedeniyle Leleg yapısıyla aynı dönemden M.Ö. 7. yüzyıldan olmalıdır. Çatal Tepe'nin doğu alt yamaçlarında saptadığımız işlik döşemeleri özgün konumları tam olarak belirlenemese de önceki yıllarda belirlediğimiz kale çevresindeki diğer kaya işlikleri ve diğer işlik döşemeleriyle birlikte tarımsal etkinliklerin boyutunu göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Aspat Kalesi'nin denizle birleşen güneydoğu ve güneybatı alt yamaçları ise büyük ölçüde Geç Antik Çağ ve Ortaçağ döneminden zengin liman kalıntılarını barındırmaktadır. Su altında kalarak sert dalgalarla büyük ölçüde tahrip olan liman yapılarına ilişkin en çok birkaç taş sırasıyla korunabilmiştir. Harçlı ve devşirme malzeme kullanılarak oluşturulan bu kalıntıların tüm kıyı boyunca görülmesi zengin bir liman yerleşiminin varlığına işaret etmektedir. Kıyının hemen arkasında başlayıp Aspat Dağı'nın orta yamaçlara dek süren

⁴ Benzer Leleg yapıları için W. Radt, "Siedlungen und Bauten auf der Halbinsel von Halikarnassos", *Ist Mitt*, Bei 3 (1970), Taf. 1.

alandaki ise yan yana yapılmış yapı ve teras duvarları göze çarpar. Bu yapıların hemen hemen tümü de harçlı moloz taşlardan yapılmıştır ve yoğun bir Ortaçağ yerleşimine işaret ederler. Kıyıda kalıntılar arasında pek çok örnekle karşımıza çıkan değirmen taşları, yağ işliklerine ait ağırlık (litus) taşları, 2.96 m. çapındaki muhtemelen seramik için işlevlendirilmiş fırın ve geniş alana yayılmış cüruf artıkları Aspat Kalesi'ndeki M.S. 6.-7. yüzyıldan başlayıp M.S. 12. yüzyıla kadar uzayan süreçteki endüstriyel üretimlerin boyutunu göstermesi açısından büyük önem taşır.

Aspat Dağı'nın denizle buluştuğu kıyı ve kara eteklerinin alt yamaçları ise tonoz örtülü ve büyük bölümü dükkân ve konut olarak kullanış zengin kalıntıları barındırır. Dükkânlar çoğu zaman ortak duvarlarla birleşen yan yana sıralanmış tonoz örtülü harçlı tek odalı mekânlardan oluşur. Bir kaç odadan oluşan konutların dış duvarları geniş bir pencereyle dışa açılır. Tonoz örtüler basık bir yapı gösterir. Tatlı su şüphesiz Aspat'ta tüm zamanların en önemli sorunuydu. Bu nedenle en yoğun karşılaşılan kalıntılar arasında sarnıçlar gelir. Bunlar şaşmaz şekilde yürüme tabanları altında odalar hâlinde yapılmıştır. Tabanda 20–25 m² boyutlarında olanlar yanında daha küçükleri de bulunmaktadır. Aspat Dağı'nın zirvesi ise mükemmel bir şekilde tasarlanmış bir geç devir kalesine ait kalıntıları barındırır. Kale girişi batıdandır. Kale içindeki bugün boş alanda ise çevreye yayılmış Bizans Döneminden üzeri bitkisel bezekli mermer parçalar görülmektedir. Kalenin ilginç özelliği burçların tümünün farklı formlarda yapılmış olmasıdır.

Aspat Dağı'nın kuzey yamacındaki eski yerleşime ilişkin bu duvarların yanında, özellikle Ortaçağ sur ve yapıları ilgi çekicidir. Leleg Dönemi duvarlarının olduğu yerden başlayıp tepenin kuzeybatı alt yamaçlara dek süren surların üzerindeki mazgallar günümüze sağlam olarak ulaşmıştır. Aspat Dağı'nın alt düzlüklerle birleştiği dik kaya yükseklikleri ise çoğu adak ve tapınım için işlevlendirilmiş olasılıkla Roma Döneminin kaya nişlerini içerir.

Aspat Dağı'nın 500 m. kadar kuzeybatısındaki alanlarda ise dik yükselen kaya cephelerine oyulmuş oygu mezarlar saptanmıştır. Kayanın yapısı nedeniyle çoğu tahrip olmuş mezar odaları içinde herhangi bir ölü yatağı görülmez. Bu alanın kuzeydoğu üst kesiminde benzer bir kaya yapısı cephesinde daha büyük oygu mezarlar bulunmuştur. Bu alanda ilginç olan kaya mezarlarının 25 m. kadar önünde alanın 0.80 m. kalınlığında bir duvarla

çevrelenmiş olmasıdır. Bu duvar en az 20 m. uzunluğunca izlenebilmektedir. Bazı mezarların oyulduğu kayaların üzerinde benzerlerini yarımada'daki bazı nekropol alanlarında sıkça gördüğümüz urne yuvaları da saptanmıştır.

Aspat Dağı'nın kuzeyindeki alanlarda yaptığımız araştırmalar sonucunda alanın tarım amaçlı kullanıldığını gösteren antik tarım terasları ve bunların güneyinde bazı yerleşim kalıntıları görülmüştür. Yer yer 20–50 m. uzunluğunca izlenen tarım teraslarında uzunlukların 1–1.50 m. yükseklikleri ise 0.70- 0.90 m.yi bulan iri taş bloklar kullanılmıştır. Alanın güneyindeki alçak tepe üzerinde çevresi kalın bir duvarla çevrelenmiş bir yerleşim alanının batı yamacında kaya mezarı ile bir çiftlik evine ait duvar ve pres ağırlıkları görülmüştür. *in-situ* pres ağırlığı 1.10x0.77 m. boyutlarında ve 0.86 m. yüksekliğindedir ve üzerinde ahşap bağlama yuvaları görülmektedir. Geçtiğimiz yıllarda bulduğumuz kalıntılarla birlikte Aspat Kalesi'nin kuzeybatı, kuzey ve kuzeydoğusundaki geniş alanların nekropol ve tarım amaçlı kullanıldığını göstermektedir.

*Aspat (Termera?) Yazıtları*⁵ (Resim: 11-13)

Melaineis ve Theomnestos

Aspat Tepesi yanında, deniz kenarında Bizans sur duvarı içerisinde yeniden kullanılmış beyaz mermer arşitrav blokunun üst kısmı. Blokun sol bölümü hâlen sur duvarının içerisinde. Blok 3 *fascia*'lı, yazıt 2. *fascia*'dan başlıyor.

Ölçüler: Y.: (görülebilir) 27 cm.; G.: 37 cm.; D.: 26 cm.; Harf y.: 2 cm.

Harfler: Ω Α Σ Κ

Tarih: Roma Dönemi?

Μελαινέως καὶ Θεομνή[στος - - -]

2 ΙΥΣ . . . ΝΟΥΣ (*vacat*)

ca.2-3]τοκλέους καὶ ΚΥΛΑΙΣ[- - -]

Sat. 3 Έκα]τοκλέους, Αύ]τοκλέους veya Άγα]τοκλέους tamamlaması uygun olabilir.

⁵ Aspat yazıtları G. Ünver tarafından incelenmiştir.

Pistos'un Mezarı

Hamam yapısının giriş kısmında, doğu yönünde, nişin hemen önünde, 1. yer döşeme taşı olarak yeniden kullanılmış. Beyaz mermer. 4 yandan kırık. Yazıtın üzerinde bir haç figürü bulunuyor.

Ölçüler: Y.: 51 cm.; G.: 26 cm.; D.: (ölçülemiyor); Harf y.: 2 cm.

Yazıt özenli bir işçilik gösteriyor.

Tarih: Hristiyanlık Dönemi

Πιστέ

χρηστέ χα[ίρε].

“Ey Pistos, elveda.”

Fragmentum incertum

Aspat Tepesi'nin batı yamacında, eğimli yüzeyde taş yığını altında bulunmuş mermer parça. Sağ, sol ve alt, 3 yönden kırık. Üst kısmında silme olan taşın arka kısmı kaba ve pürüzlü bırakılmış.

Ölçüler:Y.: 16 cm.; Gen.: 11cm.; Der.:(üst) 4 cm., (alt) 2 cm.; Harf y.: (sat. 1) 1.5 cm. (sat. 2) 1.3 cm.

ΝΥΣΙΑ

ΡΥΓΙΑΣ

Sat. 1: A harfinin sağında bir harfin sol parçası bulunuyor; Y veya X harfinin sol üst çizgisi olabilir.

Mobolla Kalesi (Resim: 7-9): Muğla kentsel sitinin yaslandığı üstü masa şeklindeki dağ üzerinde yerleşik Mobolla Kalesi'nde 2004 yılında gerçekleştirdiğimiz çalışmalar sonucunda kaledeki ilk yerleşimin M.Ö. 5. yüzyılda başlayarak M.S. 12. yüzyıla kadar kesintisiz sürdüğü saptanmıştır. Alandaki ilk yerleşme Masa Dağ doruğunda kurulmuştur. Buna ilişkin kalıntılar

tepenin kuzey kesiminde görülebilmektedir. Ahşap kenetlerle birbirine bağlanmış olan iri bloklar ve kaba dikdörtgen kesimli taşlardan oluşturulan surlar altta ana kaya üzerine oturtulmuştur. Ahşap kenetler İ.Ö. 6. yüzyıl Arkaik Çağ geleneğinde yapılmıştır. Mobolla Kalesi'nin güney üst yamaçları ise çoğu ana kaya üzerine oyulmuş mekân ve açık hava kült alanlarını içerir. Kaya nişleri ve kaya çukurları Anadolu'da Hititlerden beri bilinen geleneğin devamıdır.

Kuzey surların yaklaşık 500 m. kadar kuzeyindeki bir Ortaçağ kalesi ise zamanının en önemli yerleşmesi olmalıdır. Kale çevresinde bulduğumuz sırlı seramikler ışığında M.S. 12. yüzyıldan olduğu anlaşılan yapı alanın en iyi korunmuş kalıntıları arasındadır. Mobolla Kalesi'nde ayrıca tüm alanın kalıntılarının da üzerine işlendiği bir topoğrafik haritanın çıkarılması için veri toplama işlemi de tamamlanmıştır⁶. Benzer çalışmaların önümüzdeki yıllarda diğer bölgeler için de gerçekleştirilmesi tasarlanmaktadır.

2005 yılı Mobolla Kalesi'ndeki çalışmalarımız nekropol alanlarında, surlarda ve sur içinde gerçekleştirilmiştir. Yerleşimin batı yamaçlarında yoğunlaşan mezarlar, kaya oygusu oda mezar geleneğindedir. Bir örnek dışında diğerlerinde ölü yatağı görülmez. Kayanın kolayca tahrip olabilen yapısı nedeniyle mezar girişleri büyük ölçüde tahrip olmuştur. Bu nedenle mezarların girişleri ve düzenekleri konusunda bir fikir edinemiyoruz. Bir örnek dışında tüm mezarlar tek odalıdır. Az da olsa bazı gömüt odalarında duvar nişleri görülmektedir. Kaya cephelelerinde bir ya da iki adet urne nişi yer alır. Bazı kaya odalarının ön kesimleri kaya kültüne yönelik açık hava tapınım alanı olarak düzenlenmiştir. Kale içindeki yerleşme yapıları yoğun olarak güney taraftadır. Burada tüm alanı doğu-batı doğrultusunda kuşatan uzun ve derin teraslar, yapı terası olarak kullanılmıştır. Bunlar arkada çoğu kez dik kaya yükseltilerine dayanır. Yapı teraslarının batı taraflarında kayaların olanak verdiği alanlarda ise kaya mezarları ve kaya tapınım alanları oluşturulmuştur. Burada ilginç olan kaya nişleri, adak çukurları ve kaya basamakları ile Anadolu Hitit ve I. binyıl Urartu ve Frig Uygarlığı geleneklerinin Mobolla Kalesi'nde devam etmesidir. Mobolla Kalesi'nde yaptığımız çalışmalar kaçak kazıların aralıksız devam ettiğini göstermiştir.

6 Çalışma Muğla Üniversitesi, Muğla Meslek Yüksekokulu Öğretim Görevlisi Fevzi Tezcan başkanlığında bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Kendilerine teşekkür ederim.

Anastasiapolis (Kissebükü) (Harita: 4; Resim: 10, 11): 2004 yüzey araştırmalarına başladığımız Bodrum Yarımadası'nın doğu ucundaki Kissebükü ilk kez 19. yüzyılın sonunda Avusturya-Macar epigraf E. Hula ve E. Szantino'nun çalışmasıyla tanınmış ve daha çok Geç Antik Çağ kalıntılarıyla zamanımıza dek çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Özellikle iyi korunmuş M.S. 5.–6. yüzyıl tarihli Geç Antik Çağ kalıntılarıyla tanınan Kissebükü ilk dönem araştırmalarımızın da desteklediği gibi Leleg Döneminden Orta Bizans Dönemine dek kesintisiz yerleşme görmüştür. Akropolün güney alt yamaçlarından başlatılarak tüm alanı kapsayan yüzey çalışmalarımız sonucunda yerleşimin dönem ve türü hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır. Akropolün tepe düzlüğü, doğu-batı doğrultusunda bir halka surla çevrilmiştir. Surlar tüm tepeyi kuşatacak şekilde devam eder. Doğrudan ana kaya üzerine oturtulmuş yarı işlenmiş devasa taş kütlelerinden oluşan surlar güneybatıda 2–3 m. yüksekliğince korunmuştur. Kentin biri güney, diğeri kuzey olmak üzere iki ana girişi vardır. Surlar gerek yapılış tekniği ve gerekse boyut ve diğer özellikleri ile yarımada da daha önce belirlediğimiz örnekler ışığında M.Ö. 7.–6. yüzyıl özelliği göstermektedir.

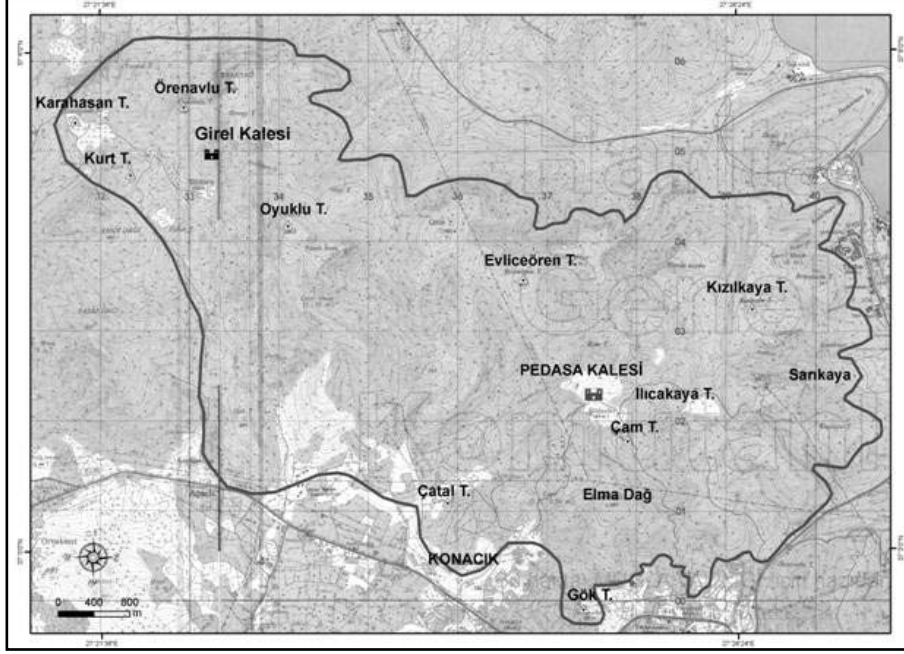
Surlarla çevrili alan içindeki kalıntıların tasarısı ve işlevi konusunda yoğun tahribat nedeniyle tam bir fikir edinemiyoruz. Sürdürdüğümüz çalışmalar tepenin, alt yamaçlarından geçen ikinci bir halka surla çevrelendiğini de göstermiştir. Bu tür bir sur yapısını Pedasa Kalesi'nde de bulabiliyoruz. Bu iki sur arasında görülen duvar kalıntıları ise surlarla çağdaş ve büyük kısmı daha sonraki dönemde yapılmış yapı terasları ve büyük ölçüde tahrip olmuş duvarlara aittir. Güney alt yamaçta doğal bir kaya yarığının üstte bloklarla kapatılarak dış surla bağlanacak şekilde gizli bir geçide dönüştüğünü gösteren kalıntılar, Kissebükü Leleg yerleşmesinden günümüze ulaşan diğer önemli bir başka kalıntısıdır. Yüzeyde belirlediğimiz bazı çanak çömlek parçaları bize surlarla çağdaş olabilecek bir dönemi önermektedir: M.Ö. 7.–6. yüzyıl.

2005 yılı Kissebükü çalışmaları Leleg akropolisi ve aşağı kentte olmak üzere iki ayrı alanda gerçekleştirilmiştir. Leleg akropolünde surlar ve iç kale kalıntıları tarafımızdan incelenmiştir. Çalışmalarımız yerleşimin kuzeyinde ve denizden yaklaşık 250 m. kadar içerideki tepe üzerine yerleşik kalıntıların gerek surları ve yapıları oluşturan blokların devasa boyutlardaki kaba taşlardan yapılmış olması ve gerekse yerleşim modeli bakımından Leleg Döneminden

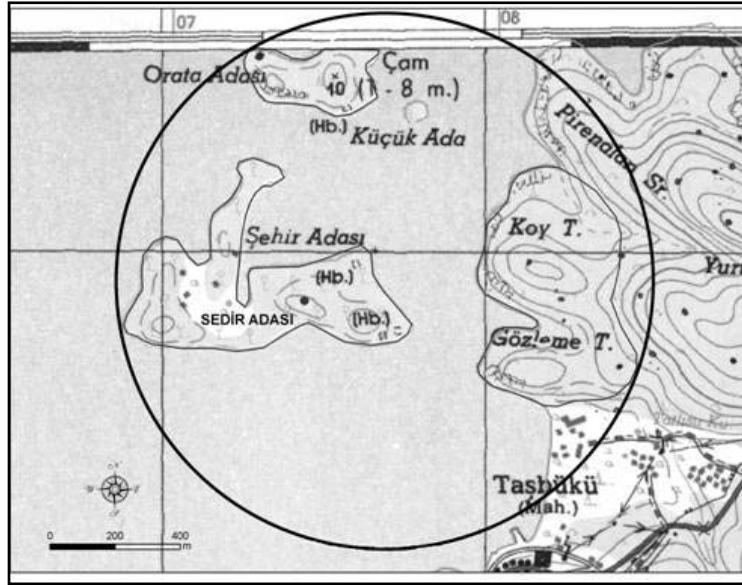
olduğunu göstermiştir. Kissebükü, Aspat (Strobilos) ile birlikte kıyıya en yakın Leleg yerleşimi olarak tarafımızdan saptanmıştır. Kissebükü akropolisi denize ve kıyıda yerleşik Geç Antik Çağ kalıntılarına yakın olması nedeniyle Geç Arkaik Çağ içlerine dek yerleşim görmüştür. Geç Antik ve diğer Ortaçağ yapıları tepenin kuzey etekleri ile doğu alt yamaçlarında yoğunlaşmaktadır.

Araştırmalarımız Kissebükü'nün İ.S. 5. yüzyıl ortası ve sonunda Doğu Roma imparatoru olan I. Anastaius zamanında kurulduğunu ve kentin bu dönemlerdeki adının Anastasioupolis olduğunu göstermektedir . Episkopal (piskoposlarla yönetilen) eyaletlerle ilgili kayıtlardan Anastasioupolis bişofunun adını da biliyoruz. Bu piskopos M.S. 553'te Konstantinopolis'te 5. konsülü ziyaret eden Bişof Elpidophoros'tur. Tarafımızdan Geç Antik Çağ'daki önemi ve kalıntıları bilinen Kissebükü'nde bizim amacımız kentin erken dönemini araştırmaya yöneliktir. 2005 yılı araştırmaları Kissebükü'nün küçük bir liman yerleşmesi (*maritimo stadio*) değil Leleg Döneminde ve Geç Antik Çağ'da önemli bir kent statüsünde olduğunu göstermiştir. Bu görüş salt Ala Kilise'nin vaftizhanesi olması nedeniyle kentin piskoposluk merkezi olduğu görüşüne dayanmaz, tersine hamam, dinsel yapılar, mezarlar, liman ve ticarî yapılar, kentin doğu ve batı kıyısının kuzeyindeki tepelerde yoğunlaşan konut türü sivil mimarlık anıtlarının yoğunluğu ve belli bir kentsel organizasyonu göstermesi nedeniyle de güçlenmektedir.

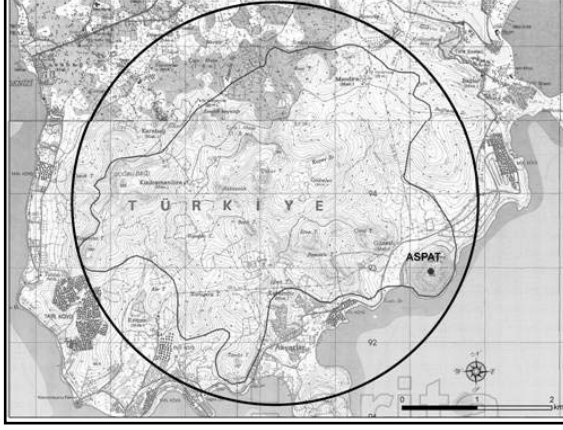
7 A. Zâh, "Anastasioúpolis ?", *Antike Welt* 34, (2003), s. 43 vdd.

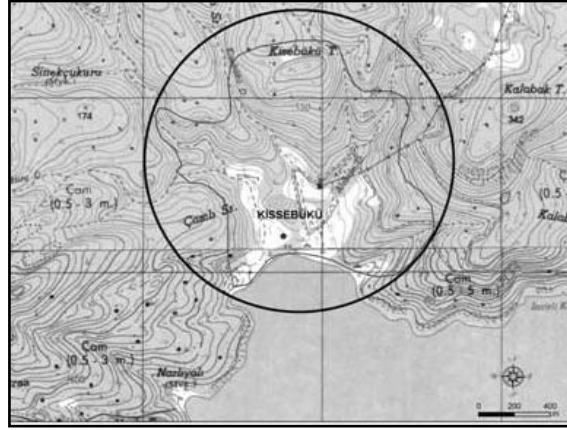
Harita 1: Pedasa territoriumu

Harita 2: Kedrai

Harita 3: Aspat

Harita 4: Kissebükü

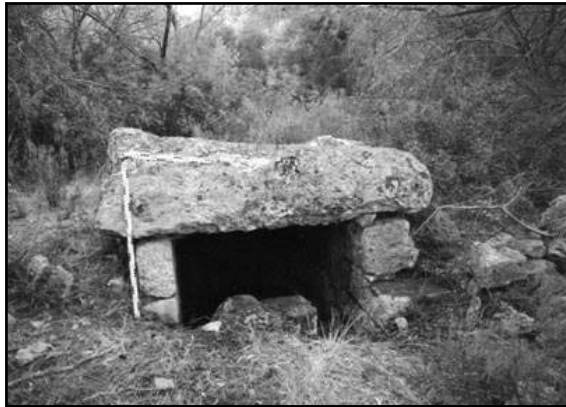
Resim 1: Pedasa, Çam Tepe, pithos mezar

Resim 2: Pedasa, Kızılkaya
Deresi, Leleg çiftlik
evi duvarı

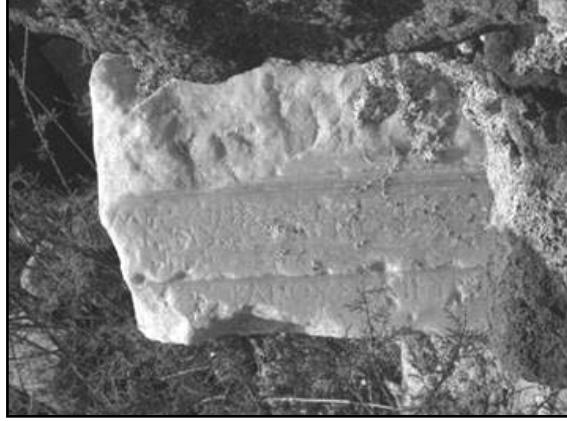
Resim 3: Sarıçay Ovası,
Pilavtepe, doğu
yamaçta kaçak kazı
çukuru

Resim 4: Kedreai, Gözleme
Tepe'nin doğusundaki
mezar

Resim 5: Aspat, yuvarlak Leleg yapısı

Resim 6: Aspat, liman, yazıt

Resim 7: Mobolla, batı nekropolü, kaya mezarı

Resim 8: Mobolla, açık hava tapınım alanı

Resim 9: Mobolla, kuzey surları

Resim 10: Kissebükü, akropol güney, Leleg duvarları

Resim 11: Kissebükü, Geç Antik Çağ kubbeli yapıları

2005 YILI, KAYSERİ’NİN YEŞİLHISAR İLÇESİ, ERDEMLİ VADİSİ’NDEKİ KAYA YERLEŞİMİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Nilay KARAKAYA *

Kültür Bakanlığı tarafından verilen izinle Erciyes Üniversitesi adına yürütülen “Kayseri’nin Yeşilhisar İlçesi, Erdemli Vadisi’ndeki “Kaya Yerleşimi (Kaya Kiliseleri Duvar Resimleri)” konulu yüzey araştırması, temmuz ayında, on günlük süre içinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya Bakanlık temsilcisi olarak; Kültür Bakanlığı’ndan Zeynep Karakoyun ve Erciyes Üniversitesi Sanat Tarihi bölümü lisans öğrencileri katılmıştır. Araştırma iznini veren Kültür ve Turizm Bakanlığı’na, Bakanlık temsilcisi ile birlikte araştırma ekibine, ayrıca katkılarından dolayı Kayseri Valiliği, Devlet Su İşleri, İl Kültür Turizm Müdürlüğü ve Yeşilhisar Kaymakamlığı’na teşekkür ederim.

Busene gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmasında, vadinin güneydoğusunda yer alan “Saray Manastırı” incelenmiştir. Saray Manastırı, kilisesi ve duvar resimleri 1998 yılında N. Thierry tarafından yayınlanan makalede genel olarak tanıtılarak 11. yüzyıla tarihlenmiştir¹. 2003 yılında ise aynı manastır, Nathalie Aldehuelo tarafından izinsiz olarak çalışılarak, “Dossiers D’Archeologie” adlı dergide makale olarak yayınlanmıştır².

Saray manastırı üç katlı düzenlenmiş olup ön cephesi yaklaşık olarak 58-60 metredir (Resim: 1). Yakın örneğini 11. yüzyıla ait Açık Saray’da 1 ve 7 No.lu manastırlar ile Alakilise Manastırı’nda gördüğümüz bu cephe, nişler ve kör kemerlerle hareketlendirilmiştir³. Kapadokya’da at nalı ve yuvarlak kör kemer

* Nilay KARAKAYA, Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat tarihi Bölümü, Öğretim Üyesi, Kayseri/TÜRKİYE

1 N. Thierry “Erdemli. Une vallée monastique inconnue en Cappadoce étude préliminaire”, *Zograf* 20 (1989), 7-9, fig. 5, 7-10, plan 6 .

2 N. Aldehuelo, “Le Monastère byzantin d’Erdemli”, *Dossiers d’Archeologie* 283, (2003), 73-79.

3 S. Kostof, *Caves of God, The Monastic Environment of Byzantine Cappadocia*, Cambridge 1972, fig. 9; L.Rodley, *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*, Cambridge 1985 ,123, fig. 117 (No: 1), fig. 140 (No: 7).

ve açıklıklarla hareketlendirilen bu tür cepheler, 10.-11. yüzyıllarda yoğundur⁴. Kostof ve Rodley, bu cephelerinin paralellerinin Mezopotamya ile İran'daki, Hellenistik ve İslâm dönemine ait yapıların cephelerinde görüldüğünü söyler⁵. Kapadokya'daki cepheler ise Yakın Doğu'daki bu geleneğin uzantısı olarak görülür⁶. Geçen yıl incelediğimiz Bezirhane Manastırı'nın güney cephesi de yaklaşık aynı şekilde düzenlenmiştir⁷.

Bu uzun cephenin arkasında yer alan oniki mekân, üç değişik kat seviyesinde olup dereye hâkim bir avluya açılır (Çizim: 1). Manastırın birinci katında, doğu bölümde; 1 No.lu değirmen, 3 No.lu salon ile giriş mekânı ve üst kattaki 2 No.lu oda bulunur. Merkezî bölümde; 4, 5, 6 no'lu mekânlar ile 7 No.lu ahır vardır. Manastırın ikinci katında ise merkezî konumda, kilise ve narteks yer alır. Manastırın batı bölümünü; 10 No.lu teras, 11 No.lu mekân oluşturur. Bu terasın güneyinde, 12 No.lu avlu ile çevresindeki şapel ve mekânlar bulunur.

1 No.lu mekân değirmen olup yerleşimde rastladığımız tek örnektir. Düzensiz merkezî planlı değirmenin zeminin merkezinde daire şeklinde bir değirmen oyuğu vardır. Bu oyuğun ortasında, değirmen taşını oturtmaya yarayan büyük bir ağaç parçası bulunuyordu. Bugün 3 No.lu mekânda rastladığımız değirmen taşı, oyuğun etrafını dönen hayvanlar tarafından çekiliyordu.

Değirmenin batısında, galerili bir giriş mekânı olan 3 No.lu salon bulunur. Kuzey-güney doğrultusunda tek nefli ve beşik tonoz örtülü salonun kuzey duvarında, üstte yer alan kapı, burada bir galeri katının olduğunu gösterir. Bu kapı dışta, doğu-batı doğrultusunda, beşik tonozla örtülü giriş mekânının güneyinde yer alan galeriye açılır. Giriş mekânının doğusunda, üst katta, 2 No.lu, işlevi henüz bilinmeyen küçük bir oda yer alır. Odanın batı duvarındaki kapı, muhtemelen giriş mekânının doğusunu da çevreleyen galeriye açılıyordu. Güney cephenin batısında, üstte yer alan payeler, galeriye aittir. Galeri katı, 3 No.lu salonun girişi ile ikiye bölünmüştür (Çizim: 3). Galeri cephesi ile güney duvar, at nalı biçiminde niş ve kör kemerler, konsol altlarındaki, su damlası şeklinde sarkaçlar ve eşkenar dörtgen motifleri ile hareketlendirilmiştir (Resim:

4 N. Karakaya, "2004 Yılı, Kayseri'nin Yeşilhisar İlçesi Erdemli Vadisi'ndeki Kaya Kiliseleri", 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Antalya 2005, s. 116.

5 Kostof, a.g.e., 1972, 69; Rodley, a.g.e., 1985, s. 236.

6 Rodley, a.g.e., 1985, 236.

7 Karakaya, a.g.e., 2005, 116.

2). Bu cephe özgünlüğü ile Saray Manastırı'nın diğer cephelerinden ayrılmakla birlikte yerleşimin en zengin mimari plastiğe sahip cephesidir. Giriş mekânının batısındaki geçit ile 4 No.lu mekâna varılır. Yaklaşık kare planlı mekâna aynı zamanda manastırın ön cephesindeki basık kemerli kapı ile girilir. Mekânın güneyinde birbiri ile bağlantılı iki küçük oda vardır. Zemindeki dikdörtgen biçimli tandır sonradan yapılmıştır.

Kilisenin alt katını oluşturan, 5 No.lu mekân, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Tavanı tamamen yıkık olan mekânın bugün sadece batı ve güney duvarının bir kısmı görülebilmektedir. Batı duvar alt ve üstte, birbirine paralel iki şeride ayrılmış, şeritler at nalı kör kemerlerle hareketlendirilmiştir. Duvarın kuzeyindeki açıklıktan yaklaşık kare planlı 6 No.lu mekâna geçilir.

Manastırın batısındaki 7 No.lu mekân ahırdır. Giriş kapısız, geniş bir açıklıktan ibarettir. Mekânın doğu duvarında 10 adet yemlik vardır. Batı duvarda yemliklerle beraber oturma yerleri görülür. Mekânın güneyinde iki küçük mekân dikkati çeker. Doğudaki mekân, dar olarak başlayıp yukarı doğru genişleyen kapısı ile muhtemelen atları tek başına kapamaya yarıyordu⁸. Batıdaki mekân ise yemleri depolamak için ayrılmıştır. Bölgedeki bu tür yapı topluluklarında ahırların gereksinme sonucu yapıldığı, kimi manastırlarda ise bu mekânların olmadığı görülür⁹. 11. yüzyıla ait Açıksaray 2 ve 4 No.lu manastırlar ile Yusuf Koç Manastırı avluya açılan ahırları ile benzer örneklerdir¹⁰.

Kilisenin güneyindeki doğu-batı doğrultusundaki narteksin güney duvarı tümüyle yıkılmıştır. Narteksin batısındaki yaklaşık kare planlı mekân kısmen ayaktaadır. Kiliseye bu mekânın güney duvarındaki açıklıkla girilmektedir. Mekânın zemininde mezarlar ve batı duvarında mezar nişi dikkati çeker.

9 No.lu kilise, manastırın merkezî konumunda yer almakla birlikte manastırın ön cephesinin en zengin mimari plastiğe sahip bölümünün arkasındadır (Çizim: 2). Yapı 9.35x11 metre boyutlarında, yerleşimin en büyük kilisesidir. Yaklaşık dikdörtgen planlı kilisenin doğusunda kuzeydeki büyük, güneydeki küçük olmak üzere iki apsis yer alır. Ortadan bir friz ile ikiye bölünen güney ve batı cepheleri at nalı biçiminde niş ve kör kemerlerle hareketlendirilmiştir (Resim: 3, 4).

8 Aldehuelo, a.g.e., 2003, s. 77.

9 Karakaya, a.g.e., 2005, s. 117.

10 Rodley, a.g.e., 1985, s. 126,129, plan 20 (Açık Saray , No: 2), 138, 140, plan 22, fig. 136 (Açık Saray, No: 4), 152, plan 28, fig. 147 (Yusuf Koç).

Yapının güney bölümünün üst katında, doğuda apsisi olan bir galeri katı mevcuttur (Resim: 5). Galeri katı, kilisenin kuzey ve güney apsisi arasında kalan aks üzerinde inşa edilmiştir. Galeride, tonoz kemerlerine sahip asılı sütun kalıntıları görülür. Bir diğer sütun kilisenin kuzeybatısındaki kapı üzerindedir. Böylece galeri katının kilisenin batısında da devam ettiğini söylemek mümkündür. Kilisenin merkezinde, aynı zamanda galeriye ait iki ana sütunun üstünde bulunan geçiş elemanları, burada muhtemelen merkezî bir kubbenin olduğunu gösterir.

Kilisenin apsis yarım kubbesinde “Deesis” yani “Yakarış” sahnesi bulunur. Bugün sadece sahnenin sağında yer alan kızıl kahve mapharionlu Meryem görülebilmektedir. Ayrıca, kuzey ve güney apsisler arasında kalan kör kemerde, Meryem ve çocuk İsa tasvir edilmiştir. Çok az bir bölümü mevcut olan duvar resimleri, incelemeye imkân vermemektedir. Fakat resimler Thierry tarafından, 11. yüzyıl içinde değerlendirilir¹¹. Kilisenin güney ve batı duvarlarında da sıva kalıntıları olmakla birlikte boya izine rastlanmamıştır.

Manastırın batı ucunda, yaklaşık on basamaklı bir merdivenle çıkılan teras bölümü batıda, yaklaşık dikdörtgen bir mekâna açılır (No: 11). Mekânın güney duvarında yuvarlak kemerli dikdörtgen nişler vardır. Batı duvarı ise farklı boyutlarda iki dikdörtgen nişe sahiptir. Duvarlar üzerinde sıva kalıntıları mevcuttur. Terasın yaklaşık tümüyle yıkılmış ve nişlerle hareketlendirilmiş kuzey duvarından, 12 No.lu avluya geçilmektedir. Avlunun güney duvarında, bugünkü zeminin altında olan açıklıklar, muhtemelen farklı boyutlardaki odalara açılıyordu. Bu odalar, Thierry’e göre muhtemelen yatakhane ve mutfak içeriyordu¹².

Avlunun kuzeydoğusunda iki apsisi günümüze gelebilen küçük bir gömü şapeli vardır. Şapelin orta nefini örten beşik tonoz kısmen mevcuttur. Şapelin güney bölümünde zeminde mezarlar, batıda ise mezar nişi bulunur. Bu mezar nişinin duvarlarında boyalı sıva tabakası, orijinalde nişin duvar resimleri ile kaplı olduğunu gösterir.

Manastırın doğusunda, üçüncü kat seviyesinde, yaklaşık 8 bölümden oluşan şirahaneler bulunur (Çizim: 4). Düzensiz planlı şirahaneler birbirine

11 Thierry, *a.g.e.*, 1989, s. 8.

12 Thierry, *a.g.e.*, 1989, s. 9.

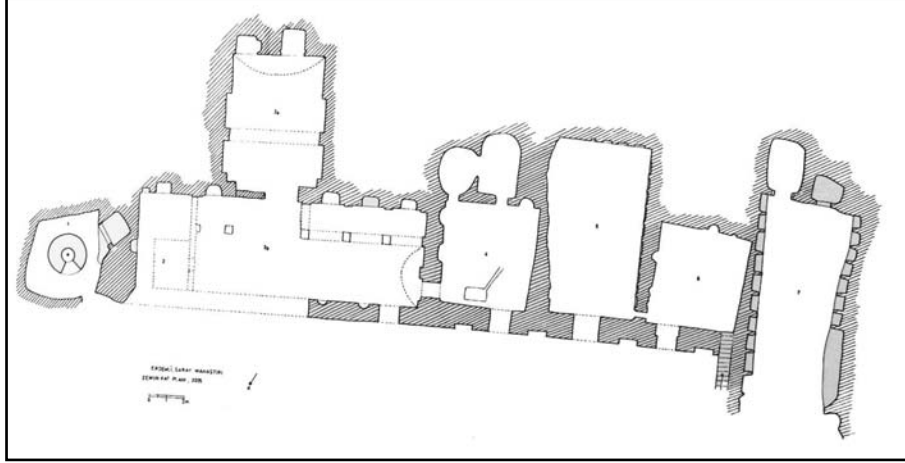
küçük boyutta ara mekânlar ile bağlanır¹³. Mekânların kuzeyi avluya açılmakta, diğer duvarlarda ise şarabın imal edildiği havuz ve nişler bulunmaktadır. Birbirine açılan bu mekânlar; üzümün çiğnendiği harman ile bir olukla, üzüm suyunun içine aktığı şıra haznesini içeren bölümler hâlinde düzenlenmiştir (Resim: 6). Üzümün ayakla ezildiği bölümün zemin ve tavan arasındaki yüksekliği yaklaşık bir insan boyundadır. Tavanda ise üzümün atıldığı büyük bacalar yer alır. Harman adı verilen bu havuzların boyutları 11-5 m2 arasında değişir. Üzümün çiğnenmesi sırasında depolama mekânına giden borunun süzgeç niteliğinde bir çeşit tıpa ile kapatıldığı söylenir¹⁴. Şarabın saklandığı haznelerin boyutları da değişkendir. Yuvarlak ağızlarının çapı yaklaşık 80 cm., derinliği ise 1,2 ile 1,5 m. arasında değişir. Bazı şirahaneler süslemelidir. Harman ve şıra haznelerinin cephelerindeki yuvarlak kemerlerde kabartma mimari plastik öğeler, bazılarında da beyaz madalyonlar içinde kızıl kahve haçlar kazılarak, boyanmıştır (Resim: 7). Bir şirahanenin girişinde ise duvar resmi kalıntısına rastlanmıştır.

Sonuçta, Erdemli'deki "Saray Manastırı" olarak adlandırılan bu yapı topluluğunda, doğal kaya cephesi çok katlı kaya mimarisine olanak tanımaktadır. Dolayısıyla üç kat hâlinde düzenlenen manastırın mimarisindeki bütünsellik, manastırdaki tüm bölümlerin muhtemelen aynı dönemde inşa edildiğini gösterir¹⁵. Yerleşimdeki tek değirmen ve şirahaneler vadinin kuzey bölümünde, Saray Manastırı'nın çevresindedir. Yaşam birimleri ve kiliselerin ise vadinin güney yakasında olduğu dikkati çeker. Böylece tarımsal yaşamın vadinin kuzey yakasında, Saray Manastırı'nın etrafında geliştiği söylenebilir. Bu manastır, muhtemelen yerleşimin idarî ve tarımsal yaşamını yönetmekteydi. Manastırın doğu ve batısındaki çok sayıdaki şirahane, yerleşimin ihtiyacına cevap verdiği gibi dışarıya da üretiliyordu. Vadide geçen yıl incelenen Bezirhane Manastırı ve benzer örneklerden yola çıkılarak, Saray Manastırı'nı 11. yüzyıl içinde değerlendirmemiz mümkündür.

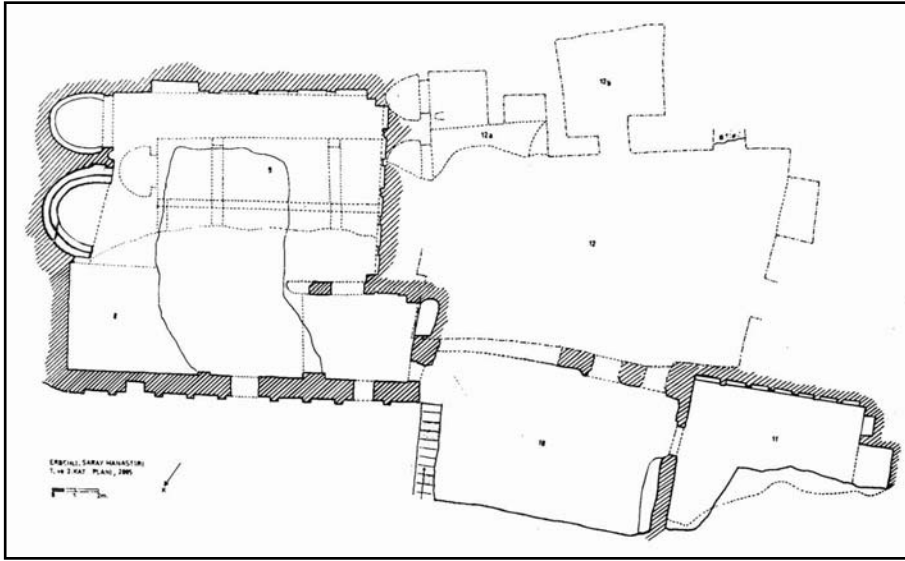
13 Kapadokya'da şarap imalathaneleri için bkz. E. Balta, "Kapadokya'da Yeraltı, Kayaya Oyma Şarap İmalathaneleri", Kayakapı, 6 (2005), 5-7.

14 Aldehuelo, a.g.e., 2003, s. 78.

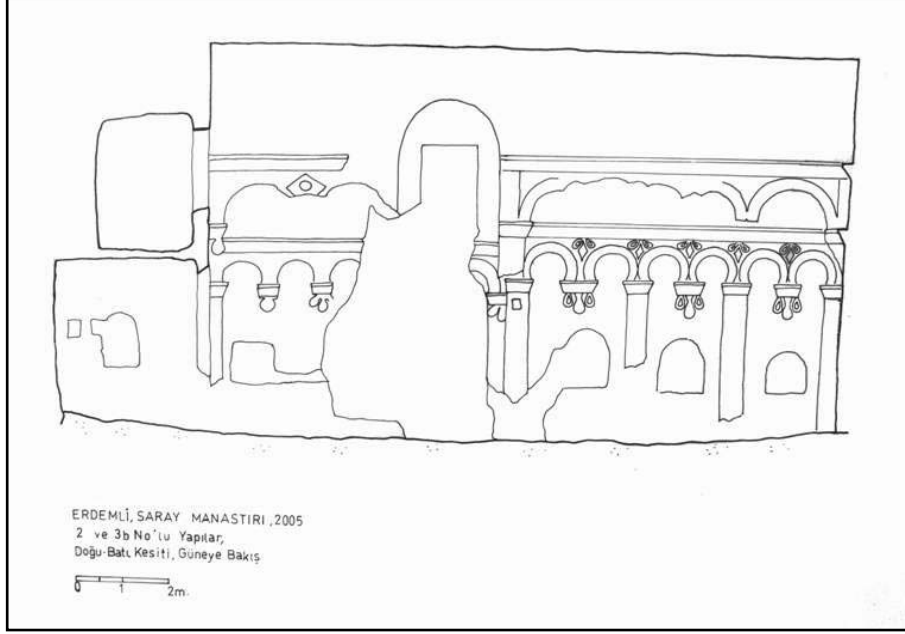
15 Aldehuelo, a.g.e., 2003, 79'da araştırmacı manastırın bazı mimari plastik öğeleri ve plan özellikleri ile 11. yüzyıla ait merkezî avlulu manastırlar ile benzerlik taşıdığını söyler. Selçuklular'ın bölgeye gelişi ile kilisenin duvar resimlerinin tamamlanmamış olabileceğini belirtir.

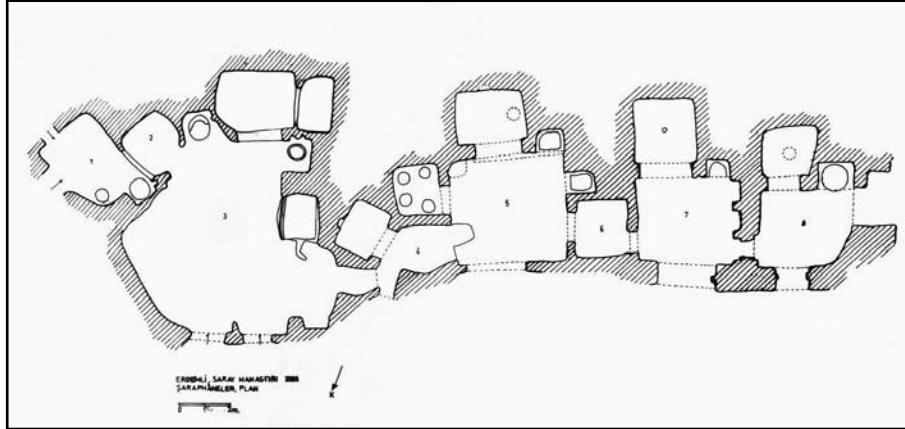
Çizim 1: 1, 2, 3a-b, 4, 5, 6, 7 No.lu yapılar ve mekânlar (N. Karakaya: 2005)

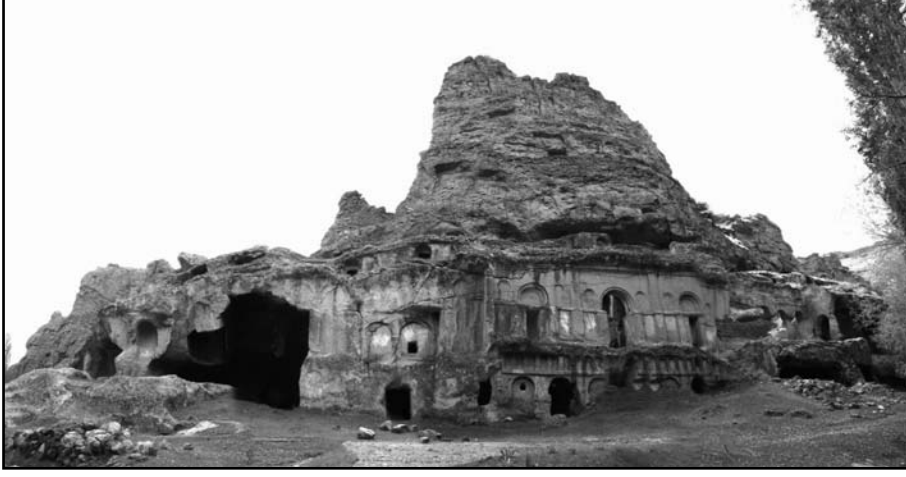
Çizim 2: 8, 9, 10, 11, 12, 12a-b No.lu yapılar ve mekânlar (N. Karakaya: 2005)

Çizim 3: 2 ve 3b No.lu yapılar, doğu-batı kesiti, güneye bakış (N. Karakaya: 2005)

Çizim 4: Şirahaneler (N. Karakaya: 2005)

Resim 1: Saray Manastırı, güney cephe

Resim 2: Saray Manastırı, 3b No.lu mekân, güney cephe

Resim 3: Saray Manastırı, 9 No.lu Kilise,
doğudan batıya bakış

Resim 4: Saray Manastırı, 9 No.lu Kilise, kuzeyden güneye bakış

Resim 5: Saray Manastırı, 9 No.lu Kilise, galeri

Resim 6: Saray Manastırı, 7 No.lu şirahane

Resim 7: Saray Manastırı, şirahane, detay

2005 YILI ŞANLIURFA-SURUÇ OVASI YÜZEY ARAŞTIRMASI

Nurettin YARDIMCI*

“2005 Yılı Suruç Ovası Yüzey Araştırmaları” başkanlığım altında Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu, Arkeolog Sabri Kızıltan, Arkeolog-Sanat Tarihçisi Serap Üzer, Arkeolog Gökhan Turan, arkeoloji öğrencisi Nalan Demirkan, arkeoloji öğrencisi Bekir Çetin ve Mustafa Kır’dan oluşan bir ekiple 19 Ekim 2005 tarihinde başlamış, 26 Ekim 2005 tarihinde bitmiştir.

Bize bu çalışma imkânını veren Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne ve büyük bir özveriyle çalışan ekip üyelerimize teşekkür ederim.

Suruç Ovası yüzey araştırması çalışmaları ilk olarak Suruç-Mürşitpınar arasında ve Mürşitpınar civarında başlamış daha sonra kuzeydeki dağlık bölgede devam etmiştir. Gezilen bazı yerlerden toplama yapılmış, bazı yerlerde ise yapılamamıştır. Mesela, Mertismail’in sınırda güvenlik bölgesi olması nedeniyle burada toplama yapılamamıştır.

Gezilen yerler sırasıyla Suruç’un yaklaşık 8 km. güneybatısında bulunan Büyükkendirci (Büyükatmanek), Suruç’un 9 km. güneybatısında bulunan Küçükkendirci (Küçükatmenek), Suruç’un 7 km. güneyinde Çaykara, Suruç’un yaklaşık 9 km. güneyinde (Alanyurt -Zehvan), Suruç’un yaklaşık 10 km. güneyinde Mertismail, Suruç’un yaklaşık 9 km. güneyinde Tümsekli (Tulitik), Suruç’un yaklaşık 9.5 km. güneyinde Kaksan, Suruç’un yaklaşık 10 km. güneybatısında Davalı, Suruç’un yaklaşık 11-12 km. güneybatısında Balaban (Balabankölik), Suruç’un yaklaşık 12 km. güneybatısında Gömmekuyu, Suruç’un yaklaşık 12 km. güneybatısında İzci olmak üzere 11 eski yerleşim yerini kapsamaktadır.

Gezilen yerlerin hepsinin üzerinde yeni köy yerleşimi bulunmaktadır. Ayrıca İzci Köyü’nde, ilk defa doğal taşlardan balık sırtı tekniğinde örülmüş duvarları olan ilginç evlerden oluşan bir mimariye rastlanmıştır. Gezilen yerlerin tepe kotları GPS kullanılarak tespit edilmiştir.

* Dr. Nurettin YARDIMCI, Araştırma Projesi Başkanı, Başbakanlık Müşaviri, Cemal Nadir Sok. No: 24/4-Çankaya-Ankara/TÜRKİYE e-mail: yardimci_n@hotmail.com

Bu eski yerleşim yerlerinde yapılan yüzey araştırmaları sırasındaki seramik toplamalarında toplanan parçalar yoğun ve ağırlıklı olarak İslâm Dönemine aittir. Bunun dışında az miktarda Halaf, Eski Tunç ve I. binyıl parçalarına rastlanmıştır.

Toplanan parçalar yıkandıktan sonra değerlendirilmiş ve büro çalışmaları sırasında fotoğrafları çekilerek tasnif edilmiş ve kutulara konarak kazı evi deposuna kaldırılmıştır.

Geçtiğimiz yıl yoğun bir yüzey araştırması yapılmış projenin tamamlanması için kalan bölgenin büyük bir kısmı zamanın darlığı ve programın gecikmiş olmasına rağmen gezilmiştir. Böylece 2005 yılında yapılan yüzey araştırması da dahil olmak üzere bugüne kadar “Suruç Ovası Yüzey Araştırması Projesi” kapsamında Suruç Ovası’nda yapılan yüzey araştırmasında 132 eski yerleşme yeri tespit edilmiş ve bunlardan 121’inden toplanan buluntular değerlendirilerek bu tespitlere ait harita, çizim ve fotoğraflar geçtiğimiz yıllardaki raporlarımızda yayınlanmıştır. Bu yıl tespiti yapılan 11 eski yerleşme yerinin yayınlanması ile yüzey araştırmamızın sonuçlarının tümü yayınlanmış olmaktadır. Suruç Ovası yüzey araştırması önümüzdeki yıl yapılacak kısa bir çalışma ile tamamlanacaktır.

Sonuç olarak Suruç Ovası’nda bugüne kadar yapılan yüzey toplamalarında yapılan ilk değerlendirmelerde tespiti yapılan eski yerleşme yerlerinde genel olarak Kalkolitik, Klasik ve Ortaçağ buluntularının ağırlıklı olduğu görülmüştür. Geçen yıllardaki yayınlarımızda¹ belirttiğimiz gibi Harran Ovası’ndaki yüzey araştırması çalışmalarımızda yoğun olarak tespit ettiğimiz Halaf kültürüne ait buluntuların Suruç Ovası’nda da devam ettiği gözlenmiştir. Bu bölge için önemli olan Halaf Kültürünün güneyde Mezopotamya’dan Anadolu’ya geçiş bölgesi

1 Yardımcı, N., “2001 Yılı Suruç Ovası Yüzey Araştırması”, 20. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2003, s. 141-150.

Yardımcı, N., “2002 Yılı Suruç Ovası Yüzey Araştırması”, 21. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004, s. 179-188.

Yardımcı, N., “2003 Yılı Suruç Ovası Yüzey Araştırması”, 22. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004, s. 365-381.

Yardımcı, N., Harran Ovası Yüzey Araştırması-Archaeological Survey *In The Harran Plain I-II*, İstanbul, 2004, s. 23-688.

olan Harran Ovası'nda yaptığımız yüzey araştırmaları sonucu Tell İdris gibi büyük Halaf merkezlerinin tespiti göz önüne alındığında, Harran Ovası'nda bu kültürün şimdilik, araştırılmakta olan Suruç Ovası'ndakinden daha ağırlıklı ve yaygın olduğu gözlenmektedir. "Suruç Ovası Yüzey Araştırması Projesi" sonuçlandığında bu konu ile ilgili daha sağlıklı yorumların yapılabileceği kanısındayız.

Suruç-2005 Yüzey Araştırmasında Tespiti Yapılan Eski Yerleşim Yerleri

Adı : Büyükkendirci (Harita: 1; Resim: 1)
Köy : Büyükkendirci (Büyükatmenek)
Envanter No : N40 A 122
Pafta No : Suruç-N 40b2
Tür : Höyük
Enlem : K 365446.0
Boylam : D 382260.0
Rakım : 490
Yükseklik : 5 m.
Boyut : -
Konumu : Suruç'un yaklaşık 8.73 km. güneybatısında, Mürşitpınar'ın 2.10 km. doğusundadır. Suruç-040 b1 paftasına göre 490 m. tepe kotundadır. Bugünkü köy yerleşimi altında kalmış olup yükselti ve boyut tespiti yapılamadı. Yoğun seramik parçalarına rastlanmıştır (Resim: 2).
Devir/Dönem : Halaf, I. binyıl Ortaçağ (yoğun), İslâm Dönemi(yoğun) küçük buluntu seramik parçaları.

Adı : Küçükkendirci (Harita 1, Resim 3)
Köy : Küçükkendirci (Küçükatmenek)
Envanter No : N40 A 123
Pafta No : Suruç-N 40b2
Tür : Höyük
Enlem : K 365442.1

Boylam : D 382187.2
Rakım : 495
Yükseklik : 3 m.
Boyut : -
Konumu : Suruç'un 9.30 km. güneybatısında, Mürşitpınar'ın 1.7 km. doğusunda yer almaktadır. Suruç-040 b2 paftasına göre 495 m. tepe kotundadır. Suriye sınırına çok yakın olan höyükte geniş ve yayvan bir yerleşme olup az yükseltiye sahiptir. Güney yönüne doğru yükselmektedir. Yeni köy yerleşmesi altında kaldığından boyut tespiti yapılamadı. Az da olsa seramik parçalarına rastlanmıştır (Resim: 4).

Devir/Dönem : Ortaçağ (yoğun), küçük buluntu (çakmaktaşı)
Adı : Çaykara (Harita 1)
Köy : Çaykara (Masara)
Envanter No : N40 A 124
Pafta No : Suruç-N 40b2
Tür : Höyük
Enlem : K 355489.4
Boylam : D 382368.0
Rakım : 475
Yükseklik : 6 m.
Boyut : -
Konumu : Suruç'un yaklaşık 7.34 km. güneyinde, Mürşitpınar'ın 3.83 km. doğusunda yer almaktadır. Suruç-040 b2 paftasına göre 501 m. tepe kotundadır. Höyüğün yaklaşık 500 m. güneybatısında Suriye sınırı yakınında tepesinde karakol yer alan ikinci bir höyük bulunmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda olan bu höyük, konik bir yapıya sahiptir. Üzerinde karakol bulunduğundan boyut tespiti yapılamamış, seramik toplanamamıştır.

Devir/Dönem : -

Adı : Alanyurt (Harita: 1)
Köy : Alanyurt (Zehvan)
Envanter No : N40 A 125
Pafta No : Suruç-N40b2
Tür : Höyük
Enlem : K -
Boylam : D -
Rakım : -
Yükseklik : -.
Boyut : -
Konumu : Suruç'un yaklaşık 9 km. güneyinde, Mürşitpınar'ın 6.5 km. doğusundadır. Höyük Suriye sınırında yer almaktadır. Suruç-040 b2 paftasına göre 419 m. tepe kotundadır. Höyüğün yapısı ve içinde barındırdığı kültürler hakkında bilgi edinilememiştir. Yeni köy yerleşimi altında kaldığından enlem, boylam, rakım ve yükseklik ölçülememiş, seramik toplanamamıştır.
Devir/Dönem : -

Adı : Mertismail (Harita: 1; Resim: 5)
Köy : Mertismail
Envanter No : N40 A 126
Pafta No : Suruç-N40b2
Tür : Höyük
Enlem : K -
Boylam : D -
Rakım : -
Yükseklik : -.
Boyut : -
Konumu : Suruç'un yaklaşık 10 km. güneyinde, Mürşitpınar'ın yaklaşık 9 km. doğusunda yer almaktadır. Suruç -040 b2 paftasına göre 479 m. tepe kotundadır. Geniş bir alana yayılmış olan höyüğün en üst noktasında Gümrük Karakolu yer almaktadır.

Höyüğün doğusunda köy yerleşmesi olup batısında taştan yapılmış revaklı bir cami bulunmaktadır. Üzerinde karakol bulunması nedeniyle enlem, boylam, rakım ve yükseklik ölçülememiş ve seramik toplanamamıştır.

Devir/Dönem : -

Adı : Tümsekli (Harita: 1)

Köy : Tümsekli (Tulitik)

Envanter No : N40 A 127

Pafta No : Suruç-N40b2

Tür : Höyük

Enlem : K -

Boylam : D -

Rakım : -

Yükseklik : -.

Boyut : -

Konumu : Suruç'un yaklaşık 9 km. güneyinde, Mürşitpınar'ın yaklaşık 11 km. doğusunda yer almaktadır. Suruç -040 b2 paftasına göre 474 m. tepe kotundadır. Suriye sınırına yakın bir yerde bulunan höyük geniş, yayvan, çok az yükseltisi olan bir görünüme sahiptir. Höyük üzerinde yer alan köyde, tek kattan oluşan, briketten yapılmış evlerin yoğunlaştığı gözlenmektedir. Briketten yapılmış bir tesis kalıntısı, yerleşimin doğu tarafında, alt eteklerde yer almaktadır. Batı tarafında yeni yapılmış küçük bir cami bulunmaktadır. Yeni köy yerleşimi altında kaldığından enlem, boylam, rakım ve yükseklik ölçüleri alınamadı. Az da olsa seramik buluntuları mevcuttur.

Devir/Dönem : İTÇ, (az), I. binyıl (az), Ortaçağ (yoğun)

Adı : Kaksan (Harita: 1)

Köy : Kaskan

Envanter No : N40 A 128

Pafta No : Suruç-N40b2
Tür : Höyük
Enlem : K -
Boylam : D -
Rakım : -
Yükseklik : -.
Boyut : -
Konumu : Suruç'un yaklaşık 9.5 km. güneyinde, Mürşitpınar'ın yaklaşık 8.5 km. doğusunda yer almaktadır. Suruç -040 b2 paftasına göre 418 m. tepe kotundadır. Suriye sınırına çok yakın olması nedeniyle köy tamamen boşaltılmış durumdadır. Güvenlik nedeniyle ölçümleri yapılamamış ve seramik toplanamamıştır.
Devir/Dönem : -

Adı : Davalı (Harita: 1)
Köy : Davalı
Envanter No : N40 A 129
Pafta No : Suruç-N40b1
Tür : Höyük
Enlem : K -
Boylam : D -
Rakım : -
Yükseklik : -.
Boyut : -
Konumu : Suruç'un yaklaşık 9.82 km. güneybatısında, Mürşitpınar'ın yaklaşık 3.73 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Suruç -040 b1 paftasına göre 501 m. tepe kotundadır. Ortasından şose bir yol geçmektedir. Yaklaşık 10 haneli bir köy yerleşimi vardır. Eski kerpiç evlerin yanı sıra bir iki sıvalı modern ev tipi göze çarpmaktadır. Yeni Köy yerleşimi altında olması sebebiyle enlem, boylam, rakım ve yükseklik ölçülemedi ve seramik toplanamadı.
Devir/Dönem : -

Adı : Balaban (Harita: 1)
Köy : Balaban (Balabankölik)
Envanter No : N40 A -130
Pafta No : Suruç-N40b1
Tür : Höyük
Enlem : K 365616.9
Boylam : D 381847.9
Rakım : 522
Yükseklik : 2 m.
Boyut : -
Konumu : Suruç'un yaklaşık 11.12 km. güneybatısında, Mürşitpınar'ın yaklaşık 5.26 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Suruç - 040 b1 paftasına göre 533 m. tepe kotundadır. Yaklaşık 20 haneli bir yeni köy yerleşimi altındadır. Ortasından stabilize bir yol geçmektedir. Köyde yeni yapılmış sıvalı, boyalı bir cami bulunmaktadır. Briket yapılı evler de vardır. Yeni köy yerleşimi altında olması sebebiyle boyut tespiti yapılamadı ve seramik toplanamadı.
Devir/Dönem : -

Adı : Gömmekuyu (Harita: 1)
Köy : Gömmekuyu
Envanter No : N40 A -131
Pafta No : Suruç-N40b1
Tür : Höyük
Enlem : K 365645.2
Boylam : D 381730.0
Rakım : 551
Yükseklik : -
Boyut :-
Konumu : Suruç'un yaklaşık 12.55 km. güneybatısında, Mürşitpınar'ın yaklaşık 6.97 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Suruç -

040 b1 paftasına göre 551 m. tepe kotundadır. Köyün kuzey yamacında bir taş ocağı vardır (Resim: 6). Taş ocağı doğal oluşum sonucu üç katlı görünüme sahiptir. Yeni Köy yerleşimi altında olması sebebiyle boyut tespiti yapılamadı ve az da olsa çakmaktaşı ve seramik buluntularına rastlandı (Resim: 7).

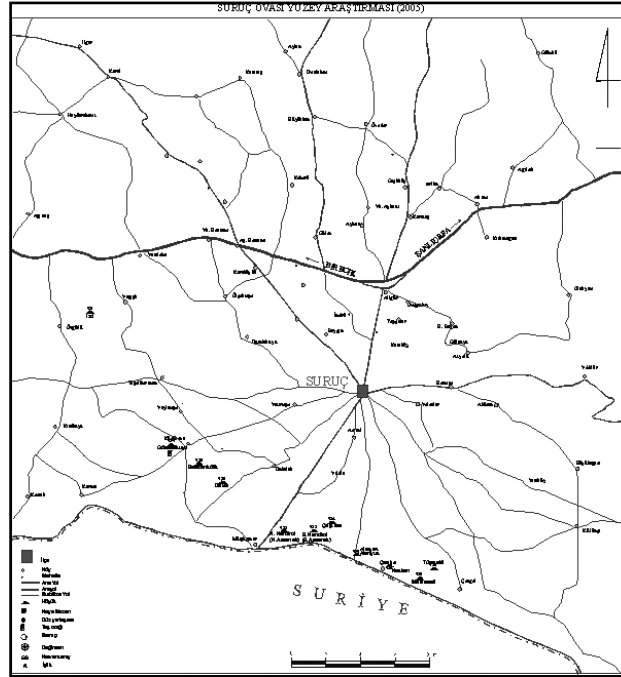
Devir/Dönem : Ortaçağ (yoğun), küçük buluntu (çakmaktaşı)

Adı : İzci (Harita: 1; Resim: 8)
Köy : İzci
Envanter No : N40 A -132
Pafta No : Suruç-N40b1
Tür : Höyük
Enlem : K 365867.2
Boylam : D 381471.8
Rakım : 636
Yükseklik : -
Boyut :-
Konumu : Suruç'un yaklaşık 12.55 km. güneybatısında, Mürşitpınar'ın yaklaşık 6.97 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Suruç - 040 b1 paftasına göre 636 m. tepe kotundadır. Köy evlerinin çoğunluğu çevreden toplanmış doğal taşlardan balık sırtı tekniğinde örülmüş duvarlardan oluşmaktadır (Resim: 9). Köy yeni yerleşim altında olması nedeniyle yükseklik ve boyut ölçümü yapılamadı ve az da olsa seramik parçalarına rastlandı (Resim: 10).

Devir/Dönem : Ortaçağ (yoğun)

2005 YILI SURUÇ OVASI YÜZEY ARAŞTIRMASI
KÜLTÜR TABAKALARININ SAYISAL DAĞILIMI

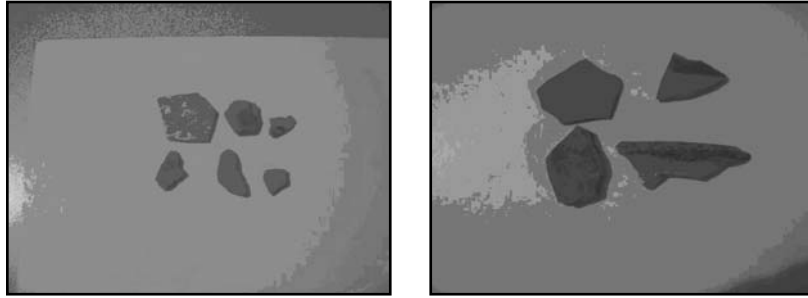
No:	Buluntu Yeri	Kalkolitik								
		Paleolitik	Neolitik	Kalk. Halaf Obeyd	İTÇ	II. Bin	I. Bin	Hellenistik	Roma	Ortaçağ
A 122	Büyükkendirci			X						X
A 123	Küçükkendirci									X
A 124	Çaykara									
A 125	Alanyurt									
A 126	Mertismail									
A 127	Tümseklî				X		X			X
A 128	Kaskan									
A 129	Davalı									
A 130	Balaban									X
A131	Gömmekuyu									
A 132	İzci									X

Harita 1: Suruç Ovası 2005 yılı yüzey araştırmasında tespiti yapılan eski yerleşme yerlerinin haritası

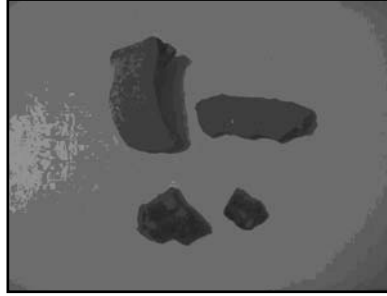
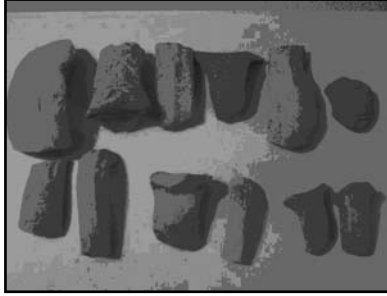
Resim 1: Büyük Kendirci (Büyük Atmenek)

Resim 2: Büyük Kendirci (Büyük Atmenek) yüzey buluntuları

Resim 3: Küçük Kendirci (Küçük Atmenek)

Resim 4: Küçük Atmenek (Küçük Kendirci) yüzey buluntuları

Resim 5: Mertismail

Resim 6: Gömme Kuyu taş ocağı

Resim 7: Gömme Kuyu yüzey buluntuları

Resim 8: İzci

Resim 9: İzci Köy mimarisinden bir görünüm

Resim 10: İzci, yüzey buluntuları

2005 YILI İSTANBUL ÇALIŞMALARI BİLİMSEL RAPORU

Ferudun ÖZGÜMÜŞ*

İstanbul Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü adına yürüttüğümüz “İstanbul Sur İçeri Arkeolojik Yüzey Araştırmaları”nın 8. dönemi 2005 yılının 18–30 Temmuz tarihleri arasında yapılmıştır.

İstanbul Eminönü İlçesi’nde haritada gösterilen mahallelerde gerçekleştirilen bu çalışmada Bakanlık temsilcisi olarak Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nden Arkeolog Sn. Nihan Çiftçi görev yapmıştır. Başkanlığım altında gerçekleştirilen araştırmaya İstanbul Üniversitesi’nden Yrd. Doç. Dr. Ahmet Vefa Çobanoğlu, Mimar Sinan Üniversitesi’nden Yrd. Doç. Dr. Haluk Çetinkaya, Bursa Uludağ Üniversitesi’nden Hayri Fehmi Yılmaz, İstanbul Üniversitesi’nden araştırma görevlileri Melda Ermiş, Sanat Tarihçisi Esra Erdoğan, öğrencilerimizden Özgen Kadioğlu katılmıştır.

Eminönü İlçesi’nde araştırmanın gerçekleştirildiği mahalleler sırasıyla şunlardır. Kemalpaşa, Balabanağa, Kalenderhane, Mollahüsrev, Hacıkadın, Yavuzselim, Demirtaş, Hocagiyasettin, Süleymaniye, Vezneciler, Tayahatun, Tahtakale ve Rüstempaşa’dır. Bu çalışmalar sırasında 21 mimari eser (duvar kalıntıları dahil) 115 sütun gövdesi, 45 sütun başlığı, 15 sütun kaidesi, 1 adet devşirme malzeme olarak kullanılmış Orta Bizans Dönemi korkuluk levhası, 1 adet mezar steli, 1 adet lahit, 1 adet çok harap vaziyette heykel, iki kabartmalı levha, 1 vaftiz teknesi tespit edilmiştir.

Her zaman olduğu gibi 2005 yılı buluntuları da sütun başlıkları, mimari eserler, kabartmalı levhalar sırasına uygun olarak anlatılmıştır. Bu sınıflamaya girmeyenler ayrı başlıklar hâlinde verilmiştir. Daha önce de olduğu gibi bütün buluntuların ölçüleri buluntu yeri malzemesini gösteren listeler final raporu için hazırlanmaktadır.

* Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ, İstanbul Üniversitesi, Güzel Sanatlar Bölümü, Kuyucu Murat Paşa Medresesi, Vezneciler-İstanbul/TÜRKİYE

Bu çalışma İstanbul Rehberler Odası’nın ve Arkeolog Nükhet Everi’nin katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

SÜTUN BAŞLIKLARI

2005 yılında ele geçirilen sütun başlıklarından en eskisi Beyazıd'da İÜ Edebiyat Fakültesi bahçesindeki başlıktır. Beyaz mermerden yapılmış ve oldukça sağlam durumdadır. Ölçüleri h. 0.50 m. ve kare üst taban 0.59x0.59 m. olup Korinth düzeninde yapılmıştır¹.

Unkapanı'ndaki Manifaturacılar Çarşısında bulunan Rumlar'a ait Panagia Koimesis Ayın Biri Kilisesi'nde Korinth düzeninde çeşitli başlıklar vardır. Bunlardan, ayazmasında bulunan en güzellerinden olup beyaz mermerden yapılmıştır. Ölçüleri; h. 0.44 m., çap 0.63 m., üst taban 0.69x0.69 m.dir².

İstanbul Üniversitesi, Fen Fakültesi'nin Vezneciler semtindeki bahçesinde bir grup Korinth düzeninde sütun başlığı vardır. Bunlardan en gösterişli olanı yukarıdakiler gibi beyaz mermerden yapılmış olup ölçüleri; h. 0.68 m., r.0.65 m., üst kare taban 0.89x0.89 m.dir³.

Aynı bahçede bulunan ve yine beyaz mermerden yapılmış bir başka Korinth düzenli başlık diğeri gibi gayet sağlam durumda olup h. 0.53 m., üst taban 0.86x0.86 m., r. 0.43 m.dir⁴.

Aynı üniversitenin edebiyat fakültesi bahçesinde, yukarıda anlatılan birinci başlığın yakınında yine Korinth düzeninin en güzel ve sağlam durumda olan örneklerinden biri bulunmaktadır. Bu da diğerleri gibi beyaz mermerden yapılmıştır, ölçüleri şu şekildedir:

h. 0.51 m., r. 0.39 m., üst taban 0.54x0.53 m⁵.

- 1 R. Kautzsch, *Kapitellstudien*, Berlin-Leipzig (1936), s. 6, Lev. 1/2; I. Nikolajevic-Stojkovic, *La Decoration Architecturale sculptee de L'Epoque Bas-Romaine en Macedoine, en Serbie et au Montenegro*, Beograd (1957), Stobi Tiyatrosu'ndaki başlık için s. 9, fig. 1.
- 2 R. Kautzsch, a.g.e., Arkeoloji Müzesi'ndeki bu tip başlık için Lev. 14/184; Th. Zolt, *Kapitellplastik Konstantinopels von 4. bis 6. Jahrhundert n. Chr. Asia Minor Studien*, 14, Bonn (1994), Lev. 42/506, 41/490. Burada bulunan ve bizim başlığımıza benzeyen başlıklar Arkeoloji Müzesi, Osman Hamdi Bey yokuşunda ve Saraçhane'dedir. Zolt bunları 6 yüzyıl başına tarihlendirmektedir.
- 3 H. Tezcan; *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, İstanbul (1989). Aya İrini'deki benzer başlık için s. 310/n. 421. Th. Zolt, a.g.e., Arkeoloji Müzesi'ndeki benzeri için s. 174, Lev. 41/486.
- 4 Th. Zolt, a.g.e., Arkeoloji Müzeleri'ndeki ve Topkapı Sarayı'ndaki benzerleri için Bkz. Lev. 38/325, 41/483.
- 5 Sfendone yakınındaki sarnıçta bulunan benzerleri için R. Kautzsch, a.g.e., s. 60, Lev14/195. Saraçhane'deki benzerleri için. Th. Zolt, a.g.e., Lev. 41/490, s. 176.

İstanbul Üniversitesi'nin rektörlük bahçesinde aynı düzende ve yine beyaz mermerden yapılmış bir köşesi kırık sütun başlığı mevcuttur. Çalışmamızdan hemen sonra bahçede yeniden düzenlenme yapılmış ve başlığın yeri değiştirilmiştir. Ölçüleri h. 0.49 m., r. 0.35 m., üst taban 0.60x0.57 m.dir⁶.

Tahtakale'de Uzunçarşı Caddesi'nde bulunan ve restore edilerek restoran ve iş merkezi hâline getirilen Tahtakale Hamamı'nın girişinde kaliteli işçilik gösteren bir başka Korinth düzenli başlık, dekorasyon amacıyla restoran sahipleri tarafından hamamın girişinde muhafaza edilmiştir. Üst taban kenarları zarar görmüştür. Beyaz mermerden yapılmıştır. Ölçüleri; h. 0.43 m., r. 0.33 m., üst taban 0.41x0.41 m⁷.

Vefa'da bulunan Şeyh Vefa Camii'nin 1995'te yeniden yapılması sırasında son cemaat yerinde 4 adet Bizans sütunu ve başlığı devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Bunların hepsi Korinth düzeninde olup beyaz mermerden yapılmıştır. Yüksekte olduklarından dolayı ölçüleri alınamamıştır. Bir tanesi sadece iki akantus yapraklarından meydana gelen süslemeye sahipken diğeri İonik volütlere de sahiptir ve son cemaat yerinde kullanılan öbür başlıklar gibi oldukça sağlam durumdadırlar⁸.

Çok sağlam olarak günümüze kadar gelebilmiş ve Korinth düzenli başlıkların kaliteli bir örneği yukarıda adı geçen kilisede, Unkapanı Manifaturacılar Çarşısı'ndaki Panagia Koimesis Kilisesi'nin bahçesinde bulunan bir diğer başlıktır. Beyaz mermerden yapılmıştır; h. 0.52 m., r. 0.62 m. ve üst taban 0.68x0.68 m. ölçülerindedir⁹.

6 Sfondone'deki benzeri için R. Kautzsch, *a.g.e.*, s. 60, Lev14/195, Kudüs Kubbet'ül Sahra'daki benzeri için s. 112, Lev. 22/353. H. Tezcan, *a.g.e.*; Gülhane Parkı'ndaki benzeri için s. 313, n. 426; Th. Zöllt, *a.g.e.*, Arkeoloji Müzesi, s. 189, Lev. 42/535; Y. Ötüken, "Forschungen im Nordwestlichen Kleiasien", *İstanbul Mitteilungen*, Beiheft 41, Tübingen (1996), İmralı için s. 181, Lev31/1.

7 R. Kautzsch, *a.g.e.*, Lev. 1/4, İtalya Solona Lev. 5/71, İskenderiye Müzesi; Y. Ötüken, *a.g.e.*, Lev. 31/6 Karacabey Ulucami, Lev. 32/5, Mustafakemalpaşa, Lev. 29/3, Gölyazı.

8 R. Kautzsch, *a.g.e.*, Lev. 14/195, Sfondone için Lev. 14/225, Selanik Demetrios Bazilikası'ndaki başlık için, H. Tezcan, *a.g.e.*, s. 312, n. 425, Topkapı Sarayı'ndaki benzer başlık için.

9 R. Kautzsch, *a.g.e.*, Sfondone ve Kudüs'teki benzer başlıklar için Lev. 14/195, 22/353; Y. Ötüken, *a.g.e.*, Lev. 31/1 İmralı.

İstanbul Üniversitesi Rektörlük Binası'nda muhafaza altına alınmış İonik bir başlık vardır. Beyaz mermerden yapılmış bu başlığı ancak özel izinle görebildik ve ölçülerini alamadık. Yaklaşık 0.45x0.45 m. ölçülerindedir ve İstanbul'da bu türden bulunan nadir örneklerdendir¹⁰.

Buraya kadar anlatılan başlıkların hepsi erken dönem Bizans başlıkları olup genellikle 4. ve 6. yüzyıllar arasına tarihlendirilir. Beyazıd'da Süleymaniye Mahallesi'nde İstanbul Üniversitesi'ne ait olup müze olarak kullanılan Ressam Feyhaman Duran'a ait evin bahçesinde gayet sağlam durumda ve çok kaliteli Orta Bizans Dönemine ait (842–1204) bir başlık bulunmaktadır. Beyaz mermerden yapılmıştır. Ölçüleri; h. 0.37 m., r. 0.32 m. ve üst taban 0.50x0.50 m.dir (Resim: 1).Evin sahibi tarafından bahçe dekorasyonu için kullanılmıştır¹¹.

Vefa semtinde bulunan 18. yüzyıla ait Atıf Efendi Kütüphanesi'nin girişinde Bizans'ın daha geç dönemlerine ait üst tabanı dikdörtgen biçimli, alt tabanı yuvarlak mermerden yapılmış ve üzerinde stilize akantus yaprakları bulunan bir başlık vardır. Çok sağlam durumda olup ölçüleri; h. 0.30 m., r. 0.45 m. ve üst taban 0.82x0.56 m.dir¹².

Çalışmalarımız sırasında bulunan 45 adet sütun başlığından kanaatimizce aralarında en önemli olanları burada anlatılmıştır. Tümü 2005'in final raporunda daha öncelerde olduğu gibi yer, tip ve menşe olarak yer alacaktır.

MİMARİ ESERLER

Hoca Hamza Mescidi Altındaki Kilise Alt Yapısı

Eminönü'nde eskiden Süleymaniye Mahallesi'ne bağlı iken 1934 senesinde Demirtaş Mahallesi içinde kalan Siyavuşpaşa Medresesi ve karşısında bulunan 18. yüzyıla ait Hoca Hamza Mescidi (Deveoğlu Mescidi) altında 3 nefli, 3 apsisli, nefleri birbirlerinden 2 masif kemerle ayrılan ve o

10 I. Nikolajevic-Stojkovic, *a.g.e.*, s. 18, f. 56–57 Stobi'deki benzeri için; H. Tezcan, *a.g.e.*, s. 322, Lev. 446.

11 R. Kautzsch, *a.g.e.*, s. 200, Lev. 40/672; Y. Ötüken, *a.g.e.*, Lev. 41/5 Zeytinbağı Fatih Camii'ndeki başlık; M. Dennert, "Mittelbyzantinische Kapitelle", *Asia Minor Studien*, 14, Bonn (1997), Lev. 42/253, s. 206 Padus Ayasofya Kilisesi apsisi, Lev. 45/251 İznik Müzesi.

12 Eski adı Aya Maria Pammakaristos olan Fethiye Müzesi'nde pareklesionda ve Kariye Kilisesi pareklesionunda bu başlıkların benzerleri vardır.

güne kadar İstanbul ve eski eserleri hakkında çıkan hiçbir kayıta ve yayında bahsedilmeyen bir kilise alt yapısı bulunmuştur (Çizim: 1; Resim: 2). Nefler beşik tonozla örtülüdür. Kuzey nef doğuya doğru daralmakta ve güneydekiyle aynı paralelliği göstermemektedir. Duvarlarda sarnıç sıvası benzeri sıva vardır. Nefler birbirlerinden genişliği yaklaşık 2.60 m. bir mesafeyle ayrılır. Narteks yoktur (Çizim: 2). Gizli tuğla tekniği kullanılmış olup bu da yapının tarihini Orta Bizans Dönemi olarak vermektedir (842–1204). Tüm alt yapıyı Bizans'ın daha geç döneminde moloz taştan yapılmış bir dış duvar çevrelemektedir. Yan apsislerde tuğlalar balıksırtı motifi şeklinde kullanılmıştır. Burası antik Konstantinopolis'in 7. bölgesidir ve bu dönemde bu mahalle Kanikleiou, Karpianou ve Zeugma diye adlandırılmıştır. Burada eskiden Kanikleiou Manastırı'nın olduğu ve bunun Tanrı Anası Meryem'e ithaf edildiği bilinmektedir. Ayrıca burada bir de Karpianou Kilisesi vardı. Bu da Meryem'e ithaf edilmişti, yalnız bu ikinci kilise 7. yüzyılda yapılmıştır, hâlbuki topografik olarak bu kiliselerle uygunluk gösteren Eminönü'ndeki bu alt yapı, taş tuğla tekniğinden anlaşıldığı kadarıyla Orta Bizans Dönemine aittir. Belki de daha eskiden var olan bir yapı Orta Bizans Döneminde yeniden ihya edilmiş olabilir. 18. yüzyılda Osmanlılar kilise kalıntıları üzerine Hoca Hamza Camii'ni inşa etmişlerdir (Çizim: 3)¹³.

Süleymaniye'deki Alt Yapı (Çizim: 4)

Süleymaniye Mahallesi, Kirazlı Mescit Sokak, No. 29'da bulunan ahşap ev, son zamanlarda restore edilerek kafeterya hâline getirilmiştir. Bu evin alt katında Erken Bizans Dönemine ait, merkezî planlı ve batısında bir narteksi bulunan bir alt yapı mevcut olup bugün diskotek olarak kullanılmaktadır (Resim: 17, 18, 19). Bu yapı hakkında İstanbul'daki 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun koruma kararı vardır (Kurul Karar No: 1992/4305). Alt yapının batısındaki narteks kısmının güney duvarında 3 adet su kanalı görülmektedir. Belli ki, bu alt yapı Orta Bizans Döneminde sarnıca çevrilmiştir. Güney duvarında 3 adet niş bulunur (Resim: 3). Doğuda da 1 adet niş vardır. Yapının üstü kubbemsi tonozla örtülüdür. Oldukça sağlam durumda günümüze kadar gelebilmiştir.

13 R. Janin, "La Géographie Ecclesiastique de L'Empire Byzantin", Les Eglises et Les Monasteres, Paris (1953), s. 195; A. Berger, Untersuchungen zu den Patria Konstantinopuleos, Bonn (1988), s. 456.

Bizans Döneminde eski Roma türbelerinin kiliseye çevrildiği bilinmektedir. Bunlara en iyi örnek Fenerde'ki Pangia Mouklotissa Kilisesi ile Zeyrek'teki Şeyh Süleyman Mescidi'dir. Bu yapı da bunlara çok benzediğinden eski bir Roma türbesinin Bizans'ta yeniden kullanılmış hâli olduğu düşünülebilir.

Mercan Mahallesindeki Bizans Sarnıcı (Çizim: 5)

Fuat Paşa Caddesi, Çökelek Sokak, No. 62'de bulunan Has Tekstil Binası'nın altında 9 sütunlu bir Bizans sarnıcı vardır. Sütunlar tam olarak bitirilmemiştir ve hepsi de birer imposta sahiptir (Resim: 4). Renkleri boyandıklarından dolayı belli değildir, çok sağlam durumdadırlar. Bu kayıtlara geçmemiş sarnıç, içinde bulunduğu binaya bitişik 197 No.lu yapının altında da devam etmektedir, ama bu kısma girmek mümkün olmamıştır¹⁴.

Balabanağa Mahallesi'ndeki Kalıntı

Ahmet Şuayip Sokak, No. 25'te bulunan Adem İş Hanı'nın altında bizim tahminlerimize göre Erken Bizans Dönemine ait bir kalıntı korunmuş olarak günümüze kadar gelebilmiştir. Üzerlerinde İonik impostlar olan 3 sütun *in situ* durumdadır. 6. yüzyıla ait bu İonik impostların bu sütunların üzerine sonradan konduğu bellidir (Resim: 5).

Bu sütunların karşısında köşesi pahlı L şeklinde bir duvar vardır. Sütunlar bunun önünde durmaktadır. Bu duvar yaklaşık 2 m. yüksekliktedir ve boyu 3.50 m.dir. Tuğla kalınlıkları 0.04 m.dir. Antik Çağ'da kalıntının bulunduğu semt Filadelfion denen bölgeydi ve burada Roma'nın ünlü Mese Caddesi iki kola ayrılırdı. Büyük Konstantinos şehri yeniden kurduğunda bu yeni şehrin doğuda bulunan anıtsal giriş yeri burasıydı. Bu yapı tahminimize göre, adı geçen bu eski Filadelfion'daki önemli yapılardan biriydi. Kilise olduğunu gösterecek herhangi bir bulguya sahip değiliz. Kanaatimizce adı 10. yüzyılda unutulmuş bu semtteki önemli yapılardan biridir¹⁵.

14 Ph. Forchheimer-J.Strzygowski, *Die Byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel*, Wien (1893), s. 109/37.

15 Filadelfion için A. Berger, "Filadelfion", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3 (1994), s. 317; A. Berger, *Untersuchungen...*, s. 332-337.

Ayınbiri Panagia Koimesis'deki Alt Yapı

Unkapanı'nda Meryem'in ölümüne (Koimesis) ithaf edilmiş bu kilisenin altında oldukça büyük boyutlarda bir alt yapı mevcuttur. Ayınbiri Kilisesi'nin yapıldığı yer arkeolojik olarak önemli bir yer olmalıdır, çünkü bu alt yapının yanı sıra yukarıda 2 tanesi anlatılan birçok sütun başlığı da vardır. Bu alt yapı günümüzde kilisenin ayazması olarak kullanılmaktadır.

Şekilsiz ve herhangi bir plana uymayan mekân bölümleri tonozlar ve gene şekli bozulmuş kemerlerle kaplıdır. Bu hâli ile bunun eski bir kalıntı olduğu bellidir. Ayazmaya çevrilirken ağır bir yenilenme geçirdiği ve duvarları sıvandığı için herhangi bir tarihleme yapmak veya orijinal fonksiyonunu bu hâliyle tahmin etmek imkânsızdır.

Kemalpaşa Mahallesi'ndeki Alt Yapılar

Bu mahallede karşılıklı olarak inşa edilmiş Grand Savur ve History otellerinin antik alt yapıları mevcut olup bunların her ikisi de bu otellerin inşaatları sırasında korunmuştur ve yenilenmiştir. Bunlardan History Otel'deki restoran olarak kullanılmaktadır. Bu antik restoranda 5 serbest filayak ve 4 duvar payesine oturan 6 çapraz ve 6 beşik tonoz vardır.

Grand Savur'daki ise sadece beşik tonozlarla örtülü olup duvarlarla desteklenmektedir. Bu kalıntıların yeri, 1960 yıllarında ortaya çıkarılan 6. yüzyıla ait Polyektus Kilisesi ve bitişiğindeki İuliana Anika Sarayı'na çok yakındır, bu yüzden bu kompleksin bir parçası olma ihtimali çok yüksektir (Resim: 6, 7)¹⁶.

Burada anlatılan 6 adet mimari eser toplam 21 taneden en önemli olanlarıdır. Tümü son rapor baskı için hazırlanırken diğer detaylarıyla beraber verilecektir.

DİĞER BULUNTULAR

Lahit

Şehzadebaşı Camii imaretinde beyaz mermerden yapılmış 2 lahit bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesinin üzerinde 13 satırlık zor okunabilen

16 Bu saray için genel yayın M. Harrison, *A Temple for Byzantium*, Austin (1989).

Latince kitabe vardır. Bu kitabeden anlaşıldığı kadarıyla Sergius ve Nigrianus' un konsüllük dönemlerinde yaşamış ve 33 yılda 8 evlilik yapan bir kadına aittir (Resim: 8)¹⁷. Çeviriyi yapan İstanbul Üniversitesi'nden Latince Profesörü Sn. Erendiz Özbayoğlu bu kitabede Hristiyanlıkla ilgili hiçbir şey olmadığını ve metinde adı geçenlerin İmparator Septimius Severus (193-211) zamanında yaşamış olabileceğini söylemiştir. Lahdin ölçüleri h. 1.18x2.40x1.32 m.dir. Diğer lahit de aynı boyutlarda olup üzerinde herhangi bir yazı veya süsleme yoktur. Harflerin yüksekliği 0.04 m.dir.

Mezar Steli, Kabartmalı Levha Ve Heykel

Vefa Lisesi bahçesinde eskiden lisenin müzesi olarak kullanılan bölüm Şehzadebaşı Külliyesi'nin tabhane odalarıdır. Bu odaların birinde bizim tahminlerimize göre M.Ö. 5. yüzyıl başına ait bir mezar steli bulunmuştur. Beyaz mermerden yapılmıştır; h. 0.56x0.44 m.dir. Üzerinde zorlukla seçilebilen Yunanca bir kitabe mevcuttur. İki figür vardır, biri oturmuş diğeri ayakta tasvir edilmiştir. Oturan figür erkek, ayakta duran ise kadındır (Resim: 9)¹⁸. Bu mezar taşının buraya nereden geldiği belli değildir.

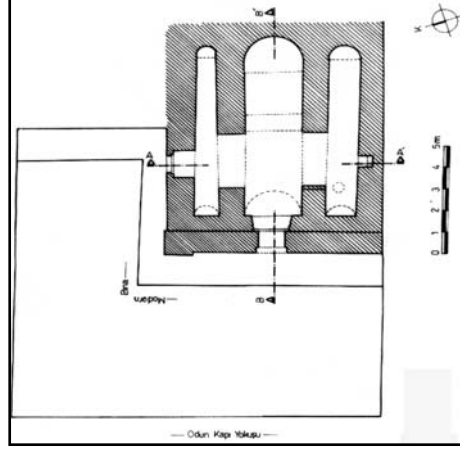
Aynı tabhane odalarında yukarıda anlatılan mezar stelinin bulunduğu yerde yüksek bir kaide üzerinde oturan, üst tarafı tamamen tahrib olmuş, yaklaşık h. 0.25 m.lik bir heykel vardır (Resim: 10). Kare biçimli kaidesi 0.23x 0.23 m. olup bunun da yüksekliği 0.42. m.dir. Bu kare kaide üzerinde yukarıdaki mezar stelinde olduğu gibi zorlukla seçilebilen Yunanca kitabe vardır. Kanaatimizce Roma Dönemine ait bir mezar taşıdır.

Beyazıd Kapalıçarşı'da bulunan Zincirli Han'ın avlusunda beyaz mermerden yapılmış ve çok tahrip olmuş kalitesiz işçilik gösteren kabartmalı bir levha bulunmuştur. Bu levhada ellerini dua eder gibi göğsüne kaldırmış bir figür tasvir edilmiştir. Figürün baş kısmı ve kolların dirseklerden aşağısı yoktur. Eller çok stilizedir. Eser çok tahrip olduğundan figürün kadın mı erkek mi olduğu anlaşılamamaktadır. Üzerindeki elbise belki bir himationdur. Levha 0.08 m. kalınlığında olup Orta Dönem Bizans ikonalarını andırmaktadır¹⁹.

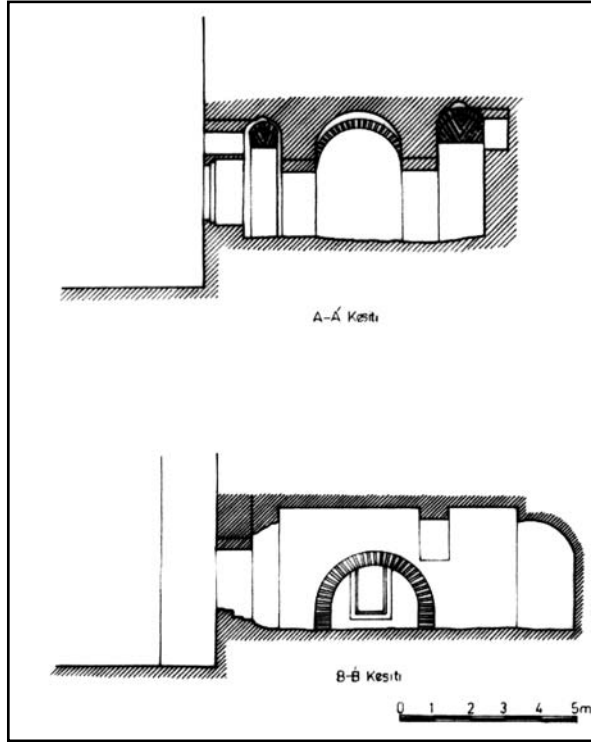
17 Bu Lahit için 13. yüzyıl haclı seferleri sırasında yapılmış olabileceği de göz önünde tutulmalıdır.

18 P. M. Fraser, *Rhodian Funerary Monuments*, Oxford (1977), s. fig. 15, s. 34 fig. 93; C. W. Clairmont, *Classical Attic Tombstones*, Killchberg (1993), fig. 172, 2.342.a

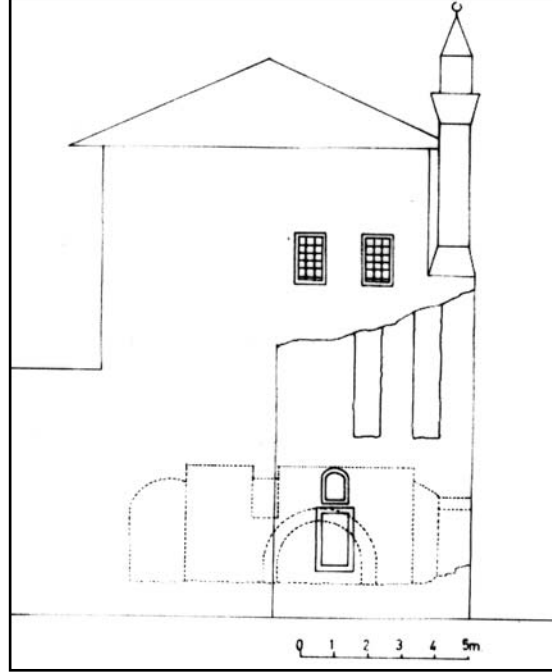
19 Bu tip ikonalar için R. Lange, *Die Byzantinische Relieffikone*, Recklinghausen (1964).

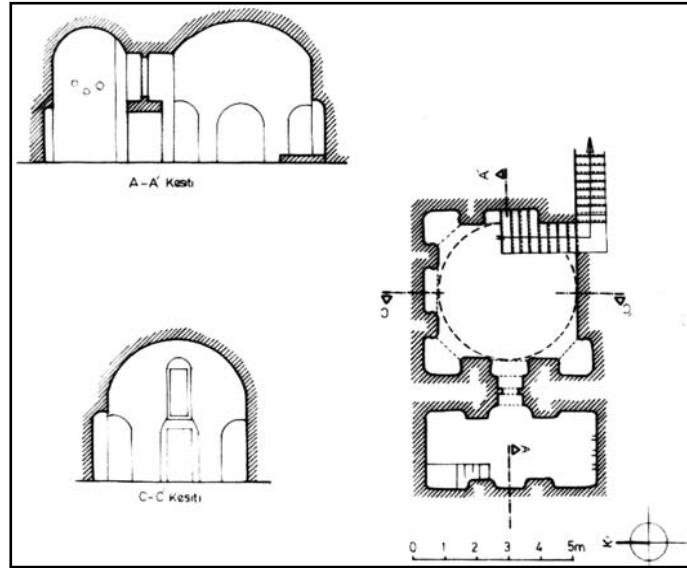
Çizim 1: Eminönü, Hocahamza Mescidi altındaki Bizans kilisesi planı

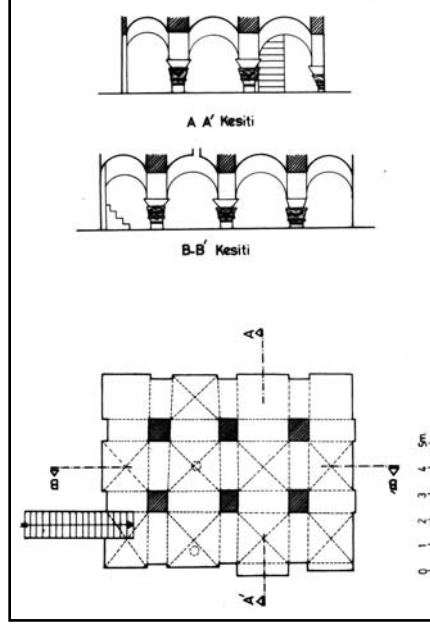
Çizim 2: Eminönü, Hocahamza Mescidi altındaki Bizans kilisesi kesiti

Çizim 3: Eminönü, Hoca Hamza Mescidi ve altındaki Bizans kilisesi

Çizim 4: Süleymaniye, Kırızlı Mescit'teki Bizans altyapısı

Çizim 5: Mercan Mahallesi'ndeki Bizans sarıncı

Resim 1: Beyazıt, Feyhaman Duran Evi'ndeki sütun başlığı

Resim 2: Eminönü, Hocahamza Mescidi altındaki Bizans kilisesi

Resim 3: Süleymaniye, Kırzlımescit'teki altyapı

Resim 4: Mercan Mahallesi'ndeki Bizans sarnıcı

Resim 5: Balabanağa Mah., Adem İş Hanı'ndaki kalıntı

Resim 6: Kemalpaşa Mah., History Hotel'deki altyapı

Resim 7: Kemalpaşa Mah., Grand Savor Hotel'deki altyapı

Resim 8: Şehzadebaşı Camii'ndeki kitabeli lahit

Resim 9: Şehzadebaşı Külliyesi tabhanesindeki mezar steli

Resim 10: Şehzadebaşı Külliyesi'ndeki kırık heykel